

Läsandets kultur

Slutbetänkande av Litteraturutredningen

Stockholm 2012

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2012:65

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss – hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice.

Tryckt av Elanders Sverige AB.
Stockholm 2012

ISBN 978-91-38-23798-4
ISSN 0375-250X

Till statsrådet och chefen för Kulturdepartementet

Regeringen bemyndigade den 24 mars 2011 statsrådet Lena Adelsohn Liljeroth att tillkalla en kommitté med uppdrag att analysera litteraturens ställning. Med stöd i bemyndigandet förordnades samma dag förre riksarkivarien och riksbibliotekarien Tomas Lidman som ordförande samt litteraturkritikern Annina Rabe och professorn Martin Ingvar som ledamöter i kommittén. Kritikern och programledaren Johanna Koljonen förordnades som ledamot den 15 april 2011.

Kommittén har antagit namnet Litteraturutredningen.

Som sekreterare i kommittén anställdes departementssekreteraren Jakob Kihlberg fr.o.m. den 11 april 2011. Handläggaren Elin Rosenström anställdes som biträdande sekreterare fr.o.m. den 18 april 2011 och revisionsdirektören Isak Reichel anställdes som sekreterare fr.o.m. den 1 juni 2011.

Den 19 maj 2011 förordnades följande personer som experter: departementssekreteraren Nicholas Ringskog Ferrada-Noli, ämnesrådet Fredrik Wetterqvist, kanslirådet Margareta Wiman och ämnesrådet Gudrun Wirmark. Den 26 september 2011 förordnades rättssakkunnige Mattias Thalén som expert. Den 15 mars 2012 entledigades Nicholas Ringskog Ferrada-Noli och Margareta Wiman som experter och samtidigt förordnades följande personer: kanslirådet Birgit Gunnarsson, bibliotekschefen Christina Persson, docenten Ann Steiner, kanslirådet Merja Strömberg, departementssekreteraren Jesper Svarén, direktören Jesper Söderström och enhetschefen Signe Westin.

Kommittén publicerade i mars 2012 en forskningsantologi i samarbete med medieforskningsinstitutet Nordicom. Antologin *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10) innehåller bidrag från ett tjugotal forskare från olika akademiska discipliner.

Kommittén överlämnar härmed sitt slutbetänkande *Läsandets kultur* (SOU 2012:65). Uppdraget är därmed slutfört.

Stockholm i september 2012

Tomas Lidman

Johanna Koljonen

Martin Ingvar

Annina Rabe

/Jakob Kihlberg
Isak Reichel
Elin Rosenström

Innehåll

Sammanfattning	11
Författningsförslag	19
1 Inledning.....	29
1.1 Mål och utgångspunkter för utredningen	30
1.2 Utredningens arbetsformer.....	35
1.3 Betänkandets disposition.....	36
2 Läsvanor och läsfärdighet.....	39
2.1 Läsvanor i befolkningen	39
2.2 Läsfärdighet.....	49
2.3 Förklaringar till försämrad läsfärdighet.....	58
3 Litteratur i skolan.....	67
3.1 Styrningen av skolområdet och genomförda reformer	67
3.2 Undervisningsmetoder och praktiker.....	79
3.3 Lärarutbildningen.....	90
3.4 Skolbibliotek	91
3.5 Skapande skola och andra insatser	95

4	Insatser för att främja läsning	101
4.1	Biblioteksväsendet i Sverige.....	101
4.2	Studieförbundens läsfrämjande insatser	120
4.3	Statsbidrag till läsfrämjande insatser och litterära evenemang.....	131
4.4	Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation och litteratur.....	134
4.5	Svenska barnboksinstitutet	135
4.6	Andra läs- och litteraturfrämjande insatser	136
5	Villkoren för de yrkesverksamma på ordområdet	139
5.1	Tidigare undersökningar av konstnärernas villkor	140
5.2	De yrkesverksamma på ordområdet.....	141
5.3	Inkomst inom yrkeskategorierna på ordområdet	147
5.4	Arbetsmönster.....	155
5.5	Olika litterära inkomstkällors betydelse.....	158
5.6	Sammanfattning.....	163
6	Ersättningar, stipendier och bidrag	167
6.1	Bibliotek ersättningen	167
6.2	Talboksersättningen	185
6.3	Upphovsrättsliga ersättningar	186
6.4	Stipendier och bidrag på ordområdet.....	190
6.5	Centrumbildningarna på ordområdet	192
7	Utgivning och försäljning	197
7.1	Kategorier, format och försäljningskanaler	197
7.2	Utgivning av allmänlitteratur	200
7.3	Utgivning per litteraturkategori.....	204

7.4	Litteraturkategorierna i utgivningsstödet	218
7.5	Försäljning av allmänlitteratur	220
7.6	Utgivning och försäljning i särskilda format.....	223
8	Bokmarknadens aktörer	231
8.1	Från förlagskoncerner till egenutgivare.....	233
8.2	Distributörer, grossister och andra mellanhänder	248
8.3	Bokhandel och annan detaljhandel med böcker.....	251
8.4	Marknadens utveckling och vertikal integration.....	262
9	Stöd till utgivning och distribution av litteratur.....	265
9.1	Statsbidrag till utgivning av litteratur	265
9.2	Statliga stöd till bokhandeln.....	278
9.3	Stöd för distribution till bibliotek	284
9.4	Tidigare stöd till förlagsverksamhet	285
9.5	Alla tiders klassiker.....	286
10	Kulturtidskrifterna och tidskriftsmarknaden	287
10.1	Utgivning av periodiska skrifter och tidskrifter	287
10.2	Tidskriftsmarknaden.....	289
10.3	Kulturtidskrifterna på marknaden	298
10.4	Tidskriftsdistribution	303
11	Stöd till kulturtidskrifter	311
11.1	Kort historik över kulturtidskriftsstödet	311
11.2	Kulturtidskriftsstödet i dag.....	314
11.3	Andra statliga bidrag för utgivning av tidskrifter	319

12	Litteraturen i en globaliserad värld	321
12.1	Bokbranschens internationalisering	321
12.2	Svensk litteratur i utlandet.....	324
12.3	Översatt litteratur i Sverige	330
13	Insatser för internationellt utbyte på litteraturområdet ..	335
13.1	Kulturutbyte inom olika politikområden	335
13.2	Statens kulturråd	344
13.3	Nobelpriset i litteratur och ALMA.....	350
13.4	Särskilt om fristadsförfattare	351
13.5	Sveriges författarfond.....	354
13.6	Särskilt om författar- och översättarresidens	355
13.7	Svenska institutet	359
13.8	Styrelsen för internationellt utvecklingssamarbete (Sida) ...	369
13.9	Europeiska unionen.....	374
13.10	Nordiskt litteratursamarbete	379
14	Bedömningar och förslag	383
14.1	Sammanfattande bedömningar	383
14.2	Ett läsluft för Sverige.....	398
14.3	En moderniserad biblioteksersättning	421
14.4	Omprioriteringar inom litteratur- och tidskriftsstödet.....	427
14.5	Internationellt utbyte på litteraturområdet	432
15	Ekonomiska konsekvenser m.m.	443
15.1	Ekonomiska konsekvenser m.m.....	443
15.2	Konsekvenser enligt 15 § kommittéförordningen	448

Referenser 451**Bilagor**

Bilaga 1	Kommittédirektiv.....	461
Bilaga 2	Tabeller	473
Bilaga 3	Internationell utblick	527
Bilaga 4	Studieförbunden.....	569
Bilaga 5	Bokhandeln i Sverige – en analys av strukturella förändringar 2000–2011.....	571
Bilaga 6	Bokförsäljning i allmänbokhandeln	589
Bilaga 7	Sammanställning av enkät till läns- och regionbiblioteken.....	599
Bilaga 8	Licensiering av e-resurser vid svenska vetenskapliga bibliotek.....	623

Sammanfattning

Enligt våra direktiv ska vi analysera litteraturens ställning i dag och identifiera utvecklingstendenser som förväntas kunna påverka litteraturområdet framöver. Vi ska också lämna förslag på hur litteraturens ställning kan stärkas samt bl.a. bedöma och föreslå vilka statliga insatser som bör göras för att möta de utmaningar som teknikutvecklingen för med sig. En målsättning med förslagen ska vara att de leder till ett ökat läsande och ett rikt utbud av kvalitetslitteratur.

Den analys som redovisas i betänkandet omfattar läsandets kultur och det litterära systemet i vid mening. I olika kapitel analyseras läsvanor och läsfärdighet i befolkningen, villkoren för de yrkesverksamma på ordområdet, bokutgivningens omfattning, försäljningen av litteratur i olika format samt viktigare aktörer på bokmarknaden. Vidare behandlas kulturtidskrifterna och tidskriftsmarknaden samt internationellt utbyte på litteraturområdet. Inom de områden som behandlas görs en analys av befintliga, främst statliga, insatser och dessa relateras till de utvecklingstendenser som kunnat iakttas.

Litteraturens ställning

I betänkandet görs en bedömning av litteraturens ställning i dag och viktigare utvecklingstendenser. Av analysen drar vi den generella slutsatsen att litteraturens ställning på många sätt är god i dagens Sverige. Befolkningens läsvanor ligger tämligen stabilt på en hög nivå, det publiceras mer litteratur än någonsin och Sverige har för att vara ett litet språkområde stora exportframgångar på litteraturområdet.

Samtidigt som bilden i stort är positiv finns det ett antal orosmoln som hotar att försämra litteraturens ställning framöver. Främst gäller detta de unga generationernas läsfärdighet och

läsvanor som det finns tydliga belegg för att de har försämrats. Det finns fortsatt stora skillnader i läsvanor mellan olika socio-ekonomiska grupper i befolkningen. Läsfärdigheten har även minskat påtagligt hos unga, särskilt de senaste tio åren. Försämrad läsförmåga gör att för en allt större andel av dagens unga är möjligheten att förstå och tillgodogöra sig texter begränsad och därmed även möjligheten till egna läsoplevelser. Problemen är störst bland pojkar.

Utvecklingen på bokmarknaden mot ökad integration och koncentration innebär flera risker och bedömningen är att konkurrenslagstiftningen kan behöva ses över i denna del. En kommande internationalisering av vissa delar av en traditionellt sett nationell marknad, i och med att elektroniskt distribuerad litteratur blir vanligare, utgör också en kultur- och språkpolitisk utmaning. En övergång till att allt mer läses digitalt kommer att påverka både läsandet som praktik och förhållandena på marknaden. Den kris som den fysiska bokhandeln genomgår kan förväntas innebära att butiker kommer att läggas ner men också att nya affärsmodeller utvecklas.

Vad gäller utgivningen av litteratur bekräftas i viss mån bilden av en "bokflod". Ökningen i utgivning över tid är ett uttryck för att bokbranschen vuxit och att det blivit tekniskt och ekonomiskt lättare att publicera en bok. Denna tendens förstärks av att det i dag finns i det närmaste obegränsade möjligheter att tillgängliggöra texter (litterära eller andra) via internet. Kampen om uppmärksamheten är hård och utmaningen i dag handlar ofta om att synas och att bli läst.

Inom flera litteraturkategorier förefaller de mindre förlagen bli allt viktigare för kvalitetsutgivningen, t.ex. vad gäller översatt litteratur. Denna utveckling påverkar det litterära systemet i både tidigare och senare led: det påverkar vad konsumenterna får tillgång till i handeln och det påverkar förutsättningarna för upphovsmännen. Ett bekymmer som funnits under lång tid är upphovsmännens svårigheter att försörja sig på sitt skapande och att få ekonomiskt utrymme för konstnärlig verksamhet.

Ett läslyft för Sverige

Mot bakgrund av stora skillnader mellan befolkningsgrupper och framför allt den försämrade läsförmågan bland unga krävs åtgärder för att stärka främst ungas läsfärdighet och deras motivation och lust att läsa. I detta syfte föreslår vi att *Ett läslyft för Sverige* initieras utifrån konkreta målsättningar om vilka förändringar som ska ha åstadkommit till 2018.

Läslyftet bör bygga på tydliga mål som uttrycker ett åtagande från det allmännas sida att vända den negativa trenden under en femårsperiod och innefatta konkreta åtgärder på flera politikområden. Inom ramen för läslyftet bör det också vara prioriterat att stärka kunskapsöverföringen från forskarsamhället till beslutsfattare samt att följa upp och bedöma effekterna av de reformer som genomförts på bl.a. utbildningsområdet ur ett läsperspektiv.

Det övergripande målet bör vara att alla i Sverige, oavsett bakgrund och förutsättningar, ska ha god läsfärdighet och tillgång till litteratur. För att nå detta föreslår vi att regeringen för beslut av riksdagen lägga fram följande delmål som ska vara uppnådda 2018:

- Läsfärdigheten och motivationen att läsa bland barn och unga ska avsevärt förbättras och ha ökat mätbart jämfört med i dag, särskilt i grundskolans tidiga årskurser.
- Fler barn och unga än i dag ska regelbundet ta del av både fack- och skönlitteratur.
- Kunskapen om läsningens betydelse för utbildning och delaktighet i samhällslivet ska ha ökat i alla grupper som i dag läser i liten utsträckning.

För att följa arbetet med läslyftet och bedöma om målen nås föreslår vi att regeringen tillsätter en parlamentarisk beredning. Beredningen för läslyftet bör ges i uppdrag att följa utvecklingen på området utifrån tillgängliga indikatorer samt med lämpliga intervall bedöma måluppfyllelsen och effekterna av implementerade reformer. Beredningen bör ges mandat att lämna förslag till ytterligare åtgärder för att nå målen.

För att nå målen i läslyftet krävs ett engagemang från hela samhället. Som första steg föreslår vi att ett antal åtgärder vidtas på kultur- och utbildningsområdet för att stärka läsinlärning, läsfrämjande och möjligheterna att ta del av litteratur. Vi lämnar bl.a. förslag om läsombud på förskolor, skolbibliotekarier, litteratur och

läsfrämjande i kultursamverkansmodellen, samordning av det läsfrämjande arbetet utanför skolan samt en stärkt roll för folkbildningen i det läsfrämjande arbetet.

Läsombud för att stärka litteraturens ställning i förskolan

I syfte att stärka litteraturen och läsningen i förskolan föreslår vi att Statens skolverk får i uppdrag att initiera en försöksverksamhet med läsombud i förskolorna. Om denna försöksverksamhet visar sig framgångsrik bör systemet med läsombud utvidgas till hela landet.

Kompetensutveckling för lärare

Lärarnas kunskaper om litteratur, och särskilt barn- och ungdomslitteratur, samt litteraturredaktiska metoder behöver stärkas. Vårt förslag är därför att framtida satsningar på förskole-, grund- och gymnasielärarnas kompetensutveckling inriktas på att vidareutveckla lärarnas kunskaper på dessa områden.

Samtliga elever bör ha tillgång till skolbibliotekarier

För att främja läsning och läslust bör samtliga elever ha tillgång till skolbibliotekarier. För att tydliggöra att skolbibliotek ska vara en pedagogisk resurs i lärandet och främja elevernas intresse föreslår vi att det införs bestämmelser som anger att huvudmännen ska sträva efter att skolbiblioteken är bemannade med bibliotekarier som har kompetens att vara ett stöd till elever och lärare i det läsfrämjande och pedagogiska arbetet.

Vi föreslår även att Statens skolverk får i uppdrag att utvärdera om de skolbibliotek som finns fungerar som en pedagogisk resurs, stödjer elevernas lärande och främjar intresse för läsning och litteratur.

Litteratur och läsfrämjande i kultursamverkansmodellen

I syfte att stärka folkbiblioteken och andra lokala och regionala aktörers utvecklingsarbete på litteratur- och läsfrämjandeområdet

bör staten tydliggöra att läsfrämjande och litteratur ska vara en del i kulturplanerna som tas fram inom ramen för kultursamverkansmodellen och att statliga medel för detta ändamål fördelas till landstingen.

För att finansiera reformen föreslår vi att 17 miljoner kronor omprioriteras till läs- och litteraturfrämjande verksamhet inom ramen för kultursamverkansmodellen. Som en konsekvens föreslår vi också att de riktade statsbidragen till inköp av barn- och ungdomslitteratur, lokala och regionala läsfrämjandeinsatser och huvuddelen av stödet till litterära evenemang upphör.

Samordning av läsfrämjande insatser utanför skolan

I syfte att stärka det läsfrämjande arbetet föreslår vi att Statens kulturråd ges i uppdrag att ta initiativ till, samordna och följa upp läsfrämjande insatser av nationellt strategiskt intresse. I anslutning till det förändrade uppdraget bör Kulturrådet efter samråd med andra berörda parter även ta fram ett handlingsprogram för det läsfrämjande arbetet som bedrivs utanför skolan som kan ligga till grund för prioriteringar.

Stärk folkbildningens roll i det läsfrämjande arbetet

Folkbildningens aktörers roll i det läsfrämjande arbetet behöver stärkas. I syfte att stärka det läsfrämjande arbetet i det civila samhället och för att öka samverkan mellan t.ex. bibliotek och det civila samhället föreslår vi att 30 miljoner kronor särskilt avsätts till folkbildningens läsfrämjande arbete. Dessa medel bör fördelas av Folkbildningsrådet som ett projektbidrag för planerad verksamhet.

Stöd till evenemang i bokhandeln

Det stöd till evenemang i bokhandeln som på kommitténs förslag införts på prov under 2012, har så här långt visat sig vara efterfrågat och fått en god spridning över landet. Förhoppningen är att detta stöd ska kunna bidra till affärsutveckling i branschen och fungera stödjande för bokhandlar som arbetar aktivt med författarbesök och evenemang. Vi föreslår att stödet fortsätter och vidareutvecklas genom att 1 miljon kronor per år omprioriteras för ändamålet.

Möjligheter för folkbiblioteken att arbeta aktivt med e-böcker

Det är viktigt att folkbiblioteken i framtiden i ökad utsträckning kan tillhandahålla elektronisk litteratur. För att göra det är det viktigt att biblioteken kan hantera avtal om nyttjande av upphovsrättsligt skyddad litteratur i elektroniska format. Enskilda folkbibliotek saknar i dag sådana resurser och vår bedömning är att huvudmännens samarbetsorganisation, Sveriges Kommuner och Landsting, är bäst lämpad att träda in som avtalspart gentemot rättighetshavarna. Staten bör kunna bistå i en sådan utveckling.

Vi föreslår även att Kungl. biblioteket får i uppdrag att möjliggöra för externa distributörer att tillhandahålla e-resurser via den nationella katalogen Libris och säkerställa att upphovsrättsligt fri e-litteratur finns tillgänglig denna väg för förmedling via det allmänna biblioteksväsendet.

En moderniserad biblioteksersättning

För att förenkla systemet och för att minska behoven av detaljstyrning från regeringens sida lämnar vi ett förslag till revidering av förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond. Utgångspunkterna för de ändringar vi föreslår är att systemet ska bli lättare att förstå, särskilt för enskilda upphovsmän, att det ska bli mindre detaljstyrande och att det ska bli mer robust i den bemärkelsen att det inte ska behöva ändras varje år. Samtidigt som dessa förslag minskar detaljregleringen innebär det inte att karaktären av ersättning överges.

Vad gäller den s.k. förhandlingsordningen är vår bedömning att parterna bör sluta en ny överenskommelse som bl.a. tydliggör att beslut ska fattas för längre tidsperioder än i dag och att ersättningen däremellan ska räknas upp enligt systemet med pris- och löneomräkning i staten.

Omprioriteringar inom litteratur- och tidskriftsstödet

Mot bakgrund av en samlad bedömning av resursbehovet bör medel omprioriteras från större mottagare av stöd till utgivning av litteratur till andra ändamål. För att uppnå syftet är förslaget att det i förordningen (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser tas in en bestämmelse som

innebär att ett företag eller en koncern av företag för utgivning av litteratur sammantaget får beviljas statsbidrag motsvarande högst 23 prisbasbelopp per år (cirka 1 miljon kronor).

Medlen som frigörs genom detta tak föreslår vi delvis används till att höja bidragsnivåerna per titel inom utgivningsstödet. Vidare bör det stöd till digitalisering av förlagens backlist som införts på prov under 2012 kunna vidareutvecklas och tillföras ytterligare 2 miljoner kronor per år. Vi föreslår också att dessa medel används för att förstärka utgivningsstödet till kulturtidskrifter i syfte att ge dessa bättre möjligheter att betala sina skribenter.

Internationellt utbyte på litteraturområdet

För att stärka det internationella utbytet på litteraturområdet föreslår vi bl.a. ett breddat översättningsstöd hos Statens kulturråd och ett förstärkt arbete med exempelvis seminarier för översättare av svensk litteratur. Vi föreslår att det nuvarande stödet för översättning kompletteras med ett produktionsstöd för utgåvor som är särskilt kostsamma att producera. Vidare föreslår vi att Konstnärskommittén får i uppdrag att, med t.ex. Iaspis och Internationella dansprogrammet som utgångspunkt, föreslå hur ett internationellt utbytesprogram inom litteraturområdet kan utformas.

Mot bakgrund av den särskilda betydelse översättarna har för exporten av svensk litteratur och för kännedomen om Sverige generellt föreslår vi bl.a. att det tydliggörs att Svenska institutet, inom ramen för stödet till svenskundervisningen, särskilt ska främja utbildning av översättare av svensk litteratur. Vår bedömning är också att litteraturens roll i utvecklingsarbetet med fördel kan stärkas. För att nå de övergripande målen inom den svenska biståndspolitiken om demokrati, mänskliga rättigheter och jämställdhet är det viktigt att den centrala roll som författare och skribenter kan spela i demokratiska förändringsprocesser tydligare uppmärksammas och tas tillvara. Även insatser för att stödja t.ex. uppbyggnad och utveckling av institutioner som bibliotek samt nationella bokmarknader bör kunna vidareutvecklas.

Författningsförslag

Förslag till förordning om ändring i förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond

Nuvarande lydelse

Till upphovsman till litterärt verk *skall* enligt vad *nedan* sägs för användning av *hans* verk genom bibliotek utgå ersättning av statsmedel från en fond, kallad Sveriges författarfond.

Frågor rörande fonden och dess användning handläggs, *i den mån ej* annat följer av *vad i* andra stycket *stadgas*, av en styrelse.

Fonden förvaltas av kammarkollegiet. *Utbetalningar från fonden verkställas av kammarkollegiet efter beslut av styrelsen.*

I denna förordning avses med bibliotek folkbibliotek och skolbibliotek, med referensexemplar volym av litterärt verk, som vid viss tidpunkt under

Föreslagen lydelse

1 §

Till upphovsman till litterärt verk *ska* enligt vad *som* sägs *nedan* för användning *av fysiska exemplar* av verk genom bibliotek utgå ersättning av statsmedel från en fond, kallad Sveriges författarfond.

2 §

Frågor rörande fonden och dess användning handläggs, *om inte* annat följer av *andra* stycket, av en styrelse.

Fonden förvaltas av *Kammarkollegiet*.

3 §

I denna förordning avses med bibliotek folkbibliotek och skolbibliotek, med referensexemplar volym av litterärt verk, som vid viss tidpunkt under

kalenderåret funnits tillgänglig på bibliotek för läsning men *ej* för hemlån.

Vad som *i förordningen* sägs om upphovsman till litterärt verk *skall*, om inte annat anges, i fråga om litterärt verk, som till väsentlig del består av *teckningar, målningar, fotografier eller musikaliska verk*, tillämpas även beträffande respektive *tecknare, målare, fotograf och kompositör*.

kalenderåret funnits tillgänglig på bibliotek för läsning men *inte* för hemlån.

Vad som sägs om upphovsman till litterärt verk *i förordningen ska*, om inte annat anges, i fråga om litterärt verk, som till väsentlig del består av *illustrationer, bildkonst eller fotografier*, tillämpas även beträffande respektive *illustratör, bildkonstnär och fotograf*.

4 §

Till fonden överförs av statsmedel

– 1 krona och 35 öre för varje hemlån från bibliotek av litterärt verk i original,

– 5 kronor och 40 öre för varje referensexemplar av sådant verk,

– 67,5 öre för varje hemlån av litterärt verk i översättning till eller från svenska språket, och

– 2 kronor och 70 öre för varje referensexemplar av sådan översättning.

Överföring sker varje år och beräknas på antalet hemlån och referensexemplar för kalenderåret tre år före det år som ersättningen avser.

Med litterärt verk i original enligt första stycket avses verk som upphovsmannen har skrivit på svenska eller verk av en upphovsman som har sin vanliga vistelseort i Sverige, om upphovsrätt enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och

konstnärliga verk fortfarande gäller.

Första stycket ska tillämpas i fråga om översättning till eller från svenska språket om översättarens upphovsrätt enligt lagen om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk fortfarande gäller.

Har ett verk två eller flera upphovsmän eller översättare gäller det som sägs i tredje och fjärde styckena om en av dessa uppfyller kraven.

5 §

Från fonden *skall* till upphovsman till litterärt verk i original lämnas ersättning för antalet hemlån från bibliotek och för antalet referensexemplar av verket (*författarpenning*).

Från fonden *skall* till översättare av litterärt verk till eller från svenska språket lämnas ersättning för antalet hemlån från bibliotek och för antalet referensexemplar av verket (*översättarpenning*).

Första stycket *skall* tillämpas endast om antalet upphovsmän till ett verk är högst tre och fråga är om upphovsman som har skrivit på svenska eller har sin vanliga vistelseort i Sverige och vars upphovsrätt till verket enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och

Från fonden *ska* till upphovsman till litterärt verk i original lämnas ersättning för antalet hemlån *av fysiska exemplar* från bibliotek och för antalet *fysiska* referensexemplar av verket (*individuell ersättning till författare*).

Från fonden *ska* till översättare av litterärt verk till eller från svenska språket lämnas ersättning för antalet hemlån *av fysiska exemplar* från bibliotek och för antalet *fysiska* referensexemplar av verket (*individuell ersättning till översättare*).

Första stycket *ska* tillämpas endast om antalet upphovsmän till ett verk är högst tre och fråga är om upphovsman som har skrivit på svenska eller har sin vanliga vistelseort i Sverige och vars upphovsrätt till verket enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och

konstnärliga verk fortfarande gäller.

Andra stycket *skall* tillämpas om antalet översättare till verket är högst tre och fråga är om översättare vars upphovsrätt till översättningen fortfarande gäller.

Författarpennning lämnas med 81 öre för varje hemlån och 3 kronor och 24 öre för varje referensexemplar. Finns det två eller flera ersättningsberättigade upphovsmän till ett litterärt verk, delas författarpennningen lika mellan dem. När det gäller litterära verk som till en väsentlig del består av teckningar, målningar, fotografier eller musikaliska verk får dock styrelsen bestämma en annan fördelning av författarpennningen mellan å ena sidan författare och å andra sidan tecknare, målare, fotograf eller kompositör.

Översättarpennning lämnas med 40,5 öre för varje hemlån och 1 krona och 62 öre för varje referensexemplar. Finns det två eller flera ersättningsberättigade översättare till ett litterärt verk, delas översättarpennningen lika mellan dem.

Ersättning lämnas för varje kalenderår och beräknas på antalet hemlån och referensexemplar för kalenderåret före det år ersättningen avser.

Om den ersättning enligt

konstnärliga verk fortfarande gäller.

Andra stycket *ska* tillämpas om antalet översättare till verket är högst tre och fråga är om översättare vars upphovsrätt till översättningen fortfarande gäller.

6 §

Individuell ersättning till författare och översättare ska lämnas med ett belopp per hemlån respektive referensexemplar som bestäms av styrelsen. Finns det två eller tre ersättningsberättigade upphovsmän, ska ersättningen delas lika mellan dem. När det gäller litterära verk som till en väsentlig del består av illustrationer, bildkonst eller fotografier får dock styrelsen bestämma en annan fördelning av ersättningen mellan å ena sidan författare och å andra sidan illustratör, bildkonstnär eller fotograf.

Ersättning lämnas för varje kalenderår och beräknas på antalet hemlån och referensexemplar för kalenderåret före det år ersättningen avser.

Styrelsen får bestämma ett

denna paragraf som för ett visst kalenderår sammanlagt tillkommer en upphovsman understiger 1 623 kronor, ska ersättningen inte betalas ut. Uppgår ersättningen till mer än 162 000 kronor, ska den minskas med 80 procent till den del den överstiger 162 000 kronor men inte 194 400 kronor och med 90 procent till den del den överstiger 194 400 kronor.

Ersättning enligt denna paragraf som för ett visst kalenderår sammanlagt tillkommer en upphovsman avrundas nedåt till hela kronor.

Styrelsen får besluta att ersättningen till en viss upphovsman ska lämnas med högre belopp än vad som följer av första-femte styckena.

Fondens behållning, sedan författarpennningar och översättarpennningar lämnats och utgifter för styrelsens verksamhet blivit täckta, skall användas till

a) pensioner och understöd till upphovsmän till litterära verk samt understöd till deras efterlevande,

b) stipendier till förtjänta upphovsmän till litterära verk och bokillustratörer, och

c) bidrag till särskilda ändamål som avser litterär verksamhet.

lägsta årligt belopp under vilket ersättning till enskild upphovsman inte ska betalas ut.

Uppgår ersättningen till mer än fyra prisbasbelopp enligt 2 kap. 6 och 7 §§ socialförsäkringsbalken, ska den minskas med 80 procent till den del den överstiger fyra prisbasbelopp men inte fem prisbasbelopp och med 90 procent till den del den överstiger fem prisbasbelopp.

Styrelsen får besluta att ersättningen till en viss upphovsman ska lämnas med högre belopp än vad som följer av första-fjärde styckena.

7 §

De medel som tillförs fonden får, utöver individuella ersättningar enligt 6 §, även användas till

a) utgifter för styrelsens verksamhet,

b) pensionsbidrag och understöd till upphovsmän till litterära verk samt understöd till deras efterlevande,

c) stipendier till förtjänta upphovsmän till litterära verk och bokillustratörer, och

d) bidrag till organisationer på upphovsmannaområdet.

8 §

Antalet hemlån och referensexemplar av litterära verk, som avses i 4 och 5 §§, skall bestämmas genom årliga *stickprovsundersökningar*.

Det åligger styrelsen att tillhandahålla regeringen erforderliga uppgifter för bestämmande av de belopp, som jämlikt 4 § årligen skola tillföras fonden.

Antalet hemlån och referensexemplar av litterära verk, som avses i 5 §, ska bestämmas genom årliga *undersökningar*.

9 §

Efter upphovsmannens död övergår *hans rätt till författarpenning eller översättarpenning* enligt lagstiftningen om bodelning, arv och testamente.

Rätt till *författarpenning eller översättarpenning*, som inte är tillgänglig för lyftning, kan *ej* överlåtas och får därför inte utmätas.

Efter upphovsmannens död övergår *rätten till individuell ersättning* enligt lagstiftningen om bodelning, arv och testamente.

Rätt till *individuell ersättning* som inte är tillgänglig för lyftning kan *inte* överlåtas och får därför inte utmätas.

10 §

Har *författarpenning eller översättarpenning eller andel däri* ännu fem år efter utgången av det kalenderår, *varå den belöper, icke* kunnat tillställas rätt mottagare, *enär upplysning ej vunnits om* mottagarens adress eller det, beträffande avliden upphovsman till litterärt verk, *ej styrkts till* vem rätten övergått *eller eljest hinder för utbetalning förelegat*, tillfaller beloppet fonden.

Har *individuell ersättning* fem år efter utgången av det kalenderår *som ersättningen gäller fortfarande inte* kunnat betalas ut till rätt mottagare, *eftersom* mottagarens adress är *okänd*, eller det, beträffande avliden upphovsman till litterärt verk, *inte kunnat styrkas till* vem rätten övergått, tillfaller beloppet fonden.

11 §

Styrelsen för författarfonden skall bestå av ordförande och tretton andra ledamöter.

Styrelsen för författarfonden ska bestå av *en* ordförande och tretton andra ledamöter.

Ordföranden och tre andra ledamöter *jämte suppleanter för dem* förordnas av regeringen. Av övriga ledamöter utses åtta av *Sveriges författarförbund*, en av *Föreningen svenska tecknare* och en av *Svenska fotografernas förbund*. För varje ledamot som utses av annan än regeringen utses en suppleant i samma ordning som ledamoten.

Ordförande, övriga ledamöter och suppleanter utses för högst tre år i sänder.

Styrelsen väljer inom sig vice ordförande.

Ordföranden och tre andra ledamöter förordnas av regeringen. Av övriga ledamöter utses åtta av *Sveriges Författarförbund*, en av *Svenska tecknare* och en av *Svenska fotografers förbund*.

Ordförande och övriga ledamöter utses för högst tre år i sänder.

Styrelsen väljer inom sig vice ordförande.

12 §

Styrelsen skall utse ett utskott som på styrelsens vägnar fattar beslut i frågor om bidrag till dramatiker enligt förordningen (1976:528) om bidrag till konstnärer samt om bidrag enligt förordningen (1998:1369) om statsbidrag för beställning av nyskriven svensk dramatik. Detta utskott skall bestå av en ordförande som styrelsen väljer inom sig och två andra ledamöter som utses efter förslag av Sveriges Dramatikerförbund. För ledamöterna får utses suppleanter. Utskottet är beslutsfört när samtliga ledamöter är närvarande. Vid lika röstetal har ordföranden utslagsröst.

Styrelsen äger i övrigt utse utskott och åt sådant uppdraga att på styrelsens vägnar fatta beslut i den omfattning styrelsen angiver.

Styrelsen får utse arbetsgrupper och åt sådana ge i uppdrag att på styrelsens vägnar fatta beslut.

Styrelsen ska utse en arbetsgrupp som på styrelsens vägnar fattar beslut i frågor om bidrag till dramatiker enligt förord-

ningen (1976:528) om bidrag till konstnärer samt om bidrag enligt förordningen (1998:1369) om statsbidrag för beställning av nyskriven svensk dramatik. *Denna arbetsgrupp ska* bestå av en ordförande *och en ledamot* som styrelsen väljer inom sig och *fyra* andra ledamöter som utses efter förslag av Sveriges Dramatikerförbund.

13 §

Hos styrelsen *skola* finnas en *sekreterare* och annan personal, som förordnas av styrelsen.

Styrelsen *må* anlita sakkunniga och experter för särskilda uppdrag.

Hos styrelsen *ska det* finnas en *direktör* och annan personal, som förordnas av styrelsen.

Styrelsen *får* anlita sakkunniga och experter för särskilda uppdrag.

14 §

Styrelsen sammanträder på kallelse av ordföranden, *så ofta omständigheterna föranleder det*.

Styrelsen är beslutförför, då utom fungerande ordföranden minst sju ledamöter är närvarande.

Vid *sammanträde skall* föras protokoll, som justeras av ordföranden.

Styrelsen sammanträder på kallelse av ordföranden.

Styrelsen är beslutförför, då utom fungerande ordförande minst sju ledamöter är närvarande.

Vid *sammanträden ska* protokoll *föras*. *Protokollen ska* justeras av ordföranden.

15 §

Kostnaderna för styrelsens verksamhet *utgå* ur fonden om annat *ej föreskrives* av regeringen.

Regeringen bestämmer ersättning till ordförande, ledamöter *och suppleanter*.

Kostnaderna för styrelsens verksamhet *ska betalas* ur fonden om *inte* annat *föreskrives* av regeringen.

Regeringen bestämmer ersättning till ordförande *och* ledamöter.

16 §

Närmare bestämmelser rörande arbetet inom styrelsen och utskott samt föreskrifter i fråga om personalen meddelas av styrelsen.

Närmare bestämmelser om arbetet inom styrelsen och arbetsgrupper samt föreskrifter i fråga om personalen får meddelas av styrelsen.

17 §

Styrelsen äger av myndigheter påkalla de upplysningar och det biträde, som erfordras för styrelsens verksamhet och av myndigheterna kunna lämnas.

Styrelsen får av myndigheter begära de upplysningar och det bistånd, som krävs för styrelsens verksamhet och som kan lämnas av myndigheterna.

18 §

Styrelsen skall årligen till Kulturdepartementet lämna en berättelse över styrelsens verksamhet under senast förflutna kalenderår samt reviderade räkenskaps- och redovisningshandlingar.

Styrelsen ska årligen till Kulturdepartementet lämna en verksamhetsberättelse för senast förflutna kalenderår samt reviderade räkenskaps- och redovisningshandlingar.

19 §

Om inte annat följer av särskilda bestämmelser, får endast sådana beslut av fonden som rör personalfrågor överklagas. Beslut i personalfrågor överklagas till regeringen.

Om inte annat följer av särskilda bestämmelser, får endast sådana beslut av fonden som rör personalfrågor överklagas. Beslut i personalfrågor överklagas till regeringen.

1 Inledning

Regeringen beslutade den 24 mars 2011 att tillsätta en kommitté för att analysera litteraturens ställning i dag och identifiera utvecklingstendenser som förväntas kunna påverka litteraturområdet framöver. Uppdraget gavs bl.a. mot bakgrund av de förändringar som skett under de senaste åren vad gäller läsvanor, läsförståelse och den tekniska utvecklingen. Den kommitté som tillsattes för att utreda litteraturens ställning har antagit namnet Litteraturutredningen (Ku 2011:04).

Kommitténs arbete har bedrivits inom ramen för de direktiv som regeringen beslutade (dir. 2011:24). I direktiven anges att kommittén ska lämna förslag på hur litteraturens ställning kan stärkas samt bl.a. bedöma och föreslå vilka statliga insatser som bör göras för att möta de utmaningar som teknikutvecklingen för med sig. En målsättning med förslagen ska vara att de leder till ett ökat läsande och ett rikt utbud av kvalitetslitteratur.

I direktiven sammanfattas de områden som ska analyseras i följande sex punkter:

- litteraturens ställning i skolan,
- läsfrämjande insatser,
- upphovsmännens villkor,
- bokmarknaden,
- tidskriftsmarknaden, och
- internationellt utbyte på litteraturområdet.

För varje område har kommittén i uppdrag att göra en analys av nuläget och att lämna förslag om förändringar av de statliga insatserna. På vissa områden finns också mer specifika uppdrag. För en närmare beskrivning av uppdraget på respektive område hänvisas till betänkandets bilagedel där regeringens direktiv återges i sin helhet (bilaga 1).

1.1 Mål och utgångspunkter för utredningen

Enligt direktiven ska kommittén lämna förslag på hur litteraturens ställning kan stärkas samt bl.a. bedöma och föreslå vilka statliga insatser som bör göras för att möta de utmaningar som teknikutvecklingen för med sig. En målsättning med förslagen ska vara att de leder till ett ökat läsande och ett rikt utbud av kvalitetslitteratur. Utredningens övergripande mål är alltså att stärka litteraturens ställning. Det preciseras i sin tur som att öka läsandet, särskilt bland barn och unga, och att säkra konsumenternas tillgång till kvalitetslitteratur. I det följande beskrivs hur vi har tolkat dessa mål och våra utgångspunkter för den analys som görs i betänkandet.

Läsningens värden

Betydelsen av läsförståelse och förmåga att tillgodogöra sig skriftlig information kan knappast överskattas. Läsförståelse ingår som en viktig komponent i språklig förmåga generellt. Språklig förmåga är grundläggande för att uttrycka sig själv och förstå andras tankar, att reflektera, förstå samband, dra slutsatser och argumentera. Språklig förmåga är också av stor betydelse för att kunna se olika perspektiv, leva sig in i olika människors situation och kunna uttrycka empati.

En utgångspunkt för utredningen är att målet om ökat läsande bör förstås som att *läsande i sig har ett egenvärde*, oavsett vad som läses. En god förmåga att läsa kan endast komma till stånd och upprätthållas om människor, och särskilt barn och unga, läser olika typer av texter med viss regelbundenhet. På ett plan är detta tämligen självklart i dagens mediasamhälle. Film och rörlig bild har inte på något sett ersatt det skrivna ordet, snarare innebär kommunikation via internet och i sociala medier att det skrivs och läses mer än någonsin.

Att konstatera detta ger dock inte hela bilden. Samtidigt som läsande i sig har ett egenvärde är det inte desto mindre sant att *vad som läses också är av stor betydelse*. Det är av stor betydelse att läsförståelsen sträcker sig längre än till vissa grundläggande kunskaper och en förmåga att ta del av korta budskap i snabba informationskanaler. För att utveckla en mer avancerad läsförståelse krävs även ett läsande av texter som är mer komplicerade än korta inlägg i forum på nätet. Det krävs även en förmåga till

koncentrerad läsning av längre sammanhängande texter, dessa kan vara av både litterär och resonerande art. Det viktiga i sammanhanget är en förmåga att ta till sig och förhålla sig reflekterande till text av en viss komplexitetsgrad.

I vilket medieformat dessa texter sedan publicerats har mindre betydelse. Att denna typ av texter är viktiga säger inte heller något om vilken typ, genre eller stil som är att föredra. Texter av detta slag kan förekomma i många olika former, i skönlitterära böcker, tidningsartiklar, bloggar på nätet eller i specialiserad sakprosa. Inte minst är denna bredd viktig att beakta då läsförståelse kommer ur läsande som bygger på läslust och intresse för litteratur. Med andra ord är det troligtvis mycket bättre att barn och unga läser sådant de känner intresse för om alternativet annars är att de inte läser alls.

Varför är det då viktigt med en förmåga att läsa längre sammanhängande texter och att utveckla denna djupare läsförståelse?

För det första är en mer utvecklad läsförståelse viktig *för att som medborgare fullt ut kunna delta i det demokratiska samtalet*. En försämrad läsförståelse riskerar att urholka en av grunderna för demokratin. För att ta ställning till gemensamma angelägenheter krävs en god språklig förmåga, och detsamma gäller för att kunna hävda sin egen mening i en offentlig diskussion.

För det andra är läsförståelse avgörande för att individen ska få goda förutsättningar i ett kunskapsintensivt samhälle. Utbildning är en av de viktigaste nycklarna till samhällets möjligheter för den enskilde och av stor betydelse för Sveriges konkurrenskraft i framtiden. Läsförståelse är kopplat till teoretiskt tänkande och en *förutsättning för framgång i de allra flesta skolämnena*. Därför är det också avgörande att denna kompetens tidigt utvecklas.

Dessa resonemang rör läsförståelse som en förmåga eller färdighet och perspektivet blir, hur viktigt det än är, lätt instrumentellt. Man bör därför även anlägga ett mer innehållsligt perspektiv på dessa frågor. Det handlar inte bara om de färdigheter läsning bidrar till, utan också om de värden som är förknippade med läsning och med läsning av en viss typ av texter.

Ur ett *humanistiskt perspektiv* eller ett *bildningsperspektiv* har läsning av litteratur ett värde i sig. Värdet ligger bl.a. i den estetiska upplevelsen av verket och de specifika erfarenheter som därigenom förmedlas. Värdet av detta är naturligtvis svårare att mäta men bör för den skull inte förringas. Bildningens syfte bör bl.a. vara att ge den enskilde förutsättningar att kunna ta del av dessa konstnärliga uttryck oavsett om de är nya eller gamla.

Ur ett humanistiskt bildningsperspektiv ligger också ett särskilt värde i att vara förtrogen med *det litterära kulturarvet* – eller kanske snarare med de olika litterära kulturarv som utgör världslitteraturens ryggrad. I den, i vid mening, klassiska litteraturen finns berättelser och referensramar som delas av många och litteraturhistorien innefattar många av mänsklighetens konstnärliga storverk. För en djupare förståelse av dagens konstnärliga uttryck och samhällsutvecklingen i stort, är en kännedom om denna del av historien och kulturarvet av stor betydelse. Om en del av befolkningen saknar möjligheter att ta del av detta är det en stor förlust.

Kvalitetslitteraturen

Enligt direktiven ska kommittén ha som mål att främja ett rikt utbud av kvalitetslitteratur. Detta uppdrag reser naturligen frågan om hur begreppet kvalitet ska förstås och vad som är att betrakta som kvalitativ litteratur. Även om kvalitetsbegreppet ofta är nödvändigt att förhålla sig till när det gäller att bedöma vad som ska stödjas med kulturpolitiska medel, innebär det inte att det är lätt att i allmänna ordalag svara på vad som är bärare av estetiska och innehållsliga kvaliteter.

I det följande talar vi mot denna bakgrund i huvudsak om *kvalificerade texter* i motsats till mindre komplexa texter, snarare än om vad som är bra eller dålig litteratur. Inte heller förutsätter vi att vissa genrer är bättre än andra – däremot har vi utgått från att utgivning inom vissa litteraturkategorier som är svagt representerade på marknaden kan ha ett särskilt värde för *mångfalden i utbudet*. Generellt kan också sägas att begreppet mångfald många gånger är mer användbart för att peka ut vad som t.ex. är viktigt att främja, eller vilka värden olika aktörer på bokmarknaden bidrar med.

På några ställen har det ändå varit nödvändigt att skilja på kvalitetslitteratur och annan litteratur i vår kartläggning, t.ex. när det handlar om att beskriva förlagens utgivningsprofil. I dessa fall har vi i möjligaste mån försökt anlägga ett mer sociologiskt förhållningssätt. Med andra ord har vi utgått från omdömen som olika normgivande instanser står för. Till kvalitetslitteraturen har vi då räknat sådana författarskap och böcker som recenseras i prestigefyllda sammanhang, som behandlas i litteraturhistoriska

översiktsverk eller som erhåller litterära priser.¹ En särskild variant av detta förhållningssätt har vi kunnat anlägga genom att utgå från de bedömningar som Statens kulturråds arbetsgrupper har gjort av stora delar av den svenska utgivningen.

Det litterära systemets betydelse

Som vi tolkar målet att främja ett rikt utbud av kvalitetslitteratur rör det inte heller enbart antalet boktitlar i handeln eller vilken typ av litteratur som i dag är tillgänglig för konsumenter och läsare. Mot bakgrund av bredden i vårt uppdrag – preciserat under rubriker som litterära upphovsmän, bokmarknad, tidskriftsmarknad och internationellt utbyte – är det tydligt att syftet snarare är att analysera vilka förändringar som kan förväntas påverka de generella förutsättningarna för produktion och spridning av kvalitetslitteratur.

Med andra ord omfattar uppdraget att analysera det man kan kalla det litterära systemet i stort. För att tillförsäkra läsare i Sverige ett rikt utbud av kvalitetslitteratur krävs att alla delar av detta system fungerar. Den mest grundläggande förutsättningen för ett fungerande system är naturligtvis att det finns *en läsandets kultur* i befolkningen som bär upp det. Som påpekats ovan är det avgörande med utbildade medborgare, en utvecklad läsfärdighet och litterär bildning. En läsandets kultur förutsätter också en livaktig litterär offentlighet i den bemärkelsen att böcker diskuteras, recenserar och debatteras i medier och tidningar. Den yttrandefrihet som garanterar ett fritt meningsutbyte är grundläggande.

Ett väl fungerande system förutsätter även *en vital bokmarknad* där det finns utrymme för författare, översättare och illustratörer att vara konstnärligt verksamma. Det krävs vidare att det finns förlag och mellanhänder som kan utföra redaktionellt kvalitetsarbete och ta den investeringskostnad som utgivning och marknadsföring av böcker innebär, samt att dessa vågar satsa på olika typer av författarskap. Det krävs distributionsmöjligheter och tillgängliga försäljningskanaler för att verken ska kunna möta sin publik och för att intäkter ska genereras som kan bära upp

---

¹ Jfr diskussionen i Johan Svededal, "Svensk skönlitteratur i världsperspektiv", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 244, och Erik Peurell, *En författares väg: Jan Fridegård i det litterära fältet* (Gidlund, 1998), kapitel 8.

produktionen. För mångfald och konstnärlig utveckling är det avgörande att internationella impulser kan förmedlas genom utbyte med andra länder, goda språkkunskaper och översättningar.

Förhållandena på bokmarknaden har sedan mitten av 1900-talet varit föremål för olika statliga insatser för att stödja litteratur som inte fullt ut bär sig på marknadens villkor. Insatserna har tagit sig varierande uttryck över tid – även om mycket också har förblivit sig likt. De första kulturpolitiska insatserna var inriktade på upphovsmännen, sedermera infördes stöd till både förlag och bokhandel. År 2002 sänktes även momsens på böcker med motiveringen att det skulle främja tillgången på litteratur och öka läsandet. Dessa stöd har i hög utsträckning motiverats av att Sverige är ett jämförelsevis litet språkområde med en bokmarknad som kan ha svårt att bära upp ett större antal författarskap och en diversifierad utgivning.

Som vi ser det är det viktigt att ta fasta på detta i grunden *språkpolitiska perspektiv* i beskrivningen av litteraturen och bokmarknaden. Att det finns en livaktig litteratur på svenska, som läses och delas av de som bor i Sverige, är en förutsättning för det svenska språkets ställning och utveckling. I det följande kommer analysen också i möjligaste mån att utgå från de särskilda betingelser som kan sägas präglade det svenska språkområdet. I och med internationaliseringen och det faktum att engelskan blivit allt viktigare som arbets- och kulturspråk har de språkpolitiska frågeställningarna även fått en ny betydelse. I dag talar man ibland om risken för domänförluster på olika specialområden där engelskan kommit att bli dominerande. Översättningar, och särskilt översättningar av facklitteratur, är ur denna synvinkel avgörande för att svenska språket även i fortsättningen ska kunna utvecklas och användas på alla områden i samhället. Vidare ställs det litterära systemet och bokmarknaden i Sverige inför nya utmaningar i och med den tekniska utvecklingen och möjligheten för allt större grupper att ta del av information och litteratur på engelska.

Sammanfattningsvis kan det sägas att vi, med utgångspunkt i våra direktiv, anlagt ett systemperspektiv på de frågor vi är satta att behandla. Naturligtvis har vi inom ramen för denna utredning inte kunnat kartlägga och bedöma alla frågor i detalj. I stället har vi valt att i stor utsträckning sammanställa och analysera redan tillgänglig kunskap i relation till vad som är känt om framför allt teknikutvecklingen. I detta arbete har det varit av särskild vikt att bedöma

hur tendenser inom vissa delar av systemet kan förväntas påverka andra och hur de statliga insatserna bör förhålla sig till utvecklingen.

1.2 Utredningens arbetsformer

Enligt direktiven ska kommittén samråda med Statens kulturråd, Statens skolverk, Konstnärsnämnden, Sveriges författarfond, Svenska institutet, Kungl. biblioteket, folkbildningsorganisationer och andra berörda myndigheter och institutioner. Kommittén ska också inhämta information från företrädare för bokbranschen och intresseorganisationer på litteraturområdet.

Kommittén har under arbetets gång haft återkommande kontakter med de nämnda myndigheterna och institutionerna. Vidare har vi samrått med Folkbildningsutredningen (U 2011:09), Svenska barnboksinstitutet, centrumbildningar på ordområdet och Gruppen för läsning av facklitteratur i skolan (GLÄFS). Utredningen har även samrått med företrädare på lokal och regional nivå. Bland annat har besök gjorts i Region Skåne, Västra Götalandsregionen och i Norrbotten. Därutöver har Sveriges Kommuner och Landsting konsulterats i olika frågor.

Under utredningstiden har kontakter tagits med ett stort antal organisationer, företag och enskilda personer inom litteratur- och tidskriftsområdet. Ett antal större möten till vilka representanter från olika områden bjudits in har anordnats på teman som läsfrämjande, förlagsverksamhet, upphovsmännens villkor, internationellt utbyte, digitalisering och e-böcker, bokhandelns situation och antikvariatsbranschen. Utöver detta har samtal även förts med intresseorganisationer som Sveriges Författarförbund, Svensk biblioteksforening, Svenska Förläggareföreningen, Nordiska oberoende förlags förening, Föreningen Svenska Läromedel, De litterära sällskapens samarbetsnämnd (DELS), Dramatikerförbundet, Transportarbetareförbundet och DIK-förbundet.

Utredningen har gjort en utlandsresa, till USA. I Washington och New York fördes samtal med företrädare för myndigheter, bibliotek, bokförlag, bokhandlar och författarkollektivet. Vidare har samtal förts med företrädare för utländska myndigheter från flera andra länder, bl.a. norska Kulturrådet.

För att skapa ett bättre underlag för analysen har kommittén tagit fram en större forskningsantologi i samarbete med medieforskningsinstitutet Nordicom och professor Ulla Carlsson.

Antologin *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10) innehåller bidrag från ett tjugotal forskare inom olika discipliner och publicerades i mars 2012. Vidare har SCB i två omgångar fått i uppdrag att ta fram statistiska uppgifter för kommitténs räkning, dels om upphovsmännens villkor och dels om bokhandeln. Kommittén har anlitat ekonomen Leif Olsson för att analysera utvecklingen i bokhandelsledet (se bilaga 5 och 6) och överbibliotekarie Wilhelm Widmark har för utredningens räkning beskrivit arbetet med e-resurser vid forskningsbiblioteken (se bilaga 8).

Två mindre egna enkätundersökningar har genomförts. Dels har frågor om läsning och litteraturpolitik skickats till kulturråden vid de svenska utlandsmyndigheterna och dels har en enkätundersökning ställd till läns- och regionbiblioteken genomförts (se bilaga 7). Vidare har utredningen biståtts i analysen av läsfrämjandeprojekt utomlands av departementsrådet Eva Bergquist.

1.3 Betänkandets disposition

Kommitténs uppdrag innefattar flera olika delområden och ett antal mer preciserade frågeställningar. Generellt kan sägas att uppdraget är att, utifrån en beskrivning av utvecklingen på respektive område och en analys av de insatser som staten gör, dra slutsatser om behovet av förändringar av den förda politiken.

Uppdraget leder till frågor av följande slag: Har förutsättningarna för de statliga insatserna förändrats? Har avsikterna med tidigare reformer realiserats, dvs. har de varit effektiva? Har nya aktörer eller områden dykt upp som inte träffas av befintliga insatser? För att kunna svara på denna typ av frågor krävs dels en genomgång av den förda politiken och dels en analys av utvecklingen i samhället vad gäller läsande, bokutgivningen, upphovsmännens villkor osv.

Mot denna bakgrund är betänkandet indelat i fem tematiska block som vart och ett behandlar en del i vårt uppdrag. Varje block innehåller dels kapitel med en analys av samhällsutvecklingen på det berörda området, dels kapitel som beskriver de statliga insatserna. I ett avslutande sjätte block finns våra samlade överväganden och förslag samt en kostnads- och konsekvensanalys.

Det första blocket om läsning, består av kapitel 2, 3 och 4. I kapitel 2 analyseras läsvanor och läsfärdighet i befolkningen utifrån viktigare undersökningar. I kapitel 3 behandlas litteraturens

ställning i skolan, i kapitel 4 redovisas insatser för att främja läsning. I kapitlet beskrivs bl.a. biblioteksväsendet, folkbildningen och stödet till läsfrämjande insatser i projektform.

Det andra blocket, om upphovsmännens villkor, innefattar kapitel 5 och 6. I kapitel 5 behandlas villkoren för de yrkesverksamma på ordområdet utifrån tidigare undersökningar och statistiska uppgifter från SCB. Kapitel 6 beskriver ersättningar, stipendier och bidrag till de litterära upphovsmännen. Största delen av kapitlet rör biblioteksersättningen.

Det tredje blocket, om bokmarknaden, består av kapitel 7, 8 och 9. Kapitel 7 är en analys av bokutgivningen per litteraturkategori samt utvecklingen för nya format som e-böcker. Kapitel 8 är en beskrivning av de viktigare aktörerna på bokmarknaden. Kapitel 9 innefattar en redogörelse för stödet till utgivning av litteratur samt vissa andra stödordningar som syftar till att stärka kvalitetslitteraturens ställning.

Det fjärde blocket, om tidskriftsmarknaden, består av kapitel 10 och 11. Kapitel 10 är en beskrivning av kulturtidskrifternas ställning på marknaden. I kapitel 11 analyseras de statliga stöd som riktas till främst kulturtidskrifter.

Det femte blocket, om internationellt utbyte, innefattar kapitel 12 och 13. Kapitel 12 är en nulägesbeskrivning av den översatta litteraturens ställning i Sverige och den svenska litteraturen som exportprodukt. I kapitel 13 beskrivs de statliga insatserna för internationellt kulturutbyte på litteraturområdet.

I det avslutande sjätte blocket med bedömningar och förslag sammanfattas vår analys utifrån de tidigare avsnitten i kapitel 14. I kapitlet lämnas också kommitténs förslag i syfte att öka läsandet och för att stärka kvalitetslitteraturens ställning. I kapitel 15 sammanfattas ekonomiska och andra konsekvenser av förslagen, bl.a. utifrån bestämmelserna i 14 och 15 §§ kommittéförordningen (1998:1474).

Kommitténs direktiv finns återgivna i bilaga 1. Bilaga 2 är en tabellbilaga som innehåller mycket av det statistiska underlagsmaterial som använts för analysen. Bilaga 3 består av en internationell utblick i valda frågor och bilaga 4 innehåller sammanfattande information om studieförbunden i Sverige. I bilaga 5 och 6 finns två olika analyser av utvecklingen i bokhandeln skrivna av Leif Olsson. Bilaga 7 innehåller en sammanställning av svar från den enkät till läns- och regionbibliotek som genomförts. Bilaga 8

består av den beskrivning Wilhelm Widmark gjort för utredningens räkning av arbetet med e-resurser vid forskningsbiblioteken.

2 Läsvanor och läsfärdighet

Som konstateras i våra direktiv har flera undersökningar från senare år pekat på tendenser till en negativ utveckling vad gäller läsförståelse, läsvanor och intresse för litteratur och läsning i Sverige. Mot denna bakgrund ska vi enligt uppdraget analysera hur läsandet och intresset för läsning har utvecklats i olika befolkningsgrupper över tid. Vi ska även belysa om den befintliga statistiken bygger på lämpliga variabler för att beskriva läsning i ett föränderligt medielandskap.

I detta kapitel presenteras inledningsvis data från olika undersökningar som behandlat läsvanor i befolkningen som helhet och uppdelat på grupper. Sedan följer en analys av ungas läsfärdighet och tendenser över tid i denna del. Det senare bygger i stor utsträckning på de s.k. PISA-undersökningarna. Kapitlet avslutas med ett referat av viktigare förklaringar som förts fram till förämrad läsfärdighet bland unga.

2.1 Läsvanor i befolkningen

I dagens snabbväxande informationssamhälle har medborgarna att hantera en ständigt ökande ström av information i olika kanaler. Internets inmarsch har bl.a. inneburit att annan mediekonsumtion har minskat. Trots ny informationsteknologi och nya medieformer står dock texten som bärare av information stark i många avseenden.¹ Det visar sig både i att ”gamla” format som boken lever kvar, sida vid sida med nya, men också i att mycket av aktiviteten på nätet är textbaserad. Hur mediekonsumtionen förändrats under

---

¹ Se t.ex. Ulla Carlsson, ”Några inledande ord i spåren av tidigare utredningar”, i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).

den senaste tioårsperioden speglas bl.a. i Nordicoms undersökningar av den genomsnittliga s.k. mediedagen.

Tabell 2.1 Mediedagen: Andel som använder olika medier en genomsnittlig dag i befolkningen samt bland flickor och pojkar (procent)

	2000	2005	2010	Skillnad 2000–2010
Tv, samtliga	88	86	86	-2
- Pojkar 9–17 år	94	93	92	-2
- Flickor 9–17 år	91	93	87	-4
Radio, samtliga	80	74	70	-10
- Pojkar 9–17 år	60	48	46	-14
- Flickor 9–17 år	68	64	55	-13
Dagstidning, samtliga	74	73	66	-8
- Pojkar 9–17 år	47	43	31	-16
- Flickor 9–17 år	47	39	36	-11
Bok, samtliga	39	38	36	-3
- Pojkar 9–17 år	57	52	50	-7
- Flickor 9–17 år	62	58	56	-6
Internet, samtliga	32	42	68	+36
- Pojkar 9–17 år	35	45	74	+39
- Flickor 9–17 år	34	43	63	+29
Pvr, dvd, video, samtliga	15	15	11	-4
- Pojkar 9–17 år	36	28	12	-24
- Flickor 9–17 år	30	25	15	-15

Källa: Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 65. Data från Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

Som framgår av ovanstående tabell har användningen av samtliga medier förutom användningen av internet minskat bland flickor och pojkar i åldern 9–17 år. Läsnings av böcker har dock inte minskat lika mycket som vissa andra medieslag. Det är bara tv-tittande som har minskat mindre än bokläsningen. 2010 var det fortfarande över 50 procent av 9–17-åringarna som läste en bok dagligen.

Tidsanvändningen för olika medieslag har förändrats på ett liknande sätt. Användningen av samtliga andra medieslag har minskat i tid sedan internet slog igenom runt år 2000.² Vad gäller

² Ulla Carlsson & Ulrika Facht, red., *Mediesverige 2010: Statistik och analys* (Nordicom-Sverige, 2010) och *Nordicom-Sveriges Internetbarometer 2010*, Medienotiser nr 2 2011 (Nordicom-Sverige).

bokläsningen så har tendensen dock varit stabil. I Sverige har bokläsningen i befolkningen som helhet legat på i genomsnitt omkring 20 minuter per dag sedan andra världskrigets slut enligt olika forskare.³

Internet är ett i hög utsträckning textbaserat medium vilket innebär att användarna ofta både läser och skriver texter när de är online. Det finns dock mycket som tyder på att de texter som internetanvändarna kommer i kontakt med oftast är korta och inte kräver så mycket av läsarna. För befolkningen som helhet är de vanligaste sysselsättningarna på internet i fallande ordning: att skicka och läsa mail, läsa kvällstidningarnas hemsidor, använda sociala medier som Facebook, lyssna på musik, titta på videoklipp, ta del av faktadatabaser, besöka bloggar, läsa morgontidningar och spela spel. Att läsa skönlitteratur eller längre sammanhängande resonerande texter via internet är relativt sett ovanligt.⁴ Aktiviteter som kräver kvalificerad läsning förfaller inte förekomma i samma utsträckning som snabbare och mer kortfattat informationsutbyte.

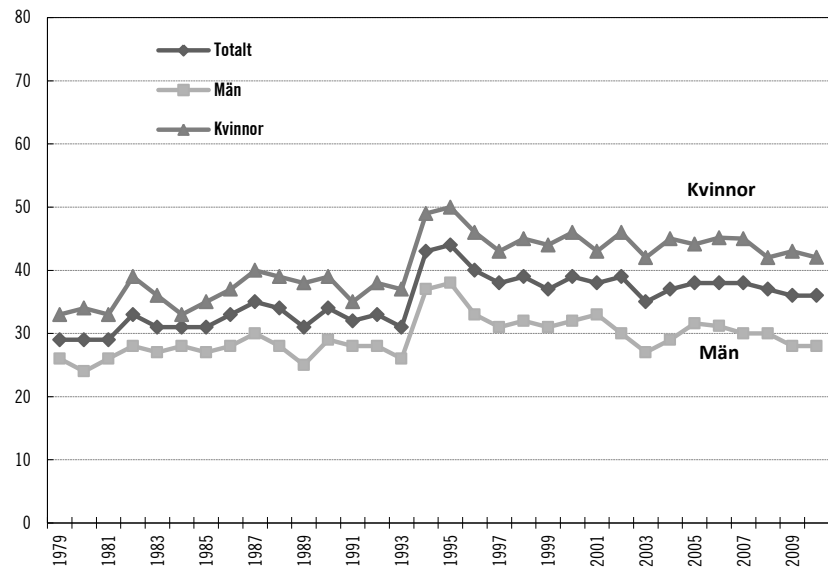
På en övergripande nivå är läsvanorna i befolkningen tämligen stabila över tid vad gäller läsning av böcker. De undersökningar som genomförts av Nordicom sedan 1970-talet ger en bild av vanor som förändras långsamt.

---

³ Olle Findahl, *Barn och ungas medieanvändning i Internet-världen* (Nordicom-Sverige, 2012).

⁴ *Nordicom-Sveriges Internetbarometer 2010*.

Diagram 2.1 Bokläsning i befolkningen 9–79 år en genomsnittlig dag, 1979–2010 (procent)

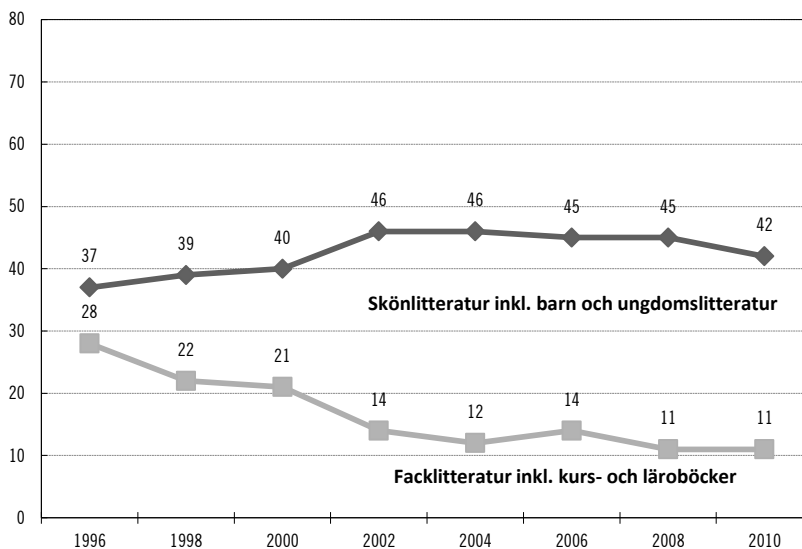
Källa: Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 54. Data från Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

Då man i undersökningen från och med 1994 särskilt betonar att även facklitteratur, inklusive kurs- och läroböcker, ingår i frågan sker ett skift uppåt i kurvan. Både före och efter detta är utvecklingen dock jämn. Diagrammet kan alltså tolkas som att bokläsningen i befolkningen totalt sett är tämligen stabil över tid även om en ihållande svag nedgång kan noteras sedan 1995. Tydligt framgår också att kvinnor genomgående läser mer än män, ett förhållande som var det omvända längre tillbaka i tiden.⁵

Tendensen i befolkningen över tid ser dock olika ut vad gäller läsning av skönlitteratur och facklitteratur.

⁵ Carlsson, "Några inledande ord i spåren av tidigare utredningar".

Diagram 2.2 Läsning av skönlitteratur och facklitteratur i befolkningen 9–79 år en genomsnittlig vecka, 1996–2010 (procent)

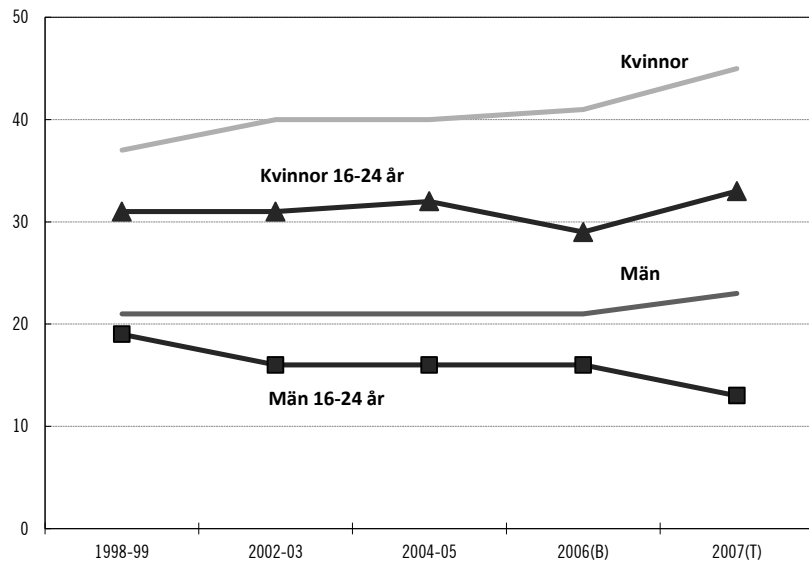
Källa: Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 55. Data från Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

Skillnaderna i trender mellan fack- och skönlitteratur är som synes ovan stora. Andelen av befolkningen som läser facklitteratur har enligt undersökningen mer än halverats sedan 1996. Detta har troligen delvis sin grund i att behovet av t.ex. uppslagsverk minskat då allt fler hittar information med hjälp av olika sökmotorer på internet eller med hjälp av internetbaserade uppslagsverk som Wikipedia.

Som kunnat konstateras i tabellen ovan, med uppgifter för hela befolkningen och all typ av läsning, finns det betydande skillnader mellan kvinnors och mäns läsvanor. Kvinnor i Sverige tenderar sedan lång tid tillbaka att läsa i betydligt högre utsträckning än män. Denna skillnad visar sig tydligt om man ser till läsningen av skönlitteratur.

Diagram 2.3 Läsning av skönlitteratur varje vecka bland kvinnor och män totalt och i åldern 16-24 år, 1998-2007 (procent)

Källa: Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 60. Data från SCB, undersökningarna av levnadsförhållanden (Ulf).

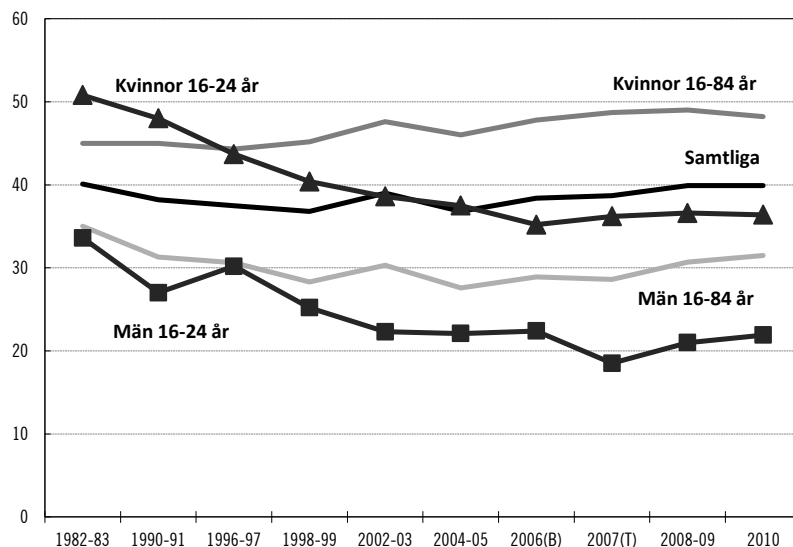
Anm.: Notera att 2006 samlades data in dels genom en besöksintervju (B) och dels genom en telefonintervju (T). Data från telefonintervjuerna har inte tagits med för 2006.

Som framgår av ovanstående diagram finns det tecken som tyder på att andelen som läser skönlitteratur minst en gång per vecka ökade något bland både kvinnor och män totalt mellan 1997 och 2007. Ökningen är dock större bland kvinnor än bland män vilket innebär att skillnaderna ökat något. Vad gäller de yngre, 16 till 24-åringarna, så har skillnaderna blivit betydligt större då andelen av de yngre männen som läst skönlitteratur minskat medan kvinnornas andel ökat. Andelen kvinnor i befolkningen som någon gång per vecka läste skönlitteratur var 2007 nästan dubbelt så stor som motsvarande andel av männen (45 respektive 23 procent). För den yngre gruppen är skillnaderna mellan könen större, andelen av de unga kvinnorna som läste skönlitteratur var nästan tre gånger större än för de unga männen (33 respektive 13 procent).

Läsning i olika åldersgrupper

Olika åldersgrupper läser olika mycket och förhållandet mellan skilda grupper är relativt stabilt över tid. Det finns dock vissa undantag från detta mönster som är viktiga att uppmärksamma, bl.a. att läsningen minskar i ungdomsgruppen. Denna tendens visar sig tydligt om man ser till bokläsningens utveckling över ett längre tidsspänn så som den mätts i SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden (Ulf).

Diagram 2.4 Bokläsning varje vecka bland kvinnor och män samt totalt, 1982–2010 (procent)

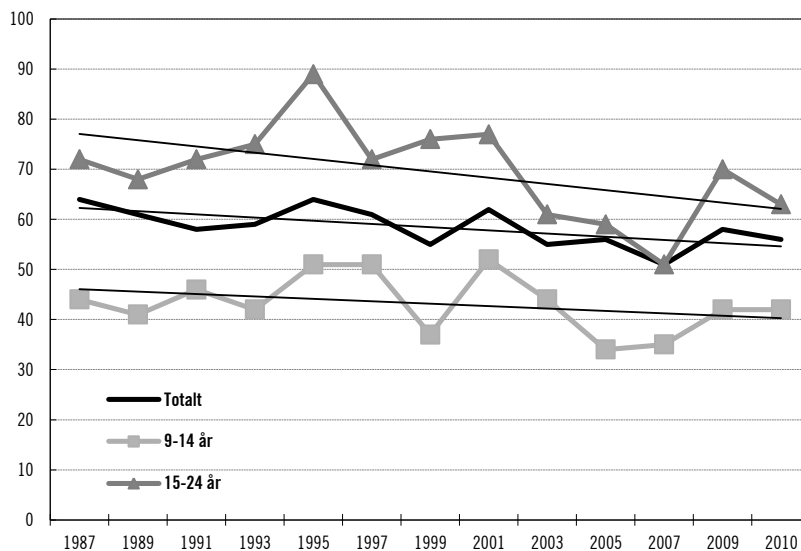
Källa: Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 59. Datat från SCB, undersökningarna av levnadsförhållanden (Ulf).

Anm.: Detta diagram innehåller delvis samma uppgifter som diagram 2.3. Diagrammet innehåller dock ett längre tidsperspektiv och gruppen "samtliga" ingår i detta diagram.

En successiv och tydlig minskning av andelen som läser minst en gång i veckan kan noteras i grupperna med unga (16–24 år) sett över de senaste tre decennierna. Denna trend märks både för unga män och unga kvinnor. Om man inkluderar ett bredare åldersspann (16–84 år) är trenden däremot stabil, eller till och med svagt uppåtgående.

Nordicom mäter också regelbundet den tid som används för olika medier. Den tid som ägnas åt läsning av eller lyssnande på bok bland dem som uppger att de ägnat sig åt detta en genomsnittlig dag har inte minskat med mer än ett par minuter sedan mitten av 1990-talet. Man kan dock se en mer substantiell minskning i gruppen unga (15–24 år).

Diagram 2.5 Lästidens utveckling bland unga läsare och läsare i befolkningen totalt en genomsnittlig dag, 1987–2010 (minuter)

Källa: Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 63. Data från Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

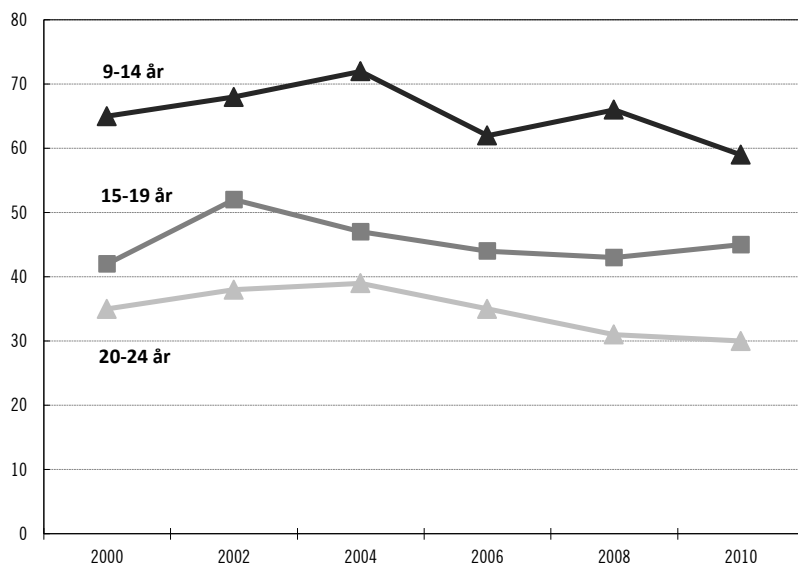
Enligt Lars Höglund, som sammanställt dessa siffror, är förändringarna under perioden i total lästid bland de som är läsare relativt små. De är dock inte obetydliga och en tydlig tendens är att lästiden minskar bland de unga. Detta tillsammans med data som tyder på att andelen läsare (dvs. de som uppger att de överhuvudtaget läser) minskar i denna grupp pekar på att en reell förändring i vanor skett över tid.⁶

⁶ Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", s. 63.

Samtidigt som trenden är nedåtgående för ungdomsgruppen som helhet ska man också lägga märke till att den grupp som läser mest frekvent är barn och unga som är i grundskoleåldern (9–14 år). Vad gäller yngre barn i förskoleåldern är frågan snarare i vilken utsträckning de vuxna läser för dem. Några mer systematiska studier av detta finns inte att tillgå men enligt en undersökning framtagen på initiativ av Läsrörelsen läser 35 procent av föräldrarna dagligen för sina barn och 30 procent läser för sina barn flera gånger i veckan, men inte varje dag. Undersökningen visar att högutbildade läser betydligt oftare för sina barn jämfört med lågutbildade och fler mammor än pappor läser för sina barn. I jämförelse med liknande undersökningar gjorda mellan 1984 och 2001 har högläsningen minskat.⁷

Den tydliga skillnaden mellan barn och unga i grundskoleåldern och andra åldersgrupper kan illustreras med uppgifter som gäller läsning av skönlitteratur.

Diagram 2.6 Läsning av skönlitteratur bland unga en genomsnittlig dag, 2000–2010 (procent)

Källa: Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 56. Data från Nordicom-Sveriges Mediebarometer.

⁷ Se Marianne von Baumgarten-Lindberg, Elisabet Reslegård, Susanna Ekström & Ulf Larsson, "Sagostunden som försvann", *Dagens Nyheter*, 24 april 2012.

Som framgår av ovanstående diagram är det 9–14-åringarna som läser mest skönlitteratur. Dessa ”bokslukare” är de verkliga storconsumenterna av skönlitteratur. En oroande tendens är dock att läsningen minskat i denna grupp. På tio år har andelen som läser en genomsnittlig dag sjunkit från 65 till 59 procent. Från den högsta nivån på 72 procent 2004 är minskningen större, 13 procent.

Den åldersgrupp som läser minst skönlitteratur är de unga vuxna, 20–24 åringarna, där endast 30 procent läst en skönlitterär bok föregående dag 2010. I denna grupp har läsningen även minskat och skillnaderna mellan denna åldersgrupp och den övriga befolkningen har blivit större. Bland de äldre går det att skönja en svag uppgång i läsandet av skönlitteratur. I alla åldersgrupper från 35 år och uppåt är tendensen svagt ökande och över 40 procent av 25-65 åringarna läste skönlitteratur en genomsnittlig dag 2010.⁸

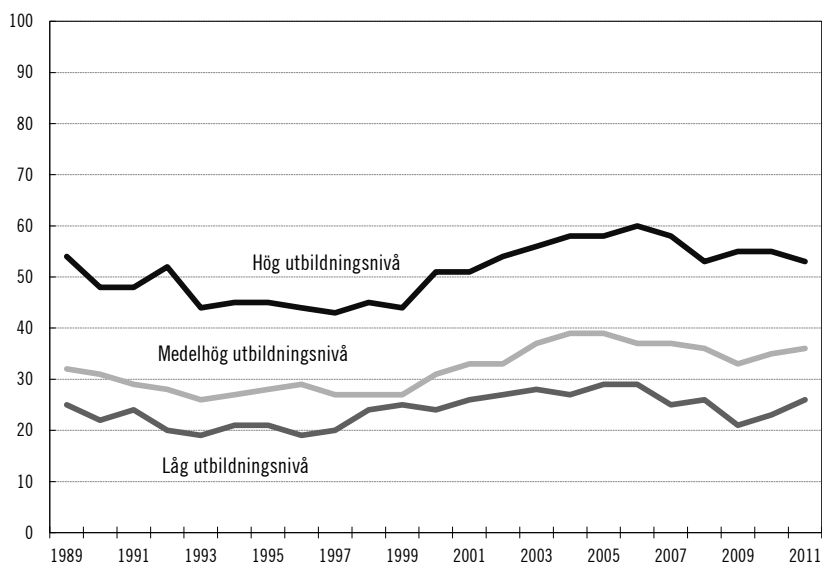
Läsning och utbildningsnivå

Utbildningsnivån har stor betydelse för hur benägen individen är att läsa. Av nedanstående diagram framgår att högutbildade är dubbelt så benägna att läsa böcker minst en gång i veckan jämfört med lågutbildade. Skillnaderna mellan högutbildade och lågutbildade vad gäller läsvanor förefaller inte ha förändrats i någon större utsträckning över den senaste tjugoårsperioden enligt SOM-institutets undersökningar. De relativa förhållanden som kan konstateras i början av perioden förefaller i stort hålla i sig över tid.

---

⁸ För motsvarande siffror för de äldre ålderskategorierna, se Höglund, ”Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier”, s. 56.

Diagram 2.7 Läst bok minst en gång i veckan efter utbildningsnivå, 1989–2011 (procent)

Källa: Jonas Hägglund & Frida Vernersdotter, *Kulturvanor i Sverige 1987–2011*, SOM-rapport 2012:17 (SOM-institutet).

Anm.: Låg utbildningsnivå avser som mest grundskola eller motsvarande obligatorisk skola; medelhög utbildningsnivå avser utbildning utöver grundskola men ej vid högskola/universitet; hög utbildningsnivå avser studier vid högskola/universitet.

2.2 Läsfärdighet

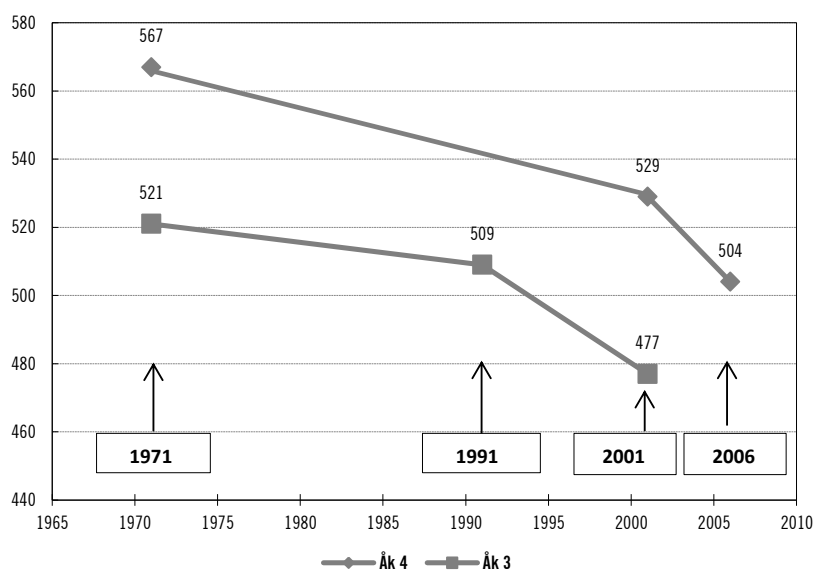
Det saknas i all väsentlighet undersökningar om vuxna svenskars läsfärdighet. Det är dock rimligt att anta att nästan alla vuxna svenskar har grundläggande läsförmåga. Detta innebär inte att alla har en läsförmåga som innebär att de kan ta till sig avancerade texter på ett fullgott sätt.

Läsfärdigheten hos elever i grundskolan mäts regelbundet. De mest omfattande internationella undersökningarna som Sverige deltar i är Progress in International Reading Literacy (PIRLS) som undersöker 10-åringars läsförmåga och Programme for International Student Assessment (PISA) som mäter 15-åringars läsförmåga.

9- och 10-åringars läsförståelse enligt internationella studier

Sverige har sedan tidigt 1970-tal ingått i internationella studier som The International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA) genomfört av 9- och 10-åringars läsförståelse.⁹ Monica Rosén pekar i sin artikel "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- till 10-åringar" på att det finns tecken på att läsförståelsen bland elever i dessa åldrar kontinuerligt har minskat sedan 1971 enligt IEA:s undersökningar. Följande diagram är Roséns sammanställning av resultaten i de undersökningar som genomförts med vissa intervall sedan denna tidpunkt.

Diagram 2.8 Förändringar i läsförståelse i årskurs 3 och årskurs 4, trendskala (poäng)

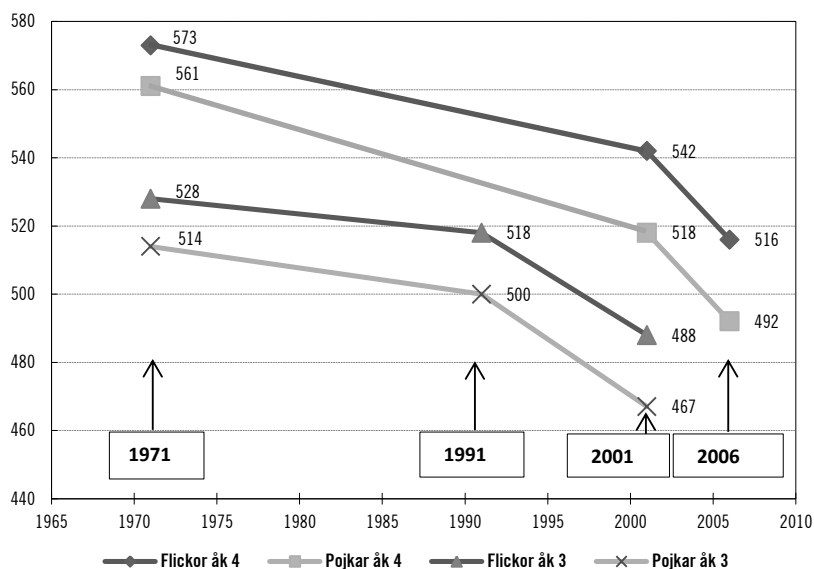
Källa: Monica Rosén, "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- och 10-åringar", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 117. Data från The International Association for the Evaluation of Educational Achievements (IEA) läsundersökningar. Observera att undersökningarna sett något olika ut vid olika tillfällen och att de inte är fullt ut jämförbara.

⁹ I de internationella studierna har olika begrepp använts för att beskriva individers möjligheter att ta till sig text. Sedan 1990-talet har begreppet "reading literacy" använts. Till svenska har det t.ex. översatts med läsfärdighet, läskunnighet eller läsförståelse. Monica Rosén påpekar att det viktiga är att begreppet "reading literacy" inte bara innefattar läsförmåga utan även attityder till läsning såsom läsinträsse och läsvanor. Se Monica Rosén, "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- och 10-åringar", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 113.

Som framgår av ovanstående diagram ser det ut som att tendensen är en successiv minskning i läsförståelse över tid. Den relativt lilla minskningen i årskurs 3 från 1971 till 1991 på drygt 10 poäng ska dock tolkas försiktigt då den kan bero på mätosäkerhet. Den anmärkningsvärda minskningen har snarare ägt rum sedan 1990-talet. Mellan 1991 och 2001 minskade resultaten med 32 poäng och mellan 2001 och 2006 med ytterligare 25 poäng. Det ger en total nedgång med 52 poäng sedan 1991. Detta kan jämföras med att skillnaderna mellan ett skolår 2001 också var 52 poäng. Det förefaller alltså som att den försämrade läsningen hos elever i årskurs 3 och 4 motsvarar inläringen under ungefär ett skolår.¹⁰

Det finns tydliga skillnader mellan pojkars och flickors läsfärdighet. Flickor läser både mer och bättre än pojkar enligt de studier som gjorts.¹¹ Skillnader mellan könen är tydliga hos de 9 till 10-åringar som ingått i dessa studier.

Diagram 2.9 Förändringar i läsförståelse för flickor och pojkar i årskurs 3 och årskurs 4, trendskala (poäng)

Källa: Rosén, "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- och 10-åringar", s. 118.

¹⁰ Rosén, "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- till 10-åringar", s. 117

¹¹ Detta gäller även i samtliga OECD-länder enligt PISA-undersökningarna. Se OECD:s rapport *PISA 2009 Results: What Students Know and can do – Students Performance in Reading, Mathematics and Science* (OECD 2010).

Skillnaderna mellan pojkars och flickors läsförståelse har enligt IEA-undersökningarna ökat sedan 1970-talet. Enligt undersökningarna har skillnaderna mellan könen ökat från cirka 10 poäng 1971 till cirka 20 poäng 2001 och 2006. Förändringarna är dock så pass små att det inte går att dra några långtgående slutsatser i denna del.¹²

15-åringars läsförståelse enligt PISA-undersökningarna

I PISA-undersökningarna definieras läsförståelse som förmåga att "förstå, använda, reflektera och engagera sig i texter för att uppnå sina egna mål, utveckla sina kunskaper och sin potential och för att delta i samhället".¹³ I PISA-undersökningarna urskiljs tre olika läsprocesser som testas: "söka och inhämta information" i texten, "sammanföra och tolka" det lästa samt "reflektera och utvärdera" en text och relatera den till egna erfarenheter.

PISA:s definition av läsförståelse inbegriper alltså både den tekniska förmågan att avkoda en text såväl som förmågan att tillgodogöra sig texter på djupet och kunna använda sig av den kunskap som förmedlas. Av PISA-undersökningarna framgår att de svenska 15-åringarna gått från att vara goda läsare i jämförelse med andra OECD-länder år 2000, 2004 och 2006 till att vara genomsnittliga läsare år 2009. Av de 24 länder som deltagit i undersökningarna år 2000 och 2009 så är det i fyra länder som en minskning har kunnat uppmätas och Sverige är ett av dessa länder. Det är endast i Irland som resultaten sjunkit mer än i Sverige.¹⁴

I nedanstående diagram visas hur de svenska elevernas resultat utvecklats sedan år 2000. Diagrammet innehåller de svenska 15-åringarnas viktade genomsnittresultat på det lästest som ingår i PISA. Medelvärdet i OECD har varje år varit 496 poäng.

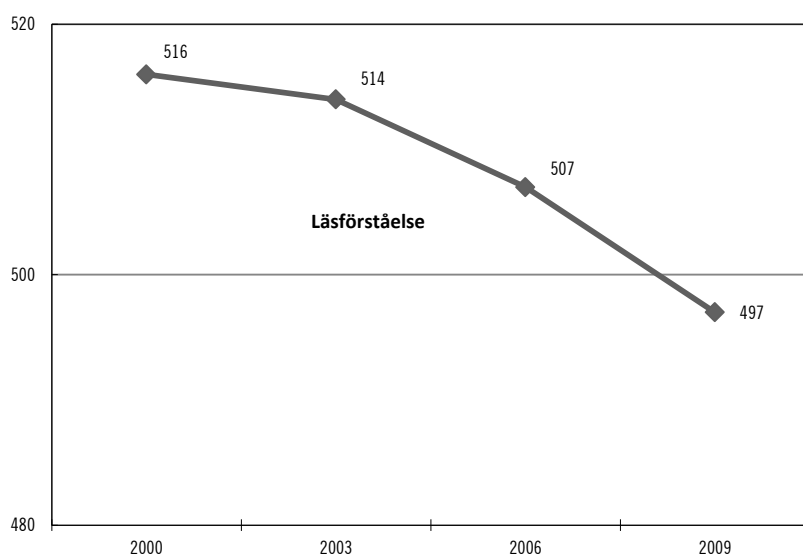
---

¹² Rosén, "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- till 10-åringar", s. 117.

¹³ Statens skolverk, *Rustad att möta framtiden: PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap*, rapport nr 352 (2010), s. 30 ff.

¹⁴ Statens skolverk, *Rustad att möta framtiden*, s. 83.

Diagram 2.10 Förändringar i läsförståelse hos 15-åringar, 2000–2009, kombinerad lässkala (poäng)

Källa: Ulf Fredriksson, "Hur 15-åringars läsning förändrats mellan 2000 och 2009", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10). Data från PISA-undersökningarna.

De svenska 15-åringarnas läsförståelse har enligt PISA-undersökningarna blivit signifikant sämre sedan år 2000. Från att ha varit över medelvärdet för OECD-länderna skiljer sig Sveriges resultat år 2009 inte signifikant från medelvärdet. Det är dock troligt att den nedåtgående trenden inte började år 2000. Mer osäkra undersökningar antyder att läsförståelsen försämrats bland svenska 15-åringar från början på 1990-talet.¹⁵ En sådan misstanke bekräftas ytterligare när man ser till den tidigare redovisade tendensen vad gäller 9- till 10-åringarnas läsförståelse över längre tid.

I PISA-undersökningen finns som nämnts tre olika skalor som mäter olika läsprocesser: söka och inhämta information, sammanföra och tolka samt reflektera och utvärdera. De svenska elevernas resultat i dessa delar sammanfattas i följande tabell.

¹⁵ Johannes Åman, *Att lära av de bästa – en ESO-rapport om svensk skola i ett internationellt perspektiv* (Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, 2011:8).

Tabell 2.2 Medelvärden för de svenska eleverna på PISA:s tre delskalor för olika läsprocesser 2000 och 2009 (poäng)

	2000	2009
Söka och inhämta information	516	505
Sammanföra och tolka	522	494
Reflektera och utvärdera	510	502

Källa: Ulf Fredriksson, "Hur 15-åringars läsning förändrats mellan 2000 och 2009", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 98. Data från PISA-undersökningarna.

Av resultaten framgår att de svenska eleverna blivit sämre inom alla tre kategorierna. Den största minskningen finns inom kategorin sammanföra och tolka vilket även anses vara den kategori som mäter den mer avancerade länsningen.¹⁶

Det finns även i PISA-undersökningarna tydliga skillnader mellan 15-åriga pojkars och 15-åriga flickors läsfärdighet.

Tabell 2.3 Medelvärden för flickor och pojkar på PISA:s kombinerade lässkala och de tre delskalorna för olika läsprocesser, 2000 och 2009 (poäng)

	2000			2009		
	Flickor	Pojkar	Skillnad	Flickor	Pojkar	Skillnad
Kombinerad lässkala	536	499	37	521	475	46
Söka och inhämta information	532	501	30	531	479	52
Sammanföra och tolka	540	505	34	514	475	40
Reflektera och utvärdera	536	486	51	529	476	53

Källa: Ulf Fredriksson, "Hur 15-åringars läsning förändrats mellan 2000 och 2009", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 99. Data från PISA-undersökningarna.

Som framgår i ovanstående tabell har skillnaderna mellan pojkar och flickor ökat inom samtliga kategorier. Den största skillnaden finns inom kategorin reflektera och utvärdera. Det är även värt att notera att medelvärdet har sjunkit i varje kategori hos både flickor och pojkar. Minskningen av flickors förmåga att söka och inhämta information är dock marginell.

En del av förklaringen till de försämrade resultaten är att andelen elever som presterar mycket låga resultat blivit betydligt

¹⁶ Ulf Fredriksson, "Hur 15-åringars läsning förändrats mellan 2000 och 2009", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 98.

fler. För att spegla hur väl eleverna läser grupperas dessa i PISA-undersökningarna utifrån hur väl de klarar olika uppgifter. Totalt används sju nivåer där nivå 6 är den högsta och nivå 1b den lägsta. Elever som presterar under nivå 2 kan ofta läsa och förstå enklare texter men har problem med mer krävande texter. Dessa elever har ofta problem med att sammanföra och tolka det lästa samt problem med att reflektera över och utvärdera en text liksom att relatera den till sina egna erfarenheter.

Sammantaget var 17 procent av de svenska 15-åringarna under nivå 2 i den senaste PISA-undersökningen. Det är en ökning med 5 procent jämfört med andelen under nivå 2 år 2000.¹⁷ Resultaten kan jämföras med ett land som Finland där motsvarande andel är 8 procent. Skillnaden i andelen svaga läsare är också stor mellan grupperna flickor och pojkar.

Tabell 2.4 Andel pojkar och flickor under nivå 2 i PISA-undersökningarna, 2000 och 2009

	Pojkar	Flickor
2000	16,8	7,8
2009	24,2	10,5

Källa: Statens skolverk, Rustad att möta framtiden: PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap, rapport nr 352 (2010), s. 85.

Andelen svaga läsare har ökat över tid i båda grupperna. Mest oroande är dock tendensen bland pojkar. Resultaten innebär att nästan en fjärdedel av pojkarna saknar den grundläggande läsfärdighet som är en förutsättning för att läsning ska upplevas som lustfyllt. Dessa förhållanden bidrar troligen starkt till att endast hälften av pojkarna läser på sin fritid för nöjes skull.¹⁸

15-åringar med invandrarbakgrund

Bland 15-åringarna i Sverige är knappt fyra procent födda i ett annat land och åtta procent har utländsk bakgrund genom sina föräldrar. Detta är något högre än genomsnittet i OECD. Av PISA-undersökningarna framgår att unga med invandrarbakgrund

¹⁷ Se Fredriksson, "Hur 15-åringars läsning förändrats mellan 2000 och 2009", s. 100.

¹⁸ Statens skolverk, *Rustad att möta framtiden*, s. 85.

har sämre läsfärdighet än elever utan utländsk bakgrund, det gäller främst de som oftast inte talar svenska hemma.

I Sverige är skillnaden mellan gruppen utan utländsk bakgrund födda i landet och gruppen med utländsk bakgrund födda utomlands större än genomsnittet i de andra OECD-länderna. I ett genomsnittligt OECD-land är skillnaden i resultat mellan elever utan utländsk bakgrund födda i landet och elever med utländsk bakgrund 32,5 poäng. I Sverige är motsvarande siffra 53,5 poäng. De länder med minst skillnad är de anglosaxiska länderna vilket kan bero på att engelskan är ett internationellt språk.

På grund av att populationen utrikesfödda elever är begränsad i den svenska PISA-undersökningen är det svårt att dra generella slutsatser om varför personer födda utomlands i Sverige presterar sämre. I Danmark, där resultaten för utrikesfödda liknar de svenska resultaten, fördubblades populationen utrikesfödda med syfte att särskilt studera denna grupps läsfärdighet. I den danska undersökningen hade de studenter som kom till Danmark före 6 års ålder i medel 446 poäng och de som kom efter 6 års ålder 422 poäng. Medel för elever födda i Danmark med dansktalande föräldrar var 503 poäng. Av undersökningen framgår att hur gamla barnen är när de kommer till sitt nya land spelar stor roll för resultaten på PISA-undersökningen.

I den danska undersökningen finner forskarna inte stöd för att elever som går i skolor med en hög andel personer födda i andra länder har en sämre läsförmåga jämfört med elever som går i skolor med elever i huvudsak födda i Danmark. Sociala faktorer, t.ex. inkomst eller om föräldrarna hade arbete, förklarade däremot en tredjedel av skillnaden mellan infödda elever och utrikesfödda i Danmark. Även om det inte går att dra samma slutsatser i den svenska undersökningen på grund av att populationen utrikesfödda elever är mindre så antyder den svenska PISA-undersökningen också att sociala faktorer förklarar knappt en tredjedel av skillnaden.

Informationslitteracitet, digital läsfärdighet

Att kunna hantera digital information blir allt viktigare. 90 procent av alla svenskar i åldern 16–34 år använder internet dagligen. Det offentliga samtalet och debatten om gemensamma angelägenheter äger i stor utsträckning rum på internet och individen förväntas i

dag använda digitala tjänster för att få del av viktig samhällsinformation. Att ta del av digital information kräver förmågor som både bygger på och skiljer sig från traditionell läsförståelse.¹⁹

I den senaste PISA-undersökningen undersöktes 15-åringarnas läsfärdighet digitalt i ett särskilt test vid sidan av undersökningen av traditionell läsfärdighet. Med digital läsfärdighet avsågs då samma sak som i den ordinarie PISA-undersökningen med tillägget att förmågan att navigera tillkom, d.v.s. att hitta material i en digital miljö genom att klicka sig fram.

I undersökningen av digital läsfärdighet presterade svenska 15-åringar bättre än de gjorde vad gäller traditionell läsförståelse. Medelvärdet i PISA:s undersökning av digital läsning var 499 i OECD-länderna, de svenska elevernas medelvärde var 510 poäng vilket var signifikant högre än OECD-medelvärdet. Sverige ligger dock inte i topp vad gäller digital läsning. Fyra länder (Sydkorea, Australien, Nya Zeeland och Japan) hade signifikant högre medelvärde än Sverige och åtta länder hade signifikant lägre resultat på testet. Finland deltog inte i denna undersökning.

Inte förvånande är korrelationen mellan de olika lästesten stort (0,87). Det finns samtidigt skillnader mellan de olika testen, t.ex. är skillnaderna mellan pojkar och flickor mindre vad gäller digital läsning (26 poäng) än vad gäller traditionell läsning (46 poäng).

I undersökningen fann forskarna inte något signifikant samband mellan användandet av datorer i undervisning eller i hemmen och förmågan att läsa digitalt. De som presterade bäst på testet var dock de måttliga datoranvändarna. De elever som gick i skolor som i större utsträckning använde dator i annan undervisning, som matematik, naturkunskap och modersmålsundervisning, presterade sämre på det digitala lästestet än de som i måttlig utsträckning använde sig av datorer i undervisningen.²⁰

---

¹⁹ Jfr Olof Sundin, "Att hantera kunskap och information i den digitala samtiden", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).

²⁰ Statens skolverk, *Eleverna och nätet – PISA 2009 om 15-åringars förmåga att söka, läsa och värdera digital information*, rapport 361 (2011).

2.3 Förklaringar till försämrad läsfärdighet

Enligt PISA-undersökningen har läsningen försämrats hos samtliga grupper, pojkar respektive flickor, 15-åringar med invandrarbakgrund respektive utan invandrarbakgrund. Flera olika typer av förklaringar har presenterats till varför unga svenskar läser allt sämre. Förklaringarna rör sig på olika nivåer, från en individuell nivå till en mer strukturell systemnivå, och de olika faktorerna förklaras ofta vara mer eller mindre direkt relaterade till varandra. En omdiskuterad förklaring på individnivå är att den ökade användning av datorer och internet har påverkat läsningen negativt. En annan förklaringsmodell pekar på att förändringar i skolan har medfört att den svenska grundskolan har blivit sämre på att lära ut läsning. Relaterat till ovanstående faktorer eller oberoende av dem framhålls också ofta att läslusten och läsvanorna har förändrats bland unga. Det senare är en typ av variabler som både kan bero på och leda till sämre läsfärdighet.

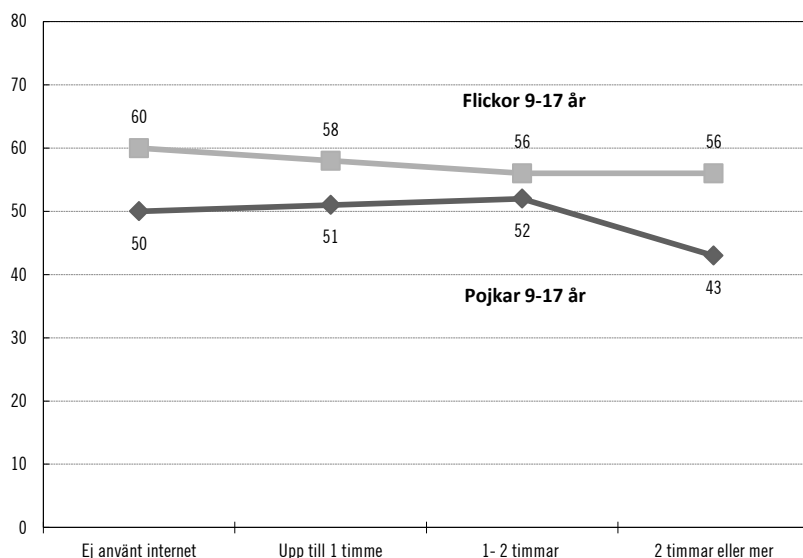
Att förklara orsakerna till försämrad läsfärdighet är komplext. Läsfärdighet är en variabel som bestäms av flera faktorer som inbördes korrelerar. I det följande sammanfattas ändå de viktigare förklaringsmodellerna.

Internetanvändningens påverkan på ungas läsfärdighet

I Nordicoms Mediebarometer finns vissa uppgifter som kan användas för att undersöka sambandet mellan datoranvändning och läsning, bl.a. om uppskattad tid för internetanvändning och personens läsvanor. Av dessa uppgifter går det inte att dra några tydliga slutsatser om ett tydligt samband mellan läsvanor och internettid.

Som framgår av diagrammet nedan förefaller det inte finnas något starkare samband mellan internetanvändning och om en person läst/inte läst en bok föregående dag. De som använt internet upp till två timmar per dag förefaller vara lika benägna att läsa en bok som de som inte använt internet. Det är endast när det gäller gruppen pojkar som använder internet mer än två timmar som det syns en signifikant skillnad. Man ska dock lägga märke till att dessa uppgifter inte säger något om den tid som använts till läsning. Det är möjligt att de som tillbringar mycket tid på internet läser med ungefär samma regelbundenhet fast kortare stunder.

Diagram 2.11 Läst bok föregående dag efter internettid 2010, pojkar och flickor (procent)

Källa: Höglund, ”Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier”, s. 69. Data från Nordicom's Mediebarometer.

Monica Rosén har visat att det på landsnivå finns ett statistiskt samband mellan läsfärdighet och datoranvändning hemma. I länder där datoranvändningen hemma ökat har läsfärdigheten ofta minskat. Hur detta samband ser ut och vilka orsakerna skulle kunna vara finns det olika sätt att närma sig. Det kan generellt sett sägas finnas tre olika förklaringsmodeller som rör hur internet- och datoranvändning påverkar läsfärdighet.²¹

Den första typen av förklaringar kan kallas *innehållsteorier*. Dessa teorier menar att effekten på läsfärdigheten är en funktion av vilket innehåll internet- och datoraktiviteterna har. Effekten kan vara antingen positiv eller negativ beroende på vilket innehåll aktiviteten har. En annan typ av förklaringar kan kallas *förskjutningsteorier*. Dessa teorier tar sin utgångspunkt i att tiden är en begränsad resurs. Om internet- och datoranvändning tar tid från läsning så får det en negativ effekt på läsfärdigheten. Den tredje

²¹ För en sammanfattning se Rosén, ”Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- till 10-åringar”, s. 129.

typen av förklaringar, *aktiveringsteorier*, utgår från att användandet av medier som bygger på passivt mottagande av information är negativt för den kognitiva utvecklingen. Om olika medieteknologier används på ett interaktivt och kognitivt utmanande sätt kan de dock istället vara positiva enligt detta synsätt.

Monica Rosén finner att i länder där datoranvändningen ökat mest har nöjesläsningen på fritiden minskat liksom boklånefrekvensen på bibliotek.²² Också i Sverige syns en minskning i båda dessa avseenden. Dessa mönster menar hon tyder på att det inte är datorerna i sig som har en menlig inverkan på läsfärdigheten, utan att det sannolikt handlar om en omfördelning av tid (det stödjer alltså en förskjutningsteoretisk tolkning) och att mer tid läggs på datorer och mindre på läsning. Sammanfattningsvis leder det henne till slutsatsen att nedgången i läsprestationer bland 9- till 10-åringar i Sverige till stor del kan förklaras av förändrade läsvanor med minskat nöjesläsande och mindre intresse för läsning som en följd av ett ökat datoranvändande på fritiden.

Förändringar i skolan som förklaring till försämrade resultat

När Skolverket sökt förklara de försämrade resultaten i PISA- och PIRLS-undersökningarna så hänvisar de bl.a. till förändringar i skolans struktur och styrning.²³ Bland annat framhålls att den ökade decentraliseringen rörande beslutsfattandet om skolan har inneburit en ökad segregering.²⁴ Skolornas elevsammansättning har blivit allt mer homogen och skillnaderna mellan skolorna har blivit större.

I skolverkets rapport *Likvärdig utbildning i svensk grundskola* visas att spridningen mellan skolors genomsnittliga resultat mer än fördubblats sedan 1990-talet. Skillnaden i resultat mellan elever i olika skolor beror enligt Skolverket dels på att skolorna är segregerade i betydelsen att vissa skolor har en högre andel elever med utländsk bakgrund och elever med sämre socioekonomisk bakgrund. Att vissa skolor har bättre resultat förklaras i rapporten av att det i dessa skolor uppstår kamrateffekter då eleverna generellt är mer studiemotiverade i dessa skolor samt att lärarnas

²² Rosén, "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- till 10-åringar", s. 137.

²³ Se t.ex. Statens skolverk, *Rustad att möta framtiden*, s. 135.

²⁴ Statens skolverk, *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola: Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer* (2009).

förväntningar är högre på eleverna i de mer framgångsrika skolorna. Enligt författarna till rapporten går det inte att utesluta att kvalitetsskillnaderna i skolan även har ökat.²⁵

I PISA-undersökningarna bekräftas bilden av att socioekonomisk bakgrund fått större betydelse för elevernas läsresultat.

Tabell 2.5 Den socioekonomiska bakgrundens betydelse för läsresultaten i PISA-undersökningarna år 2000 och 2009 (poäng i PISA)

	2000	2009	Trend 2000-2009
Sverige	36	43	8
Danmark	40	36	-3
Finland	25	31	6
Island	21	27	5
Norge	36	36	0
Tyskland	52	44	-9
USA	52	42	-9
OECD-medel	39	38	-1

Källa: Statens skolverk, *Rustad att möta framtiden: PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap*, rapport nr 352 (2010), s. 135.

Av ovanstående tabell framgår att den socioekonomiska bakgrunden har betydelse för elevers läsresultat. I Sverige kunde 2009 hela 43 poäng förklaras av denna variabel, vilket är högre än år 2000 enligt Skolverket. Sverige är inte bara det nordiska land där socioekonomisk bakgrund påverkar resultaten mest, Sverige är även sämre än OECD-genomsnittet i detta avseende. Utvecklingen i förklaringsgrad för denna variabel antyder att den svenska skolans kompensatoriska förmåga har blivit sämre. Sverige har historiskt haft en skola som varit bättre på att utjämna socioekonomiska skillnader än OECD-genomsnittet men så är inte längre fallet.

I OECD:s analys av framgångsrika länder framgår att de länder som lyckas bäst i PISA även är de länder som lyckas minska de socioekonomiska skillnaderna. De länder som ligger i topp i PISA-undersökningen ligger under OECD-medel vad gäller betydelsen av socioekonomisk bakgrund för resultaten.²⁶

²⁵ Statens skolverk, *Likvärdig utbildning i svensk grundskola? En kvantitativ analys av likvärdigheten över tid*, rapport nr 374 (2012).

²⁶ OECD, *PISA 2009 Results: What Makes a School Successful? Resources, Policies and Practices*, vol. IV (2010), s. 104.

Skillnaden i resultat på lästestet mellan skolor i Sverige har också ökat enligt PISA-undersökningen. I Sverige är dock skillnaden i detta avseende fortfarande mindre än OECD-genomsnittet. Detta förklaras till viss del av att i många andra länder går 15-åringarna i motsvarande gymnasieskola, dvs. i en skolform där eleverna kan välja mellan teoretiska eller praktiska inriktningar. Samtliga nordiska länder har dock en mindre skillnad mellan skolor än Sverige.

Elever i fristående skolor har i Sverige något högre resultat på läsdelen i PISA-undersökningarna jämfört med elever i kommunala skolor. Denna skillnad försvinner dock om man även tar hänsyn till socioekonomiska faktorer.

En förändring som ofta påpekas i den svenska skolan är att undervisningen har individualiserats. Med det avses att en viss del av ansvaret har flyttats från läraren till eleven genom att ökat fokus i undervisningen lagts på självständigt arbete i olika former. Detta är en utveckling som enligt Skolverket är särskilt tydlig när det gäller läsning. I en kunskapsöversikt från Skolverket påpekas att undersökningar visar att "ansvaret för elevernas lärande i stor utsträckning delegerats till eleverna själva i olika former av eget arbete, till föräldrarna i lästräningen, till bibliotekarierna i valet av skönlitteratur".²⁷ I Skolverkets analys av PISA-undersökningen beskrivs också individualiseringen som en förklaring till de sjunkande resultaten. Nationell och internationell forskning har visat att aktiva lärare är en förutsättning för goda skolresultat. I OECD:s analys av framgångsrika skolsystem framgår att relationen mellan lärare och elev är den enskilt viktigaste faktorn för elevernas resultat generellt. Det är i de skolmiljöer där lärarna är engagerade som eleverna lyckas. Lärarnas engagemang har enligt OECD betydligt större betydelse för elevernas resultat än t.ex. storleken på klasserna.²⁸

---

²⁷ Statens skolverk, *Vad händer med läsningen? En kunskapsöversikt om läsundervisningen i Sverige 1995–2007*, rapport nr 302 (2007).

²⁸ OECD, *PISA 2009 Results: What Makes a School Successful?*, s. 107. Forskaren John Hattie har gjort den största metaanalysen av vad som påverkar elevers skolresultat. Undersökningen pekar på att lärarens roll i skolan har varit underskattad. Hattie konstaterar att den enskilda lärarens pedagogiska kunskaper och engagemang är av avgörande betydelse för elevernas lärande. Lärarens förmåga betyder betydligt mer för kunskapsinhämtningen än hur skolan är organiserad. Faktorer som skolstorlek, klasstorlek, programstruktur, finansiering, nivågruppering har liten eller ingen betydelse enligt analysen. Se John Hattie, *Visible learning* (Routledge, 2009).

När de forskare som står bakom Skolverkets kunskapsöversikt söker förklara varför elever i de skolor som i större utsträckning använder datorer i undervisningen är sämre digitala läsare tas denna aspekt upp. De anför att eleverna i dessa skolor ofta får sitta ensamma framför datorn. Den handledda datortiden är liten och en hög grad av datoranvändning kan innebära lite lärartid för eleverna. Detta innebär att hög datoranvändning korrelerar med låg lärarnärvaro och lärarnas insatser är det som har störst betydelse för läsförmågan.

Läslusten och läsvanorna har förändrats

Läsförmåga är naturligen nära sammanlänkat med läsvanor och läslust. Sambanden kan förmodas gå åt båda håll, dvs. den som tycker om att läsa blir bättre på aktiviteten och den som är bra på att läsa kommer att läsa mer och på så sätt utveckla sin förmåga ytterligare. Detta skapar en spiral som lätt blir negativ för den som aldrig når en viss nivå i sin läsförmåga. Den danska forskaren Elisabeth Arnbak har visat på det tydliga sambandet mellan basal läsfärdighet och läslust och läsvanor. Hon understryker särskilt att det för att nöjesläsa krävs grundläggande färdigheter såsom förmåga att avkoda text och ett tillräckligt ordförråd för att förstå vad som läses. Med andra ord krävs grundläggande läsfärdigheter för att tycka om att läsa och läslust innebär sedan i sin tur att eleven läser mer vilket i sin tur kommer att skapa en god läsare. Det handlar om att knäcka läskoden för att komma vidare i utvecklingen.²⁹

I PISA-undersökningarna framgår också att de elever som tycker om att läsa läser mer och bättre. Mot denna bakgrund är det särskilt problematiskt att svenska pojkars lust att läsa har minskat signifikant sedan år 2000. År 2009 hade även de svenska 15-åringarna totalt sett mindre angiven läslust än genomsnittet i OECD, dock framförallt på grund av pojkarnas låga nivåer. I det index som används är OECD-genomsnittet för hela populationen 0 och det svenska genomsnittet var 2009 – 0,11.

---

²⁹ Elisabeth Arnbak. ”To what extent do basic skills predict students’ PISA reading score?”, i Niels Egelund, red., *Norden Lights on PISA 2009 – focus on reading* (Nordiska ministerrådet, 2012:501).

Tabell 2.6 Flickors och pojkars läslust, 2000 och 2009 (indexvärden)

	Pisa 2000		Pisa 2009	
	Flickor	Pojkar	Flickor	Pojkar
Sverige	0,28	-0,32	0,26	-0,47
OECD	0,33	-0,23	0,31	-0,31

Källa: Statens skolverk, Rustad att möta framtiden: PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap, rapport nr 352 (2010), s. 88.

Som framgår av ovanstående tabell ligger både svenska pojkar och flickor under genomsnittet i OECD vad gäller angiven läslust. Skillnaden mellan pojkar och flickor är något större i Sverige än genomsnittet i OECD. Skillnaden var i genomsnitt 0,62 i OECD och 0,73 i Sverige. Det är även intressant att notera att måttet läslust statistiskt sett förklarar de svenska 15-åringarnas prestationer på den samlade lässkalan i större utsträckning än vad som gäller generellt för alla OECD-länderna. Variabeln läslust förklarar en skillnad på 21,7 poäng i Sverige jämfört med 18,1 i OECD-länderna generellt.

Läsvanorna har som sagt stor betydelse för läsfärdigheten. De elever som läser mer blir av naturliga skäl bättre läsare. Som framgått ovan har läsningen bland unga minskat, särskilt vad gäller pojkar. Att även vad som läses har betydelse för läsförmågan visas av PISA-undersökningarna.

Tabell 2.7 Prestationer på lästestet i PISA-undersökningen 2009 för elever som läser respektive inte läser olika slags läsmaterial (poäng)

	Sverige		OECD	
	Läser	Läser ej	Läser	Läser ej
Veckotidningar	513	480	501	486
Serier	510	496	492	495
Dagstidningar	511	486	501	484
Faktaböcker	541	495	513	492
Skönlitteratur	549	475	533	480

Källa: Statens skolverk, Rustad att möta framtiden: PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap, rapport nr 352 (2010), s. 78.

I Sverige uppvisar läsning av alla typer av läsmaterial ett positivt samband med resultat på läsfärdighetstestet. I stort gäller detta även i OECD-länderna generellt (med undantag för serier) även

om skillnaderna mellan de som läser och de som inte gör det är mindre för alla OECD-länderna. Som framgår av ovanstående tabell pekar mycket även på att det för läsförmågan är av särskilt stor betydelse att unga regelbundet läser fack- och skönlitteratur. Skillnaden i Sverige mellan de som läser skönlitteratur och de som inte läser skönlitteratur är 74 poäng och de som läser respektive inte läser facklitteratur är 44 poäng, detta kan jämföras med skillnaden mellan personer med utländsk bakgrund och de utan utländsk bakgrund vilken är 53,5 poäng.

3 Litteratur i skolan

Enligt direktiven ska vi analysera litteraturens ställning i skolan och föreslå hur den kan stärkas i förskolan, förskoleklassen, grundskolan och gymnasieskolan. Detta kapitel behandlar den statliga styrningen av de olika skolformerna och viktigare statliga insatser som rör litteratur och läsning i skolan. Vidare beskrivs styrningen av lärarutbildningen, vissa undervisningsmetoder och relevanta kompetensutvecklingsinsatser. Ett längre avsnitt ägnas skolbibliotek. Kapitlet avslutas med en analys av litteraturens ställning inom satsningen Skapande skola.

3.1 Styrningen av skolområdet och genomförda reformer

Styrningen av skolområdet är komplex. Under 1990-talet decentraliserades en stor del av ansvaret för skolan och skolväsendet blev i huvudsak en kommunal angelägenhet. Förenklat kan det sägas att staten sätter upp mål genom exempelvis skollagen (2010:800) och läroplanerna för undervisningen, men att det är skolhuvudmännen som är ansvariga för att målen nås. Även finansieringen av skolverksamheten har förändrats från att vara direktfinansierad av staten till ett system med generellt statsbidrag där kommunerna har stor frihet att besluta hur mycket resurser de vill lägga på skolverksamhet.

Det är kommunerna som bär huvudansvaret för skolan medan de statliga myndigheterna Statens skolverk och Statens skolinspektion har till uppgift att utfärda föreskrifter och tolka regelverken samt att följa upp och granska verksamheten. Även om kommunerna bär ansvaret för att det finns skolor för samtliga barn och unga upp till 20 års ålder så är utförarna både offentliga och enskilda aktörer.

Skolan är ett område där stora reformer håller på att implementeras. Nya läroplaner infördes under läsåret 2011/2012 och en ny skollag började tillämpas den 1 juli 2011. Riksdagen beslutade i april 2011 om grundläggande förändringar i lärarutbildningens struktur och utformning (prop. 2009/10:89, bet. 2009/10:UbU16, rskr. 2009/10:248). Utbildning enligt de nya kraven började ges höstterminen 2011.

Statens skolverk

Statens skolverk är förvaltningsmyndighet för bl.a. skolväsendet inklusive förskoleverksamheten. Myndigheten ska främja att alla barn och elever får tillgång till en likvärdig utbildning av god kvalitet. Skolverket ska även vara ett stöd för kommuner och andra huvudmän i deras utbildningsverksamhet och pedagogiska verksamhet samt bidra till förbättrad måluppfyllelse.¹ Skolverket gör detta genom att t.ex. initiera forskning, ge stöd till kommuner och andra huvudmän samt administrera statliga satsningar på till exempel kompetensutveckling och fortbildning för lärare. Exempel på satsningar inom läs- och skrivområdet är Läsa-skriva-räkna, Lärarlyftet, samt Förskolelyftet. Skolverket publicerar även olika typer av material för skolledare och lärare, exempelvis lärarhandledningar.² De tar även fram allmänna råd i olika frågor inom ramen för skolområdet. Skolverket arbetar vidare för att stödja skolor och kommuner i deras arbete med ett stärkt kvalitetsarbete och följer upp och utvärderar huvudmäns, förskolors och skolors arbete i syfte att förbättra kvaliteten och resultaten i verksamheterna.

Inom Skolverket finns ett Nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling (NCS) som har i uppdrag att stimulera skolhuvudmän och skolor på kommunal nivå att arbeta aktivt med just språk-, läs- och skrivutveckling. Verksamheten startade 2006 genom ett regeringsuppdrag om att förbättra barns språk-, läs-, och skrivutveckling för att på så sätt bidra till en ökad måluppfyllelse i

---

¹ Förordning (2011:555) med instruktion för Statens skolverk.

² Se bl.a. Statens skolverk, *Nya språket lyfter! Bedömningsstöd i svenska och svenska som andraspråk för grundskolans årskurs 1–4, reviderad upplaga enligt Lgr 11.*

skolan.³ I detta arbete har det skapats ett nationellt nätverk i vilket kommuner i Hälsingland, Västernorrland, Jämtland, Norrbotten, Småland, Blekinge, Öland, Stockholm, Södermanland, Värmland och Västra Götaland ingår. NCS samverkar med en referensgrupp bestående av åtta kommunala språk-, läs- och skrivutvecklare och andra aktörer inom området. Utöver detta arbetar de för att sprida goda exempel och forskning inom området. Vidare samarbetar och stödjer NCS de regionala nätverken och erbjuder särskilda fortbildningsinsatser, bl.a. genom nationella konferenser för språk-, läs- och skrivutvecklare runt om i landet. Totalt har cirka 200 deltagare från 155 kommuner deltagit i satsningen. Språk-, läs- och skrivutvecklarna har arbetat med att systematisera och samordna utvecklingsarbetet i sina respektive kommuner.

Kompetens- och metodutvecklingsinsatser med stöd från Skolverket

Inom många svenska kommuner pågår ett aktivt och strukturerat arbete med läs- och skrivutveckling med syftet att förbättra kvaliteten i undervisningen i läsning och skrivning. Detta sker bl.a. genom kunskapsöverföring och handledning om arbetsformer som ger eleverna lust att läsa och skriva och metoder för att tidigt upptäcka elever med läs- och skrivsvårigheter. Handlingsplaner för arbetet med språk-, läs- och skrivutveckling har utformats i ett flertal kommuner.

I Sverige finns i dag cirka 150 personer som arbetar som kommunala läs- och skrivutvecklare och ingår i Skolverkets nätverk. Organisatoriska strukturer har skapats och läs- och skrivutvecklarna driver utvecklingsarbetet på kommunal nivå. De fungerar som ett stöd till skolorna i att bl.a. ta fram metoder för läs- och skrivundervisning. Representanter för Skolverket uppger att de ofta spelar en viktig roll i arbetet med att förmedla metoder för arbetet med litteratur i skolan då det framförallt är genom dessa

---

³ Se uppdraget om att bygga upp ett nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling (U2005/9475/S). Regeringen gav 2008 dåvarande Myndigheten för skolutveckling i uppdrag att sammanföra uppdraget att bygga upp ett nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling med uppdraget att genomföra en satsning för att erbjuda lärare kompetensutveckling inom området språk-, läs- och skrivutveckling (U2005/9476/S) till ett samlat uppdrag (U2008/5235/S).

personer som myndigheten har möjlighet att sprida och öka kunskapen om undervisningsmetoder.

Språk-, läs- och skrivutvecklarna på kommunal nivå finansieras i stor utsträckning med hjälp av den statliga satsningen Läsa, skriva, räkna som sammantaget omfattat 1,5 miljarder kronor åren 2008 till 2012. Medlen fördelas av Skolverket och det är skolhuvudmän (både kommuner och fristående skolor) som kan söka statsbidraget. Syftet med bidraget är att stimulera och stärka kommuners och skolors arbete för att stärka elevernas basfärdigheter. Det är framförallt elever i årskurserna 1-3 som satsningen riktar sig till. Fram till 2012 har huvudmännen kunnat söka medel för olika typer av personalförstärkningar, kompetenshöjande insatser samt läromedel och tekniska hjälpmedel. En utvärdering av satsningen kommer att presenteras under 2013. Eftersom satsningen avslutas 2012 råder det osäkerhet om huruvida kommunerna kommer att ha kvar sina språk-, läs- och skrivutvecklare när det inte finns statsbidrag för detta.

Konsultfirman Ramböll Management genomförde 2008 en utvärdering av verksamheten vid Nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling. De bedömde att centret har haft ett tydligt värde som katalysator och motor för arbete med språk-, läs- och skrivutveckling i kommuner som sedan tidigare formulerat ett intresse för frågan. Centrets kompetensutvecklingsinsatser bedömdes ha gett många pedagoger ökad kunskap och motivation, vilket inneburit att undervisningen i högre grad än tidigare anpassas till elevernas individuella behov. Vidare hade frågan fått tydligare legitimitet och ett systematiskt utvecklingsarbete på kommunal- och enhetsnivå hade åstadkommit. Utredarna bedömde att insatserna var relevanta för att uppnå de önskade resultaten och effekterna. Utvärderingen visade även att målsättningen att uppnå en förbättrad läs- och skrivförmåga upplevdes som mycket relevant av lärarna och skolledarna själva, vilket utredarna menade indikerar att centrets syfte mycket väl överensstämde med de behov som fanns i de svenska skolorna.

I rapporten poängteras även vikten av politisk prioritering av läs- och skrivutveckling på kommunal nivå och att arbetet bör syfta till utveckling av kvaliteten på undervisningen på klassrumsnivå samt ökat systematiskt utvecklingsarbete på kommunal nivå. Enligt rapporten bör insatser riktade till lärare syfta till kompetensutveckling och insatser mot politiker/kommunala tjänstemän vara av karaktären lobbyarbete för att öka prioriteringen av frågan och

rikta sig till kommuner som inte redan satsar på läs- och skrivutveckling.⁴ Utvärderingen visar stora geografiska skillnader när det gäller var i landet språk-, läs- och skrivutvecklare finns och var frågan är prioriterad. Flest språk-, läs- och skrivutvecklare finns i Stockholms län, Västra Götalands län, Skåne län, Gävleborgs län och Norrbottens län. Stockholm, Sundsvall, Luleå och Malmö är kommuner som bedriver ett särskilt aktivt arbete.⁵

En aktuell statlig satsning på lärarkompetens är Lärarlyftet II. Satsningen pågår mellan 2012–2015 och syftar till att lärare i grundskolan, gymnasieskolan, vuxenutbildningen och motsvarande skolformer med lärarexamen, och som undervisar i ämnen de inte är behöriga i, ska bli behöriga. Skolverket ska särskilt ta hänsyn till behovet av att lärare deltar i kurser i ämnet matematik. Därför får huvudmännen 1 000 kronor per högskolepoäng när lärare går kurser i matematik, medan de får 500 kronor per högskolepoäng när de går kurser i andra ämnen. Reformen syftar till att komma till rätta med problemet att obehöriga arbetar som lärare i skolan. Från 2015 ska endast legitimerade lärare få sätta betyg.

Under 2012–2014 pågår satsningen Förskolelyftet II. Syftet är att stärka förskollärares och förskolecheferens kompetens och därmed främja förskolans målpuppfyllelse. Bakgrunden till satsningen är att regeringen bedömer att förskollärare behöver ökad kunskap och förstärkt specialpedagogisk kompetens samt att förskolechefer behöver ökad kompetens att systematiskt och kontinuerligt planera, följa upp, utvärdera och utveckla verksamheten för att leva upp till skollagens och läroplanens krav. Förskollärare erbjuds därför fortbildning med inriktning på barn i behov av särskilt stöd när det gäller språklig, kommunikativ och matematisk utveckling. Förskolechefer och förskollärare erbjuds fortbildning som inriktas på uppföljning och utvärdering av förskolans verksamhet. Till den tidigare satsningen Förskolelyftet (2009–2011) fanns ett särskilt statsbidrag kopplat, vilket inte är fallet för Förskolelyftet II. Staten står endast för utbildningskostnaderna, dvs. betalar lärosätena för kurserna.

---

⁴ *Utvärdering av Nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling* (Ramböll Management, 2008).

⁵ *Utvärdering av Nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling*, s. 21. Se även Stockholms stads utvärdering av den läs- och språksatsning som utbildningsförvaltningen genomförde 2007–2010: Toura Hägnesten, *Lärarna, eleverna och deras läsning – En läs- och språksatsning i Stockholms stads grundskolor* (Stockholms stad, 2011).

Skolverket driver från augusti 2012 även den nya satsningen *Handledning för jämställdhet och kunskap*. Satsningen pågår till 2014 och omfattar totalt 48,5 miljoner kronor. Bakgrunden är de ökade skillnaderna i skolresultat mellan pojkar och flickor. Syftet är att utveckla en mer jämställd undervisning genom att integrera jämställdhetsarbetet i språkundervisningen. Målet är att öka möjligheten för alla elever, oavsett kön eller bakgrund, att utvecklas och nå målen. En del av satsningen fokuserar specifikt på läs- och skrivutveckling. Aktuell tematik för denna del av satsningen är hur lärare kan arbeta med språk i alla ämnen, hur de kan motivera pojkar till mer skönlitterär läsning och vilka samtalsmetoder som eleverna får möjlighet att använda sig av i klassrummet.⁶ Satsningen riktar sig till förskollärare, lärare i grundskola och gymnasium samt fritidspedagoger och genomförs i samarbete med Nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling. Även rektorer och förskolechefer förväntas delta i viss mån. De s.k. processledarna får utbildning och handledning av forskare och handleder sedan i sin tur lärare och förskollärare på sin skola eller förskola. Processledarna kan bl.a. vara språk-, läs- och skrivutvecklare eller pedagogiska handledare. I juli 2012 fick Skolverket ett tilläggsuppdrag där det bl.a. preciserades att en grund för satsningen är att elevers språk-, läs- och skrivutveckling har avgörande betydelse för hur eleverna lyckas nå målen i skolans alla ämnen.⁷

Statens skolinspektion

Statens skolinspektion är statens tillsynsmyndighet på skolområdet. I myndighetens uppdrag ingår även att bedöma ansökningar om att driva fristående skola. Tillsynen är uppdelad på tillsyn och kvalitetsgranskning. Enligt 26 kap. § 2 skollagen (2010:800) avser tillsynen självständig granskning som har till syfte att kontrollera om den verksamhet som granskas uppfyller de krav som följer av lagar och andra föreskrifter. I tillsynen ingår att fatta de beslut om åtgärder som kan behövas för att den huvudman som bedriver verksamheten ska rätta fel i verksamheten. Enligt 26 kap. 10 § kan Skolinspektionen om de finner brister ge huvudmannen

⁶ Statens skolverk, *Handledning för jämställdhet och kunskap – ökad måluppfyllelse i skolan* (2012).

⁷ Se regeringens beslut om tilläggsuppdrag att genomföra insatser för att främja jämställdhet inom skolväsendet (U201/7067/S).

ett föreläggande med eller utan vite. Vid mindre brister kan endast en anmärkning ges. Om Skolinspektionen finner mycket stora brister kan tillståndet att bedriva skolverksamhet dras in för fristående skolor. Kommunala skolor riskerar att tillfälligt stängas.

Skolinspektionen ska även genomföra kvalitetsgranskningar. Dessa ska avse kvaliteten på utbildningen i förhållande till mål och andra riktlinjer. I propositionen om den nya skollagen anger regeringen att det är måluppfyllelse som ska vara i fokus för kvalitetsgranskningarna.⁸

Specialpedagogiska skolmyndigheten

Specialpedagogiska skolmyndigheten ska verka för att alla barn, elever och vuxenstuderande med funktionsnedsättning får tillgång till en likvärdig utbildning och annan verksamhet av god kvalitet. Myndighetens uppgift är att ge specialpedagogiskt stöd till personal inom skolväsendet. I uppdraget ingår bl.a. att ordna kompetensutveckling och fortbildning, sprida information till skolhuvudmän och föräldrar samt bedriva specialpedagogisk utvecklingsverksamhet samt att sprida forskningsresultat som är relevanta för det specialpedagogiska området. Myndigheten erbjuder stöd som kan handla om individers lärande, pedagogers arbete eller verksamhet och organisation. En viktig funktion är att förskolor, skolor eller vuxenutbildningar kan vända sig till myndigheten för att få rådgivning i specialpedagogiska frågor. Myndigheten bidrar med rådgivning för främst specialpedagoger och speciallärare, men även för lärare, bl.a. gällande hur pedagogerna kan arbeta med elever med läs- och skrivsvårigheter och dyslexi. Tanken är att myndighetens kompetens ska komplettera de specialpedagogiska resurser som finns i kommuner eller fristående skolor.

Myndigheten ska också främja och informera om tillgång till anpassade läromedel för barn, ungdomar och vuxna med funktionsnedsättning och administrerar vissa statliga bidrag och stöd till folkhögskolor, universitet och högskolor. De utför även specialpedagogiska kartläggningar och utredningar och samverkar regelbundet med Skolverket och Skolinspektionen.

---

⁸ Jfr 26 kap. 19 och 20 §§ skollagen (2010:800) samt *Den nya skollagen för kunskap, valfrihet och trygghet* (prop. 2009/10:165), s. 556.

Litteratur och läsning i förskolan

Barns språkutveckling börjar tidigt i livet. Forskning visar att barn i låg ålder kan utveckla intresse och engagemang för språk och läsning och att läsutvecklingen ofta börjar redan i förskoleåldern. Barn från olika uppväxtförhållanden får olika möjligheter att utveckla de förmågor som behövs för att senare kunna lära sig läsa. Sociokulturell bakgrund är enligt forskningen en av de mest framträdande faktorerna för den senare läsutvecklingen.⁹ Mot denna bakgrund är arbetet som bedrivs inom förskolan betydelsefullt. Särskilt viktigt är förskolans arbete för de barn som växer upp i hem där böcker inte läses, eftersom en förskola som arbetar aktivt med litteratur och högläsning kan ge dessa barn mer likvärda förutsättningar jämfört med barn som växer upp i en miljö där böcker och läsning är vanligt. I Sverige går 83 procent av alla 1–5-åringar i förskola och bland 3–5-åringarna går nästan 95 procent av barnen i förskola.¹⁰ Detta innebär att insatser i förskolan når majoriteten av de yngre barnen, oberoende av social bakgrund.

Den reviderade läroplanen som började gälla den 1 juli 2011 innebar en förstärkning av förskolans pedagogiska uppdrag.¹¹ Skollagen och läroplanen är tydliga med att förskolan är en egen skolform. Att se förskolan som en del i skolväsendet har dock inte varit självklart i Sverige. Det var först 1998 som förskolan fick en egen läroplan.

I läroplanen för förskolan framgår att förskolan ska lägga grunden för ett livslångt lärande. Vidare ska förskolan stimulera barns utveckling och lärande samt erbjuda en trygg omsorg. Enligt de riktlinjer som anges i läroplanen ska förskollärare ansvara för att varje barn stimuleras och utmanas i sin språk- och kommunikationsutveckling. Enligt läroplanens mål ska varje barn utveckla intresse för bilder, texter och olika medier samt sin förmåga att använda sig av, tolka och samtala om dessa. Barnen ska även utveckla intresse för skriftspråk samt förståelsen för symboler och deras kommunikativa förmåga. Vidare ska förskolan sträva efter att varje barn tillägnar sig innebörden i begrepp, ser samband och upptäcker nya sätt att förstå sin omvärld, utvecklar nyanserat talspråk, ordförråd och begrepp samt sin förmåga att leka med ord,

⁹ Se bl.a. Karin Taube, *Barns tidiga läsning* (Norstedts akademiska förlag, 2007) och Statens skolverk, *Nya språket lyfter!*, s. 13–14. Se även kapitel 2.

¹⁰ Skolverkets officiella statistik för förskolan 2012.

¹¹ Statens skolverk, *Läroplan för förskolan Lpfö 98, reviderad 2010*.

berätta, uttrycka tankar, ställa frågor, argumentera och kommunicera med andra. Förskolan ska även sträva efter att varje barn utvecklar sin förmåga att lyssna, reflektera och ge uttryck för egna uppfattningar och försöker förstå andras perspektiv. Arbete med litteratur i förskolan kan därför sägas vara ett viktigt sätt att arbeta mot dessa mål.

Läroplanen anger inte hur förskolan ska arbeta för att uppfylla de mål som satts upp, utan det är upp till förskolorna att bestämma vilka pedagogiska metoder som ska användas. Det innebär att det kan finnas stora skillnader mellan hur förskolorna arbetar med t.ex. läsning och litteratur. Det finns förskolor där böcker är sällsynta medan de flesta förskolor förefaller arbeta med högläsning av olika typer av litteratur anpassat till barn i olika åldrar. Många, men långt ifrån alla, förskolor har samarbeten med folkbibliotek. Antingen besöker förskolans barn bibliotek eller bokbussar eller så kommer en barnbibliotekarie regelbundet till förskolan med böcker.

Litteratur och läsning i förskoleklassen

Förskoleklassen infördes som en egen skolform 1998. Utbildningen är i likhet med förskolan frivillig och kommunerna är skyldiga att ordna avgiftsfri förskoleklass till alla sexåringar i kommunen. Syftet med förskoleklassen är att den ska fungera som en övergång mellan förskolan och den obligatoriska skolan. Detta ska även präglade innehållet i verksamheten då förskoleklassen ska kombinera förskolans och den obligatoriska skolans arbetssätt och pedagogik. Verksamheten pågår oftast cirka tre timmar per dag och när förskoleklassen avslutas tar oftast fritidshemsverksamheten vid.

Verksamheten i förskoleklassen regleras av samma läroplan som grundskolan och fritidshemmet.¹² Det är dock endast de första delarna av läroplanen som berör förskoleklassen och fritidshemmet, dvs. delarna om skolans värdegrund och uppdrag samt de övergripande målen och riktlinjerna. De delar av läroplanen som innehåller kursplaner gäller inte för förskoleklassen. I de övergripande målen uttrycks inte några specifika förväntningar på vad eleverna ska lära sig i förskoleklassen, utan de övergripande kunskapsmålen i läroplanen rör vad eleven ska kunna när eleven lämnar grundskolan i årskurs 9. Det finns därför inga mål om vad

¹² Statens skolverk, *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*.

eleverna ska ha lärt sig i förskoleklassen utan de specifika målen för vad elever ska lära sig börjar först från årskurs 1. Det är upp till de enskilda huvudmännen att besluta hur mycket litteratur och läsning som ska ingå i förskoleklassens verksamhet. Detta innebär med stor sannolikhet att det finns betydande skillnader mellan olika förskoleklasser vad gäller arbetet med läsning och litteratur.

Litteratur och läsning i grundskolan

Grunden till barns läsinlärning läggs under de allra första åren i skolan. Barn som börjar skolan har mycket skilda förkunskaper och förutsättningar för att lära sig läsa och vissa har kommit långt i sin läsutveckling redan vid skolstarten. Vikten av att läraren noga följer alla elevers läsutveckling redan från skolstarten poängteras inom forskningen.

Den nya läroplanen för grundskolan samt en ny betygsskala med fler betygssteg infördes hösten 2011. Betyg kommer också att införas i årskurs 6 hösten 2012. Betygsskalan är sexgradig, från A till F, med fem godkända och ett icke godkänt betygssteg. Vad gäller kraven på kunskaper för att vara godkänd i de olika årskurserna är målen formulerade annorlunda men håller samma nivå som i tidigare läroplaner. Skolverket har utvecklat kursplaner och olika former av stödmaterial för att underlätta lärarnas arbete med bedömning och betygsättning enligt den nya betygsskalan.

Enligt läroplanen ska undervisningen i ämnet svenska bl.a. stimulera elevernas intresse för att läsa och skriva. Vidare ska eleverna möta samt få kunskap om skönlitteratur från olika tider och skilda delar av världen. Sammanlagt ska en elev under sin grundskoletid ha läst svenska eller svenska som andraspråk minst 1 490 timmar. Hur dessa fördelas under elevens skoltid är upp till de enskilda skolorna. Skolan har således möjlighet att undervisa mer eller mindre svenska vissa årskurser.

När en elev lämnar årskurs 3 ska eleven kunna läsa bekanta och elevnära texter med flyt genom att använda sig av lässtrategier för att förstå och tolka texter samt för att anpassa läsningen efter textens form och innehåll. Eleven ska även uppvisa grundläggande läsförståelse.

I slutet av årskurs 6 ska eleven, för att få betyg E (det lägsta betyget för godtagbara kunskaper), med flyt kunna läsa skönlitteratur och sakprosatexter för barn och ungdomar på ett i

huvudsak fungerande sätt samt uppvisa grundläggande läsförståelse. Vidare ska eleven, utifrån egna erfarenheter, kunna tolka och föra enkla och till viss del underbyggda resonemang om tydligt framträdande budskap i olika verk samt på ett enkelt sätt beskriva sin upplevelse av läsningen.

Samma krav som finns i årskurs 6 om läsförståelse finns i årskurs 9 för sakprosa och skönlitteratur. I årskurs 9 ska eleven även till viss del kunna beskriva hur verket har påverkats av det historiska och kulturella sammanhang det tillkommit i.

I den nya läroplanen är det förtydligat att litteratur inte endast är föremål för språkstudier. I kursplanerna för de naturvetenskapliga ämnena (biologi, fysik och kemi) och i de samhällsvetenskapliga ämnena (geografi, historia, religionskunskap och samhällskunskap) ingår skönlitteraturen som ett centralt innehåll i kursplanerna. Eleverna ska i dessa ämnen ta del av skönlitteratur som handlar om relationen mellan människa och natur (de naturvetenskapliga ämnena) alternativt skildringar av livet förr och nu (de samhällsvetenskapliga ämnena).

Litteratur och läsning i gymnasieskolan

Höstterminen 2011 började de första eleverna i en reformerad gymnasieskola. Reformen innebär genomgripande förändringar, bl.a. har nya ämnesplaner och en ny läroplan för gymnasieskolan införts. Reformeringen av gymnasieskolan har sin bakgrund i att många elever hoppade av eller avslutade gymnasiet utan att ha nått målen. Ett annat skäl till reformen var att möjligheten att inrätta lokalt utformade program och kurser innebar att gymnasieskolan blivit alltför diversifierad och svåröverskådlig. Utbildningsutbudet i den nya gymnasieskolan ska alltid vara kvalitetssäkrat och nationellt beslutat. Den nya gymnasieskolan innehåller 18 program med 60 inriktningar jämfört med tidigare 17 program respektive 35 inriktningar. Ökningen av program och inriktningar ska ses i relation till att möjligheterna att erbjuda specialutformade program, lokala inriktningar och kurser samt utbildningar (i fristående skolor) som motsvarar nationella program till art och nivå har tagits bort.

En betydande förändring av gymnasieskolan är att skillnaderna mellan yrkesprogram och högskoleförberedande program blir tydligare. De högskoleförberedande programmen ska ge grund-

läggande högskolebehörighet. Även på de yrkesförberedande programmen ska eleverna beredas möjlighet att uppnå grundläggande högskolebehörighet, men alla elever behöver inte ha det som mål. Bland de övergripande målen i läroplanen finns målet att varje elev som avslutat ett gymnasieprogram kan använda bok- och bibliotekskunskap och modern teknik som ett verktyg för kunskapsökande, kommunikation, skapande och lärande.¹³

Gymnasiegemensamma ämnen är ämnen som alla gymnasieelever läser. De gymnasiegemensamma ämnena varierar dock i omfattning mellan de olika programmen. I den nya gymnasieskolan finns nio gymnasiegemensamma ämnen. Bland dessa ämnen finns svenska och svenska som andraspråk. Varje program innehåller också ett antal programgemensamma ämnen, programfördjupning, inriktningskurser och individuellt val. I beskrivningen av ämnet svenska framgår att syftet med ämnet bl.a. är att eleverna utvecklar sin förmåga att kommunicera i tal och skrift samt att läsa och arbeta med texter, både skönlitteratur och andra typer av texter.

Samtliga nationella program är treåriga och omfattar 2 500 gymnasiepoäng. De yrkesförberedande programmen ska innehålla minst 100 poäng svenska eller svenska som andraspråk och de högskoleförberedande programmen ska innehålla minst 300 poäng svenska (kurserna Svenska 1, 2 och 3) eller svenska som andraspråk. Godkända betyg i svenska eller svenska som andraspråk i denna omfattning krävs för att få gymnasieexamen. På vissa gymnasieskolor finns det även möjlighet att läsa ytterligare 100 poäng vardera i ämnena litteratur, retorik och skrivande.

För att få betyget E i svenska på yrkesprogrammen ska eleven, i förberedda samtal och diskussioner, muntligt förmedla egna tankar och åsikter samt genomföra muntlig framställning inför en grupp. Detta ska eleven göra med viss säkerhet. Eleven ska även kunna skriva argumenterande text och andra typer av texter, som är sammanhängande och begripliga samt till viss del anpassade till syfte, mottagare och kommunikationssituation. Eleven ska i huvudsak kunna följa skriftspråkets normer för språkriktighet. Vad gäller läsning ska eleven kunna läsa, reflektera över och göra enkla sammanfattningar av texter samt skriva egna texter som anknyter till det lästa. Eleven ska även översiktligt återge innehållet i några centrala svenska och internationella skönlitterära verk och annat

---

¹³ Statens skolverk, *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*.

berättande. Dessutom ska eleven översiktligt kunna redogöra för några samband mellan olika verk genom att ge exempel på gemensamma teman och motiv. Eleven ska även återge någon iakttagelse och formulera egna tankar med utgångspunkt i berättandet.

För att få betyget E i svenska 1, 2 och 3 på de högskoleförberedande programmen, vilket är nödvändigt för grundläggande högskolebehörighet, krävs förutom det ovan nämnda att eleven med viss säkerhet kan samla, sovra och sammanställa stora mängder information från olika källor och med utgångspunkt från detta skriva texter av vetenskaplig karaktär och andra texter. Texterna ska vara sammanhängande och ha tydligt urskiljbar disposition. Texterna ska dessutom till viss del vara anpassade till syfte, mottagare och kommunikationssituation. Eleven ska värdera och granska källor kritiskt, tillämpa regler för citat- och referatteknik samt i huvudsak följa skriftspråkets normer för språkriktighet. Språket ska vara varierat och innehålla goda formuleringar.

Eleven ska även göra en fördjupad, textnära litterär analys av ett tema, en genre eller ett författarskap. I analysen ska eleven med viss säkerhet använda litteraturvetenskapliga begrepp och verktyg samt ge stöd för sin tolkning genom belägg från texterna. Vidare ska eleven kunna översiktligt redogöra för några aspekter av det svenska språkets släktskapsförhållanden och historiska utveckling.

3.2 Undervisningsmetoder och praktiker

Förskolans, grundskolans och gymnasieskolans pedagogiska arbete kring läsning och litteratur är av avgörande betydelse för att barn och unga ska bli goda läsare. I de följande avsnitten beskrivs metoder för arbetet med litteratur och läsinlärning i de olika skolformerna. Naturligtvis ser metoderna olika ut beroende på vilken åldersgrupp insatserna riktas till. Metoderna och det praktiska arbetet uppvisar även en stor variation mellan olika förskolor och mellan olika grund- och gymnasieskolor.

Metoder och praktiker i förskolan

I förskolan handlar arbetet med läsning och litteratur till stor del om att introducera barnen för böcker, berättelser och bokstäver. Forskningen visar att det är viktigt för barns läsutveckling att de får

bekanta sig med språk, litteratur och bokstäver på ett lustfyllt sätt redan innan de börjar skolan. Under förskoleåren sker en snabb utveckling på det kognitiva området hos barn och högläsning, språklekar, rim och ramsor hjälper barn att bygga upp en språklig medvetenhet vilket underlättar den fortsatta läsutvecklingen i skolan. Barn som innan de börjar skolan har god kunskap om språkljuden och bokstäverna och är fonologiskt medvetna har stora möjligheter till en god läsutveckling. Förutom fonologisk medvetenhet samverkar andra mer generella språkliga förmågor tydligt med en fortsatt läs- och skrivutveckling, t.ex. stort ordförråd, förmåga att återge satser och berättelser samt att vara en aktiv samtalspartner. Denna typ av generella språkförmågor korrelerar ofta med fonologisk medvetenhet.¹⁴

Barn har olika förutsättningar att möta skolans krav på att lära sig läsa, bl.a. genom att deras ordförråd skiljer sig mycket åt. En amerikansk undersökning visar stora differenser i treåringars ordförråd där barn till föräldrar med låg utbildning hade ett aktivt ordförråd som var en tredjedel så stort som de med högutbildade föräldrar. Undersökningen visade även att barn till högutbildade i hemmiljön exponerades för cirka 30 miljoner ord under sina första levnadsår och barn till lågutbildade för cirka 10 miljoner ord. Omfånget på barns ordförråd är enligt ett flertal forskare en av de bästa indikatorerna på barnens senare läsutveckling. Enligt amerikansk forskning kan tjugo procent av skillnaderna i läsförmåga förklaras av hur omfattande barns aktiva ordförråd var före skolstarten och även barns passiva ordförråd har viss betydelse för den senare läsfärdigheten.¹⁵

Inom förskolan används olika sätt för de yngsta förskolebarnen att tillägna sig språk, bl.a. genom litteratur, berättande, drama, bild, rim, ramsor, dans, motorikövningar, sång och musik. En vanlig metod för undervisning i språkutveckling i förskolan och förskoleklassen är den s.k. Bornholmsmetoden. Det finns dock inga uppgifter om hur många förskolor som arbetar aktivt med metoden. Bornholmsmetoden bygger på forskning av professor Ingvar Lundberg och är ett program för att stimulera och utveckla barns språkliga medvetenhet. Metoden är upplagd för att väcka barns nyfikenhet och glädje inför språket. Språklekar enligt Bornholms-

---

¹⁴ Caroline Liberg, *Hur barn lär sig läsa och skriva* (Studentlitteratur, 2006), s. 22, och Taube, *Barns tidiga läsning*, s. 21–24 och 130–132.

¹⁵ Taube, *Barns tidiga läsning*, s. 18–19.

modellen syftar till att främja läsutvecklingen, bl.a. genom att träna förmågan att känna igen ord och stava samt göra förskolebarn uppmärksamma på språkljud.¹⁶ Bornholmsmodellen fick stort genomslag i Sverige på 1990-talet.

Enligt Skolinspektionens granskningar är högläsning vanligt förekommande på de svenska förskolorna. Högläsning ger möjligheter för barn att utveckla sitt ordförråd, förstå hur ord och berättelser är uppbyggda och skrivet språk är konstruerat med längre mer komplicerade satsbyggnader. Barn som det läses för stimuleras även till att utveckla lust och intresse för litteratur och att själva läsa samt får ökad möjlighet att utveckla sitt språk och språkliga självförtroende. De granskade förskolorna använde ofta s.k. sagopåsar som de lånat från biblioteken, men på mycket olika sätt. Enligt Skolinspektionen är en vanlig beskrivning av hur förskolorna använder läsning att det främst sker i samlingar och att det är sällsynt att en förskollärare sitter och läser tillsammans med t.ex. ett eller två barn. Det är även vanligt att förskolorna arbetar med barnens förståelse av bokstäver. Även besök på bokbussar och bibliotek är vanligt förekommande för att bidra till språkutvecklingen.

Skolinspektionen har i ett par kvalitetsgranskningar de senaste åren konstaterat att förskolan bör utveckla sitt arbete med bl.a. läsning och litteratur. Skolinspektionen genomförde t.ex. 2012 en kvalitetsgranskning om förskolans arbete med det förstärkta pedagogiska uppdraget. De utvecklingsområden som Skolinspektionen noterade var bl.a. behov av ökat fokus på lärandeuppdraget samt att personalens förhållningssätt, kunskap och medvetenhet i förhållande till uppdraget behöver utvecklas på många förskolor. Enligt Skolinspektionen såg de granskade förskolorna sitt arbete med språkutveckling som väsentligt, men de hade i många fall inte klargjort vad de ville åstadkomma. Enligt Skolinspektionen har personalen på de undersökta förskolorna t.ex. inte funderat över vad det skulle kunna tillföra att samtala med enskilda barn om böcker.

Skolinspektionen menade att på en del förskolor hade personalen ett medvetet förhållningssätt till valet av böcker och hur de placerade dem, men att många verkade ha ett oreflekterat sätt att hantera barnlitteraturen. De såg litteraturen ”mera som ett tids-

---

¹⁶ Ingvar Lundberg, *Bornholmsmodellen: Vägen till läsning – Språklekar i förskoleklass* (Natur & Kultur, 2007) samt Taube, *Barns tidiga läsning*, s. 130.

fördriv än en lärandemöjlighet”. Skolinspektionen betonar att förskolans mål att utveckla barnens språk också innebär att ge dem möjlighet att lyssna till högläsning, i grupp eller enskilt. De menar vidare att när förskolepersonalen inte arbetar för att väcka barns intresse för läsning går de miste om möjligheter att utveckla barnens ordförråd och begrepp samt att ge dem chansen att reflektera och ge uttryck för egna uppfattningar.¹⁷

Även i en kvalitetsgranskning gjord av Skolinspektionen 2011 framgår att en del av de granskade förskolorna inte klarar sitt pedagogiska uppdrag fullt ut. I en fjärdedel av förskolorna rådde ett för ensidigt fokus på omsorg och fostran. I de flesta förskolor fanns dock en medvetenhet om läroplanens pedagogiska innehåll. I en majoritet av förskolorna förekom högläsning och boksamtal regelbundet.¹⁸ I Skolinspektionens rapport 2011 framhölls att en förklaring till att flera av förskolorna inte klarar sitt pedagogiska uppdrag ligger i förskolornas historia. Författarna menar att förskolornas ursprungliga roll bidrog till utvecklingen av en stark omsorgskultur som i alltför hög utsträckning lever kvar, dvs. en kultur där barnens välbefinnande ensidigt sätts i fokus.

Metoder och praktiker i skolan

För barns läsutveckling är skolans undervisning naturligtvis avgörande. I Sverige är det upp till den enskilde läraren att välja metodik för undervisning i läsning och skrivning enligt principen om den pedagogiska friheten. Det är även läraren som väljer vilka litterära verk eleverna får ta del av och vilka läromedel som används i undervisningen. Detta är en följd av att läroplanen inte anger *hur* eleverna ska nå de uppsatta kunskapskraven. Lärarna ska planera, genomföra och utvärdera undervisningen utifrån kursplanernas

---

¹⁷ Statens skolinspektion, *Förskola, före skola – lärande och bärande: Kvalitetsgranskningsrapport om förskolans arbete med det förstärkta pedagogiska uppdraget*, rapport nr 2012:7. Totalt omfattar urvalet 42 förskolor. Fjorton lägeskommuner valdes genom ett statistiskt baserat urval. Inom varje kommun valdes sedan tre förskolor, två med kommunen som huvudman och en enskilt driven/fristående förskola.

¹⁸ Statens skolinspektion, *Förskolans pedagogiska uppdrag*, rapport 2011:10. Urvalet i granskningen är inte representativt för Sveriges förskolor utan bygger på följande kriterier: (1) förskolor hos huvudmän som inte är föremål för regelbunden tillsyn eller annat kvalitetsgranskningsprojekt 2010, (2) åtta slumpmässigt utvalda kommuner fördelade geografiskt efter deltagande inspektionsavdelningar, (3) inom kommunerna slumpmässigt urval av förskolor med två eller fler avdelningar.

kunskapskrav, vilket Skolverket framhåller ställer stora krav på ämnesdidaktisk kompetens.¹⁹

Undervisningsmetoder kan skilja sig åt från en lärare till en annan, mellan olika läroplaner samt mellan olika skolor och pedagogiska inriktningar. Det finns ingen heltäckande information om metodval bland lärare men generellt visar forskning att det används ett flertal olika metoder för undervisning i läsning och skrivning och att många lärare använder sig av en blandning av olika metoder. Det har också påpekats att det är önskvärt att pedagogerna behärskar och har kunskap om olika metoder för läsundervisning i de tidiga skolåren så att de kan välja arbetssätt efter situation och barnets individuella behov.

Hur barn bäst lär sig läsa och utvecklar en god läsförståelse råder det delvis skilda uppfattningar om inom forskningen. Läsning är en komplex aktivitet och forskare har lagt fram olika teorier om metoder för läsutveckling. Avkodning och läsförståelse är två centrala begrepp inom forskningsfältet. Fonologisk avkodning innebär att barnet kan identifiera eller känna igen skrivna ord och förståelse är resultatet av tolkningen av språkliga meddelanden. För att lära sig läsa är forskarna numera relativt ense om att den fonologiska ordavkodningen måste fungera automatiskt och att det finns ett samband mellan fonologisk medvetenhet och läsning.²⁰ När ordigenkänningen sker snabbt och utan misstag talar forskarna om automatiserad läsning eller direktläsning och det är i detta sammanhang man ibland talar om att ”knäcka läskoden”.²¹ God läsfärdighet innebär att såväl avkodning som förståelse fungerar väl. Utveckling av förmågan att förstå samband mellan språkljud och bokstav betonas framförallt tidigt i läsutvecklingen.

Olika typer av läsdidaktik har under skilda tidsperioder varit tongivande inom den svenska skolan. De olika läroplanerna återspeglar också delvis förändringarna i synen på vilka undervisningsmetoder som är lämpliga. Forskningen kan på en övergripande, något generaliserande nivå, delas in i två huvudperspektiv. Det första perspektivet har individen i centrum och kan kallas

---

¹⁹ Statens skolverk, *Vad händer med läsningen? En kunskapsöversikt om läsundervisningen i Sverige 1995–2007*, rapport nr 302 (2007), s. 131.

²⁰ Ingvar Lundberg menar att läsningen kan sägas ha fem dimensioner, vilka är: fonologisk medvetenhet, ordavkodning, flyt i läsningen, läsförståelse och läsintresse. Se bl.a. Ingvar Lundberg & Katarina Herrlin, *God läsutveckling: Kartläggning och övningar* (Natur & Kultur, 2009).

²¹ Statens skolverk, *Vad händer med läsningen?*, s. 49.

intra-individuellt. Det handlar till stor del om fonologiska aspekter på läsinlärning, som fonologisk medvetenhet, och fokuserar på biologiska och neurologiska orsaker. Det andra huvudperspektivet kan kallas inter-individuellt och fokuserar på hur läsande lärs in och utvecklas i den kultur och i det samhälle man lever i, vilka funktioner läsning har och hur det används i olika situationer.²²

Det finns ett flertal olika didaktiska metoder som används vid undervisning i läsning i de svenska skolorna. Två huvudinriktningar kan sägas vara den s.k. LTG-metoden och den s.k. Witting-metoden. LTG-metoden betonar innehåll och förståelse och dess utvecklade version är i huvudsak interaktiv. Wittingmetoden betonar vikten av ljudning och automatiserad avkodningsförmåga. Utöver dessa finns ett flertal andra metoder. Det finns även olika typer av s.k. balanserade program, dvs. program som balanserar ett funktionellt och ett formaliserat arbetssätt för läs- och skrivutveckling. Tanken är att det som ska läras ut ska upplevas som meningsfullt av eleverna och syftet är att programmen ska utmana på lagom nivå och träna moment som utgör hinder för fortsatt läs- och skrivutveckling.

Under 2000-talet genomfördes det s.k. Konsensusprojektet som bestod av 24 forskare under ledning av Mats Myrberg. Syftet var att belysa sådant som svenska forskare var eniga om när det gäller läs- och skrivsvårigheter och läs- och skrivinlärning. Forskarna ansåg att för majoriteten av eleverna är valet av inlärningsmetod inte avgörande. Det framhålls att de gånger forskare har försökt göra jämförelser mellan läs- och skrivmetoder som är t.ex. helords- eller fonologiskt inriktade, har de funnit relativt små skillnader och att de faktiska läs- och skrivinlärningsmetoderna inte gör någon större skillnad.²³ Så länge läsmetodiken vid den tidiga läsinlärningen innehåller direkt undervisning i hur bokstäverna kopplas till ljuden och ger många tillfällen till egen lustfylld läsning leder metodologiska skillnader inte till några större skillnader i läsprestationer.²⁴ Vidare framhålls att de viktigaste faktorerna för framgångsrik läs- och skrivinlärning är hög kompetens hos lärarna och strukturerad undervisning. Forskarna menar även att elever som behöver extra stöd måste få det snarast möjligt. De konstaterar att barnen måste

---

²² Statens skolverk, *Nya språket lyfter!*, s. 12.

²³ Mats Myrberg, red., *Att skapa konsensus om skolans insatser för att motverka läs- och skrivsvårigheter* (Stockholms universitet, 2003), s. 43.

²⁴ Taube, *Barns tidiga läsning*.

få strategier för hur de ska angripa okända texter, dra slutsatser av en text och bli uppmärksamma på om de inte förstår. Enligt Konsensusprojektet är ett centralt problem att lärare inte tar tag i läs- och skrivsvårigheter tillräckligt snabbt.²⁵

Särskilt om läsförståelsestrategier och strukturerade textsamtal

I Läs- och skrivkommitténs slutbetänkande från 1997 betonas vikten av att läs- och skrivinläringen inte bör betraktas som avslutad efter de första skolåren. När barnen har ”knäckt koden” handlar det om att utveckla läsningen och läsförståelsen. Utöver undervisning i grundläggande läsinläring finns flera metoder och förhållningssätt för undervisning i vidareutvecklad läsförståelse. Inom aktuell läsforskning anses det vara betydelsefullt för elevernas utveckling att de även får direkt undervisning i läsförståelsestrategier. Det handlar om att ge eleverna verktyg för att kunna utveckla sin läsförståelse under hela skoltiden.

Forskning om läsförståelsestrategier har visat att riktad undervisning i läsförståelse har positiva effekter på elevernas förståelse av vad de läser, deras förmåga att samtala om vad de läst och förmågan att minnas vad de läst. Forskarna menar mot denna bakgrund att det inte är tillräckligt att eleverna endast läser på egen hand, utan att barn behöver stöd i läsförståelseträningen. Forskningen visar att barns förståelse av innehållet i en text ökar efter samtal om den tillsammans med lärare och klasskamrater.²⁶ Barn lär sig också en större andel ord om läraren kommenterar och ställer frågor m.m. före eller efter läsandet. För att utveckla ett rikt ordförråd och god läsförmåga är det också viktigt att elever får ta del av olika typer av texter, såväl skön- som facklitteratur med lagom svårighetsgrad. Det handlar om att skapa ett mer analytiskt förhållningssätt till läsprocessen där eleverna tolkar och reflekterar över texten. Forskaren Anna-Lena Gustavsson Eriksson framhåller t.ex. att en

---

²⁵ Myrberg, *Att skapa konsensus om skolans insatser* och Hasse Hedström, *L som i läsa, M som i metod – om läsinläring i förskoleklass och skola* (Läraryrskommitténs förlag, 2009), s. 13 och 101.

²⁶ Se bl.a. Taube, *Barns tidiga läsning*, s. 70–72. Viss forskning har gjorts om hur effektiv undervisning i läsförståelsestrategier är. Den sammanfattande amerikanska rapporten *Report of the National Reading Panel: Teaching children to read – An Evidence-Based Assessment of the Scientific Research Literature on Reading and its Implications for Reading Instruction* (National Institute of Child Health and Human Development, 2000), visar t.ex. att ett antal olika läsförståelsemetoder var effektiva.

tydlig och välstrukturerad undervisning om bearbetande strategier är grunden för god läs- och skrivutveckling och ställer krav på välutbildade och kompetenta lärare.²⁷

Det finns olika metoder för att lära ut läsförståelsestrategier. Samtliga bygger på att läraren synliggör olika strategier för eleverna som kan användas vid läsning av såväl skön- som facklitteratur. Undervisningen bygger på aktiv läsning. De huvudstrategier som används är att ställa frågor, reda ut brist på förståelse samt sammanfatta och förutsäga. Reciprocal Training (RT) är en vägledad diskussionsmetod som innebär att läraren fungerar som förebild och visar sina egna strategier vid läsning, varefter eleverna växlar rollen som ledare av samtalet. Det grundläggande är att göra eleverna medvetna om huruvida de har förstått det lästa och tanken är att de ska kunna använda strategierna vid sin egen läsning.

Ytterligare en typ av metod för ökad läsförståelse kallas Transactional Strategies Instructions (TSI). Metoden bygger på samma huvudstrategier som RT, men är mer dynamisk i dialogen mellan lärare och elev. Grundläggande för denna metod är att arbetet helst äger rum i mindre grupper där läraren och eleverna läser texter och använder sig av förståelsestrategier tillsammans. Läraren samtalar med eleverna och motiverar dem att utveckla sina kommentarer och förståelse av det lästa. Det innebär att eleverna självständigt får använda de förståelsestrategier som goda läsare använder. Eleverna uppmuntras att reflektera, vara aktiva och själva avgöra hur de ska gå till väga för att förstå en text. Dessa tillvägagångssätt skiljer sig från mer traditionell undervisning där läraren ställer frågor, eleverna svarar och lärarna värderar elevens svar.²⁸

Strukturerade litteratursamtal av olika slag har blivit vanligare i skolan men är, totalt sett, ändå relativt sällsynt förekommande. Den engelske litteraturpedagogen Aidan Chambers har t.ex. utformat en modell för samtalsmetodik för strukturerade litteratursamtal som i ökad omfattning används i svenska skolor. Chambers menar att det gemensamma samtalet kan fördjupa textförståelsen och att läraren/samtalsledaren kan hjälpa deltagarna genom att peka på mönster och kopplingar i texten. Chambers använder ett flertal olika begrepp i sin samtalsmetodik som han menar kan utveckla

---

²⁷ Anna-Lena Gustavsson Eriksson, "Läs- och skrivstrategier", i Kjell Granstöm, red., *Forskning om lärares arbete i klassrummet* (Myndigheten för skolutveckling, 2007), s. 226.

²⁸ Se bl.a. Barbro Westlund, *Att undervisa i läsförståelse* (Natur & Kultur, 2009) och Taube, *Barns tidiga läsning*, s. 73–75.

diskussionen samtidigt som han avråder från traditionella frågor som ”vad handlade boken om?”. Chambers förespråkar små grupper för litteratursamtal.

I en avhandling från 2011 analyserar Michael Tengberg användningen av boksamtal som metod i svenska skolor i årskurs 7–9.²⁹ Enligt Tengberg uppger eleverna ofta att de får en djupare och bättre förståelse för de texter som de diskuterar med sina klasskamrater och lärare. Samtidigt konstaterar han att boksamtalen ställer stora krav på lärarnas kompetens att leda samtalen. De behöver, för att nå önskade resultat, vara strukturerade så att eleverna har möjlighet att nå insikter själva och det är svåra avvägningar som lärarna behöver göra för att föra samtalet framåt.

Ytterligare en metod för ökad läsförståelse genom strukturerade textsamtal kallas Questioning the Author. Forskaren Monica Reichenberg har genomfört studier för att få elever i gymnasiet att läsa mer aktivt med metoden Questioning the Author vilken går ut på att få eleverna att mer aktivt bearbeta en text. Hon menar att strukturerade textsamtal är ett sätt att hjälpa eleverna att skapa strukturer som gör att de lättare kan förstå det lästa och även skriva olika typer av texter. Monica Reichenberg menar även att sådana arbetssätt bör få mer tid och större utrymme i årskurs 4–9.³⁰

Utvärdering av läsundervisningen i skolan

Skolverket och Skolinspektionen har i olika granskningar och utvärderingar visat på en rad områden som rör läsinlärning och litteraturundervisning som bör förbättras i skolan. Enligt Skolverkets sammanställningar visar forskningen t.ex. att lärare ofta saknar kunskaper om aktuell barn- och ungdomslitteratur och skönlitteratur för vuxna. Skolverkets samlade bild är också att undervisningen i stor utsträckning baseras på individuellt arbete och att elevers skönlitterära läsning är individuella projekt där eleverna sällan utmanas av läsningen. Inte sällan saknas utbildning och kompetensutveckling för lärarna såväl gällande aktuell barn- och ungdomslitteratur som litteraturdidaktiska förhållningssätt.

---

²⁹ Michael Tengberg, *Samtalets möjligheter: Om litteratursamtal och litteraturreception i skolan* (Symposion, 2011).

³⁰ Monica Reichenberg, *Att läsa mellan och bortom raderna* (Studentlitteratur, 2006).

När det gäller utvärdering av metoder för grundläggande läsundervisning i de tidiga åldrarna och läsutveckling i de senare åldrarna konstaterade Skolverket i kunskapsöversikten *Vad händer med läsningen?* att det finns många vita fläckar inom läsforskningsområdet. Skolverkets kunskapsöversikt omfattar 34 undersökningar om läs- och skrivundervisning i Sverige under åren 1995-2007. Kunskapsöversikten ger inte svar på frågor om hur undervisningen i läsning och skrivning genomförs i Sverige som helhet. Det är därför inte i detalj känt hur grundskolans läs- och skrivundervisning utformas i svenska och svenska som andraspråk. De flesta av de granskade undersökningarna är mindre, kvalitativa studier, men Skolverket menar att trots att det huvudsakligen är mindre studier kan mönster urskiljas i den bild som ges.

Enligt Skolverkets rapport är läsningen i skolan i hög grad inriktad på formell färdighetsträning. Vidare är de texter eleverna möter ofta läroböcker, uppgifter i övningsböcker eller uppgiftsmaterial som läraren har producerat. Samtal om texternas innehåll och elevernas tolkningar och erfarenheter relaterade till läsningen är inte lika vanligt förekommande.³¹ I den tidiga läsutvecklingen används vanligen läseböcker. En annan iakttagelse Skolverket gör är att ansvaret för läsinlärning ofta överläts till eleverna och till föräldrarna. Särskilt under de tidigare skolåren är ansvaret för elevernas lärande lagt på föräldrarna. Detta innebär att hemmiljön får stort genomslag i elevernas resultat.

Skolverket konstaterar i rapporten att skolans insatser för att främja elevers språk-, läs- och skrivutveckling var mer omfattande under skolans tidigare årskurser än under senare årskurser. I flertalet skolor arbetade man även aktivt med att stimulera barns språkliga medvetenhet redan i förskoleklassen. I samtliga kommuner fanns också centrala beslut om att använda diagnosmaterial för att bedöma elevernas läsförmåga, resultat som dokumenterades i utvecklingsplaner och för att användas för åtgärder på individnivå.

Under mellanåren (från cirka 10 år) utgörs elevernas skönlitterära läsning främst av lärarnas högläsning eller bänkboksläsning. Läsningen betraktas i hög grad som en färdighetsträning, vilket innebär att det lästa mycket sällan diskuteras i samband med undervisningen i svenska eller i andra ämnen. Undersökningen tyder på att lärarna ofta saknar kunskap om aktuell barnlitteratur

---

³¹ Statens skolverk, *Vad händer med läsningen?*.

och att kompetensen ofta finns hos bibliotekarier utanför skolan. De skönlitterära böckerna som eleverna läser väljs snarast på grundval av tillgång än efter didaktiska avvägningar.

Gällande de högre årskurserna (högstadium och gymnasium) är undervisningen i hög grad färdighetsinriktad. Under de senare skolåren introduceras ofta skönlitteraturen av läraren i skolan och eleverna förväntas läsa böckerna som hemuppgift, vilket Skolverket anger att svagt läsmotiverade elever sällan gör. Forskning visar också att ”matchningen” mellan böcker och elever ofta misslyckas, dvs. att eleverna inte uppskattar den bok de ska läsa. Enligt Skolverket visar forskningen att lärare överlag ofta saknar kunskaper om aktuell barn- och ungdomslitteratur och skönlitteratur för vuxna. Lärarna saknar i stor utsträckning också relevant fortbildning och tillfälle att i lärarlaget diskutera och fördjupa sig i ämnesdidaktiska frågor som rör detta.³²

I en kvalitetsgranskning av läsprocessen i svenska och naturorienterande ämnen i årskurserna 4-6 som Skolinspektionen gjorde 2010, framgår bl.a. att eleverna på mellanstadiet ofta har en bänkbok som de valt själva men att arbetet med förståelsen av bänkböckerna ofta inte sker strukturerat tillsammans med lärarna, utan mer informellt med kamrater på raster och fritid. I Skolinspektionens granskning framgår också att det finns generella brister i hur lärarna arbetar med bearbetning och kommunikation kring texter inom svenskundervisningen.

Enligt Skolinspektionen bör bearbetning av texter innefatta både textens innehåll och struktur. I bearbetningen av innehållet ska utrymme ges att sammanfatta, identifiera budskapet, jämföra texten med andra texter, generalisera, förutse händelseförloppet och värdera texten. I arbetet med att förstå textens struktur ska eleven få kunskap om textens syfte, stil och mottagare. Av granskningen framgick att eleverna får möta olika texter men att kunskapen om olika texttyper är ytlig. Skolorna i granskningen arbetade mer med texternas innehåll än form. Oftast fick eleverna svara på olika frågor i relation till texten utifrån ett särskilt läromedel. Eleverna fick dock i mindre utsträckning träning i att tolka, kritiskt granska och värdera texter.

I kvalitetsgranskningen framgår det även att många skolor brister vad gäller att låta eleven möta olika typer av texter inom de

---

³² Statens skolverk, *Vad händer med läsningen?*, s. 114–116.

naturvetenskapliga ämnena. I flera av de skolor som Skolinspektionen granskat bygger undervisningen inom de naturvetenskapliga ämnena framförallt på experiment och eleverna möter knappt några texter alls. I andra skolor möter eleverna främst texter i form av introduktions- och faktatexter.³³

3.3 Lärarutbildningen

Av OECD:s analys av PISA-undersökningen framgår att den viktigaste faktorn för att utveckla elevers läsning är lärarna (se kapitel 2). Riksdagen fattade beslut om en reformerad lärarutbildning våren 2010 (prop. 2009/10:89, bet. 2009/10:UbU16, rskr. 2009/10:248). De nya lärar- och förskollärarytbildningarna började ges hösten 2011. Syftet med reformen är att lärar- och förskollärarytbildningarna ska bli mer attraktiva genom att kvaliteten och kraven höjs samt genom en tydligare utbildningsstruktur. De nya utbildningarna ska också bättre svara mot skolans och förskolans behov. Den tidigare lärarutbildningen, som härrörde från en reform år 2001, hade kritiserats för bland annat bristande vetenskaplig grund, alltför stor valfrihet för de studerande samt att viktiga kunskapsområden saknades.

Efter reformen finns det fyra olika lärarexamina: förskollärarytexamen, grundlärarytexamen, ämneslärarytexamen och yrkeslärarytexamen.³⁴ Lärar- och förskollärarytbildningarna är högskolans volymmässigt största utbildningar. Före reformen började cirka 12 000 studenter varje år på lärarutbildningar och cirka 6 000 fullföljde utbildningen och tog ut en lärarexamen.

För undervisning i de lägre årskurserna anfördes i propositionen att de lärare som är inriktade mot förskoleklass och grundskolans årskurs 1–3 och 4–6 bör ha bredare ämneskunskaper och vara inriktade mot snävare åldersintervall än vad som tidigare var fallet. Enligt propositionen ska de lärare som utbildar sig till att undervisa i klasserna 1–6 få både didaktiska kunskaper och ämneskunskaper i

³³ Statens skolinspektion, *Läsprocessen i svenska och naturorienterade ämnen, årskurs 4–6*, rapport 2010:5.

³⁴ Grundlärarytexamen består av följande inriktningar: grundlärarytexamen med inriktning mot arbete i fritidshem; grundlärarytexamen med inriktning mot arbete i förskoleklass och grundskolans årskurs 1–3; grundlärarytexamen med inriktning mot arbete i grundskolans årskurs 4–6. Ämneslärarytexamen består av följande inriktningar: ämneslärarytexamen med inriktning mot arbete i grundskolans årskurs 7–9; ämneslärarytexamen gymnasium med inriktning mot arbete i gymnasieskolan.

svenska. För de blivande lärarna i årskurserna 1–3 nämns särskilt att kunskaper i läs- och skrivutveckling och om barns kommunikation och språkutveckling bör utgöra en väsentlig del av kompetensen för lärare inriktade på förskoleklassen och grundskolans första år.³⁵

Grundlärarexamen (lärare i årskurs förskoleklass till årskurs 6) ska från 2011 omfatta 165 högskolepoäng i ämnes- och ämnesdidaktiska studier. Av dessa ska 30 högskolepoäng vara i svenska. Den nya lärarutbildningen innebär att kraven på kunskap om läsinlärning har skärpts. Tidigare fanns inte några krav på att lärare i årskurserna 1–6 skulle ha kunskaper i läsinlärning.

Enligt examensbeskrivningarna i bilaga 2 i högskoleförordningen (1993:100) ska samtliga lärare som utbildar sig till att undervisa i årskurserna 1–6 få både ämneskunskaper och ämnesdidaktiska kunskaper i svenska. De blivande lärarna i förskoleklassen och årskurserna 1–3 ska ha fördjupade kunskaper i grundläggande läs- och skrivinlärning och om barns kommunikation och språkutveckling för att få examen. De blivande lärarna i årskurs 4–6 ska på motsvarande sätt visa fördjupade kunskaper om läs- och skrivutveckling.

I bilaga 2 i högskoleförordningen förtydligades år 2010 även kraven om förskollärautbildning. Förskolläraren ska under sina studier visa kunskap om grundläggande läs-, skriv- och matematikinlärning.

3.4 Skolbibliotek

I den nya skollagen (2010:800) infördes en särskild bestämmelse om elevers tillgång till skolbibliotek. Regleringar om skolbibliotek fanns tidigare endast i 5 och 7–10 §§ bibliotekslagen (1996:1596). Den 1 juli 2011 ersattes vissa regleringar i bibliotekslagen med en hänvisning till 2 kap. 36 § skollagen där det står att eleverna i grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan ska ha tillgång till skolbibliotek. Även enskilda huvudmän omfattas av bestämmelsen.³⁶ Detta inne-

³⁵ *Bäst i klassen – en ny lärarutbildning* (prop. 2009/10:89), s. 19.

³⁶ Bibliotekslagen innehåller dock fortfarande krav på att skolbibliotek (och folkbibliotek) ska ägna särskild uppmärksamhet åt funktionshindrade och invandrare samt andra minoriteter genom att erbjuda litteratur på andra språk och/eller på annat sätt anpassade till dessa grupper (8 §). Skolbiblioteken ska även erbjuda böcker, informationsteknik och andra medier anpassade till barn och ungdomars behov för att främja deras språkutveckling och stimulera till läsning (9 §).

bar en skärpning av kraven på skolbibliotek. Tidigare var det i större utsträckning upp till den enskilda skolan/kommunen att besluta om det skulle finnas ett skolbibliotek.

I propositionen som låg till grund för den nya skollagen framhöll regeringen särskilt att skolbibliotek har betydelse för läsning och litteratur. Enligt propositionen är det motiverat med en egen bestämmelse i skollagen eftersom skolbibliotek spelar en viktig roll för att stimulera elevernas intresse för läsning och litteratur samt för att tillgodose deras behov av material för utbildningen. Enligt propositionen bör tillgången till bibliotek dock kunna ordnas på olika sätt beroende på de lokala förhållandena vid varje skola. En liten skola på landsbygden kan ha behov av andra lösningar än en större skola i en storstad. Organiseringen bör därför vara flexibel.³⁷

Skollagen definierar inte närmare vad ett skolbibliotek ska innehålla och därför har Skolinspektionen tagit fram en promemoria där de utvecklar normer för sin tillsyn av skolbibliotek.³⁸ Skolinspektionen konstaterar att det finns ett stort utrymme för skolorna att själva organisera hur eleverna ska ges tillgång till skolbibliotek. En viktig fråga är om skolbiblioteket behöver finnas i själva skolbyggnaden eller om det räcker med ett folkbibliotek på orten eller att eleverna har tillgång till en annan skolas skolbibliotek.

Enligt Skolinspektionen ska eleverna ha tillgång till ett bibliotek som är anpassat till och är en del av deras utbildning, dvs. i normalfallet ett skolbibliotek i skolans lokaler. Att det i lagen står att eleven ska "ha tillgång till" i stället för att varje skola ska ha ett skolbibliotek betyder enligt Skolinspektionen att det finns ett visst utrymme för andra lösningar. Ett exempel på en godtagbar lösning är när en skola och ett folkbibliotek har lokaler i direkt anslutning till varandra och där folkbiblioteket kan tillgodose de funktionskrav som finns uppställda.

Ett grundläggande krav på skolbiblioteken är att de stödjer elevernas lärande. I läroplanen framhålls biblioteken som en del av skolans arbetsmiljö där eleverna ska kunna söka och utveckla kunskap. Skolinspektionen tolkar skollagens krav som att skolbiblioteket ska vara en "gemensam och ordnad resurs" vilket innebär att det krävs en fysisk lokal för biblioteket. Att ha böcker utspridda i olika klassrum kan enligt Skolinspektionen inte ses som ett

---

³⁷ Se *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet* (prop. 2009/10:165), s. 284.

³⁸ Se Skolinspektionens informationsblad *Skolbibliotek* från den 30 september 2011.

skolbibliotek. Förutom böcker ska skolbibliotek innehålla ”informationsteknik och media” och tillgodose behov av material för utbildningen. Detta innebär enligt Skolinspektionen att skolbiblioteken ska stimulera elevernas intresse för läsning och litteratur och bidra till deras språkutveckling. Vidare ska ett skolbibliotek vara anpassat efter elevernas behov.

År 2012 hade 71 procent av skolenheterna (grundskolor, särskolor, specialskolor och gymnasieskolor) tillgång till ett skolbibliotek enligt en rapport från Kungl. biblioteket (KB).³⁹ Av dessa 71 procent var det 80 procent som hade ett skolbibliotek i själva skolan. 19 procent av skolenheterna med tillgång till skolbibliotek delade bibliotek med en annan skola. 25 procent svarade att deras skolbibliotek var integrerat i ett folkbibliotek.⁴⁰

I KB:s rapport anges flera olika förklaringar till att vissa skolor väljer att inte prioritera skolbibliotek trots att det stipuleras i skollagen att samtliga elever ska ha tillgång till detta. Den vanligaste förklaring som anges är att skolorna i stället har prioriterat en hög datortäthet samt att eleverna ska ha tillgång till olika typer av databaser. Skolorna har även angett att de har boklådor eller andra typer av boksamlingar istället. Av de skolenheter som inte har tillgång till skolbibliotek har 68 procent svarat att de använder sig av folkbibliotek i undervisningen.⁴¹

Även om det inte finns några lagstadgade krav om att ha personal avsatt för skolbiblioteksverksamhet har de flesta skolor med skolbibliotek särskild personal med ansvar för biblioteket. I KB:s undersökning uppger 77 procent av skolenheterna som har skolbibliotek att de har avsatt personaltimmar för skolbiblioteket en normal arbetsvecka. Många av dessa skolenheter har dock mycket få timmar avsatta för skolbiblioteket; endast 33 procent av skolenheterna har en högre bemanning än 20 arbetstimmar per vecka. Av de som arbetar i skolbibliotek har 35 procent biblioteks- och informationskompetens, och ytterligare 24 procent av skolenheterna har skolbibliotek bemannat med lärarbibliotekarier.⁴²

Av rapporten framgår att många skolbibliotek inte lever upp till den pedagogiska funktion som de kan ha. Anledningen till detta är framförallt bristen på personal. Endast två tredjedelar av skol-

---

³⁹ En skola kan bestå av flera skolenheter.

⁴⁰ Kungl. biblioteket, *Skolbibliotek 2012: Grundskolor, ungdomsgymnasier* (2012), s. 11.

⁴¹ Kungl. biblioteket, *Skolbibliotek 2012*, s. 35.

⁴² Kungl. biblioteket, *Skolbibliotek 2012*, s. 16–18.

enheterna har skolbibliotek där skolbibliotekspersonalen hjälper eleverna att hitta nivåanpassat material för skolarbete eller för läsning utanför skolan och hälften av skolenheterna med skolbibliotek uppger att de ordnar olika typer av läsfrämjande aktiviteter. Endast 40 procent av skolenheterna med skolbibliotek har tillgång till personal som kan göra särskilda insatser för att hjälpa elever med lässvårigheter. Lika stor andel av skolbiblioteken undervisar eleverna i källkritik och informationssökning.⁴³

Forskning om skolbiblioteksverksamhet

Bemannade skolbibliotek har enligt såväl internationell som svensk forskning positiva effekter på ungas läsvanor och läsfärdighet. Ett flertal utvärderingar i Nordamerika har visat att skolbibliotek med utbildade skolbibliotekarier har en positiv påverkan på elevernas läsfärdighet. Flera av utvärderingarna pekar på att elever i skolor med skolbibliotek med utbildade bibliotekarier har mellan 10 och 20 procent högre resultat i standardiserade lästest än elever i skolor med sämre biblioteksresurser. Bibliotek utan utbildade bibliotekarier förefaller ha betydligt mindre påverkan på elevernas resultat enligt den amerikanska forskningen.⁴⁴

Även forskning i Kanada visar på markanta skillnader i elevers läsfärdighet och läslust mellan skolor med skolbibliotek med personal och elever i skolor utan personal i sina skolbibliotek. En undersökning som inkluderade över 50 000 studenter och 800 skolor visar ett starkt samband mellan elevers läslust och lärarbibliotekarier och att elever i skolor utan utbildad skolbibliotekspersonal tenderar att läsa sämre och få lägre betyg.⁴⁵

Även mindre svenska studier har visat på ett positivt samband mellan skolbibliotekarier och läsresultat. I en mindre svensk undersökning visas att skolbibliotek med personal kan ha stora effekter på ungas läsning. I undersökningen som genomförts i Eskilstuna visades att 69 procent av eleverna ökade och/eller bräddade sin läsning när skolbibliotek med skolbibliotekarie infördes i deras

---

⁴³ Kungl. biblioteket, *Skolbibliotek 2012*, s. 22–23.

⁴⁴ Joan S. Michie & Bradford W. Chaney, *Evaluation of the Improving Literacy Through School Libraries Program Final Report* (U.S. Department of Education, 2005).

⁴⁵ Briana Hovendick Francis, Keith Curry Lance & Zeth Lietzau, *School Librarians Continue to Help Students Achieve Standards: The Third Colorado Study* (Library Research Service, 2010).

skola. En stor del av de förändrade läsvanorna berodde enligt undersökningen på skolbibliotekarien.⁴⁶

Unescos skolbiblioteksmanifest

Unesco har tagit fram ett skolbiblioteksmanifest. I manifestet framhålls att skolbibliotek spelar en viktig roll för utbildning och kultur och för att främja läs- och skrivkunnighet och förmågan att söka information. Enligt Unesco är skolbibliotekens grundläggande uppgifter bl.a. följande:

- Att stödja och främja utbildningsmål som anges i skolans målsättning och läroplaner.
- Att främja elevernas läslust och lust att lära samt lära dem att bli biblioteksanvändare.
- Att erbjuda möjligheter att skapa och använda information som en väg till kunskap, förståelse, fantasi och glädje.
- Att ge eleverna träning att värdera och använda information, oavsett form, samt ge dem insikt och förståelse för olika kommunikationsformer.
- Att främja läsning.

En förutsättning för att bedriva effektiv skolbiblioteksverksamhet är enligt Unesco att skolbiblioteken är bemannade med personal som har kunskaper i biblioteksadministration, informationshantering och pedagogik.

3.5 Skapande skola och andra insatser

Författarbesök i skolor har varit vanliga i Sverige under lång tid. I dag sker författarbesöken ofta inom ramen för Skapande skola. Skapande skola är en statlig satsning för att stärka arbetet med kultur i skolan och förbättra samverkan mellan skolan och det professionella kulturlivet. Ändamålet med statsbidraget är att

---

⁴⁶ Margareta Söderlund, "Nytt skolbibliotek – påverkades elevernas läsning? En undersökning av två åttondeklasser i Eskilstuna", i Kerstin Rybeck, red., *Spelar Skolbiblioteken någon roll?* (Uppsala universitet, 2009).

medverka till att kulturella och konstnärliga uttryck långsiktigt integreras i grundskolans årskurs 1 till 9 med utgångspunkt i det kulturuppdrag som är en del i skolans måluppfyllelse.⁴⁷ Vidare är syftet att öka den professionella kulturverksamheten för och med eleverna, så att tillgången till kulturens alla uttrycksformer och möjligheterna till eget skapande ökar.

Bidraget Skapande skola infördes 2008 och satsningen har sedan dess successivt utökats, både vad gäller ekonomiska resurser och vilka årskurser som omfattas. De totala bidragsmedlen har ökat från 55 miljoner kronor 2008 till 150 miljoner kronor 2012. Statens kulturråd administrerar och fattar beslut om bidrag läsårsvis. Bidrag för arbete med kulturell verksamhet i skolan kan sökas av skolhuvudman för kommunal, statlig eller fristående skola.⁴⁸ Efter ansökningsomgången 2012 hade alla utom en svensk kommun sökt bidraget vid minst ett tillfälle. Detta visar ett stort intresse från de kommunala skolhuvudmännen och innebär en bred geografisk spridning av insatserna. Antalet ansökningar från såväl kommunala som fristående skolhuvudmän har ökat med åren.

Statsbidrag ges för inköp av professionell kulturverksamhet, insatser som främjar elevernas eget skapande samt insatser som främjar långsiktig samverkan mellan grundskolan och kulturlivets parter. Krav för att beviljas bidrag är att skolhuvudmannen utformar en handlingsplan för arbetet med kultur i skolan, vilken ska innehålla en beskrivning av formerna för samverkan med kulturlivets parter och en redogörelse för de kulturinsatser som planeras som ett komplement till den befintliga kulturverksamheten.⁴⁹ Eleverna ska ges möjlighet att medverka, vara delaktiga och ha inflytande i arbetet med Skapande skola. Skrivningarna i skollagen om inflytande över utbildningen gäller även Skapande skola, eftersom verksamheten i förlängningen syftar till att eleverna ska nå målen i läroplanen.

I 3 § förordningen (2007:1436) om statsbidrag till kulturell verksamhet i skolan definieras kulturverksamhet som verksamhet

---

⁴⁷ Se 2 § förordningen (2007:1436) om statsbidrag till kulturell verksamhet i skolan.

⁴⁸ Skolhuvudmän ansvarar för det offentliga skolväsendet. Kommunerna har huvudmannansvar för den kommunala skolan och för så kallade självstyrande kommunala skolor. Detta innebär att en kommun i en och samma ansökan söker bidrag för insatser vid samtliga skolor som deltar i Skapande skola i hela kommunen. Huvudman för fristående skolor är den juridiska person som beviljats tillstånd från Skolinspektionen. Även specialskolor och riksinternatskolor kan ansöka om bidrag.

⁴⁹ Se 5 § förordningen (2007:1436) om statsbidrag till kulturell verksamhet i skolan.

inom scenkonst, litteratur, visuell konst, arkitektur, design, konsthantverk, film, media, hemslöjd samt arkiv- och museiverksamhet. Skolhuvudmännen avgör vilka konst- och kulturformer insatserna innefattar.

Litteraturinsatser inom Skapande skola

Skolhuvudmännens återrapportering av bidragets användning ger en generell bild av arbetet med Skapande skola. Kulturrådet har också vid ett flertal tillfällen genomfört uppföljningar av bidragsgivningen.⁵⁰ Dessa innehåller bl.a. information om bidragsfördelningen 2010/2011, elevernas delaktighet och inflytande samt kulturutövarnas erfarenheter av arbetet med Skapande skola. Den senast inkomna redovisningen är från läsåret 2010/2011.⁵¹ Insatserna omfattade elever i årskurs 4–9. Resultatredovisningen visar att 2 174 skolor genomförde insatser inom Skapande skola under detta läsår och insatserna omfattade sammanlagt cirka 280 000 elever. Cirka 60 procent av de beviljade medlen användes för ersättning till kulturaktörer och 26 procent till studiebesök och inköp av föreställningar.

I återrapporteringen uppger skolhuvudmännen vilka konst- och kulturområden insatserna omfattar. Inom litteraturområdet fanns tre separata kategorier att välja bland: litteratur, skrivande och berättande.⁵² Respondenterna får kryssa i det eller de konst- och kulturområden som insatserna omfattat. Totalt gjorde skolhuvudmännen 2 332 kryss (svar), vilket innebär att de i snitt arbetat med cirka åtta konst- och kulturområden vardera under läsåret. Större kommuner med mer omfattande skolverksamhet arbetar ofta inom fler konstområden än mindre enskilda skolor.

Eftersom skolhuvudmännen ofta i redovisningsblanketten anger att de arbetar med ett flertal olika konst- och kulturformer, finns inte tillgänglig information om hur stort antal elever som tar del av

---

⁵⁰ Den senaste är Statens kulturråds rapport *Skapande skola – en nulägesanalys*, Kulturrådets skriftserie 2012:2.

⁵¹ Inför läsåret 2010/2011 beviljades 370 skolhuvudmän bidrag. I följande siffror ingår resultatredovisningar från de 295 skolhuvudmän som lämnat slutredovisning i oktober 2011.

⁵² Även insatser inom andra konst- och kulturområdet kan ha klara beröringspunkter med litteraturområdet. Exempelvis kan insatser inom media, film, teater och drama sägas ha bäring på ett bredare litteracitetsbegrepp och är därför även av intresse i sammanhanget. Flera kulturutövare och skolor arbetar även i tvärkulturella projekt där litteratur och skrivande utgör en del.

litteraturrelaterade insatser. Det går därför inte heller att urskilja hur stor del av det totala anslaget till Skapande skola som fördelas specifikt till litteraturområdet. Däremot finns siffror på antal skolhuvudmän som uppgett att de arbetar med en viss konst- eller kulturform. Läsåret 2010/2011 var konst/bild det vanligast angivna konstområdet (205 skolhuvudmän), men många skolor arbetar även med litteratur, skrivande och berättande. Av de 295 skolhuvudmän som kommit in med redovisning angav 149 att de arbetat med litteratur, 178 med skrivande och 173 med berättande.⁵³ Gällande val av konst- och kulturformer följer även tidigare redovisningar i stora drag detta mönster.⁵⁴

Kulturrådet mottog och behandlade 428 giltiga ansökningar i den senaste ansökningsomgången inför läsåret 2012/2013. I ansökningsblanketten för 2012 anges litteraturinsatserna i en samlad kategori kallad litteratur/berättande/skrivande. I bidragsfördelningen beviljades 398 skolhuvudmän bidrag. Av dessa hade 270 angett att de inom Skapande skola under läsåret ämnade arbeta med litteratur/berättande/skrivande. Mest frekvent angett konst- och kulturområde var teater/drama följt av litteratur/berättande/skrivande samt konst/bild/form.

Centrumbildningarna och litteraturen i skolan

De insatser som innefattar litteratur, berättande och/eller skrivande har olika innehåll och utformning. Vanligt förekommande är olika typer av aktiviteter som innefattar författarbesök och work shops där eget skrivande ingår. Inom berättande är Poetry Slam och Spoken Word vanligt förekommande. Skolorna samarbetar med professionella konst- och kulturskapare, ofta författare, men även journalister, översättare och illustratörer. Bibliotekarier och bibliotekskonsulenter är även viktiga samarbetspartners.

---

⁵³ Det är däremot svårt att utifrån tillgänglig statistik säga något säkert om vilka konst- och kulturområden som är vanligast förekommande inom Skapande skola. Läger man samman de tre separata kategorierna litteratur, berättande och skrivande uppgår antalet kryss till 500, vilket är klart flest av samtliga konst- och kulturformer. Man får då även betänka att en skolhuvudman för samma projekt kan kryssa i samtliga tre kategorier, vilket innebär att det inte är möjligt att jämföra antal kryss med antal insatser eller skolhuvudmän. Läger man samman kategorierna teater och drama får dessa sammantaget 369 kryss och museer/kulturarv samt konst/bild sammanlagt 353 kryss.

⁵⁴ Se Statens kulturråd, *Utfallet av Skapande skola – december 2010* (2010).

Ett flertal centrumbildningar på ordområdet är betydelsefulla aktörer i arbetet med Skapande skola, t.ex. Författarcentrum, Centrum för Dramatik, Illustratörscentrum och Filmcentrum (se även kapitel 6). Författarcentrum har en betydelsefull roll som förmedlare av författare till skolor som arbetar med litteratur inom Skapande skola.⁵⁵ Författarcentrum Norr, Öst, Syd och Väst har samtliga anställda projektledare som arbetar som författarförmedlare, bl.a. till skolor. De informerar om vad Författarcentrum kan erbjuda skolorna och hjälper även skolorna att ge skälig ersättning till upphovsmännen för arbetet enligt de rekommendationer som finns. Författarcentrum har även tagit fram exempel på hur skolor kan samarbeta med författare inom ramen för Skapande skola. Förslagen är tänkta att fungera som inspiration till hur skolan kan arbeta med litteratur, språk och skrivande.⁵⁶

Enligt Författarcentrums årsredovisning för 2011 har samtliga regioner noterat en klar ökning vad gäller bokningar (författarförmedling) med koppling till Skapande skola. Det finns ingen specifik statistik, men Författarcentrum uppskattar att det under 2011 gjordes cirka 300 bokningar med koppling till Skapande skola runt om i Sverige. Inom Skapande skola har författare bokats för olika typer av litterärt skapande, bl.a. skivrarverkstäder. Enligt Författarcentrum har det handlat om allt från enstaka klassbesök till längre projekt.

---

⁵⁵ Författarcentrum har under lång tid, även innan Skapande skola initierades, arbetat med författarbesök i skolan och förmedlar även författare för t.ex. biblioteksbesök, skivrarverkstäder, litteraturfestivaler, uppläsningar och studiedagar. Se t.ex. *Tänka framåt, men göra nu* (SOU 2006:45), s. 135, om Författarcentrum Östs projekt Läsning pågår i Stockholm.

⁵⁶ Exempel på litteraturrelaterade projekt inom Skapande skola finns på Författarcentrums webbplats, www.forfattarcentrum.se.

4 Insatser för att främja läsning

Kommittén har i uppdrag att analysera läsfrämjande insatser samt det allmänna biblioteksväsendets roll för att främja läsning och för spridning av kvalitetslitteratur. Vidare ska vi föreslå hur olika läsfrämjande insatser utanför skolväsendet ska få större genomslag. Som bakgrund till dessa frågeställningar behandlas i detta kapitel de viktigare aktörerna och insatserna på läsfrämjandeområdet.

Kapitlet inleds med det allmänna biblioteksväsendets roll och utveckling, med särskilt fokus på aktiviteter som syftar till att främja läsning. Vidare behandlas folkbildningens läsfrämjande arbete samt Statens kulturråds särskilda stöd till läsfrämjandeprojekt och litterära evenemang. Avslutningsvis beskrivs även verksamheten vid Centrum för lättläst och Svenska barnboks-institutet samt vissa övriga läsfrämjandeaktörer.

4.1 Biblioteksväsendet i Sverige

De första folkbiblioteken bildades av de stora folkbildningsorganisationerna under det sena 1800-talet. Ansvaret för folkbiblioteken fördes successivt över till den offentliga sektorn under 1900-talets första hälft. I början av 1900-talet började kommuner ge bidrag till olika typer av folkbibliotek och 1912 infördes ett statsbidrag till folk-, skol- och cirkelbibliotek. I dag är det kommunerna som har huvudansvaret för folkbiblioteken.

Folkbibliotekens roll i det läsfrämjande arbetet kan ses som tudelat. Att tillgängliggöra litteratur är bibliotekens traditionella roll i det litterära landskapet. Den betydelse biblioteken har haft och har för läsningen på detta sätt ska inte underskattas. Det är även denna aspekt av bibliotekens verksamhet som bibliotekslagen (1996:1596) främst tar sikte på. Dagens bibliotek är dock mer än bok- och mediasamlingar som är tillgängliga utan kostnad för med-

borgarna, de är även aktiva i det läsfrämjande arbetet genom pedagogiskt arbete där de guidar besökarna till litteratur, ordnar författarmöten och kulturaftnar, samarbetar med skolor, förskolor och det civila samhället för att främja läsning och för att synliggöra och tillgängliggöra sina samlingar.

SOM-institutet konstaterar bl.a. att biblioteket har en stark ställning som den mest besökta och i de flesta kommuner mest uppskattade offentliga institutionen. Det finns ingen annan kulturinstitution som är så populär och välbesökt som biblioteken. Även om trenden har varit vikande de senaste tio åren är det ändå mer än halva befolkningen som årligen besöker ett bibliotek.¹

Bibliotekens styrning och organisation

Svenska bibliotek brukar bl.a. delas in i folk-, skol- och forskningsbibliotek.² I detta avsnitt står folkbibliotekens läsfrämjande arbete i fokus. Skolbiblioteken behandlas i kapitel 3 om skolan och forskningsbiblioteken kommer vi inte att behandla närmare i detta sammanhang. Samtidigt ska man vara medveten om att forskningsbiblioteken numera är en integrerad del av det svenska bibliotekssystemet, t.ex. genom att de bistår folkbiblioteken med fjärrlån. Deras kärnverksamhet är dock att vara ett stöd för forskare och studenter vid landets högskolor och universitet och de riktar sig inte primärt till allmänheten.

Folkbiblioteken och dess filialer är i all väsentlighet kommunala angelägenheter men det finns vissa riktade statsbidrag till folk- och skolbiblioteksverksamhet. Folkbiblioteken har också stöd av de delvis statligt finansierade region- och länsbiblioteken och Kungl. biblioteket har ett samordningsuppdrag som rör hela bibliotekssektorn. Sedan 1997 regleras det offentliga biblioteksväsendet, däribland folkbiblioteken, av en bibliotekslag.

---

¹ Åsa Nilsson, *Kulturvanor i Sverige 1987–2010*, SOM- rapport 2011:23 (SOM-institutet).

² Även t.ex. specialbibliotek, fängelsebibliotek och sjukhusbibliotek har viktiga funktioner i det allmänna biblioteksväsendet. Vi fokuserar dock i kapitlet på folkbiblioteken och läns- och regionbiblioteken eftersom de är viktigast för det läsfrämjande arbetet utanför skolan.

Bibliotekslagen

Behovet av en bibliotekslag i Sverige har diskuterats vid flera tillfällen. 1974 års litteraturutredning konstaterade i sitt slutbetänkande att biblioteksstandarden var ojämn i landet och förde bland annat en diskussion om en normerande bibliotekslag som skulle ange minimiregler för service och lagfästa principen om avgiftsfria boklån. Utredningen lämnade emellertid inte något förslag till en bibliotekslag. 1980 års folkbiblioteksutredning lämnade inte heller något sådant förslag. I stället föreslogs bl.a. en förstärkning av länsbiblioteken och att det skulle upprättas årliga rapporter om folkbibliotekens situation av Statens kulturråd.

Det var först i spåren av den ekonomiska krisen på 1990-talet, som drabbade många lokala bibliotek, som en bibliotekslag kom att införas. Med utgångspunkt i förslagen från den kulturutredning som överlämnades 1995 föreslog regeringen 1996 en bibliotekslag, som trädde i kraft året därpå (prop. 1996/97:3, bet. 1996/97:KrU1, rskr. 1996/97:129).

Bibliotekslagen (1996:1596) omfattar hela det allmänna och offentligt finansierade biblioteksväsendet, det vill säga kommunala, landstingskommunala och statliga bibliotek. Lagen tillkom mot bakgrund av bedömningen att det var angeläget att vissa grundläggande principer inom det allmänna biblioteksväsendet lagfästes. Syftet med lagen var främst att säkerställa avgiftsfria boklån och ett över hela landet fungerande biblioteksnätverk. Lagen innehåller i huvudsak bestämmelser om kommunernas skyldighet att tillhandahålla folkbibliotek, folkbibliotekens avgifter, ansvarsfördelning och huvudmannaskap inom det allmänna biblioteksväsendet, samverkan mellan biblioteksverksamheterna, särskilda gruppers tillgång till folk- och skolbibliotek samt reglering av fjärlånesystemet. År 2004 infördes i lagen ett krav på kommuner och landsting att anta biblioteksplaner för biblioteksverksamheterna. Samtidigt infördes också ett krav på samverkan mellan bibliotek och bibliotekshuvudmän inom det allmänna biblioteksväsendet.

Förslag till en ny bibliotekslag

I budgetpropositionen för 2008 aviserade regeringen att bibliotekslagen under mandatperioden skulle utvärderas i syfte att stärka bibliotekens roll och säkerställa tillgängligheten i framtiden. År

2009 fick bibliotekskonsulten och utredaren Inger Eide Jensen uppdraget att utvärdera bibliotekslagen. Syftet med utvärderingen var att undersöka hur bibliotekslagen hade fungerat i praktiken och om målen med lagen hade uppnåtts. Uppdraget innebar bl.a. att översiktligt kartlägga och analysera bibliotekslagens tillämpning inom biblioteksväsendet i allmänhet och folkbiblioteken i synnerhet, belysa relevanta omvärldsförändringar efter lagens tillkomst, överväga behovet av att revidera lagen och lämna förslag på eventuella ändringar samt överväga formerna för uppföljning och tillsyn av lagen.³

Kulturdepartementet remitterade under sommaren 2012 en promemoria med förslag till ny bibliotekslag (Ds 2012:13). Den nya lagen föreslås träda i kraft den 1 juni 2013. Förslaget bygger på den tidigare utvärderingen och innebär bl.a. att principen om avgiftsfria lån utvidgas till att omfatta litteratur oberoende av tekniskt format, med andra ord ska biblioteken inte kunna ta ut låntagaravgifter för t.ex. e-böcker. Vidare föreslås bl.a. att det införs en bestämmelse om att folkbibliotekens utbud och tjänster ska präglas av allsidighet och kvalitet.

Bland annat mot bakgrund av den tekniska utvecklingen föreslås även att bestämmelserna om regional biblioteksverksamhet förändras. Enligt den nuvarande bestämmelsen i 4 § bör länsbibliotek finnas i varje län och bistå folkbiblioteken med kompletterande medieförsörjning och andra regionala biblioteksuppgifter. Den tekniska utvecklingen har dock inneburit att arbetet med kompletterande medieförsörjning kunnat effektiviseras.⁴ Enligt förslaget till ny bibliotekslag ska det i stället stadgas att ändamålet med regional biblioteksverksamhet ska vara att främja folkbibliotekens samarbete, kunskapsutveckling och kvalitet. Bestämmelsen öppnar alltså upp för ett bredare strategiskt arbete och fortsatt utveckling av verksamheten.

Kungl. bibliotekets uppdrag

Även efter att bibliotekslagen införts har debatten om standardskillnader och samverkan inom biblioteksväsendet fortsatt. Det handlar både om bristen på uppföljning av bestämmelserna i

³ Utvärderingen redovisades av Ingrid Eide Jensen i *Utvärdering och förslag till revidering*, promemoria publicerad av Kulturdepartementet (Ku2009/1518/KV).

⁴ I den enkätundersökning som vi genomfört framgår att de regionala biblioteken satsar i snitt knappt 15 procent av sina resurser på kompletterande medieförsörjning (se bilaga 7).

bibliotekslagen och om behovet av utökat samarbete i och med digitaliseringen. Bland annat mot bakgrund av de förslag som lämnades av Kulturutredningen har regeringen beslutat att Kungl. biblioteket (KB) ska ha ett samordningsansvar för vissa frågor som rör hela biblioteksväsendet i landet.

I propositionen *Tid för kultur* (prop. 2008/10:3) aviserade regeringen att KB borde ges ett särskilt uppdrag när det gäller att svara för nationell överblick, främja samverkan och driva på utvecklingen inom biblioteksväsendet samt att i samråd med länsbiblioteken kontinuerligt följa bibliotekens arbete och bibliotekslagens praktiska tillämpning. KB redovisade i april 2010 en plan för hur myndighetens uppdrag kunde utformas och genomföras. KB föreslog bl.a. att länsbiblioteken i samverkan med myndigheten skulle bistå kommunerna i upprättandet av biblioteksplaner, som därefter skulle tjäna som underlag för uppföljning och utvärdering av biblioteksverksamheterna.

I instruktionen för KB beskrivs myndighetens nya uppdrag. 5 § tar upp KB:s ansvar för samordning inom biblioteksväsendet:

Myndigheten ska ha en nationell överblick över biblioteksområdet samt främja samverkan och utveckling inom området. Myndigheten ska särskilt svara för

1. biblioteksstatistik enligt lagen (2001:99) om den officiella statistiken och förordningen (2001:100) om den officiella statistiken,
2. det nationella biblioteksdatasystemet LIBRIS, och
3. att tillsammans med länsbiblioteken följa upp hur de planer för biblioteksverksamheterna som kommuner och landsting antar i enlighet med bibliotekslagen (1996:1596) har utformats och hur de används.

Myndigheten ska vidare verka för utveckling och samordning av digitala tjänster och system inom biblioteksväsendet.⁵

KB disponerade 2011 totalt 24 miljoner kronor för sitt samordningsuppdrag. De medel som avsatts ska till stor del fördelas vidare till andra aktörer. Ingenting sägs dock om nivåer på stöden och vissa medel kan användas för utvecklingsinsatser. I regleringsbrevet för 2012 preciserar regeringen hur de medel KB erhåller för uppdraget ska användas.⁶ I regleringsbrevet anges bl.a. att anslaget ska användas i enlighet med 5 § i instruktionen och för bidrag till vissa delar av biblioteksväsendets nationella struktur. Inom anslags-

---

⁵ 5 § förordningen (2008:1421) med instruktion för Kungl. biblioteket.

⁶ Uppdraget regleras i form av ett anslagsvillkor i Statens kulturråds regleringsbrev under anslaget 1:6, ap. 2 Samordning inom biblioteksväsendet.

posten får medel fördelas till informations- och lånecentralerna i Malmö, Umeå och Stockholm, Sveriges Depåbibliotek samt Internationella biblioteket i Stockholm. Stöd kan också lämnas till vissa utvecklingsinsatser.

Kultursamverkansmodellen och läns- och regionbiblioteken

Enligt 4 § bibliotekslagen (1996:1596) ska varje län ha ett länsbibliotek. I 4 § sägs att länsbiblioteket ska bistå folkbiblioteken i länet med kompletterande medieförsörjning och andra regionala biblioteksuppgifter (se ovan om förslag till ny bibliotekslag). För den kompletterande medieförsörjningen ska det också finnas en eller flera lånecentraler. Lagen specificerar inte vidare vad som ingår i andra regionala biblioteksuppgifter.

Att länsbiblioteket ska bistå folkbiblioteken med kompletterade medieförsörjning får anses som en specifik uppgift, de andra regionala biblioteksuppgifterna är mer diffusa. I propositionen som föregick lagen (prop. 1996/97:3, bet. 1996/97:KrU1, rskr. 1996/97:129) framgår att med andra regionala uppgifter menas rådgivning, information och fortbildning samt specialtjänster.

Det finns länsbiblioteksverksamhet i varje län men i många län strävar landstingen/regionerna efter att samarbeta med andra län kring länsbiblioteksfunktionerna med syfte att bredda kompetensen och höja kvaliteten. Effektivare samarbetsmetoder och ny teknik har inneburit att böcker och andra medier i dag kan förmedlas till folkbiblioteken betydligt lättare.⁷

Läns- och regionbiblioteken finansieras av länen/regionerna och av Statens kulturråd. Kulturrådet fördelade år 2011 drygt 20 miljoner kronor i verksamhetsstöd till läns- och regionbiblioteken. De län/regioner som är med i samverkansmodellen får sitt stöd till regional biblioteksverksamhet genom modellen. Kultursamverkansmodellen innebär att respektive landsting ska lämna en kulturplan till Kulturrådet där de bl.a. presenterar hur länets invånare ska få god tillgång till kultur inom sju specifika områden. Ett av områdena är regional biblioteksverksamhet. Planen tas fram av landstinget i samverkan med kommunerna och efter samråd med länets professionella kulturliv och det civila samhället. År 2013 planerar samtliga landsting utom Stockholms läns landsting att vara med i kultursamverkansmodellen.

---

⁷ Eide Jensen, *Utvärdering och förslag till revidering*.

Den enkätundersökning som vi gjort visar att införandet av samverkansmodellen inte inneburit att läns- och regionbiblioteken fått markant förändrade ekonomiska förutsättningar. Fyra av de 14 läns- och regionbibliotek som gått över till samverkansmodellen uppgav dock att det inneburit förändringar i deras intäkter. I ett län fick verksamheten mindre intäkter till följd av länets inträde i samverkansmodellen. I två län/regioner fick verksamheten högre anslag från landstinget än tidigare och i en region fick verksamheten indirekt mer resurser efter inträdet i modellen då vissa kostnader togs över av andra (se bilaga 7).

I 9 av de 14 regioner som ingår i kultursamverkansmodellen anges att införandet av modellen har inneburit att verksamheten förändrats. I dessa fall beskrivs förändringen i positiva ordalag av alla utom ett bibliotek, som fått mindre intäkter. Det positiva som lyfts fram är att samarbetet med andra kulturaktörer har förstärkts och att dialogen med kommunerna har blivit bättre. Regionbiblioteket i Skåne svarade exempelvis:

Kulturplaneprocessen sätter in Regionbibliotekets arbete i en ny kontext. Biblioteksutveckling blir en integrerad del av samhälls- och kulturutvecklingen. Det påverkar arbetsformerna internt i riktning mot utvecklingsarbete ännu kraftigare.

De flesta av respondenterna uppgav att samverkansmodellen inneburit att läns- och regionbibliotekens samverkan med övriga kulturinstitutioner förstärkts. Regionbiblioteket i Halland skrev exempelvis:

Vill konstatera att samverkansmodellen och framtagandet av en kulturplan inneburit dels bättre dialog med kommuner och andra aktörer samt en gedigen genomlysning av verksamheten. Samverkansmodellen har inneburit ett nytänk kring samarbeten över kulturgränser samt med de fria kulturaktörerna. Vår nya organisation – där all kultur samlas under samma hatt – har också underlättat detta nytänk.

Läns- och regionbibliotekens läsfrämjande arbete

Läns- och regionbiblioteken arbetar i dag i stor utsträckning med att stödja folkbibliotekens läsfrämjande arbete. I vår enkät uppgav biblioteken att de i genomsnitt satsade nära 18 procent av sina resurser på detta. Det är dock stora skillnader vad gäller hur mycket de lägger på detta arbete. Länsbiblioteket i Sörmland satsade procentuellt sett mest på att stödja folkbibliotekens läs-

främjande arbete, 40 procent av resurserna gick till detta. Fyra län/regioner (Länsbiblioteket i Jönköping, Gotlands länsbibliotek, Kalmar läns länsbibliotek samt Länsbiblioteket Sydost) uppgav att de endast lade 5 procent av sina resurser på att stödja folkbibliotekens läsfrämjande verksamhet.

Förutom att stödja folkbiblioteken driver nästan samtliga läns- och regionbibliotek egna läs- och litteraturfrämjande verksamheter som vänder sig direkt till medborgarna. Samtliga bibliotek utom två uppgav att de genomför egen läsfrämjande verksamhet.⁸ I genomsnitt satsar läns- och regionbiblioteken 13 procent av sina resurser på egen läsfrämjande verksamhet. Exempel på sådan verksamhet är bokcirklar.se som har regionbiblioteket i Stockholm som projektägare. Bakom verksamheten står dock samtliga regionbibliotek. Bokcirklar.se är en virtuell mötesplats på internet med syfte att främja läsa samtal och stärka människors identitet som läsare.⁹ Ett annat exempel är projektet Utan språket är du körd i Sörmland, ett läs- och skrivprojekt som inriktas mot barn och unga.

Ytterligare en läs- och litteraturfrämjande verksamhet som drivs av regionbiblioteken är Barnens bibliotek. Verksamheten drivs av regionbiblioteket i västra Götaland. Projektet finansieras av Kulturrådet men har också stöd av Västra Götalandsregionen. Som namnet antyder är Barnens bibliotek en verksamhet som riktar sig framförallt till barn men även till pedagoger och barnbibliotekarier. I likhet med bokcirklar.se är verksamheten framförallt it-baserad. Barnens bibliotek har två webbsidor, barnensbibliotek.se som riktar sig till skolbarn och barnbibblan.se som riktar sig till förskolebarn. På hemsidorna kan barnen få boktips, leka och delta i frågesporter, allt med barnlitteraturen i centrum. Det finns även

---

⁸ Länsbiblioteket i Kalmar och Jämtland uppgav att de inte bedrev någon egen läsfrämjande verksamhet. Länsbiblioteket i Jämtland genomför dock en festival årligen som riktar sig till personer med funktionsnedsättning. Kultur i Skåne ville inte uppge hur mycket resurser de satsat på olika typer av verksamhet med hänvisning till att arbetsuppgifterna flyter ihop och att det är vanligt med samarbeten med andra inom Kultur Skåne till följd av kulturplane-processerna. Hela regionbibliotekets verksamhet är dock inriktad mot utvecklingsstrategier enligt deras enkätsvar.

⁹ Vilka som är med i bokcirklar.se uppges se delvis annorlunda ut jämfört med vilka som deltar i t.ex. ABF:s bokcirklar. Medelåldern bland medlemmarna är 41 år och en tredjedel är män. I ABF:s cirklar är medelåldern 65 år och knappt en sjättedel är män. Bokcirklar.se har påbörjat ett samarbete med flera studieförbund där de erbjuder virtuella bokcirklar genom bokcirklar.se. Ett problem har varit att studieförbunden på grund av reglerna för statsbidrag inte tycker sig ha möjlighet att bidra ekonomiskt till verksamheten. För att få statsbidrag för studiecirklar krävs att deltagarna registrerar sina personnummer och deltar minst tre gånger i samma cirkel (se avsnitt 4.2).

tips till föräldrar och till pedagoger.¹⁰ Även Länsbiblioteket i Norrbotten har en digital satsning som riktar sig till barn och pedagoger, kallad Barnens polarbibliotek. Denna verksamhet ger även barn möjlighet att skriva och lägga ut egna berättelser på webbplatsen.

Sammantaget satsar läns- och regionbiblioteken stora resurser på läsfrämjande arbete. Cirka en tredjedel av de totala ekonomiska resurserna används till läsfrämjande insatser, vilket är mer än dubbelt så mycket som de satsar på kompletterande medieförsörjning.

Lånecentraler, depåbibliotek och Internationella biblioteket

Kungl. biblioteket (KB) övertog uppdraget att fördela medel till lånecentraler, Sveriges depåbibliotek och Internationella biblioteket från Kulturrådet den 1 januari 2011. KB fördelar cirka 15 miljoner kronor per år till dessa ändamål.

Det finns i dag tre lånecentraler kopplade till biblioteken i Malmö, Stockholm och Umeå. Lånecentralerna helfinansieras genom statligt stöd som fördelas av KB. År 2007 formaliserades samarbetet mellan lånecentralerna och de bytte namn till informations- och lånecentraler. Lånecentralernas främsta uppgift är att arbeta med fjärrlån och artikelkopior samt med att lokalisera litteratur och andra medier som inte finns i det egna beståndet. Lånecentralerna har ett eget medieanslag som används för att köpa in litteratur som inte finns på värdbiblioteken. År 2010 fick lånecentralerna 716 000 kronor för böcker (varav Stockholm fick drygt hälften) och 59 000 kronor för övriga medier.

Lånecentralernas uppdrag har i stort sett legat fast sedan de skapades på 1960-talet. På grund av bland annat den tekniska utvecklingen föreslogs nyligen i en utredning gjord på uppdrag av KB att det i framtiden endast bör finnas en lånecentral som är förlagd till Umeå.¹¹

I Sverige finns ett renodlat depåbibliotek som ligger i Umeå. Depåbiblioteket tar emot medier från i första hand folkbiblioteken men gör ibland undantag för medier från specialbibliotek som anses ha särskilt stort allmänintresse. Syftet med depåbiblioteket är

¹⁰ Barnens bibliotek ger tillsammans med Kulturrådet även ut Barnbokskatalogen som är en förteckning över och guide till den nya barn- och ungdomslitteraturen.

¹¹ Jan Holmquist, *Centraler i ett nytt bibliotekslandskap: Lånecentraler, depåbibliotek och Internationella biblioteket – översyn och förslag* (Kungl. biblioteket, 2011), s. 31.

att garantera att det finns ett exemplar kvar av värdefull litteratur och att biblioteken därigenom kan gallra i sitt bokbestånd.

Internationella biblioteket är organisatoriskt en del av Stockholms stadsbibliotek. Biblioteket är dels ett publikt bibliotek för medborgarna i Stockholm, dels en lånecentral och ett depåbibliotek med nationellt uppdrag. Internationella biblioteket har medier på mer än 120 språk och ett bokbestånd bestående av cirka 220 000 volymer. Trenden har varit att både utlånen och mottagna volymer har ökat de senaste fem åren.

För sitt nationella uppdrag får Internationella biblioteket cirka 4,3 miljoner kronor från KB. Detta motsvarar drygt en fjärdedel av Internationella bibliotekets budget. De övriga huvudsakliga finansierarna är Stockholms stad (8,2 miljoner kronor) och Stockholms läns landsting (4,2 miljoner kronor).¹²

Ofta är det svårt för folkbiblioteken att köpa in medier på andra språk på grund av att de inte distribueras i Sverige och att de som köper in litteratur saknar nödvändig språkkunskap. Internationella bibliotekets uppdrag som lånecentral innebär att folkbibliotek kan låna litteratur på andra språk än svenska, undantaget de nationella minoritetsspråken, engelska, tyska, franska, danska och norska. Internationella biblioteket fungerar även stödjande för folkbiblioteken vad gäller inköp av litteratur och medier på andra språk.

Folkbiblioteken är enligt den utredning som gjorts på uppdrag av KB i huvudsak nöjda med den service de får av Internationella biblioteket. Ett problem har dock varit att merparten av Internationella bibliotekets böcker inte är upplagda i Libris. I KB:s utredning föreslogs därför att Internationella biblioteket skulle få ökat stöd för att lägga upp fler titlar i Libris.¹³

Talboks- och punktskriftsbiblioteket

Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB) är en statlig myndighet med uppgift att se till att personer med läsnedsättning får tillgång till litteratur och medier. I arbetet med att göra litteratur tillgänglig producerar myndigheten bl.a. talböcker (se kapitel 6 för information om ersättningar till upphovsmännen) och litteratur på punktskrift. Sedan 2011 ger TPB även bidrag till inläsning av kulturtidskrifter.

---

¹² Holmquist, *Centraler i ett nytt bibliotekslandskap*, s. 19–20.

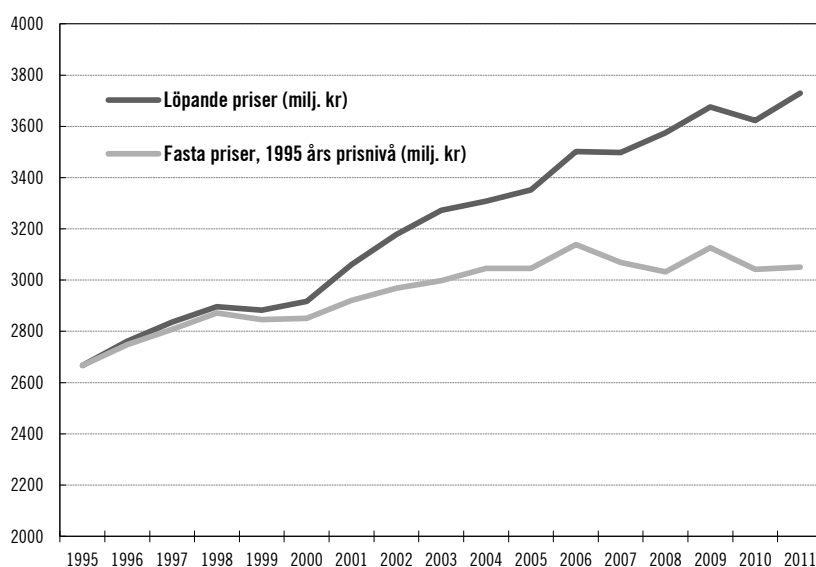
¹³ Holmquist, *Centraler i ett nytt bibliotekslandskap*, s. 37.

TPB fungerar som de svenska bibliotekens lånecentral för talböcker. De samarbetar med läns-, folk-, sjukhus- och skolbibliotek som förmedlar myndighetens talböcker. Det är bara personer med någon form av läsnedsättning som ska ges möjlighet att ta del av den av TPB framtagna litteraturen. Det är upp till utlånande bibliotek att bedöma om enskilda individer har behov av talböcker.

Folkbibliotekens organisation och finansiering

Som framgår av nedanstående diagram har driftskostnaderna för folkbiblioteken ökat sedan 1995. I fasta priser är ökningen cirka 14 procent.

Diagram 4.1 Folkbibliotekens totala driftkostnader, 1995–2011

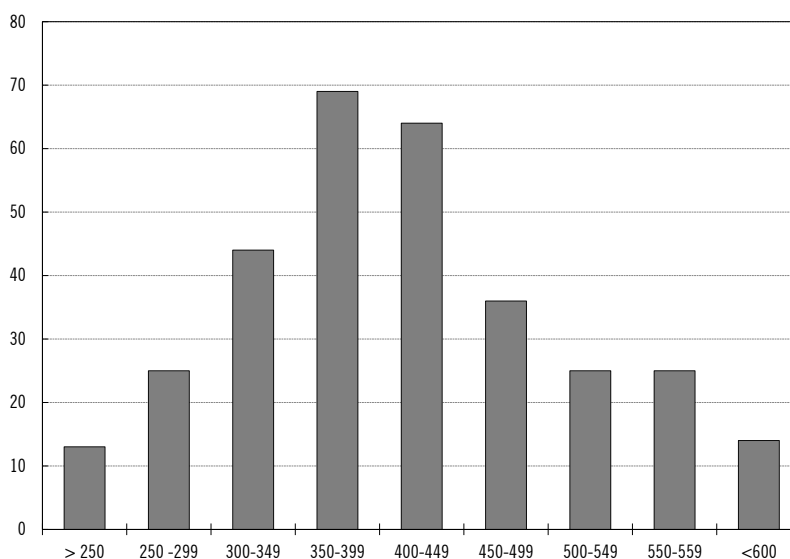
Källa: Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2011: Folkbibliotek, forskningsbibliotek, sjukhusbibliotek* (2012).

I Sverige ansvarar kommunerna för folkbiblioteksverksamheten. Det står även för den absoluta merparten av finansieringen av folkbibliotekens verksamhet. Under 2011 uppgick driftskostnaderna för biblioteken totalt till cirka 3,7 miljarder kronor. Detta innebar en ökning på kring 100 miljoner kronor jämfört med året

innan. Biblioteken är också kommunernas klart största utgift på kulturområdet och står för cirka 40 procent av den lokala kulturbudgeten.¹⁴ Att tillhandahålla bibliotek är den enda uppgift som är lagstadgad för kommunerna på kulturområdet.

I snitt satsade kommunerna 393 kronor per invånare på sina bibliotek 2011. Det finns dock stora skillnader mellan hur mycket kommunerna satsar på biblioteksverksamhet mätt per invånare. Den kommun som satsade mest pengar på biblioteksverksamhet 2011 satsade 815 kronor per invånare och den som satsade minst endast 161 kronor per invånare.

Diagram 4.2 Kostnaderna för biblioteksverksamhet per invånare 2011, antal kommuner per kostnadsintervall (kronor)

Källa: Kungl. biblioteket.

Skillnaderna är anmärkningsvärt stora även om de kommuner som satsar mest och de kommuner som satsar minst räknas bort. De stora skillnaderna innebär naturligtvis att bibliotekens service till medborgarna varierar stort över landet.

Hur mycket kommunerna satsar på biblioteksverksamhet förefaller inte ha att göra med om kommunen är belägen i glesbygd

¹⁴ Statens kulturråd, *Kulturens finansiering 2008-2009*, Kulturen i siffror 2010:7.

eller storstad. Den enda region som sticker ut är Gotland där regionen/kommunen satsade 584 kronor per invånare på biblioteken 2011. I storstadsregionerna Stockholms län och Västra Götalandsregionen satsade kommunerna något mindre än genomsnittet i landet på biblioteksverksamhet per invånare (353 respektive 373 kronor per invånare). I storstadsregionen Skåne län satsar kommunerna dock något mer än genomsnittet (439 kronor per invånare).

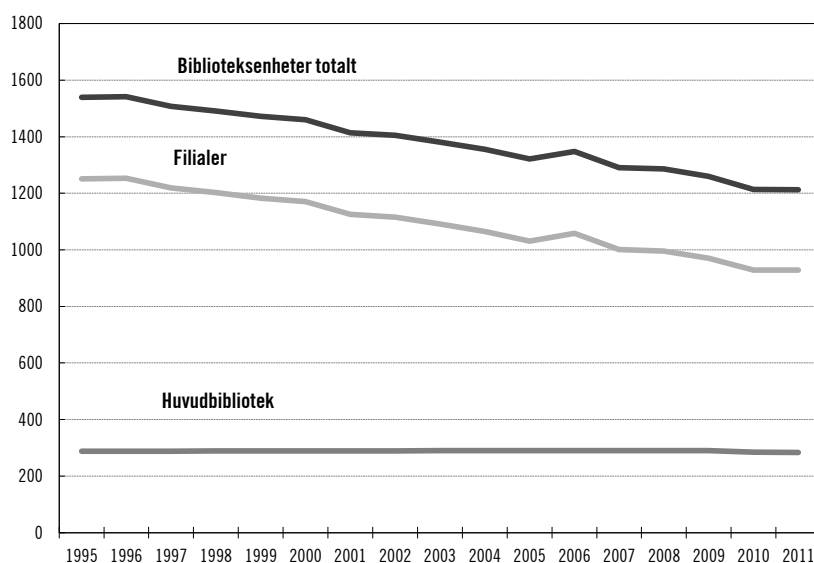
Skillnaderna mellan kommuner inom regionerna är dock större än mellan regionerna. De kommuner som satsade minst på sina bibliotek 2011 var Örnsköldsvik (194 kronor per invånare), Ockelbo (210 kronor per invånare) och Kristinehamn (212 kronor per invånare). De kommuner som satsar mest på sina bibliotek var Emmaboda (815 kronor per invånare), Båstad (729 kronor per invånare) och Härnösand (682 kronor per invånare).

Folkbiblioteksenheter, besökare och utlåning

År 2011 fanns det 283 folkbibliotek i Sverige. Folkbiblioteken hade sammantaget 929 filialer. Biblioteksfilialerna är oftast mindre bibliotek som organisatoriskt sitter ihop med kommunens huvudbibliotek och som ligger i andra stadsdelar eller kommundelar. Det fanns följaktligen totalt 1 212 folkbiblioteksenheter i Sverige. Förutom dessa biblioteksfilialer har cirka 100 kommuner tillgång till bokbussar.¹⁵

---

¹⁵ Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2010: Folkbibliotek, forskningsbibliotek, sjukhusbibliotek* (2011).

Diagram 4.3 Antal folkbiblioteksenheter uppdelat på huvudbibliotek och filialer, 1995–2011

Källa: Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2011: Folkbibliotek, forskningsbibliotek, sjukhusbibliotek* (2012).

Antalet biblioteksfilialer har minskat med ungefär 33 procent sedan 1990. År 1990 fanns cirka 1 500 filialer och 2011 drygt 500 färre, vilket är en tydlig minskning. Även om det inte syns i diagrammet har även antalet huvudbibliotek minskat något 2011. Anledningen är att sju kommuner frångått principen om att ha ett huvudbibliotek som samordnar kommunens filialer.

Inger Eide-Jensen konstaterar i sin utvärdering av bibliotekslagen att den största minskningen av antalet biblioteksenheter skedde mellan 1990 och 2004.¹⁶ Sedan år 2004 har minskningen fortsatt, men inte i samma hastighet. Eide-Jensen menar att detta dels kan bero på att kommunerna har fått bättre ekonomi efter 2004, dels på att det år 2004 infördes krav på kommuner och landsting att anta biblioteksplaner för biblioteksverksamheterna. Enligt Eide-Jensen kan detta ha inneburit att de kommunala beslutsfattarna har fått upp ögonen för bibliotekens verksamhet och därför inte skurit ner lika mycket på anslagen.

¹⁶ Eide-Jensen, *Utvärdering och förslag till revidering*.

Folkbiblioteken hade 2011 67,3 miljoner fysiska besök på huvudbibliotek och vid filialer. Tendensen de senaste åren har varit relativt konstant, 2010 var det endast 3 000 färre besökare och 2009 och 2008 hade biblioteken 67,8 respektive 67,7 miljoner besökare.

Folkbibliotekens bestånd bestod 2011 av knappt 40 miljoner enheter varav 90 procent var tryckta böcker. Utöver de tryckta böckerna har biblioteken även en stor mängd AV-medier. AV-medierna består av musikfonogram, ljudböcker, talböcker och video/dvd. Under senare år har AV-beståndet utökats med olika former av e-media som e-böcker. Beståndet av fysiska böcker har varit vikande sedan 1990-talet. År 1992 när mediebeståndet var som störst fanns nära 48 miljoner enheter på biblioteken.¹⁷

Totalt gjordes drygt 57 miljoner bokutlån på folkbiblioteken 2011. I antalet utlånade böcker räknas även tidningar och tidskrifter samt det material som kopieras av personal på biblioteken.

Tabell 4.1 Antal utlån vid svenska folkbibliotek, 1995–2011 (tusental)

	Böcker	AV-media	Total utlåning
1995	70 335	6 920	77 255
1996	73 348	7 820	81 168
1997	72 345	8 134	80 479
1998	72 098	8 804	80 901
1999	70 259	9 154	79 413
2000	70 140	9 757	79 897
2001	68 051	10 327	78 378
2002	66 104	11 000	77 104
2003	64 775	11 304	76 078
2004	63 296	11 127	74 433
2005	60 181	11 214	71 395
2006	58 555	11 430	69 986
2007	57 245	11 673	68 918
2008	58 263	11 627	69 890
2009	58 424	12 007	70 421
2010	57 387	11 456	68 843
2011	57 423	12 262	69 685

Källa: Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2011: Folkbibliotek, forskningsbibliotek, sjukhusbibliotek* (2012).

¹⁷ Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2010* (2011).

De senaste 15 åren har bibliotekens utlåning av böcker minskat med nära 20 procent. Det kan konstateras att den stora minskningen skedde mellan åren 2000 och 2006. Under de senaste åren har siffrorna legat relativt stabilt kring 58 miljoner boklån.

Vad gäller AV-media så ökade utlåningen mellan 1995 och 2003 med nära 40 procent. Sedan 2003 har utlåningen av AV-media legat någorlunda konstant. I AV-media ingår även ljudböcker och e-böcker. År 2011 lånades det ut cirka 651 000 e-böcker enligt biblioteken. Det var en ökning med cirka 40 procent från året innan då cirka 464 000 e-böcker lånades ut.¹⁸ I jämförelse med t.ex. ljudböcker har dock inte e-böckerna ännu fått något stort genomslag. Drygt sex gånger fler ljudböcker lånades ut 2011 (4 061 000 stycken).

Att utlåningen av böcker minskat vid biblioteken under den senaste tjugoårsperioden kan ha flera olika förklaringar. Bland annat kan det faktum att biblioteken i dag har ett mindre bokbestånd än tidigare ha påverkat utlåningen. Omvänt finns viss typ av information i dag betydligt lättare tillgänglig än tidigare. För faktauppgifter av olika slag har internet naturligtvis ofta kommit att utgöra ett enklare alternativ än ett boklån.

Den stora ökningen i försäljning av framförallt pocketböcker i slutet av 1990-talet och början på 2000-talet hänger också samman med minskningen av utlån från biblioteken. Enligt litteratursociologen Erik Peurell är ökningen av försäljning av framförallt pocketböcker ett resultat av att läsningen i viss mån förflyttas från hemmet till läsning på allmänna kommunikationsmedel som tåg, buss eller flyg.¹⁹ Under samma år blev det även fler försäljningsställen för pocketböcker då företag som Pocketshop, i framförallt storstäderna, började sälja pocketböcker på exempelvis tågstationer.

---

¹⁸ Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2010*.

¹⁹ Erik Peurell, *Till låns och till salu: Den sköna skönlitteraturen 2* (BTJ förlag, 2008).

Bibliotekens läs- och litteraturfrämjande arbete

Aktiviteterna på biblioteken som inte är direkt kopplade till utlåning av böcker och andra medier har ökat kraftigt de senaste åren.

Tabell 4.2 Antal publika aktiviteter vid folkbiblioteken, 2007–2011

	2007	2008	2009	2010	2011
Bokprat	17 989	19 881	22 846	21 798	20 904
Biblioteksvisning för grupper	12 033	13 891	15 809	13 761	11 607
Berättar-/sagostunder	9 908	11 494	12 338	12 344	12 894
Utställning	5 082	5 889	6 400	6 327	6 242
Data/internetskurs	2 983	3 872	5 599	5 166	7 374
Föreläsning/föreningsarr.	2 828	3 448	3 894	3 953	4 272
Bok- eller läsecirkel	1 868	3 120	3 968	4 289	5 400
Teaterföreställning	2 039	2 373	2 779	2 494	2 892
Författarbesök	1 507	1 996	2 252	2 093	2 505
Aktiviteter, samarbete BVC	1 680	1 870	2 816	2 696	2 648
Sångstund, rim och ramsor	1 284	1 861	2 597	2 736	3 117
Bild-/hantverksverkstad	1 174	1 836	1 850	2 348	3 188
Musikarrangemang	951	1 517	1 688	1 858	2 137
Öppen litterär sammankomst	1 028	1 358	2 019	2 113	2 463
Filmvisning, filmprat	548	883	1 602	1 775	1 950
Skrivarkurs, litteraturläger	173	371	511	414	720
Annan programverksamhet	3 130	10 160	9 699	10 431	11 809
Totalt	66 205	85 820	98 667	96 596	102 223

Källa: Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2011: Folkbibliotek, forskningsbibliotek, sjukhusbibliotek* (2012).

Det genomfördes drygt 100 000 arrangemang på folkbiblioteken 2011 (varav 64 procent var primärt riktade till barn). Eftersom det finns 1 212 biblioteksenheter innebär det att varje biblioteksenhet genomförde i snitt 84 arrangemang per år. Naturligtvis är det stora skillnader mellan hur många arrangemang som äger rum på olika bibliotek. De centrala biblioteken i storstäderna kan ha flera arrangemang per dag medan filialer på mindre orter kan ha en handfull arrangemang per år.

Som framgår av ovanstående tabell är folkbibliotekens läs- och litteraturfrämjande arbete mångfacetterat. Eftersom biblioteken har olika förutsättningar i olika kommuner skiljer sig arbetet åt. I somliga kommuner har biblioteken resurser att genomföra

mycket programverksamhet i samarbete med det civila samhället samt ge stöd till förskolor och skolor i deras litteratur- och läsfrämjande arbete, medan bibliotek i andra kommuner, ofta på grund av bristande ekonomiska resurser, inte kan bedriva ett lika omfattande läsfrämjande arbete.

Bibliotekslagen ställer inga konkreta krav på bibliotekens läsfrämjande arbete. För att tillgodose bibliotekslagen är det tillräckligt att medborgarna i alla kommuner har tillgång till ett folkbibliotek för att kunna låna böcker och annan media. Staten har inte heller på något annat sätt uttryckt förväntningar på vilken läs- och litteraturfrämjande verksamhet som ska bedrivas på bibliotek. Svensk Biblioteksförening, som är de svenska bibliotekens intresseförening, har efterfrågat en nationell strategi för de svenska biblioteken där det framgår vilka förväntningar som staten har på bland annat folkbibliotekens läs- och litteraturfrämjande arbete.²⁰

Inköpsstöd för folk- och skolbibliotek

Riksdagen beslutade 1996 om ett särskilt inköpsstöd för folk- och skolbibliotek.²¹ Inköpsstödet regleras i förordningen (1996:1608) om statsbidrag till folkbibliotek. Enligt förordningen ska statsbidraget användas för inköp av främst barn- och ungdomslitteratur, men också för inköp av vuxenlitteratur som främjar barns och ungdomars intresse för läsning.

En förutsättning för bidrag är, enligt förordningen, att kommunen för det år bidraget betalas ut avsatt egna medel till inköp av medier till folk- och skolbibliotek för ett belopp som uppgår till minst summan av föregående års medieanslag och att den del av anslaget som avser medier för barn och ungdomar inte minskar. Med medier avses i det sammanhanget böcker, tidningar, tidskrifter, AV-medier, databaser, licenser och liknande produkter som ett bibliotek införskaffar huvudsakligen i syfte att tillhandahålla sina besökare.

---

²⁰ Se t.ex. Svensk biblioteksförening, *Biblioteken behöver kärlek: Sverige behöver en nationell bibliotekspolitik!* (2008).

²¹ Frågan om stöd på detta område aktualiserades i samband med 1990-talskrisen. De ekonomiska problemen för kommunerna hade gjort att biblioteken tvingats spara på inköp av böcker och kulturtidskrifter. Till grund för beslutet om inköpsstöd (prop. 1996/97:3, bet. 1996/97:KrU1, rskr. 1996/97:129) låg en promemoria som utarbetats inom Kulturdepartementet (Ku96/1221/Ko). I det beslut som fattades var ett villkor för stödet att kommunen inte minskade sina egna bokanslag. I promemorian hade förslaget varit att bokanslagen skulle öka.

Kommunen måste även bifoga en läsplan i sin ansökan. Kulturrådet rekommenderar att läsplanen inkluderas i biblioteksplanen. Kulturrådet anser att det är viktigt att det läsfrämjande arbetet ingår som en del i planeringen och att det sker i samarbete med förskola och skola. Det finns inga krav på att läsplanen ska innehålla nyskapande projekt utan den ska snarare vara ett uttryck för långsiktighet i arbetet.

Kulturrådet bedömer hur stort bidrag respektive kommun ska få utifrån antalet barn och ungdomar (0–18 år) i kommunen samt den skriftliga redogörelse för det läsfrämjande arbetet som ska bifogas ansökan. Lägsta möjliga bidrag är dock enligt förordningen 30 000 kronor vilket innebär att små kommuner gynnas.

Statsbidragets totala storlek var när det infördes 25 miljoner kronor. Åren efter millennieskiftet ökade det till över 28 miljoner. Det har sedan åter sjunkit och har de senaste åren legat runt 25 miljoner kronor. I följande tabell redovisas siffrorna för de fem senaste åren.

Tabell 4.3 Inköpsstödet fördelning, 2008–2012

	2008	2009	2010	2011	2012
Beviljat bidrag totalt (tkr)	25 880	25 680	24 210	25 480	24 800
Antal sökande kommuner	265	260	242	261	247
Antal avslag	1	2	3	3	0
Bidrag/kommun (medel kr)	97 700	98 800	100 000	97 600	100 400

Källa: Statens kulturråd.

I genomsnitt ansöker cirka 90 procent av alla kommuner årligen om inköpsstöd (2010 och 2012 var det dock färre). Endast ett fåtal nekas normalt sett stöd och då eftersom de sänkt folkbibliotekens medieanslag. Eftersom en så pass hög andel av kommunerna beviljas stöd fördelas bidraget även relativt jämt över landet.²² Per kommun räknat är det dock i genomsnitt relativt små summor som fördelas, särskilt i förhållande till bibliotekens totala budget som år 2011 uppgick till cirka 3,7 miljarder kronor. Särskilt till mindre kommuner rör det sig ofta om små summor eftersom antalet barn och unga är litet (i praktiken ofta den nedre gränsen 30 000 kronor).

²² År 2002 gjordes en utvärdering av stödet. Då konstaterades bl.a. att inköpsstödet inneburit att det uppsökande arbetet riktat till barn och ungdomar ökat.

Förutom inköpsstödet distribueras de titlar som fått utgivningsstöd till biblioteken (se kapitel 9). Kostnaden för detta uppgår till mellan 12 och 14 miljoner kronor årligen. Distributionen av de litteraturstödda titlarna fungerar normalt sett på så vis att huvudbiblioteket får samtliga titlar som erhållit utgivningsstöd och sedan kan distribuera dem vidare till filialer i kommunen.

4.2 Studieförbundens läsfrämjande insatser

Folkbildningen har sin grund i de folkrörelser som under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet arbetade för demokratisering och allmän rösträtt i Sverige. Under perioden skedde stora förändringar i samhället, inte minst när det gällde maktstrukturer. Idén att inflytande över samhällsutvecklingen inte enbart hörde hemma hos välbärgade och välutbildade växte sig stark. Här kom folkrörelserna, folkhögskolorna och studieförbunden att spela en viktig roll som mötesplatser där ett aktivt medborgarskap kunde växa fram.

Folkbildningen har genom åren haft fortsatt stor betydelse i den svenska demokratin. Både riksdag och regering har vid olika tillfällen bekräftat att folkbildningen är en omistlig del av det svenska samhället. Till en början var folkbildningen egenfinansierad, men i dag är det huvudsakligen staten och i viss mån kommuner och landsting/regioner som står för finansieringen. Ett grundläggande skäl för samhällets stöd till folkbildningen är viljan att främja en demokratisk grundsyn och utveckling i samhället samt att folkbildningen har varit viktig i utvecklandet av de svenska folkrörelserna. Studieförbunden och folkhögskolorna får kring 3,2 miljarder kronor per år för folkbildningsverksamhet, cirka 1,6 miljarder kronor vardera.

Sedan 1991 har statsbidraget till studieförbunden och folkhögskolorna fördelats av Folkbildningsrådet som är en ideell förening med myndighetsuppgifter. Staten anger övergripande syften för folkbildningen, men dess aktörer formulerar själva målen för verksamheten. Under de drygt 20 år som Folkbildningsrådet har ansvarat för fördelningen av statsbidraget till folkbildningen har två omfattande statliga utredningar om folkbildningen genomförts. De har legat till grund för regeringens och riksdagens bedömningar att det finns starka skäl för ett fortsatt statligt stöd till folkbildningen. I den senaste folkbildningspropositionen (prop.

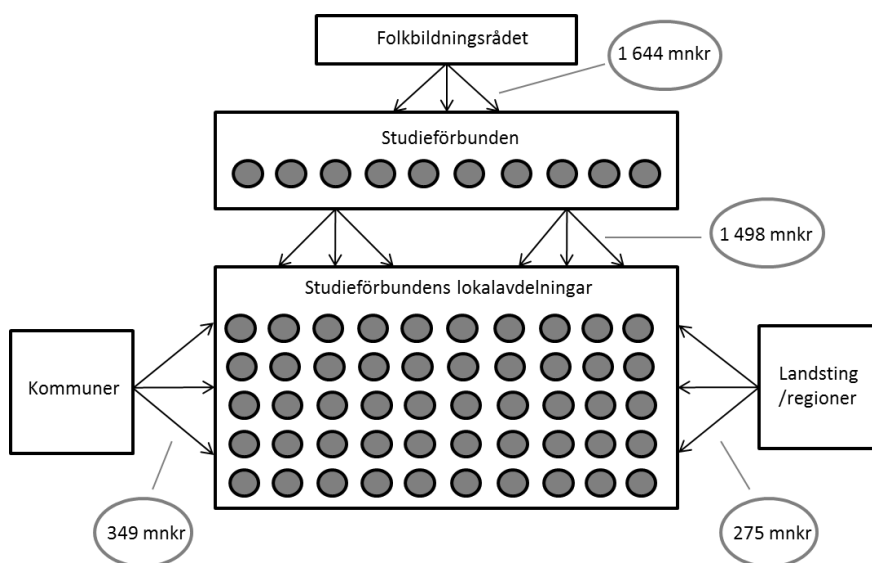
2005/06:192), lyfter regeringen fram fyra syften med stödet till folkbildningen. Folkbildningen ska:

- stödja verksamhet som bidrar till att stärka och utveckla demokratin,
- bidra till att göra det möjligt för människor att påverka sin livssituation och skapa engagemang att delta i samhällsutvecklingen (genom t.ex. politiskt, fackligt, kulturellt eller annat ideellt arbete),
- bidra till att utjämna utbildningsklyftor och höja bildnings- och utbildningsnivån i samhället,
- bidra till att bredda intresset för och delaktigheten i kulturlivet.

Folkbildningsrådets bidrag till studieförbunden

Alla studieförbund utom Folkuniversitetet är uppbyggda av medlemsorganisationer (se bilaga 4). Det är framförallt i de lokala medlemsföreningarna som den faktiska folkbildningsverksamheten genomförs. Även om studieförbunden får huvuddelen av sina intäkter från staten får de även bidrag från kommuner och landsting. Studieförbundens finansiering kan illustreras med följande figur.

Figur 4.1 Studieförbundens finansiering

Källa: Folkbildningsrådets årsredovisning med verksamhetsberättelse 2011 och Folkbildningsrådet, Kommunernas och landsting/regionernas bidrag till studieförbund och folkhögskolor 2011 (2011) och Studieförbundens ekonomi 2010 (2011).

Anm.: Beräkningen av studieförbundens kostnader för den nationella nivån är gjord på 2010 års utfall.

Studieförbunden får statsbidrag för olika former av verksamhet. De verksamhetsformer som Folkbildningsrådet beslutat är bidragsberättigade är följande.

Studiecirkeln. Denna ska bestå av minst tre personer som under minst tre sammankomster och minst nio studietimmar gemensamt söker kunskap. Cirkelledaren, som kan vara en av dessa tre, ska vara godkänd av studieförbundets lokala enhet. Tid för eftertanke ska finnas mellan sammankomsterna. En studiecirkel kan bedrivas med enbart fysiska möten, en kombination av fysiska möten och distansstudier eller i sin helhet på distans.

Kulturprogram. Detta är en verksamhet eller produktion som framförs eller redovisas inför publik och som har en sådan utformning i tid och rum att närvaro, delaktighet, upplevelse och eftertanke skapas. Vid varje kulturprogram ska studieförbundet ha en närvarande företrädare, som ansvarar för programmets genomförande och rapportering.

Annan folkbildningsverksamhet (afv). Denna genomförs i friare och flexibla former än studiecirkeln. Sammankomsterna kan vara längre och genomföras tätare än vad som i regel är rimligt i cirkelarbete. Antalet sammankomster kan vara färre och deltagarna kan vara fler och yngre. Tre deltagare, inklusive ledare, är minimum för annan folkbildningsverksamhet. En studietimme annan folkbildningsverksamhet värderas i bidragshänseende till 50 procent av studietimme i studiecirkel.²³

Studiecirkeln ska vara basen i studieförbundens verksamhet enligt folkbildningspropositionen.²⁴ Studiecirkeln brukar delas in i tre kategorier. Kamratcirkeln kännetecknas av att deltagarna har ett specialintresse och kontaktar ett studieförbund för att få hjälp med till exempel material. Föreningscirkeln genomförs inom ramen för en förening/organisation som ofta är medlem i studieförbundet eller har ett samarbetsavtal med studieförbundet. Utbudscirkeln arrangeras av studieförbundet och annonseras till allmänheten.

Folkbildningsrådet fördelade 2011 drygt 1,6 miljarder kronor till studieförbunden. Folkbildningsrådets modell innebär att 60 procent av medlen, det så kallade grundbidraget, beräknas utifrån tidigare utbetalt bidrag. För år 2011 beräknades grundbidraget på ett genomsnitt av totalt utbetalt statsbidrag verksamhetsåren 2009 och 2010.²⁵ År 2011 fördelade Folkbildningsrådet cirka 986 miljoner kronor i grundbidrag.²⁶

Resterande 40 procent, det så kallade verksamhetsbidraget, baseras på tidigare genomförd verksamhet. Verksamhetsbidraget består av tre delar – kulturprogramverksamhet (10 procent), förstärkningsbidrag (12 procent) och verksamhetsrelaterat bidrag (18 procent). 2011 års bidrag baseras i huvudsak på verksamhet som genomförts under år 2009.

Med kulturprogram avses föreläsning, teater, sång, musik, dans, dramatisk framställning, filmvisning eller utställning, som framförs eller visas för publik. Bidraget för kulturprogramverksamhet beräknas utifrån antal genomförda statsbidragsberättigade kulturprogram.²⁷ För kulturprogrammen erhöll studieförbunden sammanlagt drygt 163 miljoner kronor 2011. När det gäller kultur-

---

²³ Folkbildningsrådet, *Statsbidrag till studieförbunden 2010 – Kriterier och fördelningsprinciper* (2009).

²⁴ *Lära, växa, förändra* (prop. 2005/06:192).

²⁵ Förstärkningsbidraget ingår dock inte i beräkningsunderlaget för grundbidraget.

²⁶ Folkbildningsrådets statsbidragsfördelning 2011 (dnr 55,2011,092).

²⁷ Folkbildningsrådet, *Statsbidrag till studieförbund 2011 – Kriterier och fördelningsprinciper* (2010), s. 4 och 8.

program har Folkbildningsrådet infört en reglering som innebär att beräkningsunderlaget för ökningen av statsbidrag per studieförbund inte får överstiga 10 procent per år. Anledningen var att Folkbildningsrådet ville undvika en urholkning av statsbidraget per kulturprogram.

Förstärkningsbidraget betalas ut för att täcka vissa merkostnader för särskilda insatser för deltagare med funktionsnedsättning eller deltagare som invandrat och är i behov av särskilt språkligt stöd. Fördelningen för 2011 grundas på antal deltagare från dessa grupper.²⁸ Förstärkningsbidraget uppgick år 2011 till cirka 194 miljoner kronor.²⁹

Det verksamhetsrelaterade bidraget beräknas utifrån antal statsbidragsberättigade studietimmar, studiecirkel, deltagare i studiecirkel samt, med halva värdet, antal arrangemang, deltagare och studietimmar i annan folkbildningsverksamhet.³⁰ För studiecirkel och annan folkbildningsverksamhet fick studieförbunden cirka 291 miljoner kronor 2011.

Sammantaget kan det konstateras att statsbidraget till studieförbunden fördelas efter vissa kvantitativa och formmässiga principer och inte efter principer där verksamhet med visst innehåll värderas högre än verksamhet med annat innehåll. Detta hör samman med en grundläggande princip inom folkbildningen, nämligen att folkbildningen ska vara fri och frivillig. Med detta menas att deltagandet i folkbildningsinsatser ska vara frivilligt och att deltagarna har stor frihet att utforma verksamhetens innehåll. Vidare kan det konstateras att hela statsbidraget till studieförbunden fördelas på grundval av genomförd verksamhet alternativt tidigare erhållet verksamhetsbidrag.

Nedanstående tabell visar hur stort statsbidrag de olika studieförbunden fick utbetalt inom de olika typerna av bidrag år 2010.

---

²⁸ Folkbildningsrådet, *Statsbidrag till studieförbund 2011*, s. 4. Bidraget har införts med så kallad långsam infasning, vilket innebär att fördelningen ända fram till 2012 kommer att fördelas ut till studieförbund med antal deltagare som har invandrat respektive har en funktionsnedsättning som beräkningsgrund.

²⁹ Folkbildningsrådets statsbidragsfördelning 2011.

³⁰ Folkbildningsrådet, *Statsbidrag till studieförbund 2010*, s. 4.

Tabell 4.4 Statsbidrag per studieförbund 2011 (tusen kronor)

	Grundbidrag	Kulturprogr.	Förstärkning	Verksamhet	Totalt
ABF	283 024	40 546	62 133	80 378	466 081
Bilda	59 983	19 596	8 561	15 782	107 778
Folkuniversitetet	66 654	11 990	10 034	18 796	107 474
Ibn Rushd	8 030	1 603	2 810	1 694	14 136
Kulturens bildn.	9 900	-	-	-	9 900
Medborgarskolan	80 351	12 035	12 638	31 171	136 194
NBV	58 174	9 580	11 746	21 438	100 939
Sensus	108 118	21 954	8 481	26 715	166 268
Studiefrämjandet	133 064	23 867	17 783	43 774	218 488
Vuxenskolan	175 563	21 936	61 249	54 730	313 478
Totalt	990 521	163 404	196 084	294 127	1 634 036

Källa: Folkbildningsrådets statsbidragsfördelning för 2011.

Anm.: Studieförbundet Kulturens bildningsförbunds statsbidrag fördelas i särskild ordning under en infasningsperiod.

Som framgår av ovanstående tabell får ABF klart mest statsbidrag. Vuxenskolan som är det studieförbund som får näst mest statsbidrag erhåller cirka 67 procent av ABF:s statsbidrag. Kulturens bildningsförbund är ett nystartat studieförbund och har därför ett startbidrag.

Folkbildningen och litteraturen

Det läsfrämjande arbetet har sedan folkbildningens uppkomst varit centralt i verksamheten. Det var olika bildningsorganisationer som initierade många av de bibliotek som så småningom blev folkbibliotek och i den tidiga folkbildningen sågs läsning som en central del i bildningen. Dagens studieförbund och folkhögskolor genomför också betydande insatser inom litteraturområdet. Särskilt studieförbunden genomför mycket verksamhet som kan betecknas som läsfrämjande eftersom den är textbaserad.

Inom studieförbunden genomfördes 2011 cirka 280 400 studiecirklar, med knappt 1,8 miljoner deltagare, eller cirka 683 000 unika personer. Tillsammans är studieförbunden Sveriges största kulturarrangör och 2011 genomfördes, i egen regi eller i samverkan med andra organisationer, kring 331 000 publika kulturprogram med drygt 17,2 miljoner besökare. Kring 60 procent av studiecirklarna

bedrevs inom området konst, musik och media. Humaniora (språk och historia m.m.) stod för 14 procent av studietimmarerna.

Tabell 4.5 Studietid per ämne 2011

	Studietimmar	Andel %
Konst, musik och media	6 738 300	60,8
Humaniora (språk, historia...)	1 635 400	14,7
Samhälls- och beteendevetenskap	659 300	5,9
Personliga tjänster	462 900	4,2
Lantbruk, trädgård, skog och fiske	383 600	3,5
Data	243 600	2,2
Hälso- och sjukvård	157 300	1,4
Socialt arbete och omsorg	125 400	1,1
Företagsekonomi, handel och administration	161 300	1,5
Teknik och teknisk industri	98 800	0,9
Pedagogik och cirkelledarutbildning	80 800	0,7
Övriga	343 400	3,1
Totalt	11 090 200	100

Källa: Folkbildningsrådet, *Fakta om folkbildning* (2011).

Cirkelverksamhet bygger ofta på samtal utifrån texter. Två tredjedelar av studiecirkeldeltagarna uppgav att de i sin cirkel förde samtal på grundval av texter i den stora deltagarundersökning som publicerades 2009.³¹ I vissa cirklar, t.ex. bokcirklar, står texterna i centrum medan andra cirklar kombinerar textstudier med exempelvis föreläsningar och filmvisningar.

Det är troligen inom kategorin konst, musik och media som läsningen är som minst. Inom denna kategori ryms framförallt musikgrupper och körer som repeterar. Denna kategori är den största och har ökat kraftigt de senaste åren. Inom kategorin humaniora kan läsningen antas vara allra viktigast. Andelen studiecirklar inom denna kategori har legat relativt konstant de senaste åren.

Bland kulturarrangemangen är det en stor andel som kan antas uppmuntra till läsning. Det kan dels röra sig om olika former av skönlitterära författaruppläsningar men även föreläsningar om andra ämnen kan fungera läsfrämjande genom att uppmuntra till läsning av exempelvis facklitteratur.

³¹ Eva Andersson, Monica Larson & Lena Lindgren, *Cirkeldeltagare 2008 – En studie om deltagare i studieförbundens studiecirkelverksamhet* (Folkbildningsrådet, 2009).

Tabell 4.6 Antal kulturprogram och deltagare per ämne 2011

	Program	Deltagare
Föreläsning	120 600	3 890 500
Sång/musik	119 100	7 740 900
Dramatisk framställning	18 700	1 268 200
Film/foto/bild	17 600	668 200
Dans	9 000	670 100
Utställningar	14 100	1 637 300
Litteratur	5 800	96 500
Konst/konsthantverk	6 600	265 600
Tvärkulturellt	20 300	911 500
Totalt	331 800	17 348 700

Källa: Folkbildningsrådets årsredovisning med verksamhetsberättelse 2011.

Det kan noteras att 5 800 programpunkter uttryckligen har klassificerats som litteratur. Det är även värt att notera att det är en ökning från föregående år med 300 program och från 2003 (när nuvarande klassificering infördes) har antalet program som klassificerats som litteratur ökat med 2 800. Det är dock fortfarande en mycket liten andel av det totala antalet program. En stor del av de 120 600 föreläsningarna som genomförts av studieförbunden kan däremot troligen ses som läsfrämjande även om de inte har litteratur som tema. En samhällsdebattör eller historiker som håller en föreläsning för allmänheten förmedlar förhoppningsvis inte bara sina kunskaper utan kan även inspirera åhörarna att läsa vidare i ämnet. Det är sannolikt att de evenemang som här klassificerats som litteratur i själva verket är skönlitterärt inriktade, de facklitterärt inriktade kulturprogrammen har troligen klassificerats under en annan rubrik.

I Folkbildningsrådets uppföljning av studieförbundens verksamhet går det inte att se hur stor del som är direkt litteratur- eller läsfrämjande. Uppföljningen ger dock en bild av hur många som tagit del av verksamhet som innehåller litteraturrelaterade ämnen. De mer renodlade litterära eller läsfrämjande arrangemangen är svåra att fånga i den tillgängliga uppföljningsinformationen. Det går dock att få en grov uppskattning av omfattningen av arbetet genom att se till antalet deltagare inom vissa specifika områden.

Tabell 4.7 Antal deltagare i arrangemang med språk- och litteraturanknytning 2010

	Afv	Kulturprogram	Studiecirkel	Totalt
Litteraturhistoria och -vetenskap	1 487	91 405	12 029	104 921
Modersmål, andra än svenska	6 900	2 059	8 369	17 328
Nordiska språk	147	705	462	1 314
Skrivarcirkel	1 299	2 312	7 386	10 997
Skönlitteratur och svenska	3 931	118 383	33 135	155 449
Svenska	1 848	8 735	12 922	23 505
Totalt	15 612	223 599	74 303	313 514
Totalt, samtliga ämnen	731 900	16 466 200	1 809 300	19 007 400

Källa: Folkbildningsrådet.

Anm.: Afv står för annan folkbildningsverksamhet.

Även om alla 313 514 individer som deltar i olika typer av arrangemang med anknytning till språk och litteratur inte deltar i ett läs- eller litteraturfrämjande arrangemang, är det uppenbart att studieförbunden genomför mycket verksamhet på området. Sett till studieförbundens totala verksamhet är den läs- och litteraturorienterade verksamheten dock begränsad, endast 1,6 procent av deltagarna i studieförbundens verksamhet deltar i arrangemang som berör läsning eller litteratur.

Eftersom statsbidraget fördelas efter genomförd verksamhet och studieförbunden inte redovisar hur de använder statsbidraget saknas det uppgifter om hur stor del av studieförbundens intäkter som satsas på direkt litteratur- och läsfrämjande verksamhet. Om studieförbundens satsningar på direkt läs- och litteraturfrämjande verksamhet följer antalet deltagare fick denna verksamhet sammanlagt cirka 256 000 kronor i statsbidrag 2011.

Tabell 4.8 Antalet deltagare i cirklar med språk- och litteraturanknytning, 2000–2010

	Litteraturhist.	Modersmål	Nordiska språk	Skrivarcirkel	Skönlitteratur	Svenska	Totalt
2000	8 198	-	557	-	40 123	10 988	59 866
2001	11 663	-	812	-	44 601	25 226	82 302
2002	8 823	-	751	-	43 017	12 368	64 959
2003	8 198	-	557	-	40 123	10 988	59 866
2004	12 093	11 329	476	1 581	42 137	16 723	84 339
2005	14 914	9 274	567	2 777	38 623	15 576	81 731
2006	12 791	8 464	529	3 286	35 927	14 567	75 564
2007	12 809	9 630	530	4 920	35 433	16 306	79 628
2008	12 154	7 688	648	4 975	33 830	14 930	74 225
2009	12 504	8 516	551	6 613	33 607	15 060	76 851
2010	12 029	8 369	462	7 386	33 135	12 922	74 303

Källa: Folkbildningsrådet.

Anm.: Modersmål är andra modersmål än svenska.

Utvecklingen över tid av antalet deltagare vid direkt litteratur- och läsfrämjande studiecirkel är något motsägelsefull. Även om det vid första anblicken kan se ut som att antalet deltagare på arrangemang som rör läsning och litteratur har ökat sedan år 2000 så är detta inte fallet. Kategorierna Modersmål på andra språk än svenska och kategorin Skrivarcirkel kom med först i beräkningarna 2004. Om man räknar bort deltagarna i dessa cirklar är det i själva verket en nedgång med 1 318 deltagare eller 1,8 procent. Om man i stället räknar från toppåret 2004 så är nedgången 10 000 deltagare, eller 13,5 procent.

Som noterats ovan redovisar inte studieförbunden hur stor andel av statsbidraget de satsat på olika områden. Därför går det inte att följa om medlen till läs- och litteraturområdet har minskat. Eftersom det totala antalet deltagare legat relativt konstant mellan 1,8 miljoner och 2 miljoner sedan år 2000 och andelen deltagare i litteraturcirklar minskat är det troligt att statsbidraget till läs- och litteraturfrämjande studiecirkel har minskat.

Övrigt läsfrämjande arbete hos studieförbunden

Som beskrivits ovan får studieförbunden statsbidrag för verksamhet som genomförs i vissa verksamhetsformer. Studieförbunden medverkar dock även i läsfrämjande verksamheter som inte bedrivs inom formen studiecirkel, kulturprogram eller annan folkbildningsverksamhet.

Ett exempel på denna typ av verksamhet är projektet Läs för mig pappa som är ett samarbete mellan ABF, LO-facken och En bok för alla.³² Projektet finansierades initialt av det s.k. KIA-bidraget men när det lades ner försvann det riktade statliga stödet till verksamheterna. Läs för mig pappa startade 1999 och motiverades av att män inom LO-kollektivet var en grupp där läsandet minskat kraftigt. Syftet med projektet var att visa på vikten av att läsa under barndomen och ”att det aldrig är för sent att bli en läsande vuxen”.

Projektet Läs för mig pappa går till så att ett LO-förbund bjuder in pappor med barn i åldern 0 till 10 år. På träffen får de möta en författare som talar om läsande. Enligt uppgift är det framförallt författare med bakgrund i ett LO-förbund som deltar på mötena. Efter författarpresentationen får deltagarna en genomgång av en litteraturpedagog som berättar om barns språkutveckling och presenterar lämpliga böcker för barn i olika åldrar. Även En bok för alla presenterar utdrag ur olika böcker. Efter genomgången får deltagarna välja ut fyra barnböcker och en vuxenbok. Dagen avslutas med ett biblioteksbesök där de som inte redan har ett lånekort får ett. År 2008 hade cirka 1 200 pappor deltagit i projektet.

Andra exempel på läsfrämjande verksamhet som studieförbunden är engagerade i som inte ingår i deras traditionella verksamhet är t.ex. bokcirklar.se. Studieförbunden har även ofta varit aktiva i arbetet kring arbetsplatsbibliotek.

Eftersom studieförbunden inte får statsbidrag för att genomföra denna typ av verksamhet har de sökt sig till andra aktörer för finansiering. Verksamheten har tidigare fått stöd från Kulturrådet men eftersom Kulturrådets stöd syftar till att främja utveckling av nya metoder för den läsfrämjande verksamheten, och inte är ett verksamhetsstöd, har ABF och LO-facken inte kunnat behålla detta stöd över tid.

Även om statsbidraget till studieförbundens folkbildningsverksamhet bygger på genomförd verksamhet och inte planerad

---

³² ABF och Studieförbundet Vuxenskolan är representerade i En bok för allas styrelse.

verksamhet, finns det inga formella hinder för studieförbunden att finansiera läsfrämjande verksamhet som Läs för mig pappa med de statliga medel förbunden erhåller. Men eftersom denna typ av verksamhet sedan inte ligger till grund för statsbidragets beräkning (som alltså sker i efterhand) upplever studieförbunden att de inte kan prioritera detta utan måste satsa på sådant som är bidragsgrundande.

4.3 Statsbidrag till läsfrämjande insatser och litterära evenemang

Statsbidrag till läsfrämjande insatser och litterära evenemang regleras i förordningen (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser. Av förordningen framgår det inte närmre vilken typ av verksamhet som ska prioriteras. Förordningen nämner dock vilka som är tänkbara mottagare för stödet. I 5 § anges att stöd kan ges till den som anordnar evenemang eller bedriver annan verksamhet för att sprida litteratur eller kulturtidskrifter i Sverige, och den som anordnar läsfrämjande insatser, exempelvis kommuner, förskolor, skolor, bibliotek, bokhandlar, ideella föreningar och andra sammanslutningar med verksamhet i Sverige. Vidare framgår att det särskilt ska beaktas att stödet får spridning över landet.

I Kulturrådets föreskrifter om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser (KRFS 2010:1) specificeras inte hur stödet ska prioriteras närmre. På Kulturrådets hemsida framgår dock att stödet till läsfrämjande insatser syftar till att främja utvecklingen av nya metoder för läsfrämjande verksamhet och Kulturrådet anger vissa prioriteringar som ligger till grund för bedömning av ansökan. Det framgår även att vid fördelningen av stöd till litterära evenemang eftersträvas bred geografisk spridning och innehållslig bredd. Vidare prioriteras insatser som syftar till ökad internationalisering genom samarbeten och evenemang i Sverige med utländska medverkande.

Kulturrådets stöd till läsfrämjande insatser

Kulturrådets bidrag till läsfrämjande insatser fördubblades mellan åren 2006 och 2010. År 2010 fördelades närmare 11 miljoner kronor och 2011 något mindre.

Tabell 4.9 Bidrag till läsfrämjande insatser 2005-2011 (tusen kronor)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Fördelade medel	4 529	5 873	7 479	9 657	10 485	10 964	10 418

Källa: Statens kulturråd.

I takt med att de disponibla medlen att fördela har ökat, har även antalet beviljade ansökningar blivit fler. År 2005 beviljades 24 sökande läsfrämjandestöd, vilket kan jämföras med att 69 ansökningar beviljades 2011.

Det är framförallt folkbibliotek/kommuner som söker och får läsfrämjandestöd av Kulturrådet.³³ Bland de 69 ansökningar som beviljades 2011 var endast 12 från aktörer som inte hade en kommun som huvudman. År 2010 var 11 av 81 ansökningar från aktörer som inte hade en kommun som huvudman. Den största delen av läsfrämjandemedlen går följaktligen till utveckling av folkbibliotekens läsfrämjande verksamhet. Det är troligt att ökningen av läsfrämjande verksamhet på biblioteken (se avsnitt 4.1) delvis kan hänga samman med det ökade stödet till läsfrämjande insatser från Kulturrådet.

Att en så stor del av stödet går till biblioteksverksamhet innebär att stödet i stora delar fungerar som ett utvecklingsstöd för bibliotekens läsfrämjande verksamhet. Kulturrådet prioriterar ansökningar som syftar till samverkan mellan olika aktörer och ger inte bidrag till det som kan betecknas som ordinarie verksamhet. Detta avspeglas i de beviljade ansökningarna då många av projekten rör utåtriktad verksamhet hos biblioteken.

Företrädare för folkbiblioteken har framhållit att Kulturrådets läsfrämjandebidrag är värdefullt i deras utvecklingsarbete. Exempel på verksamhet som stöds hos biblioteken är Barnens bibliotek, uppsökande verksamhet som riktar sig till BVC, och andra verksamheter som framförallt riktar sig till barn och unga. Enligt Kulturrådets utgångspunkter för bedömning av ansökningarna

³³ Eftersom folkbiblioteken har kommunen som huvudman ses de här som en kategori.

prioriteras projekt som bygger på bred samverkan, är väl förankrade, långsiktiga och väl dokumenterade. Vidare prioriteras projekt som levandegör litteraturen och inspirerar till läsning samt uppmuntrar barns och ungas delaktighet och eget skapande. Enligt Kulturrådet kan vissa tendenser urskiljas i de senast inkomna ansökningarna. Flera projekt handlar om att stimulera till mångspråkighet och interkulturalitet och många vill arbeta uppsökande, ofta i samarbete med studieförbund eller andra ideella organisationer som fackföreningsrörelsen.

Kulturrådets stöd till litterära evenemang

Kulturrådet fördelar även stöd till litterära evenemang i Sverige. Stödet regleras i likhet med stödet till läsfrämjande i förordningen (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser. Stöd ges till evenemang som riktar sig till allmänheten. Bidraget är tänkt som ett komplement till stöd från kommun eller region/landsting och Kulturrådet anger att ett riktmärke är att minst motsvarande belopp ska komma från kommun eller region/landsting.

I jämförelse med stödet till läsfrämjande insatser är stödet till litterära evenemang mindre omfattande. Sedan år 2005 har Kulturrådet årligen fördelat mellan 2 och 3 miljoner kronor för arrangerande av litterära evenemang. Mellan 30 och 45 ansökningar har beviljats per år. Mottagare av stödet är ofta organisationer som ordnar enskilda litterära evenemang, t.ex. litteratur- och berättarfestivaler. De enskilda stöden är oftast betydligt mindre än bidragen för läsfrämjande. För stödet till litterära evenemang finns ingen begränsning som innebär att verksamheten måste vara metodutvecklande. I stället eftersträvas vid fördelningen bred geografisk spridning och innehållslig bredd. Vidare prioriteras insatser som syftar till ökad internationalisering genom samarbeten och evenemang i Sverige med utländska gäster.

Flera sökande återkommer regelbundet med ansökningar om t.ex. litteraturfestivaler. Exempel på litteraturfestivaler i Sverige som beviljats bidrag är allt från Bokdagar i Dalsland och LitteraLund till Umeås internationella litteraturfestival, KONTEXT litterär scen i Luleå, European festival of the night i Korpilombolo, Kristianstad International Poetry festival, Uppsala internationella poesifestival och Poesifestivalen Bagdad Café. Inom serieområdet

har festivalerna Altcom i Malmö och Small Press Expo i Stockholm beviljats bidrag.

Även annan typ av utåtriktad litteraturfrämjande verksamhet får stöd denna väg. Författarcentrum Riks har t.ex. beviljats bidrag att fördela till lokalföreningarna runt om i Sverige för läs- och litteraturfrämjande aktiviteter i samband med Unescos Världsboksdag. 10TAL mottar stöd för sin publika verksamhet, t.ex. för Stockholms poesifestival, Barnpoesifestivalen, Klubb 10TAL och Poesifabriken.

4.4 Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation och litteratur

Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation och litteratur (Centrum för lättläst) är en statlig stiftelse med ändamålet att göra nyhetsinformation och litteratur tillgängligt för personer som har svårt att läsa på svenska. Centrum för lättläst har fyra olika verksamhetsgrenar: nyhetstidningen 8 sidor, utgivning av lättlästa böcker, läsombud och marknadsföring.

Nyhetstidningen 8 sidor kommer ut varje vecka och innehåller nyheter skrivna på lättläst svenska. Tidningen riktar sig till personer som av olika anledningar, såsom autism, utvecklingsstörning, dyslexi eller att de inte har svenska som modersmål, har svårt att ta till sig skriven information. År 2011 hade tidningen en snittupplaga på 9 435 exemplar.³⁴

Utgivning av litteratur sker genom LL-förlaget. År 2011 gav förlaget ut 21 titlar vilket var en nedgång jämfört med de senaste årens utgivning.³⁵ Utgivningen består av böcker i olika genrer. Barn- och ungdomsböcker, skönlitteratur såväl som facklitteratur återfinns i utgivningen. En del av utgivningen består av bearbetningar av redan utgivna verk. Bearbetningarna görs både av klassiker, som böcker av Charlotte Brontë och Charles Dickens, och av nyare verk, t.ex. böcker av Marie Jungstedt och Jonas Jonasson. Genomsnittsupplagan för LL-förlagets böcker är cirka 2 000 exemplar.³⁶

I syfte att stimulera läsning hos personer med lässvårigheter har Centrum för lättläst en verksamhet med läsombud. Läsombuden är

---

³⁴ Resultatredovisning 2011 för Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation och litteratur.

³⁵ 2010 gav LL-förlaget ut 27 titlar, 2009 34 titlar och 2008 34 titlar.

³⁶ Resultatredovisning 2011 för Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation och litteratur.

ofta personal på äldreboenden eller gruppbostäder. De hjälper till med högläsning eller med att hitta lättläst material. De kan även ordna besök på bibliotek och fungera som inspiration för kollegor. Läsombuden, som i dag är över 5 000, finns i hela landet. De är organiserade i nätverk länsvis. Centrum för lättläst har genom avtal med Studieförbundet Vuxenskolan ordnat så att de står för utbildning och fortbildningsdagar för läsombuden. Vuxenskolan har även tagit fram en utbildning för läsombud i boenden och daglig verksamhet för personer med utvecklingsstörning.

Ett annat läsfrämjandeprojekt som Centrum för lättläst bedrivit sedan 2009 är Läs kraft. Projektet är treårigt och syftar till att inspirera anhöriga och frivilliga till högläsning av lättlästa böcker för personer med demens.

4.5 Svenska barnboksinstitutet

Svenska barnboksinstitutet (SBI) är en stiftelse som enligt sina stadgar har till uppgift att:

- samla och katalogisera i Sverige utgiven barn- och ungdomslitteratur samt såvitt möjligt även svensk barn- och ungdomslitteratur översatt till andra språk,
- upprätthålla ett forsknings- och referensbibliotek i ämnet barn- och ungdomslitteratur,
- främja forskning och undervisning på alla nivåer i ämnet barn- och ungdomslitteratur,
- öka kunskapen om och förståelsen för barn- och ungdomslitteratur i förmedlarledet,
- stå för lag, massmedia, bibliotek och andra institutioner samt enskilda till tjänst med upplysning om barn- och ungdomslitteratur,
- vara internationellt kontaktorgan inom området barn- och ungdomslitteratur.

SBI finansieras genom statsbidrag från Utbildningsdepartementet och med bidrag från Stockholms stad. Inom ramen för sin verksamhet för att öka kunskapen om barn- och ungdomslitteratur sprider de information om den samlade utgivningen av barn- och

ungdomslitteratur till barnbibliotekarier och andra intressenter genom den s.k. bokprovningen (se även kapitel 7). För att främja forskning inom det barnlitterära området samt sprida information om forskningsresultat ordnar SBI regelbundet seminarier och konferenser. De ger även ut Sveriges enda vetenskapliga tidskrift om barnlitteratur, *Barnboken – tidskrift för barnlitteraturforskning*.

Utöver nämnda insatser ger SBI även ut äldre barn- och ungdomslitteratur som inte längre finns tillgänglig i handeln. SBI har hittills publicerat två böcker, Laura Fitinghoffs *Barnen ifrån Frostmofället* och Einar Nermans *Gubbar med rim*-böcker. Utgivningen riktar sig till skolor och SBI har även tagit fram lärarhandledningar för arbetet med böckerna.

4.6 Andra läs- och litteraturfrämjande insatser

Det finns ett antal aktörer inom det civila samhället som bedriver värdefull läs- och litteraturfrämjande verksamhet. Verksamheten är livaktig på många håll, ofta på lokal och regional nivå. I det följande beskrivs några exempel på omtalade organisationer och projekt.

Läsrörelsen

Läsrörelsen är en förening som arbetar för att öka läsningen för små barn. Läsrörelsen bildades 1999 mot bakgrund av undersökningar som visade att småbarnsföräldrar läste allt mindre för sina barn. Föreningen har sedan dess genomfört en rad olika insatser med syfte att öka småbarnsföräldrars läsning för sina barn. De har samarbetat med olika offentliga och privata aktörer i sina kampanjer. De senaste åren har de framförallt samarbetat med McDonalds restauranger och delat ut böcker i samband med köp av menyer riktade till barn.

År 2011 delades 1,8 miljoner böcker ut och Läsrörelsen ordnade med stöd från Kulturrådet även författarbesök på McDonalds restauranger runt om i Sverige. Föreningen har i omgångar mottagit stöd från Kulturrådet och fick 200 000 kronor i stöd för två olika projekt år 2011.

Berättarministeriet

Berättarministeriets verksamhet går ut på att skapa skrivarverkstäder för barn i åldrarna 8–11 år. Skrivarverkstäderna syftar till att inspirera och stödja barns berättande. Syftet är, som man uttrycker det, att alla barn och unga ska delta i skapandet av vår gemensamma berättelse och ha friheten att formulera sin egen. Verkstäderna ska vara en fysisk plats med en inspirerande miljö för unga. På förmiddagarna är skolklasser välkomna och på eftermiddagen bjuds allmänheten in.

Berättarministeriet är inspirerat av 826 National, en amerikansk ideell organisation skapad av författaren Dave Eggers. I USA har det skapats åtta skrivarverkstäder enligt detta koncept (se bilaga 3). I likhet med 826 National fokuserar Berättarministeriet på unga boende i områden med en stor andel barn som lever i socioekonomiskt svaga familjer.

Verksamheten i Sverige skapades av stiftelsen Culture Without Borders och är i huvudsak finansierad av näringslivet. Den bygger på ett stort antal volontärer som arbetar i skrivarverkstäderna. Enligt uppgift från organisationen har det inte varit något problem att rekrytera kvalificerade volontärer till verksamheten, t.ex. har förlag ställt upp med sin personals arbetstid. I samarbete med Albert Bonniers förlag har Berättarministeriet gett ut en novellsamling med bidrag från de unga som deltar i skrivarverkstäderna.

År 2011 startade Berättarministeriet sin första skrivarverkstad i Södertälje. Nyligen har de även aviserat att de ska öppna en verkstad i Husby utanför Stockholm. Vidare finns planer på att öppna skrivarverkstäder i Göteborg och Malmö.

En bok för alla

En organisation som tidigare erhållit statligt stöd är förlaget En bok för alla (se kapitel 9) som hade ett öronmärkt statsbidrag fram tills 2008 för att ge ut kvalitetslitteratur. Numera är En bok för alla ett aktieföretag som ägs av studieförbunden ABF och Vuxenskolan, Ordfronts förlag och föreningen En bok för allas vänner.

År 2008 beviljades En bok för alla 100 000 kronor från Statens kulturråd för att utveckla projektet Läs för mig pappa inom fler folkrörelseorganisationer. De har dock inte fått finansiering de senaste åren för verksamheten eftersom projektet inte längre är i en

uppstartsfas (se vidare avsnitt 4.2 för studieförbundens insatser i Läs för mig pappa). År 2012 beviljades ABF tillsammans med en rad olika LO-förbund, som IF Metall, Transport och Byggnads, 150 000 kronor från Kulturrådets läsfrämjandebidrag för att driva Läs för mig pappa-verksamhet på fem nya orter. I den centrala arbetsgruppen deltar även En bok för alla.

De litterära sällskapen

Intresset för att samlas kring en författares verk i form av ett litterärt sällskap väcktes i början av förra seklet. Bellmans Minne, som bildades 1899, anses vara det första personlitterära sällskapet. Därefter har en stor mängd ideella föreningar konstituerats kring enskilda författares verk i Sverige.

Sällskapen spelar i dag en viktig roll för att främja intresset för och kunskapen om äldre författarskap. Flera av de litterära sällskapen arbetar med bibliotek och skolor i syfte att sprida information om specifika författarskap. De ordnar t.ex. litterära evenemang på bibliotek och uppläsningar i skolor. Flera av de litterära sällskapen har egna skriftserier där respektive författarskap ges ut på nytt och kommenteras.

De litterära sällskapens samarbetsnämnd (DELS), som bildades 1990, sprider kännedom om den litterära sällskapsrörelsen samt samordnar arrangemang och insatser av gemensamt intresse. I maj 2012 hade DELS cirka 110 medlemmar, de allra flesta inriktade på enskilda svenska författare.³⁷ DELS har också en egen litterär tidskrift, Parnass, och erhåller tidskriftsstöd från Kulturrådet. DELS har även fått stöd för litterära evenemang. Verksamheten drivs dock nästan uteslutande av ideella krafter.

---

³⁷ För listan över medlemmar i DELS, se föreningens hemsida: www.dels.nu

5 Villkoren för de yrkesverksamma på ordområdet

Enligt direktiven ska kommittén utifrån tillgänglig statistik analysera hur de ekonomiska villkoren ser ut för yrkesverksamma upphovsmän på det litterära området. Avgränsningen till yrkesverksamma upphovsmän är viktig men inte alla gånger lätt att göra eftersom litterärt skapande normalt innebär att upphovsmannen periodvis säljer sitt verk på en marknad. Det ligger i sakens natur att många litterära upphovsmän däremellan har annat arbete och andra inkomster än de som den konstnärliga verksamheten ger. Många upphovsmän har också så små intäkter från litterär verksamhet att nästan hela inkomsten kommer från annat.

Redan inledningsvis kan sägas att de yrkesgrupper som behandlas här främst är skönlitterära och facklitterära författare, översättare och dramatiker. För att beskriva villkoren för dessa grupper finns det flera undersökningar att tillgå som på en övergripande nivå ger en tämligen utförlig bild. Den medger dock inte en djupare uppdelning på underkategorier, vilket är en begränsning då villkoren skiljer sig åt inom framför allt gruppen skönlitterära författare. Inte heller finns i dessa undersökningar några uppgifter om kulturjournalisterna som också är en viktig grupp.

I det följande kommer befintliga undersökningar att refereras utifrån våra utgångspunkter. Vissa kompletteringar med fokus på ordområdet har också tagits fram i samarbete med Statistiska Centralbyrån. Efter ett inledande avsnitt om undersökningarna, behandlas upphovsmannagruppens sammansättning bl.a. vad gäller yrkeskategorier samt kvinnor och män. Därefter analyseras inkomstfördelning och arbetsmönster. Avslutningsvis ges en kortare överblick över olika litterära inkomstkällors betydelse och hur villkoren på marknaden ser ut, bl.a. vad gäller avtal och honorar.

5.1 Tidigare undersökningar av konstnärernas villkor

De litterära upphovsmännens inkomster har kartlagts i flera äldre undersökningar. I samband med att två statliga utredningar om konstnärspolitik genomfördes under slutet av 1990-talet, gjordes bl.a. en kartläggning av de professionella konstnärernas ekonomiska villkor.¹ Studien utfördes av Statistiska Centralbyrån (SCB). Konstnärsnämnden har senare gett SCB i uppdrag att göra en uppföljning av denna studie. Den nya undersökningen har hittills publicerats i form av tre olika delstudier.

I den första, *Konstnärernas inkomster* (2009), analyseras sådant som sammanräknad förvärvsinkomst, inkomst av kapital, förmögenhet, nettoinkomst, inkomströrlighet och hur inkomsten fördelar sig på olika inkomstslag. I den andra rapporten, *Konstnärernas inkomster ur ett jämställdhetsperspektiv* (2010), analyseras skillnader i inkomst och livssituation mellan könen på det konstnärliga fältet.

De båda undersökningarna utgår från ett brett urval av yrkesverksamma konstnärer. I dessa undersökningar hade drygt 21 500 personer valts ut, ett urval som bör innefatta kärnan av yrkesverksamma professionella konstnärer men som kan antas ha en viss slagsida åt de mer framgångsrika i populationen. Vad gäller ordmrådet bestod urvalet i huvudsak av de som erhållit eller sökt stipendier från författarfonden under vissa år.² Uppgifterna i dessa undersökningar avser huvudsakligen åren 2004 och 2005.

I den tredje delstudien, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster* (2011), fördjupas de tidigare studierna genom att konstnärernas försörjningsmönster studeras närmare. Undersökningen består främst av en enkät som skickades till ett urval på 3 500 personer. Uppgifterna i denna undersökning avser huvudsakligen inkomståret 2008.

Kompletterande uppgifter till de studier som genomförts av Konstnärsnämnden, kan även hämtas från undersökningar som genomförts av intresseorganisationer på området. Författarförbundet har t.ex. både 1994 och 2007 genomfört enkätundersökningar av medlemmarnas inkomster. Förbundet har även inkommit

¹ Utredningarna var *Arbete åt konstnärer* (SOU 1997:183) och *Generella konstnärstöd* (SOU 1997:184). Resultaten publicerades i *Konstnärernas verksamhetsinriktning och ekonomiska förhållanden* (SOU 1997:190).

² Till ordkonstgruppen räknades de som innehaft eller erhållit inkomstgaranti, garanterad författarpenning, stipendium eller bidrag från författarfonden under något av åren 2004 och 2005. Vidare ingick de som ansökt om stipendium eller bidrag under åren 2002–2006.

med vissa kompletterande uppgifter till utredningen som rör medlemmarnas avtalsförhållanden på en övergripande nivå.³

5.2 De yrkesverksamma på ordområdet

Hur gruppen yrkesverksamma på ordområdet ser ut och hur många individer den består av är en fråga som det går att finna olika svar på beroende på hur den förstås. En tänkbar avgränsning är medlemmar i Författarförbundet. Enligt förbundet är cirka 2 800 personer medlemmar. Förbundet har som kriterium för inval att personen i fråga ska ha offentliggjort texter av konstnärligt eller vetenskapligt värde, normalt ska det handla om minst två verk.

Att utgå från hur många som är medlemmar i förbundet kan dock vara begränsande. Å ena sidan kan det ge en i vissa avseenden snäv bild då det finns många på området verksamma som inte är medlemmar i förbundet. Kriteriet skulle t.ex. kunna medföra att särskilt personer i början av sin karriär blir underrepresenterade. Å andra sidan kan det i andra avseenden ge en för vid bild då det även finns medlemmar i förbundet som numera har en låg aktivitetsgrad.

Ett annat sätt att beskriva gruppen är att utgå från de personer på ordområdet som valts ut till Konstnärsnämndens undersökning från 2008. Urvalet baserades på de personer som antingen sökt eller erhållit stipendier från författarfonden under en viss tidsperiod, det var totalt 3 331 personer. Detta ger ett något annorlunda och öppnare urval. De som valts ut på detta sätt kan sägas vara aktiva i någon mening, eftersom de alla aktivt sökt eller erhållit stöd för litterär verksamhet. I det följande används och jämförs uppgifter från både Konstnärsnämndens undersökning och Författarförbundets medlemsenkäter.⁴ Oavsett vilket urval som används får man ha i åtanke att de grupper som behandlas är heterogena med avseende på aktivitet.

Totalt sett räknar dessa undersökningar således med kring 3 000 personer. Naturligtvis finns det upphovsmän på området som inte är med i respektive urval. Särskilt Konstnärsnämndens urval bör trots allt enligt vår mening ge en god bild av kärnan av utövare, då

³ Se Sveriges Författarförbund, *Författarnas inkomster 1993* (1994) och *Författarnas inkomster 2004* (2007).

⁴ I vissa fall är uppgifterna alltså några år gamla. Det är dock troligt att många av de förhållanden som behandlas är relativt trögrörliga vilket gör att den allmänna bilden ändå bör vara giltig i dag.

en stor andel av de mer aktiva bör vara i kontakt med författarfonden. Det kan dock förutsättas att de allra mest framgångsrika i ekonomiska termer inte ser samma behov av att söka stöd från detta håll och att de därför inte återfinns i urvalet.

Yrkeskategorier, kön och ålder på ordområdet

För att ge en bild av ordområdets sammansättning beskrivs i följande tabell individernas fördelning per yrkeskategori och kön i Konstnärsnämndens urval. Det rör sig om unika individer som klassificerats efter sin huvudsakliga konstnärliga hemvist.

Tabell 5.1 Upphovsmän på ordområdet i Konstnärsnämndens urval 2005, antal personer per kön

	Dramatiker/ dramaturg	Författare, facklitteratur	Författare, skönlitteratur	Översättare
Kvinnor	84	505	691	220
Män	92	684	871	185
Totalt	176	1188	1562	405

Källa: Konstnärsnämnden, *Konstnärernas inkomster – en statistisk undersökning av SCB inom alla konstområden 2004–2005* (2009), s. 54.

De skönlitterära författarna är flest, därefter kommer de facklitterära, sedan översättarna och sist dramatikererna. Detta säger något om respektive områdes storlek men indelningen skulle ha kunnat göras på andra sätt och många av upphovsmännen är verksamma inom flera områden. Av tabellen framgår också att det genomgående är något färre kvinnor än män inom respektive kategori. Undantaget är översättarna där förhållandet är det omvända. Det är värt att notera att för ordområdet som helhet är könsbalansen dock relativt jämn, vilket är en stor skillnad mot hur situationen såg ut för 20 år sedan. Konstnärsnämnden jämför förhållandena 1995 respektive 2007 och konstaterar att ordområdet gått från 65 till 55 procent män.⁵ Detta till skillnad mot vissa andra konstområden där förhållandena inte jämnat ut sig över tid.

⁵ Marita Flisbäck, *Konstnärernas inkomster ur ett jämställdhetsperspektiv: Ekonomi, arbete, familjeliv* (Konstnärsnämnden, 2010), s. 22. I denna undersökning finns dock inte den ovan redovisade yrkesindelningen av ordområdet med. Därför har de äldre siffrorna använts i tabellen. Båda undersökningarna bygger dock på samma urval vilket gör att resultaten inte bör skilja sig nämnvärt åt (vissa personer kan dock t.ex. ha avlidit mellan de båda undersökningstillfällena).

Samma relativa fördelning som ovan mellan yrkeskategorier på ordområdet återfinns också i Författarförbundets medlemsenkät från 2004. Där har man dock även urskiljt grupperna författare av barn- och ungdomslitteratur samt mångsysslare. Genom denna uppdelning framgår bl.a. att gruppen barn- och ungdomsförfattare tagen för sig är något mindre än översättargruppen samt att den är relativt kraftigt dominerad av kvinnor.⁶

Av det urval som tagits fram för Konstnärsnämndens undersökningar kan man också få en bild av åldersfördelningen inom dessa yrkeskategorier.

Tabell 5.2 Antal personer 2010 i Konstnärsnämndens urval fördelat på födelseår, verksamma på ordområdet

	Dramatiker/ dramaturg	Författare, facklitteratur	Författare, skönlitteratur	Översättare
-1945	27	406	481	142
1946-1955	34	366	366	103
1956-1965	49	250	393	88
1966-1975	55	121	226	48
1976-	8	15	63	12
Totalt	173	1 158	1 529	393

Källa: SCB, se bilaga 2, tabell 37.

Anm.: Uppgifterna bygger på Konstnärsnämndens urval från 2005 men har tagits fram för 2010. Konstnärsnämnden redovisar inte åldersfördelningen på denna mer detaljerade nivå.

Av tabellen framgår att det är ytterst få unga som ingår i den grupp upphovsmän som vänder sig till författarfonden. Det är inte förvånande bl.a. mot bakgrund av att många i de litterära yrkeskategorierna utbildar sig länge. Mer intressant är att det finns ett försvarligt antal i urvalet som var över 65 år när det gjordes, uppemot 30 procent bland författarna, lägre i de andra båda kategorierna.⁷

Samma mönster, men med ännu större övervikt för äldre, återfinns i Författarförbundets undersökningar av medlemmarna. Den genomsnittliga åldern för förbundets medlemmar 2004 var 60

⁶ Sveriges Författarförbund, *Författarnas inkomster 2004*, s. 19 f.

⁷ Motsvarande siffror finns för ordområdet 2007 i den senare undersökningen *Konstnärernas inkomster ur ett jämställdhetsperspektiv*, se s. 18. Eftersom denna bygger på samma urval som den tidigare, och personerna åldrats, har det inte bedömts relevant att ta med dessa uppgifter här.

år. Endast 22 procent var under 50 år och en stor andel över 65.⁸ På grund av de invals-kriterier som tillämpas kan det dock förutsättas att dessa uppgifter inte speglar sammansättningen bland de yrkesverksamma.

Den relativt stora andelen äldre i gruppen författare och översättare är en markant skillnad mot många andra konstområden. Som Konstnärsnämnden påpekar är det inte förvånande att ordområdet utmärker sig på denna punkt, då språklig gestaltning-förmåga snarare kan komma att öka än minska med ålder. Detta till skillnad från andra konstnärsgupper där kroppen är arbets-redskapet och den konstnärligt yrkesverksamma tiden kortare. Andra förklaringar som nämnts är att vissa först vid pensionsåldern kan ha tid och resurser för att utöva sin konst.

Huvudsakligt arbetspråk

En fråga som är intressant då det gäller författar- och översättar-kollektivet, är vilket språk de använder i sin verksamhet. Merparten av författarna har av naturliga skäl svenska som arbetspråk, men mot bakgrund av utvecklingen mot ett mer mångkulturellt samhälle är det även intressant att se vilka andra språk som är representerade i kollektivet. Vilka språk översättarna översätter från är också av stort intresse.

Tillgängliga uppgifter vad gäller detta finns för Författar-förbundets medlemmar. I följande tabell presenteras den procentu-ella fördelningen för vissa enskilda större språk samt övriga språk fördelade på språkgrupper. Uppgifterna gäller vilket språk medlemmarna huvudsakligen skriver på eller översätter från.

---

⁸ Sveriges Författarförbund, *Författarnas inkomster 2004*, s. 14.

Tabell 5.3 Huvudsakligt arbetspråk bland Författarförbundets medlemmar

	Författare (procent)	Författare (antal)	Översättare (procent)	Översättare (antal)
Svenska	92	1344	10	42
Övriga nordiska språk	0	4	9	39
Engelska	1	12	49	205
Tyska	0	1	10	40
Franska	0	1	5	20
Övriga romanska språk	1	9	6	26
Slaviska språk	1	13	5	23
Övriga europeiska språk	0	1	1	3
Utomeuropeiska språk	5	68	5	21
Totalt	100	1 453	100	419

Källa: Sveriges Författarförbund, *Författarnas inkomster 2004* (2007), s. 21.

Vad gäller författarna framgår av tabellen som väntat den stora dominansen för det svenska språket. Procentuellt sett är det 8 procent som skriver på något annat språk. Sett till antalet verksamma är det cirka 110 personer som arbetar huvudsakligen på ett annat språk.

Bilden vad gäller översättarna är intressant. Nästan hälften har engelska som sitt huvudsakliga språk. Även tyska och andra nordiska språk är relativt vanligt. Endast 5 procent (21 personer) har något utomeuropeiskt språk som sitt huvudsakliga språk. I detta sammanhang bör man dock komma ihåg att det inte är helt ovanligt att översätta från mer än ett språk. Det gör det svårare att dra långtgående slutsatser kring vilken inriktning som finns i översättarkollektivet.

Boenderegion

Konstnärsnämnden har undersökt var konstnärerna är bosatta.⁹ Det framgår att storstäderna och främst Stockholm är betydligt konstnärstätare än andra delar av landet. Ungefär samma mönster visar sig för de verksamma på ordområdet. Övervikten för storstadsregionerna är tämligen kraftig i författar- och översättarkollektivet. Sammantaget bor kring två tredjedelar i de tre

⁹ Marita Flisbäck, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster* (Konstnärsnämnden, 2011), s. 70.

storstadsregionerna. Jämfört med den totala folkmängdens fördelning i landet är storstadsregionerna kraftigt överrepresenterade men det är främst den höga andelen i Stor-Stockholm (45,4 procent) som orsakar detta.¹⁰

I tidigare studier har det framhållits att faktorer som gör att konstnärerna tenderar att flytta till storstadsregionerna både är tillgången till konstnärligt arbete, kompletteringsarbete, kulturutbud och sociala nätverk av betydelse för den konstnärliga karriären. Det visar sig också att yngre, oetablerade konstnärer och kvinnor i högre utsträckning än äldre etablerade konstnärer och män bor i storstadsregionerna. Enligt Konstnärsnämnden kan valet av bostadsort vara en kompenserande strategi i avsaknad av det kapital i form av kulturellt och ekonomiskt erkännande som gör att väletablerade konstnärer har ”råd” att distansera sig från konstmetropolerna.¹¹

Utbildningsbakgrund

Författar- och översättarkollektivet är en högutbildad grupp. Enligt Författarförbundets medlemsundersökning från 2005 var det sammanlagt 85 procent som hade eftergymnasial utbildning, något fler bland kvinnorna än bland männen.¹² Detta mönster gick igen i samtliga de yrkeskategorier som finns representerade i förbundet, högst andel fanns bland de facklitterära författarna (92 procent). Dessa siffror ska jämföras med befolkningen i dess helhet där endast 28 procent samma år hade eftergymnasial utbildning enligt SCB.

Även i Konstnärsnämndens undersökningar speglas dessa förhållanden. Där framgår att i hela konstnärskollektivet var det 2007 cirka två tredjedelar som hade eftergymnasial utbildning. Detta jämfört med cirka en tredjedel i befolkningen. Vidare framgår att hög utbildning i konstnärskollektivet var något vanligare bland kvinnor än bland män, ett förhållande som även var giltigt för befolkningen som helhet.¹³ Konstnärsnämndens siffror redovisas inte uppdelat på konstområden, men det är, bl.a. mot bakgrund av förbundets undersökning, rimligt att anta att just

¹⁰ Detta är en bild som bekräftas i Författarförbundets medlemsundersökningar. Övervikten för Stockholm var dock än större för medlemmarna. Se *Författarnas inkomster 2004*, s. 16.

¹¹ Flisbäck, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster*, s. 72.

¹² *Författarnas inkomster 2004*, s. 18.

¹³ Flisbäck, *Konstnärernas inkomster ur ett jämställdhetsperspektiv*, s. 19 f.

ordkonstnärerna ligger än högre än verksamma på andra konstområden vad gäller utbildning.

5.3 Inkomst inom yrkeskategorierna på ordområdet

Nedan presenteras olika inkomstmått för yrkeskategorierna på ordområdet. De är dels hämtade från Konstnärsnämndens undersökning av inkomståret 2005, dels från en kompletterande studie av inkomsterna som baseras på *samma urval* som vi låtit SCB genomföra för inkomståret 2010. Uppgifterna avser dels förvärvsinkomst och inkomstslag, dels nettoinkomst och det som här kallas självförsörjningsgrad.

En viss försiktighet är nödvändig i tolkningen av uppgifterna från 2010, inte minst då personer som ingår i urvalet (som alltså är några år gammalt) t.ex. kan ha hunnit byta yrkesbana. Eftersom en viss tid passerat sedan urvalet gjordes redovisas genomgående uppgifter för gruppen 25–64 år istället för 20–64 år som i den första undersökningen. Det måste man vara medveten om när jämförelser görs med Konstnärsnämndens resultat. Överlag är mönstren, om än inte de faktiska talen, dock lika vid de båda undersökningstillfällena, vilket talar för att resultaten ändå återspeglar verkliga förhållanden.

Förvärvsinkomst och fördelning i inkomstklasser

Inkomstmättet sammanräknad förvärvsinkomst består av inkomst av tjänst (främst lön, ersättning från försäkringskassa och A-kassa samt pension) och inkomst av näringsverksamhet. Även skattepliktiga stipendier (från t.ex. författarfonden) ingår i detta mått.¹⁴ Förvärvsinkomsten presenteras nedan i form av medianvärdet för respektive grupp. Att medianen anges snarare än medelvärdet, beror på att det senare blir missvisande då det i grupperna finns enstaka individer med mycket höga inkomster. Inkomstfördelningar är typiskt sett snedfördelade på detta sätt.

---

¹⁴ I måttet ingår inte t.ex. kapitalinkomster, studiemedel, barnbidrag, bostadsbidrag och ekonomiskt bistånd. För att få med dessa får man använda sig av måttet nettoinkomst (se vidare nedan). Siffrorna kompletterades även med uppgifter om skattefria stipendier från Konstnärsnämnden och författarfonden i den ursprungliga undersökningen eftersom de fanns tillgängliga och även dessa inkomster är kopplade till yrkesskicklighet och prestation. De skattefria stipendierna är dock inte med i uppgifterna för 2010.

Tabell 5.4 Förfärvsinkomst 2010 för grupper på ordområdet, alla konstnärer och befolkningen 25–64 år (kronor)

	Median kvinnor	Median män	Median samtliga
Dramatiker/dramaturg	225 000	282 900	247 000
Författare, facklitteratur	257 500	285 500	271 300
Författare, skönlitteratur	206 300	215 500	210 600
Översättare	234 700	213 900	222 600
Alla konstnärer	212 200	240 400	226 300
Hela befolkningen	246 800	307 200	274 400

Källa: SCB, se bilaga 2, tabell 39, 40 och 41.

Av tabellen framgår att alla ordkonstgrupperna ligger under befolkningssnittet vad gäller medianinkomst.¹⁵ De skönlitterära författarna och översättarna ligger långt under medianen för hela befolkningen. Dessa grupper har även en lägre median än konstnärskollektivet som helhet. Dramatikerna och de facklitterära författarna ligger något bättre till men fortfarande under befolkningsmedianen.

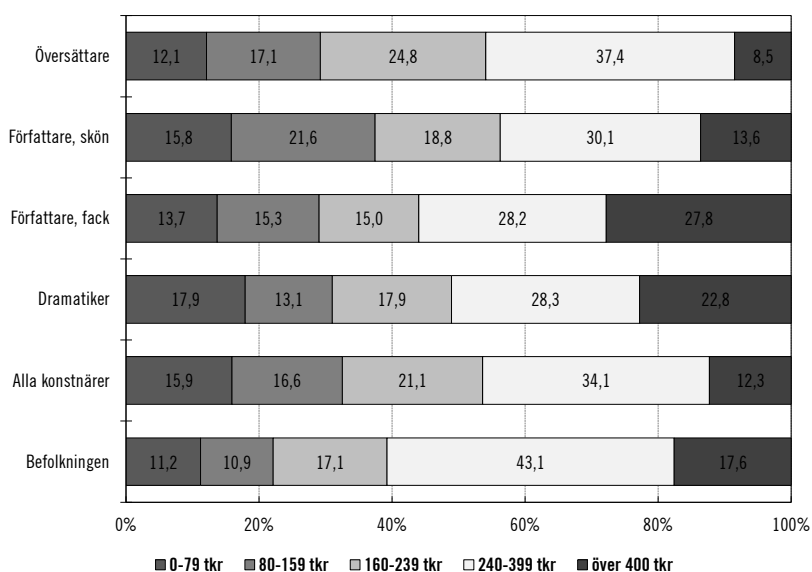
Om man skiljer ut gruppen kvinnor framgår att de i flera fall ligger lägre än männen: kvinnornas medianinkomst bland de skönlitterära författarna är 96 procent av männens, bland de facklitterära författarna 91 procent och bland dramatikererna 80 procent. Bland översättarna är det dock männens medianinkomst som är lägre, 91 procent av kvinnornas.

I detta sammanhang är det värt att särskilt påpeka att framför allt kategorin skönlitterära författare innefattar flera olika grupper med sinsemellan olika villkor på marknaden. Skulle det vara möjligt att dela in kategorin i t.ex. poeter, prosaister och barn- och ungdomsförfattare skulle förfärvsinkomsterna troligen tydligt skilja sig åt.

Ett annat sätt att beskriva inkomsterna i de berörda konstnärsgруппerna är genom fördelningen i inkomstklasser. Detta ger en uppfattning om spridningen i populationen. I följande diagram anges den procentuella fördelningen för de olika yrkeskategorierna på ordområdet, respektive befolkningen och konstnärskollektivet som helhet. Av diagrammet framgår andelen av respektive grupp som befinner sig inom ett visst inkomstspann.

¹⁵ Ungefär samma mönster återfinns i de siffror som Konstnärsnämnden presenterat för 2005 för åldersspannet 20–64 år (se bilaga 2). Förhållandena mellan män och kvinnor såg dock något annorlunda ut, bl.a. hade männen högre medianinkomst även bland översättarna.

Diagram 5.1 Andel personer 25–64 år per grupp som tillhörde en viss inkomstklass 2010 (procent)

Källa: SCB, se bilaga 2, tabell 42.

De litterära yrkeskategorierna utmärks av att det är en betydligt mindre andel som har mellanhöga inkomster (240 000 till 399 000 kronor) än i befolkningen.¹⁶ Alla de litterära yrkeskategorierna – liksom konstnärgruppen i dess helhet – har en högre eller väsentligt högre andel med inkomster under 240 000 kronor än i befolkningen totalt (där 39,2 procent hade inkomster under detta). De skönlitterära författarna (56,2 procent) och översättarna (54 procent) sticker ut genom att ha väsentligt högre andel i de lägre tre inkomstklasserna. Översättargruppen utmärks också av en klart lägre andel i den högsta inkomstklassen. Även de skönlitterära författarna ligger något under befolkningen när det gäller andelen i den högsta inkomstklassen.

De facklitterära författarna, men även i viss mån dramatiker, sticker dock ut genom att ha en större andel höginkomsttagare än befolkningen. Samtidigt är det även en större andel facklitterära

¹⁶ Ungefär samma mönster återfinns i de siffror som Konstnärnämnden presenterat för 2005 med åldersspannet 20–64 år (se bilaga 2). En noterbar skillnad är dock att det då var en lägre andel facklitterära författare i de lägre inkomstklasserna än i befolkningen som helhet.

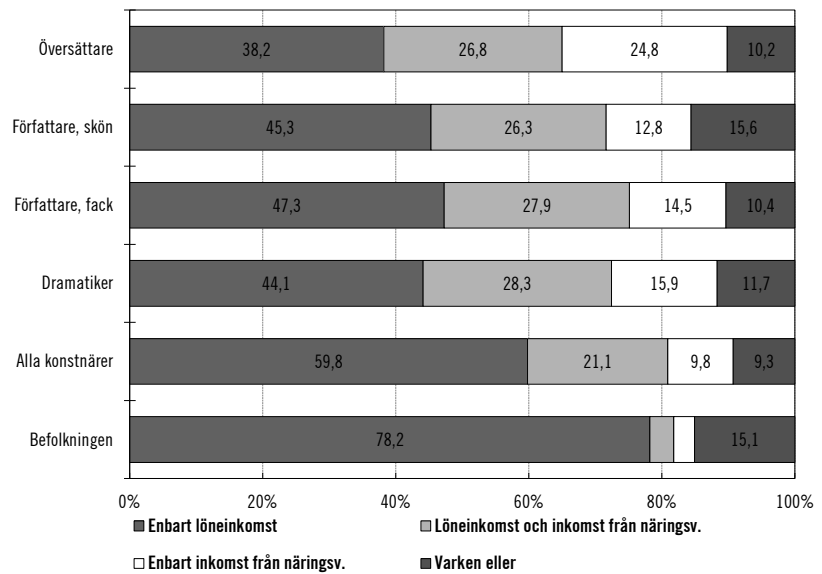

författare (29 procent) och dramatiker (31 procent) som hamnar under 160 000 kronor än i befolkningen i sin helhet (22,1 procent).

Inkomstslag

Personer som till stor del försörjer sig på näringsverksamhet har oftare än personer som inte har näringsverksamhet, låg sammanräknad förvärvsinkomst. Bland annat mot denna bakgrund är det intressant att se hur stor andel i de litterära yrkeskategorierna som redovisar olika typer av inkomster.

Diagram 5.2 Andel personer 25–64 år per grupp med en viss inkomstsammansättning 2010 (procent)

Källa: SCB, se bilaga 2, tabell 43.

Av diagrammet framgår att de litterära yrkeskategorierna (liksom hela konstnärgruppen) skiljer sig markant från befolkningen i allmänhet. Det är i ordkonstgrupperna under hälften som enbart har löneinkomster, jämfört med uppåt 80 procent i befolkningen som helhet. En stor andel kombinerar i stället inkomster från lönearbete med inkomster från näringsverksamhet eller redovisar enbart inkomster från näringsverksamhet. Det sistnämnda är

vanligast i översättarkollektivet där nästan 25 procent enbart har inkomst från näringsverksamhet. Siffrorna är dock avsevärt högre än för befolkningen som helhet även i övriga kategorier.

Att en stor andel har inkomst från näringsverksamhet i dessa upphovsmannagrupper är ett välkänt faktum. Det förvånande med ovanstående uppgifter är snarare att det inte är fler som har sådana inkomster. En förklaring kan vara att den tillgängliga statistiken inte får med eventuella inkomster från bolag (aktiebolag osv.) vilka deklarerar på ett sätt som gjort att de inte kunnat inkluderas här.¹⁷ En annan förklaring är helt enkelt att många lönearbetar vid sidan av ett konstnärskap som i sig inte ger några direkta inkomster eller så små inkomster att de deklarerar som hobbyverksamhet snarare än inkomst av näringsverksamhet.

Nettoinkomst och självförsörjningsgrad

Ett annat sätt att mäta inkomsten än det som använts ovan är nettoinkomsten. Nettoinkomsten består av skattepliktiga och skattefria inkomster minus skatt och negativa transfereringar. Nettoinkomsten är alltså det belopp som finns kvar till konsumtion eller sparande efter skatt och transfereringar. Skillnaderna mellan olika grupper i samhället är mindre när det gäller nettoinkomsten än den sammanräknade förvärvsinkomsten eftersom bidrag och skatter har en utjämnande effekt.

I följande tabell presenteras nettoinkomsten i form av medianvärdet för de litterära yrkeskategorierna respektive alla konstnärer och hela befolkningen. Siffrorna är inte tillgängliga uppdelade på kvinnor och män.

---

¹⁷ Jfr Konstnärsnämnden, *Konstnärernas inkomster*, s. 30.

Tabell 5.5 Nettoinkomst 2010 för personer 25–64 år per grupp (kronor)

	Medianinkomst
Dramatiker/dramaturg	220 500
Författare, facklitteratur	241 400
Författare, skönlitteratur	183 500
Översättare	187 700
Alla konstnärer	195 900
Hela befolkningen	266 400

Källa: SCB, se bilaga 2, tabell 44.

Det mönster som visar sig liknar det för den sammanräknade förvärvsinkomsten. De litterära yrkeskategorierna ligger generellt sett väsentligt lägre än hela befolkningen även med detta mått. Med andra ord har de omfördelade aspekter skatter och transfereringar generellt sett har inte i något avgörande grad bidragit till att utjämna den skillnad som finns vad gäller förvärvsinkomster. Fortfarande kvarstår också de relativa förhållandena mellan grupper. De facklitterära författarna har t.ex. även med detta mått betydligt större inkomst än de skönlitterära författarna och översättarna.

Det är intressant att notera att mönstret i Konstnärsnämndens undersökning av nettoinkomsten 2005 såg något annorlunda ut. Flera av grupperna hade där en median som låg nära eller till och med översteg befolkningssnittet (de facklitterära författarna). Ett skäl till det kan vara att skattefria stipendier från t.ex. författarfonden den gången inkluderades.¹⁸

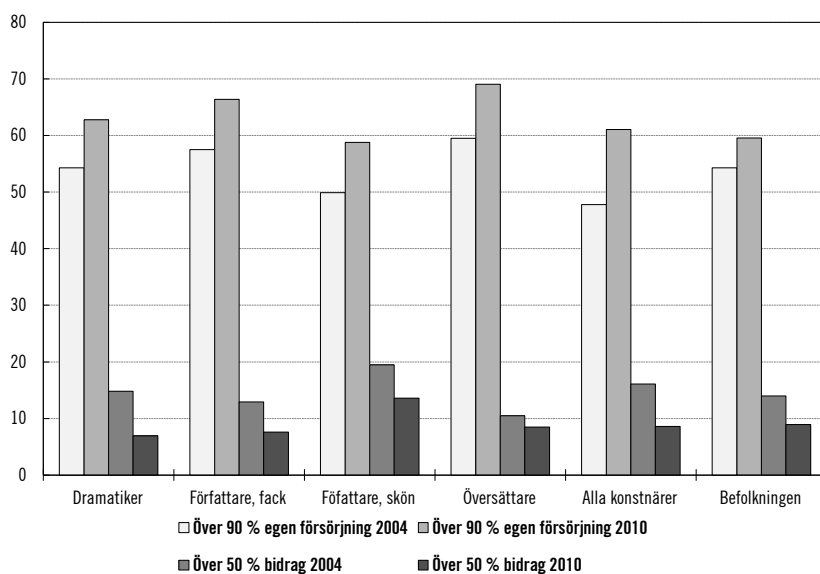
Genom att dela in de inkomstslag som ingår i nettoinkomsten i olika kategorier har Konstnärsnämnden i sin undersökning även beräknat det man kallar för självförsörjningsandel och bidragsandel. Självförsörjningsandelen klassificeras som andelen av nettoinkomsten som kommer från löneinkomst, inkomst av näringsverksamhet, kapitalinkomst och yrkesrelaterade stipendier. Bidragsandelen klassificeras som andel av nettoinkomsten som istället kommer från arbetsmarknadsstöd, sjukpenning, sjuk- och aktivitetsersättning samt behovsprövade bidrag (alltså de bidrag som varken är relaterade till yrkesverksamhet eller studier). Om en

¹⁸ Skattefria stipendier ingår normalt inte i nettoinkomsten eftersom SCB saknar uppgifter om dessa. I siffrorna för 2005 ingick emellertid skattefria stipendier från Konstnärsnämnden och författarfonden i nettoinkomsten.

hög andel av nettoinkomsten kommer från dessa bidrag indikerar det tydligt en utsatt position på arbetsmarknaden.

Vi har låtit SCB göra motsvarande uppdelning som den Konstnärsnämnden redovisade med uppgifter från både 2004 och 2010. I diagrammet nedan redovisas hur stor andel i respektive grupp som enligt denna undersökning hade mer än 90 procent av sin nettoinkomst från den första kategorin (hög självförsörjningsandel) respektive hur stor andel som hade mer än hälften av sin inkomst från den andra kategorin (hög bidragsandel). Eftersom det finns systematiska skillnader mellan de båda mätpunkterna redovisas nedan uppgifter för både 2004 och för 2010.

Diagram 5.3 Andel personer 25–64 år per grupp med hög självförsörjningsandel respektive hög bidragsandel (procent)

Källa: SCB, se bilaga 2, tabell 46 och 47.

Mellan de båda mätpunkterna ökar självförsörjningsandelen generellt för alla de redovisade grupperna och andelen med hög bidragsandel minskar. Detta mönster går också igen i de litterära yrkeskategorierna.

En jämförelse mellan dessa kategorier och befolkningen måste dock göras med hänsyn till att medelåldern är betydligt högre i

konstnärgruppen än i befolkningen totalt (se tabellbilagan). Det gör att färre kan antas ha studiebidrag, barnbidrag och föräldrapenning än i hela befolkningen. Även större förändringar mellan 2004 och 2010 (t.ex. för dramatiker/dramaturger) måste tolkas försiktigt eftersom samma urval har använts och personerna åldrats. Det för med sig att representationen av yngre, som ofta har t.ex. studiebidrag, blir än lägre för konstnärsgруппerna i det senare urvalet.

Av diagrammet framgår ändå vissa mönster som känns igen från det föregående. De skönlitterära författarna har den svagaste positionen försörjningsmässigt, som kollektiv betraktat. I denna grupp finns högst andel med över 50 procent bidrag och lägst andel med hög självförsörjningsandel. Siffrorna är sämre än befolkningsnittet i båda avseendena. Det ser annorlunda ut för facklitterära författare och översättare, som genomgående klarar sig bättre än befolkningen på båda parametrarna. Framför allt är det noterbart att översättarna här har högst självförsörjningsandel, högre än de facklitterära författarna som annars har högre medianinkomst. Det indikerar relativt jämt fördelade inkomster i denna kategori även om de generellt sett inte är så höga.

Trots i vissa fall låg inkomst verkar tendensen vara en relativt sett högre självförsörjningsandel i dessa grupper än vad som skulle ha varit att förvänta (även om man tar hänsyn till underrepresentationen av unga). Det kan tyda på att bidragssystemen inte nyttjas i den grad som är att förvänta med tanke på de redovisade inkomsternas storlek. Uppgifterna ger vid handen att dessa grupper helt enkelt inte utnyttjar trygghetssystemen på det sätt som inkomsterna borde motivera.

En förklaring kan också vara att privata medel som inte fångas in här också bidrar till försörjningen. En fråga i Konstnärsnämndens undersökning som visar på den ibland prekära situationen för konstnärerna generellt inom ordområdet gäller ekonomiskt stöd från anhöriga.¹⁹ Enligt undersökningen uppger cirka 29 procent att de minst någon gång fått sådant stöd för att kunna bedriva den konstnärliga verksamheten under 2008. I befolkningen som helhet uppgav var tionde att de mottagit stöd av anhöriga. Ordområdet var också ett av de konstnärsområden där ekonomiskt stöd från anhöriga var vanligast förekommande. Frågan visar att en viss andel

---

¹⁹ Flisbäck, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster*, s. 79 f. och 91 f.

konstnärer tar till andra metoder än reguljära inkomster eller offentliga bidrag för att klara sin försörjning.

5.4 Arbetsmönster

Ovan har olika mått på sammanräknad inkomst presenterats. Dessa tar inte hänsyn till vilken typ av arbete som utförts. Med tanke på hur vanligt s.k. kompletteringsarbete är i dessa grupper är det inte möjligt att enbart utifrån dessa uppgifter dra några slutsatser kring hur ersättningen för det konstnärliga arbetet ser ut. Betydelsen av att ta hänsyn till detta visas bl.a. av enkäten till Författarförbundets medlemmar 2004. På frågan hur stor del av sin totala sysselsättning de ägnat litterär verksamhet svarade 34 procent att det var mer än 75 procent av arbetstiden.²⁰ Totalt 52 procent uppgav att mer än hälften av sysselsättningen ägnades litterär verksamhet. 29 procent uppgav dock att de ägnat mindre än en fjärdedel av sysselsättningen åt litterär verksamhet.

För att ge en mer fullständig bild av villkoren för dessa yrkeskategorier är det därför intressant att se närmare på hur mycket tid som ägnas direkt konstnärligt arbete och hur mycket som ägnas åt annat. I Konstnärsnämndens enkätundersökning från 2011 har de svarande fått uppskatta hur mycket tid de i genomsnitt lägger på följande former av arbete:

- Direkt konstnärligt arbete: arbete med konstnärlig produktion, inklusive exempelvis research.
- Indirekt konstnärligt arbete: arbete som anknyter till den konstnärliga kompetensen, men inte till den konstnärliga produktionen.
- Administration av konstnärligt arbete: arbete som krävs för att utföra konstnärligt arbete, exempelvis försäljning, att söka finansiering och ekonomisk redovisning.
- Icke-konstnärligt arbete: annat yrkesutövande som inte anknyter till den konstnärliga kompetensen.

---

²⁰ Sveriges Författarförbund, *Författarnas inkomster 2004*, s.21 f. Någon definition av "litterär verksamhet" fanns inte i enkäten och frågan kan därför ha tolkats något olika av respondenterna.

För konstområdet ord (författare, översättare och dramatiker totalt) fördelar sig den genomsnittliga arbetstiden för en normalvecka enligt följande. I detta fall är det inte intressant att dela upp svaren på respektive yrkeskategori då antalet svarande inom respektive undergrupp är för lågt för att kunna generaliseras.

Tabell 5.6 Uppskattad arbetstid efter typ av arbete 2008, upphovsmän på ordområdet

	Timmar per vecka (medelvärde)	Andel av arbetstiden (medelvärde)
Direkt konstnärligt arbete	24,2	52,5 %
Indirekt konstnärligt arbete	5,6	14,0 %
Administration av konstnärligt arbete	3,7	8,7 %
Ikke-konstnärligt arbete	12,5	24,8 %

Källa: Marita Flisbäck, Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster (Konstnärsnämnden, 2011), s. 43.

Något mer än hälften av arbetstiden ägnas enligt tabellen åt direkt konstnärligt arbete, cirka en fjärdedel åt arbete som inte alls är relaterat till den konstnärliga kompetensen. Ordområdet utmärker sig på denna punkt i viss mån jämfört med andra konstområden på vilka en något mindre andel ägnas icke-konstnärligt arbete.

För att fördjupa bilden av direkt konstnärligt arbete har Konstnärsnämnden även redovisat hur vanligt det är att konstnärer arbetar ett visst antal timmar med just detta. Detta ger ett mått på spridningen i kollektivet och hur olika mängden konstnärligt arbete kan vara för olika individer.

Tabell 5.7 Uppskattad arbetstid för direkt konstnärligt arbete 2008, upphovsmän på ordområdet (procent)

Timmar	0	1-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50<
Andel svarande	6,0	11,9	19,4	25,4	17,9	11,2	8,2

Källa: Marita Flisbäck, Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster (Konstnärsnämnden, 2011), s. 44.

Anledningen till att en relativt stor andel uppgivit att de inte ägnat någon eller väldigt lite tid åt konstnärligt arbete kan vara att de sysselsatt sig med indirekt konstnärligt arbete eller, mer troligt på ordområdet, icke-konstnärligt arbete. Närmare 20 procent arbetar

dock betydligt mer än en normal arbetsvecka med direkt konstnärligt arbete.

Exakt vad olikheterna vad gäller nedlagd tid på direkt konstnärligt arbete beror på är svårt att säga generellt. Till del kan det naturligtvis ha att göra med vad som är kreativt motiverat, dvs. vissa föredrar att variera sin sysselsättning och inte syssla med skapande verksamhet hela tiden. Andra jobbar dock som sagt betydligt mer än en normal arbetsvecka med konstnärligt arbete. En troligare förklaring är, som vi ska se, att inkomsterna är högre för annat arbete och att detta därför kommer att ta upp en stor del av tiden.

Det är viktigt att jämföra siffrorna för andelen konstnärligt arbete med hur de verksamma uppger att inkomsterna fördelas. I denna jämförelse är det rimligast att slå ihop direkt konstnärligt arbete och administration av konstnärligt arbete eftersom detta sammantaget speglar hur mycket tid som investeras i att förtjäna den konstnärliga inkomsten.

Tabell 5.8 Uppskattad andel av arbetstiden respektive inkomsten 2008 efter typ av arbete, upphovsmän på ordmrådet (procent)

	Andel av arbetstiden (medelvärde)	Andel av inkomsten (medelvärde)
Direkt konstnärligt arbete + administration	62	46
Indirekt konstnärligt arbete	13	19
Icke-konstnärligt arbete	28	35

Källa: Marita Flisbäck, Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster (Konstnärsnämnden, 2011), s. 51.

Av jämförelsen framgår tydligt att de verksamma på ordmrådet uppskattar att mer tid läggs på det konstnärliga arbetet än vad det inbringar i inkomster relativt andra arbetsslag. Detta stämmer med det generella mönstret i Konstnärsnämndens undersökning. För konstnärgruppen generellt gäller att de verksamma får en mindre andel av inkomsten från direkt konstnärligt arbete än den andel av arbetstiden de lägger ner. Detta "inkomstgap" fylls i detta fall i stor utsträckning ut genom indirekt konstnärligt arbete och icke-konstnärligt arbete, s.k. kompletteringsarbete.

Differensen mellan den tid som investeras i konstnärligt arbete och de inkomster som erhålls av detsamma är bland de största på

just ordområdet.²¹ Om inte stipendier skulle ha räknats in som inkomst av konstnärligt arbete skulle dessutom denna skillnad ha varit ännu större. Vidare skulle större skillnader säkerligen kunna uppmätas i specifika kategorier på ordområdet, t.ex. om de skönlitterära författarna kunde redovisas för sig.

Av Konstnärsnämndens undersökning framgår även vissa mönster relaterade till detta inkomstgap. Dessa redovisas inte för ordområdet specifikt men kan förutsättas vara giltiga även på detta område. För det första får de konstnärer som befinner sig i högre inkomstklasser en större andel av sin inkomst från direkt konstnärligt arbete, de som tjänar mindre får också i högre utsträckning kompletteringsarbete. Detsamma gäller yngre konstnärer. Konstnärer som etablerat sig senare ägnar föga förvånande en större del av sin tid än mer etablerade åt icke-konstnärligt arbete.²²

Vad gäller kompletteringsarbetet har Konstnärsnämnden ställt en särskild fråga angående inom vilken sektor detta utförs.²³ För ordområdet visar det sig att de områden inom vilka ordkonstnärerna i högst utsträckning kompletteringsarbetar är utbildningsområdet (cirka 30 procent) följt av sektorn information och kommunikation (cirka 27 procent). Det är rimligt att anta att konstnärerna inom dessa områden i hög utsträckning kan använda sin språkliga kompetens. Kring 12 procent uppger dock t.ex. att de arbetat inom vård och omsorg, ett område som ligger längre ifrån den konstnärliga kompetensen.

5.5 Olika litterära inkomstkällors betydelse

Av ovanstående har en allmän bild framträtt av det konstnärliga arbetets betydelse för den totala inkomsten och hur mycket tid som ägnas sådan verksamhet. Ingenting har dock sagts om hur de konstnärliga inkomstkällorna ser ut. En uppfattning om detta kan man få från Författarförbundets tidigare undersökningar. Där har man bett medlemmarna redovisa hur stora litterära inkomster de haft från olika källor. Den senaste undersökningen är från 2004. Uppgifterna är intressanta då de visar på bredden i inkomstkällor även *inom* den litterära delen av verksamheten.

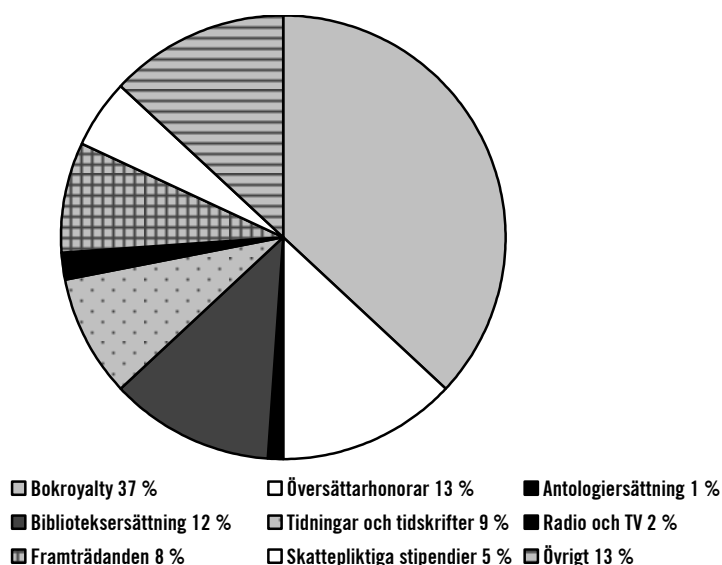
---

²¹ Flisbäck, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster*, s. 50.

²² Flisbäck, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster*, s. 54–60.

²³ Flisbäck, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster*, s. 68.

Diagram 5.4 Fördelning av inkomsterna från litterär verksamhet 2004, Författarförbundets medlemmar

Källa: Sveriges Författarförbund, *Författarnas inkomster 2004* (2007), s. 32.

Av diagrammet framgår hur inkomsterna från litterär verksamhet fördelar sig på olika typer av inkomstkällor (beräkningen grundas alltså på *uppgivna* inkomster från respektive källa). Det kan noteras att bokroyalties och översättarhonorar som väntat sägs utgöra de största inkomstkällorna med sammantaget 50 procent.²⁴ Även ersättningar för medverkan i tidningar och tidskrifter representerar en betydande del av inkomsten, liksom framträdanden, som bidrar med en viss om än inte stor andel. Det senare är intressant då det ofta sägs att denna inkomstkälla kan komma att bli viktigare i ett klimat där författarens person står alltmer i centrum och det personliga mötet med publiken uppvärderats.

Det kan förutsättas att de skattepliktiga stipendierna till övervägande del kommer från författarfonden, vilket ju även den individuella bibliotekersättningen gör. Detta ger en sammantagen

²⁴ Även 1993 genomförde Författarförbundet en liknande enkätundersökning. Det kan konstateras att vissa förhållanden verkar ha förändrats över tid. Framför allt har andelen av inkomsten som uppges komma från bokroyalties stigit och andelen från tidningar och tidskrifter minskat. I övrigt är det mer stabilt. För ett referat av den tidigare undersökningen se *Boken i tiden* (SOU 1997:141), s. 51–53.

andel av inkomsten från denna källa på 17 procent. Olika resurser från författarfonden verkar alltså utgöra en relativt stor andel av de litterära inkomsterna.

Ett annat sätt att närma sig denna fråga är genom Konstnärsnämndens undersökning från 2008. Där ställdes frågan hur stor andel av inkomsten från direkt konstnärligt arbete som uppskattades komma från lön/arvode respektive stipendier/priser.²⁵ Närmare 53 procent uppgav att de inte hade någon inkomst från lön eller arvode för sin direkt konstnärliga verksamhet, endast kring 17 procent att de fick 80 procent eller mer på detta sätt. Stipendier och priser uppgavs även här vara en betydelsefull inkomstkälla för ordkonstnärerna. Hälften uppgav att de under 2008 i någon mån försörjt sin konstnärliga verksamhet denna väg.

Uppgifterna speglar en situation där det är svårt för ordkonstnärerna att få betalt för sin konstnärliga produktion.²⁶ Detta stämmer också med det generella mönster som Konstnärsnämnden lyfter fram, där det är just bland upphovspersonerna och egenföretagarna som stipendier och priser blir av störst betydelse. En slutsats som kan dras är att det är just i dessa kategorier som stipendier kan göra störst nytta och möjliggöra konstnärligt arbete.

En stor andel av inkomsterna från stipendier och priser kan därmed förväntas härröra från författarfonden, men det finns även ett antal andra stipendiegivare, t.ex. akademier, kommuner och privata stiftelser. Även antalet litterära priser har ökat under de senaste decennierna och vissa av dem kan utgöra en intäktskälla av betydelse. Litteratursociologen Jerry Määttä har uppskattat att det i Sverige finns kring 140 litterära priser för skönlitteratur för en vuxen publik.²⁷ De har enligt hans uppskattningar ett sammanlagt utdelningsvärde på i storleksordningen 6–7 miljoner kronor per år (i detta ingår inte Nobelpriset som ensamt är mer än så).

---

²⁵ Flisbäck, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster*, s. 75 f.

²⁶ Man ska hålla i minnet att de svarande i denna undersökning ändå representerar den mer väletablerade delen av konstnärskollektivet.

²⁷ Studien inkluderar alltså inte de priser som finns för bl.a. barn- och ungdomslitteratur, kulturjournalistik och översättarverksamhet. Se Jerry Määttä, "Pengar, prestige, publicitet: Litterära priser och utmärkelser i Sverige 1786-2009", *Sammlaren: Tidskrift för litteraturvetenskaplig forskning*, årgång 131 (2010), s. 232–329.

De litterära upphovsmännens villkor på marknaden

Utifrån ovanstående kan det således antas att kring hälften av upphovsmännens inkomster i genomsnitt avser litterär verksamhet. Enligt Författarförbundets undersökning utgörs sedan i snitt kring hälften av den litterära inkomsten av bokroyalties och översättarhonorar. Med andra ord kan det uppskattas att totalt sett inte mer än kring en fjärdedel av den totala inkomsten kommer från detta. Även om så är fallet är dessa (och andra) inkomster som erhålls på den egentliga bokmarknaden viktiga för många författare och översättare. Samtidigt ska man vara medveten om att det är stora skillnader mellan t.ex. författare inom olika genrer.

Inkomsten av ett litterärt verk är i hög utsträckning beroende av upplagens storlek och försäljningen. Ett förlagsavtal med royaltyersättning beräknad på traditionellt förlagsnettopris till återförsäljare (f-pris) innebär att författaren får en procentuell andel av f-priset (som utgör s.k. royaltyunderlag), till viss del i förskott utifrån beräknad upplaga och försäljning (som garantihonorar utan återbetalningsskyldighet) och till viss del utifrån faktisk försäljning (vid förlagets årliga redovisning av försäljningen). Ett traditionellt f-avtal utgår från att det är förlaget som står för tryck, marknadsföring, distribution, lagerhållning m.m. och därmed den större ekonomiska utgiften och risken. Författaren står sin risk genom att erbjuda förlaget sitt litterära verk för utgivning och risken att verket inte säljs.

Om f-priset för ett oillustrerat skönlitterärt verk för vuxna i normalutgåva är 180 kronor och författaren har rätt till 24 procent av f-priset i royalty och bokens beräknade första upplaga är 3 000 exemplar, får författaren i regel ett garantihonorar om 37 500 kronor (dvs. hälften av det belopp hela första beräknade upplagan hade kunnat säljas för om boken hade sålts till fullt pris utan rabatter). Det beloppet får författaren brutto och erlägger själv skatt och sociala avgifter utifrån.

Författarförbundet har genom sin rådgivning till medlemmar och debutanter och granskandet av förlagsavtal noterat att storleken på de beräknade första upplagorna har minskat de senaste åren, vilket ger författare lägre inkomster av bokutgivningen initialt. Författaren kan dock tjäna lika mycket på bokförsäljningen totalt sett som tidigare om det trycks och säljs fler upplagor. Den ekonomiska tryggheten kan ändå sägas minska totalt sett eftersom

författarens garanterade inkomst – garantihonoraret som betalas ut vid kontraktstecknandet – minskar.

Många förlag väljer numera också att erbjuda sina författare s.k. nettoavtal där förlaget höjer royaltysatsen något mot att förlaget har rätt att räkna av återförsäljarrabatter från royaltyunderlaget. Vidare blir det allt vanligare att förlag erbjuder författare s.k. vinstdelningsavtal där parterna delar lika på den eventuella vinsten – dvs. efter det att förlaget först hämtat in sina kostnader för utgivningen. Ytterligare en trend på marknaden som Författarförbundet har sett är att egenutgivningen bland författarna ökar kraftigt, liksom utgivningen genom mindre förlag/enmansförlag där författaren själv bekostar större delen av utgivningen.

Även med standardavtal är inkomsterna av garantihonorar och royalty mycket små för vissa kategorier av författare. Ett illustrativt exempel är lyrik där garantihonoraret ofta uppgår till mycket små belopp och det sällan förekommer tilltryck och nya upplagor.²⁸ Å andra sidan finns det genrer där utsikterna till inkomster är betydligt bättre, t.ex. spänningslitteratur eller vissa typer av barnböcker. Dels säljs dessa generellt sett i större upplagor, och dels finns i vissa fall möjligheter till kringinkomster från användningen av figurer och liknande i andra sammanhang.

Till ovanstående bild ska även läggas inkomster från t.ex. tidningar och tidskrifter (9 procent av de litterära inkomsterna i Författarförbundets undersökning). Många upphovsmän är verksamma både som kulturjournalister, kritiker och författare. Hur villkoren förändrats över tid för att skriva kritik och kulturjournalistik är avhängigt förhållandena på tidnings- och tidskriftsmarknaden och kan inte till fullt ut behandlas här (se dock kapitel 11). Det kan dock konstateras att arvoden för t.ex. bokrecensioner i dagspressen ofta är låga eller till och med mycket låga.²⁹ Detta påverkar naturligtvis möjligheterna att försörja sig denna väg, men även det litterära systemet i vid mening som är beroende av kvalificerad kritik.

---

²⁸ Jfr den enkät som Jenny Högström redovisar i "Vad tjänar en poet?", *Helsingborgs dagblad*, 22 januari 2012.

²⁹ Enligt en sammanställning som Fabian Kastner gjort av vad svenska tidningsredaktioner betalar frilanskritiker. Se "Aktuella arvoden för bokrecensioner" på www.kritikerforum.se

5.6 Sammanfattning

Ovanstående redogörelse visar att gruppen mer eller mindre aktiva ordkonstnärer kan uppskattas till kring 3 000 personer. Av dessa är dock en mindre andel litterärt verksamma större delen av tiden, cirka en tredjedel är verksamma mer än 75 procent av arbetstiden enligt Författarförbundets medlemsenkät. Den största yrkeskategorin inom gruppen är skönlitterära författare, därefter kommer facklitterära författare, översättare och slutligen dramatiker och dramaturger. Könsfördelningen är relativt jämn för hela gruppen, men ser man till de olika yrkeskategorierna finns det större skillnader. Kvinnorna dominerar inom översättande och männen inom författargrupperna.

Bland författarna verkar den absoluta majoriteten med svenska som arbetspråk. Ett antal andra språk finns dock företrädade. Översättarna har engelska som största källspråk, därefter kommer tyska och övriga nordiska språk. Åldersfördelningen är generellt hög i ordkonstgruppen och de flesta bor i någon av storstadsregionerna. Det är otvetydigt att författar- och översättarkollektivet är en mycket högutbildad grupp. De allra flesta hade eftergymnasial utbildning av något slag.

Vad gäller inkomsterna visar det sig att alla de litterära yrkeskategorierna ligger under befolkningsmedianen vad gäller förvärvsinkomst. Markant under ligger de skönlitterära författarna och översättarna. Även om man ser till fördelningen i inkomstklasser sticker de skönlitterära författarna och översättarna ut, med betydligt högre andelar i de låga inkomstklasserna än befolkningen som helhet. Relativt många höginkomsttagare finns framför allt bland facklitterära författare.

Även om inkomstklasserna inte är en uttömmande beskrivning av spridningen i kollektivet, indikerar den ändå en välkänd tendens: författarkollektivet präglas av en s.k. stjärneekonomi med en stor andel låga inkomster, relativt få medelinkomster och några få mycket höga. De riktigt höga inkomsterna syns inte i de siffror som presenterats här men bästsäljande författare kan få avsevärda inkomster från sitt litterära arbete. Detta förhållande är dock inte giltigt för översättarkategorin. Där är förvisso medianinkomsten något högre, och en större andel översättare än skönlitterära författare befinner sig i högre inkomstklasser, men det är ytterst få som tjänar riktigt mycket på sin litterära verksamhet.

När det kommer till nettoinkomsten borde förhållandena mellan befolkningen som helhet och de litterära yrkeskategorierna ha förändrats eftersom nettoinkomsten tar hänsyn till omfördelande effekter av bidrag och skatter. Denna utjämning är dock svår att se här. Däremot förefaller de litterära upphovsmannagrupperna ha högre självförsörjningsgrad än befolkningen i stort. Det gäller dock inte de skönlitterära författarna som jämfört med befolkningen har lägre andel med hög självförsörjningsgrad och större andel med hög bidragsandel av nettoinkomsten. De andra yrkeskategorierna har ungefär samma andelar som befolkningen eller något bättre.

De beräkningar som redovisats baserade på olika typer av medianinkomster är dock missvisande i två avseenden. För det första är utbildningsnivån mycket hög i dessa grupper vilket generellt sett borde leda till en högre inkomst. I befolkningen finns ett positivt samband mellan utbildningsnivå och inkomst vilket gör att en jämförelse med ett befolkningsurval med samma utbildningsprofil som dessa grupper har skulle visa på betydande skillnader. För att vara så pass högutbildade är de litterärt verksamma helt enkelt lågt betalda generellt sett.

Vidare är siffrorna över medianinkomst tagna för sig missvisande då dessa grupper kompenseras med annat arbete i hög utsträckning. I stor utsträckning är det alltså andra inkomster än litterära som mäts. Enbart cirka en tredjedel av Författarförbundets medlemmar uppskattas ägna mer än 75 procent av sysselsättningen åt litterär verksamhet. Konstnärsnämndens undersökning visar att även om uppskattningsvis 61 procent av arbetstiden ägnas konstnärligt arbete så kommer bara 46 procent av inkomsten från denna källa. Omvänt uppskattas 25 procent av tiden ägnas icke-konstnärligt arbete medan det genererar 35 procent av inkomsten. Slutsatsen är att ordkonstnärerna får en mindre andel av inkomsten från litterärt arbete än den tid de lägger ner och att detta ”inkomstgap” fylls ut av kompletteringsarbete, ett arbete som ofta är bättre betalt.

Att grupperna kompletteringsarbetar kan också vara en förklaring till att det trots allt finns ett relativt stort antal som har inkomst av tjänst i de undersökningar som redovisats här. Annars är dessa områden utpräglade egenföretagarbranscher: ordområdet är ett av de konstområden som har högst andel enskilda näringsidkare.

Oavsett verksamhetsområde så har egenföretagare och upphovs- personer en mer riskabel arbets- och inkomstsituation än konstnärer som främst är anställda eller utövare. Sällan motsvarar den ekonomiska ersättningen insatsen för den konstnärliga produktionen. Därtill finns ofta en stor osäkerhet om produktionen alls ska kunna avyttras. Då den konstnärliga verksamheten oftast sker före den betalning som erhålls för arbetet är det ofta bara en del av denna som får avsättning. Kärnproblemet för upphovsmän och egenföretagare är att inte få ersättning för sin konstnärliga arbetsinsats, medan arbetsbrist kan sägas utgöra huvudproblemet för anställda och utövare.³⁰

De svårigheter som framträder när det gäller att få betalt för det konstnärliga arbetet gör att alternativa inkomstkällor blir mycket viktiga. En stor andel av de litterära inkomsterna uppskattas av Författarförbundet t.ex. komma från författarfondens ersättningar och stipendier. Hälften av ordkonstnärerna uppger i Konstnärsnämndens undersökning att de 2008 i någon mån försörjt sin litterära verksamhet genom stipendier eller priser. Ett annat förhållande, som inte speglas i inkomststatistik som enbart gäller ett visst år, är hur jämna inkomsterna är över tid. En individ kan ha rejäla inkomster ett år men försumbara nästa. Detta är utmärkande för upphovsmannagrupperna som periodvis saluför verk på en marknad.

---

³⁰ I jämförelse med andra konstområden har ordmrådet också en lägre andel arbetslösa och en lägre andel med arbetsmarknadsstöd enligt Konstnärsnämndens undersökningar. I *Konstnärerna och trygghetssystemen* (SOU 2003:21), s. 26, hävdades att endast ett litet antal författare skriver in sig vid arbetsförmedlingen. I betänkandet konstaterades även att det främst är en arbetstagare med längre anställningsperiod och regelbunden inkomst som stått modell för trygghetssystemens uppbyggnad och ersättningsnivåer (s. 18). På senare år har det arbetats för att skapa motsvarigheter för egenföretagare i socialförsäkringen och arbetslöshetsförsäkringen. Dessa förändringar har troligtvis betydelse även för konstnärer som driver eget företag.

6 Ersättningar, stipendier och bidrag

I kapitlet behandlas de statliga ersättningar, stipendier och bidrag som helt eller delvis är riktade till upphovsmän på ordområdet. Första delen av kapitlet behandlar ersättningar: inledningsvis det i sammanhanget kanske viktigaste ersättningsystemet, biblioteksersättningen. Därefter tas talboksersättningen upp och i följande avsnitt behandlas upphovsrättsliga ersättningar av olika slag, främst privatkopieringsersättningen samt vissa avtalslicenser.

Andra delen av kapitlet rör bidragsordningar. Det innehåller en beskrivning av konstnärsbidrag, stöd till beställning av nyskriven svensk dramatik och inkomstgarantier. Avslutningsvis behandlas även verksamhetsbidragen till de s.k. centrumbildningarna, främst Översättarcentrum och Författarcentrum.

6.1 Biblioteksersättningen

Biblioteksersättningen är en av staten finansierad ersättning till upphovsmän för utlån av litterära verk vid folk- och skolbibliotek i Sverige. Utlån vid andra typer av bibliotek, t.ex. forskningsbibliotek, ligger inte till grund för ersättning och systemet omfattar därför bara en viss andel av de lån som görs inom ramen för det allmänna biblioteksväsendet.

Biblioteksersättningen är ett erkännande av vad som internationellt brukar kallas Public Lending Right (PLR), dvs. författarnas rätt att få ersättning för nyttjandet av deras verk vid bibliotek.¹ Enligt upphovsrättslagen har författare, kompositörer, konstnärer och andra som skapar litterära och konstnärliga verk vissa tidsbegränsade rättigheter till sina verk. Rättigheterna

---

¹ Ungefär 30 länder har i dagsläget någon form av PLR-system. För mer information och en översikt över hur systemen ser ut i olika länder, se <http://www.plrinternational.com>

uppkommer när verket skapas och varar normalt i 70 år efter utgången av upphovsmannens dödsår. Rättigheterna består av den ekonomiska rätten och den ideella rätten. Den ekonomiska rätten har två delar, en rätt att framställa exemplar av verket och en rätt att göra verket tillgängligt för allmänheten. Verket görs tillgängligt för allmänheten dels när det framförs offentligt, dels när det visas offentligt och dels när exemplar av verket sprids till allmänheten på annat sätt.

Den ideella rätten består också av två delar. För det första har upphovsmannen rätt att i den omfattning och på det sätt god sed kräver bli angiven när exemplar av hans verk framställs eller verket görs tillgängligt för allmänheten. För det andra har han rätt att motsätta sig såväl att verket ändras så att hans litterära eller konstnärliga anseende eller egenart kränks, som att verket görs tillgängligt för allmänheten i en sådan form eller i ett sådant sammanhang som är kränkande för honom.

Beträffande den ekonomiska rätten gäller en rad inskränkningar. Enligt 2 § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk (upphovsrättslagen) omfattar upphovsrätten till ett verk förvisso en ensamrätt för upphovsmannen att förfoga över verket genom att göra det tillgängligt för allmänheten genom försäljning, uthyrning, utlåning eller annan spridning av exemplar av verket. Denna s.k. spridningsrätt sträcker sig emellertid inte hur långt som helst. Så gäller som utgångspunkt enligt 19 § att ett exemplar av ett verk som med upphovsmannens samtycke överlåtits inom Europeiska ekonomiska samarbetsområdet, får spridas vidare.

Denna inskränkning i upphovsmannens ensamrätt till vidare spridning bygger på en generell regel inom upphovsrätten, den s.k. konsumtionsprincipen. Principen går ut på att när exemplar av ett verk med upphovsmannens samtycke har förts ut i handeln eller på annat sätt blivit spridda till allmänheten så är upphovsrätten därmed ”konsumerad” såvitt gäller den vidare spridningen av exemplaren.²

Det brukar ibland sägas att den beskrivna inskränkningen i upphovsrättslagen är den rättsliga grunden för den fria biblioteksutlåningen i Sverige. Det är dock enbart korrekt om man med fri

---

² Från denna inskränkning i spridningsrätten finns i sin tur flera viktiga undantag. Av 19 § följer t.ex. att exemplar av verk, utom byggnader och brukskonst, inte får tillhandahållas allmänheten genom uthyrning eller andra jämförbara rättshandlingar utan upphovsmannens godkännande. Inskränkningen gäller inte heller filmverk eller datorprogram.

biblioteksutlåning avser bibliotekens möjlighet att utan vederlag till rättighetshavarna låna ut litteratur. Det förbud mot användaravgifter, dvs. användarnas fria tillgång till litteratur vid biblioteken, som gäller vid folkbiblioteken i Sverige, bygger inte på dessa bestämmelser utan regleras i 3 § bibliotekslagen (1996:1596).

Bibliotekersättningens historia och införande

Av inskränkningen i spridningsrätten följer alltså att upphovsmännen i svensk rätt inte har någon rätt till ersättning enligt upphovsrättsliga regler för den utlåning av exemplar av litterära verk som sker på bibliotek. Detta var förhållandet redan innan den nuvarande upphovsrättslagen infördes och frågan vållade tidigt diskussion.³

Sveriges Författareförening hemställde redan 1934 hos Kungl. Maj:t att en licensavgift för låntagarna skulle införas. De följande åren utreddes frågan också, både i syfte att belysa införandet av ett licenssystem och för att se över en möjlig utvidgning av författarrätten.⁴ Inga åtgärder för att lösa frågan vidtogs dock till följd av dessa utredningar.

Efter fortsatt debatt och införandet av ett ersättningssystem för författarna både i Danmark (1946) och Norge (1947) kom frågan åter i rörelse. Efter debatt i riksdagen, bl.a. om ett statligt bokförlag, tillkallades 1948 en bred bokutredning. Utredningen fick även i uppdrag att se över frågan om ersättning igen. I betänkandet *Bokutredningen* (SOU 1952:23) föreslogs en ersättning till författarna för biblioteksutlåningen. Ersättningen borde komma alla författare till del vars verk var skyddade enligt gällande upphovsrättsliga bestämmelser.

Utredningen uppskattade dock att enbart cirka hälften av boklånen gällde skyddade verk. Den sammanlagda ersättningen borde dock ändå beräknas på alla lån. Den totala summan kunde sedan

---

³ För bibliotekersättningens historia och utveckling över tid se Jan Gehlin, *Floden och virvlarna: Linjer och episoder ur hundra års författarfacklig historia* (Albert Bonniers förlag, 1993), främst s. 137–153, 165–170, 268–272, 307–320, 361–370, 398–418, 476–498, 565–575, 615–624, och Li Bennich-Björkman, *Statsstödda samhällskritiker: Författarautonomi och statsstyrning i Sverige* (Tidens förlag, 1991), kapitel 4–5.

⁴ Den första frågan behandlades av en utredning som gick under namnet biblioteks-länesakkunniga, se *Utredning och förslag rörande frågan om avgift för hemlån av böcker från bibliotek* (SOU 1935:22). Den andra frågan behandlades av en särskilt sakkunnig i ett betänkande om en reform av auktorrätten, se *Promemoria angående grunderna för en reform av lagstiftningen om rätt till litterära och musikaliska verk* (SOU 1937:18). Frågan kom även efter att beslutet om bibliotekersättning fattats att tas upp av den s.k. auktorrättskommittén i *Upphovsmannarätt till litterära och konstnärliga verk: lagförslag* (SOU 1956:25).

halveras och hälften användas för proportionerlig gottgörelse till enskilda författare. Den andra hälften borde fördelas bland författarna efter individuell prövning. Det kunde innefatta pensioner till äldre författare och till författares efterlevande, understöd till förtjänta författare och bidrag till särskilda ändamål.

Den proportionerliga ersättningen skulle fastställas efter årliga stickprovsundersökningar av utlåningsfrekvensen vid folk- och skolbiblioteken. Förslaget var också att anslaget skulle fördelas av en central instans, styrelsen för Sveriges författarfond. I denna skulle både det allmänna och de olika författarföreningarna vara representerade.

Mot bakgrund av utredningens förslag beslutade riksdagen 1954 på kulturpolitiska grunder om en ersättning åt författare för utlåning av deras verk genom bibliotek. Departementschefen anförde i anslutning till förslaget (prop. 1954:133) att biblioteksutlåningen innebär ett samhälleligt utnyttjande av författarnas verk och att det därför är rimligt med en gottgörelse. Ytterligare ett skäl som talade för en ersättning var författarnas ekonomiska betingelser, som det ur sociala och kulturpolitiska perspektiv ansågs motiverat att förbättra. Departementschefen fann också att avgörande skäl talade emot att ersättningen skulle finansieras genom låntagaravgifter. Den allmänna rätten till fria boklån i det fria och frivilliga folkbildningsarbetets intresse vägde tyngre. Dessutom skulle avgifter innebära ökad administration för biblioteken. Ersättningen skulle i stället bestridas av statsmedel.

Riksdagens beslut vad gäller ersättningens beräkning och fördelning följde till stora delar bokutredningens förslag. Ersättning kom alltså att baseras på utlåningen vid folk- och skolbiblioteken och beräknas som ett visst örestal per lån. Vissa förändringar gjordes dock jämfört med utredningens förslag, bl.a. beslutades att den totala ersättningen skulle baseras på utlåningen av rättighets-skyddade verk av svenska författare, inte på alla utlån. Vidare infördes, efter synpunkter från remissinstanserna, en begränsningsbestämmelse med innebörden att ersättningen till en upphovsman minskades vid en viss nivå. Syftet var att inte alltför stora belopp skulle tillfalla en enskild författare vars verk lånades ut i osedvanligt stor utsträckning. Sammansättningen av styrelsen för Sveriges författarfond kom också enligt förslagen i propositionen att förändras så att de olika författarföreningarna fick lika många platser. Principen om att organisationernas representanter var i majoritet kvarstod dock.

Sammantaget kan det konstateras att olika intressen och bevekelsegrunder balanseras mot varandra i det ersättningssystem som infördes. Det gjordes – som det uttrycktes i regeringens proposition – ”en avvägning mellan en gottgörelse i matematisk proportion till författarna för allmänhetens utnyttjande av deras verk genom biblioteksutlåningen och ett av litterära eller sociala skäl betingat ekonomiskt stöd åt förtjänta författare”.⁵ Dessa avvägningar kommer till uttryck i hur systemet är uppbyggt: den totala ersättningens storlek beräknas utifrån nyttjandets omfattning, men är kollektiv på så sätt att de anslagna medlen tillförs Sveriges författarfond, som sedan fördelar ersättningen till de enskilda upphovsmännen efter skilda principer. En del fördelas som individuell ersättning i proportion till nyttjandet, dvs. baserat på utlåningen av de enskilda upphovsmännens verk. En större del av ersättningen kan dock genom systemets uppbyggnad – och i enlighet med de avvägningar som uttrycktes i propositionen – fördelas efter andra kriterier och enligt bedömningsgrunder som litterär kvalitet och behov.

Flera delar i biblioteksersättningens konstruktion skapar den kollektiva, ”fria” del ur vilken stipendier och bidrag kan fördelas. Av störst betydelse är att den individuella ersättningen betalas med 60 procent av de medel som tillförs författarfonden per utlånat verk. Vidare tillförs medel till den kollektiva delen genom att det inte fördelas några individuella ersättningar för verk med mer än tre upphovsmän. För den vars utlåning understiger 2 000 lån (4 000 lån för översättningar) betalas ingen individuell ersättning, vilket på samma sätt skapar medel åt stipendieverksamheten. Av minst ekonomisk betydelse – men av stort symboliskt värde – för hur den fria delen skapas är de s.k. avtrappningsreglerna, vilka innebär att den individuella och utlånebaserade ersättningen trappas av vid höga utlåningssiffror.

I allt väsentligt har den lösning som infördes 1954 bestått till i dag. Systemet har dock utvecklats successivt, nya stödformer införts, beräkningsgrunderna modifierats och sammansättningen av fondstyrelsen förändrats. Viktiga förändringar är exempelvis att översättningar kom att ligga till grund för biblioteksersättning 1961 och att det 1981 också infördes översättarpennningar. Andra förändringar är att ersättning för referensexemplar infördes redan 1957 och långt senare även för annan läsning på plats. Avtrapp-

---

⁵ Se prop. 1954:133, s. 38 f.

ningsreglerna har också justerats vid några tillfällen. Inte minst viktigt är det system med garanterad författarpenning som infördes i mitten på 1970-talet.

Författarfonden och fondstyrelsen

Ersättningen till upphovsmännen utgår alltså från Sveriges författarfond, till vilken staten överför medel i huvudsak beräknat på utlåningen. Frågor rörande fonden och dess användning handläggs av en styrelse, styrelsen för Sveriges författarfond. Fondens förvaltas av Kammarkollegiet vilket enbart innebär att kollegiet disponerar anslagsposten på statsbudgeten och efter rekvisition betalar ut medel ett antal gånger per år till fonden. Administration, ekonomi och utbetalningar sköts sedan av fondkansliet.

Hur styrelsen ska utses regleras i 11 § förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond. Även i lagen (1992:318) om överlämnande av förvaltningsuppgifter inom Kulturdepartementets verksamhetsområde anges att Sveriges författarförbund, Föreningen svenska tecknare och Svenska fotografernas förbund har rätt att utse ledamöter.

När författarfonden inrättades bestämdes att styrelsen för fonden skulle vara sammansatt av representanter för författarorganisationerna och staten. Ursprungligen var antalet ledamöter nio. Ordföranden och ytterligare två ledamöter utsågs av regeringen, Författareföreningen, Minerva och Ungdomsförfattareföreningen utsåg två ledamöter var. När ersättningen utökades till att även omfatta verk i översättning till svenska 1962, ändrades även sammansättningen av styrelsen. Översättarförbundet fick då rätt att utse två ledamöter. Samtidigt ändrades bestämmelserna även så att regeringen kunde utse ytterligare en ledamot.

De olika författarföreningarna gick sedermera samman i Författarförbundet som därmed totalt kom att utse åtta ledamöter. Under 1970-talet utökades styrelsen även ytterligare då Föreningen svenska tecknare och Svenska fotografers förbund fick rätt att utse ledamöter. Först gällde det en gemensam ledamot och senare en var. Totalt kom styrelsen därmed att omfatta 14 ordinarie och lika många suppleanter. Detta är en sammansättning som fortfarande består.

I enlighet med vad regeringen föreskriver i förordningen om Sveriges författarfond, utser författarfondens styrelse inom sig

flera utskott, vilka bereder och ger förslag till styrelsen i olika frågor.⁶ Att fondens styrelse är så pass stor, har inneburit att författarfonden kunnat utse beredningsgrupper inom styrelsekretsen, i stället för att som annars kan vara brukligt utse externa arbets- eller referensgrupper som föreslår eller beslutar om fördelning av stipendier och bidrag. Det största utskottet är beredningsutskottet (13 ledamöter), som förbereder och ger förslag till beslut om stipendier och bidrag som ska behandlas av styrelsen. För andra slags bidrag och stöd utses särskilda utskott med egen beslutanderätt.⁷ Inom styrelsen finns också ett arbetsutskott som bereder och ger förslag till beslut i samtliga ärenden som inte rör stipendier och bidrag och som ska behandlas av styrelsen.

Särskilt om förhandlingsordningen

Redan bokutredningen hade framfört att anslaget för biblioteksersättningen förvisso måste prövas i ”vanlig ordning”, men att någon form av kontakt eller samråd borde äga rum mellan staten och författarnas organisationer innan summan fastställdes. Hur detta skulle utformas återkom snart som en omdiskuterad fråga efter att systemet hade inrättats.

Författareföreningens dåvarande ordförande förfäktade redan 1962 i en motion i riksdagen att de organisationer som var representerade i författarfondens styrelse skulle ges rätt att förhandla med regeringen om biblioteksersättningens storlek. Det var dock inte förrän senare under 1960-talet som den dåvarande samarbetsorganisationen FLYCO mer systematiskt började driva frågan om förhandlingsrätt.⁸

---

⁶ Hos de organisationer som är representerade i fondens styrelse finns också ett eget system med referensgrupper. Bland annat har Författarförbundet fyra referensgrupper för skön-, fack- och barnlitteratur respektive översättningar. Dessa grupper diskuterar tillsammans med representanter i fondstyrelsen det underlag som skickas ut inför beslutsmötena. På Författarförbundets stämma 2012 föreslog styrelsen att dessa grupper skulle avskaffas. Förslaget blev dock inte antaget av stämman.

⁷ Bidragsutskottet beslutar inom ramen för biblioteksersättningen om tillfälliga bidrag till upphovsmän eller översättare som råkat i tillfälligt ekonomiskt nödläge. Av större betydelse är dock två senare inrättade utskott som beslutar om bidrag som inte fördelas inom ramen för biblioteksersättningen: internationella utskottet beslutar om bidrag för resor och internationella utbyten; dramatikerutskottet beslutar om bidrag till dramatiker och översättare av dramatik samt om dramatikerstöd (för beställning av nyskriven svensk dramatik). Dramatikerutskottet har en särskild självständighet inom författarfonden, reglerad i fondförordningen. Majoriteteten av dramatikerutskottets medlemmar utses utanför fondstyrelsen efter förslag av Sveriges Dramatikerförbund.

⁸ För diskussionerna om förhandlingsrätt, se Gehlin, *Floden och virvlarna*, s. 398–418 och 615–624, samt Bennich-Björkman, *Statsstödda samhällskritiker*, s. 230–240.

När regeringen förhöll sig avvaktande till kravet – och ersättningen dessutom inte höjdes i den takt som önskades – genomförde författarföreningarna 1969 den s.k. biblioteksaktionen. Författare i Stockholm, Malmö, Göteborg och Umeå lånade under ett antal dagar böcker i stor mängd för att på så vis tömma biblioteken och visa vilken betydelse deras arbete hade. Aktionen var på sin tid mycket uppmärksammat i massmedia. Kort därefter inledde departementet ”förhandlingsliknande överläggningar” med organisationerna.

Frågan var dock inte utagerad i och med detta utan återkom regelbundet under kommande år. Det hela tog en ny vändning 1985 då regeringen undertecknade ett avtal med upphovsmannaorganisationerna om förhandlingar inför budgetåret 1986/87. Överenskommelsen, som förlängs med ett år i taget om den inte sägs upp, gäller fortfarande.

Enligt överenskommelsen åtar sig regeringen att, som ett led i beredningen av sitt förslag till statsbudget, förhandla med organisationerna om biblioteksersättningens grundbelopp, dvs. det belopp som enligt 4 § förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond tillförs fonden för varje hemlån av litterärt verk i original. Förhandlingarna ska för regeringens del föras av en särskilt förordnad förhandlare. Organisationerna förbinder sig att uppträda samfällt.

När avtal har träffats ska regeringen enligt överenskommelsen lägga fram förslag till riksdagen om anslagsberäkningen på grundval av det avtalade grundbeloppet. Det sägs även att avtalet träffas under förbehåll av att riksdagen ställer av regeringen föreslagna medel till förfogande. Avtalet om grundbeloppet ska vara skriftligt och om endera parten förklarar förhandlingarna strandade ska medling ske. Vid sådan utser vardera parten en medlare, varefter dessa gemensamt utser en tredje som ordförande. Om medlingen inte leder till avtal ska, om parterna enas om det, frågan hänskjutas till ordföranden för avgörande. Om parterna inte träffat avtal om grundbeloppet senast en viss dag, beslutar dock regeringen om det förslag till grundbelopp som ska föreläggas riksdagen.

Förhandlingarna har förklarats strandade och hänskjutits till medling tre gånger, 1986/87, 1993/94 och 2011. Vid den senaste medlingen 2011 kunde parterna inte komma överens och regeringen beslutade därför om ersättningens storlek.

Bibliotekersättningen och EU

Europeiska unionens råd beslutade 1992 ett direktiv (92/100/EEG) om uthyrnings- och utlåningsrättigheter. Av rådets direktiv artikel 1 och 2 framgår att upphovsmännen ska ha ensamrätt avseende bl.a. utlåning av exemplar av verk. Med utlåning avses att för en begränsad tid och utan omedelbar eller medelbar ekonomisk eller kommersiell vinning ställa ett objekt till förfogande genom en institution som är tillgänglig för allmänheten.

I artikel 5 i direktivet ges dock möjlighet att i betydande utsträckning göra undantag från denna ensamrätt. För det första får medlemsstaterna föreskriva undantag från utlåningsrätten när det gäller offentlig utlåning till allmänheten under förutsättning att åtminstone upphovsmännen får ersättning när exemplar av deras alster lånas ut till allmänheten. För det andra får vissa kategorier av inrättningar undantas från skyldigheten att betala ersättning.

Direktivet kom 1994 att omfatta Sverige vid inträdet i EES. Vad gäller bibliotekersättningen, var bedömningen från svenskt håll att systemet i stort uppfyllde de krav som direktivet ställde och därför i stort kunde lämnas utan ändring (prop. 1994/95:58). Eftersom ersättningsordningen enligt direktivet inte behöver vara upphovsrättsligt grundad konstaterades att Sverige – i likhet med de övriga nordiska länderna – kunde behålla en offentligrättsligt reglerad ersättning för den utlåning av exemplar av litterära verk som sker genom offentliga bibliotek.

Vidare konstaterades att artikel 5 gav en möjlighet att undanta vissa kategorier av inrättningar från skyldigheten att betala ersättning. I direktiven sägs inte vilka dessa inrättningar är och i princip skulle det t.ex. kunna omfatta alla offentliga bibliotek. Att den svenska bibliotekersättningen inte omfattar lån från andra bibliotek än folk- och skolbibliotek kunde mot denna bakgrund anses förenligt med direktivet.

Även om bibliotekersättningsystemet i stort alltså kunde anses vara förenligt med direktivet, genomfördes i detta sammanhang en ändring som innebar att ett tidigare kriterium om svenskt medborgarskap ströks. För att inte andra länders medborgare skulle uteslutas ändrades bestämmelsen till att man för att vara berättigad till ersättning, antingen ska ha skrivit på svenska eller ha

sin vanliga vistelseort i Sverige.⁹

Trots detta kom det från Europeiska kommissionen 2002 att ifrågasättas om inte de svenska språkbaserade reglerna (och andra länders liknande regler) stod i strid med bestämmelserna om icke-diskriminering i fördraget om upprättandet av Europeiska gemenskapen, eftersom den enbart gynnar inhemska upphovsmän.¹⁰ Kommission inledde också 2004 ett överträdelseförfarande mot Sverige, eftersom man ansåg att bestämmelserna stred mot förbudet mot diskriminering på grund av nationalitet.

Regeringen lämnade, med stöd av kulturutskottet i riksdagen, sitt svar 2005. I svaret avvisades kommissionens ståndpunkt, samtidigt som ersättningsordningens kulturpolitiska grund och ändamålet att främja konstnärlig utveckling och det svenska språket underströks. 2007 meddelade kommissionen att ärendet mot Sverige avskrivits.

Bibliotek ersättningen i dag: intäktssidan

Enligt bestämmelser i förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond överförs årligen medel till fonden. Att beräkningsgrunderna regleras i förordningen innebär att regeringen löpande ändrar denna när dessa förändras. Hur mycket som överförs till fonden varje år beror till del på de örestal (s.k. multiplar) för lån och referensexemplar som anges i förordningens 4 §. Dessa örestal multipliceras sedan med statistiska uppgifter om antal utlån och antalet referensexemplar.

Sammantaget skapar detta ett system med många variabler som påverkar ersättnings storlek.¹¹ Ersättningen beräknas utifrån en grundmultipel som gäller ersättningen för varje hemlån från folk- och skolbibliotek av litterära verk i original, denna är i dagsläget 1,35 kronor. För varje referensexemplar ges fyra gånger så mycket. För varje hemlån av litterärt verk i översättning till eller från

---

⁹ Från och med 1999 införs även en offentligrättslig ersättning till upphovsmän och utövande konstnärer för folk- och skolbibliotekens utlåning av musikaliska verk på fonogram (fonogramersättning). Denna omfattar även utlåning av musikalier. Medlen fördelas av upphovsrättsorganisationerna Föreningen Svenska Tonsättares Internationella Musikbyrå (STIM) och Föreningen Svenska Artisters och Musikers Intresseorganisation (SAMI). Se regeringens proposition *Konstnärernas villkor* (prop. 1997/98), s. 28–32.

¹⁰ En redogörelse för denna diskussion medan den fortfarande pågick finns i Jesper Söderström, "Bibliotek ersättningen och den inre marknaden", i *Tack för lånet: Om boken, biblioteken och den svenska litteraturens villkor* (Sveriges författarfond, 2004), s. 221–233.

¹¹ För en mer detaljerad redogörelse, se Anne-Marie Fjellgren, "Den inbyggda osäkerheten", i *Tack för lånet*.

svenska språket ges hälften så mycket, dvs. i dagsläget 0,675 kronor. För varje referensexemplar av sådana översättningar ges fyra gånger detta. Samtliga dessa ersättningar gäller verk som är skyddade enligt upphovsrättslagen.

Dessa faktorer ska alltså sedan multipliceras med statistiska uppgifter angående biblioteksutlåningen och referensbeståndet. Ett problem är att den offentliga biblioteksstatistiken inte alltid är heltäckande och dessutom har det förmodats att den inte i alla delar speglar det faktiska nyttjandet av verken. Därför har parterna i förhandlingarna kommit överens om ett flertal modifieringar som komplicerar beräkningarna. Syftet med dessa modifieringar är att fånga det faktiska nyttjandet mer precist än vad som medges i den officiella statistiken.

Parterna har för det första kommit överens om att använda en schablon som bygger på senast tillgängliga statistik vad gäller skolbibliotekens hemlån och bestånd. Dessutom behandlas de lån som görs i uppsökande biblioteksverksamhet som tre gånger ett vanligt lån. Vidare har siffrorna för hemlån räknats upp med vissa framförhandlade procentsatser efter att det, under 1990-talet, visat sig att en större del av läsningen i dag sker på plats. Avslutningsvis ska det också påpekas att den totala ersättningen bestäms av hur utlån och referensbestånd fördelas på ersättningsberättigade verk i original, ersättningsberättigade översättningar samt icke ersättningsberättigade verk. Dessa förhållanden redovisas inte i den officiella biblioteksstatistiken utan fastställs genom den undersökning författarfonden gör varje år för att beräkna de individuella ersättningarna till upphovsmännen.¹²

För ersättning åt författare m.fl. för utlåning av deras verk genom bibliotek anvisar regeringen medel på anslaget 5:2, ap. 8. Ersättningen har successivt ökat genom att grundbeloppet höjts. Systemet var i princip fullt utbyggt 1981 i och med införandet av översättarpenningen; grundbeloppet var då 0,30 kronor, 2012 har

---

¹² Författarfondens undersökning av utlåningen på folk- och skolbiblioteken påbörjas året efter utlåningsåret och inleds med att fondens kansli samlar in information om utlåningen från i stort set samtliga datoriserade bibliotek i landet. När själva insamlingen är avslutad påbörjas ett arbete med att analysera den bibliografiska informationen som i bibliotekens katalogposter finns om varje enskilt verk. Med tiden har det byggts upp ett omfattande verksregister som innehåller dessa bibliografiska uppgifter samt information om hur de individuella ersättningarna för respektive verk ska fördelas. På så sätt kan det insamlade materialet matchas mot detta verksregister och huvuddelen av lånen kan bearbetas maskinellt. Därefter bearbetas ytterligare en del av det återstående materialet – ett ”manuellt” arbete som pågår under större delen av året. För utlåningsåret 2010 samlade fondens kansli in och bearbetade information om cirka 62,6 miljoner lån och cirka 1,1 miljoner referensexemplar.

den ökat till 1,35 kronor. År 1981 var anslaget 33,5 miljoner kronor, för 2012 anvisades 134,2 miljoner kronor. I följande diagram visas ersättningens sammantagna storlek från 1981 till 2012 i fasta priser. Av diagrammet framgår att ersättningen totalt sett sedan 1980-talets början ökat i reala termer över denna tidsperiod. Det är även giltigt om man jämför med perioden innan 1981 (se bilaga 2, tabell 24).

Diagram 6.1 Anslaget till biblioteksersättningen, 1981–2012 i fasta priser (tusen kronor)

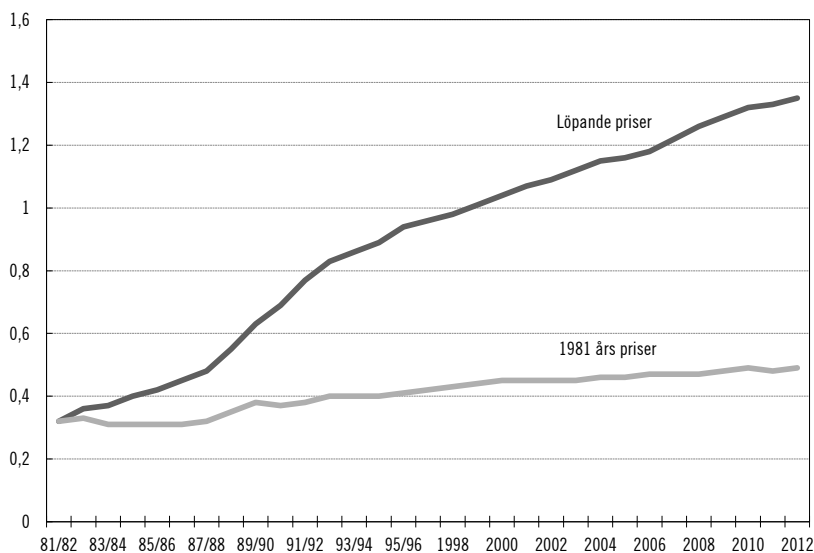
Källa: Sveriges författarfond. Omräkningen till 1981 års priser är gjord utifrån SCB:s konsumentprisindex.

Av diagrammet framgår att utvecklingen de senare åren kan ses i olika ljus beroende på vilka jämförelser man gör. Värdet av biblioteksersättningen har ökat med kring 30 procent om man jämför 2012 med 1981. Den har däremot minskat något om man jämför 2012 med toppåret 2000. En allmän slutsats man möjligen kan dra är att en ambitionshöjning genomfördes under 1990-talet som höjde ersättningens samlade värde och att den därefter i stort sett behållit sitt totala värde.

Eftersom ersättningens totalbelopp både är beroende av själva utlåningen (och relaterade faktorer) och storleken på örestalen

finns det även andra sätt att räkna på den ekonomiska utvecklingen. Ett sätt som ligger nära till hands är att se på det reala värdet av grundmultipeln. På så vis får man en bild som är oberoende av hur underliggande faktorer – främst själva bibliotekslånen – förändrats.

Diagram 6.2 Grundmultipelns utveckling, 1981–2012 i fasta och löpande priser (kronor)

Källa: Sveriges författarfond. Omräkningen till 1981 års priser är gjord utifrån SCB:s konsumentprisindex.

I nominella termer var grundmultipeln 0,32 kronor 1981 och i dag är den 1,35 kronor. Av diagrammet kan konstateras att den successivt ökat i realt värde. Grundmultipeln motsvarar 2012 hela 0,49 kronor i 1981 års priser.

Bibliotekersättningen i dag: fördelningen

Ovan har systemet för att beräkna hur mycket medel som ska tillföras fonden beskrivits. Hur fonden själv fördelar medel till upphovsmännen hänger samman med detta system på så sätt att de individuella ersättningarna lämnas enligt samma modell med örestal och att de olika kategorierna verk ger ersättning enligt samma

proportioner som ovan. Däremot fastställs de exakta örestalen separat i 6 § i förordningen.

Från fonden ska till upphovsman till litterärt verk i original lämnas ersättning för antalet hemlån och antalet referensexemplar av verket, i dagsläget 0,81 respektive 3,22 kronor. Detta kallas i förordningen författarpennning. En del av författarpennningen kan också fördelas till tecknare, målare, fotograf eller kompositör när verket till väsentlig del består av teckningar, målningar, fotografier eller musikaliska verk.

Från fonden ska till översättare av litterärt verk till eller från svenska språket lämnas ersättning för antalet hemlån och för antalet referensexemplar av verket, i dagsläget 0,405 respektive 1,62 kronor. Detta kallas i förordningen översättarpennning.

I förordningen (6 §) regleras även avtrappningsreglerna. Dessa innebär att ersättningen vid höga utlåningssiffror trappas av i två steg. För den del av utlåningen som överstiger 200 000 (originalverk) betalas en ersättning som motsvarar 20 procent av den ursprungliga författarpennningen och för den del som överstiger 400 000 är ersättningen 10 procent av densamma. I fondförordningen anges dessa avtrappningsnivåer i krontal, vilka således behöver justeras när författarpennningens belopp ändras.¹³

I 6 § förordningen anger regeringen att styrelsen kan bestämma att ersättningen till en viss upphovsman kan lämnas med högre belopp än vad som följer av de allmänna bestämmelserna i paragrafen. Detta är den rättsliga grunden för systemet med särskild/garanterad författarpennning (som namnet till trots även tilldelas översättare).

Fondens behållning, sedan författar- och översättarpennningar lämnats och utgifter för styrelsens verksamhet täckts, får användas till andra ändamål. Detta kallas vanligen fondens "fria del". Enligt förordningen (7 §) ska de användas till pensioner och understöd till upphovsmän till litterära verk och understöd till deras efterlevande samt stipendier till förtjänta upphovsmän till litterära verk och bokillustratörer.¹⁴ Vidare får medlen användas till bidrag till

---

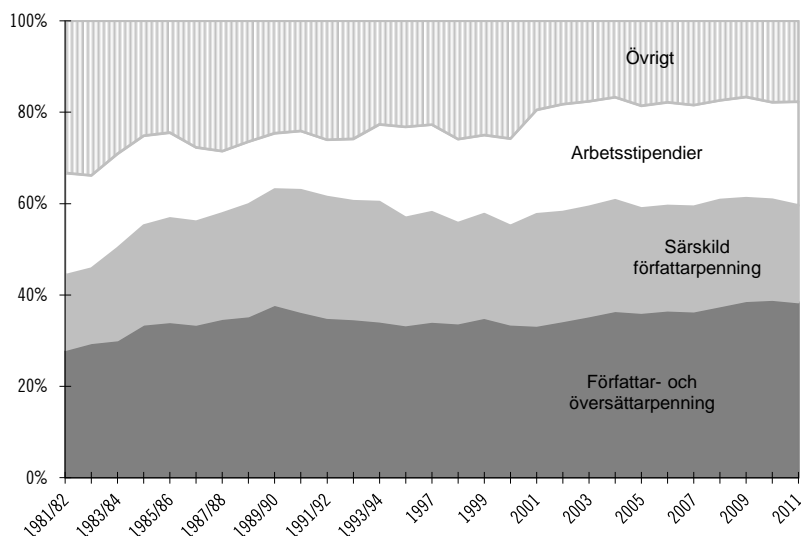
¹³ Det anges i förordningen att om den ersättning som för ett visst kalenderår tillkommer en upphovsman uppgår till mer än 158 000 kronor, ska den minskas med 80 procent till den del den överstiger 158 000 kronor men inte 189 600 kronor och med 90 procent till den del den överstiger 189 600 kronor.

¹⁴ Jfr även förordning (1983:190) om pensionsgrundande konstnärarbidrag m.m. Där anges att som inkomst av anställning enligt 2 kap. 5 § 16 lagen (1998:674) om inkomstgrundad ålderspension ska anses arbetsstipendium från Sveriges författarfond, under förutsättning att stipendiet lämnas under en tid av minst tre år och ej är av pensionskaraktär.

särskilda ändamål som avser litterär verksamhet. I det senare ryms de organisationsbidrag som betalas ut av fonden.

I det följande redovisas fondens ersättningar, arbetsstipendier och övriga kostnader som andel av det totala anslaget. Redovisningen görs återigen från 1981 till 2011.

Diagram 6.3 Biblioteksersättningens användningsområden: andel av det totala anslaget, 1981–2011 (procent)

Källa: Sveriges författarfond. Se bilaga 2, tabell 26.

Anm.: Kategorin övrigt överensstämmer inte helt med de faktiska kostnaderna år för år. Kategorin har erhållits genom att kostnaderna för författar- och översättarpennningar samt arbetsstipendier dragits från det totala anslaget. Hänsyn har alltså t.ex. inte tagits till eventuellt anslagssparande som kan ha påverkat hur mycket som faktiskt använts enskilda år.

Diagrammet ger en grafisk presentation av andelen författar- och översättarpennningar samt särskild författarpennning av det totala anslaget. Jämför man med anslaget totalt framgår att en mindre andel användes till båda typerna av penningar under den allra första perioden men att andelen sedan varit stabil. Under början av 1980-talet användes bara sammantaget cirka 45 procent av anslaget till penningarna. Detta ökade dock successivt från 44 procent 1981/82 till 56 procent 1986/87. I slutet av 1980-talet var andelen uppe i cirka 60 procent. Denna andel har sedan varit stabil till i dag. Det

kan noteras att andelen särskilda författarpennningar minskat något under senare år.

I kategorin arbetsstipendier ingår stipendier med olika löptid. Fonden delar i dag ut ettåriga, tvååriga och femåriga stipendier. För arbetsstipendierna är utvecklingen relativt jämn. Både i början av perioden och i dag används något över 20 procent av anslaget till dessa, 2011 var det 22 procent och däromkring har det legat sedan mitten av 1990-talet. Under en period på 1980-talet var denna andel dock nere på kring 15 procent. Hur mycket som använts till stipendier av olika längd har varierat mer över tid (se diagram 6.5).

I övriga kostnader ryms i huvudsak pensionsbidrag, fondens administration och organisationsbidrag. Den innehåller också kostnader för t.ex. tillfälliga bidrag, resestipendier och premier. De övriga kostnadernas andel har varierat under den undersökta perioden. Trenden är att andelen minskat. I början av 1980-talet användes ungefär en tredjedel av anslaget till övriga kostnader. Detta har successivt minskat. Från och med 2003 är det nere under 20 procent och 2011 användes cirka 18 procent av anslaget till denna del.

Kostnaderna för författarfondens administration vad avser bibliotek ersättningen uppgick år 2011 till 8,1 miljoner kronor. Bidragen till upphovsmannaorganisationerna var samma år 6,7 miljoner kronor till Författarförbundet, 1,3 miljoner kronor till Föreningen svenska tecknare och 1,4 miljoner kronor till Svenska fotografers förbund. För pensionsbidrag användes cirka 4,1 miljoner kronor.

Mottagare av pengar och stipendier

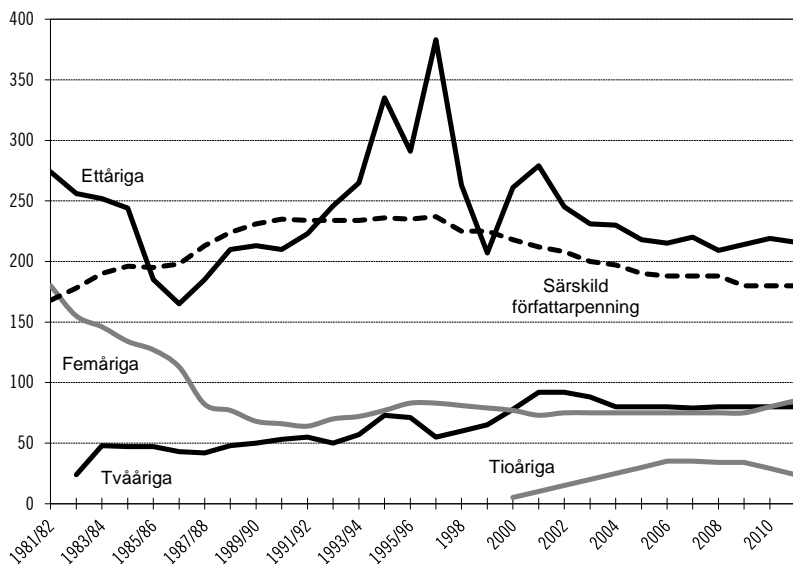
För att få en bild av bibliotek ersättningens betydelse för konstnärskollektivet är det intressant att se hur många som mottar olika ersättningar eller stipendier från författarfonden. Antalet mottagare av pengar 2011 var 4 290 stycken (vilket innefattar både upphovsmän och arvingar). De enskilda författar- och översättarpennningarnas belopp varierade 2011 mellan 1 600 kronor och 225 317 kronor per mottagare. Medianvärdet för ersättningsbeloppet var 3 963 kronor.

Söktrycket på författarfondens stipendier är högt och endast 15 till 20 procent av de sökande får bifall på sin ansökan. I följande diagram presenteras hur många löpande garantier och stipendier

fonden haft över tid. I stort sett motsvarar detta även antalet personer som uppburit stipendier respektive år. Utöver arbetsstipendier utgick under många år resestipendier ur biblioteksersättningen, men dessa har på senare tid lyfts ur (se kapitel 13).

Diagram 6.4 Löpande stipendier m.m., 1981–2011 (antal)

Källa: Sveriges författarfond. Se bilaga 2, tabell 25.

Av diagrammet framgår att det i snitt är totalt något mer än 400 personer som uppbur något arbetsstipendium från biblioteksersättningen varje år. Det totala antalet mottagare har minskat över tid. De flesta har ettåriga stipendier och så har det varit under hela perioden även om det faktiska antalet varierat kraftigt. Kring 150 personer per år har haft tvååriga eller femåriga stipendier sedan slutet på 1980-talet. En nyhet 2001 var de långa, tioåriga stipendierna. De har sedan åter avskaffats men upp bärs fortfarande av 29 personer.

Till detta ska läggas den särskilda författarpenningen, som har en stipendieliknande funktion. Den upp bärs i dag av 181 personer. Från 1980-talets mitt till 2004 var det som framgår av diagrammet dock fler än 200 personer per år. En undersökning som genomförts av litteratursociologen Anna Gunder visar att det finns en sned

könsfördelning till kvinnornas nackdel bland mottagarna.¹⁵ Den har minskat över tid, men bara långsamt. Utvärderingen visar också att allt tyder på att de författare som erhållit särskild författarpenning fortsätter att skriva och ge ut böcker sedan den beviljats. Indikatorer som nivån på biblioteksutlåning, mottagna litterära priser och omnämmanden i litteraturhistoriska översiktsverk, pekar även mot att gruppen med särskild författarpenning, som kollektiv betraktat, är litterärt framgångsrik och når ut till en läsande allmänhet.

Sammantaget kan man konstatera att författarfonden, jämfört med praxis på andra konstområden, delar ut förhållandevis många långa stipendier. Detta skapar naturligtvis ett något mer trögrörligt system där mottagarna inte förnyas lika ofta som de annars skulle kunna. Samtidigt ger det mottagarna större möjligheter att arbeta på längre sikt, vilket är av betydelse mot bakgrund av att detta är ett område där den tid det tar att producera ett nytt verk normalt sett är lång. Satsningen på längre stipendier och särskilda författarpenningar är också kostsam eftersom sådana innefattar skatter samt pensionsavgifter eller fulla sociala avgifter.

För att rätt bedöma betydelsen av stipendier m.m. är det viktigt att känna till att de summor som fördelas ofta är relativt små (åtminstone i jämförelse med en normal heltidsförsörjning). Vidare går det oftast också ett eller flera år mellan de arbetsstipendier man kan tilldelas som aktiv upphovsman, varför de årliga stipendiebeloppen för de kortare stipendierna får slås ut över flera år för en rättvis betraktelse över stipendiernas betydelse för innehavarnas inkomster över tid.

I normalfallet beviljas, enligt fondens s.k. stipendietrappa, en sökande första gången ett mindre ettårigt stipendium på 50 000 kronor. Om författarskapet utvecklas och bedrivs kontinuerligt kan den sökande senare bli aktuell för ett större stipendium på 70 000 kronor, och längre fram ett tvåårigt arbetsstipendium på 80 000 kronor per år. Först därefter – dvs. relativt många år efter den litterära debuten – provas man för ett femårigt arbetsstipendium och ännu längre fram i karriären för den särskilda författarpenningen. Genomsnittsåldern för de som tilldelas den särskilda författarpenningen är över 50 år.

För en bedömning av stipendiernas och den särskilda författarpenningens ekonomiska betydelse är det också viktigt att se till skillnader när det gäller skatter och sociala avgifter, villkor för

---

¹⁵ Anna Gunder, *Garanterade författare: Om biblioteksersättningen och den garanterade författarpenningen 1972-2010* (Uppsala universitet, 2012).

annan yrkesverksamhet, samt den särskilda författarpenningens relation till den statistiskt beräknade och utlånebaserade författar- eller översättarpenningen.

Tabell 6.1 Villkor för särskild författarpenning och arbetsstipendier ur bibliotek ersättningen 2012

Korta arbetsstipendium	Femårigt arbetsstipendium	Särskild författarpenning
50 tkr; 70 tkr; 80 tkr per år	98 tkr per år	178 tkr per år
Inga formella begränsningar	Inga formella begränsningar	Ej anställd mer än halvtid
-	Pensionsavgift (särsk. ansl.)	Inkl. sociala egenavgifter
Ej pensionsgrundande	Pensionsgrundande	Pensionsgrundande
Ej sjukpenninggrundande	Ej sjukpenninggrundande	Sjukpenninggrundande
Ej skattepliktigt	Skattepliktigt	Skattepliktigt
Oberoende av ffp och öp	Oberoende av ffp och öp	Inkl. beräknad ffp och öp

Anm.: Förkortningen ffp står för författarpenning och öp för översättarpenning.

Beloppet för den särskilda författarpenningen är delvis anpassat till att de sociala avgifterna ingår och ska erläggas av innehavaren själv. Utan hänsyn till avdrag och till att den statistiskt beräknade författar- eller översättarpenningen ingår i beloppet kan egenavgifterna beräknas till cirka 25 procent av bruttobeloppet. Så räknat kvarstår således cirka 134 000 kronor per år i skattepliktig inkomst, vilket är lågt i jämförelse med de femåriga stipendiernas bruttobelopp eller en vanlig löneinkomst.

6.2 Talboksersättningen

Talböcker produceras med stöd av 17 § upphovsrättslagen och kan bara göras av bibliotek och organisationer som har regeringens tillstånd. Talboks- och punktskriftsbiblioteket (TPB) framställer talböcker. Talböcker görs i DAISY-format och lånas på bibliotek av personer med läshandikapp. Läshandikappade har även rätt att få köpa talböcker.

Författare och översättare får en viss ersättning över kulturbudgeten för användningen av verk i detta syfte. Denna ersättning är motiverad av kulturpolitiska skäl och är inte en upphovsrättslig ersättning. Medlen fördelas av Sveriges Författarförbund mellan svenska författare och svenska översättare av sådana verk som

framställts som talböcker eller ingår i taltidningar.¹⁶ Från och med 2010 betalas talboksersättningen av praktiska skäl ut till ersättningsberättigade upphovsmän via Administration av Litterära Rättigheter i Sverige (ALIS), en s.k. collecting society som träffar avtal och inkasserar ersättning för användning av upphovsmännens verk.

Ersättningen går till författare som skriver på svenska och till översättare som översätter till svenska. Dessa ska vara fast bosatta i Sverige. För talböcker framställda/kopierade under 2011 uppgick ersättningen till 2,6 kronor per inspelad halvtimme och exemplar för prosa i original. För lyrik, dramatik och aforismer i såväl original som översättning uppgår ersättningen till 5,2 kronor per inspelad halvtimme och exemplar. För översättningar av prosa uppgår ersättningen till 1,3 kronor per halvtimme och exemplar. Då ett verks speltid överstiger 10 timmar utgår halv ersättning för den överskjutande tiden.

Ersättning utgår inte för verk som har fler än tre författare eller översättare, inte heller till redaktörer, utgivare och personer som bearbetat andras verk. Om den beräknade ersättningen för samtliga talbokskopior av en upphovsmans verk under ett budgetår understiger ett visst belopp sker ingen utbetalning. I sådana fall ackumuleras de ej utbetalda beloppen för upphovsmannen i högst fem år och betalas ut så snart summan överstiger minimigränsen för utbetalning.

För ersättning åt författare och översättare för utnyttjande av deras verk i form av talböcker, anvisar regeringen medel på anslaget 5:2, ap. 10. För 2011 avsattes 9 miljoner kronor. Av anslaget är beräknat högst 410 000 kronor till Sveriges Författarförbunds administrationskostnader vid fastställande och utbetalning av ersättningsbeloppen.

6.3 Upphovsrättsliga ersättningar

De ersättningsordningar som behandlats ovan är motiverade av kulturpolitiska skäl och utgår via statsbudgeten. Av stor betydelse är också de ersättningar som bygger på särskilda bestämmelser i

---

¹⁶ I 15 § lagen (1992:318) om överlämnande av förvaltningsuppgift inom Kulturdepartementets ansvarsområde anges att Sveriges författarförbund prövar frågor om fördelning av statliga medel till författare och översättare för utnyttjande av deras verk i form av talböcker och taltidningar.

upphovsrättslagen, t.ex. den s.k. privatkopieringsersättningen. Vidare påverkas de litterära upphovsmännens villkor i hög grad av möjligheterna att sluta avtal som grundar sig på avtalslicensbestämmelser i upphovsrättslagen.

Privatkopieringsersättning

Med stöd av 12 § upphovsrättslagen har enskilda personer rätt att under vissa förutsättningar kopiera t.ex. musik, film och böcker för privat bruk. För att kompensera för den uteblivna försäljning som en privat kopiering innebär för upphovsmännen har författare, kompositörer m.fl. rätt till privatkopieringsersättning, tidigare kallad kassettersättning.¹⁷

Genom att belägga produkter som är särskilt ägnade för privatkopiering, t.ex. inspelningsbara cd- och dvd-skivor, video- och ljudkassetter, videospelare och mp3-spelare, med en avgift har lagstiftaren beslutat att upphovsmännen ska ersättas av näringsidkarna för visst inkomstbortfall. Det är importörer och tillverkare av dessa anordningar som är skyldiga att betala ersättningen. Avgifterna inkasseras av paraplyorganisationen Copyswede.¹⁸

Enligt lagen ska ersättning utgå med 2,5 öre per inspelningsbar minut för analoga produkter och för produkter där digital upptagning kan ske upprepade gånger är ersättningen 4 kronor per gigabyte lagringsutrymme. Ersättningens verkliga storlek är dock beroende av överenskommelser mellan parterna (Copyswede och näringsidkarna) eftersom lagen bl.a. medger att ersättningen sätts ner enligt vissa kriterier. Enligt de senaste tillgängliga uppgifterna, som rör 2009, uppgick den sammanlagda privatkopieringsersättningen till 113,6 miljoner kronor. Av den del som då var tillgänglig för fördelning (efter avdrag för administration m.m.) gick cirka 18,3 procent till dramatiker, 3,2 procent till författare, 1,7 procent till journalister och 0,5 procent till översättare.

---

¹⁷ Att en ersättning ska ges följer av Infosoc-direktivet där det anges att medlemsstaterna får göra inskränkningar i mångfaldiganderätten när det gäller mångfaldigande för privat bruk under förutsättning att rättighetshavarna får rimlig kompensation (artikel 5.2 b).

¹⁸ Copyswede är en ekonomisk förening som ägs av sina fjorton medlemsorganisationer, som i sin tur företräder svenska upphovsmän och utövande konstnärer. På ordområdet rör det sig om följande organisationer: Svenska Journalistförbundet, Sveriges Dramatikerförbund, Sveriges Författarförbund och Sveriges Läromedelsförfattares Förbund.

Avtalslicenser

Rätt till användning av skyddade verk kan grundas på bestämmelserna om s.k. avtalslicenser i 42 a § lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.¹⁹ Användning genom avtalslicens är en lösning som är typisk för de nordiska länderna. Bestämmelserna om avtalslicens gör det möjligt för en part att träffa avtal om användningen av verk med en organisation som företräder ett flertal svenska upphovsmän på området och därigenom få rätt att också använda verk av upphovsmän som inte företräds av organisationen (s.k. utsträckt verkan). Tanken är att nyttjare genom sitt avtal med den representativa organisationen på ett enklare sätt ska få alla de rättigheter som behövs för verksamheten, samtidigt som berörda upphovsmän får ersättning.

Det finns i bestämmelserna vissa garantier för de upphovsmän som inte är anslutna till en avtalsslutande organisation (men ändå kommer att omfattas av avtalen). Det ställs bl.a. krav på lika-behandling, vilket innebär att utanförstående upphovsmän har rätt till samma ersättning och förmåner som upphovsmän företrädda av organisationen. Dessutom har de rätt att få ersättning även om organisationen valt att inte fördela medlen till enskilda utan exempelvis använder dem till kollektiva ändamål.

För närvarande finns i svensk rätt sex olika bestämmelser som reglerar områden på vilka avtalslicenser kan tecknas.²⁰ Det finns sedan en längre tid möjlighet att ingå avtal med avtalslicensverkan för exemplarframställning inom myndigheter, företag och organisationer m.fl., för exemplarframställning inom undervisningsväsendet, för överföring och spridning av verk inom arkiv- och biblioteksväsendet samt för utsändning av respektive vidare-sändning av verk i radio och tv. År 2011 infördes även en möjlighet att sluta avtal med avtalslicensverkan för återanvändning av verk i radio och tv om verken ingår i egna eller av radio- eller tv-företaget beställda produktioner som har sänts ut före den 1 juli 2005. I Upphovsrättsutredningens delbetänkande *Avtalad upphovsrätt* (SOU 2010:24) föreslås vidare bl.a. att det ska införas en helt ny avtalslicensbestämmelse som innebär att parterna även på andra områden än de i lagen angivna ska kunna ingå avtal med avtalslicensverkan, dvs. en generell eller särskild avtalslicens.

¹⁹ Nedanstående redogörelse för avtalslicenserna bygger på *Avtalad upphovsrätt* (SOU 2010:24), kapitel 4.

²⁰ Bestämmelserna återfinns i 42 b–42 g §§ lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk.

Exempel på ingångna avtal som i dag är viktiga för de litterära upphovsmännen är de som rör kopiering för intern information på arbetsplatser samt för framställning av exemplar i undervisnings-syfte (ofta kallat skolkopiering). Avtalslicenser för arbetsplatskopiering och för kopiering i undervisningssyfte tillhandahålls av Bonus Presskopia. Det är en bransch- och intresseorganisation som företräder upphovsmän, förläggare och utgivare inom bok- och läromedelsområdet, bildområdet, notområdet samt pressområdet. Som paraplyorganisation administrerar Bonus Presskopia avtalslicensen och inkasserar ersättning. Det är dock de olika medlemsorganisationerna som i sista ledet fördelar ersättningen till rättighetshavarna.

Bonus Presskopias inkassering- och fördelningssystem utgår från en kollektiv fördelning av ersättningarna på grundval av statistiska undersökningar. Organisationen uppdrar tillsammans med sina avtalsparter, t.ex. staten eller Sveriges Kommuner och Landsting, åt externa undersökningsföretag att genomföra statistiska undersökningar om kopiering. Dels undersöks kopieringsvolymen och dels undersöks vad som kopieras. Med stöd av resultaten förhandlar Bonus Presskopia med motparterna om ersättningens storlek.

Bonus Presskopias styrelse fördelar sedan, på grundval av de statistiska uppgifterna, inkasserade medel till olika fördelningsgrupper inom respektive område. De olika områdena är bokområdet, som i sin tur är uppdelat i läromedelsområdet och övriga bokområdet, bildområdet, notområdet och pressområdet. Inom varje grupp görs därefter ytterligare en fördelning till de i gruppen ingående organisationerna, dels på grundval av de statistiska undersökningarna och dels enligt överenskommelse mellan organisationerna om hur medlen ska fördelas mellan exempelvis utgivare och upphovsmän.

Ersättningar som avser svenska rättsinnehavare till skön- och facklitteratur fördelas till fördelningsgruppen för bokområdet. I gruppen är Svenska Förläggareföreningen och Författarförbundet representerade. Fördelningsgruppen fördelar ersättningarna vidare mellan organisationerna. Dessa har sedan att självständigt fördela ersättningarna bland upphovsmännen eller förlagen vare sig dessa är medlemmar i föreningen eller inte.

Författarförbundet har på senare år erhållit i storleksordningen 15 miljoner kronor per år för fördelning till svenska upphovsmän. Merparten av utbetalningarna sker i form av stipendier. Svenska

Förläggareföreningen har erhållit cirka 5 miljoner kronor per år från Bonus Presskopia. Efter föreningsbeslut reserverar man en andel av detta för gemensamma ändamål, främst Augustpriset. Enligt uppgift från föreningen kan ett förlag med en omsättning på 5 miljoner också förvänta sig att få cirka 10 000 kronor från kopieringsersättningen.

6.4 Stipendier och bidrag på ordområdet

Styrelsen för Sveriges författarfond fördelar utöver biblioteksersättningen även konstnärsbidrag och långtidsstipendier samt bidrag för beställning av nyskriven svensk dramatik.

I förordningen (1976:528) om bidrag till konstnärer anges att bidrag kan utgå i form av konstnärsbidrag, projektbidrag eller långtidsstipendier. Vissa allmänna riktlinjer för respektive bidragstyp anges i förordningen (se 8–18 §§), t.ex. hur länge ett bidrag får betalas ut och med vilka belopp.²¹ Närmare föreskrifter om bidrag enligt förordningen får dock meddelas av respektive bidragsmyndighet. När det gäller dramatiker, författare, översättare och kulturjournalister prövas frågor om konstnärsbidrag, projektbidrag och långtidsstipendier av styrelsen för Sveriges författarfond.

För långtidsstipendier anvisar regeringen medel på anslag 5:2, ap. 4. Där anges den totala ramen men Konstnärsnämnden och författarfonden kommer överens om hur många stipendier som ska tillfalla ordområdet och andra områden. För bidrag enligt förordningen till författare, översättare, kulturjournalister och dramatiker, anvisar regeringen medel på anslag 5:2, ap. 9. Av de medel som anvisas under anslagsposten får styrelsen för Sveriges författarfond använda högst 500 000 kronor till administrationskostnader. I anslagsposten ingår medel för deltagande i internationellt kulturutbyte.

Enligt förordningen (1998:1369) om statsbidrag för beställning av nyskriven svensk dramatik, kan statsbidrag ges till fria teatergrupper, regionala och lokala teaterinstitutioner samt radio- och tv-företag för beställning av nyskriven svensk dramatik. Med svensk dramatik avses dramatiska verk skrivna på svenska eller av

²¹ Jfr även förordning (1983:190) om pensionsgrundande konstnärsbidrag m.m. Där anges att som inkomst av anställning enligt 2 kap. 5 § 16 lagen (1998:674) om inkomstgrundad ålderspension ska anses konstnärsbidrag enligt 8 § första stycket och långtidsstipendier enligt 16 § förordningen (1976:528) om bidrag till konstnärer, under förutsättning att bidraget eller stipendiet lämnas under en tid av minst tre år.

upphovsmän som har sin vanliga vistelseort i Sverige. Syftet med statsbidraget är att ge i första hand teatrar möjlighet att beställa nyskriven svensk dramatik av hög kvalitet. Ansökan om statsbidrag ska göras gemensamt av en dramatiker och den som vill uppföra dramatikers verk. Ansökan ges in till styrelsen för Sveriges författarfond som fördelar bidraget.²² För dramatikerstödet anvisar regeringen medel på anslaget 5:2, ap. 13. Av anslaget är beräknat högst 280 000 kronor till administrationskostnader för styrelsen för Sveriges författarfond.

I följande tabell sammanfattas den ekonomiska utvecklingen för de stödordningar som beskrivits ovan.

Tabell 6.2 Stipendier och bidrag till upphovsmän på ordområdet på anslaget 5:2 (tusen kronor)

	94/95	2000	2005	2007	2008	2009	2010	2011
Långtidsstipendier	744	2 196	2 364	2 412	2 460	2 568	2 544	2 568
Bidrag till författare m.fl.	4 476	5 120	5 069	5 119	5 119	5 216	5 216	5 216
Dramatikerstöd	-	2 000	2 752	2 780	2 780	2 780	2 780	2 780

Källa: Regleringsbrev för Konstnärsnämnden. Se även bilaga 2, tabell 27.

Av tabellen framgår att anslaget till respektive stödordning i princip legat still sedan 2005 (och vad gäller Bidrag till författare m.fl. i princip sedan 1997). Jämfört med perioden dessförinnan har dock vissa höjningar gjorts. Särskilt gäller detta för långtidsstipendierna, som författarfonden och Konstnärsnämnden alltså gemensamt beslutar hur de ska fördelas mellan konstområden.

Inkomstgarantier för konstnärer

Inkomstgaranti för konstnärer kunde tidigare beviljas enligt förordning (1976:504) om inkomstgarantier för konstnärer. Det skulle ges till konstnärer som stod för konstnärlig verksamhet av hög kvalitet och stor betydelse för svenskt kulturliv. Regeringen beslutade 2010 att avveckla systemet med statlig inkomstgaranti för konstnärer. De som redan innehar en garanti kommer även efter

²² I 12 § förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond, anges att styrelsen ska utse ett utskott som på styrelsens vägnar fattar beslut i frågor om bidrag till dramatiker enligt förordningen (1976:528) om bidrag till konstnärer samt om bidrag enligt förordningen (1998:1369) om statsbidrag för beställning av nyskriven svensk dramatik.

beslutet att ha den kvar, däremot kommer inga nya inkomstgarantier att beviljas. När medel successivt frigörs i garantisystemet kommer de att överföras till långtidsstipendier.

För närvarande finns cirka 150 statliga inkomstgarantier för konstnärer. Inkomstgarantin innebär att mottagaren är försäkrad en minimiinkomst på fem prisbasbelopp (för år 2011 var summan 214 000 kronor). Det belopp som betalas ut minskas i förhållande till andra inkomster, vilket innebär att garantin inte ger något ekonomiskt utfall det året om konstnären når en egen inkomst på cirka 260 000 kronor.

Inkomstgarantierna inom bild, form, musik, teater, dans och film har fördelats av Konstnärsnämndens styrelse, medan garantier till författare och översättare fördelats av Sveriges författarfond. Antalet garantier till författare, översättare, dramatiker och kulturjournalister är för närvarande kring 30 stycken. Hur många som ska gå till ordkonstgrupperna har Konstnärsnämnden och författarfonden kommit överens om.

6.5 Centrumbildningarna på ordområdet

De s.k. centrumbildningarna på kulturområdet arbetar för främja sina respektive konstområden och för att förbättra villkoren för kulturskaparna på arbetsmarknaden, främst genom uppdragsförmedling. De kan ofta ha en viktig roll som mäklare mellan kultur och näringsliv. Medlemmar är oftast enskilda personer, yrkesverksamma inom ett visst konstområde. Centrumbildningar finns i dag inom konstområden som ord, bild, form, ton, teater, dans, film och foto. Tolv centrumbildningar får stöd av Statens kulturråd.

En viktig uppgift för centrumbildningarna är att fungera arbetsförmedlande. Centrumbildningarna förmedlar totalt sett varje år närmare 9 000 uppdrag till kulturskapare. De kompletterar därigenom arbetsförmedlingen med sin kompetens och är inte minst viktiga för de yrkes kategorier, t.ex. författare och översättare, som inte i någon större utsträckning kan använda sig av arbetsförmedlingens tjänster.

De centrumbildningar som samlar utövare inom ordområdet är Centrum för dramatik, Författarcentrum och Översättarcentrum. Centrumbildningarna på ordområdet förmedlar t.ex. författar-

besök, driver läs- och skrivfrämjande projekt och anordnar litterära evenemang.

Centrum för dramatik

Centrum för dramatik är en ideell förening som består av yrkesverksamma dramatiker och översättare av dramatik som skriver för scen, film, radio, tv och andra medier. Föreningen har cirka 200 medlemmar. Centrum för dramatik får stöd från Kulturrådet och finansierar i övrigt verksamheten med projektpengar och medlemsavgifter. Centrum för dramatik samarbetar bl.a. med Sveriges Dramatikerförbund.

Huvuduppgiften är att förmedla uppdrag till dramatiker från tänkbara uppdragsgivare såsom teatrar, filmbolag eller tv-produktionsbolag. Man förmedlar även dramatikerbesök i skolorna i syfte att lärare och elever ska få lära sig hur dramatik skapas med hjälp av manus.

Författarcentrum

Författarcentrum är en ideell förening för yrkesverksamma författare som startades 1967. Föreningen är indelad i fyra regioner: Författarcentrum Öst, Väst, Norr och Syd. Dessa samarbetar i Författarcentrum Riks. Författarcentrum Riks har en egen ordförande och styrelsen består av representanter från de fyra regionerna. Totalt består de olika föreningarna av cirka 1 400 medlemmar.

Författarcentrum Riks erhåller årligen anslag från Statens kulturråd som fördelas till de fyra regionala föreningarna. Dessa erhåller även stöd från regioner och kommuner. Anslaget från Kulturrådet finansierar en stor del av verksamheten vid Författarcentrum Riks och ger möjlighet att bedriva en rikstäckande författarförmedling genom de regionala författarcentren.

Förmedling av författarbesök till skolor, bibliotek, studieförbund, företag och konferenser, är också en viktig verksamhet för de olika regionala föreningarna. Föreningarna engagerar sig även i ett stort antal läs- och skrivfrämjande projekt och arrangerar litterära evenemang.

Författarcentrum Öst driver print-on-demand-förlaget Podium som syftar till att bredda bokmarknaden. Norrländska litteratur-

sällskapet/Författarcentrum Norr ger bl.a. ut den egna tidskriften *Provins* som behandlar den norrländska litteraturen.

Översättarcentrum

Översättarcentrum är en ideell förening för skönlitterära och facklitterära översättare. Översättarcentrum bildades 1979 och verksamheten finansieras dels med medlemsavgifter, dels med årliga bidrag från Statens kulturråd. Översättarcentrum har cirka 350 medlemmar spridda över landet.

Översättarcentrum tillhandahåller en uppdragsförmedling dit förlag och andra kan vända sig för att hitta kvalificerade översättare. Vidare arbetar de för att förmedla översättare till skolor och de står även bakom en rad arrangemang såsom seminarier, föreläsningar och workshops för litterära översättare.

Statliga bidrag till centrubildningarna på ordområdet

Statliga bidrag till centrubildningarna fördelas av Statens kulturråd. I tabellen nedan redovisas det stöd som betalats ut till respektive centrubildning de senaste fem åren. Att bidragen ökade under 2010 och 2011 beror på att extra medel tillfördes centrubildningarna av regeringen dessa år, totalt 10 miljoner kronor per år. Den tillfälliga resursförstärkningen syftade till att öka sysselsättningen bland kulturskaparna och främja dynamiken på denna del av arbetsmarknaden.

Tabell 6.3 Statsbidrag till centrubildningar på ordområdet, 2008–2012 (tusen kronor)

	2008	2009	2010	2011	2012
Centrum för dramatik	-	250	850	1 050	400
Författarcentrum	4 202	4 202	5 102	5 102	4 200
Översättarcentrum	1 113	1 113	1 813	1 793	1 110

Källa: Statens kulturråd. Siffrorna avser utbetalda medel för respektive verksamhetsår.

Enligt de kriterier Statens kulturråd beslutat för bidrag till centrubildningar ges bidrag till allmän verksamhet för att främja den aktuella konstarens ställning och mer specifikt till arbets-

förmedlande verksamhet. Medlemmarna ska vara professionella och yrkesverksamma. I bedömningarna har under senare år allt större tyngd kommit att läggas vid kvaliteten på organisationernas arbetsförmedlande verksamhet.

Utöver de centrumbildningar som får stöd, finns det andra konstnärsdrivna organisationer som bedriver förmedlande verksamhet i olika former och som i framtiden skulle kunna kvalificera sig för bidrag som centrumbildning. På litteraturområdet rör det sig främst om Seriefrämjandet som har ambitionen att fungera som centrumbildning.²³ För att möjliggöra en mer flexibel bidragsgivning, som bl.a. tydligare tar sikte på förmågan att utveckla den arbetsförmedlande verksamheten, har Statens kulturråd nyligen gjort en översyn av kriterierna för stöd till centrumbildningarna.²⁴

---

²³ Seriefrämjandet har beviljats stöd från Kulturrådet, men på andra grunder.

²⁴ Se Statens kulturråds rapport *Översyn av Kulturrådets bidragsgivning till centrumbildningarna* (2011).

7 Utgivning och försäljning

Vi har i uppdrag att analysera hur den svenska bokmarknaden har utvecklats över tid, bl.a. vad gäller mångfalden i utgivningen av översatt och på svenska utgiven fack- och skönlitteratur samt litteratur på andra språk. Särskilt avseende ska fästas vid den digitala utvecklingen. Uppdraget är också att bedöma om utvecklingen inneburit en minskad bredd när det gäller tillgången för konsumenterna till kvalitetslitteratur inom kulturpolitiskt relevanta genrer.

Denna del av uppdraget behandlas i två separata kapitel. I detta kapitel analyseras bokmarknaden med utgångspunkt i utgivningen. Vilken litteratur ges ut? Hur ser försäljningsutvecklingen ut per kategori? I nästa kapitel behandlas bokmarknadens aktörer, som förlag, distributörer, återförsäljare etc.

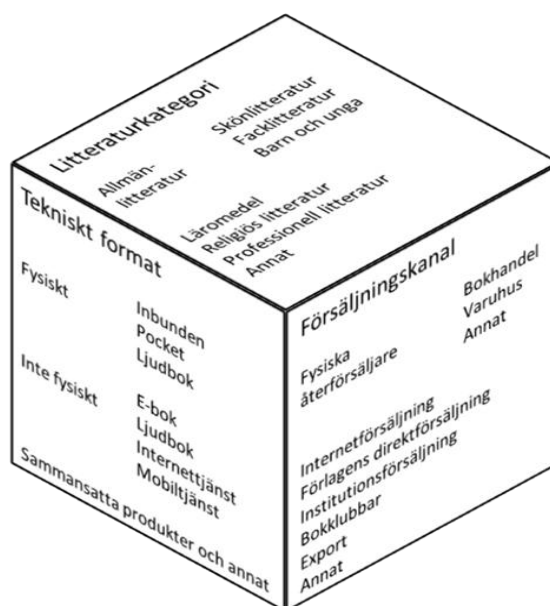
7.1 Kategorier, format och försäljningskanaler

För att beskriva utgivningen och försäljningen av litteratur i dagens medieklimate behövs relativt specifik statistik. Inte bara om olika litteraturkategorier, utan även om en uppsättning format och en mängd försäljningskanaler. Informationsbehovet kan illustreras av den amerikanska undersökningen BookStats s.k. datakub som specificerar en rad viktiga variabler fördelade längs tre axlar.¹

---

¹ BookStats genomförs av Book Industry Study Group tillsammans med American Publishers Association. Book Industry Study Group representerar ett stort antal företag från olika led i bokbranschen vilket har gjort det möjligt att skapa en relativt djuplodande statistik.

Figur 7.1 Datakuben – Branschstatistik i tre dimensioner

Anm.: Figuren är en bearbetning av en grafisk presentation som används av Book Industry Study Group.

För att ge en bild av bokmarknaden behövs för det första en statistik uppdelad på litteraturkategorier. Ovanstående är exempel på vanligen använda och tämligen grova kategoriindelningar. För att kunna dra kulturpolitiska slutsatser skulle det egentligen behövas en ännu mer detaljerad underindelning, t.ex. i genrer eller efter texternas komplexitetsgrad.

För det andra behövs en statistik uppdelad på tekniskt format. Med övergången till ickefysiska format blir detta allt mer komplicerat, samtidigt som möjligheterna att automatisera datainsamlingen naturligtvis ökar. Det är också lätt att tänka sig en mer detaljerad indelning än i figuren ovan.

Slutligen behövs det även uppgifter om försäljningen per försäljningskanal. Först och främst vad gäller fördelningen mellan fysiska försäljningskanaler, som bokhandlar och varuhus, och försäljning via internet. Till detta kommer även olika typer av exportförsäljning samt direktförsäljning från förlagen till institutioner (t.ex. bibliotek och företag) eller till enskilda.

Denna grafiska representation visar hur dessa dimensioner skär varandra: det är först när man kan se i vilka försäljningskanaler en viss typ av litteratur, i ett visst format, säljs som man fullt ut kan analysera frågan om konsumenternas tillgång på ett tillfredställande sätt. Tyvärr är denna typ av uppgifter sällan tillgängliga i Sverige.

Som framhölls redan i den förra litteraturutredningen 1997 är det en brist att det inte finns en heltäckande och tillförlitlig statistik över bokutgivningen och bokbranschens ekonomi i Sverige.² När det rör utgivningen och dess fördelning på litteraturkategorier och format finns i huvudsak två typer av källor tillgängliga. För det första den registrering som sker vid biblioteken, främst Kungl. biblioteket och Svenska Barnboksinstitutet. Vidare föreligger statistik över utgivna titlar och försäljning från förlagens branschorganisationer, dvs. främst Svenska Förläggareföreningen.

Problemet är att dessa uppgifter bygger på tämligen grova kategoriindelningar. Även bibliotekens registrering är svår att använda för närmare studier av en viss kategori/genre utan stora forskningsinsatser. Dessutom innefattar den statistik branschorganisationerna tillhandahåller bara en del av marknaden. Att föreningarna endast för statistik över sina medlemsförlag gör användbarheten begränsad, även om de flesta större förlag är medlemmar. Den mest besvärande aspekten är dock att de företag som är med har förändrats över tid, vilket i vissa fall påverkar jämförbarheten.

Dessutom ska det påpekas att de i Sverige tillgängliga uppgifterna vad gäller försäljning bara rör försäljningen från förlag till återförsäljare (förutom när det gäller förlagens egen direktförsäljning), inte försäljning till slutkund. Det går alltså inte att se hur eller i vilken utsträckning litteratur inom en viss kategori säljer i konsumentledet, inte heller hur viktig en viss försäljningskanal är för en specifik typ av litteratur.³

---

² Se *Boken i tiden* (1997:141), s. 302–307.

³ Enligt uppgift finns det dock planer på att inom kort börja samla in en mer omfattande branschstatistik som också innefattar försäljning i detaljhandelsledet.

Kapitlets disposition

Med reservation för dessa problem analyseras i det följande utgivningen och försäljningen av *allmänlitteratur*. Med allmänlitteratur avses vanligen skönlitteratur, facklitteratur förutom läromedel samt barn- och ungdomslitteratur.⁴ Allmänlitteraturen riktar sig till en allmän publik och saluförs via ordinarie försäljningskanaler som bokhandel och bokklubbar. Det är inom dess underkategorier som den konstnärligt inriktade litteraturen finns och det är mot dessa områden de kulturpolitiska stöden riktas. Denna del av marknaden uppskattades 2009 omsätta sammantaget cirka 4,7 miljarder kronor av en total bokmarknad på kring 7 miljarder.⁵

Kapitlet inleds med en analys av utgivningen. Där det är möjligt är den uppdelad på åtminstone de tre kategorierna skönlitteratur, facklitteratur och barn- och ungdomslitteratur. Därefter beskrivs vissa trender som gäller försäljningen per kategori. En närmare analys av vilken litteratur som säljs i vilka försäljningskanaler är som sagt inte möjlig utifrån tillgängliga uppgifter.

Vad gäller format kan det konstateras att den överväldigande delen av den allmänlitteratur som ges ut fortfarande distribueras, säljs och konsumeras i tryckt form.⁶ Ljudboken har dock sedan ett decennium blivit viktig och på senare år har även e-boken gjort sitt intåg. Utveckling för dessa tekniska format beskrivs i ett särskilt avsnitt. Kapitlet avslutas med en sammanfattande analys.

7.2 Utgivning av allmänlitteratur

Utgivningen av allmänlitteratur kan beskrivas med utgångspunkt i Förläggareföreningens statistik. Föreningens medlemsförlag redovisar på årsbasis antalet utgivna nya upplagor och nya titlar, vilket i princip innebär böcker med en ny sättning som får nytt ISBN-

---

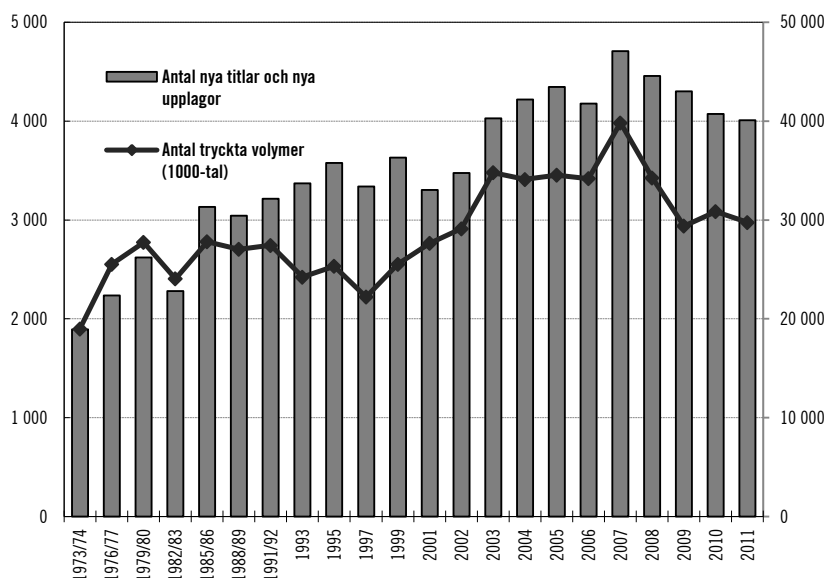
⁴ Med läromedel menas böcker för grundskola och gymnasium. Kursböcker avser litteratur för högskola och annan vidareutbildning. Även om allmänlitteraturen står i fokus i det följande förhåller sig de statistiska uppgifterna inte alltid till dessa gränser och i vissa fall är det motiverat att vidga området något.

⁵ En skattning av bokmarknaden som bl.a. bygger på Förläggareföreningens statistik och uppgifter som återförsäljare ställt till förfogande finns i Kjell Bohlund, *Bokmarknaden 2010* (Svenska Förläggareföreningen, 2010), s. 8.

⁶ På andra marknader är dock andelen digital utgivning redan hög. Det gäller framför allt professionell litteratur men även kurslitteratur. Se Bohlund, *Bokmarknaden 2010*, s. 9.

nummer. En sådan redovisning visar dock inte hur många första-gångsutgivna verk förlagen gett ut under året.

Diagram 7.1 Titlar och tryckta volymer allmänlitteratur, Förläggareföreningens medlemsförlag, 1973–2011

Källa: Svenska Förläggareföreningen. Se bilaga 2, tabell 13.

Medlemsförlagen har under de senaste åren gett ut kring 4 000 nya allmänlitterära titlar och upplagor per år. Antalet utgivna titlar har ökat starkt under 2000-talet och särskilt påtaglig är ökningen efter momssänkningen 2002. Siffrorna är väsentligt högre än under 1990-talet då snittet låg på cirka 3 500 titlar per år – för att inte tala om enskilda år på 1970-talet.⁷

Även antalet tryckta volymer har ökat över tid, från kring 2,5 miljoner per år på 1990-talet till över 3 miljoner per år under 2000-talet. Medelupplagan är generellt över 8 000 volymer per titel under 2000-talet vilket kan jämföras med kring 7 000 per titel på 1990-

⁷ För en bild av utgivningen på den samlade bokmarknaden kan man till denna utgivning lägga de titlar som ges ut av medlemsförlagen i Föreningen Svenska läromedel (se bilaga 2). De har i snitt redovisat ca 1 500 nya titlar per år under de senaste åren. Detta är något färre än på 1990-talet då kring 1 700 titlar gavs ut per år av medlemsförlagen. Jämförelsen med 1990-talet är dock inte helt rättvisande då medlemsförlagens sammansättning förändrats.

talet; på 1970-talet var dock medelupplagan kring 10 000 per titel (se bilaga 2). Eftersom detta är ett medelvärde påverkas det starkt av storsäljare och det säger ingenting om hur stora upplagor en ”vanlig” bok trycks i. Förläggareföreningen redovisar inte median- eller typupplaga.

Den utgivning som Förläggareföreningens medlemsförlag redovisar utgör en viktig del av allmänlitteraturen. Samtidigt finns det många mindre förlag, och några större, som står utanför föreningen samt en stor egenutgivning. Detta förhållande syns om man jämför ovanstående utgivningssiffror med uppgifter om antalet titlar registrerade hos Kungl. biblioteket (KB).

Av registreringen i Nationalbibliografen framgår att det sammantaget publiceras en mycket stor mängd böcker per år i Sverige.⁸ Antalet registrerade böcker i Nationalbibliografen ligger kring 15 000 per år sedan 2004. Detta är även en stor ökning mot det tidiga 2000-talet, då siffran var kring 10 000. Den skarpa skillnaden mellan just dessa perioder speglar dock inte en reell ökning utan beror delvis på ändrade registreringsrutiner från 2004. Nivåerna för enskilda år påverkas även starkt av återkommande eftersläpningar i registreringen.⁹ Trots dessa brister i statistiken är det värt att jämföra de generella nivåerna med antalet registrerade publikationer under tidigare årtionden. Det framgår tydligt att antalet publikationer totalt ökat årtionde för årtionde.

I Nationalbibliografen ingår dock en stor mängd trycksaker som förvisso inte är ämnade för en allmän bokmarknad, bl.a. sådant som biblioteken kallar grått material (dvs. rapporter och trycksaker som det offentliga, företag och föreningar publicerar). Stora utgivare som bidrar till att höja dessa siffror är också de svenska universiteterna som ger ut en strid ström avhandlingar och längre rapporter. Mot denna bakgrund är det kanske mer intressant att titta på antalet registrerade böcker i den s.k. veckolistan.

Veckolistan är en sammanställning av böcker som bedömts vara ämnade för den allmänna bokmarknaden. På flera sätt är dessa uppgifter en bättre spegel av den relevanta utgivningen. De inne-

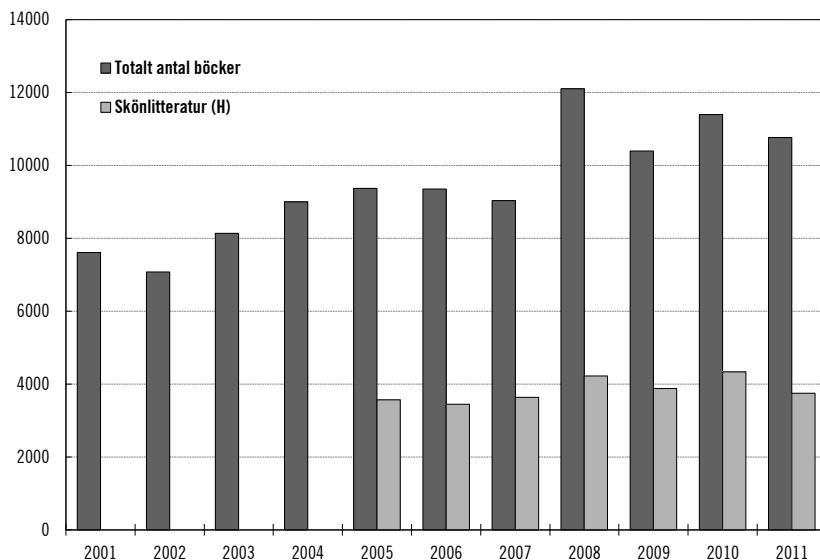
---

⁸ Se bilaga 2. Böcker definieras i redovisningen som publikationer utgivna av bokförlag eller, om så inte är fallet, sådana som är på mer än 48 sidor. I sammanhanget är det även viktigt att notera att statistiken avser de publikationer som registrerats av KB under ett visst år, inte den svenska bokutgivningen under just detta år.

⁹ År 2004 började ett stort antal inte tidigare redovisade delar i rapportserier och liknande förtecknas separat. Både 2002 och 2003 var eftersläpningen stor vilket höjt nivån för det följande året när registreringstakten ökades. Samma sak gällde 2007.

håller titlar som kan antas vara utgivna i avsikt att spridas till en allmän publik och som förväntas kunna distribueras kommersiellt. Dessa uppgifter har inte heller förskjutits av ändrade klassificeringsrutiner under den senaste tioårsperioden.

Diagram 7.2 Böcker registrerade i de s.k. veckolistorna, 2001–2011

Källa: Kungl. biblioteket. Se bilaga 2, tabell 3.

Det kan konstateras att det i veckolistorna i snitt registreras cirka 10 000 nya titlar och upplagor per år. Trenden är att antalet ökat över tid. Den totala siffran är ungefär dubbelt så hög som den som redovisas av Förläggareföreningen och Föreningen Svenska Läro-medel tillsammans. Den stora skillnaden pekar bl.a. på att en stor mängd litteratur ges ut av förlag som inte är medlemmar i dessa två branschföreningar. I siffrorna ingår också en viss andel egenutgivning, dvs. böcker som författarna själva gett ut, antingen under ett eget förlagsnamn eller via någon av de självpubliceringstjänster som finns. Exakt hur stor denna andel är kan dock inte urskiljas med befintliga uppgifter.

Nya verk eller återutgivning

Det är inte alltid de siffror som redovisas medger en uppdelning i andel *nya litterära verk* respektive *återutgivning* i nya upplagor. Förläggareföreningen redovisar förvisso original respektive nytryck (reprint) för sig. Det som föreningen kallar original innefattar dock både förstagångsutgivning av ett verk och nyutgivning som bygger på en ny sättning, dvs. nya upplagor av ett tidigare utgivet verk.

I KB:s officiella statistik går det att urskilja hur många av de registrerade titlarna som är nya verk respektive nya upplagor. Det framgår att cirka 20 procent av det totala antalet publikationer är nya upplagor av tidigare utgivna verk och cirka 80 procent förstagångsutgivning. Hur detta förhållande ser ut varierar dock beroende på litteraturkategori (se bilaga 2).

Andelen återutgivning är väsentligt högre inom kategorin skönlitteratur än inom facklitteratur och barn- och ungdomsböcker.¹⁰ Enligt KB:s registrering är kring 30 procent av de skönlitterära titlarna återutgivning, kring 15 procent av de facklitterära och en marginellt högre andel av barn- och ungdomslitteraturen. Mot bakgrund av statistikens kvalitet kan inga mer detaljerade slutsatser dras om förändringar över tid inom olika kategorier. Förhållandena förefaller dock relativt stabila.¹¹

7.3 Utgivning per litteraturkategori

Förläggareföreningen redovisar kategoriuppdelad statistik för utgivningen med utgångspunkt i bibliotekens SAB-system. Förutom då man särredovisar lyrik och dramatik begränsar sig föreningen till kategorierna skönlitteratur, barn- och ungdomslitteratur och facklitteratur. Den sammanställning som publiceras årligen av registreringen i Nationalbibliografin redovisas även uppdelad på dessa ämnesområden.

En mer detaljerad indelning finns att tillgå på vissa områden. Svenska barnboksinstitutet gör en mer detaljerad analys av registrerade titlar inom barn- och ungdomslitteraturen. I vissa fall

---

¹⁰ Ett problem är att KB:s statistik bara delas upp per ämnesområde för *böcker och broschyurer*, vilket gör att en hel del mindre trycksaker (som troligen inte ges ut i nya upplagor) kan förmodas förskjuta siffrorna för nya upplagor nedåt inom vissa kategorier. Dessa allmänna förhållanden visar sig dock även t.ex. i utgivningen av pocketböcker, se nedan.

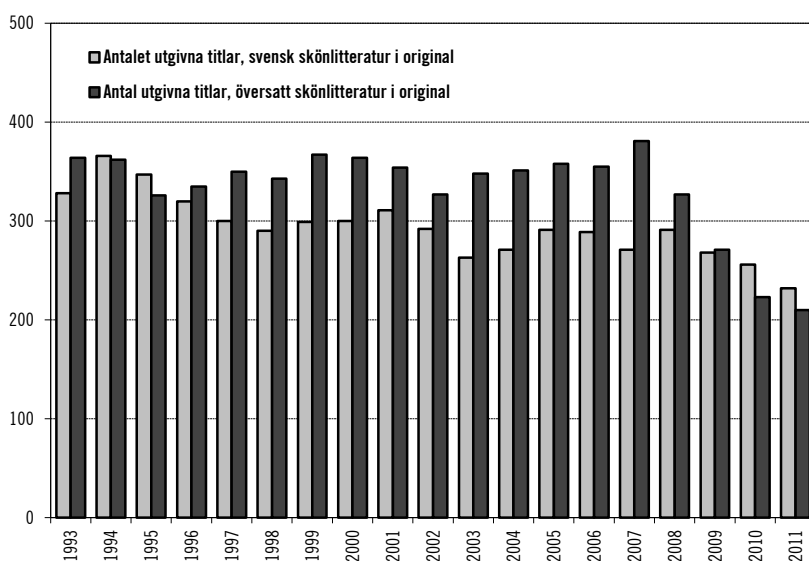
¹¹ Jfr Statens kulturråd, *Böcker och kulturtidskrifter 2000*, Kulturen i siffror 2001:9, s. 13.

kan man även dela upp posterna i Nationalbibliografin och veckolistorna (fr.o.m. 2005) per ämnesområde vid sökningar i databasen Libris. Denna möjlighet utnyttjas nedan i några fall även om digitala sökningar kan vara svåra att verifiera i efterhand.¹²

Utgivning av skönlitteratur

I följande diagram återges Förläggareföreningens siffror för antalet utgivna titlar svensk skönlitteratur i original per år under den senaste tjugoårsperioden.

Diagram 7.3 Skönlitteratur, utgivna titlar i original 1993–2011, Förläggareföreningens medlemsförlag

Källa: Svenska Förläggareföreningen. Se även bilaga 2, tabell 14 för uppgifter om en längre tidsperiod.

Anm.: Lyrik och dramatik, som Förläggareföreningen redovisar separat, har här fördelats med hälften på svensk skönlitteratur och hälften på översatt skönlitteratur.

¹² Ett problem är att Nationalbibliografin kontinuerligt uppdateras, vilket t.ex. innebär att en sökning på material med ett visst utgivningsår (inte registreringsår) kan se olika ut beroende på när den görs.

Av diagrammet framgår att Förläggareföreningens medlemsförlag har en nedåtgående trend vad gäller antalet titlar svensk skönlitteratur i original sedan 1993. Under 1990-talet låg de svenska titlarna i snitt något över 300 per år. De har nu minskat i antal och ligger i snitt tydligt under 300 per år om man räknar de senaste tio åren. Trenden förefaller också vara en fortsatt minskning.

Den översatta skönlitteraturen låg under lång tid stabilt över 300 titlar per år. Det är dock tydligt att den minskat hos medlemsförlagen de senaste åren. Det gavs kring millennieskiftet genomgående ut fler översatta titlar än svenska originaltitlar, men med den kraftiga nedåtgående trenden under senare år har det blivit färre. Till stor del torde denna förändring kunna förklaras av den inhemska populärlitteraturens framgångar, och särskilt kriminalromanens. Sverige har också blivit en allt viktigare exportmarknad för engelskspråkiga originalböcker, vilket kan ha påverkat antalet översättningar (se vidare kapitel 12).

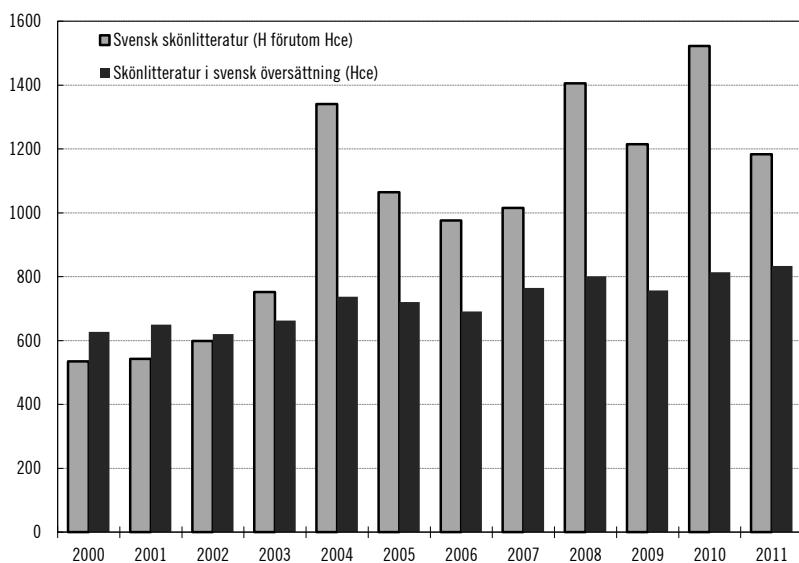
Antalet tryckta volymer har inte utvecklats på samma sätt som antalet titlar, snarare visar Förläggareföreningens siffror på en successiv ökning av antalet volymer över tid inom kategorin (se bilaga 2, tabell 14). Sammantaget ger detta bilden av en marknad där färre titlar säljer i större upplagor. Det bekräftas dock på annat håll att det snarast rör sig om en polarisering, där vissa bästsäljande titlar trycks i mycket stora upplagor samtidigt som volymerna tenderar att sjunka för andra titlar.¹³ Ett sätt som detta tar sig uttryck är genom pocketbokens starka utveckling, där vissa titlar återutges i upplagor som blivit allt större per titel under den senaste tjugoårsperioden.

Som alltid är Kungl. bibliotekets siffror över antalet registrerade titlar långt högre än de som redovisas av Förläggareföreningens medlemsförlag.

---

¹³ Att bästsäljare som trycks och säljs i stora upplagor dominerar marknaden alltmer och att mellansegmentet trängts tillbaka påpekas bl.a. av Olof Grahm, *Kartläggning och förslag till en mer effektiv försäljningsprocess mellan förlag och bokhandel* (Svenska bokhandlareföreningen & Svenska Förläggareföreningen, 2007), s. 10. Affärslogiken bakom utvecklingen mot koncentrerade utgivningslistor beskrivs i Bohlund, *Bokmarknaden 2010*, s. 37 och 46. För exempel på enskilda förlags strategier, se Stefan Eklund, "Med näsa för storsäljare", *Svenska Dagbladet*, 5 december 2009, och Clas Barkman, "Bästsäljare slukar marknaden", *Dagens Nyheter*, 21 september 2010.

Diagram 7.4 Skönlitteratur, nya verk registrerade i Nationalbibliografin, 2000–2011

Källa: Kungl. biblioteket.

Anm.: Kungl. biblioteket gick fr.o.m. 2011 över till att redovisa i enlighet med Dewey-systemet. Uppgifterna för 2011 är därför inte helt jämförbara med tidigare år och bygger på en mer detaljerad redovisning av de skönlitterära kategorierna (se bilaga 2, jfr tabell 4 och tabell 9).

Nationalbibliografin redovisar för tiden efter 2004 nästan genomgående över 1 000 nya verk per år inom kategorin svensk skönlitteratur, även om antalet varierar kraftigt. Under perioden innan var antalet titlar genomgående betydligt lägre. Som framgår av diagrammet är skillnaderna mellan år mycket stora vad gäller svensk skönlitteratur. Det kan knappast tolkas på annat sätt än som variationer i registreringen och siffrorna kan inte användas för att dra slutsatser om utgivningen ett visst år. Däremot säger de något om den totala volymen publicerad skönlitteratur över längre tid.

I Nationalbibliografin har antalet nya verk registrerade som skönlitteratur översatt till svenska successivt ökat från strax över 600 till kring 800 de senaste åren. Nationalbibliografins siffror indikerar alltså inte att det skulle ha förekommit en minskning i utgivningen inom den översatta skönlitteraturen under de senaste åren. För att tolka utveckling vad gäller den översatta skönlitteraturen bör man dock även se närmare på från vilka språk

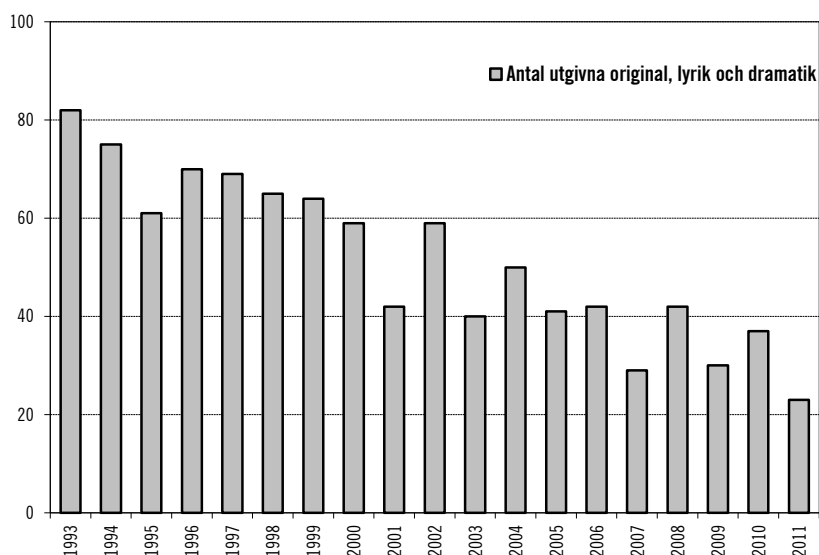
översättningarna görs. Frågan behandlas i kapitel 12 och i bilaga 2 redovisas de största översättningsspråken för skönlitteratur, facklitteratur och barn- och ungdomslitteratur under de senaste åren.

Särskilt om utgivning av lyrik och dramatik

Lyriken och dramatiken är relativt väl avgränsade delar av den skönlitterära utgivningen vilket gör att utvecklingen är något enklare att följa än för andra kategorier. Dessa kategorier är också kulturpolitiskt intressanta då de är viktiga för den litterära kulturen i stort, men sällan ekonomiskt lönsamma.

Förläggareföreningens medlemsförlag särredovisar utgivningen av lyrik och dramatik. I följande diagram redovisas antalet utgivna nya verk och nya upplagor under den senaste tjuogoårsperioden.

Diagram 7.5 Lyrik och dramatik, utgivna titlar i original 1993–2011, Förläggareföreningens medlemsförlag

Källa: Svenska Förläggareföreningen. Se bilaga 2, tabell 14 för uppgifter om en längre tidsperiod.

Av diagrammet framgår för det första att det rör sig om ett relativt begränsat antal titlar som ges ut av de större förlagen inom dessa kategorier. Så har det förvisso även varit historiskt. Det är dock värt att notera att snittet under 1980-talet var över 80-titlar per år, under 1990-talet över 60 titlar och att det under 2000-talet sjunkit till kring 40 titlar per år (se bilaga 2, tabell 14 för uppgifter om tiden innan 1993). Även antalet tryckta volymer har minskat inom denna kategori under senare år, både totalt och räknat per titel.

Det kan förutsättas att dessa utgivningssiffror i dag till största delen består av lyrik och i liten utsträckning av dramatik. Dramatiken är i dag en undanträngd genre på den reguljära bokmarknaden. Även totalt sett (inklusive förlag utanför Förläggareföreningen och egenutgivare) förefaller det i dag i snitt bara ges ut ett 20-tal titlar per år på den svenska bokmarknaden. Enligt en särskild redovisning i den senaste statistiken från Nationalbibliografin registrerades 2011 totalt 24 titlar dramatik, varav 11 var nya svenska verk och 6 nya översättningar till svenska (se bilaga 2, tabell 9).

Dagens situation skiljer sig tydligt mot tidigare årtionden under 1900-talet då utgivningssiffrorna var avsevärt högre och dramatik en litterär genre som relativt ofta lästes av en allmän publik.¹⁴ Den dramatik som används för sceniska uppsättningar tillhandahålls i dag främst av specialiserade teaterförläggare som fungerar som agenter för dramatikererna. Dessa ger inte ut pjäser för försäljning på den reguljära bokmarknaden. För en bredare krets tillhandahålls dramatik dock i viss mån även via internet och print-on-demand-tjänster som DramaDirekt.

Litteraturvetaren Åsa Warnqvist har undersökt lyrikutgivningen mellan åren 1976 och 1995.¹⁵ Hon visar att under hela den undersökta perioden har antalet förstagångsutgivna diktsamlingar varit relativt konstant år från år, generellt sett kring 180–200 stycken. Warnqvist framhåller att detta historiskt sett är höga siffror och att det i princip representerar en fördubbling jämfört med nivån på 1960-talet.

---

¹⁴ För en uppskattning av utvecklingen mellan 1901 och 2005 utifrån uppgifter i Nationalbibliografin se Åsa Eliasson, "Dramatiken och läsaren – en undersökning av dramatikens tillgänglighet på bibliotek, i bokhandeln och på Internet", Uppsatser inom biblioteks- och informationsvetenskap, nr 366 (Uppsala universitet, 2007), s. 35–38.

¹⁵ Åsa Warnqvist, *Poesifloden: Utgivningen av diktsamlingar i Sverige 1976–1995* (Ellerströms förlag, 2007), se särskilt kapitel 3 och appendix C.

Förläggareföreningens medlemsförlag har, som synes, under denna period gett ut mindre än hälften av dessa titlar. I stället har mindre förlag utanför föreningen och en omfattande egenutgivning stått för denna ökning av lyrikutgivningen. Många små förlag som var viktiga för lyriken tillkom t.ex. vid 1980-talets början. Förklaringar till förändringen är att det statliga litteraturstödet gjort det lättare för mindre förlag att ge ut bl.a. lyrik samt en teknikutveckling som gjort det enklare att framställa böcker. En omfattande egenutgivning (totalt sett kring 35 procent av de utgivna titlarna) växte också fram under perioden.

Även om Warnqvists undersökning begränsar sig till tidigare år är resultaten intressanta då de generella slutsatserna troligen är fortsatt giltiga. Mycket tyder på att bilden av en polarisering på marknaden mellan några få lyrikutgivande storförlag och en mängd småförlag och egenutgivare är giltig även i dag. Även om Förläggareföreningens medlemsförlag generellt minskat utgivningen, förefaller de största allmänlitterära förlagen hålla fast vid en viss utgivning av lyrik. De mindre förlagen är dock många och viktiga för lyriken. Dessutom står egenutgivningen även i dag för en stor andel av titlarna. Den totala utgivningen är fortfarande stor sett ur ett historiskt perspektiv och den har förmodligen ökat ytterligare sedan 1990-talets mitt.¹⁶

Utgivning av facklitteratur

En kategori som ofta används i dessa sammanhang men som egentligen säger relativt lite om det egentliga innehållet är facklitteratur. I kategorin ingår vanligen allt som inte klassificeras som skönlitteratur eller litteratur för barn- och unga. Med andra ord bildar det en slags stor övrigtpost som innehåller allt från presentböcker och självhjälpböcker till böcker om filosofi och samhällsfrågor. Att kategorin ser ut på detta vis gör att den kvantitativt sett kan domineras av böcker som inte i sig är särskilt intressanta ur kulturpolitisk synvinkel, t.ex. kokböcker.

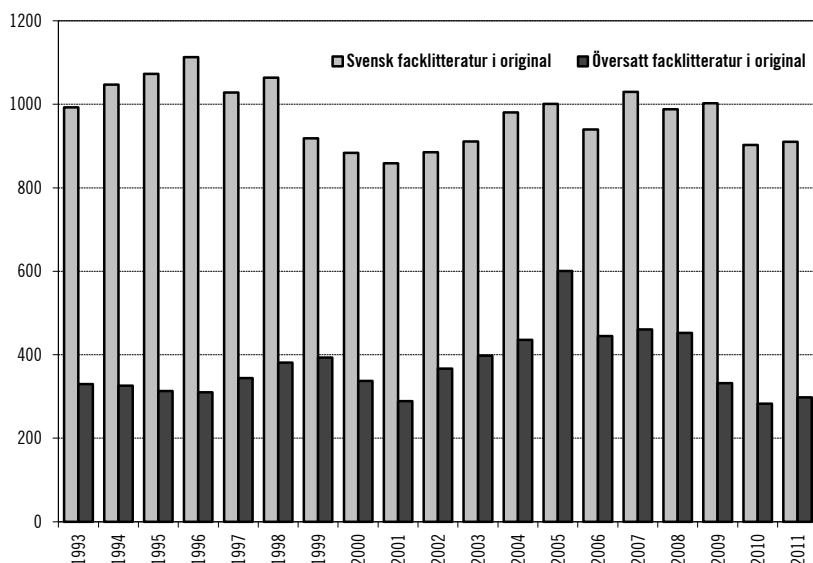
Antalet nya titlar och nya utgåvor av facklitteratur hos Förläggareföreningens medlemsförlag har totalt sett legat kring 1 400

---

¹⁶ Den särskilda redovisningen av skönlitteratur i den senaste statistiken från Nationalbibliografin ger vid handen att KB registrerat 292 nya svenska diktsamlingar 2011 (se bilaga 2, tabell 9). Andelen återutgivning förefaller vara mycket låg, kring 5 procent av antalet svenska titlar var nya upplagor 2011.

stycken per år under den senaste tjugoårsperioden. En viss minskning kan iaktas de allra senaste åren.

Diagram 7.6 Facklitteratur, utgivna titlar i original 1993–2011, Förläggareföreningens medlemsförlag

Källa: Svenska Förläggareföreningen. Se bilaga 2, tabell 15 för uppgifter om en längre tidsperiod.

Anm.: Förläggareföreningen menar med facklitteratur all allmänlitteratur som inte klassificeras som skönlitteratur eller litteratur för barn- och unga. Med andra ord innefattas inte heller här t.ex. läromedel.

Antalet nya titlar och nya utgåvor av svensk facklitteratur ligger strax under 1 000 stycken per år. Det finns en viss variation över tid men det är svårt att se någon långsiktig trend. De översatta titlarna är betydligt färre än de svenska originalen i denna kategori. Det kan noteras att antalet svenska original genomgående är mer än dubbelt så många som de översatta. De minskningar som kan iaktas för både svensk och översatt facklitteratur under de senaste åren har skett från en hög nivå och utgivningen förefaller totalt sett vara relativt stabil över tid.

Även för facklitteraturen kan det, sett över en längre tidsperiod, noteras att de tryckta volymerna successivt ökat, både totalt och per titel (se t.ex. bilaga 2, tabell 15). Upplagorna för till exempel reprint i pocket är dock inte alls lika stora som för de skön-

litterära böckerna, den genomsnittliga tryckta upplagan i detta format är ungefär hälften så stor för facklitteratur.

Som nämnts ovan kan man inte dra några slutsatser för specifika genrer av utvecklingen inom den utgivning som redovisas som facklitteratur. Detta beror bl.a. på att kategorin är för vid för att fånga något meningsfullt i detta avseende. Det beror också på att facklitteraturen utmärks av en omfattande utgivning, särskilt av kvalificerade titlar, på andra förlag än de som är medlemmar i Förläggareföreningen (se kapitel 8).

Att undersöka utgivningen på området närmare via Nationalbibliografin är också svårt eftersom titlarna fördelas på många olika ämnesområden. Vi har ändå följt utvecklingen för vissa kategorier som är, relativt sett, precisa och kan antas vara av kulturpolitiskt intresse då de innefattar sakprosa som ofta läses av en intresserad allmänhet. Ämnesområdena är filosofi och psykologi (D), litteraturvetenskap (G), konst, musik, teater och film (I), historia (K), biografi med genealogi (L) och samhälls- och rättsvetenskap (O).¹⁷

Ser man till dessa ämnesområden kan inga minskningar i registreringen noteras för den senaste tioårsperioden, varken vad gäller antalet nya verk eller upplagor. Snarare syns tendenser till ökning inom alla kategorier. Inom vissa ämnesområden, som kategorierna I och O, är ökningarna förvisso så pass stora att det snarast bör handla om ändrade registreringsrutiner. Även i andra kategorier går dock antalet titlar relativt stadigt upp. Det intressanta här är tendensen, inte de absoluta talen. Även om siffrorna ger vid handen att det ges ut ett relativt stort antal titlar inom respektive kategori så bör man hålla i minnet att det publiceras en stor andel doktorsavhandlingar inom flera av dessa områden.

Utgivning av barn- och ungdomslitteratur

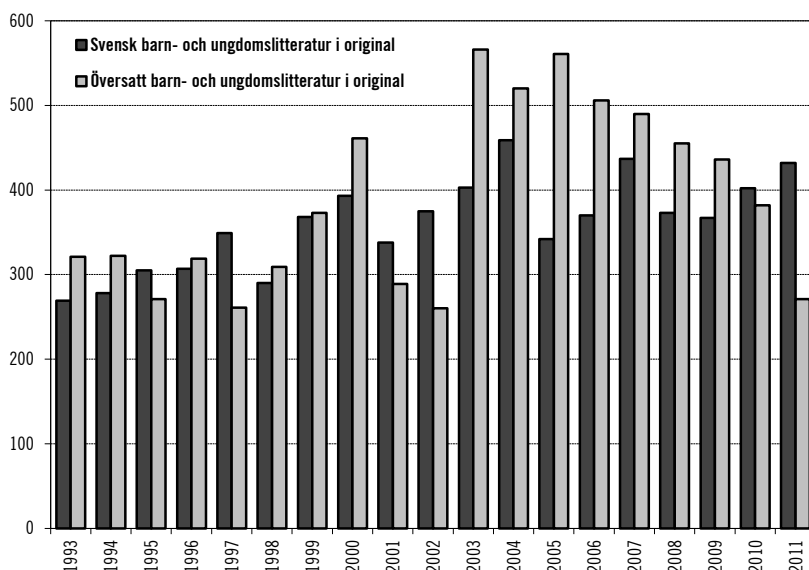
När det gäller barn- och ungdomslitteraturen finns det mer precisa källor att tillgå än för skön- och facklitteraturen. Främst i form av Svenska barnboksinstitutets statistik. Inledningsvis är det dock av

---

¹⁷ Se bilaga 2, tabell 5. Det är värt att påpeka att valet av kategorier naturligtvis inte betyder att det enbart är inom dessa ämnesområden som det finns en utgivning av värde för en läsande allmänhet. Detta urval ska snarare ses som ett stickprov inom några relevanta kategorier.

intresse att se till utgivningen hos Förläggareföreningens medlemsförlag under den senaste tjugoårsperioden.

Diagram 7.7 Barn- och ungdomslitteratur, utgivna titlar i original 1993–2011, Förläggareföreningens medlemsförlag

Källa: Svenska Förläggareföreningen. Se bilaga 2, tabell 16, för uppgifter om en längre tidsperiod.

Anm.: Föreningens siffror bör tolkas med försiktighet då de har påverkats relativt kraftigt av att förlag lämnat respektive gått med under den redovisade perioden (se bilaga 2, tabell 22). De kraftiga svängningar i antalet barn- och ungdomstitlar kan även förklaras av t.ex. Pixiböcker, dvs. små billiga böcker som vissa år ges ut i stora mängder.

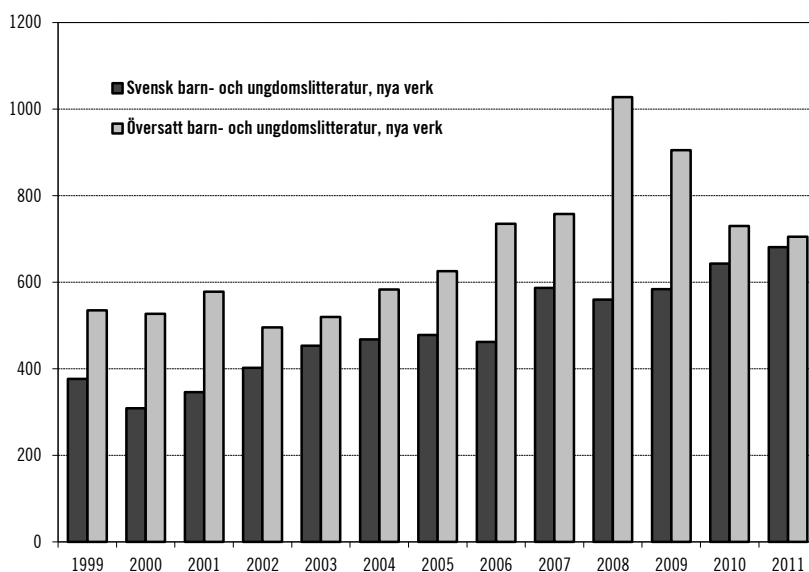
Förläggareföreningens medlemsförlag ger totalt sett ut fler titlar barn- och ungdomslitteratur i original i dag än på 1990-talet. Antalet utgivna svenska originaltitlar har under den senaste tjugoårsperioden trendmässigt ökat, även om svängningarna mellan år är relativt kraftiga (delvis beroende på det statistiska underlaget). En kraftig minskning kan noteras under de senaste åren för antalet titlar översatt barn- och ungdomslitteratur, dock från höga nivåer. Utgivningen av svenska original har de allra senaste åren vuxit sig större än utgivningen av översatta titlar.

Både det totala antalet tryckta volymer och den genomsnittliga upplagan per titel förefaller relativt stabil, om än ökande, sett över tid vad gäller barn- och ungdomslitteratur (se t.ex. bilaga 2, tabell

16). En förklaring till att volymerna inte ökat på samma sätt som för skönlitteratur är att barn- och ungdomslitteraturen inte har en lika omfattande pocketutgivning som skönlitteratur för vuxna.

Svenska barnboksinstitutet kartlägger i samband med den s.k. bokprovningen varje år utgivningen av barn- och ungdomslitteratur under föregående år. Bortsett från ett visst bortfall beroende på sent inskickade böcker – uppskattningsvis kring 10 procent – är statistiken tämligen heltäckande.¹⁸ Statistiken sträcker sig delvis tillbaka till 1993 men är mer specifikt indelad sedan 1999.

Diagram 7.8 Barn- och ungdomslitteratur, antalet registrerade nya verk 1999–2011, Svenska barnboksinstitutet

Källa: Svenska barnboksinstitutet. Se bilaga 2, tabell 11.

Det är intressant att notera att siffrorna pekar mot samma allmänna trender som i Förläggareföreningens statistik. För det första bekräftas bilden av att det över tid successivt getts ut allt fler titlar. Vidare har kategorin översatt barn- och ungdomslitteratur även här

¹⁸ Barnboksinstitutet tillämpar varje år samma gräns, den 28 februari, för när boken ska vara inkommen för att räknas till ett visst år. Även i Barnboksinstitutets statistik utesluts läromedel. Dessutom tar man inte med de titlar som utgivits helt oförändrade under året.

ökat kraftigt under ett antal år på 2000-talet och sedan fallit tillbaka, för att i dag i princip vara lika stor som den svenska.

Barnboksinstitutets statistik visar en relativt stor och successiv ökning av utgivningen under det senaste decenniet, från totalt sett strax under 1 000 titlar i början av perioden till över 1 300 de senaste åren. Andelen översättningar har genomgående varit fler än de svenska originalen, ett mönster som funnits sedan 1970-talet. Främst rör det sig om titlar från de engelska språkområdena som översätts (se vidare kapitel 12). Den kraftiga övervikten för översatta titlar under ett antal år berodde dock främst på den starka mangaboom som sedermera ebbat ut. Förklaringar som anförts till den markanta ökningen av antalet utgivna titlar totalt sett under 2000-talet är den sänkta bokmomsen 2002, större barnkullar och just mangaboomen.¹⁹ Som Kjell Bohlund visat har också förlagens nettointäkter per exemplar av barn- och ungdomsböcker stigit till skillnad från annan utgivning.²⁰ Det senare bör ha bidragit till att det varit attraktivt att satsa på denna typ av utgivning.

Om man både räknar antalet nya verk och antalet nya upplagor tyder registreringen hos Barnboksinstitutet på att det årligen ges ut kring dubbelt så många titlar barn- och ungdomslitteratur som redovisas hos Förläggareföreningen. En förklaring är att det under det senaste decenniet etablerats en rad nya förlag som enbart eller delvis ger ut barn- och ungdomslitteratur. Det finns också tecken på att dessa uppstickare pressat de stora förlagen att hålla uppe utgivningstakten. Under de senaste åren har kring hälften av de titlar som registrerats av Barnboksinstitutet getts ut på mindre förlag (se nästa kapitel för en kategoriindelning av förlagen).²¹

Genrer inom barn- och ungdomslitteraturen

Svenska barnboksinstitutet har sedan bokprovningen inleddes kartlagt tendenser i utgivningen och institutet gör även vissa underindelningar av utgivningen som visar på viktigare trender. Utgivningen delas numera in i följande kategorier: bilderböcker,

---

¹⁹ För en analys av institutets statistik se Åsa Warnqvist, "Dragonball, LasseMaja och Twilight: Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur i Sverige 2001–2010", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10). Ökningen i total utgivning inom barn- och ungdomslitteraturen bekräftas i Kungl. bibliotekets statistik och syns särskilt tydligt om man jämför över en längre tidsperiod (se bilaga 2, tabell 2).

²⁰ Se Bohlund, *Bokmarknaden 2010*, s. 37–38.

²¹ Warnqvist, "Dragonball, LasseMaja och Twilight", s. 337 och 347–348.

kapitelböcker (för barn i åldern 6–9 år), mellanåldersböcker, ungdomsböcker, faktaböcker, tecknade serier, sagor, samlingar, poesi och sångböcker.

Bilderböcker är klart vanligast och står för kring 40 procent av titlarna. Därefter kommer kapitelböcker, mellanåldersböcker och ungdomsböcker – utgivningskategorier som alla ligger kring 250 titlar om året. Även faktaböcker och tecknade serier är relativt stora kategorier, med över hundra titlar om året i normalfallet. Mer ovanliga utgivningskategorier är sagor, samlingar av olika slag, sångböcker och poesi specifikt för barn och unga.

Denna indelning i underkategorier visar att de senare årens ökning i utgivningen hänförs till vissa delar av utgivningen.²² Utgivningen av bilderböcker har ökat med närmare 50 procent under perioden och flera nya förlag som satsat på sådana har etablerats under perioden. Även kapitelböckerna har ökat i antal, vilket är intressant mot bakgrund av att det tidigare framförts kritik mot att det funnits för få titlar riktade till barn i åldern 6–9 år. En viktig förklaring till denna ökning är den kraftiga uppgången för deckare inom barn- och ungdomslitteraturen. Dessa vänder sig ofta till nybörjarläsarna i denna ålderskategori.

Ungdomsböckerna har också ökat tydligt i antal under det senaste decenniet. En förklaring till det är att flera nya förlag satsat på böcker som befinner sig i gränslandet mellan ungdomsbok och vuxenbok. Den trend som fått störst genomslag i utgivningen är dock mangaboomen som innebar en ökning med flera hundra procent i kategorin tecknade serier. I dag är det dock få förlag som längre ger ut manga. Att denna utgivning fallit bort kan även förklara den nedgång i de totala siffrorna som kan noteras för de allra senaste åren.

Utgivning av litteratur på nationella minoritetsspråk

Sverige har fem nationella minoritetsspråk: samiska, meänkieli, finska, romani chib och jiddisch.²³ De nationella minoritetsspråken har olika förutsättningar för utgivning av litteratur, bl.a. varierar

---

²² För en närmare tolkning av utvecklingen se Warnqvist, "Dragonball, LasseMaja och Twilight", s. 337–341.

²³ Se språklagen (2009:600) och lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk. Följande allmänna information om minoritetsspråken är hämtad från Språkrådets webbplats, www.språkradet.se

antalet personer som talar respektive språk eller varietet av språket. Vidare är den skriftspråkliga kulturen olika utvecklad. Finska språket har på många sätt en särställning vad gäller litteratur genom tillgången till den finska bokmarknaden. Ett transnationellt litteraturutbyte finns i viss mån även på vissa av de andra minoritetsspråken, t.ex. samiska och jiddisch.

Samiska talas i de norra delarna av Norge, Sverige och Finland samt på Kolahalvön i Ryssland. I Sverige talas samiska av cirka 7 000 personer totalt sett. Samiska är inte ett enhetligt språk utan består av flera olika varieteter. Skillnaderna kan vara stora och nästan varje varietet har sitt eget skriftspråk. Den största varieteten i Sverige är nordsamiska som talas av cirka 6 000 personer i landet. Sydsamiska och lulesamiska talas av cirka 500 personer vardera.

Meänkieli (tornedalsfinska) talas främst i sex kommuner i Tornedalen: Haparanda, Övertorneå, Pajala, Kiruna, Gällivare och Kalix. I hela Norrbotten kan det enligt Språkrådet uppskattas att uppemot 75 000 personer talar meänkieli i någon utsträckning.

Finska talas av en stor grupp i Sverige. Efter andra världskriget har stora finska befolkningsgrupper bildats i storstäderna och på industriorter i södra och mellersta Sverige. Även Norrbotten har en betydande finskspråkig befolkning. Den finska som talas i Sverige är samma som i Finland. I dag talar cirka 300 000 personer i Sverige finska.

Romani chib i Sverige består av olika varieteter, bl.a. kale, lovari, svensk romani (resanderomani), kaldaras och arli. De olika varieteterna är ömsesidigt förståeliga i varierande grad. Under lång tid var romani chib i huvudsak ett muntligt språk. Skriven romani blir allt vanligare, men något helt enhetligt skriftspråk finns ännu inte. Någon form av romani talas i dag av cirka 40 000 svenskar.

Jiddisch är ett germanskt språk med inslag av hebreiska och slaviska språk. Jiddisch skrivs traditionellt med hebreiskt alfabet även om det i dag också förekommer med latinskt alfabet. Omkring 4 000 svenskar talar och förstår i dag jiddisch i olika utsträckning. För de allra flesta jiddischtalande i Sverige är det dock inte förstaspråk.

De nationella minoritetsspråken är svagt representerade i utgivningen i Sverige. De större förlagen har inte (med något undantag) gett ut litteratur på dessa språk och den utgivning som kommer till stånd sker på mindre specialiserade förlag, genom vissa organisationers försorg eller i form av egenutgivning.

Förlaget Podium, som grundades 1998 av Författarcentrum, har som en del i verksamheten att ge ut böcker på minoritetsspråk i original och översättning. Hittills har Podium gett ut böcker på romani (både på kalderas, lovari och resanderomani), jiddisch och samiska (både nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska). Totalt rör det sig om ett tjugotal titlar i ett antal olika översättningar.

Vad gäller meänkieli kan konstateras att Bengt Pohjanens förlagsinitiativ stått för merparten av utgivningen på språket under den senaste tjugoårsperioden.²⁴ Förlagen Kaamos och Barents Publisher har tillsammans gett ut ett 50-tal titlar på meänkieli under perioden 1985–2011. Till detta kan läggas utgivningen av ett tjugotal titlar på Meänkielen förlaaki. I det senare fallet rör det sig dock främst om ordböcker.

För närvarande finns inga samiskt inriktade förlag i Sverige. Tidigare fanns förlaget Sámi girjjit, som under åren 1983–1997 gav ut totalt 46 böcker på företrädesvis nordsamiska.²⁵ Viss utgivning har också som nämnts på senare år kommit till stånd genom Podium. Annars är import från Norge den viktigaste vägen att tillgå samiskspråkig litteratur. I Norge finns flera förlag som får stöd från bl.a. det norska Sametinget för bokproduktion.

Situationen vad gäller litteratur på romani präglas av att de olika romska språken i liten utsträckning är standardiserade och kodifierade. Ansträngningar har gjorts under många år (bl.a. av Myndigheten för skolutveckling) för att åstadkomma läromedel på de olika varieteterna men den litterära utgivningen utöver det är nästan obefintlig.²⁶ Undantag utgör ungefär ett tiotal titlar som getts ut under de senaste trettio åren, bl.a. av Podium och bokförlaget Tranan.

7.4 Litteraturkategorierna i utgivningsstödet

Ett sätt att spegla utvecklingen inom olika litteraturkategorier är att se till de uppgifter som skapas i hanteringen av det statliga utgivningsstödet. Förändringar i antalet ansökningar kan tyda på

---

²⁴ För en närmare beskrivning se Jimmy Gärdemalm & Maria Öman, *Litteraturens villkor i Norrbotten – en kartläggning* (Norrbottens länsbibliotek, 2012), s. 19–21.

²⁵ Gärdemalm & Öman, *Litteraturens villkor i Norrbotten*, s. 22.

²⁶ Se Ellen Bijvoet & Kari Fraurud, *Det romska språket och romsk språkvård i Sverige 2007* (Institutet för språk och folkminnen, 2008), s. 54–55.

förändringar inom centrala delar av utgivningen, dvs. just de litteraturkategorier som kan komma ifråga för stöd.

Ser man till antalet ansökningar inom ny svensk skönlitteratur framgår det att de generellt legat kring 400 per år sedan 1990/91. En viss nedgång kan iakttas de senaste åren och antalet ansökningar var för första gången under 300 år 2010, även om det sedan åter ökade något 2011. Inom kategorin skönlitteratur översatt till svenska noteras under senare år en viss ökning av både ansökningar och bifall om man jämför ett antal år bakåt i tiden.²⁷

Inom facklitteraturen (svenska original och översättningar tillsammans) har antalet ansökningar och bifall legat relativt stabilt över den senaste tjugoårsperioden. Ansökningarna ligger genomgående mellan cirka 300 och 350 och antalet bifall en bit över 100, ofta närmare 150. 2011 inkom dock hela 407 ansökningar. Inga tydliga trender över tid kan urskiljas i de variationer som finns år från år.

I kategorin barn- och ungdomslitteratur (svenska original och översättningar tillsammans) har antalet ansökningar varierat kring 400 per år under hela perioden. Det var generellt sett något färre på 1990-talet då snittet är under 400. På 2000-talet ligger snittet över 400 per år. En påtaglig minskning har dock skett de senaste två redovisade åren, om än från en hög nivå. Antalet bifall har successivt ökat något över tid inom stödordningen.

Sammantaget ger detta få indikationer på dramatiska förändringar inom dessa delar av utgivningen. Snarare kan siffrorna tolkas som att andelen kvalificerad litteratur som kan komma ifråga för stöd är tämligen konstant över tid. Ett undantag är möjligen skönlitteratur där trenden är en minskning inom ny svensk skönlitteratur för vuxna men en ökning av den översatta. Denna utveckling kan bero på flera saker. En förklaring kan vara en minskning i utgivningen vad gäller svensk skönlitteratur hos de etablerade förlagen, samtidigt har upplagegränsen för stöd sänkts vilket innebär att något färre ansökningar skickas in. Att många små förlag numera har en kvalitetsutgivning av översatt litteratur kan ha bidragit till att antalet ansökningar inom översatt skönlitteratur samtidigt har ökat.²⁸

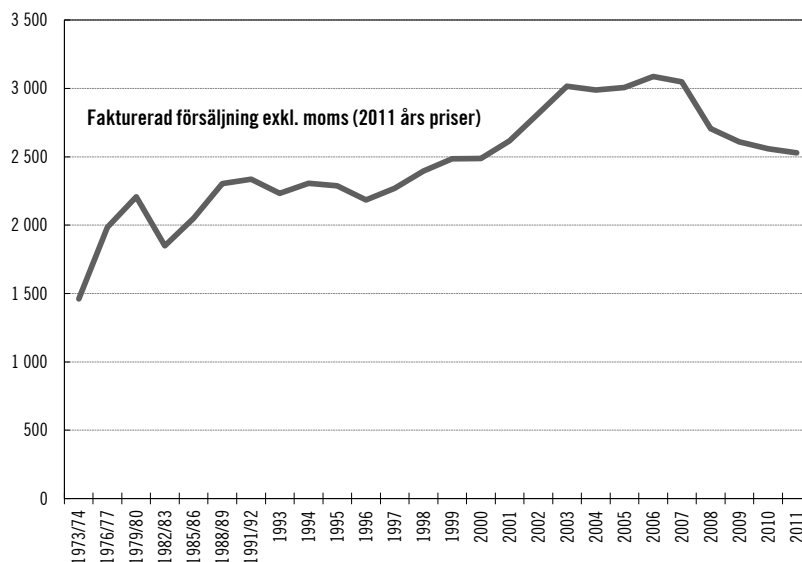
²⁷ En sammanställning av antalet ansökningar och bifall i några centrala litteraturkategorier finns i bilaga 2, tabell 30.

²⁸ Ny svensk skönlitteratur fick tidigare en mycket stor andel av det totala utgivningsstödet, något som förändrats på senare år (se kapitel 9). Som väntat framgår det också att bifallen minskat relativt kraftigt över tid. Det är knappast enbart relaterat till antalet ansökningar

7.5 Försäljning av allmänlitteratur

När det gäller försäljningen per litteraturkategori finns i princip enbart Förläggareföreningens statistik att tillgå. De utanförstående förlag som är verksamma på allmänlitteraturmarknaden har i dag en omsättning som enligt föreningen själv uppskattningsvis motsvarar 30 procent av marknaden. Det bör hållas i minnet när man tolkar de tillgängliga uppgifterna.

Diagram 7.9 Försäljning av allmänlitteratur i fasta priser 1973–2011, Förläggareföreningens medlemsförlag (miljoner kronor)

Källa: Svenska Förläggareföreningen. Se bilaga 2, tabell 18.

Anm.: Förlagen redovisar nettointäkter vid försäljning till återförsäljare och konsumentpriser vid direktförsäljning. Från och med 2010 ingår inte försäljning från bokklubb i statistiken, vilket var fallet t.o.m. 2009. I stället ingår försäljning till bokklubb. Det innebär att siffrorna för de senaste åren inte är helt jämförbara bakåt i tid. Försäljning till februarirean ingår fr.o.m. 2010 vilket den inte gjort tidigare.

Marknaden för allmänlitteratur har enligt föreningens statistik vuxit betydligt sedan 1970-talet och 1980-talet. En påtaglig uppgång under 2000-talets första år är också tydlig och bakom den

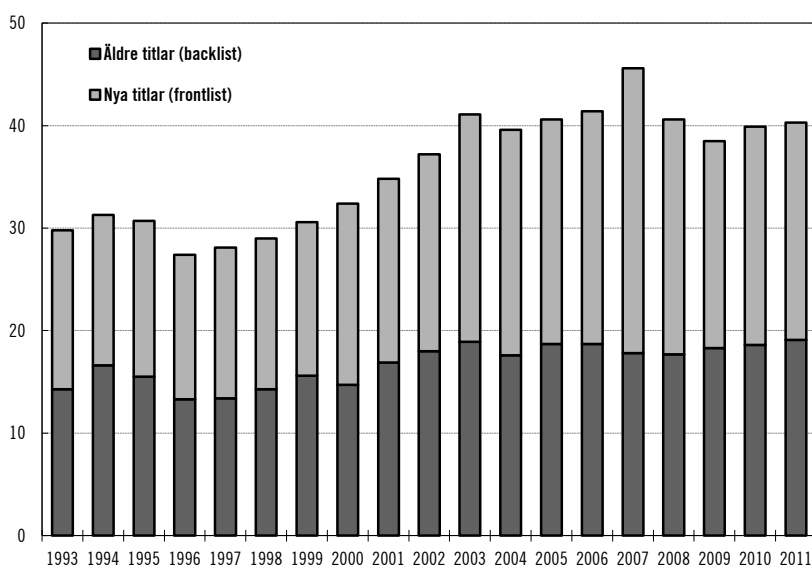
---

eller kvaliteten på ansökningarna, utan även ett uttryck för förändringar i policy vad gäller stödet till just ny svensk skönlitteratur.

starka uppgången kan man bl.a. se effekten av momssänkningen 2002. De ekonomiskt sett bästa åren hittills var 2003–2007 med en total försäljning per år på över tre miljarder kronor i dagens penningvärde. Därefter har försäljningen åter gått ner och ligger i dag på ungefär samma nivå som år 2000. Från 2000 till 2007 växte försäljningen i takt med eller till och med snabbare än den privata konsumtionen, därefter har gapet mellan dessa åter ökat då konsumtionen fortsatt stiga samtidigt som förlagens försäljning sjunkit.²⁹

I följande diagram presenteras det totala antalet sålda volymer per år uppdelat på nya titlar (frontlist) och äldre titlar (backlist) för Förläggareföreningens medlemsförlag.

Diagram 7.10 Antal sålda volymer 1993–2011, Förläggareföreningens medlemsförlag (miljoner exemplar)

Källa: Svenska Förläggareföreningen. Se bilaga 2, tabell 21, för uppgifter om en längre tidsperiod.

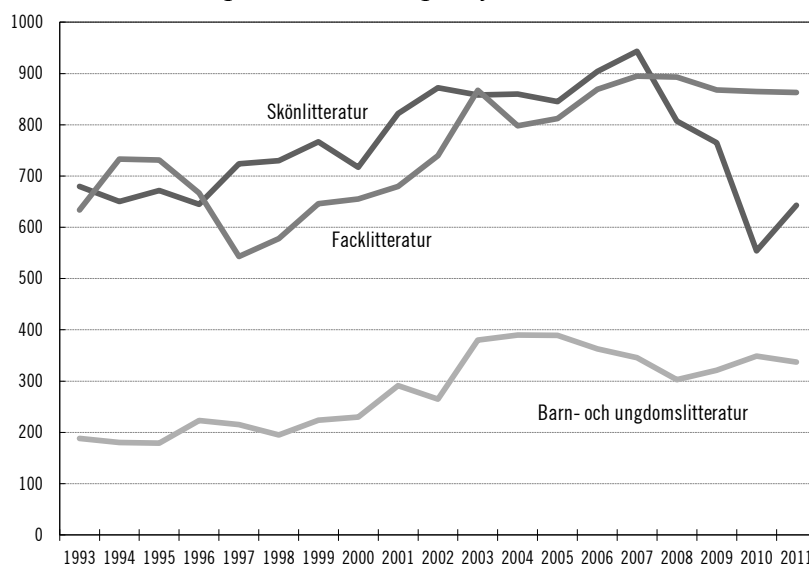
²⁹ Som Kjell Bohlund påpekat sätter denna utveckling press på branschstrukturen då kostnaderna för förlagen kan förväntas öka snabbare än försäljningen. Se *Bokmarknaden 2010*, s. 17 f. Det är även intressant att notera att försäljningen till utlandet ökat under senare år hos Förläggareföreningens medlemsförlag (se vidare kapitel 12).

Som framgår av diagrammet har antalet sålda volymer ökat relativt kraftigt under det senaste decenniet jämfört med föregående. Ett intressant faktum är att antalet sålda backlistvolymer förvisso visar en tendens att öka om man jämför 1990-talet och 2000-talet, men ökningen är svagare än för nya titlar. Antalet sålda backlisttitlar är intressant eftersom denna försäljning är mycket viktig för förlagens ekonomi. Många har förväntat sig att internethandelns expansion under senare år skulle få till följd att äldre titlar skulle komma att stå för en större andel av försäljningen. Dessa siffror pekar dock inte på en sådan tendens: den stora ökningen i totalt antal sålda volymer förklaras av de nya titlarna och andelen sålda volymer nya titlar av det totala antalet ligger i dag något högre än på 1990-talet.

Försäljningen per litteraturkategori

Förläggareföreningens statistik medger också en uppdelning av försäljningen på litteraturkategorier. I följande diagram presenteras siffrorna för den senaste tjugoårsperioden.

Diagram 7.11 Försäljning per litteraturkategori 1993–2011, Förläggareföreningens medlemsförlag (miljoner kronor)

Källa: Svenska Förläggareföreningen. Se bilaga 2, tabell 18, för uppgifter om en längre tidsperiod.

Anm.: Försäljning uppdelat per litteraturkategori understiger total försäljning då förlagen inte alltid redovisat med denna detaljeringsgrad. Försäljningssiffrorna påverkas av förändringar i medlemsförlagens sammansättning. Ökningen 2003 för barn- och ungdomslitteratur och facklitteratur beror t.ex. till stor del på tillkommande förlag. Se vidare bilaga 2, tabell 22.

Efter en stabil utveckling under 1990-talet ökade försäljningen av skönlitteratur relativt starkt från momssänkningen fram till 2007. Därefter har den sjunkit kraftigt. Minskningen är anmärkningsvärd och gäller som det verkar både svensk och översatt skönlitteratur även om den översatta minskat mer (den skarpa nedgången kan förvisso ha förstärkts av frånvaron av en utländsk bästsäljande författare som Dan Brown de senaste åren).³⁰ I reala termer ligger den totala försäljningen av skönlitteratur i dag på samma nivå som i mitten på 1980-talet.

Försäljningen av facklitteratur har, sett över längre tid, ökat relativt starkt. Ovanstående diagram illustrerar facklitteraturens ökade betydelse för Förläggareföreningens medlemsförlag; efter att skönlitteraturen minskat på senare år är detta numera den största litteraturkategorin försäljningsmässigt. Detta är intressant mot bakgrund av det ibland har antagits att informationskällor på internet skulle komma att ersätta många facklitterära böcker och att läsningen av facklitteratur ser ut att minska.³¹

Barn- och ungdomslitteraturen har haft en jämnare utvecklingskurva än de andra kategorierna, även om de s.k. Harry Potter-åren från 1999 och framåt kan ses i en stigande försäljning. En relativt stabil försäljning över tid är påtaglig i denna kategori.

7.6 Utgivning och försäljning i särskilda format

Läsarnas tillgång till litteratur är inte bara beroende av vad som ges ut utan också av i vilket format tillgängliggörandet sker. Av särskilt intresse ur denna synvinkel är dels utvecklingen för billighetsformat som pocketboken och fenomen som ljudboken, men kanske framför allt e-boken som är på frammarsch.

---

³⁰ Uppgifter om försäljningens fördelning på svensk och översatt litteratur samlas bara in för det föreningen benämner original vilket gör att en fullständig uppdelning av siffrorna på svensk och översatt skönlitteratur inte är möjlig.

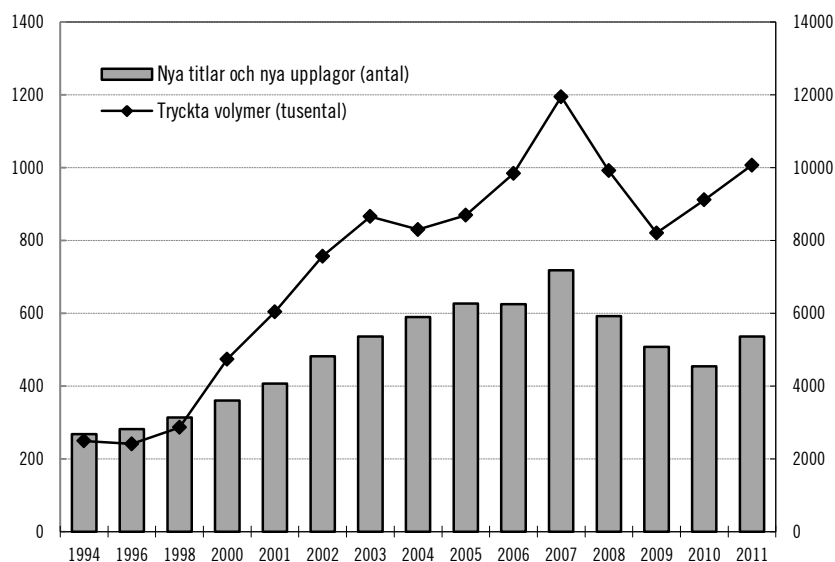
³¹ Till del är dessa till synes motstridiga tendenser med all säkerhet en effekt av statistikens utformning. När facklitteratur beskrivs i läsvaneundersökningarna innefattas bl.a. läromedel som inte är med i Förläggareföreningens försäljningsstatistik.

Pocketbokens utveckling

Den billiga pocketboken har kommit starkt under den senaste femtonårsperioden. Utvecklingen speglas t.ex. i statistiken från Förläggareföreningen. Samtidigt bör det noteras att pocketbokens första stora uppsving var redan på 1960-talet.³² Under den första pocketboomen stod originalpocket för en större andel av utgivningen än vad fallet är i dag då formatet oftast utnyttjas för reprint.

Diagram 7.12 Utgivningen av pocketböcker 1994–2011

Källa: Svenska Förläggareföreningen. Se bilaga 2, tabell 17.

Diagrammet visar tydligt hur pocketboken ökat starkt sedan mitten av 1990-talet. Antalet nya titlar och upplagor hos medlemsförlagen ökade kraftigt fram till 2007, sedan följer en nedgång, även om utgivningen åter ökat något. Försäljningsmässigt har pocketformatet gått mycket starkt sedan 1990-talets slut. Försäljningen har enligt Förläggareföreningens siffror i det närmaste tredubblats över en femtonårsperiod (se bilaga 2, tabell 18).

³² Se t.ex. Ann Steiner, *I litteraturens mittfära: Månadens bok och svensk bokmarknad under 1970-talet* (Makadam förlag, 2006), s. 44.

Ser man till antalet tryckta volymer per titel framgår det att medelupplagan i det närmaste har fördubblats under perioden. Den stora ökningen av medelupplagan sker i början av 2000-talet. Under några år efter momssänkningen ökade sedan titelantalet samtidigt som volymerna i princip var oförändrade. Kurvorna följer i övrigt varandra grovt sett och medelupplagan ligger kvar på höga nivåer.

Pocketbokens starka utveckling är naturligtvis betydelsefull ur ett tillgänglighetsperspektiv. I ovanstående siffror kan det förvisso inte utläsas vilken litteratur som ges ut i detta format. Det är dock väl känt att skönlitteraturen står stark i pocketutgivningen medan facklitteratur och barn- och ungdomslitteratur i mindre utsträckning ges ut i detta format. Förläggareföreningens medlemsförlag gav t.ex. 2011 ut 368 skönlitterära titlar i pocket, 117 facklitterära och 51 barn- och ungdomsböcker. Det är viktigt att understryka att den pocketutgivning som i dag är tillgänglig i handeln ofta innefattar både smalare titlar, klassiker och bred underhållningslitteratur.³³ De höga snittvolymerna pekar dock på att pocketformatet har särskilt stor betydelse för titlar som ges ut i stora volymer och bästsäljare.

Vad är en elektronisk bok?

Både termen e-bok och termen ljudbok är förknippade med olika definitionsproblem.³⁴ Dessa hänger inte så mycket samman med att de kan förekomma i olika filformat (e-böcker har ofta filformatet ePub och ljudböcker mp3 men även andra förekommer), eller att de både kan distribueras på fysiska bärare (t.ex. på minneskort eller cd-skiva) och via internet som strömmade eller nedladdningsbara filer. Problemet med att slå fast vad en e-bok eller ljudbok är ligger snarare i det faktum att det i den digitala miljön uppstår en mängd möjligheter att skapa nya framställningsformer som blandar text, bild och ljud på ett sätt som inte längre liknar de fysiska förlagorna. Det kan i detta läge bli svårt att på ett konsekvent sätt skilja böcker från andra elektroniska tjänster eller intermediala produkter.

³³ Detta till skillnad mot situationen på t.ex. 1970-talet där den s.k. massmarknadslitteraturen var mer dominerande i dagligvaruhandeln. Jfr *En bok om böcker: Litteraturutredningens branschstudier* (SOU 1972:80), kapitel 11 och 12.

³⁴ Se Rasmus Fleischer, *Boken och biblioteket* (Stockholm, 2011), särskilt vol. 1, för en intressant diskussion av denna problematik.

Även om man bör vara medveten om dessa problem så kan det konstateras att liknande gränsöverskridande fenomen även förekommer i fysisk form.³⁵ Vidare saluförs på den reguljära bokmarknaden än så länge ofta e-produkter som följer fysiska förlagor tämligen nära. Eftersom det är denna del av det litterära systemet som är i fokus här har vi också använt en enkel definition som utgår från att det finns en fysisk förlaga. Med e-bok avses således i det följande huvudsakligen en elektronisk version av en tryckt bok som är avsedd att läsas med hjälp av en dator, smartphone eller annat mobilt läsverktyg (iPad, Kindle m.m.).³⁶ Med en liknande definition kan en ljudbok förstås som en inläsning av en befintlig bok som är avsedd att spelas upp med hjälp av en dator, musik-anläggning eller något mobilt uppspelningsverktyg.

Det är dock viktigt att påpeka att s.k. utvidgade e-böcker också förekommer i handeln (t.ex. som appar för läsplattor och smarta telefoner), om än i begränsad skala på den svenska marknaden än så länge. I en utvidgad e-bok har textinnehållet utökats genom att andra medier bäddats in i produkten (t.ex. ljud- eller videofiler) eller genom att webbtjänster som Google Maps eller Spotify integrerats.³⁷ Framgångsrika exempel på hur tekniken kan användas för att skapa mervärde för den litterärt intresserade konsumenten står det engelska förlaget Faber & Faber och företaget Touch Press för med sina utökade lyrikutgåvor.³⁸

Även om beskrivningen i det följande fokuserar på e-boken, och ljudboken, på marknaden så bör det redan här även påpekas att det vid sidan av detta även finns en viktig utveckling mot att tillgängliggöra främst äldre litteratur fritt via nätet. Detta sker ofta genom att offentliga institutioner, främst bibliotek, digitaliserar samlingar som inte längre är upphovsrättsligt skyddade. Även andra initiativ förekommer, t.ex. Svenska Akademiens klassikerutgivning på nätet. På forskningsområdet har Open Access-

³⁵ Något som ibland förekommer är t.ex. att barnböcker produceras i form av leksaker med ett visst textinnehåll. Bortsett från i statistiska sammanhang är dessa produkter främst ett problem när det gäller vilken momsats som ska tillämpas.

³⁶ Se Kungl. biblioteket & Svensk biblioteksforening, *När kommer boomen? En kartläggning av e-boken i Sverige ur ett biblioteksperspektiv* (2011), s. 5.

³⁷ Kungl. biblioteket & Svensk biblioteksforening, *När kommer boomen?*, s. 6 f. Som påpekas i rapporten har även läromedelsförlagen i vissa fall gått relativt långt i upplösningen av boken som självständig enhet genom att skapa s.k. lärande e-miljöer med interaktiva inslag och en kombination av olika medier.

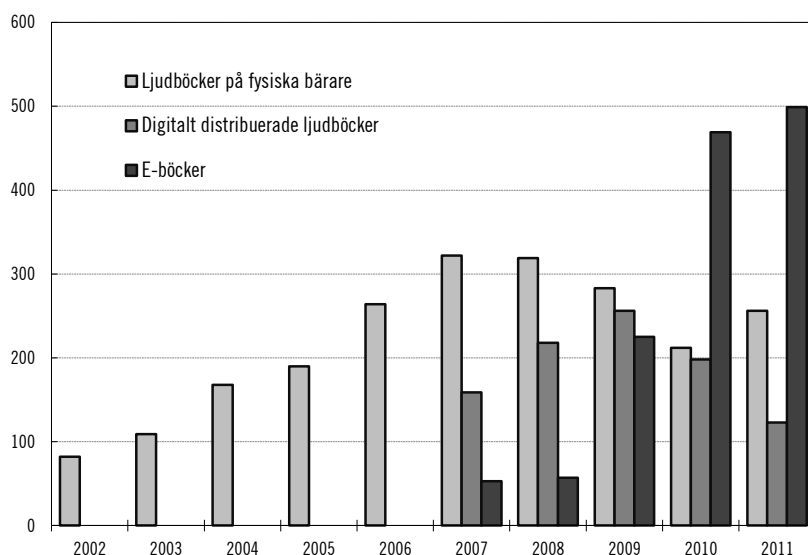
³⁸ Både Shakespears sonetter och T.S. Eliots *The Waste Land* har getts ut som ambitiösa appar för iPad. Utgåvorna innefattar dels texterna med utförliga kommentarer, dels uppläsningar som synkroniseras med texten, relaterade bilder och filmat kringmaterial.

publicering också ökat under senare år. Utvecklingen mot tillgängliggörande av t.ex. samlingar av litteratur är en trend som drivs på av affärsmodeller som bygger på att tillhandahålla stora informationsmängder. Det kändaste, och kanske mest kontroversiella exemplet, är Google Books. Hur dessa olika trender kan förväntas påverka bokmarknaden återkommer vi till i kapitel 14.

Utgivning och försäljning av e-böcker

I utgivningen har e-boken, i den form som beskrivits ovan, kommit relativt starkt under framför allt de senaste tre åren även om den fortfarande står för en liten del av omsättningen på bokmarknaden. Utvecklingen speglas främst i Förläggareföreningens siffror och i siffror från distributören Elib. I följande diagram redovisas antalet titlar som (också) getts ut i formaten fysisk ljudbok, strömmad eller nedladdningsbar ljudbok och e-bok av Förläggareföreningens medlemmar.

Diagram 7.13 Antal utgivna titlar i särskilda format 2002–2011, Förläggareföreningens medlemsförlag

Källa: Svenska Förläggareföreningen. Se bilaga 2, tabell 17.

Av diagrammet framgår att e-boksutgivningen de senaste åren tagit fart och att den nu uppgår till cirka 500 titlar per år bland medlemsförlagen. Kurvan pekar uppåt, om än från tidigare mycket låga nivåer och utan större ökning 2011. Dessa siffror kan jämföras med de s.k. veckolistorna vid Kungl. biblioteket. Där registrerades 2010 ungefär dubbelt så många e-böcker samma år, 972 stycken. Som när det gäller utgivningen av fysiska böcker pekar detta på att det finns en stor utgivning utanför Förläggareföreningen: på läromedelsidan, bland egenutgivare och hos mindre förlag.

Benägenheten att ge ut litteratur elektroniskt varierar beroende på vilken typ av bok det rör sig om. På den allmänlitterära marknaden är det oftast nya titlar som ges ut som e-bok parallellt med en fysisk publicering. Äldre titlar som inte ursprungligen framställt i digital form utan måste digitaliseras utifrån en tryckt förlaga är mindre vanliga. Detta beror främst på att arbetet med att digitalisera de fysiska förlagorna är tids- och kostnadskrävande samtidigt som avkastningen fortfarande är osäker.³⁹

De större förlagen parallellpublicerar däremot i dag regelmässigt ny svensk skönlitteratur och en stor del ny sakprosa. Viss typ av kurslitteratur och framför allt professionell litteratur ges även ut digitalt i stor omfattning.⁴⁰ Däremot har översättningar inom olika kategorier varit mindre vanligt att ge ut som e-böcker. Detta beror främst på att översättningsrättigheterna vållat problem.⁴¹ Den låga andelen översättningar och den långsamma backlistdigitaliseringen är viktiga orsaker till att det ännu saknas ett fullödigt utbud av svenskspråkiga titlar på marknaden.

Vad gäller de stora allmänlitterära kategorierna är barnböcker annars särskilt intressanta. Hittills har främst textböcker getts ut som e-böcker inom denna kategori enligt Svenska barnboks-institutet. De få bilderböcker som kommit ut är mestadels böcker på teckenspråk. Det ligger dock nära till hands att anta att det i dessa produktioner även finns stor potential att utveckla själva formatet i multimedial riktning. Under 2010 introducerades också

---

³⁹ Jfr i detta sammanhang den promemoria som vi lämnade i oktober 2011, *Förslag till fördelning av medel för budgetåret 2012* (Ku2011:04/2011/19).

⁴⁰ Vilket också är ett exempel på att det finns en stor e-utgivning som inte syns i ovanstående statistik. Förlaget Studentlitteratur är t.ex. inte med i någon av branschföreningarna.

⁴¹ Förläggareföreningen och Författarförbundet kom dock i december 2011 överens om ett nytt ramavtal för prosaöversättning av skön- och facklitteratur där översättningsrättigheter för digitala format ingår. Tidigare översättaravtal har inte gällt rättigheterna för digital publicering. En tryckt bok översatt till svenska har av förlagen därför inte kunnat publiceras som e-bok utan ett tidsödande arbete med enskilda avtal.

de första barnboksapparna för iPhone och iPad. Genom apparna kombineras möjligheter att läsa med pyssel- och spelfunktioner.

Någon stabil marknad har ännu inte etablerats för e-böcker i Sverige. Försäljningen av allmänlitteratur i elektronisk form har varit låg, bortsett från att biblioteken betalat för tillgång till e-böcker för sina låntagare. Åren 2007 till 2009 redovisade Förläggareföreningens medlemsförlag en försäljning på under en miljon kronor per år. År 2010 steg försäljningen till 3,4 miljoner kronor och det senast redovisade året, 2011, hade detta ökat till 7,3 miljoner kronor, vilket fortfarande är en liten summa i sammanhanget (se bilaga 2, tabell 18).

Trots relativt sett låga intäkter finns det tecken på att försäljningen direkt till allmänheten under den senaste tiden även tagit fart i Sverige. Båda de större aktörerna på den digitala försäljningsidan, Bonniersfärens nätbokhandel Adlibris och KF Media med Akademibokhandeln/Bokus, förefaller nu också satsa mer målriktat på e-bokförsäljning. Bland annat görs nya försök att sälja dedikerade läsplatlor kopplade till digitala försäljningskanaler. Enligt uppgift från företaget Elib, som för närvarande är den dominerande distributören av e-böcker i Sverige, ökade försäljningen räknat i antal nedladdningar kraftigt under 2011 jämfört med föregående år. Denna trend har hållit i sig under inledningen av 2012.

Tabell 7.1 Elibs distribution av e-böcker, genomsnitt per månad 2010–2012 (antal nedladdningar)

	2010	2011	t.o.m. mars 2012
Sålda per månad (butik)	1 916	5 068	7 786
Lån per månad (bibliotek)	12 485	32 507	63 807
Totalt per månad	14 401	37 575	71 593

Källa: Ulrika Facht, "Aktuell statistik om e-böcker", i Ulla Carlsson & Jenny Johannisson, red., *Läsarnas marknad, marknadens läsare: En forskningsantologi utarbetad för Litteraturutredningen* (Nordicom-Sverige, 2012), s. 235.

Som framgår av tabellen dominerar bibliotekslånen kraftigt i Sverige vad gäller hur e-böcker tillgängliggörs. Proportionerna är grovt sett en försäljning per åtta utlån, att jämföra med fysiska böcker där relationen är ungefär ett till ett. Till den försäljning av e-böcker som redovisas av Elib bör även vissa andra distributörer läggas, även om de står för en mindre andel av de sålda e-böckerna i Sverige. Företaget Publit redovisade kring 1 500 försäljningar per

månad under de första månaderna 2012.⁴² Den verkliga försäljningen av e-böcker kan utifrån detta uppskattas vara något högre än vad tabellen ger sken av. Fortfarande är dock förhållandena mellan för användarna fritt tillgängliggjorda e-böcker via biblioteken och andelen sålda anmärkningsvärda. Om det ska kunna etableras en uthållig kommersiell marknad för detta format är det rimligt att anta att dessa proportioner måste förändras.

Utgivning och försäljning av ljudböcker

Under det tidiga 2000-talet var ljudboken på stark frammarsch. Den inlästa boken gick från att främst vara en produkt för läshandikappade – talboken – till att finna en allmän publik i ljudboken.⁴³ Fortfarande ges ett stort antal populära böcker ut som ljudbok. Av diagram 7.13 ovan framgår dock att utgivningen av ljudböcker minskat något de senaste åren. Det gäller både ljudböcker på fysiska bärare (cd-skivor eller andra portabla minnesenheter) och de som är möjliga att strömma eller ladda ner via nätet. Den minskade utgivningen är dock, om man räknar ihop de fysiska och de digitala formaten, inte så kraftig sett över tid.

Att utgivningen ändå minskar förklaras ofta med krympande marginaler för förlagen på denna försäljning, även om andra faktorer också sägs spela in. I form av mp3-filer är ljudböckerna den del av utgivningen som så här långt har utsatts för illegal fildelning på ett sätt som liknar musikfiler. Ljudbokens potentiella problem visar sig också i de försäljningssiffror som Förläggareföreningens medlemsförlag redovisat (se bilaga 2, tabell 18). Intäkterna av ljudboksförsäljning var som högst runt 2007 och har därefter successivt minskat. Den nedåtgående försäljningstrenden har fortsatt under ett flertal år. Det är värt att notera att den går hand i hand med en minskad utgivning. Utifrån dessa siffror är det dock svårt att avgöra vad som orsakar vad i denna utveckling.

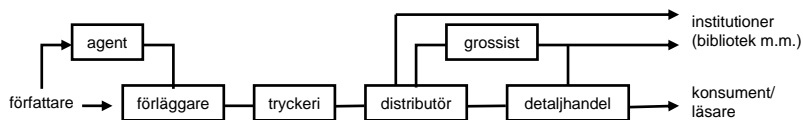
⁴² Ulrika Facht, ”Aktuell statistik om e-böcker”, i Ulla Carlsson & Jenny Johannisson, red., *Läsarnas marknad, marknadens läsare: En forskningsantologi utarbetad för Litteraturutredningen* (Nordicom-Sverige, 2012), s. 236.

⁴³ Man skiljer vanligen på ljudböcker och talböcker. De senare är avsedda för läshandikappade. Denna distinktion rör främst hur böckerna produceras och tillgängliggörs.

8 Bokmarknadens aktörer

I föregående kapitel beskrevs utgivning och försäljning av litteratur fördelat på kategorier och format. Som fortsättning på analysen av bokmarknaden behandlas i detta kapitel branschens aktörer. Bokmarknaden kan förenklat beskrivas i en modell, ibland kallad bokkedjan, som anger de steg som en traditionell bok genomgår från författare till konsument.

Figur 8.1. Bokens väg från författare till konsument

Källa: John B. Thompson, *Merchants of Culture*. Bearbetning.

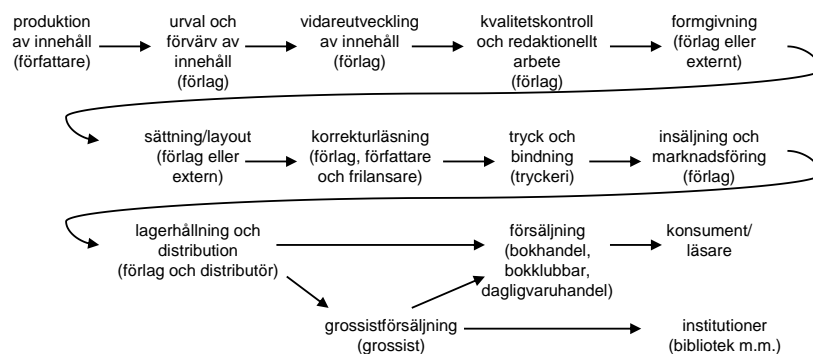
Modellen pekar ut de aktörer som normalt befattar sig med produkten/boken på bokmarknaden.¹ Naturligtvis finns det undantag från denna modell: vissa led kan hoppas över, andra kan tillkomma i enskilda fall. Detta är dock en idealtypisk beskrivning som på ett bra sätt sammanfattar de viktigare aktörerna. I detta kapitel behandlas några av de viktigare aktörerna på bokmarknaden om man undantar det första och sista ledet, dvs. förutom upphovsmännen och läsarna. Det rör sig alltså om aktörer som alla i någon mening kan beskrivas som mellanled, även om detta på många sätt är en missvisande beteckning.

¹ Modellen är hämtad från John B. Thompson, *Merchants of Culture: The Publishing Business in the Twenty-First Century* (Polity Press, 2010), se s. 14–22. Diskussionen i det följande bygger också i hög utsträckning på Thompsens bok. För svenska jämförelser se Jan-Erik Pettersson, *Vad gör de på bokförlagen?* (Svenska Förläggareföreningen, 2011) och Gunilla Widengren Hammar skiöld & Lars E. Pettersson, *Förlagsboken* (Ordfront förlag, 2001).

Det intressanta med den ovan beskrivna bokkedjan är att den också implicerar en värdekedja. Varje aktör tillför genom sitt agerande ett visst värde i processen. I en kommersiell miljö innebär det att varje aktör utför någonting som någon annan är villig att betala för. Om så inte är fallet kommer ”mellanledet” med all säkerhet att så småningom rationaliseras bort. Värdekedjan kan beskrivas som i följande figur.

Figur 8.2. Bokbranschens värdekedja

Källa: John B. Thompson, *Merchants of Culture*. Bearbetning.

De värdeskapande aktiviteter som beskrivits i modellen är kontinuerligt föremål för omförhandling och vissa led i denna kedja är i dag utsatta för press bl.a. på grund av den digitala utvecklingen. En trend är att nya aktörer tar över uppgifter som traditionellt var förlagens, både genom att dessa lägger ut fler uppgifter externt och genom att andra aktörer själva börjar ge ut böcker.

Nedan behandlas de viktigare aktörerna i denna bokkedja utifrån tillgängliga ekonomiska och organisatoriska uppgifter. Inledningsvis behandlas förlag och andra utgivare. Sedan följer en mer översiktlig beskrivning av distributörer och grossister. Vidare beskrivs utvecklingen i återförsäljarledet och särskilt i bokhandeln. Kapitlet avslutas med ett avsnitt om ägarstruktur och vertikal integration.

8.1 Från förlagskoncerner till egenutgivare

Förlagsbranschen är kanske mer fragmenterad än någon annan mediebransch och en stor mängd mycket små förlag konkurrerar med ett antal stora förlagskoncerner.² Någon fullständig bild av förlagsledet på den svenska bokmarknaden är inte lätt att presentera eftersom gränsen ibland är flytande för vad som ska räknas som förlagsverksamhet. Det finns framför allt ett stort antal mindre utgivare som mer sporadiskt ger ut böcker.³ Ett annat gränsdragningsproblem är att företag som förvisso har en stor och regelbunden utgivning också bedriver andra verksamheter inom ramen för samma organisation.

I det följande beskrivs förlagsbranschen med utgångspunkt i uppgifter branschtidningen Svensk bokhandel sammanställt.⁴ Tidningen uppskattar att det totala antalet aktörer som sysslar med bokutgivning i Sverige är ett tusental. Av dessa är kring 400 organiserade i aktiebolagsform. I huvudsak är det dessa företag som ligger till grund för beskrivningen nedan men i vissa fall har hänsyn även tagits till andra utgivare.

I det följande delas förlag och andra typer av utgivare in i fyra kategorier, främst baserat på omsättning. Syftet är att särskilja ett antal grupper med i grunden olika förutsättningar på marknaden.

- Stora förlag/förlagskoncerner: omsättning över 100 miljoner kronor per år eller tillhörighet till en förlagskoncern som omsätter mer än detta.
- Mellanstora förlag: omsättning mellan 10 och 99 miljoner kronor per år.
- Små förlag: omsättning mellan 1 och 9 miljoner kronor per år.
- Mikroförlag/tillfälliga utgivare: omsättning under 1 miljon kronor per år eller sporadisk bokutgivning inom ramen för annan verksamhet.

---

² För en översikt se Staffan Sundin, "Ökad integration och koncentration: Den svenska bokmarknaden i förändring", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).

³ Dessa förhållanden gör också att allmänna urvalsprinciper, som de s.k. SNI-koderna, ofta träffar fel då de inkluderar ett stort antal företag som bara har sporadisk utgivning.

⁴ Tidningen Svensk bokhandel och ekonomen Leif Olsson har haft vänligheten att ställa underlaget till utredningens förfogande. Det har möjliggjort en egen granskning och i vissa fall har anpassningar gjorts jämfört med hur materialet använts i tidningen.

Bokförlagens omsättning och marknadsandelar

Sett över längre tid utmärks bokbranschen av stor kontinuitet och flera av de ledande aktörerna härstammar från företag som grundades under 1800-talet. Vid förra sekelskiftet dominerades marknaden av två stora förlag, Albert Bonniers och Norstedts. Vid sidan av dessa fanns ett antal medelstora förlag som vanligen var specialiserade på någon nisch. Branschen behöll i stort sett denna struktur in på 1980-talet. Sedan dess har det funnits en tendens mot polarisering på bokmarknaden: de stora förlagskoncernerna har blivit större, samtidigt har antalet små förlag växt betydligt. De medelstora förlagen har i flera fall införlivats i de stora förlagsgrupperna, t.ex. Tiden, LT, Prisma och Askild & Kärnekull (Legenda).

Enligt bearbetade uppgifter från Svensk bokhandel uppgick den totala omsättningen i förlagsbranschen till uppskattningsvis 6,8 miljarder kronor 2010.⁵ Denna skattning utgår från förlagens årsredovisningar och innefattar främst uppgifter om aktiebolag som bedriver förlagsverksamhet i Sverige. Den innehåller däremot bara uppgifter om vissa av de mindre utgivarna då många av dessa bedriver sin verksamhet i form av enskilda firmor, föreningar osv. Vad gäller de stora förlagen torde underlaget dock vara tämligen fullständigt och det har dessutom kompletterats med vissa större förlag som är stiftelser eller kommanditbolag.

I denna uppskattning av den totala omsättningen i förlagsbranschen ingår också viss verksamhet i annat än förlagsledet. Bland annat innefattas i flera fall försäljning av litteratur från förlagen direkt till konsument, t.ex. genom bokklubbar, och viss distributionsverksamhet. Olika typer av direktförsäljning förekommer i förlag av alla storlekar och kan uppgå till försvarliga summor när det gäller ett antal av de större aktörerna.⁶

Utifrån den uppdelning av förlagen/utgivarna som presenterats ovan kan det konstateras att av den totala omsättningen stod de stora förlagen 2010 för ungefär 4,5 miljarder kronor, de medelstora för 1,6 miljarder kronor och de små för 609 miljoner kronor.

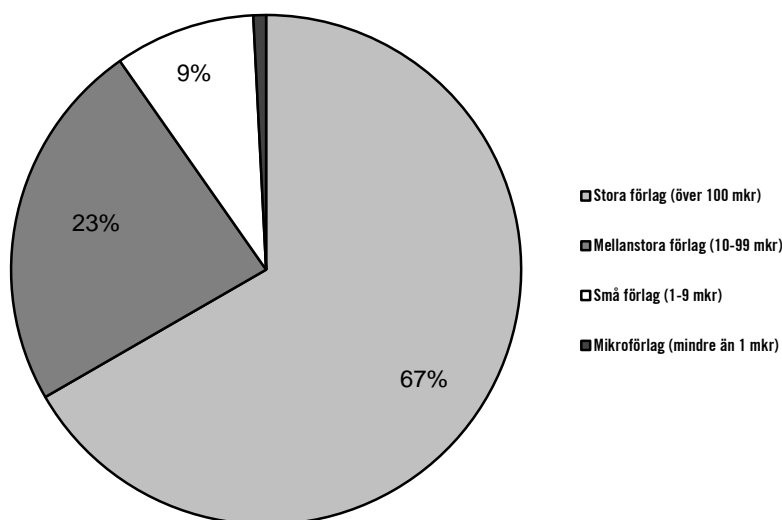
---

⁵ En viktigare modifiering av Svensk bokhandels siffror som gjorts är att ett uppskattat värde på bokverksamheten inom Egmont Kärnan AB använts snarare än hela omsättningen.

⁶ Den omsättning som inkluderats här innefattar bl.a. Bonnierförlagens olika bokklubbar och Böckernas klubb som tillhör Norstedts förlagsgrupp. De fristående bokklubbar som ägs till viss del av olika förlag, t.ex. de bokklubbar Norstedts har ägarintressen i, innefattas dock inte i dessa siffror.

Mikroförlagen representerar här inte mer än cirka 59 miljoner kronor i omsättning.

Diagram 8.1 Andel av omsättningen i förlagsbranschen 2010 efter företagsstorlek (procent)

Källa: Tidningen Svensk bokhandel och Leif Olsson. Data från företagens årsredovisningar.

Anm.: I underlaget ingår företag som bedriver förlagsverksamhet i form av aktiebolag samt ett antal större stiftelser och kommanditbolag som är verksamma i branschen (t.ex. Natur & Kultur och Atlas). En stor mängd mindre utgivare saknas däremot.

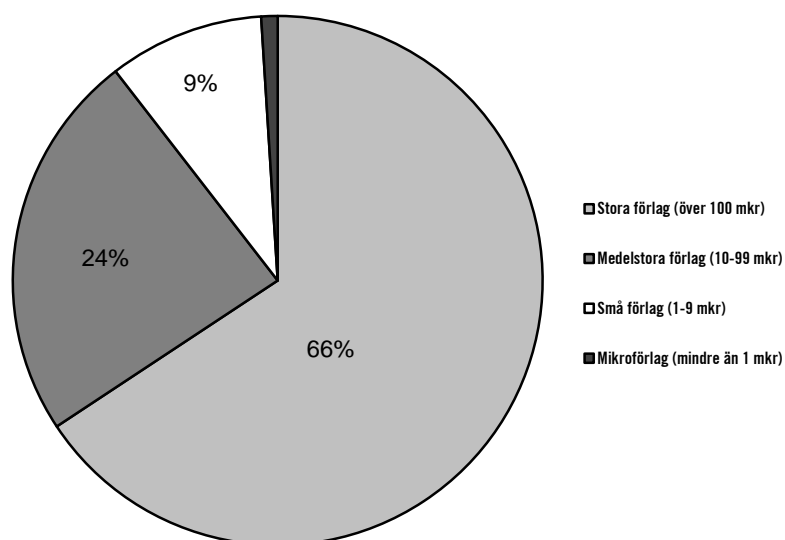
Av diagrammet framgår att de stora förlagen har en stor marknadsandel mätt i total omsättning. En relativt stor andel av omsättningen kan dock även hänföras till medelstora och små förlag, sammantaget ungefär en tredjedel. Mikroförlagen står däremot inte för mer än cirka 1 procent i detta diagram. Denna uppskattning är, som nämnts, baserad på ett begränsat urval små utgivare då dessa i många fall inte är aktiebolag. Å andra sidan kan det förutsättas att de utgivare som inte driver sin verksamhet i aktiebolagsform generellt sett representerar en mycket liten omsättning och att uppgifter om dessa inte nämnvärt skulle förändra helhetsbilden.

Denna allmänna beskrivning av bokmarknaden innefattar företag som är verksamma på olika delmarknader. I ovanstående ingår, förutom utgivare av olika typer av allmänlitteratur, bl.a. läromedelsförlag, utgivare av professionell litteratur för företag och

förvaltningar, utgivare av lexikon och almanacksförlag. På dessa områden säljs produkterna ofta genom andra kanaler och till andra kundgrupper än vad som gäller för allmänlitteratur. Om man utesluter företag specialiserade inom områden som läromedel, notutgivning, almanackor, lexikon och uppdragstryck samt professionellt inriktad utgivning inom data, ekonomi, juridik och medicin (där fokus är institutionella kunder) får man en mer precis bild av den marknad som är av intresse.

Den allmänlitterära marknaden kan i detta led uppskattas till cirka 3,6 miljarder kronor 2010. Av detta stod de stora förlagen eller förlagskoncernerna för kring 2,4 miljarder kronor, de medelstora för cirka 792 miljoner kronor och de små för cirka 342 miljoner kronor. Mikroförlagen omsatte inte mer än 36 miljoner kronor i denna beräkning, men då gäller samma reservation som ovan.

Diagram 8.2 Andelar av omsättningen på marknaden för allmänlitteratur 2010 efter företagsstorlek (procent)

Källa: Tidningen Svensk bokhandel och Leif Olsson. Data från företagens årsredovisningar.

Anm.: I underlaget ingår företag som bedriver förlagsverksamhet i form av aktieföretag samt ett antal större stiftelser och kommanditbolag (t.ex. Natur & Kultur och Atlas). En stor mängd mindre utgivare saknas däremot. I denna beräkning av allmänlitteraturmarknaden ingår inte förlag specialiserade på läromedel, notutgivning, almanackor, lexikon och uppdragstryck. Inte heller ingår rena trafikförlag eller utgivare inriktade på professionell utgivning inom ekonomi, juridik och medicin. För att få en rättvisande bild har även vissa justeringar av omsättningen för större förlag som sysslar med flera typer av utgivning gjorts. Till exempel har Natur & Kulturs och Bonnierförlagens uppskattade omsättning på läromedelsidan räknats bort och Bonnier Business Publishing uteslutits.

Av diagrammet framgår att andelarna 2010 för olika förlagskategorier var ungefär desamma som på marknaden i dess helhet. Ett relativt stort antal medelstora och små förlag försvinner jämfört med hela marknaden, samtidigt bortfaller vissa större läromedelsförlag och en viss del av omsättningen som kommer från läromedel hos de stora allmänutgivande förlagen. Sammantaget har vi räknat med 244 företag som är verksamma på denna marknad. Till detta kommer sedan mindre utgivare som inte driver verksamhet i aktieföretagsform.

Stora förlag/förlagskoncerner på marknaden för allmänlitteratur

I Sverige finns i dag fyra stora allmänutgivande förlag eller förlagsgrupper: Bonnierförlagen, Norstedts förlagsgrupp, Forma Books och Natur & Kultur. På barnbokssidan finns också det stora förlaget Egmont Kärnan. Företagen är i flera fall delar av större koncerner med verksamhet på andra medieområden och även integrerade med verksamheter i andra affärsled inom bokbranschen. Klart störst av dessa aktörer är Bonnier AB med Bonnierförlagen, därefter kommer KF Media med Norstedts förlagsgrupp.

Bonnier AB och Bonnierförlagen

Det största nordiska medieföretaget, Bonnier AB, har de senaste åren omsatt kring 30 miljarder kronor totalt sett. Affärsområdet inriktat på böcker, Bonnier Books, omfattar bokförlag, bokklubbar samt bokhandel i fysisk form och på nätet. Koncernen har stora förlag inte bara i Sverige, utan också i Finland, Norge, Frankrike, Storbritannien, USA, Australien och Tyskland. Affärsområdet är organiserat i flera delar: bl.a. Bonnierförlagen i Sverige, Bonnier Publishing, Bonnier Media Deutschland, förlagskoncernen Cappelen Damm i Norge och Bonnier Books i Finland. Bonnier AB omsatte 2010 totalt 2,6 miljarder kronor på bokmarknaden i Sverige. I koncernen ingår dock även verksamhet i annat än förlagsledet, bl.a. flera stora bokklubbar, Pocketgrossisten, Samdistribution, Nordens största nätbokhandel Adlibris samt, efter ett köp 2012, butikskedjan Pocketshop.

Bonnierförlagen är Sveriges största förlagsgrupp med utgivning av främst allmänlitteratur (tidigare även läromedel) och en lång

historia på den svenska bokmarknaden genom flera klassiska förlagshus. Under 2000-talet har Bonnierförlagen inte i någon större utsträckning ändrat sin förlagsstruktur.⁷ Basen har under det senaste decenniet varit de tre allmänlitterära förlagen, Albert Bonniers Förlag, Wahlström & Widstrand och Forum samt barn- och ungdomsförlaget Bonnier Carlsen.

Utgivningen av illustrerade fackböcker är sedan 2008 samlad i det nybildade förlaget Bonnier Fakta. Ljudboksutgivningen bedrivs sedan millennieskiftet i Bonnier Audio. Semic, med ursprung i Bonnierkoncernens jul- och serietidningsutgivning, har en bred utgivning av fackböcker till låga priser. Rebus vänder sig till förskolebarn med pek- och pysselböcker. Max Ström, som Bonnierförlagen förvärvade 2001, är specialiserat på utgivning av fotografiska böcker. Serieförlaget Kartago köptes 2009. Två nya nischade förlag startades 2011, Mix inriktad på läsare mellan 17 och 27 år, samt förlaget 2244 med utgivning av kvalificerad litteratur från länderna kring Svarta Havet. År 2012 startades massmarknadsförlaget Fenix, som ger ut pocketböcker inom bl.a. romantik och spänning. Koncernen är med åtta bokklubbar dominerande på denna marknad.⁸

Bonnierförlagen ändrade 2008 sin organisation på förlagsområdet. Tidigare fungerade de enskilda förlagen som självständiga enheter med egen ledning samt marknadsavdelning och förlagen konkurrerade med varandra. Moderbolaget Bonnierförlagen hade en del samordnade koncernfunktioner för till exempel ekonomi, bokklubbar och personal. Denna decentraliserade struktur ersattes 2008 av en ny centraliserad organisationsform. De fyra allmänlitterära förlagen Albert Bonniers Förlag, Wahlström & Widstrand, Forum och Bonnier Carlsen fick en gemensam vd. Fackboks-förlagen Bonnier Fakta och Semic fördes samman i en grupp med en gemensam vd. Marknads- och informationsavdelningarna blev gemensamma för samtliga förlag utom Max Ström och Semic.

Bonnierförlagen inklusive Bonnier Audio och Max Ström omsatte totalt cirka 1,5 miljarder 2010. I detta ingår dock verksamhet i försäljningsledet i form av flera stora bokklubbar. Omsättningen

---

⁷ Förutom en försäljning av den tidigare läromedelsverksamheten, Bonnier Utbildning till finska Sanoma hösten 2011. Förlaget har nu ändrat namn till Sanoma Utbildning. Se Sundin, "Ökad integration och koncentration", s. 290–291. Följande stycke bygger i stor utsträckning på Sundins artikel.

⁸ Bokklubsverksamheten består av Bonniers Bokklubb, Bokklubben Svalan, Gondol, Spänningszonen, Stora Romanklubben, Lyssnarklubben samt Månadens Bok (som ägs till 70 procent).

för dessa uppgick uppskattningsvis till strax under 500 miljoner kronor samma år.⁹ Förlagsdelen av verksamheten omsatte således kring 1 miljard kronor 2010.

KF Media och Norstedts förlagsgrupp

Norstedts förlagsgrupp ingår i KF Media som är ett helägt dotterbolag till Kooperativa Förbundet. I KF Media ingår även verksamhet i försäljningsledet, främst genom Akademibokhandeln och Bokus. KF Media omsatte närmare 2 miljarder kronor 2010. Till detta ska läggas bokförsäljning genom Coop-butikerna. KF förde 2010 samman hela sin verksamhet på bokmarknaden. Norstedts förlagsgrupp, Akademibokhandelsgruppen, Bokus samt Coops bokförsäljning samlades i en organisation med gemensam ledning. Den uttalade målsättningen var att nå samordningsvinster.

Norstedts Förlagsgrupp består först och främst av det anrika Norstedts förlag med en bred allmänlitterär utgivning. År 1997 förvärvade KF Media Norstedts förlag från Liber och året därpå sammanfördes Rabénförlagen och Norstedts förlag i en ny koncern, först under namnet P. A. Norstedt & Söner, senare ändrat till Norstedts förlagsgrupp. Rabén & Sjögren är i dag namnet på gruppens barn- och ungdomsboksutgivning. Genom tidigare köp har förlaget Tiden inlemmats i Rabén & Sjögren. I mitten av 2000-talet växte Rabén & Sjögren ytterligare genom köpen av Gammafon (2005) och Eriksson & Lindgren (2006).

Norstedts förlagsgrupp omsatte cirka 553 miljoner kronor 2010. Till detta kan läggas en bokklubbsverksamhet som omsätter kring 23 miljoner kronor.¹⁰

Forma Publishing Group och Forma Books

Forma Books är en del av Forma Publishing Group AB. Forma Publishing Group har verksamheter i Sverige, Finland och Baltikum och ägs av Hakon Invest AB. Forma Publishing Group bedriver medieverksamheter inom tre affärsområden genom dotterbolagen Forma Books, Forma Contract och Forma Magazines. Koncernen omsätter årligen cirka 900 miljoner kronor.

⁹ Lars Schmidt, "Bokklubbar minskar", svb.se, 17 februari 2012.

¹⁰ Förlagsgruppen driver fyra helägda bokklubbar och är delägare i tre större klubbar, Barnens Bokklubb, Clio och Månadens Bok.

I Forma Books ingår B. Wahlströms Bokförlag med populärt hållna barn- och ungdomsböcker, Damm Förlag med underhållningslitteratur, ICA Bokförlag med fackböcker (som kokböcker och praktiska handböcker för hemmet) och Ponto Pocket med pocketböcker. Forma Books driver även bokklubbarna Skaparglädje för hobbyböcker och LivsEnergi & Vitalis inriktad på new age-böcker. I företaget ingår även agentverksamheten Forma Books Agency och viss tidningsutgivning.

Forma Books omsatte 224 miljoner kronor på bokområdet 2010.¹¹

Stiftelsen Natur & Kultur

Bokförlaget Natur & Kultur grundades 1922 och ger ut både allmänlitteratur och läromedel. 1947 bildades stiftelsen Natur & Kultur. I stiftelsens stadgar står att den ska motverka totalitära idéer och statskick samt främja ekonomisk och politisk frihet, vilket också tar sig uttryck i förlagets utgivningslinje. Stiftelsen äger även fastigheter, som dock förvaltas separat från förlaget.

Natur & Kultur har genom åren förvärvat flera andra förlagsverksamheter, bl.a. Biblioteks-förlaget, Askild & Kärnekull (senare Legenda) och LT förlag. Natur & Kultur äger även ljudboksförlaget Storyside. Under det senaste decenniet har stiftelsen Natur & Kultur engagerat sig på flera områden på bokmarknaden utanför förlagsledet, som distribution och bokhandel.

Natur & Kultur omsatte cirka 295 miljoner kronor 2010. Läromedelsutgivningen uppges stå för cirka 60 procent av omsättningen och allmänlitteraturen kan således förutsättas representera cirka 118 miljoner detta år.¹²

Egmont International och Egmont Kärnan AB

Egmont Kärnan AB är en del av den internationella mediekoncernen Egmont International som ger ut medier i över 30 länder och omsätter kring 1,4 miljarder euro. Egmont Kärnan omsatte totalt 530 miljoner i Sverige 2010.

Egmont Kärnan är inriktad på barn- och ungdomsmedia samt leksaker, spel och pussel. Egmont har rättigheterna till populära

---

¹¹ Se "Förlagsspecial", *Svensk bokhandel*, nr 19 2011.

¹² Se "Förlagsspecial", *Svensk bokhandel*, nr 19 2011.

karaktärer från t.ex. Disney, Mattel, Warner, TV4, och SVT. En viktig del i utgivningen är serietidningar som Kalle Anka & Co, Fantomen, 91:an, Min Häst och Bamse samt ett 70-tal andra barn- och specialtidningar.

Vidare producerar Egmont Kärnan målar- och pysselböcker samt barnböcker. Förlagsverksamheten särredovisas inte men kan uppskattas till cirka 150 miljoner kronor 2010.¹³

Medelstora förlag på marknaden för allmänlitteratur

Enligt den indelning som redovisats ovan kan de medelstora förlagens andel av omsättningen på allmänlitteraturmarknaden uppskattas till en fjärdedel, eller ungefär 500 miljoner kronor. Gruppen består av ett trettiotal företag, varav de flesta följaktligen har en omsättning i den nedre delen av intervallet 10–99 miljoner kronor. Uttrycket medelstor betecknar därför i vissa fall företag som egentligen är ganska små. I denna del av marknaden sker också snabba förändringar och de relativa storleksförhållandena mellan förlag skiftar över tid.

De största medelstora förlagen var 2010 Pocketförlaget som är ett renodlat reprint-förlag (omsatte 79,7 miljoner) och Piratförlaget inriktat på skönlitteratur (omsatte 72,9 miljoner).¹⁴ Därefter kom förlaget Harlequin med massmarknadslitteratur (omsatte 65,3 miljoner i Sverige), Svenska Historiska Media inriktat på historisk litteratur (omsatte 52,3 miljoner), Goboken – Sandviks förlag inriktat på populära barnböcker (omsatte 45,2 miljoner) och Tukanen AB med illustrerade böcker för barn och vuxna (omsatte 35,1 miljoner).

I segmentet under dessa återfinns flera viktiga kvalitetsutgivande förlag. Dessa är genomgående väsentligt mindre än de föregående men omsätter fortfarande tillräckligt för att kunna kvalificeras som medelstora så som marknaden ser ut. I gruppen återfanns 2010 bl.a. följande förlag: SNS-förlag, Alfabeta Bokförlag, Ordfront Förlag (numera ägt av Alfabeta Media AB), Bokförlaget Lind & Co, Brombergs Bokförlag, Bokförlaget Opal, Leopard Förlag, Bokförlaget Atlantis, Earbooks, Berghs Förlag, Bazar Förlag, Kabusa Böcker och Schibsted Förlag.

¹³ Se Sundin, "Ökad integration och koncentration", s. 311.

¹⁴ Piratförlaget äger också en stor minoritetsandel i Pocketförlaget. Detsamma gör Norstedts förlagsgrupp sedan 2010.

Små förlag och mikroförlag

Enligt den beräkning vi gjort omfattar gruppen små förlag på marknaden för allmänlitteratur drygt 100 företag som tillsammans står för en omsättning som motsvarar cirka 10 procent av marknaden. Gruppen mikroförlag och övriga utgivare består också av cirka 100 företag och representerar under 1 procent av omsättningen.

Detta kan jämföras med antalet medlemmar i Nordiska oberoende förlags förening (NOFF), som hade 217 svenska medlemmar i maj 2012. Antalet medlemmar har ökat kraftigt under senare år. Enligt en intern undersökning NOFF genomfört hade ungefär 32 procent av medlemmarna en omsättning per år mellan 1 och 10 miljoner och kan alltså klassificeras som små förlag. Totalt 65 procent hade en omsättning under 1 miljon kronor och kan klassificeras som mikroförlag.¹⁵

Trots att dessa grupper av mindre förlag står för en liten del av omsättningen på marknaden finns det här ett stort antal företag som är kulturellt sett mycket viktiga. Bland de små förlagen finns förlag som Brutus Östlings Bokförlag, Svante Weyler Bokförlag, Daidalos, Modernista, Ersatz, Bakhåll, Nya Doxa, Vertigo, Ellerströms och Tranan & Trasten. Även bland mikroförlagen, med mycket låg omsättning, återfinns välkända exempel på kvalitetsutgivare som Elisabeth Grate Bokförlag och h:ström – Text & Kultur.

Från mikroförlag till egenutgivning

Att enbart verksamheter som bedrivs i företagsform behandlats ovan gör att en viktig utvecklingstrend under senare år inte speglas i dessa siffror, nämligen att egenutgivningen och den sporadiska utgivningen av böcker har ökat över tid. Egentligen är gränsen inte heller särskilt skarp mellan mer eller mindre ideellt drivna mikroförlag och många egenutgivare (inom NOFF talar man t.ex. ibland om "självpublisheringsförlag").

Den ökade egenutgivningen och att det blivit enklare att producera och ge ut en bok speglas bl.a. i att nya självpubliceringsföretag vuxit fram. Det mest kända exemplet är företaget Vulkan,

---

¹⁵ Fem stycken (kring 3 procent) hade en omsättning över 10 miljoner kronor. I siffrorna utesluts företag som också är med i Förläggareföreningen. Se skrivelsen av den 25 maj 2012 från NOFF till utredningen (Ku2011:04/2012/10).

andra är Recito och Publit.¹⁶ Liksom det tidigare startade Författares bokmaskin har dessa som idé att bistå skribenter i utgivningen av egna texter. Ett annat exempel är Författarförbundets tjänst Dejavu för återutgivning av titlar som upphovsmännen tagit tillbaka rättigheterna till. Även institutioner och föreningar av olika slag har fått allt lättare att ge ut böcker.

Ett tecken på att antalet mindre utgivare ökar är antalet ISBN-nummer som fördelas av Kungl. biblioteket (KB).¹⁷ Stora utgivare får sig tilldelade långa nummerserier medan enstaka nummer och kortare serier används för utgivare som enbart kan förväntas ge ut någon eller några titlar.

Tabell 8.1 Antal utdelade ISBN-nummer i vissa serier, 1999–2011

	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011
Enstaka nummer	1 435	1 470	1 487	1 779	1 943	2 135	2 113
10-sviter	225	267	467	546	649	716	715

Källa: Kungl. biblioteket. Se även bilaga 2, tabell 10.

Av tabellen framgår att antalet enstaka nummer ökat påtagligt över tid. Bibliografiska avdelningen vid KB menar också att man tar emot alltmer egenutgiven litteratur för registrering. Den ändå relativt måttliga ökningen i antalet tilldelade enstaka ISBN-nummer beror troligen på att egenutgivningen i stor utsträckning även sker via olika självpubliceringstjänster; de företag som står för dessa erhåller långa nummerserier då de sammantaget publicerar ett stort antal titlar.

Intressant är utvecklingen för de serier om tio nummer som redovisas i tabellen. Tillväxten har här varit kraftig och antalet är tre gånger så stort i dag som jämfört med för tio år sedan. Det tyder på att det finns ett ökande antal mindre utgivare vilka planerar att ge ut ett par titlar om året. Det är utifrån dessa siffror rimligt att anta att antalet små utgivare, mikroförlag och nystartade förlag har ökat under den senaste tioårsperioden.

¹⁶ Vulkan omsatte 3,9 miljoner kronor 2010 och skulle kunna ses som ett litet förlag.

¹⁷ ISBN står för International Standard Book Number och är en unik identifikator för monografiska publikationer och kartor som är utgivna för allmän spridning. Syftet är att underlätta återsökbarheten av skrifter vid beställning och distribution av böcker. Numren delas i Sverige ut av ISBN-centralen vid Kungl. biblioteket.

Förlagens betydelse för mångfald och kvalitet – en analys av utgivningsstödet

Det är naturligtvis svårt att exakt slå fast vilken typ av förlag som står för utgivningen av den kvalificerade litteraturen. Utifrån en analys av hur utgivningsstödet fördelats kan man dock dra vissa slutsatser om vilken typ av aktörer som står för en utgivning av hög kvalitet och som är särskilt viktiga för mångfalden. Används uppgifterna aggregerat försvinner enskilda avgöranden i mängden och tendenser som återkommer år från år kan förutsättas spegla verkliga förhållanden.

Eftersom i princip alla svenska förlag av betydelse – och ett stort antal mer sporadiska utgivare av litteratur – ansöker om utgivningsstöd hos Statens kulturråd behandlas över 1 500 enskilda titlar av Kulturrådets arbetsgrupper varje år. Med andra ord genomförs varje år en bedömning av en stor andel av den svenska utgivningen inom de, i detta sammanhang, viktigaste utgivningskategorierna. De titlar som bedöms kan också förväntas vara de som förlagen själva bedömer håller hög litterär kvalitet eller står för något nytt och därför skickar in.

Det ska dock sägas att detta sätt att beskriva saken naturligtvis är en förenkling och ett sätt att uppskatta något som är svårt att mäta. Det bygger också på vissa förutsättningar som det finns skäl att nämna. Till exempel förutsätter det att de flesta förlag skickar in *relevanta* titlar för bedömning i ungefär samma utsträckning. Det är inte givet men enligt Kulturrådet kan man inte se att det skulle finnas aktörer som avviker nämnvärt från det allmänna mönstret.¹⁸

För att få en översiktlig bild av förlagskategoriernas betydelse för den kvalificerade utgivningen anges nedan hur utgivningsstödet fördelats inom de viktigaste stödordningarna: svensk skönlitteratur i original, skönlitteratur översatt till svenska, facklitteratur samt barn- och ungdomslitteratur.¹⁹ I följande tabell visas hur stor andel

---

¹⁸ Ett förhållande som något kan snedvrída representativiteten är gränsen för hur stor förstaupplagan får vara. Större förlag kan förväntas ha fler titlar som ges ut i en för stor förstaupplaga för att de ska kunna få utgivningsstöd. Gränsen är dock relativt hög och det är inte många titlar totalt per år som skulle kunna vara aktuella.

¹⁹ De förändringar över tid vad gäller antalet mottagare som kan noteras inom dessa stödordningar verkar huvudsakligen hänga ihop med hur stora resurser som tilldelats respektive kategori. Under senare år har kring 50 förlag per år fått stöd för svensk skönlitteratur. Det är något färre än under tidigare decennier. Antalet mottagare för översatt skönlitteratur ligger också på denna nivå, vilket dock är en ökning jämfört med tidigare. Antalet mottagare av utgivningsstöd för facklitteratur har förändrats mycket lite över tid och har också sedan länge legat runt 50 stycken per år. Antalet mottagare av utgivningsstöd för barn- och ungdomslitteratur har de senaste åren legat strax under 40 per år. Detta är något fler än tidigare.

av utgivningsstödet inom dessa stödordningar som åren 2009–2011 gått till utgivare av olika storlek och typ (se även bilaga 2 med mottaget stöd per förlag 2011).

Tabell 8.2 Andel av utgivningsstödet fördelat på litteraturkategori och förlagsstorlek, 2009–2011 (procent)

Svensk skönlitteratur i original				
	2009	2010	2011	Medel
Stora förlag	43	38	43	41
Medelstora förlag	6	9	13	9
Små förlag	27	26	20	24
Mikroförlag/övriga	23	27	25	25
Skönlitteratur översatt till svenska				
	2009	2010	2011	Medel
Stora förlag	24	26	20	23
Medelstora förlag	14	18	10	14
Små förlag	34	34	40	36
Mikroförlag/övriga	29	22	30	27
Facklitteratur (svensk och översatt)				
	2009	2010	2011	Medel
Stora förlag	12	11	15	13
Medelstora förlag	35	34	37	35
Små förlag	36	33	30	33
Mikroförlag/övriga	18	22	18	19
Barn- och ungdomslitteratur (svensk och översatt)				
	2009	2010	2011	Medel
Stora förlag	43	40	41	41
Medelstora förlag	23	26	30	26
Små förlag	19	22	14	18
Mikroförlag/övriga	14	12	15	14

Anm.: I de fall mottagaren kan förutsättas vara en egenutgivare, förening eller institution som mer sporadiskt ger ut böcker inom ramen för annan verksamhet har de hänförs till kategori mikro-förlag och övriga utan att omsättningen undersökts närmare.

Tabellen ger vid handen att de stora förlagen är mycket viktiga vad gäller utgivningen av kvalificerad svensk skönlitteratur i original. Här är det Albert Bonniers Förlag och Norstedts som står för merparten. Vid jämförelse bakåt i tiden stärks denna allmänna bild. År 2005 gick hela 44 procent av stödet till de stora förlagen inom denna kategori. De medelstora förlagen har en påfallande liten

andel inom denna kategori, bara 9 procent i genomsnitt. De hade på någon procentenhet när samma andel 2005. De små förlagen står däremot för närmare en fjärdedel av stödet och mikroförlag och övriga utgivare för ungefär lika mycket. Ungefär så såg det ut också 2005 fast andelarna var något lägre. Viktiga bland de små förlagen är t.ex. Ellerströms, Gidlunds, Svante Weyler och Symposion. I den sista kategorin syns mikroförlag som Lejd och h:ström men också andra utgivare som kulturföreningen Pequod.

Bilden förändras när det kommer till den till svenska översatta skönlitteraturen. De stora förlagens andel minskar här påtagligt. De stora förlagen har i genomsnitt inte fått mer än 23 procent av stödet i denna kategori. Andelen har också minskat om man jämför med 2005. Bland de stora står Albert Bonniers och Norstedts även här för en stor andel. De medelstora förlagen har i snitt en andel på 14 procent och flera medelstora utgivare får betydande summor. Det gäller bl.a. Atlantis, Brombergs, Leopard och Ordfront. Särskilt markant är dock den höga andelen små förlag i denna kategori. Det finns flera små förlag som är mycket aktiva inom den översatta skönlitteraturen. Utmärker sig gör bl.a. Bakhåll, Ersatz, Modernista, Sekwa och Tranan.²⁰ Även mikroförlag och övriga utgivare står för en stor andel av den översatta skönlitteratur som får stöd. Som vanligt utgörs denna kategori av en mängd olika mottagare, men vissa återkommer regelbundet, bl.a. Elisabeth Grate och Råmus.²¹ Mikroförlagen har ökat sin andel jämfört med 2005.

Det är påtagligt hur liten andel de stora förlagen har av stödet inom kategorin facklitteratur. Bland de större förlagen är Albert Bonniers Förlag och Norstedts fortfarande representerade men inte i samma utsträckning som i andra kategorier. Även Bonnier Fakta får en viss andel. De mellanstora förlagen har här den allra största andelen, i snitt 35 procent av stödet. Större andelar än de stora förlagen har både Atlantis, Historiska media, Leopard och Ordfront. Även de små förlagen får en stor andel av det facklitterära stödet. Det finns också flera mer eller mindre utpräglade fackboksutgivare i denna kategori, bl.a. Atlas, Carlsson,

---

²⁰ Som exempel kan nämnas att Tranan sedan 1992 publicerat över 200 titlar, främst översatt skönlitteratur från språkområden som är dåligt representerade på den svenska bokmarknaden. Med en utgivningstakt på i dag cirka 25 nya böcker om året påverkar de tillgången till litteratur från mindre vanliga språkområden. Det nyare förlaget Sekwa har mellan 2007 och 2010 gett ut 29 titlar översatta från franska.

²¹ Som exempel kan nämnas att Elisabeth Grate sedan starten 2002 gett ut ungefär 50 titlar, mestadels översatta från franska.

Daidalos och Symposion. Andelen för mikroförlag och andra utgivare är strax under en femtedel. Här återfinns flera viktiga utgivare av fackböcker med mer teoretisk inriktning, vilka vissa år fått ungefär lika stor andel av stödet som de allra största. Det gäller bl.a. Tankekraft och kulturföreningen Glänta. Nästan alla andelar var snarlika 2005. Enda skillnaden är några procent mer till de stora förlagen och någon procentenhet mindre i andra kategorier.

Det är noterbart att de stora förlagen får en stor andel av stödet inom kategorin barn- och ungdomslitteratur, hela 41 procent i genomsnitt under dessa tre år. De förlag som står för denna andel är Rabén & Sjögren, B. Wahlströms, Bonnier Carlsen och Natur & Kultur. De stora förlagen hade en ännu högre andel av stödet 2005, hela 46 procent. De mellanstora och små förlagen står tillsammans för ungefär hälften av stödet inom barn- och ungdomslitteraturen och det finns flera viktiga mottagare inom respektive grupp. De mellanstora förlagen är här fyra stycken: Alfabet, Berghs, Opal och Kabusa Böcker. Mer prominenta stödmottagare bland de små förlagen är bl.a. Tranan och Trasten, X Publishing och Gilla böcker. De små och medelstora förlagen hade en något lägre andel av stödet 2005. Påfallande i ovanstående diagram är också att mikroförlag och övriga utgivare tar emot en förhållandevis liten andel av stödet till barn- och ungdomslitteratur, inte mer än 14 procent i snitt. Återkommande stödmottagare är t.ex. Hjulet och Alvina. Mikroförlagen låg på samma låga nivå 2005.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att de stora förlagen enligt dessa uppgifter är fortsatt mycket viktiga för den kvalificerade inhemska skönlitteraturen för vuxna. Mellanstora förlag är däremot påfallande frånvarande i denna kategori, medan små förlag och framför allt mikroförlag är väl representerade. Uppgifterna tyder på en viss polarisering mot de båda extremerna inom denna kategori: de klassiska förlagshusen ger ut mycket kvalificerad skönlitteratur, det gör också de små förlagen. Däremellan är det totalt sett sämre ställt.

Vad gäller den översatta skönlitteraturen för vuxna är de stora förlagen också representerade med cirka en fjärdedel av stödet. Här står dock de medelstora förlagen starkare och framför allt finns det många små förlag med en viktig utgivning. Mikroförlagen är även här av stor betydelse. Sammantaget får man en bild av att de större förlagshusen fortfarande ger ut kvalificerade översättningar, men att den stora andelen totalt sett tillkommer på annat håll.

De stora förlagen är betydligt mindre betydelsefulla inom facklitteraturen än inom övriga kategorier. I stället är mellanstora och små förlag dominerande i denna del. En förklaring är troligen att den sakprosa som premieras i Kulturrådets fördelning ofta har mer teoretisk karaktär eller är mer inriktad på samhällsdebatt. Det finns en mängd mindre utgivare specialiserade på denna typ av utgivning och de stora förlagen ger ofta ut mer populärt hållna fackböcker.

Vad gäller barn- och ungdomslitteraturen kan det sammantaget konstateras att bilden skiljer sig en del från vuxenboksutgivningen. Till att börja med är det generellt sett färre mottagare inom denna kategori. Detta speglar en situation med relativt få utgivare. De stora förlagen – vilket i detta fall alltså innefattar ytterligare en förlagskoncern, Forma Books – är mycket viktiga för utgivningen inom denna kategori. Den låga andelen för mikroförlag och övriga utgivare är ett uttryck för att det finns färre små utgivare verkssamma inom barn- och ungdomslitteraturen. Det kan också vara ett uttryck för att utgivningen inom denna kategori kan löna sig bättre än andra delar av bokutgivningen, vilket i sin tur medför att mindre förlag som är specialiserade på barn- och ungdomslitteratur oftare omsätter över en miljon kronor.

8.2 Distributörer, grossister och andra mellanhänder

Vägen från förlag till butik (och i förlängningen till konsument) går ofta via olika intermediära aktörer. Det rör sig bl.a. om distributörer och andra mellanhänder inriktade på logistik och t.ex. katalogisering. Viktigare aktörer på denna del av marknaden beskrivs i det följande.

Distributörer av böcker

De dominerande distributörerna av allmänlitteratur är i dagsläget Förlagssystem och Bonnierförlagens distributör Samdistribution. Därutöver finns vissa mindre fristående aktörer, som Stjärndistribution AB, som anlitas av ett antal förlag. De senare står dock för en mycket liten del av distributionen på den allmänlitterära marknaden.

Samdistribution ägs av Bonnierförlagen och står för lagerhållning och distribution för koncernens olika förlag och bok-

klubbar samt för Pocketgrossisten. Företaget har inga externa kunder. Förlagssystem är den viktigaste distributören för andra förlag på allmänlitteraturmarknaden. Det gäller både mindre, medelstora och stora förlag. Sedan 2011 sköter de t.ex. all distribution åt Norstedts förlagsgrupp. Företaget tillhandahåller logistikjänster åt sammantaget cirka 400 bokförlag, bokklubbar och bokhandlar. Förlagssystem är också grossist och återförsäljare av böcker med cirka 50 000 svenska och 7 000 engelska titlar i lager från ett stort antal förlag.²²

Förlagssystem förvärvade 2006 den anrika grossisten Seelig, som också stod för distributionen för många mindre förlag. År 2007 köpte stiftelsen Natur & Kultur 40 procent av aktierna i Förlagssystem från J. A. Lindblads Bokförlag AB och 2008 övertog Förlagssystem också distributionsrörelsen Förlagsdistribution i Kallhäll från Natur & Kultur. År 2011 övertogs Liber Distribution som främst var inriktat på läromedel men även på allmänlitteratur. Förlagssystem beräknas stå för kring två tredjedelar av all distribution av allmänlitteratur i Sverige.²³ Företaget omsatte cirka 285 miljoner kronor 2010.

Grossister specialiserade på dagligvaruhandeln

På bokmarknaden finns ett antal företag som fungerar som grossister, dvs. köper in böcker som de säljer vidare till andra företag. Av särskild betydelse i detta sammanhang är de aktörer som utöver ren grossistverksamhet specialiserat sig på helhetslösningar för bokförsäljning i dagligvaruhandeln, främst Pocketgrossisten och Pocketstället. Företagen erbjuder butiksanpassade avdelningar och sortiment, vilket gjort det möjligt för kiosker och dagligvaruhandel att starta bokförsäljning utan egen kunskap eller större risk.

Pocketgrossisten AB startades för att hantera inköp och lager för Pocketshop. Sedan i mars 2010 ingår Pocketgrossisten i Bonnierförlagen och omsätter i dag i storleksordningen 100 miljoner kronor per år. Huvudfokus är pocketböcker men Pocketgrossisten tillhandahåller också inbundna böcker.

---

²² Det innebär dels att Förlagssystem lagerför titlar från de förlag som har distribution via företaget, dels att de köper in svenska och engelska titlar från förlag som inte har sin distribution där.

²³ Sundin, "Ökad integration och koncentration", s. 298.

Pocketstället startade 1998 med affärsidén att erbjuda ett urval pocketböcker för dagligvaruhandeln. Företaget är fristående från de stora förlagskoncernerna och omsatte 2010 cirka 90 miljoner kronor. I dag arbetar Pocketstället också med inbundna böcker och större bokavdelningar i dagligvaruhandeln.

Utöver dessa företag finns även mindre aktörer som Select Audio Books som ägs av Kraft & Kultur. Företaget hade 2010 en omsättning på cirka 53 miljoner kronor. Affärsinriktningen är främst ljudboksdistribution men de tillhandahåller även shop-in-shop-lösningar för t.ex. pocketboksförsäljning.

Distributörer av digitala produkter

Den viktigaste distributören av elektroniska förlagsprodukter i Sverige är för närvarande Elib. Företaget grundades år 2000 och ägs gemensamt av Bonnierförlagen, Natur & Kultur, Norstedts förlagsgrupp och Piratförlaget. Elib är även verksamt i de andra nordiska länderna och omsatte 2010 cirka 22 miljoner kronor.

Elib arbetar både med produktion och distribution av digitala böcker i olika former (e-böcker, mp3-böcker och strömmande ljudböcker). Elib är ett B2B-företag som förmedlar elektroniska böcker till både internetbokhandel och bibliotek. I produktionsdelen arbetar man med att konvertera fysiska böcker till digitala format och t.ex. med att skapa kopieringsskyddade eller vattenmärkta elektroniska filer och filer med licenskryptering.

För närvarande är Elib i princip helt dominerande vad gäller att tillhandahålla elektronisk litteratur för de svenska folkbiblioteken (e-böcker och strömmade ljudböcker). Det har skett genom ett eget system för utlån som gjort det enkelt för bibliotek att låna ut e-böcker och e-ljudböcker genom att länka från sina egna webbplatser till sidor som drivs av Elib. Biblioteken betalar sedan en fast summa till Elib per nedladdning.

Utöver Elib finns ett antal andra distributörer av e-böcker och e-ljudböcker. Publit är ett print-on-demand-företag som även arbetar med att konvertera och distribuera e-böcker, antingen till detaljhandel (t.ex. iTunes) eller andra distributörer för vidareförmedling. Därtill tillhandhålls lösningar för försäljning direkt till slutkund i form av en s.k. widgetshop som kan integreras i en egen hemsida men drivs av Publit. Publit anlitas av både egenutgivare och ett antal förlag.

Bokrondellen

Bokrondellen startades 2004 och ägs gemensamt och till lika delar av Bonnierförlagen, Norstedts förlagsgrupp, Förlagssystem och Natur & Kultur. Syftet med verksamheten är att via en artikel-databas förmedla bokinformation för handeln.

Tjänsten Bokrondellen är en databas där förlagen kan lägga upp information om utgivning, priser och lager som nyttjas av i princip alla svenska bokhandlar (både fysiska och på nätet). Bokrondellen förmedlar order från bokhandeln, själva distributionen sköts dock av andra. I databasen finns omslagsbilder och presentationstexter om böckerna som kan användas av handlarna. Bokrondellen kompletterar också förlagens uppgifter med ämnesord och klassificering. Bokrondellen arbetar även med att skapa standarder för bokinformation i Sverige, t.ex. vad gäller filformat och begrepp.

8.3 Bokhandel och annan detaljhandel med böcker

Antalet fysiska bokhandlar i Sverige har länge legat omkring 400 stycken. Det exakta antalet beror dock på hur man räknar mindre handlare som ofta har ett litet boksortiment och specialbokhandel inriktad på vissa nischer.

En stor skillnad mot tidigare decennier är att bokhandeln i dag har en annan spridning än vad som traditionellt varit fallet. Små kommuner med vikande befolkningsunderlag har ofta tappat sin enda bokhandel medan antalet ökat i storstäderna (se bilaga 5 för en närmare beskrivning). År 1970 innan fastprissystemet avskaffades saknade 27 kommuner en bokhandel. År 2012 hade denna siffra stigit till 101 kommuner. Var tredje kommun är nu således utan bokhandel. Det är oftast i kommunerna i glesbygdslänen det inte längre finns någon bokhandel. Det innebär att om man tar hänsyn till befolkningsfördelningen saknar i dag kring 10 procent av landets invånare bokhandel på hemortskommunen.

Efter att tidigare överenskommelser på marknaden – som bl.a. reglerade sortimentet och rabattvillkoren – försvunnit har det utvecklats en rad kedjor av bokhandlare i Sverige. Syftet har framför allt varit att förhandla sig till bättre inköpsvillkor från förlag och grossister. Ytterligare samgåenden pågår för närvarande. Fortfarande finns dock ett visst antal obundna bokhandlare kvar. Ett skäl till kedjebildningen har varit rabattsystemet i bok-

branschen. Det bygger i hög grad på att inköp av stora volymer av en titel premieras genom rabatter och marknadsföringsstöd. Normalt har det krävts att en handlare köper kring 1 000 exemplar av en titel för att få de bästa villkoren.²⁴ Internetbokhandeln har dock fått förlagen att tumma på dessa principer eftersom beställningsstrukturen där snarare är få exemplar åt gången.

Den stora förändring som skett de senaste tio åren är nämligen näthandelns uppkomst och starka utveckling. De båda nätbokhandlarna Adlibris och Bokus har tagit en stor andel av marknaden; en marknad som förvisso samtidigt växt totalt sett. Särskilt kraftig har övergången till näthandel varit inom segment som kurslitteratur. Vidare har dagligvaruhandeln fortsatt öka sin andel av bokförsäljningen och då primärt den lättsålda delen av sortimentet. Sammantaget har det inneburit en stark press på den traditionella bokhandeln.

Bokhandelns aktörer

För närvarande kan bokhandelns aktörer delas in i följande grupper och kategorier. Annan detaljhandel som säljer böcker som en mindre del av verksamheten innefattas inte i denna beskrivning av aktörerna (se dock nedan).

Akademibokhandeln

Akademibokhandeln bildades 1992 genom en sammanslagning av Academus och Esselte Bokhandel och ingår sedan år 1998 i KF Media. Akademibokhandeln är en centralt ägd bokhandelskedja. I Akademibokhandelsgruppen AB ingår både Akademibokhandeln med 66 fysiska butiker och nätbokhandeln Bokus. Akademibokhandeln har både större butiker med ett bredare sortiment och mindre butiker med inriktning på snabb försäljning. Inköpen för butikerna görs centralt.

---

²⁴ Olof Grahn, *Kartläggning och förslag till en mer effektiv försäljningsprocess mellan förlag och bokhandel* (Svenska Förläggareföreningen & Svenska Bokhandlareföreningen, 2007), s. 24.

Bokia

Bokhandelskedjan Bokia bildades 1986 och har i dag 76 butiker runt om i landet samt nätbokhandeln bokia.se. Kedjan bestod fram till 2006 av enskilt ägda bokhandlar som drev butiker under namnet Bokia och samverkade kring inköp, datasystem och marknadsföring. Sedan 2006 har Bokia köpt upp enskilda medlemmar och på detta sätt gått mot en centralt ägd kedja. Detta har finansierats genom ett delägarskap med Natur & Kultur som nu äger cirka 40 procent av Bokia AB. Bokias centralt ägda butiker utgör i dag cirka en tredjedel av kedjans totala omsättning.

JB-gruppen

JB-gruppen består av fristående bokhandelsföretag som verkar i eget namn men samarbetar kring inköp och marknadsföring. JB-gruppen har funnits sedan 1988 och producerar årligen ett antal kataloger där centralt inköpta produkter marknadsförs gemensamt. JB-gruppen är snarare ett nätverk än en bokhandelskedja och de centrala inköpen är lägre än hos t.ex. Bokia. Gruppen består av 32 företag med 44 butiker.

Ugglan

Ugglan är en bokhandelskedja med enskilt ägda bokhandlar som består av ett 50-tal butiker. Ursprungligen var Ugglan en kedja för små boklädor på mindre orter men de senaste åren har kedjan även rekryterat nya medlemmar från Bokia och JB-gruppen. En relativt stor andel av inköpen sköts centralt och medlemmarna profilerar sig med den gemensamma kedjebeteckningen.

Pocket Shop

Pocket Shop är en bokhandelskedja med centralt ägda butiker som grundades 1989. Företaget driver välsorterad pocketbokhandel i framför allt trafikorienterade butikslägen och har i dag 16 butiker i Sverige (varav 11 i Stockholm). Pocket Shop köptes av Bonnierförlagen i april 2012.

Obundna allmänbokhandlar

De obundna allmänbokhandlarna har valt att stå utanför de olika grupperingarna och sköter inköp, marknadsföring m.m. individuellt. Gruppen obundna bokhandlar består av ett 60-tal företag. Här finns flera kända bokhandelsföretag med brett utbud och en kvalitativ inriktning som profilerar sig under eget namn, t.ex. Hedengrens, NK-Bokhandel och Söderbokhandeln Hansson & Bruce.

Special- och kursbokhandel

Förutom de aktörer som har beskrivits ovan finns det ett antal special- och kursbokhandlar av olika slag. Specialbokhandlarna, som är viktiga också för den allmänlitterära delen av marknaden, är inriktade på olika nischer och är totalt kring 40 stycken. Inom denna grupp kan företag som SF-Bokhandeln och Papercut och barnboklådor som Bokspindeln och Barnens bokhandel nämnas.

Nätbokhandeln

I näthandeln med förlagsnya böcker är Adlibris och Bokus dominerande på marknaden. Det finns även andra aktörer men de står för en mycket liten del av den totala omsättningen. Till exempel driver Bokia en egen näthandelsplats.²⁵

Adlibris är en renodlad nätbokhandel och grundades 1997. Företaget är verksamt i flera nordiska länder. Sedan 2005 har Adlibris successivt köpts upp av Bonnierförlagen. Bokus startades 1997 och köptes redan 1998 av KF Media. 2000 förvärvade den tyska mediekoncernen Bertelsmann hälften av bolaget och Bokus bytte namn till Bol. KF Media köpte dock tillbaka den andel man sålt, tog tillbaka det gamla namnet och renodlade verksamheten till bokförsäljning via nätet igen. Bokus ingår nu i Akademibokhandelsgruppen AB.

---

²⁵ Böcker kan även köpas från ett flertal återförsäljare som har böcker som en mindre del av sitt sortiment, t.ex. CDON.

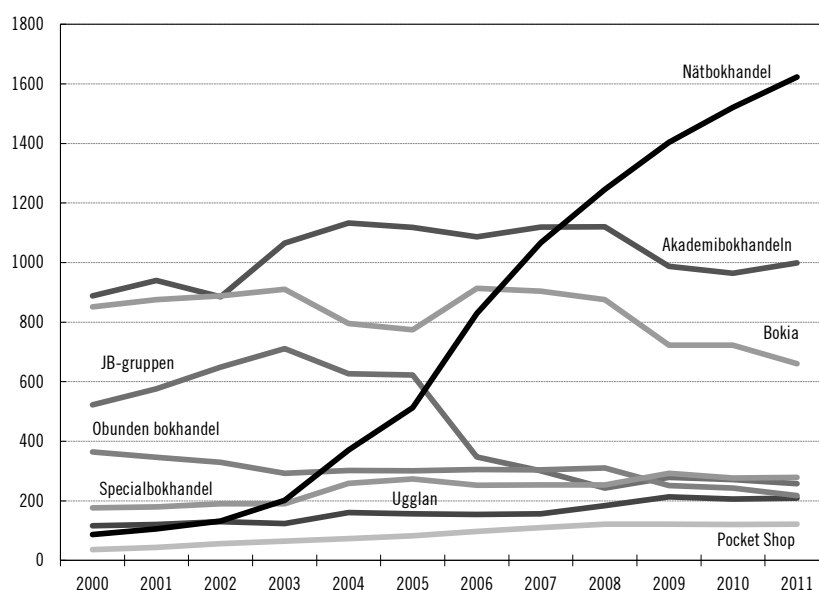
Försäljningsutvecklingen i bokhandeln

Den fysiska bokhandeln i Sverige är utsatt för ett hårt konkurrens-tryck, framför allt från nätbokhandeln men även från försäljning i dagligvaruhandeln. Sedan 2000 har omsättningen i bokhandelsledet totalt ökat med kring 1,3 miljarder kronor eller cirka 40 procent (se bilaga 5). Det är dock nätbokhandeln som står för ökningen då denna – sedd för sig – ökade med ungefär 1,5 miljarder under samma period. Exkluderas nätbokhandeln minskar alltså omsättningen totalt med över 200 miljoner.

I följande diagram återges en sammanställning av bokhandelns omsättningsutveckling under det senaste decenniet uppdelat på företag/kedjor respektive obunden bokhandel och specialbokhandel. Även försäljningen av sidosortimentet (pappers- och kontorsvaror m.m.) innefattas i dessa omsättningssiffror. Av diagrammet framgår tydligt nätbokhandelns exceptionella utveckling, liksom den svaga utvecklingen för flera av kedjorna för fysisk bokhandel under senare år. Undantag är framför allt Pocket Shop som ökat sin omsättning successivt under perioden.

Diagram 8.3 Omsättningsutveckling i bokhandeln exkl. kursbokhandeln, 2000–2011 (miljoner kronor)

Källa: Årsredovisningar/Leif Olsson. Se bilaga 5.

Anm.: Det är viktigt att notera att förändringar i omsättningen också beror på förändringar i medlemsunderlaget i olika kedjor under perioden. Ett exempel är Bokies förvärv av Wettergrens bokhandelskedja i Göteborg 2005 som tidigare var medlem i JB-gruppen. Akademibokhandelns expansion under 2003–2008 kan delvis förklaras med förvärv av privat bokhandel från framför allt Bokia. Ugglans goda tillväxt har en förklaring i att många medlemmar från såväl Bokia som JB-gruppen i stället har valt Ugglan som kedjepartner.

Om man räknar om dessa omsättningssiffror till andelar av den totala bokhandelsmarknaden – som alltså ökat väsentligt totalt sett under denna tioårsperiod – kan samma trend även beskrivas på ett annat sätt. Nätbokhandeln har gått från en andel på ett par procent i början av perioden till en marknadsandel på cirka 37 procent 2011 (då har hänsyn dock inte tagits till försäljning i bl.a. varuhus och dagligvaruhandel).

Nätbokhandelns framgångar och den fysiska bokhandelns problem kan också ses i lönsamheten (se bilaga 5). Allmänbokhandeln hade en god lönsamhet fram till 2004, ett förhållande som momsänkningen 2002 bidrog till. Genomsnittet år 2002–2004 på över 3 procent var extremt goda. Sedan faller lönsamheten drastiskt till stor del beroende på att Akademibokhandeln går ned skarpt

men även på grund av att flera andra kedjor har problem, liksom den oberoende bokhandeln.

Nätbokhandeln har haft den motsatta utvecklingen. Bokus hade förvisso länge både stora förluster och lönsamhetsproblem men har gått bättre på senare år. Adlibris har löpande haft mycket goda resultat. Nätbokhandlarnas affärsidé och konkurrensfördel har varit ett mycket brett sortiment, möjlighet att hålla ett lågt pris och en effektiv leveransprocess med korta ledtider. Särskilt Adlibris är omtalat för att ha förmått utveckla en effektiv egen logistik.

Nätbokhandlarna säljer i dag inte enbart till privatkunder utan har också tagit stora delar av den institutionella marknaden och försäljningen till företag. Litteraturkategorier som i stor utsträckning tagits över av näthandeln är kurslitteratur och utländska böcker. Kulturpolitiskt är det även viktigt att notera att många bibliotek gått över till internetbokhandeln.²⁶

Bokförsäljningens utveckling i bokhandeln

Då bokhandeln vid sidan av böcker även har en inte oväsentlig försäljning av andra varugrupper såsom pappers- och kontorsvaror, presentartiklar, musik etc. har utredningen låtit SCB ta fram uppgifter om utvalda bokhandlars momstaxering sedan 2002 när bokmomsen infördes. På detta sätt kan bokomsättningen särskiljas relativt precist. Ekonomen Leif Olsson har sammanställt och analyserat dessa uppgifter (se bilaga 6).

Momsanalysen visar tydligt att efter 2006, då den allmänt positiva trenden för den fysiska allmänbokhandeln bryts, kan nedgången i omsättning förklaras av ett brant fall i just bokförsäljningen. Tendensen är densamma i alla de kedjor som är med i analysen (Bokia, Ugglan, JB) och för de obundna bokhandlarna. Allra sämst har det gått för de små boklådorna med en omsättning understigande 3 miljoner kronor. De har totalt förlorat nästan 40 procent av sin bokförsäljning under perioden 2002–2011.

Det är även intressant att se till bokförsäljningens andel av den totala omsättningen. Andel omsättning som härrör från bokförsäljning är ett tydligt tecken på både utbud och ambitionsnivå i den enskilda bokhandeln. De obundna bokhandlarna är den grupp

---

²⁶ Särskilt Adlibris sköter i dag inköp för ett stort antal svenska folkbibliotek, kring 200 stycken. För vissa av dessa arbetar Adlibris med s.k. profilinköp, där företaget utifrån en överskommen profil väljer ut böcker åt biblioteken.

som har den högsta andelen bokomsättning. Här finns flera stora tongivande boklådor med en stark kulturell profil. År 2002 låg andelen bokomsättning på 74 procent i denna grupp. Den har sedermera minskat något under den undersökta perioden men ligger kvar på höga 72 procent 2011. De Bokia-butiker som ingick i undersökningen hade den näst högsta andelen bokförsäljning och gick från 66 procent 2002 till 61 procent 2011. Handlarna i JB-gruppen redovisar den största minskningen under den undersökta perioden. Andelen av omsättningen som härrör från bokförsäljning sjunker under dessa år med nästan 10 procent till 54 procent 2011. Ugglan-butikerna hade redan i utgångsläget den lägsta andelen bokomsättning. Från 52 procent 2002 faller andelen i denna grupp till 45 procent 2011.

Ugglans generellt låga andel beror främst på att kedjans boklådor i huvudsak ligger i mindre kommuner. Uppdelningen i kommuntyper visar nämligen ett klart samband. Ju större kommuner desto högre andel försäljning av böcker i bokhandeln. Detsamma gäller en uppdelning i omsättningsklasser. Ju högre total omsättning desto större andel bokförsäljning. Generellt har alltså bokhandel med låg omsättning i små kommuner enligt undersökningen en mycket liten andel försäljning av böcker. Denna andel har också minskat under den undersökta perioden.

Den låga andelen försäljning av böcker hos de små handlarna innebär risker för ytterligare minskad bokförsäljning då dessa handlare kan komma att helt prioritera andra varugrupper för att klara sig. Samtidigt är det de bokhandlar som prioriterar ett brett sortiment, ofta lokaliserade i städerna, som är mest utsatta när just bokförsäljningen viker.

Varuhus och dagligvaruhandel

Vid sidan av bokhandeln finns en omfattande försäljning av böcker genom annan detaljhandel. Denna försäljning började på 1980-talet med att Åhléns och andra varuhus började sälja böcker och då framför allt volymtitlar av bästsäljartyp. I dag säljs böcker inom nästan alla varuhus, livsmedelsbutiker och på stormarknader. Vidare har Pressbyrån och annan servicehandel successivt utökat sitt sortiment av pocketböcker och gått från att främst saluföra massmarknadslitteratur till att även ta in ett urval kvalitetspocket.

Dagligvaruhandeln och varuhusen har en rad fördelar som gör att de kan pressa priserna på de böcker de är intresserade av. För dessa kedjor är boken utbytbar mot andra produkter, vilket gör att de via sina inköpsorganisationer kan ställa tuffa villkor. Vidare har dagligvaruhandeln och varuhusen ofta en väl utbyggd hantering med centrallager och liknande som medför lägre kostnader.²⁷ Både i varuhus och dagligvaruhandel har utvecklingen även drivits på av att ett antal grossister kommit att tillhandahålla helhetslösningar som underlättar för handlarna (se ovan).

Vid 2000-talets början uppgick den sammanlagda bokförsäljningen enligt en uppskattning till cirka 400 miljoner kronor i varuhus och dagligvaruhandel (se bilaga 5). Efter sänkningen av momsen ökade omsättningen markant främst genom en ökad försäljning i allt fler dagligvarubutiker. 2008 beräknades den totala försäljningen uppgå till 900 miljoner kronor. De senaste åren har försäljningen sannolikt haft en viss avmattning varför volymen 2011 kan uppskattas till drygt 800 miljoner kronor.

Dessa siffror bör sättas i relation till en total marknad som även innefattar traditionell bokhandel och nätbokhandel. En sådan jämförelse ger vid handen att varuhus och annan detaljhandel har stärkt sin position under den senaste tioårsperioden och kan uppskattas ha ökat sin marknadsandel från 17 till 24 procent. Den stora vinnaren är dock fortfarande näthandeln som erövat en fjärdedel av den uppskattade totala marknaden under den senaste tioårsperioden. Den traditionella bokhandeln kan uppskattas ha minskat sin andel från drygt 80 procent till 50 procent.

Direktförsäljning och bokklubbar

En fråga som länge diskuterades intensivt inom bokbranschen var förlagens försäljning till konsument via egna bokklubbar. Särskilt bokhandlarna kände en press från förlagens bokklubbsförsäljning där priserna var låga. Frågan är dock inte längre av samma dignitet då försäljningen denna väg avstannat och andra typer av priskonkurrens istället blivit viktigare. Sammantaget kan det sägas att bokklubbarnas betydelse sjunkit i Sverige över tid, men inte så kraftigt som i många andra länder.

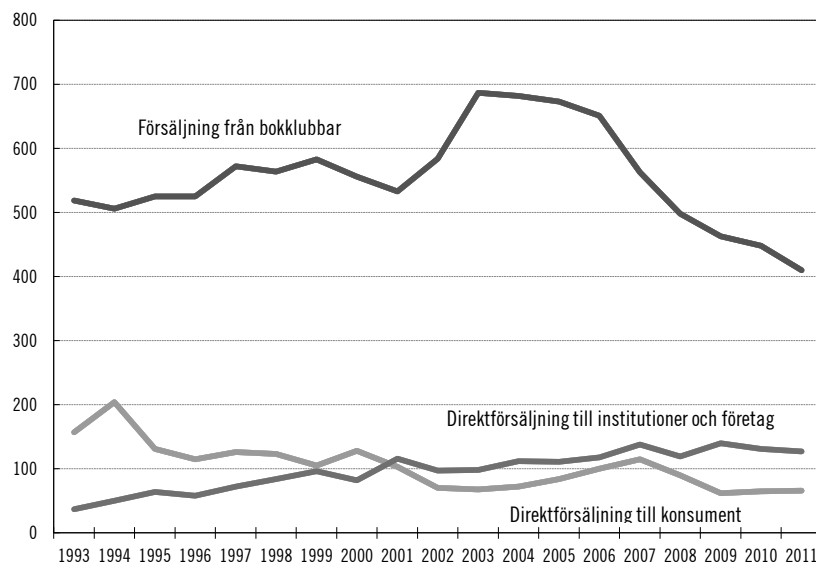
En indikation på utvecklingen under den senaste tjugoårsperioden ger Förläggareföreningens statistik. I diagrammet nedan

---

²⁷ Grahn, *Kartläggning och förslag*, s. 14–15.

presenteras förlagens direktförsäljning och bokklubbsförsäljning till konsument hos medlemsföretagen.

Diagram 8.4 Bokklubbs- och direktförsäljning, Förläggareföreningens medlemsföretag, 1993–2011 (miljoner kronor)

Källa: Svenska Förläggareföreningen. Se bilaga 2, tabell 20.

Anm.: Diagrammet kan inte utan vidare tolkas som en faktisk avspiegling av bokklubbsförsäljningen. Utvecklingen förklaras också av förändringar i medlemsförlagens sammansättning. Richters förlag (senare Damm) blev medlem i föreningen 2003 och tillförde en relativt stor bokklubbsomsättning. Stora delar av den har senare försvunnit när Egmont sålde delar av sin svenska verksamhet till Forma.

Av tabellen framgår att medlemsförlagens bokklubbar, trots en tämligen kraftig nedgång i statistiken, fortfarande säljer för stora belopp direkt till konsument. Flera stora bokklubbar hör dock inte till Förläggareföreningens medlemsföretag och ingår därför inte i denna statistik. Det gäller bl.a. Barnens Bokklubb och Böckernas Klubb. Enligt en uppskattning står de för en försäljning på ytterligare cirka 250 miljoner kronor. Sammantaget har det uppskattats att detta ger bokklubbarna en andel på cirka 10 procent av den totala bokförsäljningen i konsumentledet. Totalt och sett över en tioårsperiod kan bokklubbarna uppskattas ha minskat sin

försäljning med 20 procent.²⁸ Det är en påtaglig tillbakagång men inte i närheten av vad som skett i vissa andra länder.

Som framgår av ovanstående diagram finns det inte några tecken på att förlagens övriga direktförsäljning har ökat under de senaste 15 åren. Det är värt att notera då internet skulle kunna tänkas göra det enklare för medlemsförlagen att sälja direkt till konsument. Denna typ av försäljning är dock förmodligen betydligt vanligare hos små förlag medan de stora vanligen länkar konsumenten vidare till de i vissa fall egenägda nätbokhandlarna.

Antikvarisk bokhandel och försäljning av begagnade böcker

När nybokhandeln minskat sina lager och andelen böcker i butikerna har antikvariaten och försäljningen av begagnade böcker fått en delvis ny roll. Den konsument som vill ha en titel som är äldre eller inte längre finns på förlaget får vända sig till begagnatmarknaden. Denna har traditionellt utgjorts av antikvariaten som sett till att livslängden för böcker, tidskrifter och andra tryckta medier förlängts och att kretsloppet fungerat.

De klassiska antikvariaten har haft olika inriktning och ofta varit specialiserade på områden som barnlitteratur, historia, konst eller äldre värdefulla böcker. Därmed har de bl.a. kommit att spela en stor roll för de vetenskapliga bibliotekens förvärv. Vid sidan av dessa finns också antikvariat med ett brett kulturhistoriskt bestånd som även bedriver en uppskattad evenemangsverksamhet. Under senare år har digital teknik kommit att användas vilket medfört att tillgängligheten för begagnade böcker ökat. En begagnatbransch för mindre värdefulla böcker, inte sällan kursböcker, som till stor del bärs upp av privata säljare har också vuxit fram.

Svenska Antikvariatföreningen (SVAF), som organiserar de antikvariska bokhandlarna, hade 2012 totalt 62 medlemmar. De flesta av dessa har en fysisk försäljningsplats men några säljer enbart via internet. Många antikvariat har också under senare år lämnat stadskärnorna på grund av ökade lokalkostnader och bättre möjligheter att sälja via nätet.

SVAF startade sajten Antikvariat.net kring år 2000 i syfte att underlätta för medlemmarna att sälja via nätet. Webbplatsen är gemensam för de skandinaviska antikvariat som är medlemmar i International League of Antiquarian Booksellers (ILAB). Totalt var

---

²⁸ Kjell Bohlund, *Bokmarknaden 2010* (Svenska Förläggareföreningen, 2010), s. 15.

97 antikvariat anslutna i maj 2012. Syftet är att de professionella antikvariater denna väg ska kunna annonsera böcker beskrivna enligt den praxis som gäller i branschen.

Bokbörsen startade strax efter Antikvariat.net och är i dag en stor handelsplats för begagnade böcker mätt i antalet annonser.²⁹ Under 2011 var företagets omsättning cirka 2 miljoner kronor. Majoriteten av säljarna är privatpersoner men även företag annonserar. Inriktningen på Bokbörsen är inte i samma utsträckning som Antikvariat.net äldre och rara böcker. De privatpersoner som säljer via sajten verkar delvis under andra villkor än företagssäljarna eftersom de varken betalar moms eller andra skatter.³⁰

8.4 Marknadens utveckling och vertikal integration

Allmänt kan sägas att mediemarknaden i Sverige under 2000-talet genomgått stora förändringar. Flera fusioner har ägt rum som stärkt ägarkoncentrationen på nordisk nivå men i flera fall ökat konkurrensen på nationell nivå.³¹ Utmärkande för marknaden i stort är att den domineras av inhemska och nordiska företag; medieföretag från andra delar av världen är av mer marginell betydelse. Detta gäller även bokbranschen specifikt.

Som visats ovan har förlagsledet på marknaden för allmänlitteratur genomgått en viss polarisering sett över tid. De största företagen har blivit större, i flera fall genom köp av mindre aktörer, samtidigt som antalet riktigt små förlag och andra utgivare ökat. De största koncernerna har också centraliserat och samordnat sina organisationer vilket i flera fall inneburit att frihetsgraderna för traditionellt sett relativt självständiga dotterbolag kan förutsättas ha minskat.

Den mest påtagliga utvecklingen under den senaste tioårsperioden är dock en utveckling mot vertikal integration på marknaden. Flera av de stora förlagen och koncernerna har under perioden gått in i andra led på marknaden, främst distributions- och återförsäljarledet. Utvecklingen har lett till en periodvis

²⁹ Bonniers investmentbolag B. Media Invest köpte 2011 en minoritetspost i Bokbörsen. Med köpet tog Bonnierkoncernen ett kliv in på den växande nätmarknaden för begagnade böcker.

³⁰ Utöver de specialiserade webbplatser som nämnts här finns naturligtvis även en, ibland relativt omfattande, bokförsäljning via sidor som Tradera och eBay.

³¹ Se Staffan Sundins rapporter *Den svenska mediemarknaden 2009*, *MedieNotiser* nr 3 2009 (Nordicom-Sverige), och *Den svenska mediemarknaden 2006*, *MedieNotiser* nr 3 2006 (Nordicom-Sverige).

intensiv debatt i media. Även inom Svenska Förläggareföreningen och från Svenska Bokhandlareföreningen har det höjts röster för att situationen kan komma att hämma konkurrensen på marknaden och snedvrیدا prisbilden samt hindra mindre aktörer från att nå ut med sina produkter till konsumenterna.³²

Tabell 8.3 Större aktörers verksamhetsområden på bokmarknaden

	Utgivning		Distribution		Försäljning			
	Allmänt	Läromedel	Förlagssys.	Samdistrib.	Bokhandel	Näthandel	Bokklubb	Varuhus
Bonnier	X			X	x	X	X	X
KF Media	X		(X)		X	X	X	X
Natur & Kultur	X	X	[X]		[X]		x	
Forma Books	X						x	

X = Ledande aktör X = Stor aktör x = Liten aktör

[X] = Stor minoritetspost i ledande aktör (X) = Styrelsepost i ledande aktör

Anm.: Tabellen är en bearbetning av en tabell i Sundin, "Ökad integration och koncentration", s. 288, som även innefattar företag som huvudsakligen är verksamma på läromedelsområdet.

Bonnierkoncernen, sedan länge ägare av Sveriges största förlagsgrupp, startade efter att de fasta priserna på böcker avskaffades tidigt bokklubbar för försäljning direkt till konsument. Koncernens förlag har även en egen distributör i Samdistribution. Bortsett från bokklubbarna hade koncernen dock under 1980- och 1990-talet inga direkta ägarintressen i försäljningsledet. Detta har förändrats under senare år, främst genom att aktiemajoriteten i Adlibris övertogs 2005. Adlibris har sedan dess expanderat kraftigt och är nu den ledande aktören vad gäller näthandel med böcker. Sedan 2010 ingår även en av de båda större grossisterna för dagligvaruhandel och varuhus, Pocketgrossisten, i Bonnierförlagen. Pocketgrossisten tog i sin tur 2011 bl.a. över bokhanteringen vid Åhléns varuhus. År 2012 köptes även Pocket Shop av Bonnierförlagen och företaget är numera verksamt i alla delar av försäljningsledet.

³² Se Förläggareföreningens skrivelse till Kulturdepartementet (Ku2011/1085/KV) och Bokhandlareföreningens skrivelse till utredningen (Ku2011:04/2011/18).

KF Media, ägare till bl.a. Norstedts förlagsgrupp, inrättade tidigt bokavdelningar i sina egna varuhus och är fortfarande en av de ledande aktörerna vad gäller försäljning denna väg. Norstedts förlag startade liksom Bonniers tidigt även bokklubbar. Det är en verksamhet som fortsatt och den tidigare delägda Böckernas klubb övertogs t.ex. helt 2010. KF förvärvade 1987 Akademibokhandeln och 1998 även nätbokhandeln Bokus. Akademibokhandeln är trots stora förluster fortfarande Sveriges största kedja för fysisk bokhandel. Bokus är tillsammans med Adlibris dominerande i näthandeln med böcker. I samband med att Liber Distribution, med bl.a. Liber och KF Medias förlag som kunder, såldes till Förlagssystem 2011 erhöll även KF Media en plats i styrelsen.

Stiftelsen Natur & Kultur, som ger ut både allmänlitteratur och läromedel, hade tidigt en minoritetspost i Adlibris som dock sålts. Natur & Kultur förvärvade 2007 en stor minoritetsandel i Förlagssystem. Stiftelsen deltog året därpå i en nyemission i bokhandelskedjan Bokia och äger i dag en stor minoritetsandel. I en avsiktsförklaring som ingåtts våren 2012 har huvudägarna för Akademibokhandeln och Bokia Butik AB enats om ett samgående i ett nytt självständigt bolag. Affären ska prövas av Konkursverket men om den genomförs kommer koncentrationen i bokhandelsledet att öka genom att de två största kedjorna går samman. Det kan även förväntas leda till butiksnedläggningar på orter där både Bokia och Akademibokhandeln i dag finns representerade.

Hakon Invest, huvudägare i ICA AB, är genom sitt helägda dotterbolag Forma Publishing Group en av de större aktörerna på mediemarknaden, framför allt genom ett antal stora kundtidningar. Utöver förlagsledet har man även bokklubbsverksamhet. Hakon Invest har aviserat att Forma Publishing Group ska säljas. Det återstår att se om någon av de andra större aktörerna på denna marknad kommer att förvärva verksamheten och koncentrationen på så vis öka.

9 Stöd till utgivning och distribution av litteratur

I det följande behandlas de större statliga stödordningar som är inriktade på utgivning och distribution av litteratur. Fokus är på insatsernas utformning i dag men i vissa fall är det relevant att även ta med en kort historik över stödets framväxt och förändring över en längre period. Kapitlet inleds med utgivningsstödet. Därefter följer avsnitt som behandlar olika distributionsstöd och de tidigare stöden till bokhandeln. Vidare behandlas tidigare stöd till förlagsverksamhet och stöd till utgivning av klassiker för skolbruk.

9.1 Statsbidrag till utgivning av litteratur

Riksdagen beslutade 1975 att ett statligt stöd till bokutgivningen skulle införas. Riksdagsbeslutet byggde på de förslag som lämnats av 1968 års litteraturutredning. Den nya stödordningen var tämligen unik och det var enbart Norge som hade något liknande vid tiden. I många delar består detta stödsystem till i dag, även om det successivt modifierats på olika sätt.

Statsbidraget till utgivning av litteratur (utgivningsstödet) är den viktigaste statliga insatsen för att stödja utgivning av litteratur och stödordningen behandlas tämligen utförligt nedan. Utöver detta bidrag finns dock även vissa andra statliga bidrag som kan sökas för utgivning och sådant som tryckkostnader. Ett exempel är att Vetenskapsrådet och andra forskningsfinansiärer kan bevilja bidrag för vetenskaplig facklitteratur. Till detta ska även läggas att flera myndigheter finansierar utgivning av olika typer av facklitteratur som anknyter till de egna uppdragen. Särskilt gäller detta många kulturmyndigheter.

Förslag om ett utgivningsstöd – en kort historik

En bakgrund till 1968 års litteraturutredning var en pågående debatt om en förlagskris i Sverige med minskad lönsamhet för företagen. Detta efter ett antal goda år under 1960-talet där både utgivning och priser ökat kontinuerligt. Ett problem som diskuterades vid tiden var att förlagen bedrev en allt restriktivare utgivningspolitik inom vissa kategorier.

Litteraturutredningen såg det dock som naturligt att förlagen, som verksamma på en kommersiell marknad, var tvungna att anpassa sin kostnadsstruktur till förändrad efterfrågan och svängningar i konjunkturen. Man betraktade inte heller förlagens problem som en konsekvens av försämrade villkor för bokutgivningen som sådan. Snarare hade "utbildningssamhället" ett allt större behov av litteratur. Utredningen ville snarare tala om en kris för vissa utgivningskategorier. Massmarknadslitteraturen expanderade på den mer kvalificerade litteraturens bekostnad; barn- och ungdomslitteraturen var det tydligaste exemplet, där hade massproducerade titlar vunnit mark och konstnärligt intressantare utgivning minskat. Drabbade var även olönsamma kategorier som kvalificerade prosaöversättningar och svensk lyrik. Den s.k. kiosk-litteraturen ansågs ha stärkt sin ställning.

Mot bakgrund av de brister inom utgivning och spridning av litteratur som utredningen sett, fann man det nödvändigt att stat och kommun tog ett väsentligt större ansvar för denna kultursektor. Utredningen presenterade flera olika modeller för statligt stöd till utgivningen, både "generella" och "selektiva".¹ Bland generella stöd behandlades en momsbefrielse på böcker och införandet av en ersättning till förlagen, motsvarande biblioteksersättningen till upphovsmännen, för den litteratur som folkbiblioteken köper in. Utredningen behandlade även den s.k. norska inköpsordningen som innebar att staten erbjöd inköpsgarantier inom vissa trängda litteraturkategorier, för att sedan distribuera de på så vis inköpta böckerna utan kostnad till folkbiblioteken.

Dessa stöd avvisades på olika grunder. Bland annat anfördes kostnadsmissiga invändningar, en momsbefrielse skulle t.ex. bli mycket dyr. Framför allt var invändningen dock att de inte ansågs ge en tillfredställande stimulans åt sådan litteratur som hade svårigheter på marknaden, dvs. träffsäkerheten var dålig. Den norska

---

¹För förslagen i sin helhet, se *Boken: Litteraturutredningens huvudbetänkande* (SOU 1974:5), s. 288–321 och 370–377.

inköpsordningen avvisades eftersom den ansågs innebära risk för prismanipulation från förlagens sida och minskade inköpsanslag på kommunal nivå. I stället bestämde sig utredningen för en modell med huvudsakligen selektiva stöd men med vissa generella inslag.

Selektiva stödformer innebär att någon typ av bedömning görs i det enskilda fallet och att stödet därigenom kan fördelas till den del av utgivningen som behöver stöd eller som det av andra skäl anses önskvärt att belöna. Litteraturutredningen ansåg att sådana stöd var att föredra men att problem kunde uppstå med otillbörlig styrning genom att statens beslut blev direkt avgörande för enskilda utgivningsbeslut. Utredningen menade därför att selektiva stöd borde bedömas och fördelas av sakkunniga *i efterhand*, dvs. på grundval av de redan utgivna verken. Gick inte det var det bättre med generella stöd som fördelades i förhand efter automatiskt verkande regler.

Förslagen i utredningen blev en kombination av olika principer. Utredningen föreslog att ny svensk skönlitteratur skulle garanteras stöd på förhand som skulle fördelas enligt automatiskt verkande regler. Stödet skulle baseras på bokens tjocklek (kallat arkersättning) och inte på priset, vilket förlagen kunde manipulera för att erhålla högre stöd. För denna utgivningskategori skulle alltså ett generellt stöd tillämpas.

Ett selektivt efterhandsstöd som bedömdes av sakkunniga föreslogs dock för barn- och ungdomslitteratur och för översättningar av skönlitteratur för vuxna. Till klassikerutgivning skulle stöd också fördelas av en sakkunnig nämnd, men i förhand. Nämnden skulle till och med kunna ge förlag i uppdrag att ge ut ett visst efterfrågat verk. Att styra utgivningen av äldre titlar var således inte lika känsligt.² I mycket liknade förslaget till stöd till översättning av facklitteratur de villkor som angavs för klassikerstödet. Inte heller här ansågs styrningsproblematiken alltför betydande.

Utredningen övervägde även vilka möjligheter som fanns att inom ramen för stödordningarna förhindra en alltför stark dominans av vissa förlag. Olika spärregler diskuterades och utredningen föreslog t.ex. att inget förlag fick erhålla mer än 20 procent av det stöd som utgick för ny svensk skönlitteratur, oavsett storleken på förlagets utgivning.

---

² Ett särskilt lagerstöd föreslogs också med ersättning per exemplar och år för lagerhållning av klassiker.

Beslutet om utgivningsstöd och stödets successiva förändringar

Riksdagen beslutade 1975 att ett statligt stöd till utgivning av böcker skulle införas (prop. 1975:20, bet. KrU 1975:12, rskr. 1975:201). Det beslut som fattades följde i många delar de förslag som litteraturutredningen presenterat. Några saker ändrades dock. Bland annat hade idén om ett generellt stöd till utgivningen av skönlitteratur för vuxna strukits. I stället infördes selektiva stöd till enskilda titlar inom alla kategorier: ny svensk skönlitteratur, översättningar, svenska och utländska klassiker, viss facklitteratur samt barn- och ungdomslitteratur. Stödet till den svenska skönlitteraturen gavs dock en sådan omfattning att det i praktiken kom att omfatta merparten av den nya svenska skönlitteratur som gavs ut. För att, så långt som möjligt, undvika statlig styrning av utgivningen konstruerades större delen av stödet som ett efterhandsstöd. Till klassisk litteratur och viss facklitteratur fick stödet dock lämnas i förhand i form av produktionsstöd. Stödet till barn- och ungdomslitteratur utformades dels som ett förhandsstöd men även som stödköp.

I samband med riksdagens beslut om litteraturstödet framhöll kulturutskottet att stödet borde ha försökskaraktär och att den närmare utformningen av stödet fortlöpande måste övervägas och vid behov korrigeras. Utgivningsstödet har efter 1975 också reformerats och justerats i olika omgångar. Den viktigaste förändringen har varit att en utbyggnad skett och att stöden inom alla kategorier anpassats alltmer till reglerna för efterhandsstöd.

Stödet kompletterades första gången redan 1977, då riksdagen beslutade om en särskild stödordning för litteratur på invandrar- och minoritetsspråk. Det stöd som infördes var ett allmänt förlagsstöd och inte ett titelstöd. Samma år genomfördes också en första större översyn av stödet av den s.k. litteraturstödsutredningen.³ Syfte var att förenkla modellen men förslagen blev utsatta för kritik av remissinstanserna och några genomgripande förändringar föreslogs inte i den efterföljande propositionen, som däremot innebar att litteraturstödet blev permanent. Vissa reformer genomfördes dock för att stödformerna skulle bli mer enhetliga och stödet fördelas jämnare mellan olika litteraturkategorier, bl.a. ökade stödet kraftigt till facklitteratur.⁴

³ Utredningen överlämnade betänkandet *Statligt litteraturstöd* (Ds U 1977:14).

⁴ En anpassning till reglerna för efterhandsstöd genomfördes också för facklitteratur samt barn- och ungdomslitteratur. Ett projektstöd i förhand för särskilt kostnadskrävande utgivning inrättades där bl.a. tecknade serier skulle uppmärksammas.

Redan 1980 sågs stödordningen över igen. Översynen gjordes av 1980 års bokbranschutredning som dock huvudsakligen hade andra uppgifter och denna gång resulterade det inte i några beslut om ändringar.⁵ När en bred bokutredning tillsattes 1982 innefattade uppdraget återigen att se över litteraturstödet. En kritik som framförts mot utgivningsstödet var att storsäljande titlar fick stöd. 1982 års bokutredning föreslog därför bl.a. att en upplagespär skulle införas. Förslaget antogs dock inte den gången och grunderna för stödet behölls även i övrigt oförändrade.⁶

Under resten av 1980-talet och större delen av 1990-talet förblev litteraturstödet i stort sett oförändrat. Vissa mindre förändringar genomfördes dock under perioden. Bland annat gjordes stödet till klassikerutgivning om. Det gick från att vara ett produktionsstöd i förhand som beslutades av en särskild arbetsgrupp till att införlivas i de andra arbetsgrupperna. År 1996 tillkallades återigen en utredare för att göra en bred översyn av de statliga insatserna på litteraturområdet. Utredaren föreslog (SOU 1997:141) återigen en upplagespär samt ett särskilt distributionsstöd för de litteraturstödda titlarna (se vidare nedan). Utredaren lämnade annars inte några mer genomgripande förslag om förändringar utan stödet bedömdes fungera bra och vara viktigt särskilt för mindre förlag. Till följd av förslagen beslutades det 1998 bl.a. att en avtrappningsregel skulle införas som innebar att stödbeloppet halverades vid en viss upplaga. Stödet för litteratur på invandrar- och minoritetsspråk förändrades också från att ett allmänt förlagsstöd till ett titelstöd.⁷

Utgivningsstödet i dag

Sin nuvarande reglering fick utgivningsstödet 2010. I Kulturutredningen (SOU 2009:16) föreslogs bl.a. att litteraturstödet skulle göras om till ett allmänt stöd för insatser inom hela litteratur- och biblioteksområdet.⁸ Det nya stödet skulle fördelas av en särskild myndighet för konstarna som skulle skapas genom

---

⁵ Särskilda förslag om utgivningsstödet lämnades i betänkandet *Stöd till bokutgivning och bokförlag* (Ds U 1981:5).

⁶ En annan fråga som särskilt diskuterades i sammanhanget var om stödet även fortsättningsvis skulle vara villkorat med att boken inte var dyrare än ett visst högsta förslagsnettopris, den s.k. prispresen. Se *Läs mera! Slutbetänkande av 1982 års bokutredning* (SOU 1984:30).

⁷ Ett stöd för provöversättning av litteratur på invandrar- och minoritetsspråk inrättades också och Statens kulturråd fick i uppdrag att marknadsföra utgivningsstödda titlar.

⁸ Se *Kulturpolitikens arkitektur* (SOU 2009:16), kapitel 17.

en sammanslagning av Sveriges författarfond, Konstnärsnämnden och delar av Statens kulturråd. Regeringen gjorde dock bedömningen att Kulturutredningens förslag om en sammanslagning av Sveriges författarfond, Konstnärsnämnden och delar av Statens kulturråd inte borde genomföras. I stället aviserades att de detaljerade bidragsförordningarna på litteratur- och tidskriftsområdet skulle ersättas av en generell förordning.⁹

Denna förändring har genomförts genom en ny förordning, förordningen (2010:1058) om statsbidrag till utgivning av litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser. I förordningen definieras bl.a. vilken litteratur som kan få stöd (litteratur på originalspråk eller i översättning till svenska eller något av de nationella minoritetsspråken) samt vem som är berättigad att söka stöd (den som bedriver utgivningsverksamhet av professionell art i Sverige).

De huvudsakliga bestämmelserna om själva stödordningens utformning finns samlade i förordningens 7 §. Där anges bl.a. att statsbidrag till utgivning av litteratur lämnas till enskilda titlar i efterhand. Statsbidrag får dock även lämnas i förhand till planerad utgivning. Bidrag får endast ges till första upplagan av en boktitel, om det inte rör sig om titlar som är att betrakta som klassisk litteratur där även återutgivning kan ges stöd. Genom en förändring till följd av ett förslag som denna utredning lämnade i september 2011 kan även stöd lämnas för viss elektronisk litteratur.¹⁰ I 7 § förordningen anges även att Statens kulturråd, som villkor för stöd, får ange att en boktitel ska ges ut i en upplaga som inte över- eller understiger ett visst antal exemplar.

Den största förändringen med den nya förordningen är att det införts en möjlighet att lämna stöd i förhand till planerad utgivning. Vissa tidigare bestämmelser, t.ex. om högsta tillåtet förlagsnettopris har också utgått. Vidare innebär förordningen att ansvaret för stödets närmare utformning i stor utsträckning delegerats till Statens kulturråd. Det innebär dock inte att tidigare uppdelning i kategorier m.m. upphört, utan enbart att dessa mer detaljerade villkor kan fastställas av Kulturrådet. Detta gör dock systemet betydligt lättare att förändra.

Av Statens kulturråds föreskrifter om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser (KRFS 2010:1) framgår att stöd till utgivning av litteratur lämnas för barn- och ungdoms-

⁹ Se *Tid för kultur* (prop. 2009/10:3).

¹⁰ Jfr *Förslag till fördelning av medel för budgetåret 2012* (Ku2011:04/2011/19).

litteratur, skönlitteratur, facklitteratur, serier och grafiska romaner samt bildverk. Stöd beviljas inte för läromedel. Stöd till utgivning av litteratur i efterhand beviljas för enskilda boktitlar och beräknas utifrån det antal sidor som boken omfattar i form av sidersättning.¹¹ Stöd till utgivning av litteratur i efterhand beviljas enbart för en enskild boktitel som har ett svenskt ISBN-nummer och för vilken stöd söks senast 6 månader efter bokens utgivningsdatum.¹² I föreskrifterna sägs att stöd till planerad utgivning ges för litteratur inom ett avgränsat område och som bedöms ha särskilt behov av sådant stöd. Ansökan om bidrag i förhand för planerad utgivning av litteratur ska bl.a. innehålla en beskrivning av utgivningen och vad stödet ska användas till samt en budget.

Fördelningen av statsbidraget för utgivning av litteratur

För att ge en överskådlig bild av statsbidragets utveckling beskrivs fördelningen i ett antal diagram. Inledningsvis är det av intresse att se hur stödet har utvecklats totalt sett i ekonomiska termer.

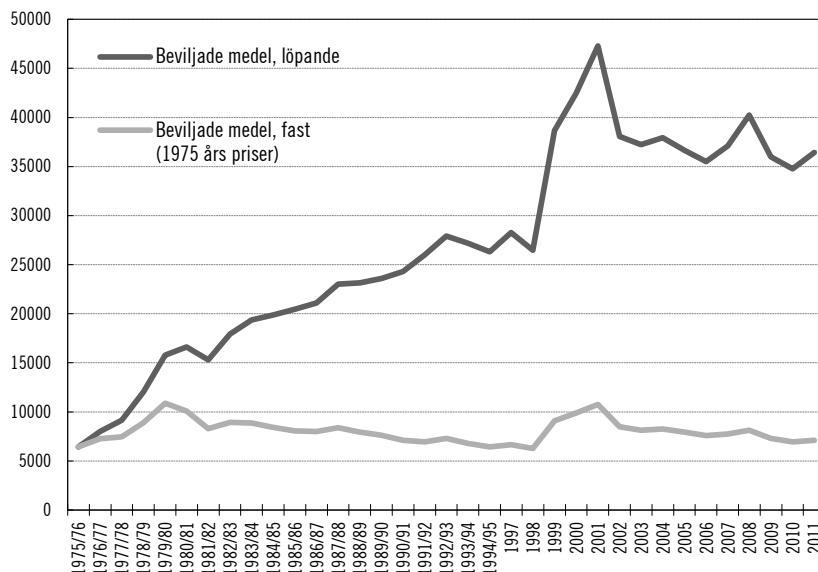
---

¹¹ Statens kulturråd fastställer ersättningen efter en bedömning av vad som anses skäligt för utgivning av normalutgåvor.

¹² I 6 § anges även vilka uppgifter ansökan ska innehålla, bl.a. förlagsnettopris, eventuellt annat statligt bidrag, samt kostnaderna för att framställa boken om ansökan avser stöd för bildverk, genomillustrerad facklitteratur och/eller elektroniskt utgiven litteratur.

Diagram 9.1 Utgivningsstödet, fasta och löpande priser 1975–2011

Källa: Statens kulturråd. Se bilaga 2, tabell 28.

Anm.: De fasta priserna har beräknats utifrån SCB:s uppgifter om KPI-utvecklingen med 1975 som basår.

Av diagrammet kan konstateras att stödet i reala termer har legat på ungefär samma nivå, om än minskat något, sedan det inrättades. Två större reformer har ökat stödet realt sett för en tid men dessa toppar har sedan antingen ätits upp av kostnadsutvecklingen eller, som på senare år, av omprioriteringar. Den första reformen skedde kring 1980 då stödet permanentas och tillfördes stora summor, den andra 1999 då distributionsstödet infördes efter den förra litteraturutredningen.

Fördelningen av stödet kan beskrivas på flera olika sätt. För det första kan den åskådliggöras i kronor över tid till respektive kategori. En sådan beskrivning ges i diagrammen 9.2 och 9.3 nedan. För att respektive kategori ska kunna urskiljas presenteras kategorierna uppdelade i två olika diagram. I det första presenteras de största bidragskategorierna: skönlitteratur (uppdelat på översatt och svenska original), facklitteratur och barn- och ungdomslitteratur. I det andra några bidragskategorier som är mindre till total storlek: klassisk litteratur, bildverk och serier.

Diagram 9.2 Utgivningsstöd: de större litteraturkategorierna, 1975–2011
(tusen kronor)

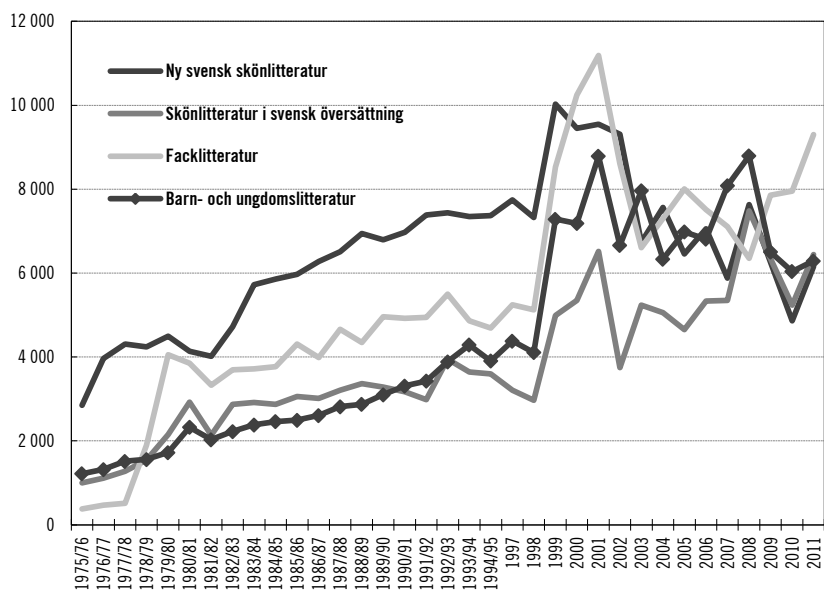
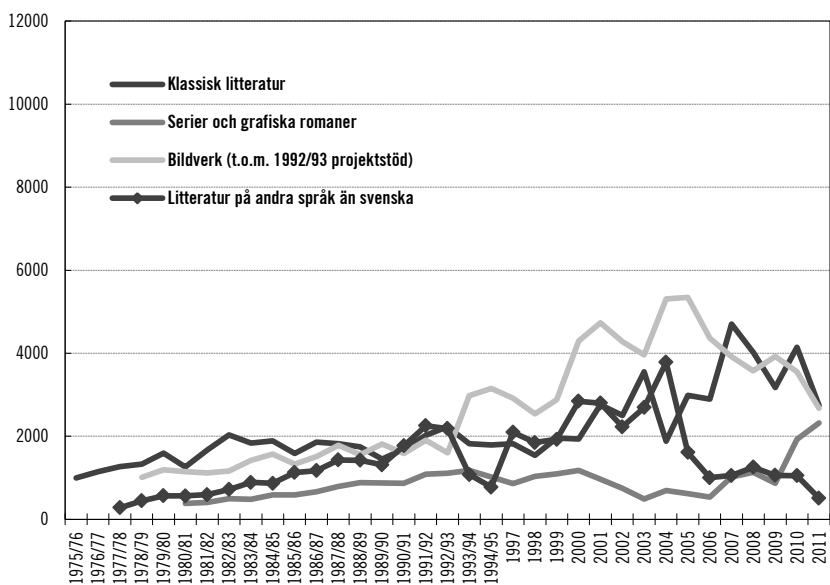

Diagram 9.3 Utgivningsstöd: de mindre litteraturkategorierna, 1975–2011
(tusen kronor)

Källa: Statens kulturråd. Se bilaga 2, tabell 29.

I diagrammen syns vissa större kulturpolitiska förändringar som skett sedan utgivningsstödet tillkom. Bland annat ökar den totala stödvolymen för de större kategorierna kraftigt 1999 genom införandet av distributionsstödet. Detsamma gäller för klassisk litteratur och stödet till bildverk, även om effekten där är mer begränsad då det rör sig om färre titlar. Intressant att notera är också den skillnad i kurvornas form som kan noteras från början av 2000-talet. När regeringens tidigare detaljstyrning av beloppen inom respektive kategori tas bort öppnar det upp för omprioriteringar av Statens kulturråd år för år. Det återspeglas i betydligt mer föränderliga kurvor.

Det kan noteras att ny svensk skönlitteratur länge var den enskilt största kategorin (diagram 9.2). Detta har förändrats under 2000-talet och de fyra stora litteraturkategorierna är numera alla i ungefär samma storleksordning. Både facklitteratur och barn- och ungdomslitteratur har under det senaste decenniet generellt sett legat på en högre nivå. Detsamma gäller i viss mån översättningar av skönlitteratur.

Stödet till klassiker låg länge kring 2 miljoner per år. Under 2000-talet har det generellt sett fördelats större summor än så, även om det varierar kraftigt år från år (diagram 9.3). Sedan det särskilda projektstödet infördes i samband med att utgivningsstödet permanentades i slutet på 1970-talet gick det huvudsakligen till kostsam utgivning av bildverk. När det avskaffades och bildverk i början av 1990-talet blev en egen kategori ökade de belopp som användes för ändamålet. Stödet till serier har legat relativt konstant under den tid det funnits, kring 1 miljon kronor. De senaste åren har det dock ökat betydligt.

Särskilt om stöd till litteratur på andra språk än svenska

Det finns två typer av stöd till utgivningen av litteratur på andra språk än svenska. Dels ett stöd till utgivningen på något av de fem nationella minoritetsspråken (samiska, finska, meänkieli, romani chib och jiddisch). Dels ett stöd till "litteratur på andra språk än svenska", vilket i det här sammanhanget avser övriga språk i världen förutom engelska, franska och tyska.¹³

---

¹³ Avgränsningen till andra språk än dessa har att göra med att stödet införts med sikte på i Sverige stora invandrargrupper. Det kallades också tidigare ett stöd till "invandrar- och minoritetsspråk".

Stödet till ”litteratur på andra språk än svenska” budgeteras och fördelas inom ramen för utgivningsstödet. Som framgår av diagram 9.3 fördelades under 2000-talets början generellt sett över 2 miljoner per år för ändamålet. Detta har successivt minskat under senare år och 2011 var det inte mer än cirka 500 000 kronor. En förklaring till det är att kraven för att kunna söka har höjts och att det numera bl.a. krävs översättning till svenska av delar av det verk för vilka stöd söks.¹⁴ Sedan september 2010 bedöms ansökningar på annat originalspråk än svenska inom respektive genre i någon av de fyra arbetsgrupperna inom litteraturområdet. Tidigare bedömdes ansökningarna av en särskild arbetsgrupp.

Vad gäller stödet till utgivning av litteratur på de nationella minoritetsspråken så fördelas det efter bedömning i referensgruppen för nationella minoriteter. Kulturrådet ger både bidrag till utgivning av litteratur på de nationella minoritetsspråken och litteratur på svenska som bedöms ha betydelse för de nationella minoriteterna. Totalt fördelades 2011 cirka 500 000 kronor i bidrag på litteraturområdet riktat till de nationella minoritetsgrupperna.¹⁵

Förutom utgivningsstödet vid Kulturrådet finns på statlig nivå även viss möjlighet att få stöd från Institutet för språk och folkminnen för utgivningen av litteratur på minoritetsspråk. År 2011 hade institutet totalt 3,5 miljoner kronor att fördela till insatser för att revitalisera de nationella minoritetsspråken. Syftet med bidraget är att ge enskilda personer bättre förutsättningar att tillägna sig och använda sitt nationella minoritetsspråk. Insatser som riktas till barn och ungdomar stöds särskilt. Även om det är möjligt att få stöd för utgivning av olika typer av litteratur på eller om minoritetsspråken (inklusive läromedel) går bidragen från Institutet för språk och folkminnen dock huvudsakligen till aktiviteter förknippade med språkträning, som t.ex. språkläger för barn och unga.¹⁶

---

¹⁴ Sedan oktober 2011 ska bidragssökande förlag komplettera ansökan med en översättning till svenska om minst tio sidor av den bok de söker bidrag för. Översättningen ska vara ett komplement till lektörsutlåtanden och underlätta för arbetsgrupperna att fatta välgrundade beslut samt öka möjligheterna till översättning för i Sverige boende författare som skriver på andra språk än svenska.

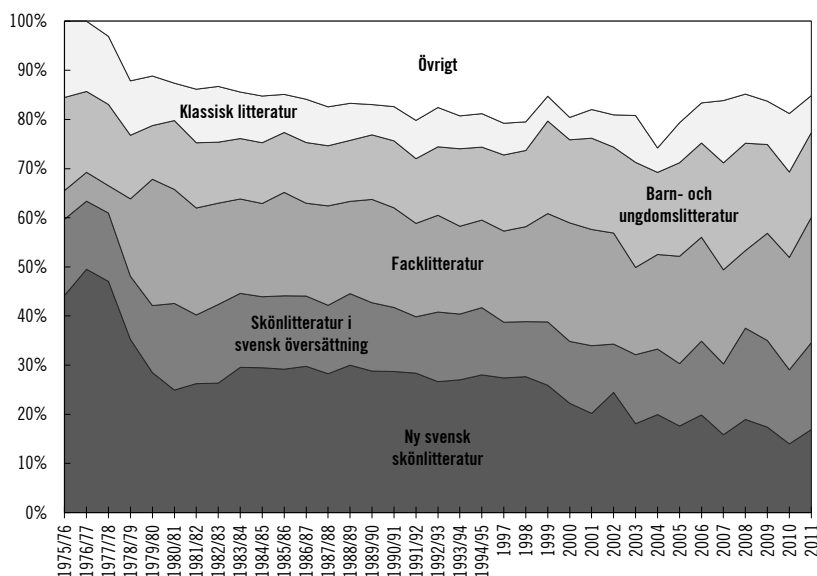
¹⁵ Statens kulturråd fördelar årligen totalt cirka 9 miljoner kronor i bidrag till de nationella minoritetsgrupperna. Merparten av dessa medel ligger på en särskild anslagspost (1.2, ap.3) där även vissa institutioner, som t.ex. bibliotek, pekas ut.

¹⁶ Se den redovisning av anslaget 7:1, ap. 16, för 2011 som finns tillgänglig på Institutet för språk och folkminnens hemsida: www.sofi.se

Den relativa fördelningen mellan olika kategorier

Ett annat sätt att beskriva fördelningen av utgivningsstödet är att se till den relativa fördelningen mellan olika litteraturkategorier. Detta kan åskådliggöras i andelar av det totala stödet år för år. För överskådlighetens skull har några av de mindre stödformerna lagts samman i kategorin övrigt.

Diagram 9.4 Andel av utgivningsstödet per litteraturkategori, 1975–2011

Källa: Statens kulturråd. Se bilaga 2, tabell 29.

Anm.: I kategorin övrigt ingår serier och grafiska romaner, projektstöd/bildverk och litteratur på andra språk än svenska.

Av diagrammet framgår att den andel av de tillgängliga resurserna som använts för respektive litteraturkategori till viss del förändrats över tid. Under försöksskedet på 1970-talet dominerade den svenska skönlitteraturen i original stort, med uppemot 50 procent av det totala stödet. I samband med permanentandet några år senare tillfördes främst facklitteraturen betydande resurser och blev en stödordning mer lik de andra. I detta läge inrättas också stöd till litteratur på "invandarspråk", vilket i detta diagram återspeglar sig i att kategorin övrigt börjar synas.

Den fördelning som etableras vid denna tid har i stort hållit i sig till i dag. Vissa förskjutningar kan dock noteras. För det första har andelen till svensk skönlitteratur i original minskat i etapper. Under 2000-talet har kring 20 procent av utgivningsstödet använts för ändamålet. Under senare år har dock de skönlitterära översättningarna till svenska tagit en något större andel än tidigare. Sammantaget är skönlitteratur för vuxna således fortfarande den största litteraturkategorin i utgivningsstödet. Barn- och ungdomslitteraturen har dock ökat sin andel under framför allt 2000-talet om man jämför med tidigare. Facklitteraturens andel har generellt sett varit relativt stabil under den senaste tjugoårsperioden. Andelen av utgivningsstödet som gick till klassisk litteratur minskade under ett antal år på 1990-talet, i dag fördelas återigen en större andel till denna kategori.

Utgivningsstödet värde för mottagande förlag

Så här långt har totalsiffror redovisats. För att säga något om stödets betydelse för de sökande krävs en uppfattning om stödets fördelning per titel i genomsnitt. För att få fram detta har vi valt att mer i detalj analysera några utvalda år.

I det följande redovisas bl.a. det genomsnittliga stödbeloppet i fasta priser inom kategorierna svensk skönlitteratur (original och översatt), facklitteratur (original och översatt) samt barn- och ungdomslitteratur (original och översatt). De år som tagits med nedan i tabell 9.1 är 1987/88, 1997, året innan distributionsstödet infördes, 2001, när reformen fått genomslag, samt de tre senast redovisade åren. Även antalet ansökningar samt andel beviljade ansökningar anges.

Stödets storlek till en enskild titel beror av anslagets storlek likväl som antalet beviljade ansökningar och indirekt även av söktrycket. Av tabellerna framgår att det genomsnittliga stödet till en enskild titel minskat i reala termer över tid inom alla kategorier. Det ökade dock tillfälligt åren efter att distributionsstödet infördes. Just distributionsstödet måste man dock ta hänsyn till i tolkningen av resultaten; siffrorna under 2000-talet innefattar även detta stöd och det förutsätter således en prestation från förlagets sida (dvs. de titlar som skickas ut till biblioteken). Tar man hänsyn till detta kan det konstateras att det ursprungliga stödet per titel är betydligt mindre i reala termer i dag än på 1980-talet.

Tabell 9.1 Ansökningar och genomsnittligt stöd inom vissa litteraturkategorier, 1987–2011

Skönlitteratur (original och översatt)						
	1987/88	1997	2001	2009	2010	2011
Antal ansökningar	649	576	552	597	532	587
Andel beviljade (%)	56	58	46	43	43	52
Stöd i snitt (kr, löpande)	27 000	32 900	64 000	45 300	48 600	41 400
Stöd i snitt (kr, fast)	27 000	21 400	40 000	25 200	26 700	22 200
Facklitteratur (original och översatt)						
	1987/88	1997	2001	2009	2010	2011
Antal ansökningar	242	315	397	320	326	407
Andel beviljade (%)	56	44	47	44	43	40
Stöd i snitt (kr, löpande)	34 300	38 000	59 800	56 900	56 900	56 700
Stöd i snitt (kr, fast)	34 300	24 700	37 400	31 700	31 300	30 400
Barn- och ungdomslitteratur (original och översatt)						
	1987/88	1997	2001	2009	2010	2011
Antal ansökningar	337	343	404	444	367	391
Andel beviljade (%)	41	49	58	34	46	47
Stöd i snitt (kr, löpande)	20 300	26 100	37 500	34 600	34 000	34 600
Stöd i snitt (kr, fast)	20 300	16 900	23 500	19 300	18 700	18 600

Källa: Statens kulturråd. Jfr tabell 29 och tabell 30 i bilaga 2.

Anm.: De fasta priserna har beräknats utifrån SCB:s uppgifter om KPI-utvecklingen med 1987 som basår.

9.2 Statliga stöd till bokhandeln

Sedan 1970-talet har bokhandeln varit föremål för kulturpolitiska insatser av olika slag. Inte minst har det handlat om insatser för att upprätthålla eller vidga sortimentet i den fysiska bokhandeln och att säkra tillgången till böcker på mindre orter. Stödet till bokhandeln har innefattat en rad växlande stödformer: lån till investeringar, distributionsstöd och sortimentsstöd, stöd till utbildning och rådgivning samt stöd för datoriserade kataloger. Dessa olika stöd har sedermera upphört. För sammanhangets skull redovisas utvecklingen dock kortfattat nedan.

Tidiga förslag om stöd till bokhandeln

Redan 1968 års litteraturutredning diskuterade olika stöd till bokhandeln. Utredningen anförde bl.a. att boken är en viktig kulturprodukt, att ägandet av böcker stimulerar läsande och att fackbokhandeln är bäst lämpad att sälja böcker och tillhandahålla ett brett sortiment. Det var alltså kulturpolitiskt viktigt med en geografiskt spridd fackbokhandel och motiverat att stödja denna.

Utredningen menade förvisso att kommunerna hade huvudansvaret för att främja att det fanns en fungerande kommersiell bokförsörjning på orten. De föreslog samtidigt statligt stöd på två vis. Dels i form av friexemplar av litteraturstödda titlar till bokhandeln, och dels genom att staten bidrog till en planerad lånefond med syftet att främja bokhandelns utveckling. Dessa medel skulle användas till nyetableringar, övertagande av befintliga boklådor, ombyggnader etc.

I regeringens efterföljande proposition togs dock inte frågorna om bokhandeln upp. I stället tillsattes Bokhandelsutredningen som kom att föreslå kreditstöd, stöd till kompletteringslager, fraktstöd, särskilda utbildningsinsatser och försök med postorderförsäljning av böcker via bibliotek.¹⁷ Mot denna bakgrund beslutade riksdagen 1977 om en försöksverksamhet med statligt stöd till bokhandeln, som skulle pågå i tre år. Stödet utgjordes främst av ett kreditstöd till fullsorterade boklådor på mindre och medelstora orter (s.k. A-boklådor).¹⁸ Statligt bidrag kom även att utgå till det kompletteringslager som fanns hos distributionsföretaget Seelig & Co. Vidare gavs statligt stöd till utbildning av företagsledare inom bokhandelsbranschen. Däremot avvisades utredningens förslag om ett särskilt fraktstöd riktat främst till boklådor i Norrland för att utjämna deras högre fraktkostnader.

Det statliga kreditstödet och företagsledarutbildningen kom att skötas av Bokbranschens Finansieringsinstitut AB (BFI), ett bolag med Svenska Förläggareföreningen som ägare. BFI följde och redovisade också med vissa intervall utvecklingen inom bokdistribution och handel med böcker.

---

¹⁷ Se betänkandet *Stöd till bokhandeln* (Ds U 1976:16).

¹⁸ Det statliga kreditstödet utgjordes dels av kreditgarantier, dels av investeringslån och avskrivningslån.

Fackbokhandelsavtalet och distributionsstödet

Efter att de fasta bokpriserna och kommissionssystemet avskaffats 1970, enades parterna på bokmarknaden om ett branschavtal som reglerade villkoren för bokhandelns abonnemang på nyheter från förlagen. I avtalet reglerades rabatt-, kredit- och returregler. Syftet från förlagens sida var att säkra att utgivningen fanns tillgänglig i bokhandeln och bokhandlarnas intresse var att säkra bra ekonomiska villkor. Avtalet omförhandlades upprepade gånger och olika delar förändrades successivt. Förhandlingarna strandade dock 1979 och bokhandlarna sade upp avtalet.¹⁹

Regeringen beslutade 1980 att tillkalla en särskild utredare med uppgift att biträda bokhandeln och förlagen i deras pågående överläggningar om ett fackbokhandelsavtal.²⁰ Senare samma år beslutades att även det statliga stödet till bokhandeln skulle utvärderas. Uppdraget anförtroddes samma utredning vilket gjorde att de statliga åtagandena kunde bli en del i förhandlingen.

Med utredarens hjälp lyckades parterna åstadkomma ett nytt fackbokhandelsavtal. I avtalet reglerades som tidigare abonnemangsvillkor, rabatter och realisationsvillkor. En nyhet var att det i avtalet stadgades att förlagen skulle beakta bokhandelns centrala ställning som återförsäljare av böcker och inte missgynna bokhandeln i förhållande till andra kanaler. Bestämmelsen syftade främst på bokklubbarna som vid tiden ansågs få alltför förmånliga villkor i förhållande till bokhandeln. En viktig del i avtalet var ett förslag av utredningen om ett distributionsstöd som staten skulle bekosta. Förslaget var att staten skulle stå för en del av abonnemangsrabatten på de litteraturstödda titlarna. I det nya fackbokhandelsavtalet förutsattes följaktligen att staten finansierade två tredjedelar av rabatten på dessa titlar.²¹

Riksdagen beslutade också om ett distributionsstöd enligt dessa principer. Det distributionsstöd som inrättades utgick som en del

---

¹⁹ För en kort framställning av branschavtalens utveckling se P. Jonas Sjögren, "Från branschavtal till fri marknad", i *Bokbranschen i Sverige: Utvecklingen mellan 1973 och 2003*, (Svenska Bokhandlareföreningen & Svenska Förläggareföreningen, 2003).

²⁰ 1980 års bokbranschutredning lämnade sina förslag i betänkandet *Samverkan i bokbranschen* (Ds U 1980:11).

²¹ Genom fackbokhandelsavtalet kunde staten stödja detta mot att parterna gjorde motprestationer; bokhandeln åtog sig att ta emot titlarna i abonnemanget, förlagen att lämna en rabatt. Tanken på ett sammanhängande system för stöd till både utgivning och distribution hade aktualiserats redan av 1968 års litteraturutredning, som föreslog att bokhandeln skulle erhålla ett exemplar gratis av varje boktitel som fått statligt stöd. I litteraturstödsutredningen från 1977 föreslogs en modell som avsåg att vara både ett lager- och ett prestationsstöd till bokhandeln. Inget av dessa förslag hade dock genomförts.

av den rabatt som förlagen lämnade på de litteraturstödda titlar som ingick i bokhandlarnas abonnemang. Det innebar alltså att stödet utgick till de titlar som fått litteraturstöd och som distribuerades via abonnemanget, dvs. enbart en viss andel av de litteraturstödda titlarna. Stödet fördelades av Statens kulturråd och gick till såväl fackbokhandeln som till det utgivande förlaget enligt vissa procentsatser. Under budgetåret 1987/88 fördelades 2,1 miljoner kronor i distributionsstöd, varav 1,2 miljoner kronor till bokhandeln och 900 000 kronor till förlagen. Samtliga 245 fackbokhandlar fick del av stödet. Antalet titlar med distributionsstöd var 509, dvs. 68 procent av de 747 litteraturstödda titlarna.

Bedömningen vid tiden var att detta distributionsstöd bidrog till att vidmakthålla en fortsatt avtalsbunden bokdistribution, vilket i sin tur gjorde det möjligt för kvalitetsutgivande mindre förlag att nå ut med sina böcker.²² Däremot var det inget som garanterade att bokhandeln marknadsförde eller exponerade den litteratur man fick via abonnemangsbestämmelserna.

1982 års bokutredning

En kommitté tillkallades 1982 för att utreda frågor rörande bokdistributionen. Kommittén hade i övergripande uppdrag att förutställningslöst belysa utvecklingen inom bokdistributionen samt analysera dess orsaker. Kommittén skulle ägna särskild uppmärksamhet åt vilka effekter den konkurrensrättsliga lagstiftningen och dess tillämpning – framför allt bruttoprisförbudet – hade för strukturen inom bokdistributionen.

1982 års bokutredning (SOU 1984:30) gjorde bedömningen att det var ett väsentligt samhällsintresse att upprätthålla ett väl sorterat bokhandelnät över landet. I detta syfte föreslogs ett sortimentsstöd för mindre bokhandlar, ett stöd för att främja datorutveckling i bokhandeln och ett fortsatt investeringsstöd. Kommittén bedömde dock att det inte fanns förutsättningar inom branschen för en frivillig överenskommelse om en återgång till ett fastprissystem. Inte heller menade man att ett sådant system skulle få avsedda kulturpolitiska effekter. I stället valde kommittén att förorda ett utvidgat fackbokhandelsavtal där branschen själv kunde komma överens om åtgärder för att värna om den väl sorterade bokhandeln.

---

²² Statens kulturråd, *Boken – en översikt III*, Kulturrådets skriftserie 1989:2, s. 36.

Som en följd av förslagen permanentades kreditstödet 1985 och ett sortimentsstöd infördes. Sortimentsstödet riktade sig till de bokhandlar som inte var anslutna till fackbokhandelsavtalet men som mottog nyhetsabonnemang via Seelig & Co. Stödet, som fördelades av BFI, utgick som ett visst belopp beroende på hur många titlar som ingick i den enskilda bokhandelns nyhetsabonnemang. Även distributionsstödet knutet till fackbokhandelsavtalet förstärktes och det inrättades också ett stöd för ekonomisk rådgivning.

Fackbokhandelsavtalet upphör och stöden förändras

Under 1980-talet omförhandlades fackbokhandelsavtalet vid upprepade tillfällen av bokbranschens parter. Bland annat förändrades villkoren för rabatter och vilken utgivning som skulle ingå i abonnemangen. På våren 1991 meddelade dock Bonniers att man inte längre tänkte vara ansluten till fackbokhandelsavtalet, utan ville förenkla villkoren och premiera handlare som satsade på förlagets böcker. I förlängningen innebar detta att avtalet upphörde. I stället utkristalliserades olika konstellationer av förlag som erbjöd olika villkor.

I och med att fackbokhandelsavtalet upphörde avskaffades det distributionsstöd som varit knutet till avtalet. För att fortsatt stödja välsorterade bokhandlar utanför storstäderna beslutade riksdagen istället om ett utvidgat sortimentsstöd och ett nytt katalogdatorstöd för att ge mindre bokhandlar möjlighet att ansluta sig till branschens katalog- och ordersystem.

En särskild utredare tillkallades 1996 med uppdrag att kartlägga situationen för boken och kulturtidskriften. Utredningen lade stor tonvikt vid att distributionen av kvalitetslitteraturen behövde stärkas (SOU 1997:141). Utredningen föreslog därför att ett särskilt distributionsstöd för de litteraturstödda titlarna (återigen) skulle införas, för distribution både till biblioteken och till bokhandeln. Till följd av utredningens förslag byggdes utgivningsstödet ut till att även omfatta distributionsledet.²³ Enligt de nya reglerna infördes som ett krav att förlagen för att få stöd skulle tillhandahålla folkbibliotek och bokhandeln ett visst antal exemplar

---

²³ Riksdagen beslutade även om en utvidgning av det statliga kreditstödet och sortimentsstödet samt att katalogdatorstödet skulle byggas ut och förändras till ett mer omfattande IT-stöd.

av den stödda boktiteln. På så sätt kunde böckerna delas ut gratis till landets huvudbibliotek och till cirka 100 bokhandlare. Staten ersatte förlagen med halva f-priset och stod för portot.²⁴ I samband med reformen tillfördes utgivningsstödet 17,8 miljoner kronor, bl.a. för det utvidgade stödet till distribution.

Genom förslag i budgetpropositionen för 2003 avskaffades de stöd till bokhandeln som utgick via BFI. Regeringen hänvisade till att den positiva utvecklingen i bokbranschen samt bokmomssänkningen borde göra det möjligt för branschen att på egen hand hålla ett brett urval av titlar i bokhandelns nyhetsabonnemang och ta ansvar för bokhandelns tillgång till modern teknik. I riksdagsbehandlingen av förslaget ändrades dock förslaget delvis och distributionsstödet omvandlades till ett nytt sortimentsstöd till de mindre bokhandlarna inom ramen för litteraturstödet (prop. 20002/03:1, utg.omr. 17, bet. 2002/03:KrU1, rskr. 2002/03:57). Med andra ord kom Statens kulturråd att ta över det sortimentsstöd som tidigare fördelats av BFI till bokhandlar anslutna till Seelig & Co:s nyhetsabonnemang, samtidigt som den tidigare bokhandelsdelen av distributionsstödet avskaffades.

Sortimentsstödet till de mindre bokhandlarna avvecklades i sin tur 2010. Regeringen anförde att utvecklingen på bokmarknaden och internetbokhandelns expansion inneburit att tillgängligheten till böcker ökat markant (prop. 2009/10:3, s. 61). De tre miljoner som använts för stödet omfördelades i stället till läsfrämjande insatser.

Ett nytt stöd till litterära evenemang i bokhandeln

Efter förslag av denna utredning har regeringen initierat en försöksverksamhet med ett riktat stöd till litterära evenemang i bokhandeln från och med 2012. Bakgrunden till försöksverksamheten är att den fysiska bokhandeln, trots internethandelns starka tillväxt, fortfarande har en viktig roll att spela för läskulturen i landet, särskilt på mindre orter. Bedömningen är också att en utveckling mot nya, mer aktiva, affärsmodeller är viktig att understödja i bokhandelsledet.²⁵

---

²⁴ För en beskrivning av stödet vid denna tid, se Peter Elmerud, *Ökad titelbredd: En rapport om bokhandeln och distributionsstödet* (Statens kulturråd, 2001:7).

²⁵ Se *Förslag till fördelning av medel för budgetåret 2012* (Ku2011:04/2011/19).

Hos Statens kulturråd kan bokhandlar därför sedan 2012 ansöka om stöd för att utveckla modeller för arbetet med litterära evenemang. För ändamålet har regeringen avsatt en miljon kronor under innevarande år. Totalt beviljades 26 av 32 sökande stöd i den första ansökningsomgången. Det genomsnittliga stödet per bidragsmottagare var strax under 40 000 kronor. De bokhandlar som erhöll stöd är belägna både i mindre och större orter.

9.3 Stöd för distribution till bibliotek

Även om de olika distributionsstöden till bokhandeln avskaffats, kvarstår det distributionsstöd till biblioteken som infördes i slutet av 1990-talet. I förordningen om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser (2010:1058), anges att den som får statsbidrag till utgivning av litteratur ska tillhandahålla det antal exemplar som Statens kulturråd bestämmer av de titlar för vilka stöd beviljats för distribution till folkbibliotek.²⁶ Ersättning ska betalas för de exemplar som tillhandahålls. Ersättningens storlek bestäms av Statens kulturråd och uppgår för närvarande till 50 procent av förlagsnettopriset per exemplar upp till en viss nivå.

Systemet innebär att staten distribuerar de titlar som fått stöd till bl.a. samtliga kommunala huvudbibliotek. I och med den nya förordningen finns dock utrymme för Statens kulturråd att justera den exakta fördelningen om man t.ex. bedömer att vissa bibliotek har behov av fler exemplar än andra. Totalt medför systemet att biblioteken erhåller kring 200 000 exemplar av de litteraturstödda titlarna varje år.

Av en enkät till folk- och länsbiblioteken som Statens kulturråd genomförde i oktober 2011, framgår bl.a. att 9 av 10 bibliotek som i dag mottar distributionsstödda titlar vill fortsätta göra det.²⁷ Även vissa länsbibliotek, som enligt äldre bestämmelser inte fick ta emot böckerna, har valt att göra det från 2012. Merparten av folkbiblioteken uppger att de flesta titlar de får införlivas i beståndet (9 av 10 införlivar minst hälften av titlarna). Vanligt är vidare att de distributionsstödda titlarna exponeras på en särskild hylla eller plats i biblioteket. Förhållandevis få bibliotek använder sig dock i

²⁶ De ska även distribueras till Nordens hus på Island och Färöarna och till Nordens institut på Grönland och Åland.

²⁷ Uppgifterna kommer från de interna sammanställningar av enkäten som Statens kulturråd gjort i "Distributionsstöd: Folkbibliotek" och "Distributionsstöd: Länsbibliotek". Jfr även Mats Hanssons promemoria "Om litteraturstödda titlars distribution".

någon större utsträckning av dessa titlar i det läsfrämjande arbetet; ungefär vart fjärde bibliotek uppger att mer än hälften av titlarna används på detta sätt. Ett fåtal bibliotek uppger att de flesta titlarna inte används alls (3 procent) eller till och med säljs (2 procent).

9.4 Tidigare stöd till förlagsverksamhet

Det har genom åren funnits några stöd till förlagsverksamhet som inte fördelats genom utgivningsstödet. För att främja nyetablering på förlagsområdet beslutade riksdagen bl.a. 1975 att det skulle införas ett system med kreditgarantier.²⁸ Beslutet fattades mot bakgrund av de förslag som lämnats av 1968 års litteraturutredning. För att motverka förlagskoncentrationen hade utredningen föreslagit att det inrättades en fond för att stödja nyetablering av förlag och för att förbättra förutsättningarna för mindre och medelstora förlag. De statliga kreditgarantierna till bokförlag upphörde i och med utgången av budgetåret 1992/93. Garantierna hade då utnyttjats i mycket liten utsträckning under en följd av år.

Riksdagen fattade 1975 också beslut om statligt stöd för inrättandet av ett massmarknadsförlag genom projektet En bok för alla med Litteraturfrämjandet som huvudman. Även denna åtgärd hade aktualiserats av 1968 års litteraturutredning som menade att ett statligt subventionerat förlag borde inrättas för att tillhandahålla billiga kvalitetsböcker för en stor publik.²⁹ År 1980 utökades den subventionerade utgivningen vid En bok för alla med en serie för barn och ungdomar. 1992 avvecklades Litteraturfrämjandet och En bok för alla AB övertog Litteraturfrämjandets avtal med staten om utgivning och spridning av böcker.

När avtalet mellan staten och En bok för alla AB löpte ut den 31 december 2007, valde staten att inte förnya det. Argumentet var framför allt att syftet med verksamheten nu tillgodosågs genom den ökande pocketutgivningen och att tillgängligheten till böcker ökat.³⁰ De medel som använts för stöd till En bok för alla omfördelades istället till läsfrämjande insatser och för internationellt samarbete och främjande av svensk litteratur i utlandet. Det rörde

---

²⁸ Den som ville starta förlagsverksamhet kunde få sådana garantier efter prövning av Statens industriverk, som i sin tur skulle höra Statens kulturråd i ärendet.

²⁹ Jfr förslaget i *Boken* (SOU 1974:5), avsnitt 5.6.4.

³⁰ Se promemorian *Ett utvecklat litteraturcentrum och statens stöd till En bok för alla AB* (Ku2007/2493/Kr).

sig om 3 miljoner kronor till läsfrämjande och 7 miljoner till internationellt litteratursamarbete.

Vid avtalstidens slut omfattade utgivningen vid En bok för alla cirka 50 titlar om året, varav kring 30 var barn- och ungdomsböcker. Förlaget har efter att det statliga stödet upphörde fortsatt sin verksamhet, om än i mindre omfattning och med mindre resurser för läsfrämjande verksamhet.

9.5 Alla tiders klassiker

Regeringen aviserade 1985 att utgivningen av en särskild klassiker-serie för skolan skulle stödjas (prop. 1984/85:141). För ändamålet anvisades fyra miljoner kronor och syftet var att erbjuda skolor att till ett lågt pris köpa klassisk litteratur i klassuppsättningar. År 1996 hade 100 titlar kommit ut i serien. År 2006 fick Kulturrådet i uppdrag att utöka serien med ytterligare femtio titlar. Syftet var att utöka serien med titlar från andra språkområden och världsdelar än de som redan var representerade. Även dessa 50 titlar har nu getts ut och serien omfattar alltså totalt 150 titlar.

Urvalet har gått till så att beslut om vilka titlar som ska ingå i serien fattats av en särskild arbetsgrupp vid Statens kulturråd. Sedan har Kulturrådet kommit överens med det förlag som har rättigheterna om villkoren för utgivning inom ramen för klassiker-serien. Kulturrådet beställer tvåtusen exemplar av varje titel. Om en titel tar slut, beställer Kulturrådet ytterligare tvåtusen exemplar. Utgivande förlag får en arkersättning (som varierar beroende på bandtyp) för varje ny upplaga som beställs. Utöver arkersättningen kan ersättning utgå för kostnader för t.ex. royalty till författare, utländskt förlag och/eller översättare.

Natur & Kultur har för närvarande uppdraget att sälja, distribuera och marknadsföra klassikerserien till skolorna. Utgivande förlag skickar sina böcker till Natur & Kultur när en överenskommelse om utgivning med Kulturrådet är klar. Utöver bidrag för kostnader får utgivande förlag även ersättning för sålda exemplar från Natur & Kultur. Ersättningen är tio kronor för inbundna böcker och kartonnage och fem kronor för mjukband och pocket.

Utgivningen av Alla tiders klassiker finansieras via anslaget 3:1 Bidrag till litteratur och kulturtidskrifter och uppgick 2011 till 1 miljon kronor.

10 Kulturtidskrifterna och tidskriftsmarknaden

Vi har i uppdrag att analysera hur tidskriftsmarknaden utvecklats över tid när det gäller mångfalden av behandlade ämnen och de ekonomiska villkoren för mindre utgivare av tidskrifter och för tidskrifternas medarbetare.

I Sverige ges ett stort antal tidskrifter ut även om utbudet i butik innehållsmässigt ofta är relativt begränsat. Marknaden är mångfacetterad och det finns stora olikheter mellan olika slags tidskrifter, både vad gäller innehåll, målgrupper och ekonomiska förutsättningar. I det följande behandlas både större kommersiella titlar inom olika segment och gruppen kulturtidskrifter. Fokus i beskrivningen ligger dock i enlighet med vårt uppdrag på de senare. Vidare ägnas ett särskilt avsnitt åt frågor om distribution, både via traditionella kanaler och med hjälp av digital teknik.

10.1 Utgivning av periodiska skrifter och tidskrifter

Totalt ges ett mycket stort antal periodiska skrifter ut i Sverige varje år. Patent- och registreringsverkets (PRV) registrering av utgivningsbevis för periodiska skrifter ger en indikation på hur stor den totala omfattningen är.¹ En periodisk skrift är enligt PRV:s definition någon form av tryckt skrift som har en bestämd titel och ges ut minst fyra gånger per år enligt en utgivningsplan. Periodiska skrifter kan vara tidskrifter, tidningar och andra tryckta skrifter. Med denna avgränsning fanns det i mars 2012 hela 9 074 gällande utgivningsbevis registrerade hos PRV.² Detta ger dock ingen direkt

---

¹ Den som vill ge ut en periodisk skrift ska enligt tryckfrihetsförordningen (TF) ha ett utgivningsbevis innan skriften kommer ut.

² Uppgift från Patent- och registreringsverket den 2 mars 2012.

bild av hur många publikationer som faktiskt ges ut eftersom många utgivningsbevis inte används aktivt.

Hur många av utgivningsbevisen som gäller publikationer som är att betrakta som tidskrifter är också en definitionsfråga. Enligt Nationalencyklopedins definition är en tidskrift en periodisk publikation som skiljer sig från dagstidningen genom att den inte kommer ut lika ofta och vanligen inte förmedlar dagsnyheter utan fackkunskap, kulturmaterial eller förströelse. En rimlig övre gräns är att den inte ges ut i fler än 52 utgåvor per år, dvs. med en högsta periodicitet som motsvarar en gång i veckan (man skulle naturligtvis även kunna skilja på tidskrifter och veckotidningar genom att anta en lägre gräns för vad som ska räknas som tidskrift).³ Till detta kan läggas att tidskriften naturligtvis skiljer sig från monografin genom att ha en viss lägsta periodicitet, generellt sett minst fyra nummer per år.

Ser man även till elektroniska resurser som helt eller delvis fyller samma roll som pappersutgåvor, blir det ytterligare komplicerat att avgränsa och beskriva hur många och vilka tidskrifterna är. Hur utbudet ser ut i dessa fora är inte lätt att precisera eftersom gränsen mellan tidskrifter, bloggar och andra webbtjänster är flytande. Inte heller är det säkert att utgivaren av ens rena webbtidskrifter har ett utgivningsbevis eller på annat sätt är registrerade av myndighet.⁴

Ett annat sätt att närma sig den totala utgivningen av tidskrifter är via antalet titlar som registreras av Kungl. biblioteket. I Nationalbibliografin fanns i april 2012 hela 6 592 tidskriftstitlar registrerade som löpande.⁵ Som tidskrift räknas dock här en periodiskt utkommande publikation som kommer ut med minst ett

---

³ Gränsen är flytande men i praktiken rör det sig inte om många publikationer som hamnar i gränslandet. Den övre periodicitetsgränsen 51 nummer per år används av Statens kulturråd för att avgränsa tidskriftsstödet från presstödet för vilket det krävs minst 52 nummer per år.

⁴ Medieföretag har skydd enligt yttrandefrihetsgrundlagen för sina databaser (vanligtvis en webbplats) och ska anmäla sådana till Myndigheten för radio och tv. Privatpersoner, företag, organisationer och myndigheter kan ansöka om utgivningsbevis för databaser för att få samma skydd. För att få ett utgivningsbevis måste vissa villkor vara uppfyllda, bl.a. ska databasen vara väl avgränsad och framstå som en sammanhållen produkt, t.ex. genom enhetlig formgivning och den ska inte kunna ändras av någon annan än redaktionen (vilket utesluter t.ex. omodererade forum). Dessutom måste databasen ha en behörig utgivare och anknytning till Sverige, till exempel genom att redaktionen finns här. Av regelverket följer således att vissa webbtidskrifter kan ha ett automatiskt grundlagsskydd och ska anmälas till Myndigheten för radio och tv (sådana som tillhandahålls av medieföretag) och att vissa på frivillig väg kan ansöka om utgivningsbevis för att få ett sådant skydd (sådana som tillhandahålls av andra).

⁵ Sökningen genomfördes i deldatabasen Nationalbibliografin i Libris på materialkategorin tidskrifter, avgränsat till löpande tidskrifter.

nummer per år. Den generösa definitionen gör att även t.ex. jultidningar och visst offentligt tryck tas med i bibliografin.

Registreringen innefattar också allt från branschtidningar (710 titlar), populärpress (100 titlar), damtidningar (29 titlar), fanziner (35 titlar), kulturtidskrifter (190 titlar), vetenskapliga tidskrifter (197 titlar) och specialtidningar (508 titlar) till fackförbundspress (115 titlar), kundtidningar (241 titlar), litteraturtidskrifter (69 titlar), musiktidskrifter (79 titlar) och organisationspress (1 981 titlar).⁶ Den innefattar även vissa e-tidskrifter. Däremot utesluts dagstidningar. Sammantaget kan det konstateras att den svenska tidskriftsfloran totalt utgörs av ett mycket stort antal tidskrifter. Endast en viss andel produceras dock i syfte att nå en bredare spridning.

10.2 Tidskriftsmarknaden

Den kommersiella tidskriftsmarknaden är mångfacetterad. Till att börja med kan man grovt sett skilja på titlar som saluförs i lösnummer via olika försäljningskanaler och via prenumerationer respektive titlar som delas ut i friexemplar eller som medlemsförmån. De senare har ofta mycket stora upplagor och hög täckningsgrad och ska inte jämföras med de som säljs till konsument.

Inte heller bland de titlar som säljs till konsument går det att tala om en enhetlig tidskriftsmarknad och, som Staffan Sundin konstaterat, egentligen inte ens om en renodlad populärpress-respektive specialtidningsmarknad.⁷ Utgivarna konkurrerar på en stor mängd mer eller mindre väl avgränsade delmarknader. På flera av dessa marknader både introduceras och avslutas tidskriftstitlar numera i hög takt.⁸

---

⁶ Sökningen genomfördes i deldatabasen Nationalbibliografin i Libris på materialkategorin tidskrifter, avgränsat till löpande tidskrifter. Genrebeteckningarna är de som används för klassificering i Nationalbibliografin. Observera att flera genrebeteckningar kan användas för samma tidskrift vilket för med sig att en titel kan återkomma i flera kategorier.

⁷ Se t.ex. Staffan Sundin, "Tidskriftsmarknaden", i *Medieutveckling 2010* (Radio- och TV-verket, 2010), s. 58.

⁸ Antalet lanseringar uppgick enligt Medieregistret 2010 till 71 stycken samtidigt som 51 titlar lades ner. Sett över de senaste åren är detta inte exceptionellt höga siffror inom någondera av kategorierna. Se Sveriges Tidskrifter, *Tidskriftsfakta 2011* (2011), s. 6.

TS-kontrollerade tidskrifter

Merparten av de tidskrifter som har hög försäljning eller många friexemplar är anslutna till Tidningsstatistik (TS), som kontrollerar upplagor.⁹ Antalet TS-kontrollerade tidskrifter har årligen legat strax över 400 stycken sedan 2002, med en topp 2007 då 445 tidskrifter var anslutna. De TS-kontrollerade tidskrifterna står för mycket stora upplagor totalt sett, och en stor andel av den totala omsättningen i branschen. Antalet titlar representerar dock bara en mindre del av det totala antalet tidskrifter som ges ut.

Många av de tidskrifter som är TS-kontrollerade är också anslutna till branschorganisationen Sveriges Tidskrifter som företräder de flesta större tidskrifter. Organisationen har strax under 400 medlemstidskrifter: årsskiftet 2011/12 var det 377 och åren innan något fler.¹⁰ Föreningen uppskattar själv att medlemmarna står för kring 85-90 procent av omsättningen för magasin och tidskrifter i Sverige.¹¹

Fördelningen av olika TS-registrerade tidskrifter per underkategori ger en bild av hur ämnesinriktningen ser ut bland de bäst säljande och mest spridda tidskrifterna i landet.

---

⁹ Detta gäller dock inte serietidningar. Endast Kalle Anka & Co är TS-kontrollerad.

¹⁰ Se Sveriges Tidskrifter, *Tidskriftsfakta 2011*, s. 21. Av de 377 medlemmarna angav 318 en fastställd TS-upplaga vid samma tidpunkt. Ett tiotal av föreningens medlemmar beviljades produktionsstöd för kulturtidskrifter för 2012 och ungefär lika många var även medlemmar i Föreningen Sveriges Kulturtidskrifter.

¹¹ Sveriges Tidskrifters verksamhetsberättelse 2010, s. 14.

Diagram 10.1 Olika typer av konsumentinriktade tidskrifter 2011 (antal)

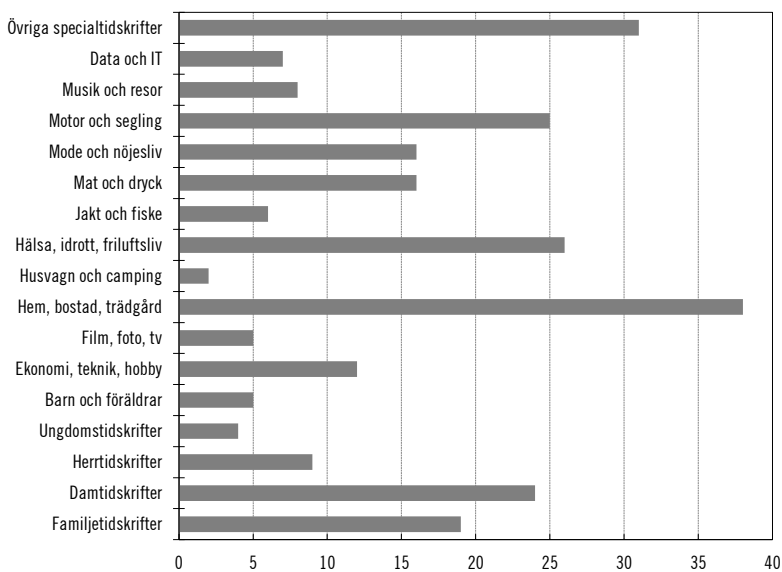
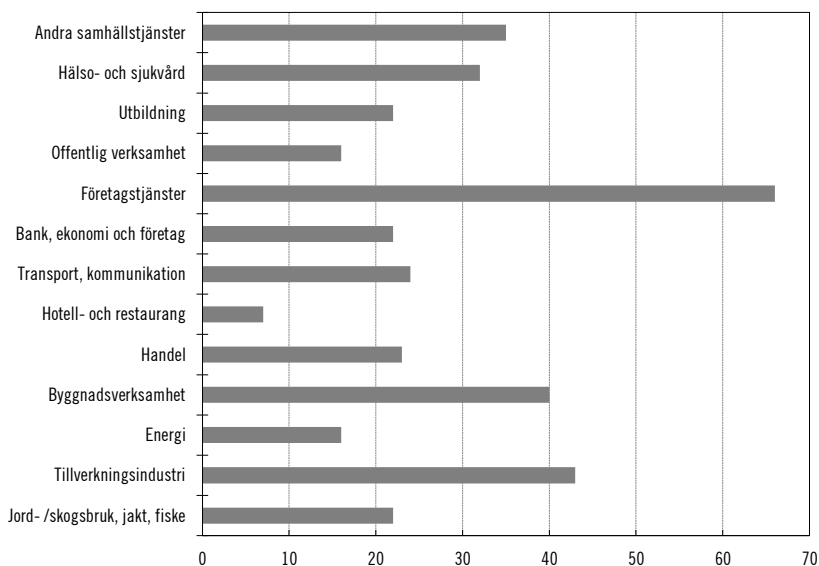

Diagram 10.2 Yrkes- och organisationsinriktade tidskrifter 2011 (antal)

Källa: TS-tidningen, nr 1 2012, där titlarna anges uppdelade på kategori. Bearbetning av kategoriindelningen. Samma titel förekommer ibland under flera kategorier och det totala antalet tidskrifter är därför inte relevant i dessa diagram. Serier har utslutits ur det övre diagrammet eftersom enbart Kalle Anka & Co ingår.

Diagrammen ovan ger en allmän bild av de ämnesområden som är företrädda bland de TS-registrerade tidskrifterna. Som framgår av det första diagrammet är en stor andel av dessa tidskrifter det man brukar kalla *specialtidningar* inriktade på något avgränsat ämnesområde, ofta av hobbykaraktär. Innehållsligt rör det sig om allt från datatidningar till frågor om föräldraskap; flest antal titlar kan hänföras till kategorin hem, bostad och trädgård. Ytterligare ett segment är de familje-, dam- och herrtidningar som riktar sig till vissa befolkningsgrupper men innehållsligt behandlar flera olika ämnesområden. Dessa benämns ibland *populärpress* och kategorin innefattar det man vanligen menar med veckotidningar.

Av det andra diagrammet framgår att det bland de TS-kontrollerade titlarna också finns ett mycket stort antal organisations- och yrkesinriktade tidskrifter. De benämns ofta *facktidskrifter* och har fokus på branschfrågor och rådgivning i yrkeslivet. Gruppen består t.ex. av tidskrifter av typen business-to-business (B2B) och fackförbundsanknutna tidskrifter.

Vissa större förlagsgrupper har en utgivning som täcker in många av de kategorier som återfinns i diagrammen. Det finns också en rad förlag som är specialiserade på särskilda ämnesområden, t.ex. bilar, ridsport, jakt, hifi eller antikviteter. Ett tydligt exempel är förlaget Albinsson & Sjöberg med en stor utgivning av motortidningar. Det finns också en tendens att utgivarna, även inom enskilda segment, försöker differentiera titlarna för att nå en väl avgränsad målgrupp som kan locka annonsörer.

Några TS-kontrollerade titlar sticker ut från det generella mönstret både genom ämnesinriktning och/eller journalistisk ambitionsnivå. Dessa återfinns antingen under kategorin övriga specialtidskrifter eller ingår bland de tidskrifter som har s.k. förenklad upplagekontroll på grund av att de har annonsintäkter under en miljon kronor per år (dessa inkluderas inte i den kategoriindelning som redovisats ovan).¹²

Det finns t.ex. ett antal tidskrifter som behandlar vetenskapliga frågeställningar och kultur ur ett ofta populärt perspektiv. Det rör sig främst om Illustrerad Vetenskap, FORM, Forskning & Framsteg, Hemslöjden, Lira Musikmagasin, Språktidningen, Allt om Historia, Populär Historia, Teknikhistoria, Vi läser och National Geographic. Även några tidskrifter som står för en inriktning mot fördjupande journalistik och samhällsfrågor åter-

---

¹² För hela listan på titlar samt fördelningen per ämnesområde, se *TS-tidningen*, nr 1 2012.

finns i TS-statistiken. De tydligaste exemplen är Filter, Fokus, Arena, Ekonomisk Debatt, Miljöaktuellt, Offside, Expo och Situation Sthlm.

Upplagor för TS-kontrollerade tidskrifter

Den samlade årsupplagan 2011 för de TS-kontrollerade tidskrifterna var strax över 300 miljoner exemplar. I detta ryms dock stora skillnader mellan olika kategorier.

Tabell 10.1 TS-kontrollerade tidskrifter 2011: antal och upplaga per kategori

	Fack-tidskrifter	Special-tidskrifter	Populärpress	Kund-tidningar	Förenklad kontroll
Antal titlar	216	116	25	9	28
Årsupplaga (milj. ex.)	103,4	56,0	90,4	47,1	5,0
Upplaga/utgåva (milj. ex.)	7,9	4,8	2,3	5,5	0,7
Upplaga/utgåva per titel (ex.)	37 600	41 400	92 000	611 100	25 000

Källa: TS-tidningen, nr 1 2012, bearbetning av Nordicom-Sverige.

Anm.: Facktidkrifter motsvarar yrkes- och organisationstidskrifter i tidigare diagram. Populärpress motsvarar familj-, dam-, herr- och ungdomstidningar. Specialtidskrifter utgör resten av de konsumentinriktade tidskrifterna. Kundtidningarna har dock redovisats separat, liksom tidskrifter med förenklad upplagekontroll, eftersom de har egenartade förutsättningar.

Av uppdelningen syns att den totala årsupplagan till cirka en tredjedel utgörs av de yrkes- och organisationsinriktade *facktidskrifterna* som även innefattar B2B-titlar och medlemstidningar. Dessa tidskrifter är dock även många och upplagan per titel är därför jämförelsevis lägre än i de andra kategorierna.

De konsumentinriktade titlarna har här delats upp i tre kategorier: *specialtidskrifter*, *populärpress* respektive *kundtidningar*. I den första kategorin, tidskrifter inriktade mot vissa specialintressen, återfinns tidskrifter som generellt har en relativt hög upplaga per utgåva men inte kommer ut med så många nummer per år. Snittet per titel ligger mitt emellan fack- och populärpress. Det gör också att årsupplagan inte blir lika hög som i nästa kategori.

Populärpressen innefattar det man vanligen kallar veckotidningar och trots att antalet titlar i denna kategori är litet står de för cirka en tredjedel av den totala årsupplagan. De ges både ut i många utgåvor och i höga upplagor.

Kundtidningar delas ut som friexemplar eller som medlemsförmån. De särredovisas då de har en mycket stor upplaga som inte går att jämföra med andra kategorier.¹³ Titlar med förenklad upplagekontroll har som förväntat väsentligt lägre totala upplagor än de andra tidskrifterna.

För de konsumentinriktade tidskrifterna generellt utgör olika typer av medlems- och friexemplar den största andelen av den totala upplagan.¹⁴ Därefter kommer abonnemang och sist sålda lösnummer. För dessa tidskrifter gäller att cirka 20 procent av upplagan i genomsnitt är abonnerad till fullt pris. Till detta kommer att kring 5 procent går ut via abonnemang som sålts med olika rabatter. Andelen av upplagan som är abonnerad har gradvis sjunkit något under den senaste tioårsperioden. Kring 10 procent av upplagan säljs som lösnummer.

Förhållanden inom kategorin specialtidskrifter

Upplagorna bland TS-kontrollerade titlar inom respektive kategori varierar naturligtvis också stort. Det framgår t.ex. om man tittar på fördelningen inom kategorin specialtidskrifter, som är den kategori som är mest intressant i detta sammanhang eftersom utgivningen vänder sig till en allmän publik och behandlar andra ämnen än ren veckotidningsjournalistik. I följande tabell redovisas utvecklingen för den totala årsupplagan fördelat på samma ämnesområden som i diagram 10.1 ovan.

---

¹³ I TS-statistiken har dessa titlar kategoriserats som specialtidningar.

¹⁴ Se *TS-tidningen*, 2012:1, s. 37.

Tabell 10.2 TS-kontrollerade specialtidsskrifter: årsupplaga efter ämnesområde 1998–2011 (miljoner exemplar)

	1998	2000	2003	2005	2007	2009	2010	2011
Barn och föräldrar	0,8	0,8	0,9	0,8	0,6	0,7	0,7	0,6
Ekonomi/teknik/hobby	10,1	10,2	7	7,1	7,1	5,5	5,2	4,7
Film, foto, TV	0,3	0,3	0,5	0,6	0,6	0,6	0,5	0,4
Hem, bostad, trädgård	5,2	7,1	10,1	10,4	10,9	10,8	11,0	10,6
Husvagn, camping	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Hälsa, idrott, friluftsliv	11,4	9,9	10,2	12,3	12,2	11,1	10,5	10,0
Jakt och fiske	4,6	4,7	4,7	4,7	4,8	4,5	4,1	4,0
Mat och dryck	2,7	3,3	3,6	3,6	3,7	3,6	3,6	2,6
Mode och nöjesliv	5,8	4,3	4,9	5,6	6,4	6,9	6,1	5,9
Motor och segling	8,3	10,9	12,5	11,9	11,2	9,7	9,2	8,6
Musik och resor	0,3	0,7	1,7	1,7	1,9	0,9	1,7	1,6
Data och IT	4,0	3,4	3,5	2,7	2,2	5,4	5,5	5,1
Övriga	4,4	3,0	2,2	1,6	4,6	1,9	1,7	1,7
Total årsupplaga	58,2	58,9	62,2	63,3	67,2	62,1	60,2	56,0
Antal tidskrifter	94	100	95	110	123	118	123	116

Källa: TS-tidningen, nr 1 2001 till nr 1 2012. Bearbetning av Nordicom-Sverige.

Av tabellen framgår att det finns en ordentlig spridning i hur stora årsupplagorna är på olika ämnesområden. Det är värt att notera att särskilt kategorierna *hem, bostad och trädgård* och *hälsa, idrott och friluftsliv* samt *motor och segling*, dels innefattar många tidskrifter men även att vissa av de som inkluderas här har en osedvanligt hög upplaga. Det rör sig återigen om kund- och medlemstidningar som distribueras ut i friexemplar eller som en del i ett medlemskap.

Om man istället för totala årsupplagor jämför den s.k. TS-upplagan för enskilda titlar inom kategorin specialtidsskrifter (förutom kundtidningar) framträder en mer mångfacetterad bild. TS-upplagan mäter hur stor en distribuerad upplaga varit per utgåva i genomsnitt under ett visst år och varierar mellan 4–5 000 för de allra minsta till 100–150 000 för de största.¹⁵ Snittet ligger kring 40 000 exemplar inom kategorin specialtidsskrifter, lite beroende på hur man klassificerar enskilda titlar. Någon generell upplagegräns för när en tidskrift kan förväntas gå runt ekonomiskt kan knappast

¹⁵ TS-upplagan består av abonnerade exemplar (fördelade på fullt betalda och rabatterade), sålda lösnummer, medlemsexemplar och olika typer av friexemplar. För underlaget för denna jämförelse se *TS-tidningen*, nr 1 2012.

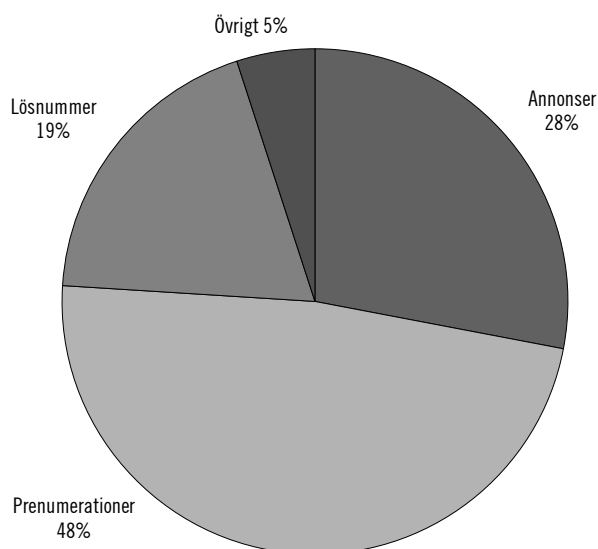

anges eftersom det beror på kostnader och övriga intäkter (t.ex. från webben och annonser) som varierar från titel till titel.

Intäkter: lösnummer, prenumerationer och annonser

Tidskrifternas intäkter kommer i varierande grad från främst prenumerationer, annonser och lösnummerförsäljning. Andelen intäkter av olika slag för de konsumentinriktade tidskrifter som är medlemmar i Sveriges Tidskrifter uppgavs 2010 se ut på följande sätt.

Diagram 10.3 Intäktsfördelning 2010, konsumentinriktade tidskrifter som är medlemmar i Sveriges Tidskrifter

Källa: Sveriges Tidskrifter, *Tidskriftsfakta 2011* (2011), s. 20. Sammanställningen utgår från av tidskrifterna uppgivna intäkter.

Som synes anges prenumerationer vara den viktigaste intäktskällan med nästan hälften av de totala intäkterna i snitt. Lösnummerförsäljningen utgör bara kring en femtedel. För de tidskrifter som är medlemmar i Sveriges Tidskrifter uppges annonsintäkter också vara mycket viktiga. De konsumentinriktade tidskrifterna hade totalt 825 miljoner kronor i annonsintäkter 2010, vilket motsvarar

28 procent av de totala intäkterna.¹⁶ Av detta var bara kring 2 procent annonsintäkter på internet.

Bryter man ut specialtidningarna ur den bredare gruppen konsumenttidningar, kan man räkna med att betydelsen av prenumerationer ytterligare skulle öka. Dessa tidskrifter har generellt mindre upplagor men mer trogna läsare och fler prenumeranter. Den typ av annonser som förekommer i specialtidningarna kan förväntas vara riktade mot mer avgränsade målgrupper och därför är de mindre känsliga för konkurrens om annonsutrymmet från andra, bredare, medier.

Ägarförhållanden

På tidskriftsmarknaden finns ett antal större förlag och utgivare som är starka inom olika delmarknader. Ny produktionsteknik, som infördes under 1990-talet, har förvisso på olika sätt sänkt etableringshindren, vilket inneburit att en rad nya utgivare kommit in på marknaden. De stora etablerade förlagen har dock en mängd konkurrensfördelar gentemot mindre aktörer, t.ex. finansiella och organisatoriska resurser att lansera och marknadsföra nya titlar.

För att beskriva ägarförhållandena på marknaden är det lämpligt att som ovan skilja på familje-, dam-, herr- och ungdomstidningar samt olika typer av specialtidningar och facktidskrifter.¹⁷ Tre stora förlag, Bonnier, Aller och Egmont, dominerar den första kategorin i Sverige. Dessa förlag äger bl.a. de stora veckotidningar som sedan länge har etablerade varumärken och mycket stora upplagor. På serietidningsområdet är Egmont dominerande. Viktigare konkurrenter till de tre största är två utgivare av livsstilsmagasin, Plaza Publishing och Mats Drougge Media, samt LRF Media Hearst som ger ut den svenska utgåvan av Cosmopolitan.

På både special- och facktidningsområdet är ägarna flera och konkurrensen större. Här verkar förutom de ovan nämnda även t.ex. Forma Publishing, ägt av ICA-koncernen, som är ett av landets största tidskriftsförlag med bl.a. ICA Kuriren, Hus & Hem och Buffé. LRF har också byggt upp ett stort tidskriftsförlag, LRF

¹⁶ De yrkes- och organisationsinriktade hade annonsintäkter på totalt 845 miljoner kronor. Se Sveriges Tidskrifter, *Tidskriftsfakta 2011*, s. 16.

¹⁷ Denna beskrivning av ägarförhållanden bygger på Staffan Sundin, *Den svenska mediemarknaden 2011* (Nordicom-Sverige, 2011), s. 18-19 och 32-34. För en jämförelse bakåt i tiden, se Konkurrensverkets rapport *Konkurrens och samarbete inom medierna* (2003), kapitel 10.

Media, som de senaste åren vuxit kraftigt genom köp av flera förlag. Titlar med anknytning till jordbruk, jakt och landsbygd utgör basen i utgivningen.

På listan över de största förlagen finns flera utlandsägda bolag (bl.a. de redan nämnda Egmont och Aller). Marknadsledande vad gäller datatidningar är amerikanska IDG och finska Talentum ger via ett svenskt dotterbolag ut ett antal storsäljande titlar.

Organisationsägda tidskrifter har en lång tradition i Sverige och exempel på viktigare ägare är Svenska Kyrkan, fackförbund och LRF. De flesta organisationstidskrifter ges ut som medlemstidning, ett exempel är Hem & Hyra som är Hyresgästföreningens medlemstidning. I likhet med kundtidningarna har många organisationstidningar med stora upplagor satsat alltmer på annonsförsäljning och därigenom kommit att konkurrera med andra delar av marknaden.

10.3 Kulturtidskrifterna på marknaden

Det finns som tidigare påpekats ett stort antal tidskrifter som inte inkluderas i TS:s siffror. Dels gäller detta en lång rad mindre tidskrifter som framställs ideellt och har liten cirkulation, t.ex. lokala tidskrifter, fanzin och medlemsblad av olika slag. Dessa kan naturligtvis vara av stor kulturell betydelse, inte minst totalt sett genom den brokiga mångfald de står för. Oftast är det dock de egna medlemmarna eller en snäv krets specialintresserade som kommer i kontakt med dessa publikationer.

Mot denna bakgrund är de inte heller av direkt intresse här. I fokus står istället de kulturtidskrifter som vänder sig till en allmän publik och som har ambitionen att nå ut via olika marknadskanaler. I de allra flesta fall är inte heller dessa inkluderade i TS-statistiken och de verkar under annorlunda villkor än merparten av de TS-kontrollerade tidskrifterna.¹⁸

Det finns väldigt många tidskrifter som kan räknas som kulturtidskrifter: en siffra som ibland nämnts är 700 stycken. Med en sådan uppskattning får man dock med ett stort antal tidskrifter av fanzinkaraktär, rent akademiska tidskrifter och tidskrifter som

¹⁸ De har av Konkurrensverket vid ett tidigare tillfälle hänförs till kategorin organisationstidskrifter, ett förhållningssätt som förefaller sakna grund eftersom kulturtidskrifterna – så som detta begrepp vanligen förstås – inte primärt vänder sig till egna medlemmar (vilket var Konkurrensverkets definition av organisationstidskrift). Jfr Konkurrensverket, *Konkurrens och samarbete inom medierna*, s. 118.

vänder sig till föreningsmedlemmar m.m. Den grupp tidskrifter som är av intresse här är de som vänder sig till en allmän publik, som är professionellt framställda i någon mening och som har ambitionen av komma ut i reguljär distribution. Ett sätt att beskriva denna grupp är att kalla dem *kulturtidskrifter på tidskriftsmarknaden*.

För att få en bild av vilka tidskrifter det rör sig om kan man för det första se till medlemmarna i Föreningen Sveriges Kulturtidskrifter (FSK). Vidare de som beviljats produktionsstöd från Statens kulturråd eller som har distribution via Nätverkstan ekonomitjänst (Nätek). FSK hade 126 tidskrifter som medlemmar i mars 2012 och täcker in ett brett spektrum, från väletablerade tidskrifter som Filter till små nättidskrifter.¹⁹ Kulturrådet beviljade för 2012 produktionsstöd till 109 tidskrifter inom en rad olika ämnesområden och sammantaget 97 tidskrifter hade 2011–2012 distribution via Nätek.²⁰ Skapar man en gemensam lista på de titlar som förekommer i dessa sammanhang får man jämnt 200 enskilda tidskrifter, varav 16 stycken är helt digitala.

Till denna lista kan läggas ett mindre antal tidskrifter som finns tillgängliga i butik och inriktningsmässigt kan klassificeras som kulturtidskrifter. Det rör sig om kanske som mest ett tiotal titlar, t.ex. Tidningen Vi, Kulturens Värld och Rodeo. Grovt sett har vi räknat med att strax över 200 tidskrifter är att hänföra till kategorin kulturtidskrifter på tidskriftsmarknaden. Det är dessa vi utgår från i det resonemang som följer.

Dessa kulturtidskrifter är inriktade på en lång rad olika ämnesområden, allt från historia, film och foto, filosofi, genusfrågor, konst och konsthantverk, litteratur och språk, miljö och natur, musik, religion, psykologi, samhälle och debatt till teater och dans. Bland tidskrifterna finns många som är etablerade och välkända för en läsande allmänhet. Flera av dessa, men inte alla, får också bidrag från Kulturrådet. Nämnas kan bl.a. följande: Arena, Axess, Bang, Bild & Bubbla, Expo, Film & TV, Filter, Galago, Glänta, Judisk krönika, Karavan, Lyrikvännen, Neo, OEI, Opsis Barnkultur, Ordfront magasin, Ord&Bild, Orkester Journalen, Paletten, Provins, Sonic, Teatertidningen och Tidskriften 10TAL.

---

¹⁹ Se www.fsk.net

²⁰ Se Kulturrådets beslut av den 12 januari 2012 om produktionsstöd till kulturtidskrifter 2012 (KUR 2011/3845). För 2012 ansökte totalt 138 tidskrifter om kulturtidskriftsstöd, 24 ansökningar avsåg helt digitala tidskrifter. Ganska jämt hälften av FSK:s medlemmar fick kulturtidskriftsstöd för 2012.

I urvalet finns också ett stort antal tidskrifter som är mindre kända för den breda publiken. Exempelen är många och ämnesmässigt representerar de ett mycket brett fält. Dessa tidskrifter kan vara mindre kända av flera skäl: de kan vara snävt nischade eller nystartade, eller så har de svårt att nå ut via ordinarie distributionskanaler. Sammansättningen i denna grupp förändras i hög utsträckning över tid genom att nya tidskrifter kommer till och andra upphör eller blir mindre aktiva. Till kategorin kan man också räkna de många kulturtidskrifter med minoritetsinriktning som får stöd av Kulturrådet. De riktar sig dels till de i Sverige stora invandrargrupperna från senare årtionden, dels till de nationella minoritetsgrupperna (språken finska, meänkieli, romani och samiska är representerade bland de tidskrifter som får stöd).

I det urval som här gjorts finns även ett antal helt digitala tidskrifter som fått stöd av Kulturrådet.²¹ Även om de digitala tidskrifterna är relativt få följer ämnesinriktningen i stort pappers-tidskrifterna. Möjligen kan man notera en större tendens mot konstnärligt inriktade tidskrifter bland nättidskrifterna. Det skulle kunna förklaras av att nya uttrycksmöjligheter som följer med den digitala tekniken är intressanta för denna typ av tidskrifter; nättidskrifter som experimenterar med formen är t.ex. Ett lysande namn och fikssion.

Kulturtidskrifternas relativa särställning

Vid en jämförelse av de TS-kontrollerade tidskrifterna med de kulturtidskrifter som beskrivits ovan, är det tydligt att det handlar om olika världar. De ämnen som behandlas i kulturtidskrifterna är generellt sett inte företrädade i de TS-kontrollerade tidskrifterna. Fördjupande bevakning av litteratur och andra konstarter, essäistik, filosofi, samhällsteori, experimentellt skrivande eller konstnärliga serier samt minoritetsperspektiv lyser till största delen med sin frånvaro i de större tidskrifternas utbud.

---

²¹ Dessa är: 100 %Culture (på franska om afrikansk kultur), Alba.nu (kultur- och samhällsfrågor), Dixikon (europaisk litteratur), eProvins.se (norrländsk litteratur), Ett lysande namn (litteratur och poesi), fikssion (poesi), Hujådå (Assyriska riksförbundets tidskrift), Konsten (samtidskonst), Kunstkritikk (samtidskonst), latinamerika.nu (samhälls- och kulturfrågor i Latinamerika), Omkonst (samtidskonst), Romani E Journal (om romska frågor på svenska, engelska och romani), Soundofmusic (experimentell musik), Sydasiens (samhälls- och kulturfrågor i Sydasiens), tidningen Kulturen (allmänkultur), UtställningsEstetiskt Forum (museer och utställningsetetik).

Vissa exempel på tidskrifter som ägnar sig åt fördjupande journalistik, politisk och social debatt samt längre reportage finns förvisso bland de TS-kontrollerade tidskrifterna (se ovan). Exemplet är dock få och överlappningen mellan marknadsmässigt starka tidskrifter och kulturtidskrifter kan sägas vara liten.²² Den samlade bilden är att mångfalden på marknaden i hög grad bärs upp av tidskrifterna utanför TS-kretsen, ofta just av de titlar som får stöd från Kulturrådet men inte uteslutande.

Det är även värt att framhålla att kulturtidskrifterna många gånger representerar ett alternativt utbud i förhållande till dagspressen. Utrymmet för fördjupning är större i tidskrifterna än i de flesta dagstidningar och kultursidornas fokus på nöjesbevakning har gjort dessa fora för kritik och essäistik allt viktigare.²³

Kulturtidskrifternas ekonomi, upplagor m.m.

Uppgifter om ekonomi och upplagor finns att tillgå för de kulturtidskrifter som sökt stöd från Kulturrådet. Följande tabell sammanfattar de senaste tre åren för de papperstidskrifter som beviljats stöd. Det ska understrykas att det rör sig om i ansökan uppgivna siffror.

Tabell 10.3 Nummer per år, prenumerationer, årsupplaga och intäkter, tidskrifter som beviljats produktionsstöd (antal och tusen kronor)

	2009	2010	2011
Nummer per år, medel	4,5	4,4	4,4
Prenumerationer medel (median)	1 098 (624)	1 229 (638)	1 176 (745)
Årsupplaga, medel (median)	12 753 (6 950)	13 835 (7 500)	16 963 (7 750)
Intäkter, medel i tkr (median)	607 (315)	770 (390)	827 (430)
Antal tidskrifter	103	98	93

Källa: Beviljade ansökningar inkomna respektive år till Statens kulturråd.

Anm.: *Prenumerationer* är angivet antal betalande prenumeranter per ett visst datum det år som ansökan skickats in. *Årsupplaga* är det totala antalet tidskrifter som tryckts under året (det rör sig alltså inte om distribuerad upplaga som för de TS-kontrollerade tidskrifterna). *Intäkter* är de preliminära intäkterna för det år då ansökan skickas in.

²² I den lista över kulturtidskrifter vi utgått från är endast 11 stycken TS-kontrollerade: Arena, Expo, Filter, Form, Forskning & Framsteg, Hemslojden, Lira Musikmagasin, Offside, Populär Historia, Språktidningen och Vi läser. De flesta av dessa är med i kategorin för förenklad upplagekontroll.

²³ För en beskrivning av de roller tidskrifterna kan fylla i detta avseende, se Andreas Åberg & Madeleine Grive, *Den vältempererade kritiken* (tidskriften 10TAL/föreningen Pomona, 2009), kapitel 2.

Av tabellen framgår att de flesta uppger att de ger ut fyra nummer per år. Fyra nummer är den nedre gränsen för stöd hos Kulturrådet, vilket gör att uppgifterna inte fullt ut speglar verkligheten (ofta kan gränsen i själva verket tänjas på genom att dubbelnummer publiceras). Ett fåtal tidskrifter ger ut uppåt 8–10 nummer. Antalet betalande prenumeranter ligger i snitt något över 1 000 stycken; medianen är dock lägre vilket pekar på en statistiskt sett sned fördelning och att vissa tidskrifter har betydligt fler samtidigt som ett större antal ligger under snittet. Detsamma gäller den totala årsupplagan och de samlade intäkterna.

Om man jämför årsupplagan med antalet nummer som ges ut kan det konstateras att kulturtidskrifterna i genomsnitt har tryckt omkring 3 300 exemplar per nummer under de tre år som redovisas här. Om man jämför med en genomsnittlig TS-upplaga för specialtidskrifter är skillnaden alltså stor: de allra minsta TS-kontrollerade specialtidskrifterna har förvisso en distribuerad upplaga på cirka 4 000 exemplar per utgåva men snittet ligger kring 40 000. Av ovanstående tabell följer också att i genomsnitt lite mer än en tredjedel av kulturtidskrifternas upplaga är abonnerad. Hur detta ser ut för enskilda tidskrifter kan naturligtvis variera kraftigt. Det kan också noteras att de kulturtidskrifter som fick stöd 2011 enligt dessa uppgifter nådde hela 109 410 prenumeranter.

Vad gäller intäkter kan konstateras att en relativt stor andel av dessa kulturtidskrifters intäkter i allmänhet är just produktionsstöd från Kulturrådet. Ungefär en tredjedel av de tidskrifter som får stöd har över 50 procent av sina intäkter denna väg. För andra, och främst de större tidskrifterna, rör det sig snarare om ett mindre tillskott. Viktigast är annars otvetydigt prenumerationerna för kulturtidskrifternas ekonomi. För många är detta den stora intäktskällan. Prenumerationer står för kring 30 procent av dessa tidskrifters sammantagna intäkter.²⁴ Samtidigt finns det många mindre tidskrifter som har en lägre andel.

Annonsintäkterna är däremot generellt sett låga eller inga alls. Det finns dock ett antal tidskrifter, kring en tredjedel, som budgeterar med annonsintäkter som en större andel av de samlade intäkterna. Exempel är Arena, Konstperspektiv, Lira Musikmagasin, 10TAL och Orkester Journalen. En stor andel av de annonser som

---

²⁴ Detta framgår av en genomgång av ansökningar som kommit in till Kulturrådet. Ansökningar för de 93 tidskrifter som beviljats produktionsstöd för utgivning av tryckt tidskrift för 2012 har granskats.

finns i många kulturtidskrifter är annars annonsutbyten med andra tidskrifter (vilket inte ger några intäkter).

Vidare kan konstateras att lösnummerförsäljning hos de flesta tidskrifter enbart genererar ett mindre tillskott till ekonomin. Till detta kommer sedan övriga intäkter och andra bidrag, dessa är oftast försumbara. Eftersom Kulturrådet bara i undantagsfall ger stöd till tidskrifter som även får andra statliga bidrag är de dock få tidskrifter med annat offentligt stöd som finns med bland de tidskrifter vi tittat på (ett undantag är det s.k. taltidskriftsstödet som fördelas av Talboks- och punkttskriftsbiblioteket).

Ägarförhållanden och arbetsvillkor

Kulturtidskrifterna ges ut av både aktiebolag, handelsbolag, ideella föreningar, stiftelser och andra grupper. Gemensamt är dock att utgivningen är motiverad av specifika intressen som tar sig uttryck i tidskrifterna, det kan vara ett visst perspektiv på samhällsfrågor eller en specifik konstart. Bland de tidskrifter som får stöd av Kulturrådet finns inga exempel på direkt kommersiellt motiverade utgivare, trots att stödets konstruktion numera inte utesluter sådana.

Arbetet med kulturtidskrifterna sker i relativt stor utsträckning ideellt även om vissa kulturtidskrifter har råd att avlöna någon i redaktionen. Av ansökningarna till Kulturrådet framgår att ungefär en tredjedel har minst en redaktionell medarbetare som får någon typ av lön. Bland de större kulturtidskrifter som inte får stöd från Kulturrådet finns naturligtvis ett antal med bättre ekonomi och fler anställda. Ett problem för kulturtidskrifterna är även att ekonomin oftast enbart medger bristfälliga honorar till externa skribenter. Enligt uppgifter i ansökningarna betalas honorar relativt ofta ut men det rör sig generellt om mycket låga belopp. Ungefär 40 procent uppger dock att de normalt inte betalar alls eller bara helt symboliska summor.

10.4 Tidskriftsdistribution

Frågan om tidskriftsdistribution rör flera olika aspekter. Dels handlar det om postdistribution av prenumererade tidskrifter och enstaka nummer, dels om distribution för lösnummerförsäljning i

butik. Vidare handlar det om försäljningskanaler och distribution via olika nättjänster.

Vad gäller postdistribution kan det konstateras att portokostnader är en avsevärd utgift för många mindre tidskrifter. Detta förhållande blev påtagligt då tidigare subventionerade portosatser för vissa typer av trycksaker försvann på 1990-talet.²⁵ Beräkningar som gjorts har uppskattat att kring 17 procent av en kulturtidskrifts försäljningspris kan förväntas gå till portokostnader.²⁶ Numera finns flera leverantörer som kan anlitas för postdistribution. Kring 80 procent av Sveriges Tidskrifters medlemmar använder Posten för hela eller merparten av sin postdistribuerade upplaga. I övrigt är det främst Bring Citymail men även Morgontidningsdistribution (MTD) som står för postdistributionen för dessa tidskrifter.²⁷ Kulturtidskrifterna uppger att de använder både Posten och Bring. Det senare är det billigare alternativet som flera uppger att de utnyttjar när det är möjligt.

Lösnummerdistribution

Fram till 1990-talets början fanns tidningsdistributören Presam som samdistribuerade många olika typer av tidningar. Presam kom sedermera att delas upp i företagen Predab och Tidsam. Tidsam skulle distribuera de större volymtidningarna (veckotidningar, bildtidningar m.m.) och Predab de volymmässigt mindre tidningarna (nischtidningar). Predab gick dock i konkurs och denna del av marknaden togs sedermera över av företaget Interpress.

I Sverige finns i dag två helt dominerande distributörer av tidskrifter för kommissionsförsäljning i butik. Den ledande distributören Tidsam ägs gemensamt av Bonniers, Allers, Egmont och Albinsson & Sjöberg. Tidsam distribuerar cirka 400 tidskriftstitlar till ungefär 8 000 återförsäljare. Företaget distribuerar kring 125 miljoner exemplar per år och beräknar själv sin marknadsandel till 90 procent av omsättningen i distributionsledet för svenska tidskrifter.

Svenska Interpress är Tidsams närmaste konkurrent. Interpress är Sveriges ledande importör och distributör av internationella tidskrifter och dagstidningar. Marknadsandelen är dock väsentligt

²⁵ För tidigare diskussioner om detta och ett s.k. kulturporto, se *Boken i tiden* (SOU 1997:141), s. 235–238.

²⁶ Se Nätverkstan, *Syns inte, finns inte: Kulturtidskriften och distributionen* (2010), s. 9–10.

²⁷ Sveriges Tidskrifter, *Tidskriftsfakta 2011*, s. 24.

lägre vad gäller distributionen av svenska tidskrifter, uppskattningsvis kring 10 procent. Svenska Interpress har knappt hälften så stort återförsäljarnät som Tidsam, ungefär 3 200 butiker. Svenska Interpress har cirka 350 svenska specialtidskrifter men hela 2 300 internationella tidskrifter samt ett 100-tal internationella dagstidningar och nyhetsmagasin i sitt utbud.

Tabell 10.4 De stora distributörerna av tidskrifter i lösnummer

	Tidsam AB ¹	Svenska Interpress AB ²
Omsättning 2010 (mkr)	213,9	258,1
Antal återförsäljare	ca 8 000	ca 3 200
Antal svenska titlar	ca 400	ca 350
Antal utländska titlar	0	ca 2 300

Källa: Tidsam AB, Svenska Interpress AB.

¹ Tidsam ägs av följande företag: Bonnier Tidskrifter AB (42,5%), Aller media AB (28,5 %), Egmont tidskrifter AB (14,5 %), Förlags AB Albinsson & Sjöberg (14,5%).

² Svenska Interpress ägs av Reitangruppen AS (Norge). I Reitangruppen ingår även bl.a. Rema 1000, Narvesen, Pressbyrån i Sverige och 7-Eleven i Sverige, Norge och Danmark.

För att åta sig distributionen ställer både Tidsam och Interpress vissa minimikrav, t.ex. vad gäller tidskrifternas lösnommersålda upplaga, periodicitet och omsättning. Tidsam som är inriktat på volymtidskrifter är inte en framkomlig distributionsväg för andra än de allra mest populära tidskrifterna. Företaget tar dels ut höga inträdesavgifter och dels en årsavgift på i dagsläget kring 250 000 kronor. Vidare finns höga omsättningskrav: i dagsläget kräver de en omsättning på minst 1 miljon kronor per år.²⁸

Interpress har sedan en tid tillbaka två distributionsformer, en bredare för större tidningar och en mer begränsad som de kallar "unik". Med denna mer begränsade distribution kan tidskriften nå upp till 125 specialiserade återförsäljare med stort tidnings- och tidskriftsutbud (bl.a. butiker som PressStop och Pressbyrån Extra).

Den "unika" distributionsformen har utvecklats som ett lågkostnadsalternativ för små förlag. Tidskriften betalar en mindre engångskostnad och en årsavgift på 3 000 kronor och sedan 22,5 procent av försäljningspriset exklusive moms i återförsäljarprovision och 27,5 procent i distributionsavgift till Interpress. Till detta kommer även en returavgift på en krona per returnerat

²⁸ Uppgifter till utredningen vid ett möte i augusti 2011 med företrädare för bl.a. Tidsam.

exemplar. Ett grundkrav för distribution är dock att en titel ska omsätta minst 10 000 kronor per år, alternativt sälja minst 10 exemplar per utgåva.²⁹

Den ”unika” distributionen innebär även en förenklad hantering för förlagen. De behöver t.ex. ingen utgivningsplan, utan kan skicka tidskriften när den är färdig. Även märkningen med streckkod kan skötas av Interpress. Om tidskriftens försäljning ökar tjänar utgivaren dock på att gå över till den bredare distributionen. Den innebär förvisso en högre fast kostnad (fast väsentligt lägre än hos Tidsam) men samtidigt en lägre distributionsavgift. Med större volymer är detta således mer kostnadseffektivt.

Kring 80 procent av Sveriges Tidskrifters medlemmar som har lösnummerdistribution använder Tidsam för hela eller merparten av denna. Resterande lösnummerdistribution för dessa tidskrifter sköts av Interpress.³⁰ För kulturtidskrifternas del är det generellt uteslutet att få distribution via Tidsam. I stället är det ofta Interpress system för ”unika” titlar som är aktuellt för detta segment. Totalt ett 90-tal titlar har distribution denna väg, varav ett stort antal ingår i den grupp kulturtidskrifter som är i fokus här. Även de krav som ställs av Interpress kan dock vara svåra att leva upp till för mindre kulturtidskrifter.

Nätverkstan ekonomitjänst

I Göteborg startades 1979 företaget Progek som länge utgjorde ett alternativ till de stora distributörerna för mindre tidskrifter. Verksamheten lades dock ner 1998 och istället startades Nätverkstan ekonomitjänst (Nätek) samma år. Nätek har över tid byggt upp en distributionstjänst för mindre tidskrifter, numera en del av projektet Kulturchock som syftar till att förbättra distributionen av och öka synligheten för landets kulturtidskrifter.³¹

Hos Nätek ligger årskostnaden för lösnummerdistribution på 1 000 kronor om man är medlem i FSK och för varje utgåva betalar tidskriften 7,50 kronor per återförsäljare. Återförsäljarnas provision bestäms av varje enskild tidskrift och varierar mellan 20 och

---

²⁹ Föreningstidningar som redan når merparten av sin målgrupp och gratistidskrifter säger Interpress enligt uppgift normalt nej till. Uppgifter från Sofia Ekmark, Svenska Interpress, mejl till utredningen den 24 augusti 2011.

³⁰ Sveriges Tidskrifter, *Tidskriftsfakta 2011*, s. 24.

³¹ För en redogörelse för verksamheten se Nätverkstan, *Syns inte, finns inte*, samt den redovisning som lämnats in till Kulturrådet för utvecklingsstödet till kommissionsförsäljning under 2011 (KUR 2010/911:17).

50 procent av försäljningspriset. Tidskriftens förtjänst på försäljningen blir det som återstår efter kommissionärsrabatten, portokostnaderna och en avgift till Nättek. För att underlätta och göra det attraktivt att bli återförsäljare bestämmer dessa själva vilka tidskrifter de vill ta in, i hur många exemplar och det finns inte heller någon returplikt.

Nätteks återförsäljare har ökat från 230 stycken 2005 till drygt 400 stycken 2012. Återförsäljare som får tidskrifter via Nättek är boklådor (både oberoende bokhandel och t.ex. Akademibokhandeln), nätbokhandlar, viss dagligvaruhandel, gallerier, museibutiker, caféer m.m. Sedan starten 2005 har årligen kring 100 titlar valt att ha distribution via Nättek även om antalet minskat något under senare år. Ungefär 25 av Nätteks kunder har också distribution via Interpress, ingen via Tidsam.

I exemplar räknat levererade Nättek enligt den senaste redovisningen under ett år i storleksordningen 29 000 tidskrifter, varav kring 35 procent såldes. Det kan jämföras med att Interpress har som mål att 40–45 procent av de levererade tidskrifterna ska säljas. Antalet levererade exemplar totalt har dock minskat med cirka 10 000 per år hos Nättek under de senaste åren. Den totala faktureringen inom ramen för kommissionstjänsten uppgick under det senast redovisade året till cirka 500 000 kronor. För varje enskild tidskrift handlar det alltså om intäkter på i genomsnitt någon eller några tusenlappar per år. En handfull tidskrifter har intäkter denna väg på mer än 10 000.

Nättek tillhandahåller även en prenumerationstjänst för tidskrifter. Mot en avgift står de bl.a. för registerhantering och registrering av prenumeranter, inbetalningsservice, kundtjänst, webbshop samt vissa kontakter med tryckerier. Vid prenumerationer tillfaller en betydligt större andel av försäljningspriset tidskriften än vid lösnummerförsäljning, främst eftersom det inte utgår någon kommissionärsrabatt.³² Det ska dock understrykas att utan lösnummerförsäljning är det svårt att få något större antal prenumeranter och att butikerna är ett mycket viktigt skyltfönster.

---

³² Se Nätverkstan, *Syns inte, finns inte*, s. 10.

Tidskriftsförsäljning på nätet

De allra flesta kulturtidskrifter har numera en hemsida. Många gånger säljer tidskrifterna också prenumerationer och lösnummer denna väg. Förutom de egna hemsidorna finns det numera även ett antal andra sidor på nätet som är specialiserade på försäljning av enstaka utgåvor av tidskrifter och av prenumerationer. PressStop-butikerna har t.ex. en egen nätsida för försäljning (press-stop.se).

En relativt omfattande försäljning bedrivs genom tidningskungen.se och tidningsbutik.se. Dessa sajter har som affärsidé att sälja billiga prenumerationer på tidskrifter via respektive webbplats. Båda ägs av koncernen Mediafy AB. I utbudet ingår ett stort antal av de kulturtidskrifter som är av intresse här. Vidare har Posten och Sveriges Tidskrifter tillsammans bildat ett bolag, Tidningstorget AB, som driver sajten tidningstorget.se.³³ På tidningstorget.se finns de flesta större och mer kommersiella svenska tidskrifterna.

Tidskriftsbutik.nu drivs av Tidskriftsverkstaden i Skåne i samarbete med FSK och med ekonomiskt stöd från Kulturrådet (i den del verksamheten rör digital försäljning). Butiken finns dels på nätet och dels i lokaler i Kulturcentralen i centrala Malmö. Tidskriftsbutik.nu tillhandahåller ett brett utbud kulturtidskrifter (cirka 200 stycken) och är särskilt väl sorterad vad gäller äldre nummer.

Förutom dessa försäljningsställen riktade till privatpersoner finns ett antal prenumeraionsförmedlare eller tillhandahållare av elektroniskt material som är viktiga för spridningen till organisationer och särskilt bibliotek. Det rör sig bl.a. om Bibliotekstjänst (BTJ), Swets och Ebsco.

Nya distributionsvägar – även för papperstidskrifter

Under de senaste åren har möjligheter att sälja tidskrifter via nätbokhandeln tillkommit efter ett samarbete mellan Nättek och Adlibris (senare har även andra nätbokhandlar inkluderats). Nättek förmedlar beställningar från nätbokhandeln och garanterar att en tidskrift som beställs hos dem levereras nästkommande dag. Förutsättningarna för att denna försäljning ska fungera är att tidskriften utöver det sedvanliga ISSN-numret för periodiska

---

³³ Detta finansieras från Sveriges Tidskrifters sida med medel från ersättningar för kopiering i skolor och på universitet som föreningen erhåller via BONUS Presskopiering. Tidningstorget är öppet för alla tidskrifter som önskar vara med oavsett medlemskap i organisationen.

skrifter, även skaffar ett ISBN-nummer för respektive utgåva. Ytterligare en förutsättning är att titeln registreras i Bokrondellen (för vilket det utgår en mindre avgift). Ett 20-tal tidskrifter har i dagsläget titlar till försäljning denna väg.

Ytterligare ett nytt sätt att distribuera bl.a. kulturtidskrifter är att göra dem tillgängliga som print-on-demand. Det kan bl.a. vara aktuellt för små upplagor där offsettryck blir för dyrt, men även för backlisttitlar som efterbeställs. I Sverige kan Nätverkstans projekt Samlade skrifter tillsammans med Publit bl.a. bistå tidskrifter med PoD-tjänster och epub-konvertering av hela tidskrifter eller enskilda artiklar.³⁴ Internationellt finns t.ex. Amazon med välutvecklade PoD-tjänster. Ett exempel på en svensk tidskrift som utnyttjat dessa möjligheter är den engelskspråkiga kulturteoretiska tidskriften SITE som gått över till PoD-utgivning eftersom en stor del av läsekretsen finns utomlands och traditionell distribution är dyrt.³⁵

Många tidskrifter som i grunden är pappersbaserade har också kompletterat med en heldigital version för läsning på t.ex. surfplatta. I försäljningstjänsten Qiozk, som kan laddas ner som app för iPad och iPhone, tillgängliggörs t.ex. sedan en tid tillbaka ett 70-tal svenska tidskrifter, inklusive flera kulturtidskrifter. Köparen kan ladda ner digitala utgåvor som bl.a. är fullt sökbara. Generellt är priserna per nummer mellan 10 och 30 kronor lägre än för motsvarande pappersutgåva. Nätek har också skapat en särskild app för iPhone för tidskriften Ord&Bild. Den är tänkt att kunna användas som modell för andra kulturtidskrifter som inte på egen hand har resurser att ta fram sådana.

Utvecklingen av smarta telefoner och surfplattor har gjort att bl.a. Apple fått ställning som en viktig tidskriftsdistributör. För att få ut appar krävs avtal med företaget och detsamma gäller ersättningar per sålt exemplar. Nästa förväntade utvecklingssteg, som skulle underlätta för många tidskrifter, är dock att fler går över till att använda sig av webbappar, dvs. gränssnitt för mobila plattformar som använder sig av webbläsaren snarare än ett specifikt program som användaren laddar ner. Detta kan komma att göra distributionen mindre beroende av enskilda mellanhänder.

---

³⁴ Se www.samladeskrifter.se

³⁵ Enligt samtal med Sven-Olov Wallenstein.

11 Stöd till kulturtidskrifter

Vi har bl.a. i uppgift att analysera hur fördelningen av det statliga stödet till utgivning och spridning av kulturtidskrifter har utvecklats över tid. I detta kapitel behandlas statens insatser för att stödja kulturtidskrifter. Det innefattar främst produktionsstöd och utvecklingsstöd till kulturtidskrifter. Vidare behandlas vissa andra viktigare statliga stöd till utgivning av tidskrifter kortfattat.

11.1 Kort historik över kulturtidskriftsstödet

Vid sidan om mer omfattande stödordningar på medieområdet, som stödet till dagspressen, finns inom kulturpolitiken riktade stöd till bl.a. utgivning av kulturtidskrifter. Stödet till kulturtidskrifter bygger också på delvis andra principer än presstödet då det innefattar en annan typ av bedömningar: som komplement till formella krav på t.ex. utgivningstakt görs även en innehållslig bedömning av de tidskrifter som söker stöd. Det innebär också att stödet, liksom många andra kulturpolitiska stöd, bygger på sakkunnigas uppfattning om sådant som kvalitet och behov.

Viktiga frågor som genom åren diskuterats i relation till stödet är bl.a. hur dessa bedömningar ska göras och vilka typer av tidskrifter som ska betraktas som kulturtidskrifter. Även frågor om distribution och hur kulturtidskrifterna ska nå ut till läsarna är återkommande. Nedan ges en kort översikt över kulturtidskriftsstödets utveckling och den nu gällande stödordningen. Avslutningsvis analyseras stödets fördelning över tid.

Ett kulturtidskriftsstöd införs och utvecklas

Statligt stöd till kulturtidskrifter inrättades redan 1966 men lämnades då efter särskilt beslut av Kungl. Maj:t i varje enskilt fall (prop. 1966:1, bil. 10, bet. SU 1966:47, rskr. 1966:139).¹ Ett förslag från 1968 års litteraturutredning låg till grund för införandet av ett mer allmänt tidskriftsstöd budgetåret 1971/72. Det nya systemet innebär att statligt stöd kunde lämnas till kulturtidskrifter och ideella tidskrifter.²

Departementschefen anförde i anslutning till förslaget att tidskrifterna är av stor betydelse för en mångsidig och vital debatt i kulturella, sociala och politiska frågor samtidigt som de verkar under knappa ekonomiska omständigheter och medarbetarna ofta enbart får symbolisk ersättning för sina insatser. Mot denna bakgrund beslutades om selektiva åtgärder administrerade av en speciell tidskriftsnämnd för att stödja mångsidighet och kvalitet i tidskriftsutbudet. Stöd kom att ges i form av grundbidrag och projektbidrag samt genom ett system med stödköp. År 1974 flyttades uppgiften över till Statens kulturråd.

I 1972 års pressutredning hade också den ökade betydelse som framför allt fackliga och ideella tidskrifter fått för opinionsbildningen i samband med en ökande koncentration på dagspressmarknaden framhållits. Det poängterades i detta sammanhang även att tidskrifterna under flera år fått vidkännas stora kostnadsökningar. För att närmare utreda situationen på tidskriftsmarknaden tillsattes som en följd av pressutredningens behandling av frågan två separata utredningar.³ Förslag i dessa utredningar resulterade 1977 i en revidering av det statliga stödet till tidskriftssektorn. Det beslutades då om en kraftig förstärkning av stödsystemet som innebär att det kunde ges stöd till fler kulturtidskrifter samtidigt som stödet kunde ökas till de tidskrifter som redan fick stöd.

---

¹ Med kulturtidskrifter avsågs då tidskrifter som med sitt huvudsakliga innehåll vände sig till en allmän publik med samhällsinformation eller med ekonomisk, social eller kulturell debatt eller som huvudsakligen gav utrymme för analys och presentation inom de särskilda konstarternas område.

² Förslaget lämnades i delbetänkandet *Statligt tidskriftsstöd* (Ds U 1970: 17) och behandlades 1971 av regering och riksdag (prop. 1971:47, bet. KrU 1971:14, rskr. 1971:206). Med ideell tidskrift avsågs en tidskrift som väsentligen framstår som organ för sammanslutning, stiftelse eller dylikt med ideellt, icke-kommersiellt syfte (se propositionen, s. 4).

³ De båda var Kulturtidskriftsutredningen och Tidskriftsutredningen. Se *Statligt stöd till kulturtidskrifter* (Ds U 1976:16) och *Stöd till organisationstidskrifter* (Ds Fi 1976:7).

Stödformerna projektbidrag och stödköp upphörde samtidigt (prop. 1976/77:82, bet. KrU 1976/77:38, rskr. 1976/77:219).⁴

Under 1980-talet urholkades kulturtidskriftsstödet i viss mån. Kulturrådet konstaterade att kulturtidskrifternas situation blivit mer och mer utsatt och att upplagorna stagnerade eller sjönk. Från Kulturrådets sida prövade man vissa marknadsföringsinsatser som uppgavs ha gett gott resultat och fick som en följd av detta i uppdrag att närmare redovisa villkoren för kulturtidskrifternas och, senare, att inleda en treårig försöksverksamhet (prop. 1986/87:100, bil. 10, bet. 1986/87:KrU17, rskr. 1986/87:209).⁵ Syftet var att finna sätt för att förbättra kulturtidskrifternas ekonomi genom att öka antalet prenumeranter och minska kostnaderna. Mot bakgrund av erfarenheterna bestämdes i slutet av försöksperioden att stödet till kulturtidskrifternas skulle förändras (prop. 1992/93:100, bil. 12, bet. 1992/93:KrU26, rskr. 1992/93:319).⁶ Det skulle dels som tidigare lämnas som ett produktionsstöd, men en del skulle också avsättas för utvecklingsstöd avsett för marknadsföring, teknikutveckling och utbildning i bl.a. ekonomi, juridik och teknik.

Senare utbyggnad och förändring av kulturtidskriftsstödet

Kulturtidskriftsstödet förstärktes och byggdes på olika sätt ut under 1990-talet och det tidiga 2000-talet. År 1999 genom nya stöd till kommunala bibliotek för provprenumerationer på kulturtidskrifter och en kulturtidskriftskatalog på internet.⁷ Året därpå förstärktes stödet för att särskilt främja kulturtidskrifter på de nationella minoritetsspråken. Från och med 2005 förstärktes stödet med 2 miljoner kronor för satsningar på marknadsföring och kommissionsförsäljning. Från 2007 förändrades stödet så att även nätidskrifter kunde beviljas bidrag.

En större förändring av stödordningen har även genomförts efter den senaste kulturpropositionen. Regeringen aviserade i detta sammanhang att det s.k. förlusttäckningskravet skulle utgå och att en ny definition av vilka tidskrifter som kunde söka stöd skulle

---

⁴ Projektbidraget ansågs inte ha spelat någon roll för vare sig tidskrifternas kvalitet eller ekonomi, och stödköpet hade endast gynnat en liten grupp tidskrifter.

⁵ Se Statens kulturråd, *Kulturtidskrifter – Skrifter i tiden*, Kulturrådets skriftserie 1986:5.

⁶ Jfr även Statens kulturråd, *Statligt stöd till kulturtidskrifter: Förslag*, Kulturrådets skriftserie 1989:6.

⁷ Reformerna byggde på förslag som lämnats i betänkandet *Boken i tiden* (SOU 1997:141).

införas (prop. 2009/10:3).⁸ En särskild promemoria med förslag på området remitterades 2009. Där föreslogs bl.a. att en kulturtidskrift skulle definieras som en tidskrift som med sitt huvudsakliga innehåll vänder sig till en allmän publik *med kulturdebatt i vid mening*, eller som huvudsakligen ger utrymme för analys och presentation inom kultur och konstarter.⁹ Tidigare hade definitionen varit en tidskrift som med sitt huvudsakliga innehåll vänder sig till en allmän publik *med samhällsinformation eller med ekonomisk, social eller kulturell debatt* eller som huvudsakligen ger utrymme för analys och presentation inom de skilda konstarnas områden.¹⁰ När en ny gemensam förordning för litteratur- och tidskriftsstödet beslutades 2010, infördes den nya definitionen. Förlusttäckningskravet togs också bort.

I regeringens proposition från 2009 aviserades även att stödet till folkbibliotekens prenumerationer på kulturtidskrifter skulle upphöra. Stödet ansågs inte ändamålsenligt eftersom beloppen var små och innebar en omfattande administrativ hantering. Andra stöd för att förbättra tillgängligheten till kulturtidskrifter borde i stället prövas. Prenumerationsstödet har sedermera avskaffats.

11.2 Kulturtidskriftsstödet i dag

Statens kulturråd beslutar i dag om stöd till kulturtidskrifter med stöd av förordningen (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser. För ändamålet disponeras medel på statsbudgeten inom utgiftsområde 17, anslag 3:2, ap. 1. Sedan 2006 är stödet till kulturtidskrifter inte en egen anslagspost, vilket innebär att Statens kulturråd kan göra omfördelningar mellan de stödformer som ryms inom anslagsposten till litteratur och kulturtidskrifter. Regeringen anger inte heller vilken andel av bidraget som ska gå till produktions- respektive utveck-

---

⁸ Förlusttäckningskravet innebar att stöd endast lämnades till tidskrifter för vilka det kunde beräknas att intäkterna under redovisningsåret inte skulle komma att täcka kostnaderna, och vars ägare inte med egna medel eller med stöd från annat håll hade eller borde ha tillräckliga förutsättningar att i övrigt finansiera utgivningen.

⁹ *Nya villkor för statligt stöd till kulturtidskrifter* (Ku2009/2215/KV).

¹⁰ Syftet var att fokus vid bidragsgivningen skulle ligga mer på tidskrifter som huvudsakligen innehåller kulturdebatt än t.ex. ekonomisk eller social debatt. Den föreslagna definitionen sades dock inte utesluta att stöd kunde lämnas till kulturtidskrifter som även gav utrymme för samhällsdebatt. Samhällsinformation till allmänheten borde däremot vara ett ansvar för respektive myndighet eller organisation.

lingsstöd. Ansvaret för den typen av fördelning vilar på Statens kulturråd.

I 3 § förordningen anges att ändamålet med statsbidraget bl.a. är att främja mångfald, kvalitet och fördjupning i utgivningen av kulturtidskrifter, samt att främja spridning och läsning av kulturtidskrifter. I förordningens 4 § anges den tidigare nämnda definitionen av kulturtidskrift. I 5 § sägs att statsbidrag bl.a. får ges till den som bedriver utgivningsverksamhet av professionell art i Sverige av kulturtidskrifter, samt den som anordnar evenemang eller bedriver annan verksamhet för att sprida kulturtidskrifter i Sverige. Enligt 6 § får statsbidrag ges för kulturtidskrifter i såväl tryckt som digital form.

Den huvudsakliga regleringen av stödet återfinns sedan i förordningens 8 §. Där anges att statsbidrag till utgivning av kulturtidskrifter lämnas som bidrag till produktionskostnader och utvecklingsinsatser. Statsbidrag för utvecklingsinsatser är avsett för insatser för att marknadsföra och sprida kulturtidskrifter och för andra insatser som kommer flera kulturtidskrifter till del.¹¹

I Statens kulturråds föreskrifter om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser (KRFS 2010:1) anges vissa ytterligare villkor för att beviljas produktionsstöd. I 9 § sägs bl.a. att produktionsstöd får beviljas utgivare av sådan tidskrift som har en ansvarig utgivare registrerad hos Patent- och registreringsverket eller Myndigheten för radio och tv och har ett ISSN-nummer. Tidskriften ska ha utkommit med minst fyra nummer under de senaste två åren och ha en planerad utgivningstakt om minst fyra nummer och som mest 51 nummer per år. I de fall kulturtidskriften publiceras på internet ska den ha en aktivitetsnivå som motsvarar detta.

Ansökan om produktionsstöd ska enligt 10 § bl.a. innehålla uppgifter om utgivningsplan eller uppgift om antal redaktionella inlägg samt uppdateringsfrekvens av databas, ekonomisk kalkyl för det redovisningsår som ansökan avser, andra eventuella statliga bidrag, utgivningstakt och ekonomi under de två närmast föregående redovisningsåren, samt distribution, återförsäljning och marknadsföring.

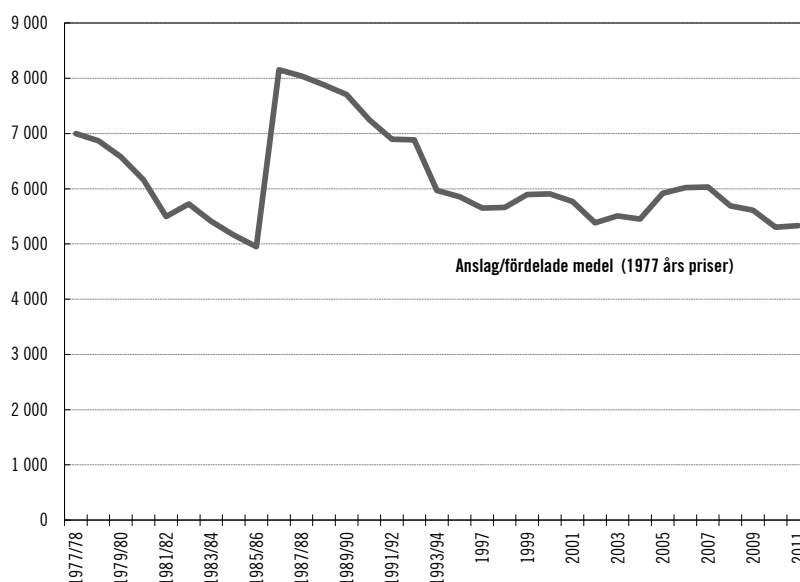
---

¹¹ I 8 § anges även att Statens kulturråd som villkor för stöd får ange att kulturtidskriften ska komma ut med ett visst antal nummer eller motsvarande per år. I 16 § bemyndigas även Statens kulturråd att meddela de föreskrifter som behövs för verkställigheten av förordningen.

Fördelning av statsbidraget för utgivning av kulturtidskrifter

I följande diagram redovisas tidskriftsstödets totala storlek över tid i fasta priser. Utgångspunkten är budgetåret 1977/78 då stödordningen byggts ut efter en mer småskalig verksamhet de inledande åren. För uppgifter om faktiskt fördelade medel per år hänvisas till tabellbilagan.

Diagram 11.1 Kulturtidskriftsstödet i fasta priser, 1977/78–2011 (tusen kronor)

Källa: Regeringens budgetpropositioner och Statens kulturråd. Se bilaga 2, tabell 35.

Anm.: De fasta priserna är beräknade utifrån SCB:s uppgifter om KPI-utvecklingen med 1971 som bas.

Efter utbyggnaden 1977 tappar stödet snabbt i värde. En kraftig förstärkning sker 1986 då det tidigare stödet till organisations-tidskrifter avskaffas och medel tillförs kulturtidskriftsanslaget för att sådana tidskrifter ska kunna få stöd därifrån i stället (i dag stöds dock inga sådana tidskrifter). Därefter har stödet åter tappat i värde även om trenden sedan 1990-talets mitt är en jämnare utveckling med mindre nedgångar som följs av resurstillskott. År 2005 tillfördes t.ex. 2 miljoner konor för insatser för marknadsföring och distribution.

Kulturtidskriftsstödet är, som nämnts, uppdelat på ett produktionsstöd och ett utvecklingsstöd. Den senaste tioårsperioden har dessa båda stöd fördelats enligt följande.

Tabell 11.1 Stödet till kulturtidskrifter 2002–2011 (tusen kronor)

	2002	2004	2006	2008	2009	2010	2011
Produktionsstöd	14 559	15 869	16 868	16 910	17 805	18 205	18 635
Utvecklingsstöd	5 120	4 522	6 070	6 013	4 730	3 365	3 620
Totalt	19 678	20 391	22 938	22 924	22 535	21 570	22 255
Andel utvecklingsstöd (%)	26	22	27	26	21	16	16
Antal titlar med prod.stöd	129	111	128	130	115	115	110
Produktionsstöd/titel (tkr)	113	143	132	130	155	158	169

Källa: Statens kulturråd.

Den största andelen av kulturtidskriftsstödet används för produktionsstöd. Antalet mottagare av produktionsstöd ligger strax över 100 stycken per år. Det genomsnittliga stödet per tidskriftstitel säger inte mycket om vad de enskilda tidskrifterna faktiskt får i stöd (det är väldigt varierande). Däremot pekar ökningen av snittet under de senaste åren på två tendenser: dels att Kulturrådet omfördelat medel från utvecklingsstöd till produktionsstöd och på så sätt kunnat öka stödnivåerna, dels att något färre titlar generellt sett fått stöd under senare år. Minskningen i antalet titlar under senare år är dock inte anmärkningsvärd och ungefär samma antal titlar som i dag fick t.ex. produktionsstöd 2004.

Andelen av kulturtidskriftsstödet som används för utvecklingsinsatser har sålunda minskat under senare år. Främst förklaras det av att mindre bidrag fördelats till de tidskriftsverkstäder som traditionellt sett uppburit en stor andel av utvecklingsmedlen i verksamhetsbidrag (se nedan). Den största mottagaren av utvecklingsstöd är i dag Nätek (cirka 1,3 miljoner 2011) för verksamheten med kommissionsförsäljning (se kapitel 10). Vidare fördelas medel till utvecklingsprojekt som drivs av flera kulturtidskrifter gemensamt. Utvecklingsstödet är i dag öppet att söka för alla som uppfyller de syften för vilka stöd fördelas. Detta till skillnad mot tidigare då enbart tidskrifter som erhöll produktionsstöd, eller sammanlutningar av kulturtidskrifter där minst en av tidskrifterna erhöll produktionsstöd, kunde komma i fråga. Stöd till enskilda kultur-

tidskrifters egna utvecklingsinsatser fördelas numera inom ramen för produktionsstödet.

Särskilt om tidskriftsverkstäder

En del av det utvecklingsstöd som avsatts från 1980-talets slut har användts för att finansiera verksamheten vid ett antal tidskriftsverkstäder. Under mitten av 1980-talet började den generation datorer utvecklas som skulle bli revolutionerande för många tidskrifter genom den s.k. desk top-tekniken. Med hjälp av särskild programvara blev det nu möjligt för tidskriftsredaktionerna att själva svara för originalproduktionen och därmed minska sina tryckerikostnader genom egna insatser. Mot bakgrund av denna utveckling växte idén till gemensamma tidskriftsverkstäder fram.

På hösten 1988 invigdes Lunds Tidskriftsverkstad och den kom att följas av verkstäder i Stockholm, Luleå, Göteborg och Norrtälje. Avgörande för utvecklingen var också att det förändrade kulturtidskriftsstödet gav möjligheter att söka bidrag för gemensamma satsningar. Verkstäderna var viktiga mötesplatser för tidskrifternas redaktioner, inte bara för produktion och utbildning utan även för gemensamma kultursatsningar med seminarier och program. Verkstäderna fungerade även ofta som inspirationskällor i det regionala och lokala kulturlivet.

I dag finns tre tidskriftsverkstäder kvar: Stockholm, Göteborg och Malmö. För en årlig medlemsavgift kan kulturtidskriftsredaktioner där få tillgång till verkstädernas arbetsstationer och utrustning för tidskriftsproduktion. Gemensamt för de tidskriftsverkstäder som fortfarande finns är att de utvecklats mot medieverkstäder genom att de gått samman med närliggande verksamheter eller genom att medlemmarnas aktiviteter utökats.

Tidskriftsverkstaden Öst i Stockholm, som nyligen bytt namn till Text Visuell Studio, är en ekonomisk förening som styrs av medlemmarna. Ett aktivt medlemskap i föreningen – där man har tillgång till lokalerna och de resurser som finns där – kostar cirka 1 500 kronor per år. Verkstaden har tidigare finansierats genom bidrag från Statens kulturråd och Stockholms stad. Staden har dock avvecklat sitt stöd och som en följd av det har inte heller några medel utgått från Kulturrådet innevarande år. I dag har verkstaden ungefär 60 medlemmar, varav cirka 25 är tidskrifter.

Tidskriftsverkstaden i Väst i Göteborg är organiserad som en ekonomisk förening, där medlemmarna utgörs av medlemsredaktionerna. Insatsen i föreningen är 500 kronor och medlemsavgiften 1 000 kronor per år. Verkstaden finansieras i övrigt med bidrag från Statens kulturråd och Västra Götalandsregionen. Sedan hösten 1999 är Tidskriftsverkstaden i Väst en del av Medieverkstäderna, som sitter samlade i Göteborgs Lagerhus, även om de är separata organisationer.¹² Verkstaden har fem arbetsstationer utrustade med programvara för trycksaksproduktion. Tidskriftsverkstaden verkar även som bl.a. seminariearrangör. Verkstaden har i dag ett 20-tal tidskrifter som medlemmar.

Mediaverkstaden i Malmö (tidigare Tidskriftsverkstaden Skåne) är en ekonomisk förening vars syfte är att ge fotografer, illustratörer, konstnärer, författare och tidskriftsredaktörer tillgång till utrustning inom digital framställning och bearbetning av bild, video, ljud och trycksaker i egen regi.¹³ Medieverkstaden har cirka 150 medlemmar, både enskilda personer och organisationer. Ett tiotal av medlemmarna är tidskrifter. Mediaverkstaden erbjuder arbetsplatser och utrustning åt medlemmarna och de har också utåtriktad verksamhet. Som en del av verksamheten drivs Tidskriftsbutiken, ett försäljningsställe med över 200 kulturtidskrifter och ett stort lager av äldre nummer. Verksamheten stöds ekonomiskt av Statens Kulturråd och Kultur Malmö. Region Skåne har gett stöd i form av projektbidrag.

11.3 Andra statliga bidrag för utgivning av tidskrifter

Staten stöder på olika sätt utgivningen av vetenskapliga tidskrifter och tidskrifter med forskningsinformation. Främst gäller detta tidskrifter som är knutna till universiteten men det finns även stöd som kan vara aktuella även för fristående utgivare, bl.a. från Vetenskapsrådet. Även om de egentliga vetenskapliga tidskrifterna faller utanför det område som vi är satta att undersöka är det intressant att kort beskriva dessa stöd. Främst eftersom det förekommer att tidskrifter som ansöker om kulturtidskriftsstöd också

---

¹² I Lagerhuset sitter även Nätverkstan samt några av Göteborgs kulturtidskrifter: Ord & Bild, Paletten och Glänta. På våningen ovanför finns Förlagshuset, ett samarbete mellan bokförlag.

¹³ Mediaverkstaden bildades 2010 när Tidskriftsverkstaden Skåne och Digitala Bildverkstaden slogs ihop. Dessa båda föreningar startade ursprungligen 1988 respektive 1997.

kan vara aktuella för stöd som vetenskapliga eller forskningsinformerande tidskrifter.

Tidskriftsstöd från Vetenskapsrådet kan sökas för svenska tidskrifter inom humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning "som håller hög vetenskaplig kvalitet och främjar förnyelse inom forskningsområdet".¹⁴ Tidskriften ska tillämpa ett referee-system med extern kvalitetsgranskning. För 2011 beslutades om totalt cirka 4 miljoner kronor i bidrag till 36 tidskrifter. Flera stödda tidskrifter kan också vara av intresse för en allmän läsekrets. Nämnas kan titlar som Historisk tidskrift, Statsvetenskaplig tidskrift, Tidskrift för litteraturvetenskap, Personhistorisk tidskrift och Tidskrift för genusvetenskap.

Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS) stödjer utgivning av vetenskapliga tidskrifter samt forskningsinformerande tidskrifter inom sina ansvarsområden. Det rör sig om områdena socialvetenskaplig alkohol- och narkotikaforskning, forskning om funktionshinder och handikapp, internationell migration och etniska relationer, barn och ungdomar samt äldre. I några fall har tidskrifter som fått stöd av Kulturrådet också fått stöd från FAS, bl.a. tidskriften *Invandrare & Minoriteter*.

---

¹⁴ Se Vetenskapsrådets hemsida, www.vr.se, artikeln "Bidrag för vetenskapliga tidskrifter".

12 Litteraturen i en globaliserad värld

Kommitténs uppdrag på det internationella området är enligt direktiven att föreslå insatser för att långsiktigt stärka den svenska litteraturens ställning i andra länder och öka den utländska kvalitetslitteraturens synlighet i Sverige. I detta kapitel behandlas den utländska litteraturens ställning i Sverige och den svenska litteraturens ställning i utlandet. I kapitel 13 behandlas sedan de statliga insatser som genomförs för att främja internationellt utbyte på litteraturområdet.

12.1 Bokbranschens internationalisering

Litteraturen har i alla tider haft en internationell dimension. Författare, översättare, illustratörer och förläggare har länge rört sig utanför den egna nationens gränser och litteraturen nått läsare i olika delar av världen. I detta perspektiv har litteraturen länge varit global. Hela kulturområdet har dock genomgått en ökad internationalisering under de senaste decennierna och den geografiska rörligheten för såväl individer som litteratur har ökat.

Att litteratur från skilda delar av världen kan nå över nationsgränserna genom översättning är grundläggande för såväl läsarna som för den konstnärliga utvecklingen och litteraturen som konstform. Översättning utgör länken mellan litteratur från olika delar av världen och är central för att ett litterärt idéutbyte ska kunna äga rum. Detta gäller särskilt mindre språkområden som det svenska. En översättning av hög kvalitet är avgörande för mottagandet av en utländsk bok och bl.a. därför är översättarnas villkor och professionalism av grundläggande betydelse. Översättaren fungerar även ofta som introduktör av litteratur, inte minst från mindre språkområden.

Bokmarknaden präglas liksom samhället i övrigt av en ökande internationalisering, men även av motsatta tendenser till nationalisering och i viss mån regionalisering. I Sverige och övriga västvärlden kan såväl globalisering och nationalisering identifieras som två parallella och delvis motsatta rörelser. Globaliseringen av bokmarknaden under senare tid innebär inte en genomgripande förändring, men tempot i utbytet har accelererat. Bokmarknaden har framförallt internationaliserats vad gäller ägande, rättigheter och marknadsföring.¹ Vidare är uppköp, sammanslagningar och synergieffekter kännetecknande för den internationella bokmarknaden. Trots detta är marknaden fortfarande i många fall uppdelad i nationella och regionala marknader. Det gäller bl.a. de nordiska marknaderna som i hög utsträckning är nationella.² Antalet översättningar minskar i vissa fall på den svenska bokmarknaden och den inhemska litteraturen har, internationaliseringen till trots, blivit allt viktigare för försäljningen.

Framväxten av digitala distributions- och försäljningskanaler har inneburit en betydande förändring i bokmarknadens struktur. Global digital publicering är i dag ett faktum eftersom e-böcker relativt enkelt kan publiceras i olika territorier. En global marknad för e-distribution är under snabb utveckling. På vilka sätt globala aktörer som exempelvis Amazon, Rakuten/Kobo, Apple och Google kommer att påverka den svenska bokmarknaden framöver är i dag däremot inte möjligt att ge några tydliga svar på.³

Internationellt har ägarstrukturerna för företag på mediemarknaden, inklusive de som har förlagsverksamhet, präglats av en förskjutning mot globala koncerner genom s.k. Transnational Media Conglomerates.⁴ Exempel på sådana koncerner som är verksamma på den globala allmänmarknaden är bl.a. Bertelsmann, och Hachette Livre. Även inom läromedelsutgivningen har de globala koncernerna fått allt större betydelse. Ett flertal globala

---

¹ Se Ann Steiner, "Läsarnas marknad, marknadens läsare" i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 28–31. Jfr även Hans Hertel, *500.000 £ er prisen: Bogen i mediesymbiosens tid*, (Museum Tusulanums forl., 1995).

² Se Helge Rønning & Tore Slaatta, "A Very Special Trade? Or Just Like Other Media? Characteristics of the International Book Industry", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 363–378.

³ Amazon driver t.ex. redan viss förlagsverksamhet och erbjuder genom tjänsten CreateSpace egenpublicering i digitalt format. Under 2012 kommer även Kobo erbjuda en tjänst för egenutgivning i ePub-format kallad Kobo Writing Life.

⁴ Se Eva Hemmungs Wirtén, "The Global Market 1970–2000: Producers", i Simon Eliot & Jonathan Rose, red., *A Companion to the History of the Book* (Blackwell Publishing, 2009), s. 395–396.

aktörer har även ägarintressen i marknader utanför medieområdet. Även om den svenska marknaden i stor utsträckning är nationell kan svenska aktörer inom förlagsbranschen antas bli påverkade av hur dessa globala aktörer agerar på den internationella marknaden.⁵

Gällande de transnationella förlags- och mediekoncernerna har debatten i många länder sedan 1990-talet handlat om huruvida ökande ägarkoncentration och vertikal eller horisontell integration har påverkat utbudet av och tillgången till litteratur. En vanligt förekommande uppfattning är t.ex. att det är av stor betydelse att utgivningsbeslut fattas självständigt av förlagshusen inom de större koncernerna. Den amerikanske förläggaren André Schiffrin skrev i slutet av 1990-talet boken *Förlag utan förläggare* som kom att bli en del i den debatt som förts om bokbranschens utveckling. Han belyser den internationella bokmarknadens omfattande strukturella förändringar och menar att förlagsverksamheten inom koncernerna i likhet med andra branscher riskerar att drabbas av krav på snabb avkastning, vilket i sin tur kan leda till en negativ inverkan på mångfalden i utgivningen. Vidare anser Schiffrin att betoningen på ekonomiska hänsyn numera gett ett ökat fokus på ekonomisk snarare än litterär kompetens hos de anställda.⁶

Den översatta litteraturen och internationella bästsäljare

Villkoren för utgivning av översatt litteratur är mycket olikartade beroende på bl.a. litterär genre, titelns originalspråk och om författaren är känd. Utgivning av översatt litteratur innebär ofta ett betydande ekonomiskt risktagande från förlagets sida eftersom utgivningsrätter och översättningar är kostsamt. Amerikansk och brittisk underhållnings- och kriminallitteratur är fortfarande betydelsefulla genrer inom den översatta skönlitteraturen. För att kunna köpa rättigheter till denna typ av titlar krävs ofta starka ekonomiska resurser och ett solitt internationellt nätverk. Auktioner och höga priser för utgivningsrätter innebär en ökad polarisering av den internationella rättighetsmarknaden genom att enbart vissa förlag har råd att förvärva titlar med stark efterfrågan.

⁵ Se Steiner "Läsarnas marknad, marknadens läsare", s. 29.

⁶ André Schiffrin, *Förlag utan förläggare* (Ordfront Förlag, 2001). Jfr även *Le contrôle de la parole* (La Fabrique, 2005) och *L'argent et les mots* (La Fabrique, 2010). I Sverige har bl.a. Per Gedin gett uttryck för i viss mån liknande synpunkter, se "Litteratur på utförsäljning", *Axess Magasin*, nr 7 2011, samt "En fartblind bokbransch", *Svenska Dagbladet*, 2 maj 2010.

Problematiken vad gäller smalare titlar och litteratur från mindre språkområden är att svårigheterna ligger i att försäljningen ofta är mer begränsad och att det kan vara svårt för de svenska förlagen att sälja in titlarna hos återförsäljarna.⁷

De norska medieforskarna Helge Rønning och Tore Slaatta påpekar att en global marknad har skapats för ett mindre antal internationella bästsäljande titlar som snabbt sprider sig över världen. Titlar som är bästsäljare på flera marknader får även oftare internationell spridning. I högre grad än tidigare har större förlags intäkter kommit att bli beroende av dessa försäljningsfenomen, där de mest framträdande exemplen under senare år är J. K. Rowlings Harry Potter-serie, Stephenie Meyers Twilight-serie, Dan Browns böcker och Stieg Larssons Millenniumtrilogi.⁸ E L James Femtio nyanser-trilogi är ytterligare ett aktuellt exempel med skillnaden att den först självpublicerades som e-bok. Även om denna typ av globala försäljningssuccéer är viktiga för de berörda förlagen är de mycket ovanliga fenomen. Under perioden april 2008 till mars 2009 var sju av de 40 mest säljande titlarna identiska i fyra eller fler västeuropeiska länder. Av de 40 titlarna var 14 skrivna på engelska.⁹ Det visar att de nationella marknaderna fortfarande är relativt specifika och att det är ovanligt att författare från mindre språkområden hamnar på de internationella bästsäljarlistorna.

12.2 Svensk litteratur i utlandet

Den internationella förlagsmarknaden präglas av ojämlika flöden av översatt litteratur och en tydlig hierarki av center och periferi.¹⁰ Det finns även stora variationer i andel översatt och andel inhemsk produktion på de nationella bokmarknaderna. Vissa länder har en bred inhemsk produktion och översätter samtidigt mycket litteratur, medan andra länder har en låg andel översatt litteratur

---

⁷ Till skillnad från utgivning av svenska original kan förlagen vid utgivning av översatt litteratur heller inte erhålla intäkter genom sålda utgivnings- eller sidorättigheter, vilket innebär att det kan vara mer lönsamt att satsa på svenska titlar.

⁸ Vissa betraktar det ökande fokus på bästsäljande titlar som en effekt av vad som ibland kallats hyperkoncentration inom förlagsbranschen, se t.ex. Pierre Lepape, "Hyperconcentration chez les éditeurs, la dictature de la World Literature", *Le Monde Diplomatique*, Mars 2004, s. 24.

⁹ Rønning & Slaatta, "A Very Special Trade?", s. 374.

¹⁰ Ett antal forskare har undersökt den översatta litteraturens transnationella flöden, se bl.a. Johan Heilbron & Gisèle Sapiro, red., "Traduction: les échanges littéraires internationaux", *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr 144 (2002).

eller knappt alls någon egen litterär produktion. USA och Storbritannien är exempel på länder med en mycket begränsad utgivning av översatt litteratur. I Storbritannien utgörs cirka 2 procent av utgivningen på allmänmarknaden av översättningar och motsvarande siffra i USA är cirka 3 procent.¹¹ Bland annat mot denna bakgrund är det svårt för svenska författare att bli utgivna på den engelskspråkiga marknaden.

Det klart dominerande källspråket i världen har länge varit engelska, följt av franska, tyska och ryska (som dock troligen kan ha minskat i betydelse). Dessa fyra källspråk stod i den senast tillgängliga mätningen för cirka tre fjärdedelar av alla översatta titlar i världen och kallas av sociologen Johan Heilbron för centrala språk. Engelskan menar Heilbron har en "hypercentral" position i det internationella översättnings-systemet. Efter de fyra dominanta språken följer ett mindre antal språk som kan betecknas som halvperifera och som översätts i något mindre grad. Svenskan ingår i gruppen halvperifera språk – tillsammans med spanska, italienska, danska, polska och tjeckiska – och tillhör således de tio viktigaste källspråken i världen.¹² Heilbron påpekar också att de centrala källspråken är viktiga för att ett litterärt verk från ett perfierat eller halvperiferat språk ska översättas till ett annat, dvs. titlarna sprids ofta *via* de större språken.

Enligt litteratursociologen Johan Svedjedal förefaller det i dag vara lättare för svenska författare att bli översatta till centrala litterära språk som engelska, tyska och franska än vad som tidigare var fallet. Tidigare var det vanligare att svenska författare översattes till språk som norska, danska och finska, men mindre vanligt än i dag att publiceras på den franska, brittiska eller amerikanska marknaden. Enligt uppgifter i Kungl. bibliotekets databas *Suecana Extranea* hade 3 339 skönlitterära titlar av svenska författare översatts under perioden 2006–2010. Flest titlar översattes till danska (493) tyska (433), norska (361), finska (274), engelska (238), nederländska (211), polska (165), ryska (143), franska (135), italienska (88), japanska (78) och spanska (70). Svensk skönlitteratur översattes även till ytterligare ett femtiotal språk under perioden.¹³

¹¹ Ester Allen, red., *Être traduit ou ne pas être – rapport PEN/IRL sur la situation de la traduction littéraire* (Institut Ramon Llull, 2007).

¹² Johan Svedjedal, "Svensk skönlitteratur i världsperspektiv", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 238-239.

¹³ Svedjedal, "Svensk skönlitteratur i världsperspektiv", s. 242-243.

Johan Svedjedal har även gjort en sammanställning och analys av vilka svenska författare som har översatts mest under perioderna 1965–1969 och 2006–2010. Denna visar att mängden översättningar har ökat väsentligt under de senaste fyrtio åren. Vid en jämförelse mellan perioderna framgår att underhållningslitteratur tydligare dominerar den senare listan. Betydligt färre s.k. kvalitetsförfattare återfinns bland de översatta titlarna 2006–2010 än på sextioalet. Barn- och ungdomsboksförfattare har en fortsatt stark ställning och kriminalförfattarna har stärkt sin ställning betydligt. Denna utveckling syns även tydligt vid en analys av Kungl. bibliotekets registrering för 2011 gällande utgivningen av svensk skönlitteratur i översättning.

Den svenska skönlitteraturens relativt starka transnationella genomslag framgår även av internationella undersökningar. Dessa visar också att den svenska kriminallitteraturen i allmänhet och Stieg Larssons Millenniumtriologi i synnerhet, är en betydande faktor för Sveriges höga placering på listorna över länder från vilka litteratur översätts.¹⁴ Även Henning Mankell och Camilla Läckberg placerar sig högt på listorna. Försäljningen av utgivningsrätter har under senare år ökat kraftigt även för nordisk kriminallitteratur generellt, en utveckling som uppmärksammats internationellt under epiteteten ”Nordic Noir” och ”Scandinavian Crime Fiction”.

Johan Svedjedal menar att den synlighet svensk litteratur har haft utomlands genom översättningar under tidigare decennier utgör grunden för den starka ställning som den svenska litteraturen har i utlandet i dag. Det som ibland har kallats ”det svenska deckarundret” har enligt Svedjedal således sin utgångspunkt i en tidigare etablerad stark ställning för svensk litteratur internationellt. Den svenska litteraturens internationella genomslag under de senare åren bör således ses i ljuset av tidigare internationella framgångar för svenska författare som August Strindberg, Selma Lagerlöf och Astrid Lindgren.

Enligt Svedjedal har detta samtida intresse för svensk kriminal- litteratur även skapat nytt intresse för svensk kvalitetslitteratur genom vad han kallar en multiplikationseffekt. Det översätts i dag även relativt många titlar av samtida svenska författare som är verk- samma inom andra litterära genrer än kriminallitteraturen. Han betonar även särskilt de svenska kulturpolitiska insatsernas

---

¹⁴ Se t.ex. Miha Kovač & Rüdiger Wischenbart, *Diversity Report 2010: Literary Translation in Current European Book Markets – An analysis of authors, languages, and flows* (2011).

betydelse för den svenska kvalitetslitteraturens internationella genomslag under åren och lyfter fram översättningsstödet och stödet till litterära evenemang i utlandet som bidragande faktorer till den svenska litteraturens transnationella framgångar.

Export av svensk litteratur

Förlagens internationella kontaktnät är viktiga för spridningen av svensk litteratur i utlandet, liksom för utgivningen av utländsk litteratur i Sverige. Svenskkunskaper bland utländska förläggare är generellt sett mycket ovanligt, vilket innebär att lektörernas, de svenska förläggarnas och agenternas rekommendationer blir särskilt betydelsefulla. Svenska förlag översätter numera i allt högre grad även delar eller hela böcker till främst engelska för att öka en titels möjlighet till utlandsförsäljning.

De internationella bokmässorna utgör nav i handeln med rättigheter och är viktiga för spridningen av litteratur internationellt. De mest betydelsefulla internationella mässorna är de i Frankfurt, London, barn- och ungdomsboksmässan i Bologna samt BookExpo America.

Försäljning av utgivningsrättigheter har under senare år kommit att bli en allt viktigare intäktskälla för de svenska förlagen. Hanteringen av rättigheter har i många fall professionaliserats och fristående litterära agenter och agenturer inom förlagen har i många länder, inklusive Sverige, fått en mer framskjuten position inom branschen. Litterära agenter kan vara antingen utländska agenter som säljer in utländsk litteratur till svenska förlag eller svenska agenter som säljer in svensk litteratur hos utländska förlag. Agentsystemet är relativt nytt i Sverige och började få ökad betydelse under 1990-talet då ett fåtal agenturer startade verksamhet. Strukturen med litterära agenter som en del av bokbranschen var då redan mycket vanligt förekommande i t.ex. USA och Storbritannien. Agenterna har numera även en väl etablerad position i Sverige. I europeiska länder som Frankrike och Tyskland är agentsystemet däremot inte en integrerad del i förlagsbranschen.¹⁵

---

¹⁵ Agentsystemet beskrivs t.ex. i John B. Thompson, *Merchants of Culture* (Polity Press, 2010).

Agentens vanligaste roll i Sverige är att sälja rättigheter på utlandsmarknaden. Klienter kan i detta fall vara både författare och förlag. Vissa agenter arbetar som underagenter till utländska förlag med uppgift att placera titlar på den svenska marknaden. Agentens roll i Sverige är dock annorlunda än i t.ex. USA, där de amerikanska agenterna utför redaktionella uppgifter utöver försäljningen och har en viktig roll som ”grindvakter” genom att de gör ett urval på manusnivå, vilket i Sverige främst sköts av förlagen. Även de svenska agenterna kan dock företräda sina klienter mot de svenska förlagen, vilket blivit vanligare sedan 1990-talet. Långa förhandlingar och avancerade auktioner har också blivit allt vanligare för den del av handeln med utgivningsrätter som gäller särskilt efterfrågade titlar.

I Sverige finns det i dagsläget ett femtontal fristående agenturer.¹⁶ De stora svenska förlagsgrupperna har också skapat egna agenturer under 2000-talet, t.ex. Bonnier Group Agency och Norstedts Agency. Utöver handel med utgivningsrätter för böcker handhar agenturerna även annan typ av rättighetsförsäljning, exempelvis s.k. Brand Licensing för olika typer av kringprodukter (t.ex. spel, kläder och leksaker) och för tillgängliggörande i andra medieformat som film. Denna typ rättigheter har blivit allt viktigare intäktskällor för de större förlagen.

Förlagens utlandsförsäljning

Försäljningen av svensk litteratur till utlandet har ökat kraftigt under senare år hos Svenska Förläggareföreningens medlemsförlag. Intäkterna har ökat från kring 60 miljoner kronor per år under 1990-talet till cirka 150 miljoner kronor per år de två senaste åren. Det är framförallt försäljningen av utgivningsrätter, dvs. förlagens provisioner på utlandsförsäljningen (i regel 20–30 procent av royaltyn) som har ökat markant.¹⁷ Att utlandsförsäljningen totalt sett har ökat kan till stor del förklaras av de framgångar som den svenska kriminallitteraturen haft på många marknader.

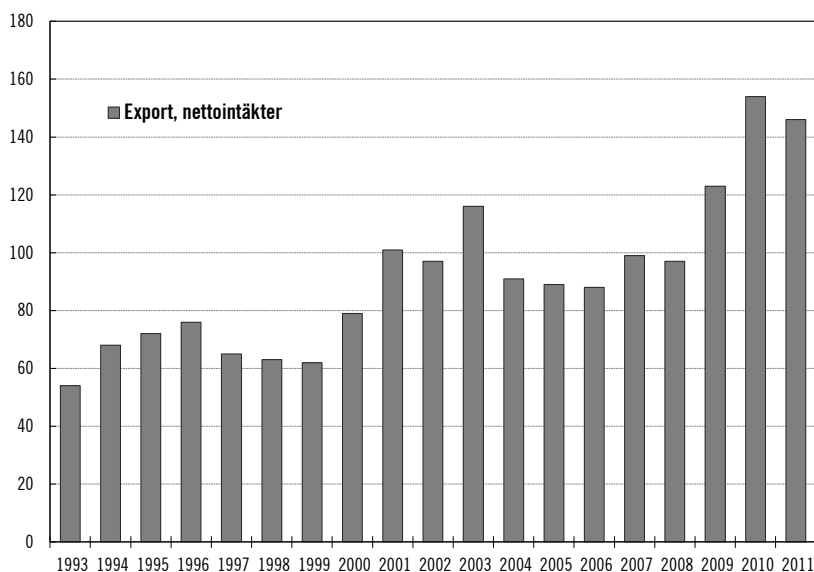
---

¹⁶ Viktiga svenska agenturer är Salomonson Agency, Stilton Literary Agency, Nordin Agency, Grand Agency, Kerstin Kvint Agency, Ia Atterholm Agency/ICBS, Hedlund Literary Agency, Bennet Agency, Okno Literary Agency och Nilsson Literary Agency.

¹⁷ Försäljningen av färdiga böcker på svenska och delupplagor på andra språk har till skillnad mot utgivningsrätterna varit vikande. Delupplagorna innefattar huvudsakligen bilderböcker och illustrerade faktaböcker som trycks av svenska förlag och levereras till utländska förlag, s.k. samtryck.

Diagram 12.1 Utlandsförsäljning hos Förläggareföreningens medlemsförlag, 1993–2011 (miljoner kronor)

Källa: Svenska Förläggareföreningen. Se bilaga 2, tabell 20.

Anm.: Nettointäkterna består av intäkter från färdiga böcker på svenska, delupplagor på främmande språk och förlagens provisioner på utgivningsrätter och licensintäkter.

Gällande diagrammet ovan bör noteras att minskningen mellan 2010 och 2011 består av förlagens export av färdiga böcker och delupplagor och inte förlagens provisioner på utgivningsrätter, vilka visar en svag ökning jämfört med 2010.¹⁸ Viktigt i sammanhanget är att många svenska författare låter fristående litterära agenter sköta utlandsförsäljningen, vilket gör att en stor andel av försäljningen inte framgår av Förläggareföreningens siffror.¹⁹ Det finns således ingen heltäckande statistik tillgänglig för den totala utlandsförsäljningen av utgivningsrätter för svensk litteratur. Kjell Bohlund uppskattar att utlandsförsäljningen inklusive agenturernas intäkter gav svenska förlag och författare intäkter på över

¹⁸ Svenska Förläggareföreningen, *Branschstatistik 2011* (2012), s. 7.

¹⁹ Exempel på svenska författare som har fristående litterär agent och vars utlandsförsäljning därför inte ingår i Förläggareföreningens statistik är bl.a. Håkan Nesser, Lars Kepler, Johan Theorin, Marianne Fredriksson, Camilla Läckberg, Mons Kallentoft, Jan Guillou, Jens Lapidus, Liza Marklund och Sjöwall & Wahlöö.

500 miljoner kronor år 2009.²⁰ Bohlund menar även att storleken på de potentiella intäkterna från utlandsförsäljning numera är så omfattande att de har betydelse vid förlagens utgivningsbeslut.

12.3 Översatt litteratur i Sverige

Den svenska bokmarknaden har länge varit en utpräglad skönlitterär importkultur. Sedan det moderna förlagssystemets framväxt i Sverige under 1800-talet har marknaden präglats av en stor andel översatt litteratur. Under 1830-talet var tre av fyra romaner i Sverige översatta och under slutet av 1800-talet uppgick andelen översättningar till cirka 60 procent av den utgivna fiktionsprosan.²¹ Översättningarna gjordes under denna tid främst från europeiska språk.

En viktig orsak till den stora mängden översättningar var att det upphovsrättsliga skyddet vid översättningar var outvecklat. Svenska förläggare kunde därför ge ut utländska författare i svensk översättning utan kostnad. Det var inte förrän Sverige anslöt sig till Bernkonventionen år 1904 som de svenska förlagen behövde betala honorar till de utländska författarna. Anslutningen innebar också att utgivningen av svensk litteratur ökade märkbart.

Under lång tid har proportionerna mellan den svenska respektive den översatta skönlitteraturen legat relativt stilla. Under andra halvan av 1900-talet beräknades ungefär hälften av den totala utgivningen i Sverige inom skönlitteratur bestå av översatta verk.²² Engelskan har dominerat som källspråk sedan 1870-talet och sedan dess ökat kontinuerligt. Bland titlar som översatts från engelska har andelen från USA ökat under senare tid.

Vad gäller försäljning står det klart att viss svensk litteratur i dag säljer mycket bra och att de svenska topplistorerna i allt högre grad domineras av svenska originalverk. År 2010 var 70 av de 100 mest sålda titlarna svenska originalverk.²³ År 2011 var mer än sju av tio sålda skönlitterära böcker hos Svenska Förläggareföreningens medlemsförlag svenska original (pocketböckerna oräknade), vilket

²⁰ Kjell Bohlund, *Bokmarknaden 2010* (Svenska Förläggareföreningen, 2011), s. 24–25.

²¹ Bo Peterson, *Välja och sälja – om bokförläggarens nya roll under 1800-talet, då landet industrialiserades, tågen började rulla, elektriciteten förändrade läsvanorna, skolan byggdes ut och bokläsarna blev allt fler* (Norstedts, 2003), s. 120.

²² Svedjedal, "Svensk skönlitteratur i världsperspektiv", s. 238.

²³ Steiner, "Läsarnas marknad, marknadens läsare", s. 29.

ger en indikation på att det är nya böcker av svenska författare som inom detta segment bär upp försäljningen för de större förlagen. Som tidigare nämnts visar Förläggareföreningens statistik också en klar minskning av antalet nyutgivna översatta titlar under senare år inom flera litteraturkategorier (se kapitel 7). Såväl utgivning som försäljning av översatt litteratur utgiven av Förläggareföreningens medlemsförlag har minskat kraftigt sedan år 2000. År 2000 stod översättningar för mer än 58 procent av medlemsförlagens originalförsäljning och 2011 var motsvarande siffra 25 procent. Antalet utgivna titlar översatt skönlitteratur har särskilt sedan 2007 minskat markant. Förläggareföreningens statistik visar att utgivningen av översatt litteratur har minskat inom såväl skönlitteratur, barn- och ungdomslitteratur som facklitteratur.²⁴

Enligt Svenska Förläggareföreningen har framför allt antalet översättningar från engelska till svenska minskat under de senaste åren. Flera faktorer tros samverka i denna utveckling. Det handlar dels om att svenska läsare i högre grad läser engelska böcker på originalspråk och dels om att internethandeln och importen av engelskspråkiga titlar har ökat tillgången till litteratur på originalspråk. Sverige har blivit en allt viktigare exportmarknad för de brittiska och amerikanska förlagen.

Kungl. bibliotekets (KB) registrering av översatta titlar pekar, till skillnad från Förläggareföreningens statistik, på att antalet utgivna titlar är tämligen stabilt under det senaste decenniet. Det gäller såväl inom den skönlitterära och facklitterära utgivningen som inom barn- och ungdomslitteraturen. År 2011 publicerades 1 073 skönlitterära titlar, 1 005 facklitterära titlar och 820 barn- och ungdomsböcker i översättning. Inom den översatta skönlitteraturen publicerades 2011 flest romaner (931 stycken). I betydligt lägre antal kommer därefter i fallande ordning noveller, lyrik, tecknade serier/serieromaner, dramatik och essäer.

Inom skönlitteraturen har utgivningen enligt KB:s siffror under det senaste decenniet till ungefär 40 procent bestått av översättningar. Motsvarande andel inom facklitteratur är betydligt lägre. Registreringsrutinerna vid KB förskjuter tyvärr siffrorna under fler av de senaste åren, men mycket tyder på att andelen översättningar inte är mer än runt 10-15 procent. Det senaste året när antalet delar i rapportserier m.m. inte getts samma genomslag uppgick andelen

---

²⁴ Se Svenska Förläggareföreningen, *Branschstatistik 2011*, s. 3.

till 12 procent. Enligt Svenska barnboksinstitutet, som mer noggrant registrerar utgivningen av barn- och ungdomslitteratur, uppgick andelen översättningar under det senaste decenniet till i genomsnitt cirka 50 procent av titlarna inom barn- och ungdomslitteraturen.²⁵

De mest översatta språken till svenska inom samtliga litteraturkategorier är i fallande ordning: engelska, norska, danska, franska och tyska. Det ser dock i viss mån olika ut vid en analys av skilda litteraturkategorier. Det är främst litteratur från Afrika, Asien och Latinamerika som har svårt att få en plats på den svenska bokmarknaden. Under en tioårsperiod mellan 1988 och 1998 minskade även utgivningen av västeuropeisk litteratur i Sverige. Antalet översättningar från franska minskade t.ex. med 59 procent och från tyska med 35 procent under perioden.²⁶ Denna utveckling har dock vänt, till stor del eftersom nya förlag specialiserade på översatt litteratur har startats. Dessa är ofta inriktade mot utgivning av litteratur från specifika språkområden.

Vad gäller skönlitteratur för vuxna visar KB:s registrering att engelska fortfarande är det överlägset största originalspråket (se bilaga 2, tabell 7). Dominansen är överväldigande med kring 80 procent av alla titlar nästan varje år.²⁷ Det är dock även i denna kategori en påtaglig minskning kan skönjas under de senaste åren. För skönlitteraturen är det tydligt att norska och danska står relativt starkt liksom franska och i viss mån tyska. Däremot är även viktiga europeiska språk som spanska, ryska och italienska relativt sett sämre företrädade. Bilden accentueras om man ser till språk längre från de europeiska språkfamiljerna. Få titlar översätts från stora språk som arabiska och från asiatiska språk som japanska och kinesiska.

Gällande källspråk i utgivningen av översatt facklitteratur domineras även den av engelska, följd av tyska, danska och norska (se bilaga 2, tabell 6). Vad gäller översättningar av barn- och ungdomslitteratur är mönstret delvis detsamma som för

---

²⁵ Jfr även Steiner, "Läsarnas marknad, marknadens läsare", s. 29, och Yvonne Lindqvist, "Det globala översättningsfältet och den svenska översättningsmarknaden", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 226.

²⁶ Styrbjörn Gustavsson, *World Literature – International Partners for Literary Diversity*, (Sida, 2001), s. 72.

²⁷ I detta ryms även titlar som översatts via engelska. Med andra ord är det inte säkert att alla titlar som översatts från engelska härrör från eller speglar de kulturella förhållandena i engelsktalande länder. Det innebär heller inte att alla typer av litteratur från det engelska språkområdet är väl representerade i översättning till svenska.

skönlitteratur för vuxna.²⁸ Engelska är det dominerande källspråket, även om andelen minskat något under den senaste tioårsperioden. Det har vad gäller barn- och ungdomslitteratur länge funnits en kritik mot den likriktning som den stora andelen översättningar från engelskan medför. För barn- och ungdomslitteraturen är annars norska och danska relativt väl företrädade källspråk, liksom franska, tyska och nederländska. Några viktiga skillnader i jämförelse med skönlitteraturen för vuxna syns även, bl.a. att utgivningen av manga under ett antal år fick till följd att japanskan seglade upp som näst största originalspråk för att sedan åter minska. Mangaboomen är också förklaringen till engelskans minskade dominans under ett antal år. Bortsett från denna tillfälliga våg av översättningar från japanska och koreanska finns få titlar från utomeuropeiska språk.

Enligt Nationalbibliografen är således antalet utgivna titlar i översättning relativt stabil, medan en betydande minskning i utgivningen av översatt litteratur syns hos Svenska Förläggareföreningens medlemsförlag. En växande andel av den översatta litteraturen kan mot denna bakgrund förmodas ges ut av förlag eller andra utgivare som inte är medlemmar i föreningen. Exempel på svenska förlag som inte är med i föreningen men har en katalog som till stor del består av översatt litteratur är både förlag som Harlequin, en rad läromedelsförlag och kvalitetsutgivare inom allmänlitteratur (se vidare kapitel 8).

---

²⁸ Se Svenska barnboksinstitutets statistik samt Åsa Warnqvist, ”Dragonball, LasseMaja och Twilight”, i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10), s. 329–352. Jfr även bilaga 2, tabell 8, för de vanligaste källspråken inom kategorin enligt Nationalbibliografen.

13 Insatser för internationellt utbyte på litteraturområdet

I detta kapitel behandlas i huvudsak statliga insatser för att stärka det internationella utbytet på litteraturområdet. Fokus är insatsernas utformning i dag, men i vissa fall beskrivs även bakgrunden till nuvarande system.

Staten står bakom insatser som rör internationellt utbyte och samarbete på litteraturområdet genom olika myndigheter och institutioner. Flera departement är ansvariga och bl.a. Statens kulturråd, Svenska institutet och Sida är viktiga statliga aktörer på området. Insatser genomförs inom flera olika politikområden och de politiska målen och inriktningen på verksamheterna är av skild karaktär. Mål och riktlinjer på de olika områdena beskrivs därför inledningsvis. Dessa harmonierar ibland, men kan även vara uttryck för olikartade prioriteringar, vilket kan bidra till ett behov av att jämka samman olika intressen.

Sverige är även del i ett flertal internationella mellanstatliga organisationer och nätverk av betydelse för litteraturpolitiken. I sammanhanget relevanta insatser inom Europeiska unionen och det nordiska samarbetet behandlas därför även i det följande.

13.1 Kulturutbyte inom olika politikområden

Det internationella kulturutbytet har behandlats i ett flertal utredningar och propositioner. Den första omfattande utredningen om internationellt kulturutbyte var den s.k. SIK-utredningen, som lämnade betänkandet *Kultur och information över gränserna* (SOU

1978:56).¹ Den senaste utredningen på området tillsattes av regeringen 2002 för att göra en översyn av de statliga insatserna för internationell kulturverksamhet. Inriktningen på statens insatser på området hade innan dess i stort varit oförändrad sedan 1980-talet. Utredningen föreslog bl.a. i sitt betänkande *Internationella kulturutredningen 2003* (SOU 2003:121) att Statens kulturråd skulle få ett samordningsansvar för den internationella kulturverksamheten och att Konstnärsnämnden skulle få i uppdrag att efter mönster från Iaspis undersöka möjligheten att utveckla utbytesverksamhet inom andra områden än bildkonst. Ytterligare förslag var att Svenska institutets insatser inom litteraturområdet borde överföras till Kulturrådet, där ett internationellt litteraturcentrum för stöd till översättning och främjande av svensk litteratur i utlandet skulle inrättas. Vidare föreslogs att en internationell kulturfond med egen styrelse skulle bildas inom Statens kulturråd.²

Grunden för den nuvarande inriktningen på det internationella kulturutbytet lades fast i regeringens skrivelse *Kulturlivets internationalisering* (skr. 2005/06:188). I skrivelsen presenterades ett program för ökat internationellt kulturutbyte med mål för kulturlivets internationalisering i ett långsiktigt perspektiv, hur de statliga insatserna ska utvecklas och hur ansvarsfördelningen mellan statliga aktörer ska utformas. Vidare angavs att hög kvalitet, konstnärlig integritet, långsiktighet och ömsesidighet ska eftersträvas oavsett vilka politiska mål som motiverar de statliga insatserna. Enligt regeringens bedömning var resurserna till internationellt kulturutbyte otillräckliga i förhållande till kulturlivets efterfrågan och med hänsyn till omvärldsutvecklingen. Resurserna till internationellt kulturutbyte förstärktes därför 2006.

---

¹ Andra utredningar av betydelse är *Sverigeinformation och kultursamarbete* (SOU 1988:9) och *Vår andes stämna – och andras* (SOU 1994:35). En översyn av Sverigefrämjandet gjordes i *Svenska bilder – en översyn om Sverigeinformation* (Ds 1993:72).

² De sistnämnda förslagen kom dock inte att genomföras, utan regeringen ansåg att bidragsgivningen borde ske inom ramen för gällande organisation. I övrigt föreslog utredningen bl.a. att Svenska institutets uppdrag borde renodlas och innefatta Sverigeinformation, Sverigerepresentation och ambassadservice. Verksamheter inom utbildning och forskning (ej svenskundervisning i utlandet), bidragsgivning (t.ex. översättningsstödet) samt demokrati- och biståndsinsatser borde hanteras av andra myndigheter. Utredningen menade även att aktiviteter bör samordnas i högre grad och att kommunikationen mellan olika departement och mellan myndigheter borde förbättras. Vidare ansåg utredningen att uppdraget för kulturråden i utlandet borde förtydligas samt att särskilda insatser borde göras för att höja kompetensen hos UD:s personal inom kulturområdet.

Utifrån skrivelsen fick Statens kulturråd ett särskilt uppdrag om att utveckla den internationella kulturverksamheten.³ Inom det internationella litteraturutbytet fick Statens kulturråd och Svenska institutet i uppdrag av regeringen att föreslå en samordnad och långsiktig strategi för att stärka svensk litteratur i utlandet och det internationella litteraturutbytet.

Även i den senaste kulturpropositionen, *Tid för kultur* (prop. 2009/10:3), behandlas det internationella kultursamarbetet. I propositionen anges bl.a. att möjligheterna till samverkan mellan politikområden aktivt ska tillvaratas samtidigt som kulturens egenvärde och den konstnärliga integriteten ska beaktas. I de nuvarande kulturpolitiska målen formulerades att kulturpolitiken bl.a. ska främja internationellt och interkulturellt utbyte och samverkan samt främja kvalitet och konstnärlig förnyelse. I propositionen anges följande prioriteringar för det internationella och interkulturella arbetet:

- utveckling av strategier för internationalisering inom olika kulturområden,
- fortsatt utveckling av myndigheternas internationella och interkulturella arbete,
- främjande av nationella arenor för internationellt och interkulturellt utbyte,
- samverkan över politikområdesgränserna,
- ett aktivt agerande för kulturpolitiska frågor inom EU, Unesco och det nordiska samarbetet.⁴

Ansvarsfördelning för internationellt litteraturutbyte

Svenska institutet (SI) ansvarade fram till 2007 för bidragsgivning till översättning av svensk litteratur i utlandet samt för andra åtgärder som syftar till att främja internationell spridning av svensk litteratur. SI erhöll cirka två miljoner kronor årligen från Kulturdepartementet. Från 2007 fick SI inte längre dessa särskilda medel och myndigheten ansåg inte att det fanns resurser för verksam-

³ Målen för Kulturrådets internationella arbete inom samtliga konstområden uttrycks i *Kulturrådets strategi för internationell verksamhet 2011–2013* (2010).

⁴ *Tid för kultur* (prop. 2009/10:3), s. 80.

heten inom ramanslaget för internationell samverkan. Under 2007 beviljades inget översättningsstöd och det indragna stödet resulterade i en debatt där stödets betydelse framhölls.

Kulturdepartementet föreslog i en promemoria i juli 2007 att ett nytt centrum för svensk litteratur skulle inrättas. Centret skulle vara en fristående, samlande aktör för det internationella litteraturutbytet. Det skulle t.ex. administrera översättningsstödet och föreslogs även på sikt få i uppdrag att främja litteratur och läsning på nationell nivå.⁵ Förslaget blev dock inte antaget, utan regeringen beslutade i budgetpropositionen för 2008 att Statens kulturråd skulle få i uppdrag att ansvara för stödet till översättning av svensk litteratur och utveckla det internationella litteratursamarbetet. Vidare fick Sveriges författarfond i uppdrag att fördela resebidrag och stipendier för att stärka den internationella utbytesverksamheten för litterära upphovsmän. I samband med detta beslutades även att det statliga stödet till internationellt utbyte och samarbete på litteraturområdet skulle förstärkas från 2008. Vidare infördes möjligheten att ansöka om översättningsstöd för facklitteratur och barn- och ungdomslitteratur samt bidrag till provöversättningar av svensk litteratur.⁶

I januari 2008 övergick därmed ansvaret för den internationella litteraturverksamheten från SI till Statens kulturråd och Sveriges författarfond. Kulturrådet fick även i uppdrag att tillsammans med författarfonden redovisa en långsiktig strategi för det internationella litteratursamarbetets utformning och synlighet.⁷

Kulturen i utrikespolitiken

Inom utrikespolitiken spelar kulturfrågor en viktig roll inom Sverigefrämjande, handels- och exportfrämjande samt demokrati-främjande insatser. Viktiga begrepp på utrikespolitikens område är offentlig diplomati (*public diplomacy*) och kulturdiplomati (*cultural diplomacy*). Denna typ av verksamhet tillmäts allt större vikt i internationella relationer och betraktas ofta som ett komplement till traditionell diplomati.

---

⁵ Se *Ett utvecklat litteraturcentrum och statens stöd till En bok för alla AB* (Ku2007/2493/Kr).

⁶ Se prop. 2007/08:1, s. 64–66.

⁷ Se Kulturrådets *Strategi för det internationella litteratursamarbetets utformning och synlighet* (2008).

Offentlig diplomati är en arbetsmetod som främst syftar till att förstå, informera, påverka och bygga upp relationer i utlandet för att förverkliga politiska, kulturella och ekonomiska mål. Offentlig diplomati består av strategisk kommunikation och relationsskapande verksamhet gentemot allmänhet, civilsamhälle, media, universitet och företag i utlandet, i syfte att öka intresset och förtroendet för Sverige och därigenom bidra till att förverkliga svenska internationella målsättningar.⁸

Kulturdiplomati är en del av den offentliga diplomatin som avser upprättande av långsiktiga, hållbara relationer med andra länder med kultur som medel.⁹ Kulturdiplomati används även för att skapa ingångar till samhällen med slutna politiska system och inom biståndsarbetet, bl.a. i form av s.k. integrerad kulturdiplomati. Inom det Sverigefrämjande arbetet handlar det mer övergripande om att kulturen utgör ett medel för att skapa en positiv bild av Sverige i utlandet.¹⁰

Svenska institutet är den myndighet som sedan 1950-talet har Utrikesdepartementets uppdrag att ansvara för en betydande del av den svenska offentliga diplomatin. Svenska institutets uppdrag och insatser på litteraturområdet behandlas vidare nedan. Många andra länder arbetar aktivt med kulturdiplomati i utlandet genom specifika kulturinstitut som British Council, Institut Français, Goethe-Institut och Instituto Cervantes (se bilaga 3). Eftersom Sverige, bortsett från Svenska institutet i Paris, inte har denna typ av kulturinstitut utomlands blir den svenska utrikesrepresentationens roll i stället desto mer betydelsefull i det kulturdiplomatiska arbetet.

Sverige har 98 utlandsmyndigheter som inkluderar ambassader, representationer, delegationer och konsulat. Utöver dessa finns även cirka 400 honorärkonsulat. Främjandeverksamheten som bedrivs genom utlandsrepresentationen innebär att beskickningar och konsulat ska främja Sveriges vetenskapliga och kulturella

---

⁸ *Utrikesförvaltning i världsklass* (SOU 2011:21), s. 149.

⁹ *Internationella kulturutredningen 2003* (SOU 2003:121), s. 38–39.

¹⁰ För en diskussion om relationen mellan skilda politiska mål och begreppen offentlig diplomati, kulturell diplomati och varumärket Sverige (Sverige bilden), se t.ex. *Översyn av myndighetsstrukturen för Sverige-, handels- och investeringsfrämjande* (Ds 2011:29), s. 119–122. Den Internationella kulturutredningen poängterar gällande Sverige bilden utomlands även att ”en noggrann avvägning måste göras mellan å ena sidan statens intressen att lyfta enskilda länder och regioner, å andra sidan kulturlivets egna önskemål och förutsättningar. Trovärdigheten och uppsåtet bör inte kunna ifrågasättas, vare sig av det egna kulturlivet eller av mottagaren.” (SOU 2003:121, s. 39).

förbindelser med verksamhetslandet samt att de ska sprida information om Sverige och svenska förhållanden. De ska också underlätta kontakter mellan svenska och utländska institutioner och organisationer i syfte att främja ett ökat kultur- och erfarenhetsutbyte. I övrigt specificeras inte utlandsrepresentationens kulturdiplomatiska arbete i förordningen (1992:247) med instruktion för utrikesrepresentationen.

På utlandsmyndigheterna finns vissa anslagsmedel för främjande och ytterligare medel kan sökas från Utrikesdepartementet. På samtliga svenska utlandsmyndigheter finns kontaktpersoner som ansvarar för främjande och kultursamarbete. Dessa arbetar framförallt i nära samarbete med Svenska institutet och Sida, och i viss mån även med Exportrådet och Kulturrådet. Deras roll som kontaktpunkter är av stor vikt för kulturdiplomatien och de svenska utlandsmyndigheterna kan ha en betydelsefull roll i arbetet med att främja t.ex. den svenska litteraturen i utlandet. Enligt den tidigare Exportutredningen läggs dock numera en ökad tonvikt på ekonomiskt främjande i utlandsmyndigheternas arbete, vilket anses härröra från regeringens ökade prioritering av offentliga insatser för ökad sysselsättning och tillväxt.¹¹

Kulturdepartementet finansierar för närvarande åtta kulturrådstjänster vid Sveriges ambassader i Belgrad, Berlin, London, Moskva, Paris, Peking och Washington samt vid Sveriges ständiga representation vid Europeiska unionen i Bryssel. Kulturdepartementet är ansvarig huvudman för kulturråden vars övergripande uppgift är att främja kulturutbytet med stationeringslandet och stimulera den kulturella dialogen. Kulturråden samarbetar med svenska myndigheter och institutioner t.ex. Statens kulturråd och Svenska institutet.

Exportfrämjande med fokus på kulturella och kreativa näringar

De kulturella och kreativa näringarna, där även litteraturen ingår, har under senare år fått en ökad betydelse inom den svenska kultur- och näringspolitiken. Budgetutrymmet för främjandeverksamhet för de kreativa näringarna och s.k. tillväxtmarknader har ökats med 25 miljoner kronor 2011 och med ytterligare

---

¹¹ *Svensk export och internationalisering – utveckling, utmaningar, företagsklimat och främjande* (SOU 2008:90), s. 242.

50 miljoner kronor årligen till 2014. Denna satsning ingår i regeringens övergripande mål att fördubbla den svenska exporten till 2015.¹² Nationellt finns även en handlingsplan från 2009 för att utveckla entreprenörskap och företagande inom kulturella och kreativa näringar samt öka samverkan mellan kultur och näringsliv som omfattar 73 miljoner kronor under perioden 2009–2012.¹³

Tillväxtverket och Vinnova har i uppdrag att koordinera uppdraget om utveckling av kulturella och kreativa näringar i samverkan med olika myndigheter inom kulturområdet, t.ex. Statens kulturråd, Riksantikvarieämbetet, Riksarkivet, Svenska Filminstitutet och Konstnärsnämnden.¹⁴ Tillväxtverkets uppdrag på området innefattar rådgivning till företag och att ta fram branschguider inom kulturella och kreativa näringar samt att stödja mäklarfunktioner, nätverk, modeller för samverkan och entreprenörskap i kulturella och kreativa utbildningar. Myndigheten ska även verka för förbättrad statistik och kompetensutvecklingsinsatser. Tillväxtverket och Vinnova har även ett gemensamt uppdrag att utveckla s.k. inkubatorer och liknande verksamheter för de kulturella och kreativa näringarna.

Viktiga aktörer inom det svenska exportfrämjandet är Exportrådet, Svenska institutet och utlandsrepresentationerna. Inom kulturområdet är även t.ex. Statens kulturråd en viktig part. Exportrådet ägs gemensamt av staten och näringslivet och är ett centralt organ för statligt exportfrämjande. Målet med Exportrådets verksamhet är att bidra till ökad export, i första hand för små och medelstora företag, och i övrigt ge stöd till företag med svenskt intresse i deras internationella affärsutveckling. I riktlinjerna anges även att exportfrämjandet ska bedrivas i harmoni med mål och inriktning för det samlade Sverigefrämjandet och i nära samverkan med andra aktörer med uppdrag att främja svenska ekonomiska intressen i utlandet och för att främja bilden av Sverige.¹⁵ Exportrådet finns företrätt i cirka 50 länder och samarbetar med svenska ambassader, konsulat och handelskammare

---

¹² För en analys av exportfrämjandet i Sverige, se *Svensk export och internationalisering – utveckling, utmaningar, företagsklimat och främjande* (SOU 2008:90).

¹³ Se promemorian *Handlingsplan för kulturella och kreativa näringar* (2009).

¹⁴ För en resultatbedömning av arbetet med kulturella och kreativa näringar utifrån handlingsplanen, se kulturmyndigheternas återrapportering från 2012: Riksantikvarieämbetet, *Kulturmyndigheternas arbete med kulturella och kreativa näringar* (2012).

¹⁵ Se regeringsbeslutet med riktlinjer för budgetåret 2012 avseende Sveriges exportråd (UF2011/76104/UD/FIM).

över hela världen samt med andra statliga myndigheter.¹⁶ Insatser riktade specifikt till litteraturområdet genomförs inte i dagsläget.

Även Svenska institutet är en viktig aktör i det exportfrämjande arbetet. SI har bl.a. fått i uppdrag att utveckla en övergripande kommunikationsstrategi för att främja kulturella och kreativa näringar i utlandet. Strategin kallas SymbioCreate och är en plattform för att främja de kreativa näringarna internationellt och i nuläget ingår film, musik, mode, marknadskommunikation, gaming och design.

En ny satsning inom handelspolitiken är den s.k. främjandekalendern vars syfte är att öka exporten. Det handlar om en särskild satsning på kommunikation och aktiviteter för att lyfta fram de fem utvalda kreativa näringarna litteratur, musik, mat, mode och film. Främjandekalendern är tänkt att fungera som en vägledning för de svenska utlandsmyndigheterna som under fem utvalda månader år 2012 ska fokusera på en särskild kreativ näring. Den första satsningen på litteratur är i november 2012. Tanken med främjandekalendern är att den ska bli en del av verksamhetsplanen för ambassaderna och konsulaten. Främjandekalendern är ett pilotprojekt och kan i framtiden komma att utformas annorlunda.

SI genomför tillsammans med ambassader och konsulat flera av de projekt som ingår i främjandekalendern. Kulturrådet och Exportrådet samarbetar med UD i satsningen. I regleringsbrevet för 2012 har SI fått i uppdrag att planera och genomföra insatser med fokus på de olika områden som är prioriterade. SI ska ta fram material till stöd för utlandsmyndigheterna och genomföra särskilda insatser i samarbete med vissa prioriterade utlandsmyndigheter.¹⁷

---

¹⁶ I *Gemensam organisation för export- och investeringsfrämjande* (prop. 2011/12:92) föreslås en sammanslagning av det statligt finansierade export- och investeringsfrämjande som utförs av Exportrådet och Myndigheten för utländska investeringar i Sverige (Invest Sweden) inom Exportrådet, vilket innebär att den senare avvecklas.

¹⁷ Regleringsbrev för budgetåret 2012 avseende Svenska institutet.

Sveriges politik för global utveckling (PGU)

Grunden för den nuvarande svenska politiken för global utveckling (PGU) lades fast 2003 (prop. 2002/03:122, bet. 2003/04:UU3, rskr. 2003/04:112).¹⁸ Inriktningen på det nuvarande svenska utvecklingsarbetet lades fast av regeringen 2007 genom regeringens skrivelse *Globala utmaningar – vårt ansvar. Sveriges politik för global utveckling* (skr. 2007/08:89) och i budgetpropositionen för 2008. År 2009 utvecklades politiken på området genom skrivelsen *Att möta globala utmaningar – skrivelse om samstämmighet för utveckling* (skr. 2009/10:129). Det övergripande målet för det internationella utvecklingssamarbetet är att skapa förutsättningar för fattiga människor att förbättra sina levnadsvillkor. Politiken för global utveckling innebär att alla politikområden ska arbeta samstämmigt för en rättvis och hållbar global utveckling. Hänsyn ska tas till effekter i utvecklingsländerna vid beslut som fattas i Sverige och dessa ska följa målen om en rättvis och hållbar utveckling.

PGU styr även biståndspolitiken och inriktningen på Sidas arbete. Inom biståndspolitiken är det övergripande målet att bekämpa fattigdomen och att biståndet ska komplettera utvecklingsländernas egna ansträngningar och strategier för att åstadkomma utveckling. Sverige arbetar även för att uppnå de s.k. milleniemålen.¹⁹ En grundläggande förändring i politikens inriktning under senare år är att utvecklingssamarbetet kommit att fokuseras till färre länder än vad som tidigare var fallet och ett ökat fokus på mål- och resultatstyrning. Tre områden prioriteras i dag särskilt av regeringen. Dessa är demokrati och mänskliga rättigheter, jämställdhet och kvinnors roll i utvecklingen samt klimat och miljö. Även sex globala utmaningar har identifierats där Sverige inom olika politikområden effektivt anses kunna bidra till global utveckling. En av dessa globala utmaningar är förtryck och regeringen fokuserar på tre delområden, varav ett område av särskilt intresse i detta sammanhang är yttrandefrihet.

---

¹⁸ Beslutet föregicks av den parlamentariska kommittén Globkom (Kommittén om Sveriges politik för global utveckling), som hade i uppdrag att utreda hur en svensk politik för global utveckling skulle utformas. Utredningen konstaterade bl.a. att Sveriges bidrag till global utveckling och fattigdomsbekämpning inte kan begränsas endast till biståndet. Se slutbetänkandet *En ny svensk politik för global utveckling* (SOU 2001:96).

¹⁹ Milleniemålen är de första gemensamma utvecklingsmålen på internationell nivå. De består av ett ramverk med ett antal mål, delmål och indikatorer som ska uppnås till år 2015.

I skrivelsen från 2007 uttrycktes bl.a. att sambandet mellan yttrandefrihet och kampen mot fattigdom och för ökad respekt för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter är betydelsefullt samt att läs- och skrivkunnighet är centralt för utövandet av tanke- och yttrandefrihet. Regeringen konstaterade vidare att de landvinningar som nya media inneburit inte når de människor som saknar förmåga att läsa och skriva. Rätten till utbildning är därför en viktig förutsättning för att kunna göra sin röst hörd och utöva demokratiskt inflytande. Enligt skrivelsen ska dessa samband uppmärksammas i det svenska utvecklingssamarbetet.²⁰

Inom ramen för Unescos arbete har regeringen beslutat att Sverige ska verka för att tydligare framhålla frågor som rör yttrande- och pressfrihet, tillgång till kunskap och information för alla samt respekt för kulturell och språklig mångfald.²¹ Under mål 9, Att bidra till en demokratiframjande kultur- och mediepolitik i samarbetsländerna, anger regeringen att internationellt kultursamarbete spelar en allt viktigare roll för ömsesidigt kunskapsutbyte och en demokratisk samhällsutveckling. Regeringen betonar vikten av att samarbetet mellan aktörer inom de kultur- respektive biståndspolitiska områdena ytterligare stärks.²²

13.2 Statens kulturråd

Statens kulturråd har sedan 2007 i uppdrag att främja en ökad internationalisering inom kulturområdet. På det internationella litteraturområdet ansvarar Kulturrådet sedan 2008 för att fördela statsbidrag för översättning av svensk litteratur och dramatik samt för litterära evenemang i utlandet. Kulturrådets arbete med att främja svensk litteratur i utlandet består av bidragsgivning till översättning av svensk litteratur, till litteraturprojekt i utlandet och för internationellt utbyte samt information om svensk litteratur. Kulturrådet deltar även vid internationella bokmässor och driver projekt i samarbete med aktörer i Sverige och i utlandet.

Bidragsgivningen regleras i förordningen (2007:1435) om statsbidrag till internationellt utbyte och samarbete på litteraturområdet. Syftet med verksamheten är enligt 2 § att främja

---

²⁰ *Sveriges politik för global utveckling* (skr. 2007/08:89), s. 14.

²¹ *Sveriges politik för global utveckling* (skr. 2007/08:89), s. 57.

²² *Sveriges politik för global utveckling* (skr. 2007/08:89), s. 73.

internationell spridning av svensk litteratur och svensk dramatik av hög kvalitet samt att främja internationella utbyten på dessa områden. Statsbidrag får enligt 4 § ges till förlag eller teatrar för översättning av svensk litteratur eller svensk dramatik till ett annat språk än originalspråket och till anordnare av evenemang eller presentationer för internationell spridning av svensk litteratur och svensk dramatik samt för internationella utbyten.²³

Statsbidrag för översättning av svensk litteratur och dramatik

Syftet med stödet för översättning av litteratur och dramatik är att möjliggöra ökad utgivning av svensk dramatik och kvalitetslitteratur i utlandet. Bidrag kan sökas av utomnordiska förlag, och i särskilda fall även av svenska förlag, för utgivning av svensk skönlitteratur och facklitteratur (för vuxna, barn och unga) samt av teatrar i utlandet för översättning av svensk dramatik. För dramatik gäller att pjäsen antingen ska ges ut som bok eller sättas upp på scen. En förutsättning för att beviljas stöd är att översättningen görs från svenska och inte via något annat språk.

Översättningsstöd kan sökas för litteratur inom följande genrer: prosa, poesi, dramatik, barn- och ungdomslitteratur, allmänkulturell facklitteratur och essäistik. Stöd kan även sökas för tidskrifter som innehåller temanummer med svensk översatt litteratur.²⁴ För samtliga genrer gäller att verket ska hålla en hög språklig och litterär kvalitet. Introduktion av en författare på ett nytt språk prioriteras i bidragsgivningen och särskild hänsyn tas till översättning av barn- och ungdomslitteratur till språkområden där denna är svagt representerad. Stöd söks innan boken har kommit ut och bidrag kan endast sökas för översättningskostnader, inte för produktionskostnader eller kostnader för att förvärva rättigheter. Grundläggande krav är att förlaget ska ha en dokumenterad

---

²³ Enligt 3 § avses med svensk litteratur sådan litteratur som är skriven på svenska eller på något av de nationella minoritetsspråken och som är utgiven i Sverige, och med svensk dramatik hänsyftas dramatik som är skriven på svenska eller på något av de nationella minoritetsspråken och framförd i Sverige. Statsbidrag får enligt 6 § även ges till författare av svensk litteratur och svensk dramatik, författare stadigvarande bosatt i Sverige, och översättare av litteratur och dramatik till eller från svenska språket för deltagande i internationellt utbyte på litteraturområdet.

²⁴ Stöd beviljas inte för vetenskapliga avhandlingar och forskningsrapporter, läromedel, instruktionsböcker, uppslagsverk, handböcker, årsböcker, kokböcker, hobbylitteratur och reseguider.

kvalitetsutgivning och professionella distributionskanaler. En referensgrupp bestående av fem sakkunniga är rådgivande vid bidragsfördelningen.

År 2011 beviljade Kulturrådet totalt 3,3 miljoner kronor i översättningsstöd till 143 litterära verk för utgivning i 35 länder.²⁵ Sex utländska teatrar beviljades även stöd för översättning av svensk dramatik. Samma år fick 78 ansökningar avslag.²⁶ Generellt beviljas mellan hälften och två tredjedelar av ansökningarna inom stödet. En klar majoritet av ansökningarna och de titlar som beviljas översättningsstöd är skönlitteratur för vuxna. Den beviljade bidragssumman varierar stort, från cirka 3 000 till cirka 60 000 kronor, främst beroende på det sökta beloppet. Hur stor summa förlaget söker är i sin tur beroende av ersättningsnivån för översättare i respektive land, vilket varierar stort. Totalnivån på stödet har legat relativt jämnt kring tre miljoner sedan 2008. Svenska institutet beviljade 2,1 miljoner kronor i översättningsstöd år 2006, vilket innebär att överföringen av stödet till Kulturrådet från Svenska institutet och det ökade anslaget har resulterat i en förstärkning av översättningsstödet.

Enligt Kulturrådets referensgrupp har antalet ansökningar om översättning av kvalitetslitteratur ökat under 2011. Antal ansökningar ökar gällande barn- och ungdomslitteratur och unga, mer oetablerade författare översätts i större utsträckning än tidigare. Ansökningar om översättning av svensk dramatik ligger på en fortsatt låg nivå. Majoriteten av de beviljade ansökningarna gäller utgivning av svensk litteratur i europeiska länder. Förlag i vissa länder, och även hela världsdelar, som Syd- och Mellanamerika, Afrika, Indien, Mellanöstern och Asien, ansöker och beviljas i betydligt mindre utsträckning stöd. Även brittiska och amerikanska förlag ansöker mer sällan om översättningsstöd.²⁷

---

²⁵ De titlar som 2011 beviljades översättningsstöd gavs ut i följande länder (antal): Frankrike (16), Polen (14), Serbien (12), Nederländerna (10), Tyskland (9), Storbritannien (7), Ryssland (7), Schweiz (5), Georgien (5), Italien (5), Estland (4), Rumänien (3), Japan (2), Makedonien (2), Portugal (4), Slovenien (2), Spanien (4) och Tjeckien (4). Förlag i följande länder beviljades stöd för en titel: Montenegro, Nya Zeeland, Turkiet, Ukraina, USA, Vietnam, Belgien, Egypten, Bosnien-Hercegovina, Grekland, Irland, Kanada, Kroatien, Litauen och Lettland.

²⁶ Information från Kulturrådets bidragsbeslut. 2010 beviljades 134 titlar bidrag och 74 ansökningar fick avslag.

²⁷ Se promemorian ”Behov och tendenser – Rapport från referensgruppen för översättningsstöd 2011”.

Dessa tendenser gällande utgivningsland är i stort desamma under tidigare år.

Statsbidrag för litterära evenemang i utlandet och övriga projekt

Svenska och utländska organisationer kan ansöka om bidrag för anordnande av litterära evenemang i utlandet, för presentationer för internationell spridning av svensk litteratur och svensk dramatik samt för internationella utbyten. Introduktion av författarskap prioriteras i bidragsgivningen. Bl.a. ansöker utländska förlag om bidrag för att bjuda in svenska författare i samband med lansering av nyutgivna svenska titlar i översättning. Projekten riktas till en bred allmänhet och involverar ofta utländska översättare, kritiker eller forskare. Bidrag fördelas fem gånger årligen.

Kulturrådet kan även bevilja bidrag till seminarieverksamhet för att stödja tillväxten i översättarkåren. Särskilt fokus riktas mot unga, professionella översättare i början av yrkeslivet med svenska som källspråk. Översättarseminarier i utlandet arrangeras i de flesta fall av en utländsk part eller t.ex. Svenska institutet i Paris eller ambassad i utlandet. Seminarier för översättare av svensk litteratur har exempelvis ägt rum i Madrid, Paris, St. Petersburg, Petrovsk och München. Svenska institutet och Kulturrådet samfinansierar sedan cirka tio år tillbaka även en årlig litteraturresa i Vitryssland för svenska och vitryska författare i syfte att uppmärksamma litteraturen och yttrandefriheten. Vidare beviljar Kulturrådet även medel för olika typer av projekt som rör information om svensk litteratur, t.ex. till den brittiska tidskriften *Swedish Book Review* och en rysk webbplats om svensk litteratur.

Kulturrådet beviljade år 2011 bidrag till 69 projekt av totalt 166 ansökningar (42 procent av ansökningarna fick bifall) inom ramen för internationellt litteraturutbyte. Totalt uppgick bidragssumman till 2,1 miljoner kronor. Av dessa medel gick 665 000 kronor till projekt som avsåg särskilda insatser för översättare, exempelvis översättarseminarier.²⁸

---

²⁸ Kulturrådets årsredovisning 2011.

Egeninitierade insatser för internationellt litteraturutbyte

Kulturrådet deltar årligen i ett flertal internationella bokmässor, exempelvis i Frankfurt, London och Bologna i syfte att främja svensk litteratur. Bokmässan i Frankfurt är den mest betydelsefulla internationella bokmässan och Kulturrådet ansvarar för en samlingsmonter för mindre svenska förlag. År 2011 var Norden temaland vid Salon du Livre i Paris och Kulturrådet genomförde en stor satsning med ett flertal inbjudna svenska författare. Deltagandet vid mässan gav mycket uppmärksamhet i media och bidrog till att ett flertal svenska titlar översattes till franska. Utöver de mer välkända internationella mässorna deltar Kulturrådet även vid vissa mindre mässor.²⁹ Sverige kommer även 2013 att vara hedersgäst och temaland vid den ledande internationella mässan för barn- och ungdomsböcker i Bologna.

Kulturrådet bidrar i samarbete med Bok & Bibliotek till att representanter från utländska förlag och underagenter kan besöka bokmässan i Göteborg. De har möjlighet att hos Kulturrådet ansöka om rese- och hotellkostnader för två till fyra dagars närvaro. Syftet är att öka kunskapen om svensk litteratur i den internationella förlagsbranschen och att stärka svenska författares möjligheter att genom översättningar nå en internationell läsekrets. Författarfonden kan bevilja bidrag till t.ex. översättare av svensk litteratur för deltagande vid mässan.

I arbetet med att informera om samtida svensk kvalitetslitteratur för vuxna, barn och unga ger Kulturrådet årligen ut publikationer som *New Swedish Titles* och *New Swedish Books for Young Readers* där svenska litteraturkritiker gör ett urval av nyutgiven litteratur och presenterar denna. Publikationerna distribueras bl.a. på de internationella bokmässorna.

---

²⁹ Bokmässan i Belgrad 2010 är ett exempel på ett lyckat samarbetsprojekt, i detta fall mellan Kulturrådet, Svenska institutet, Sveriges ambassad i Belgrad och IKEA. 17 svenska författare deltog vid mässan och 79 programaktiviteter genomfördes. Ambassaden samverkade även med fakulteten för skandinaviska språk i Belgrad och publicerade t.ex. en broschyr med provöversättningar av svenskstuderande.

Tabell 13.1 Kulturrådets stöd till internationellt litteraturutbyte, 2008–2011 (tusen kronor)

	2008	2009	2010	2011
Översättningsstöd/internationellt	4 555	3 169	3 408	3 422
Litterära evenemang i utlandet	1 006	1 565	1 952	2 563
Egeninitierad verksamhet	1 199	2 443	1 592	1 986
Intern förvaltning (löner m.m.)	889	1 706	1 230	1 186
Totalt	7 649	8 883	8 182	9 157

Källa: Statens kulturråd. Inom ramen för verksamheten fördelas också nordiskt översättningsstöd med kring 1 miljon kronor per år.

Övrig bidragsgivning hos Kulturrådet

Ett flertal av Kulturrådets övriga bidragsformer på litteraturområdet har en internationell dimension. Inom utgivningsstödet kan svenska utgivare ansöka om bidrag för utgivning av utländsk litteratur i svensk översättning (se vidare kapitel 9). Sedan 2010 finns även möjlighet för svenska förlag att ansöka om bidrag för utgivning av översatt litteratur inom stödet till planerad utgivning.

Kulturrådet beviljar även bidrag för litterära evenemang i Sverige (se kapitel 4). Syftet är att främja utvecklingen av nya former för litteraturförmedling riktade till allmänheten. Vid fördelningen prioriteras bl.a. insatser som syftar till en ökad internationalisering genom samarbeten och evenemang med utländska gäster och aktörer. Kulturrådet prioriterar särskilt projekt som omfattar översättning av texter av utländska och inhemska skribenter som inte skriver på svenska. Såväl utgivningsstödet, med det tillhörande distributionsstödet, som stödet till litterära evenemang, bidrar till att stärka den översatta kvalitetslitteraturens ställning och öka dess synlighet i Sverige.

Kulturrådet har även ett stöd som kan sökas av organisationer som främjar internationellt kulturutbyte.³⁰ Inom litteraturområdet beviljades år 2012 t.ex. bidrag till Östersjöns författar- och översättarcentrum (1 550 000 kronor) och Svenska PEN (300 000 kronor) samt för det internationella nätverket International Board on Books for Young People, Sverige (115 000 kronor), Konstnär-

³⁰ Bidragsgivningen regleras i förordningen (2008:556) om statsbidrag till internationell och interkulturell kulturverksamhet.

liga och Litterära Yrkesutövares Samarbetsnämnd (55 000 kronor) och Sveriges Författarförbund (20 000 kronor).

Utöver dessa bidrag har Kulturrådet regelbundet fått olika avgränsade uppdrag inom litteraturområdet. Ett aktuellt exempel är att koordinera aktiviteter och marknadsföra Strindbergsåret 2012 samt att i samverkan med Svenska institutet förmedla information om aktiviteter till utlandet och de svenska utlandsmyndigheterna.

13.3 Nobelpriset i litteratur och ALMA

Nobelpriset i litteratur är troligen den internationellt mest uppmärksammade företeelsen inom kulturområdet i Sverige. Priset har ett stort internationellt genomslag och sätter kvalitetslitteraturen i fokus. Nobelpriset bidrar även till att Sverige som kultur- och vetenskapsnation uppmärksammas internationellt och ur en sverigefrämjande synvinkel torde det vara oöverträffat.

Det första Nobelpriset delades ut 1901 och prissumman utgår ur en fond som bildats av Alfred Nobels efterlämnade förmögenhet.³¹ Fonden förvaltas av Nobelstiftelsen men litteraturpristagaren utses av Svenska Akademien. Prissumman för Nobelpriset i litteratur är cirka tio miljoner kronor. Svenska akademien delar utöver Nobelpriset i litteratur ut ett större antal andra priser och stipendier inom litteraturområdet, totalt cirka 2,5 miljoner kronor per år.

Den svenska staten har instiftat ett internationellt pris för barn- och ungdomslitteratur som i mycket liknar Nobelpriset, Litteraturpriset till Astrid Lindgrens minne (ALMA). Priset instiftades 2002 och syftet är att stärka och öka intresset för barn- och ungdomslitteratur i världen. ALMA delas ut varje år och prissumman är fem miljoner svenska kronor, vilket gör priset till världens största internationella barn- och ungdomslitteraturpris. Det kan ges till författare, illustratörer, berättare eller organisationer och personer som arbetar med att stimulera barns och ungas läsning. Högsta konstnärliga kvalitet premieras och priset ska gå till personer och organisationer som verkar i Astrid Lindgrens humanistiska anda och som värnar demokratiska värderingar.

---

³¹ Se Sture Allén & Kjell Espmark, *Nobelpriset i litteratur – en introduktion* (Svenska Akademien, 2006).

Priset administreras av Statens kulturråd. Inom Kulturrådet finns ett särskilt kansli bestående av tre årsarbetskrafter och en jury som arbetar med priset. Pristagaren utses av juryn som har kompetens inom internationell barn- och ungdomslitteratur, läsfrämjande och barns rättigheter. ALMA-kansliet och juryn samarbetar med drygt 400 nomineringsinstanser över hela världen, vilket stärker det internationella utbytet med organisationer, institutioner och individer som verkar för barn- och ungdomslitteratur. Tillkännagivandet av priset, prisutdelningen och pristagarveckan med läsfrämjande prägel (seminarier, författarbesök och workshops etc.) skapar uppmärksamhet bland allmänheten och i media kring barn- och ungdomslitteratur och pristagarens litterära verk. ALMA-kansliet deltar även bl.a. vid de internationella bokmässorna i Frankfurt och Bologna samt vid andra litteraturarrangemang i världen.

Det utåtriktade arbetet har ett läsfrämjande syfte och synliggör barn- och ungdomslitteraturen som konstform och uppmärksammar och stärker barns rättigheter. Kansliet och juryn har även tagit fram så kallade läsnycklar, dvs. broschyrer om pristagarna och deras verk samt tips på hur lärare, bibliotekarier eller föräldrar kan använda dessa som vägledning och inspiration för samtal om litteratur med barn och unga.

Administrationen av ALMA (kostnader för kansli, jury, information, aktiviteter kring nominering, tillkännagivande och prisutdelning) uppgick 2011 till cirka 4,4 miljoner kronor.³² Utöver kostnad för administration tillkommer själva prissumman som för närvarande är 5 miljoner kronor.

13.4 Särskilt om fristadsförfattare

Inskränkningar av yttrandefriheten är en realitet i många delar av världen. Författare och andra skrivande personer utsätts inte sällan för förtryck, hot och förföljelse.³³ För att skydda hotade författare och skribenter från olika delar av världen och erbjuda dem en plats

---

³² Kulturrådets årsredovisning 2011, s. 51.

³³ Enligt PEN International var 888 personer hotade, fängslade, attackerade, försvunna, i rättegång, dödsdömda eller dödade under andra halvåret 2011. Se PEN International, Writers in Prison Committee, *Half-yearly Caselist: To 31 December 2011* (2011).

där de kan leva och arbeta utan att bli censurerade, tystade eller fängslade, har fristäder för författare skapats runt om i världen.³⁴

Det mer organiserade samarbetet för att skapa fristäder för hotade författare startade 1993 då organisationen The International Parliament of Writers grundade nätverket Cities of Asylum. Bakgrunden till initiativet var förföljelsen av Salman Rushdie. År 2006 upplöstes nätverket och i stället bildades det internationella nätverket International Cities of Refuge Network (ICORN). Många fristäder för författare är medlemmar i ICORN, men det finns även fristäder i världen för författare i exil som inte är kopplade till nätverket.

ICORN och PEN International är två betydelsefulla organisationer i det internationella arbetet för yttrandefrihet bl.a. genom deras engagemang för fristadsförfattare. ICORN:s roll är att underlätta samarbete mellan de städer i världen som tar emot fristadsförfattare samt mellan projektledare och fristadsförfattare. ICORN har ett program för fristadsförfattare som söks av skribenter som i sitt hemland är hotade eller förföljda på grund av att de uttrycker sina idéer eller åsikter genom konstnärligt eller professionellt arbete.³⁵ PEN International är en viktig samarbetspartner i ICORN:s arbete med att välja ut författare som ska erbjudas skydd. Systemet är uppbyggt så att ICORN koordinerar arbetet, medan städerna ansvarar för val av författare. I Sverige sker detta genom att kommunerna samråder med Svenska PEN och ICORN.

Städer som är medlemmar i ICORN åtar sig bl.a. att tillhandahålla bostad för författaren och i förekommande fall även för dennes familj, ge författaren stipendium under vistelsen, hjälpa författaren att socialt och konstnärligt interagera med lokalsamhället samt att utse en fristadskoordinator med uppgift att stödja författaren i juridiska och praktiska frågor.³⁶ Kommunen bör räkna med en budget om cirka en miljon kronor årligen för en fristadsförfattare.

I dag har ICORN cirka fyrtio medlemsstäder, varav de allra flesta finns i Europa. I Sverige finns för närvarande sju fristäder: Stockholm, Göteborg, Uppsala, Malmö, Växjö, Sigtuna och

³⁴ Begreppet "författare" innefattar i ICORN:s terminologi skön- och facklitterära författare, dramatiker, poeter, översättare, förläggare, journalister och serieskapare/illustratörer.

³⁵ ICORN har ett antal urvalskriterier vid val av författare, se "Qualification Requirements for ICORN Guest Writers" på www.icorn.org.

³⁶ Se "The Membershop Agreement" på www.icorn.org

Umeå.³⁷ Den första svenska staden som valde att bli fristad var Göteborg år 1995. Antalet svenska städer som engagerar sig för yttrandefriheten och väljer att vara fristäder ökar.

Statens kulturråds insatser för fristäder och fristadsförfattare

Statens kulturråd har i uppdrag av regeringen att verka för fler fristäder för förföljda författare samt för att de fristadsförfattare som finns i Sverige ska få större möjligheter att bli en del av den litterära offentligheten. Uppdraget ska genomföras i samarbete med berörda myndigheter, Svenska PEN, kommuner och landsting. Sedan 2010 har Kulturrådet avsatt medel för bidragsgivning till projekt med anknytning till fristadsförfattare. Regioner, kommuner eller län kan söka bidrag hos Kulturrådet för kostnader i anslutning till inbjuden fristadsförfattares vistelse i Sverige. Bidrag beviljas bl.a. för projekt som ökar författarens möjlighet att ta del av och delta i den litterära offentligheten, t.ex. debatter, seminarier, uppläsningar, möten och andra publika evenemang. I arbetet att motivera fler kommuner att bli fristäder för hotade och förföljda författare arrangerade Kulturrådet 2011 bl.a. ett kulturforum med tema yttrandefrihet. Kulturrådet kommer i september 2012 även publicera en handbok för kommuner som avser att bli fristäder.

Under 2011 använde Kulturrådet 665 000 kronor till egeninitierad verksamhet och bidrag i samband med fristadsprojekt. Utöver detta beviljas Svenska PEN bidrag från Kulturrådet om cirka 500 000 kronor för arbete med den s.k. Dissidentbloggen där bl.a. fristadsförfattare erbjuds möjlighet att publicera sig. Inom stödet till litterära evenemang har även bidrag beviljats till publika evenemang som rör fristadsförfattare, t.ex. Tribunal 12 och Diásporas/Encuentros inom Shahrzad. Shahrzad är ett EU-finansierat projekt där ett flertal fristäder samarbetar i syfte att skapa möjligheter för fristadsförfattare från hela världen att publicera sina verk, skapa nätverk och möta allmänheten.

---

³⁷ Umeå, Växjö och Sigtuna är nya fristäder och har därför ännu inte tagit emot någon författare.

13.5 Sveriges författarfond

Inom ramen för det internationella litteratursamarbetet fördelar styrelsen för Sveriges författarfond sedan 2008 bidrag till litterära upphovsmän för internationella utbyten och för provöversättning av svensk litteratur och dramatik. När regeringen beslutade att förstärka verksamheten och flytta ansvaret för översättningsstöd för svensk litteratur och annan tillhörande verksamhet till Statens kulturråd, förstärktes samtidigt genom särskilda medel till Sveriges författarfond också bidragsgivningen för enskilda författares och översättares närvaro och deltagande i internationella utbyten. Författarfonden hade även innan 2008 en begränsad bidragsgivning för resor och internationella utbyten, men de nya medlen inom ramen för det internationella litteratursamarbetet kom att stärka det internationella inslaget i verksamheten.

Bidragsgivningen regleras i förordningen (2007:1435) om statsbidrag till internationellt utbyte och samarbete på litteraturområdet. Syftet med stödet är enligt förordningen att främja internationellt utbyte på litteraturområdet samt internationell spridning av svensk litteratur och dramatik. Medel för verksamheten disponeras av Statens kulturråd på anslag 3:1 Bidrag till litteratur och kulturtidskrifter, eftersom fonden inte kan ha egna anslag på statsbudgeten. I Kulturrådets regleringsbrev anges att en miljon kronor ska överföras till Sveriges författarfond efter rekvisition.³⁸ Utöver de medel som erhålls via Kulturrådets anslag ingår dock även medel för deltagande i internationellt kulturutbyte i anslagsposten 5:2, ap. 9, Bidrag till författare m.fl. År 2011 tillförde fonden 160 000 kronor från anslagsposten för bidrag till resor och internationellt utbyte.

Bidrag kan sökas av aktiva yrkesutövande litterära upphovsmän inom samtliga kategorier, dvs. av författare, dramatiker, tecknare, fotografer, kulturjournalister samt översättare. Grundläggande krav för ansökan är att den sökande skriver på svenska, översätter till eller från svenska eller är stadigvarande bosatt i Sverige. Beslut om bidrag för resor och internationella utbyten fattas fem gånger årligen av fondens internationella utskott.

Det är högt söktryck på de internationella medlen. År 2011 inkom 292 ansökningar om bidrag till resor och internationella

---

³⁸ Kulturrådet och Sveriges författarfond har vid flera tillfällen diskuterat detta förfarande.

utbyten. Sammanlagt beviljades 92 bidrag för resor och internationella utbyten om totalt cirka 920 000 kronor med ett medelbelopp om cirka 10 000 kronor.³⁹ Ungefär hälften av de bidrag som fördelades 2011 utgick för medverkan vid festivaler, kongresser, seminarier, mässor och workshops etc. En fjärdedel gick till arbete, studier och vistelse på gästhem eller i andra miljöer av betydelse för skrivandet. Resterande del gick till litterära samarbeten, kontaktskapande, möten och egna initiativ, bl.a. i samband med utgivning.

Ungefär hälften av de beviljade bidragen gick till översättare från svenska, en fjärdedel till skönlitterära författare och sedan i fallande ordning till facklitterära författare och kulturjournalister, dramatiker, översättare till svenska och till fotografer/tecknare. De vanligast förekommande resmålen var Sverige (43 procent) och sedan i fallande ordning, Europa (29 procent), USA, Asien, Latinamerika och Afrika.⁴⁰

År 2011 beviljades även 27 bidrag för provöversättningar till en total kostnad om 135 000 kronor.⁴¹ Styrelsen för Sveriges författarfond delar även ut ett mindre antal arbetsstipendier till översättare av svensk litteratur till andra språk med medel från bibliotekersättningen. Antalet varierar från år till år beroende på söktryck och konkurrens. År 2011 fördelades 5 stipendier om totalt 250 000 kronor.

13.6 Särskilt om författar- och översättarresidens

Konstnärers mobilitet och möjligheter till residensvistelse är en viktig kulturpolitisk fråga inom det internationella området och prioriteras även på nordisk och europeisk nivå. Genom residensverksamhet erbjuds konstnärer möjlighet att tillbringa en tid

³⁹ Se Sveriges författarfonds verksamhetsberättelse för år 2011, s. 36–37.

⁴⁰ Information från Sveriges författarfond. Att notera i sammanhanget är att utfallet gällande yrkeskategorier, resmål och ändamål ofta varierar från år till år.

⁴¹ Sveriges författarfonds verksamhetsberättelse för år 2011, s. 37. Författarfonden beslutade i december 2011 att från och med mars 2012 upphöra att bevilja bidrag för provöversättning till översättare av svensk litteratur och dramatik. Bidraget bedöms inte ha vara ändamålsenligt eftersom antalet kvalificerade ansökningar varit för litet och antal utgivna titlar och uppförd dramatik varit för få. En svårighet har enligt Författarfonden varit att i bidragsgivningen placera sig rätt i förhållande till den omfattande verksamhet med provöversättningar som svenska förlag och agenter bedriver på kommersiell grund och att få genomslag med detta riktade bidrag till den enskilde översättaren när publiceringsbesluten oftast avgörs av andra mer affärsmässiga överväganden. Bidragen sägs också bli överlappande i förhållande till det översättningsstöd som Kulturrådet beviljar utländska förlag. Beslutet fattades efter samråd med Kulturrådet. Se budgetunderlaget för år 2013, s. 12–13 och 18–19.

utanför sin vanliga miljö. Residensvistelse ger möjlighet till möten och kulturutbyten som kan stimulera den kreativa processen. Detta främjar i sin tur litteraturen som konstform och mångfalden inom det litterära fältet, vilket i förlängningen även gynnar läsarna. Genom residensverksamhet skapas internationella nätverk mellan professionella konstnärer och t.ex. branschaktörer.

Residensverksamhet kan på lokal och regional nivå även innebära utveckling och möjligheter till möten mellan konstnärer och befolkningen på orten. Vad gäller finansiering är vissa residens kostnadsfria för upphovsmännen och ibland utgår även stipendium, medan andra bekostas av upphovsmannen själv. Vissa residens har öppna ansökningsomgångar och andra väljer att själva bjuda in konstnärer. Vidare omfattar en del residens samtliga konstformer och andra är specialiserade på en specifik konststart. Det finns ett internationellt nätverk för residensverksamhet, Res Artis, en organisation som består av cirka 400 residenscenter i över 50 länder i världen. På europeisk nivå finns residensnätverket Trans Europe Halles som består av 52 medlemmar i 29 europeiska länder.

Möjligheterna för utländska litterära upphovsmän att ansöka om residens/gästhemsvistelse i Sverige är i dag relativt begränsade. Större möjligheter finns dock för svenska upphovsmän att ansöka om residensvistelse utomlands, eftersom många länder numera har olika typer av Writer in Residence-program. I Sverige finns i dag utbytesprogram och residensverksamhet inom ett flertal konstområden, varav Iaspis på bildkonstområdet och Internationella dansprogrammet på dansområdet kan betraktas som föregångare för internationell kulturutbytesverksamhet i Sverige.⁴² På litteraturområdet stödjer staten residensverksamhet genom Kulturrådets bidragsgivning till Östersjöns författar- och översättarcentrum.

Östersjöns författar- och översättarcentrum

Östersjöns författar- och översättarcentrum i Visby är Sveriges enda större residens för litterära upphovsmän. Verksamheten grundades 1992 på svenskt och ryskt initiativ och är ett inter-

---

⁴² Konstnärsnämnden har fått i uppdrag av regeringen att utveckla en verksamhet för internationellt kulturutbyte på musikområdet som bygger på erfarenheter från Iaspis och Internationella dansprogrammet. En delredovisning ska lämnas till Regeringskansliet senast den 15 oktober 2012. Konstnärsnämnden representerar även Sverige på regeringens uppdrag i OMC-gruppen Mobility Support Programs 2011–2012.

nationellt centra för bl.a. professionella författare och översättare från i första hand de nordiska länderna och länder kring Östersjön. I mån av plats välkomnas även litterära upphovsmän från andra länder.

Centret ingår i det europeiska nätverket för översättarresidens kallat Réseau Européen des Centres Internationaux de Traducteurs littéraires (RECIT) och Nordic-Baltic Residence Circle. Verksamheten finansieras bl.a. av Statens kulturråd, Region Gotland, Nordiska ministerrådet och i perioder även av EU. Externa finansiärer är German Translation Fund, Kulturkapitaal (Estonian Culture Fund) och Finland-Swedish Writers Union. Centret har även publik verksamhet, t.ex. arrangeras varje år Internationella poesifestivalen, ett litterärt evenemang där de flesta av de deltagande författarna och översättarna har vistats på centret.

Sedan starten 1992 har Östersjöns författar- och översättarcentrum tagit emot cirka 3 800 författare och översättare. År 2011 vistades 228 personer (150 kvinnor och 78 män) på centret. Av dessa var 148 författare (65 procent), 40 översättare (18 procent), 10 dramatiker (4 procent) och 30 "annat" (13 procent).⁴³ Av residenterna 2011 var 95 personer svenskar (42 procent), 42 från övriga nordiska länder, 27 från Estland, Lettland och Litauen, 30 från övriga europeiska länder, 13 från Ryssland, Vitryssland och Georgien samt 19 från övriga delar av världen, varav 7 från Kina. År 2010 tog centret emot tio personer från delar av världen utanför Europa.⁴⁴

Övriga residensmöjligheter i Sverige

Även vissa andra verksamheter har som ändamål att underlätta för svenska och utländska upphovsmän att vistas i Sverige för litterärt arbete. Sveriges Författarförbund hyr bl.a. ut tre lägenheter för kortare tid på Författarnas internationella gästhem i Författarnas hus i Stockholm. Det kostar 600 kronor per natt för ett enkelrum, men möjlighet till rabatt finns. Gästlägenheterna är tillgängliga både för svenska och utländska författare och översättare.

Det finns även olika typer av gästbostäder för författare och översättare runt om i Sverige som antingen drivs i kommunal eller

⁴³ Det framgår inte av årsredovisningen vilka yrkesgrupper kategorin "annat" innefattar.

⁴⁴ Östersjöns författar- och översättarcentrums årsredovisning 2011.

privat regi (ofta i stiftelseform). Den ideella föreningen Konstpidemin i Göteborg har fem gästbostäder för internationella konstnärer inom samtliga konstformer. Verksamheten är till stora delar självfinansierad genom ateljéhyror, men den publika verksamheten får även bidrag från bl.a. Göteborgs stad. I Stockholm är gästbostaden Villa Bergshyddan ett exempel på ett Nordiskt samarbetsprojekt som finansieras av Stockholms stad. Några exempel på residens i stiftelseform är Skärgårdsstiftelsen, Sigtunastiftelsen, Ruuthska stipendiebostaden på Runmarö, Ellen Keys Strand.⁴⁵ Författarförbundet förmedlar en del av dessa gästbostäder till sina medlemmar. Gästbostäderna är i de flesta fall främst tillgängliga för svenska författare och översättare.

Svenskfinansierade residens och motsvarande i utlandet

Sverige har åtta kultur- och forskningsinstitut i utlandet. Svenska institutet i Paris och Svenska institutet i Alexandria lyder under Utrikesdepartementet, Voksenåsen utanför Oslo och Hanaholmen utanför Helsingfors under Kulturdepartementet och de tre s.k. Medelhavsinstituterna i Rom, Aten och Istanbul under Utbildningsdepartementet. Dessa har samtliga viss gästbostadsverksamhet. Villa San Michele på Capri har nära anknytning till Rominstitutet, men är en fristående stiftelse utan statligt stöd.

Ytterligare exempel är Skandinavisk Förenings Konstnärshus i Rom som erbjuder residensvistelser inom litteratur, bildkonst, musik, scenkonst och film för konstnärer från hela Norden. Generellt tilldelas vistelsestipendium om två månader, men vistelsen kan vara kortare eller längre. De arrangerar även bl.a. författarsamtal och litterära evenemang. Verksamheten finansieras av Nordiska ministerrådet, Svenska kulturfonden, Sveriges ambassad i Rom samt ett antal finansiärer från övriga nordiska länder.

---

⁴⁵ Se Sveriges Författarförbunds förteckning över gästbostäder och residens i Sverige och i utlandet, www.forfattarforbundet.se.

Planer på litteraturhus i Sverige

På många platser i Europa finns en lång tradition av litteraturhus, varav flera har internationell inriktning. I Sverige har allt fler städer intresserat sig för att satsa på litteratur och litteraturhus med olika utformning och innehåll. Initiativ till att starta litteraturhus finns bl.a. i städer som Stockholm, Göteborg och Lund.

I Stockholm finns sedan en tid tillbaka planer på att starta ett internationellt litteraturhus och en stiftelse grundades 2012 för ändamålet. Initiativet är gemensamt från Sveriges Författarförbund, Svenska PEN och Svenska Förläggareföreningen. Syftet är att skapa ett centrum för yttrandefrihet, demokratiutveckling, läsande, litteratur, bokmarknad och internationellt litteraturutbyte. Avsikten är att litteraturhuset bl.a. ska innefatta en litterär scen, arbetsrum för författare och översättare, gästbostäder, bokkafé, bokhandel och kanslilokaler. I övrigt är tanken att det kring litteraturhuset ska skapas ett nätverk av regionala, nationella och internationella intressenter. Enskilda organisationer, föreningar och näringsidkare ska få utnyttja lokalerna för att genomföra program. Stockholms Internationella litteraturhus har även ambitionen att bygga upp en läsfrämjande verksamhet.

I Göteborg fick kritikern Ingrid Elam i uppdrag av Göteborgs kulturnämnd 2011 att undersöka möjligheterna att etablera ett litteraturhus i staden.⁴⁶ I Lund arbetar den ideella föreningen Litteraturhus Lund för att ett litteraturhus i staden ska förverkligas. Författarna Oline Stig och Åsa Maria Kraft är initiativtagare. I dagsläget har beslut på kommunal och regional nivå om finansiering av verksamheterna varken fattats i Stockholm, Göteborg eller Lund.

13.7 Svenska institutet

Svenska institutet (SI) har, enligt 1 § förordningen (2007:1224) med instruktion för Svenska institutet, till uppgift att sprida information och kunskap om Sverige i utlandet och främja samarbete och långsiktiga relationer med andra länder inom områdena kultur, utbildning och forskning och demokrati samt

---

⁴⁶ Uppdraget redovisas i Ingrid Elams rapport *Litteraturens hus: Plats för författare, rum för läsare* (2012).

samhällsliv i övrigt. Genom sin verksamhet ska SI främja svenska intressen i utlandet och bidra till tillväxt, sysselsättning och kulturell utveckling.

SI ska enligt förordningen bl.a. inom ramen för offentlig diplomati skapa intresse och förtroende för Sverige samt löpande följa och utvärdera Sverigebilden utomlands. Myndigheten ska också hantera vissa statliga stipendier och bidrag för att främja internationellt utbyte inom områdena kultur, samhälle, utbildning och forskning. Vad gäller svenskundervisningen i utlandet ska SI enligt 3 § i förordningen särskilt öka kunskaperna om och intresset för Sverige och det svenska språket genom stöd för undervisning i svenska på högskolenivå i andra länder och ansvara för den övergripande samordningen av det statliga stödet för svenskundervisning utomlands för icke-svenska medborgare.

I 7 § anges att SI inom ramen för reformsamarbete i Östeuropa även ska bidra till att stärka öppenhet och demokratiska strukturer samt främja en demokratisk kultur i samarbetsländerna genom utbyte och samarbete inom kulturområdet och samhällsområdet i övrigt.

Enligt 2 a § ska SI bedriva sin verksamhet i nära samarbete med de svenska utlandsmyndigheterna samt främja samarbete med och medverkan av personer, myndigheter, företag och andra organisationer såväl på lokal och regional nivå som på nationell nivå i Sverige och utomlands. Vidare ska myndigheten i nära samarbete med UD löpande utveckla samarbetet med de svenska utlandsmyndigheterna samt genomföra och finansiera utbildningsprogram och kompetenshöjande insatser för utsänd och lokalanställd personal med Sverigefrämjande arbetsuppgifter vid utlandsmyndigheterna.

SI bygger nätverk inom kultur, samhällsliv, utbildning och forskning och utformar bl.a. informationsmaterial och webbplatser samt arrangerar utställningar, seminarier och presentationer. Verksamheten omfattar satsningar i enskilda länder och tematiska projekt som presenteras i flera länder. Vidare arrangeras idé- och erfarenhetsutbyten mellan Sverige och andra länder genom t.ex. studiebesök i Sverige av utländska experter.

De organisationer som utgör Nämnden för Sverigefrämjande i utlandet (UD, Visit Sweden, Invest Sweden, Exportrådet och SI) ansvarar för extranätet Sweden Promotion Forum. Webbplatsen har skapats för att underlätta samordningen av Sveriges främjandeinsatser och används främst för att sprida information och utbyta

kunskaper och erfarenheter. Genom extranätet kan SI kommunicera med utlandsrepresentationen och tillhandahålla olika typer av informationsmaterial. SI har skapat s.k. ”tool-kits” för olika ämnesområden i syfte att stödja och underlätta för utlandsrepresentationen i deras Sverigefrämjande arbete. Bland annat finns ett tool-kit för litteraturområdet med viss generell information och även för specifika satsningar som Strindbergsåret 2012. Även svenskstuderande och svensklektorer har tillgång till webbplatsen.

Särskilda insatser av betydelse för litteraturområdet

Svenska institutet i Paris är Sveriges enda kulturinstitut i utlandet och sorterar under SI. Institutet har en bred programverksamhet och presenterar svensk kultur inom alla konstområden. På litteraturens område ordnas bl.a. författarsamtal, seminarier och debatter samt i samarbete med Kulturrådet under senare år även översättarseminarier för yngre franska översättare av svensk litteratur till franska. Institutet bedriver även svenskundervisning. I institutets lokaler finns möjlighet för svenska kulturskapare och forskare att hyra gästbostad. År 2011 utnyttjade 103 personer denna möjlighet.

SI driver även bokhandeln Swedish Bookshop i sina lokaler i Stockholm och via internet. Bokhandeln tillhandahåller information om Sverige och har ett sortiment av översatt svensk litteratur. Bokhandeln har haft problem med bristande kostnadstäckning och framtiden för verksamheten är ovisst.

Sedan ungefär 25 år tillbaka har SI samarbetat med Sida om kulturutbyte med utvecklingsländer i Afrika, Asien och Latinamerika. Det Sida-finansierade programmet Kultursamarbete med utvecklingsländer har dock fasats ut under 2011 och SI inväntar beslut om eventuellt förnyat program.⁴⁷

SI har även särskilda medel för stöd till demokratifrämjande insatser. Inom utvecklingssamarbetet arbetar SI med stöd till projekt och utbyten både inom kultur- och samhällsområdet. De främsta satsningarna inom litteratur sker inom Reformsamarbete Öst och genom SI:s Sida-uppdrag i ODA-länder (dvs. länder som mottar biståndsmedel). Ett nytt initiativ inom SI:s utvecklings-

---

⁴⁷ SI:s arbete på området har utvärderats i Robert Gustavsson, *Evaluation of the Swedish Institut's Cultural Exchange Programme to Official Development Assistance Recipient Countries* (Sipu International, 2009).

samarbete är Creative Force. I programmet ger SI stöd till projekt inom kultur och media i syfte att stärka demokratiska strukturer genom att främja yttrandefrihet, jämställdhet och pluralism. Under 2012 genomförs regionala utlysningar för samarbeten med Västra Balkan, Östra Europa, Mellanöstern och Nordafrika. Programmet inkluderar samtliga konstformer och det genomförs årligen ett mindre antal satsningar inom litteraturområdet.

SI har årligen beviljat bidrag till ett tiotal litteraturprojekt med mänskliga rättigheter och yttrandefrihet som övergripande tematik. Exempel på aktörer som beviljats bidrag de senaste åren är Internationella biblioteket, Sveriges författarförbund, Östersjöns författar- och översättarcentrum samt svenska förlag och tidskrifter för projekt i länder som Vitryssland, Kambodja, Serbien, Bosnien-Hercegovina och Marocko. År 2010 beviljades cirka 2 miljoner kronor till litteraturprojekt i ODA-länder och år 2009 och 2008 cirka 1,4 miljoner kronor per år.

Svenska institutet har även vid ett antal tillfällen tillsammans med Kulturrådet arrangerat översättarseminarier för översättare av svensk litteratur på Biskops-Arnös folkhögskola.

EUNIC är ett europeiskt nätverk som består av internationella kulturinstitut inom Europeiska unionen. Nätverket skapar möjligheter att samarbeta tillsammans med olika partners samt med t.ex. Europeiska kommissionen och Europarådet. SI har hittills inte varit särskilt aktivt inom EUNIC, men planerar att tillsammans med andra kulturinstitut inom nätverket i Östersjöregionen genomföra ett större litteraturprojekt under 2013.

Statsbidrag till svenskundervisning i utlandet

Svenska institutet ansvarar för stöd till svenskundervisning i utlandet och utgör kontakt- och serviceorgan för lärare och svenskstuderande. Inom SI finns en nämnd för svenskundervisningsfrågor som fungerar som ett rådgivande organ och består av sex experter.

Stödet till svenskundervisning i utlandet har betydelse för flera politikområden då det främjar Sveriges kulturella relationer till berörda länder i vid mening. Svenskundervisningen vid universitet och högskolor i utlandet är särskilt intressant ur kulturpolitisk synvinkel eftersom den har en viktig litteratur- och språkfrämjande aspekt. Verksamheten är betydelsefull för utbildning av översättare från svenska till andra språk, vilket möjliggör spridning av svensk

litteratur i utlandet. Den kunskap om, och det intresse för, svensk litteratur som lektorerna och de studerande har är även av vikt för den svenska litteraturens spridning utanför landets gränser.

År 2006 tillsattes en utredning för att se över stödet till svenskundervisningen i utlandet. Utredningen framhöll bl.a. att institutioner för svenskundervisning har potential att vara viktiga samarbetspartners till utlandsmyndigheterna. Samarbetet såg dock enligt utredningen olika ut i olika länder och bedömningen var att många utlandsmyndigheter och institutioner skulle kunna göra mer för att ta vara på svenskstudenterna och lektorerna som en resurs i det litteraturfrämjande arbetet.⁴⁸

Allmänt om stödet till svenskundervisning

Svenska och Sverigekunskap har varit universitetsämnen vid utländska universitet i över hundra år. År 1908 fick lärarna i svenska vid utländska universitet även ett kontaktorgan i Sverige genom Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, numera Riksföreningen Sverigekontakt. Riksföreningen tog initiativ till inrättande av lektorat i svenska utomlands och ansvarade för stöd till svenskundervisningen till 1945 då SI bildades och övertog uppdraget.

Lektorsverksamheten och lektorernas roll för svensk kultur utomlands lyftes särskilt fram av den kommitté som förberedde inrättandet av SI.⁴⁹ SI fick ansvar för såväl akademisk svenskundervisning som vuxenundervisning utanför akademien. I slutet av 1970-talet tog Riksföreningen Sverigekontakt över ansvaret för vuxenundervisningen och SI har sedan dess det övergripande ansvaret för det statliga stödet till svenskundervisning på universitetsnivå i utlandet.⁵⁰

---

⁴⁸ Det framhölls i utredningen att ambassader och konsulat måste se svenskundervisningen som en del i Sverigefrämjandet och öka sitt samarbete med institutioner med svenskundervisning. Utredningen föreslog att instruktionen för utrikesrepresentationen skulle kompletteras i detta hänseende. Vidare ansåg utredaren att SI även fortsättningsvis borde ha det övergripande ansvaret för stödet till svenskundervisning och föreslog att stödet borde tillhöra en särskild verksamhetsgren inom SI. Slutligen föreslogs att de medel för stöd till svenskundervisning som anvisas under anslag för högskolan skulle föras över till SI:s myndighetsanslag. Se *Svenskan i världen* (SOU 2007:9), s. 9–10 och 75.

⁴⁹ *Svenskan i världen* (SOU 2007:9), s. 19–20.

⁵⁰ Anne-Charlotte Liman, ”Historik: Svenskundervisning genom tiderna”, tillgänglig via Svenska institutets webbplats, www.si.se.

De akademiska svenskstudierna kan innebära språkstudier, Sverigestudier eller studier i svensk litteratur. Studierna kan ingå i en examen i germanska språk, skandinavistik eller liknande, men de kan även utgöra en del av examen inom t.ex. naturvetenskap, ekonomi eller samhällsvetenskap.⁵¹ SI:s insatser på området omfattar stöd till institutioner, lärare, undervisning och studenter, i form av ekonomiskt stöd och information. SI har även en särskild webbplats som riktar sig till lektorer och svenskstuderande vid universitet och högskolor utanför Sverige. Webbplatsen Svenska språket i världen och delwebben Lärar-pm tillgodoser svensklärare och studenter i utlandet med information om bl.a. svensk litteratur, kultur- och samhällsliv, läromedel, språktester, stipendier och kurser, kontaktuppgifter samt läsårsredogörelser från samtliga svenskinstitutioner som mottar bidrag. Via webbplatsen finns även kontaktuppgifter till institutioner och lektorer samt information om arrangemang som sker runt om i världen.

Totalt använder SI årligen cirka 10 miljoner kronor för verksamheten. Av SI:s totala budget för svenskundervisning i utlandet går den klart största delen till lektorsverksamheten. Av medlen till svenskundervisning i utlandet kommer två tredjedelar från SI:s förvaltningsanslag (UD) och en tredjedel från Utbildningsdepartementet. För år 2011 kom 3 650 000 kronor från Utbildningsdepartementet och 6 970 000 kronor från UD, vilket ger totalt 10 620 000 kronor.⁵² Antalet årsarbetskrafter inom SI som ägnas svenskundervisning i utlandet har minskat från fem 1998 till knappt tre 2012.⁵³

Särskilt om bidragsformer inom svenskundervisningen

SI:s insatser på området omfattar bidrag till institutioner, förmedling av lektorstjänster till utländska universitet och expensbidrag till lektorerna, bidrag för anordnande av arrangemang,

---

⁵¹ SI för inte statistik över antal studenter med inriktning mot litteratur och/eller översättning. Information om svenskundervisningens inriktning vid en viss institution, vilken forskning som bedrivs, antal studenter och lärare samt genomförda arrangemang finns dock tillgänglig i SI:s läsårsredogörelser.

⁵² På grund av ett EU-direktiv som innebär att Utbildningsdepartementet endast kan ge stöd till länder utanför EU/EES och Schweiz finansierades insatserna för svenskundervisning inom Europa under 2011 inom både utgiftsområde 5 och utgiftsområde 16.

⁵³ Information från SI samt Statskontorets rapport *Svenska institutets förvaltningskostnader* (2011), s. 13.

kurser och konferenser för lärare och studenter, bidrag till gästföreläsningar vid de utländska universiteten, stöd till sommarkurser i svenska språket och kulturen, stipendier för svenskstuderande och svensklärare samt bidrag till inköp av undervisningsmaterial och s.k. litteratur- och läromedelsservice.

Totalt är ett tusental svensklärare verksamma på hel- eller deltid vid de cirka 220 institutioner som bedriver svenskundervisning i utlandet. År 2011 finansierade SI 38 lektorer med expensbidrag och 10 inhemska svensklektorer med bidrag. Lektorer som förmedlas via SI får ett rese- och expensbidrag under högst sex år. Bidraget är anpassat till lönenivå och levnadsomkostnader i landet och summan som utgår skiljer sig således beroende på stationeringsland. Lektorerna är anställda och avlönade av respektive universitet.

SI stöder svenskundervisningen vid samtliga utländska universitet med läromedels- och litteraturservice, bokgåvor och utlåning av AV-material. Universitetsinstitutioner i utlandet kan ansöka om bidrag för inköp av läromedel, skönlitteratur och annat material. Generellt kan 5 000 kronor beviljas per institution och år. SI informerar även studenter och lektorer utomlands om ny svensk skönlitteratur och nya läromedel.

SI beviljar även bidrag till gästföreläsningar och evenemang vid utländska universitet. Bidrag kan sökas av utländska institutioner för arrangemang inom samtliga ämnesområden som är relevanta för svenskundervisningen, t.ex. litteratur, språk, kultur och samhälle eller aktuell debatt. Ett stort antal föreläsningar och evenemang gäller svensk litteratur och översättning. Ofta föreläser svenska författare, men även översättare, kritiker och forskare etc. Under 2011 beviljade SI bidrag eller arrangerade själva 89 föreläsningar och evenemang.⁵⁴ För att stimulera studenter att intressera sig för översättning har SI anordnat kurser för översättare, både etablerade och potentiella. Tillsammans med Kulturrådet planerar SI att genomföra seminarium för utländska översättare i Sverige.

SI arrangerar svensklärarkonferenser i Sverige för svenska och utländska svensklärare och lektorer vid utländska universitet och högskolor. Syftet är att ge lärarna och lektorerna stimulans genom kontakter med kollegor och föreläsare samt möjlighet att utbyta undervisningserfarenheter och idéer. Programmen omfattar föreläsningar och diskussioner om språk, litteratur och det svenska

---

⁵⁴ För 2012 beviljade SI även totalt cirka 1 miljon kronor för 34 arrangemang i 20 länder med tema Strindberg.

samhället. Utöver detta anordnas svensklärarkurs för lärare vid utländska universitet med annat modersmål än svenska. Programmet innehåller bl.a. intensiv språkträning, föreläsningar om svenska språket, ny svensk litteratur, aktuella ämnen och metodik.

Även regionala konferenser för svensklärare anordnas, oftast i samarbete med utlandsmyndigheter och universitet, exempelvis i Tyskland, Polen, Nordamerika, Ryssland, de baltiska länderna, Centraleuropa och Frankrike.

SI administrerar bidrag för korttidsvistelser (maximalt två månader) i Sverige för studier eller besök. Studenter, lärare och forskare på SI:s lista över universitet och högskolor i utlandet med undervisning i svenska kan söka bidraget. Projekt som kan beviljas stöd är t.ex. forskningsvistelse inför avhandling eller examensarbete eller kompetensutveckling för lärare och lektorer. Bidraget får användas till finansiering av resa, uppehälle och litteratur.

Bidrag finns även att söka för svenskstuderande vid universitet och högskolor utanför Sverige för en termins studievistelse vid en svensk folkhögskola. Folkhögskolorna står för undervisning, logi och i viss utsträckning fri kost under skolterminen, medan SI beviljar fickpengar, försäkring för olycksfall och sjukdom, och i vissa fall matbidrag.

Svenskstuderande i utlandet kan också söka stipendium för sommarkurser i svenska på folkhögskolor som SI samarbetar med. SI beviljar stipendier till 170 personer per sommar. Stipendium kan sökas av studerande i svenska vid universitet i SI:s förteckning och en stipendieplats innebär att kurs, kost och logi bekostas av SI.

Svenskundervisningens utveckling över tid

I början av 1970-talet beviljade SI stöd till 198 undervisningsorter, varav 109 i Västeuropa, 46 i Nordamerika, 30 i Östeuropa och 13 i andra delar av världen. Antalet universitet med svenskundervisning har sedan 1980-talet legat relativt konstant kring totalt cirka 200 utländska universitet och högskolor. År 2011 fick 216 institutioner i 38 länder institutionsstöd från SI. Motsvarande siffra för 2010 var 223 institutioner och 40 länder. Även om det totala antalet institutioner med svenskundervisning utomlands har varit relativt stabilt under många år, har det skett förändringar gällande i vilka länder svenskundervisning bedrivs.

Intresset för svenskstudier i utlandet är generellt stort och till och med ökande sett till totalt antal studenter i alla länder sammantaget (för detaljerade uppgifter om antalet institutioner och studerande i olika länder, se bilaga 2, tabell 36). Finland har av naturliga skäl allra flest svenskstuderande (cirka 14 000) och 26 institutioner.⁵⁵ Utanför Norden är stora länder för svenskundervisningen Tyskland med 50 institutioner, USA med 27 institutioner samt Ryssland med 22 institutioner år 2012.⁵⁶ Antal länder totalt med svenskinstitutioner har minskat något sedan 2007 från 41 länder till nuvarande 38 länder.

Det finns delar av världen där man kan se en negativ utveckling vad gäller institutioner med svenskundervisning. Sverigestudierna i USA är konkurrensatta och enligt SI:s bedömning kommer Sverigestudier som forskningsämne om fem år troligen bara att finnas kvar vid tre till fyra universitet i västra USA, och inte som i dag även i östra USA. De amerikanska universiteten uppges ha finansieringsproblem till följd av finanskris och uteblivna donationer. SI för även dialog med andra nordiska länder som står inför en liknande situation om möjligheter till samarbete och samfinansiering.⁵⁷ Totalt antal svenskstuderande i USA ligger dock ännu fortsatt stabilt och visar till och med en liten uppgång. SI bedömer vidare att svenskundervisningen kommer att upphöra i Melbourne, Australien. I såväl USA som Australien har studier i svenska konkurrerats ut av andra språk, ofta med god finansiering från respektive land (t.ex. tyska, italienska, franska och spanska).

Det framgår att även i flera västeuropeiska länder har mindre språk som svenskan drabbats av nedskärningar som följd av omprioriteringar vid universiteten under senare år. Undervisningen i svenska har t.ex. lagts ned vid sex institutioner i Storbritannien sedan 2005. I dag är det möjligt att studera svenska vid sex institutioner i Storbritannien, varav två mottar stöd från SI. I Storbritannien beror nedläggningen enligt SI på nationella prioriteringar som främst drabbat mindre språk.

I länder som Polen och Vitryssland, och inte minst Tyskland, ökar däremot antalet universitet med svenskundervisning. SI:s

---

⁵⁵ SI:s årsredovisning 2011, s. 20.

⁵⁶ Enligt uppgift från SI.

⁵⁷ Samtal med SI och SI:s årsredovisning 2011, s. 48. SI har 2011 även finansierat projektet Stieg Larsson & Beyond i USA som syftar till ökad kännedom om Sverige, men även ses som ett sätt att försöka rekrytera nya studenter till svenskundervisningen bland amerikanska studenter.

statistik visar att svenskundervisning på universitets- och högskolenivå överhuvudtaget inte finns i Sydamerika och i Afrika och att svenskan har en svag ställning sett till antal institutioner i delar av världen. År 2005 hade t.ex. Irland, Moldavien, Argentina och Uruguay svenskinstitutioner, vilket inte längre är fallet.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det svenska språkets ställning främst riskerar att försvagas i ett antal engelskspråkiga länder. I vissa delar av världen, som Afrika och Sydamerika, har situationen varit mycket svag sedan lång tid tillbaka och har dessutom försämrats under senare år. SI:s stöd är efterfrågestyrt, dvs. incitamentet till att erbjuda svenskundervisning kommer från det utländska lärosätet, inte från SI.

Det är även värt att notera att SI i dag finansierar färre lektorstjänster totalt än tidigare. Exempelvis finansierade SI cirka 70 lektorstjänster 2003, att jämföra med dagens 48 lektorer (se bilaga 2, tabell 36). Antalet sökande till lediga lektorstjänster har sjunkit stadigt under de senaste tio åren. Lektorerna anställs av de utländska universiteten och lönerna är i de allra flesta fall låga. Som kompensation betalar SI ut ett rese- och expensbidrag. Ett annat problem är att lektorerna i olika avseenden hamnar utanför det svenska trygghetssystemet. Exempelvis ligger inte utlandsarbetet till grund för pension i Sverige. Utredningen *Svenskan i världen* (SOU 2007:9) ansåg att lektorerna gör insatser för Sverige som är jämförbara med andra utsända från Sverige, t.ex. biståndsarbetare, och bör få del av sociala förmåner för statsanställda. SI:s budget har också försvagats sedan början av 2000-talet. Sedan 2011 är anslaget från Utbildningsdepartementet bara avsett för verksamhet i länder utanför EU/EES, medan anslaget från UD kan användas fritt för alla länder.

SI har kontakt med institutionerna för att få information om verksamheternas utveckling och bidragsgivningen följs upp genom att institutionerna inkommer med s.k. läsårsredogörelser. Utifrån dessa gör SI prioriteringar och bedömer vilken typ av stöd som behövs och till vilken institution. Enligt utredningen *Svenskan i världen* (SOU 2007:9) har dock SI:s stöd till svenskundervisning hittills i allt väsentligt styrts av bedömningar och beslut vid respektive universitet. Mer sällan har institutet försökt påverka undervisningens inriktning, omfattning och förutsättningar. Utredningens uppfattning var att SI bör vara mer aktivt agerande i dialogen med utländska institutioner.

13.8 Styrelsen för internationellt utvecklings- samarbete (Sida)

Målet för det internationella utvecklingssamarbetet är att bidra till att skapa förutsättningar för fattiga människor att förbättra sina levnadsvillkor. Styrelsen för internationellt utvecklingssamarbete (Sida) är den myndighet som ansvarar för huvuddelen av biståndsverksamheten. Demokrati, mänskliga rättigheter och jämställdhet är övergripande mål för utvecklingssamarbetet och de största områdena för Sveriges bistånd. År 2011 fördelade Sida cirka 4,6 miljarder kronor till sektorsområdet demokrati, mänskliga rättigheter och jämställdhet, vilket utgör 28 procent av Sidas totala biståndsanslag.

Två delsektorer inom sektorsområdet Demokrati, mänskliga rättigheter och jämställdhet är Kultur och Fritid samt Media och fritt informationsflöde. Sida bedrev tidigare ett omfattande biståndsarbete inom kulturområdet, exempelvis genom partnerskap mellan kulturinstitutioner i Sverige och institutioner i utvecklingsländer. Längre utgjordes en betydande del av det statliga stödet till internationellt kulturutbyte av biståndsmedel. Detta är i viss mån fortfarande fallet, men sedan år 2007 har Sida gradvis trappat ner kulturbiståndet. Sida satsade 180 miljoner kronor i kulturbistånd 2007 och 2011 var siffran 43 miljoner kronor till delsektorn Kultur och Fritid.⁵⁸ Av dessa 43 miljoner beviljades bl.a. medel till ett projekt inom litteraturområdet i syfte att främja barnlitteratur och läsning i Mellanöstern och Nordafrika. Projektet pågick 2006–2012 i samarbete med Anna Lindh Foundation.⁵⁹

Sida hade fram till 2007 en särskild enhet för kultur och media samt en specifik kulturpolicy. Såväl enheten som policyn har tagits bort och inte ersatts med någon ny policy eller strategi på kulturområdet.⁶⁰ Sidas insatser inom delsektorn Media och fritt informa-

⁵⁸ Sidas årsredovisning 2011, s. 34.

⁵⁹ Se www.arabchildrensliterature.com

⁶⁰ Fram till år 2005 redovisade Sida kultur- och medieinsatserna specifikt per kultur- och medieform, se t.ex. Sida, *Facts & Figures 2005: Culture and Media* (2006), avsnittet "Libraries and Literature Cooperation", s. 14. Sidas insatser inom bibliotek och litteratur uppgick till 27,8 miljoner kronor 2002, 22,4 miljoner kronor 2003, 24,8 miljoner kronor 2004 samt 22,2 miljoner kronor 2005. Medel beviljades t.ex. för folk- och skolbiblioteksprojekt, produktion och distribution av barnlitteratur, nätverk för utveckling av bokbranschen, författar- och yttrandefrihetsorganisationer och bokmässor i bl.a. Afrika, Asien Latinamerika och i Palestina (läsfrämjande insatser i samarbete med Tamer Institutet). I den tidigare kulturpolicyn formulerades mål specifikt för litteratur och biblioteksinsatser enligt följande: "The objective for Sida's support to literature is to facilitate efforts to create and maintain a literate and reading environment, to protect and promote freedom of expression and to stimulate

tionsflöde har däremot ökat sedan från 101 miljoner kronor 2007 till 187 miljoner kronor 2011. Sedan mars 2002 har insatsernas omfattning fördubblats inom delsektorn. I delsektorn Media och fritt informationsflöde ingår inte litteraturinsatser. Skälen till minskat kulturbistånd är en förändrad inriktning på utvecklings-samarbetet, bl.a. ökad land- och sektorsfokusering, vilket även lett till organisatoriska förändringar inom Sida. Ämnesfokuseringen hos Sida har bl.a. sin grund i regeringens policydokument i vilka kultur inte är en egen sektor, utan endast en delsektor.

Sidas arbete inom litteraturområdet i vid bemärkelse är numera till stor del fokuserat på insatser inom utbildningsområdet och med fokus på läskunnighet som ett sätt att bekämpa fattigdom. Insatserna utgör en del i strävan att uppfylla millenniemål 2 enligt vilket alla barn ska få börja skolan och slutföra sin grundskoleutbildning. I dag saknar fortfarande cirka 776 miljoner vuxna i världen kunskaper i att läsa och skriva, varav två tredjedelar är kvinnor och över 100 miljoner barn har inte möjlighet att gå i skolan.⁶¹ Sida fördelade totalt 988 miljoner kronor till utbildningssektorn 2011, vilket är en ökning från 652 miljoner kronor 2007. Det framgår dock inte hur stor del av de beviljade medlen inom sektorn som specifikt gäller arbete med läsning och ökad läskunnighet. Insatser inom utbildningsområdet utgjorde totalt cirka 6 procent av Sidas andel av kostnader inom samtliga huvudsektorer 2011.⁶²

Sedan 2009 har regeringen även drivit en särskild satsning för demokratisering och yttrandefrihet som sedan 2012 är en del i Sidas ordinarie arbete. Stödet riktas till förändringsaktörer som verkar för demokratisering och yttrandefrihet i länder där sådana rättigheter hotas och som kvalificerar för finansiering via utvecklings-samarbetet. Sida disponerade 100 miljoner 2009 för detta arbete och 215 miljoner kronor 2012, vilket innebär en tydlig förstärkning. Inom ramen för arbetet har regeringen särskilt prioriterat informations- och kommunikationsteknologi och frihet på nätet. Denna inriktning har förstärkts sedan satsningens början 2009. Det finns ingen tillgänglig information om till vilken del

---

imagination. In an attempt to cover all the aspects it includes working with writers and publishers, distributors, reading campaigns, book fairs, publishing industry, rural libraries as well as national libraries. Regional cooperation is given priority” (s. 5 och 14).

⁶¹ Se Sidas webbplats, www.sida.se

⁶² Se resultatbilagan till Sidas årsredovisning 2011, s. 14 och 30.

aktörer inom litteraturområdet, t.ex. hotade författare och författarförbund, har fått del av satsningen.

Styrdokument för Sidas arbete

Styrningen av Sidas verksamhet är komplex. Det framgår t.ex. i Statskontorets utvärdering av den svenska biståndspolitikens styrning.⁶³ Övergripande styr förordningen (2010:1080) med instruktion för Styrelsen för internationellt utvecklingssamarbete myndighetens arbete och i Sidas regleringsbrev anges hur de medel myndigheten disponerar ska fördelas mellan olika verksamheter: landsarbeten, regionsarbeten, specifika ämnesfrågor, förvaltning etc. Utöver dessa övergripande regleringar styr olika policys och strategier som beslutas av regeringen Sidas arbete. Det finns geografiska samarbetsstrategier för olika länder och regioner.⁶⁴ Sidas verksamhet styrs utöver dessa samarbetsstrategier även av strategier för olika verksamhetsområden. Det finns i dag elva olika sådana strategier. Sidas arbete inom olika ämnesområden styrs i sin tur av nio olika policys, vars främsta syfte är att skapa en plattform eller ett gemensamt förhållningssätt för insatserna.

Yttrandefriheten definieras numera som basen för kultur- och biståndet genom policyn *Förändring för frihet – Policy för demokratisk utveckling och mänskliga rättigheter inom svenskt utvecklingssamarbete 2010–2014* (UF2009/33076/UP). I policyn anges tre fokusområden: medborgerliga och politiska rättigheter, demokratis och rättsstatens institutioner och procedurer samt demokratiseringens aktörer. Inom fokusområdet medborgerliga och politiska rättigheter finns som delmål att stärka yttrandefriheten och framväxten av fria, oberoende medier. För att stärka yttrandefriheten ska Sverige, enligt policyn, verka för lagstiftning som främjar fria och oberoende medier (radio, tv, tidningar och internet), en stark och mångsidig kommunikationsmiljö samt en gynnsam lagstiftning och politik där pressfrihet, fria medier, kulturell mångfald och rätt till kulturella uttryck och ett fritt användande av ny informations- och kommunikationsteknologi

⁶³ Se Statskontoret, *Styrning av svensk biståndspolitik – en utvärdering* (2011).

⁶⁴ Grunden för samarbetsstrategierna ges enligt de s.k. ”Guidelines for Cooperation Strategies”, tillgängliga via www.sida.se.

möjliggörs. Fokus för policyn är således främst medier, journalistik och informations- och kommunikationsteknologi.⁶⁵

I enlighet med policyn *Förändring för frihet* beslutade regeringen 2009 om en strategi för särskilda insatser för demokratisering och yttrandefrihet 2009-2011 som nämnts ovan. I budgetpropositionen för 2012 angav regeringen att dessa särskilda insatser skulle fortsätta och även få ökade resurser.⁶⁶ På området togs också en ny strategi fram, *Strategi för särskilda insatser för demokratisering och yttrandefrihet 2012-2014* (UD 2012/21825/UD/UP), som numera styr myndighetens genomförande av insatserna inom satsningen. När regeringen beslutade om en uppdaterad strategi övergick satsningen till att bli en del av Sidas ordinarie verksamhet.

Syftet med arbetet är enligt strategin att stärka förändringsaktörer, såväl individer som grupper och aktörer i det civila samhället, som verkar för demokratisering och yttrandefrihet. I strategin anges att verksamheten ska bestå av planerad långsiktig verksamhet och skyndsamma insatser för att bistå förändringsaktörer som arbetar för demokratisering och yttrandefrihet. I jämförelse med den tidigare strategin på området, ligger fokus i den nya strategin tydligare på informations- och kommunikationsteknologi som verktyg för demokratisering.⁶⁷ I strategin anges att insatserna inom detta område ska stärkas i jämförelse med föregående strategi.

Det har även införts en ny formulering i den nuvarande strategin gällande fristadsförfattare och kulturaktörer. Numera anges att ”stöd ska huvudsakligen gå till enskilda individer, grupper, eller civilsamhällsorganisationer, däribland försvarare av mänskliga rättigheter, fackföreningar, journalister, politiskt aktiva och partianknutna organisationer, aktörer inom kulturlivet, forskare, kvinnorättsgrupper, religiösa sammanslutningar samt ungdomsföreningar och andra relevanta aktörer som arbetar för ökad demokratisering och yttrandefrihet”. Vidare anges att kulturskapande grupperings arbete för demokratisering och yttrandefrihet ska möjliggöras. Stöd ska kunna ges till demokrati- och MR-

⁶⁵ Sida har även utvecklat särskilda ”Guidelines for Media Development”. Litteratur, bibliotek och läsfrämjande ingår inte i de utarbetade riktlinjerna.

⁶⁶ I Budgetpropositionen för 2012 anger regeringen under utgiftsområde 7, Internationellt bistånd, bl.a. att kulturens och mångfaldens potential och betydelse för yttrandefrihet och demokratisering ska lyftas fram. Regeringen betonar därför vikten av fri och oberoende media samt aktörer inom kulturlivet, t.ex. fristadsförfattare.

⁶⁷ Jfr promemorian ”Strategi för särskilda insatser för demokratisering och yttrandefrihet 2009-2011” (UF2008/27888/UP).

försvarens verksamhet, i de fall dessa tvingats i exil, t.ex. fristadsförfattare. Även exilbaserade organisationer kan stödjas om deras verksamhet syftar till att stärka förändringsaktörer i hemlandet. Vidare ska stöd även kunna gå till fria, oberoende och professionella medier.⁶⁸

Utöver de ovan nämnda dokumenten har även t.ex. policyn *Pluralism: Policy för Sveriges stöd till det civila samhället i utvecklingsländer inom svenskt utvecklingssamarbete* bäring på Sidas insatser inom området yttrandefrihet och mänskliga rättigheter. Exempel på nationella och internationella aktörer i det civila samhället är bl.a. nätverk, forskningsinstitut, sociala rörelser, kulturskapande grupperingar samt näringslivets och andra intresseorganisationer. Syftet med policyn är att lägga fast ett förhållningsätt för direkt eller indirekt stöd till och samverkan med det civila samhället i utvecklingsländer. I policyn anges t.ex. att yttrandefrihet, mötesfrihet och rätten att organisera sig kring frågor utgör ofta en förutsättning för fattiga människor att påverka sin livssituation och bryta sig ut ur fattigdomen.

Aktörssamverkan i samarbete med Kulturrådet

Sida arbetar aktivt med aktörssamverkan (Partner Driven Cooperation) inom flera områden och med olika samarbetspartners. Sida prioriterar i dag sju länder för aktörssamverkan, s.k. selektiva samarbetsländer: Indonesien, Indien, Kina, Vietnam, Sydafrika, Namibia och Botswana. Kultursamarbete har identifierats som ett område där det är möjligt och önskvärt att bygga upp och utveckla de ömsesidiga relationerna. Kultursamarbeten anses ha potential att skapa ökade kontaktytor, stimulera dialog och bidra till demokratisk utveckling och hållbar ekonomisk utveckling.

Sedan 2011 har Kulturrådet och Sida inlett ett samarbete inom aktörssamverkan med bidragsgivning för samarbete mellan kulturaktörer i Sverige och de selektiva samarbetsländerna. Det nuvarande samarbetsavtalet mellan Kulturrådet och Sida gäller till december 2013. Övergripande mål för samarbetet är att bredda och utveckla kultursamarbetet mellan Sverige och samarbetsländerna

---

⁶⁸ Se promemorian "Strategi för särskilda insatser för demokratisering och yttrandefrihet 2012-2014" (UD 2012/21825/UD/UP), s. 3.

och att på så sätt bidra till fattigdomsbekämpning och en hållbar global utveckling. I landstrategierna för samtliga länder ligger fokus på att stödja demokrati, mänskliga rättigheter och yttrandefrihet.

Organisationer, institutioner, myndigheter och fria grupper i Sverige som arbetar med eller arrangerar professionell konst- och kulturverksamhet inom samtliga konstområden kan söka bidraget. För att kunna söka krävs en partner i samarbetslandet och ansökan ska vara formulerad gemensamt. Maximalt stöd per projekt är 284 000 kronor. Vid bedömningen läggs vikt vid projektets konstnärliga kvalitet och kulturpolitiska betydelse. I bidragsgivningen prioriteras projekt som bidrar till att uppfylla Sveriges övergripande mål med samarbetet, dvs. att minska fattigdom och ojämlikhet, befästa demokratin och främja respekt för de mänskliga rättigheterna. Beslut om bidrag fattas av Kulturrådet efter beredning med Sida.

I de två utlysningar som hittills har genomförts 2011 och 2012 har totalt 82 ansökningar inkommit, varav 6 inom litteratur-, biblioteks- och tidskriftsområdet. Totalt har cirka 10 miljoner kronor beviljats 40 ansökningar, varav 3 på litteratur- och tidskriftsområdet.⁶⁹

13.9 Europeiska unionen

Kultur är ur juridisk synvinkel ett relativt nytt verksamhetsområde för Europeiska unionen. Den var från början varken reglerad i EG-fördraget eller i den europeiska enhetsakten. Det var först i och med antagandet av Maastrichtfördraget 1992 som kulturpolitiken inom EU fick en egen rättslig grund. EU:s verksamhet på området kompletterar medlemsstaternas kulturpolitik, exempelvis genom samarbete mellan kulturella institutioner i olika länder och rörlighet för yrkesverksamma inom kultursektorn. Målen för EU:s kultursamarbete anges i Artikel 151 i EG-fördraget. Principerna som styr EU:s insatser på kulturområdet är kompletterande och subsidiära.

---

⁶⁹ Beviljade bidrag inom litteraturområdet var: Föreningen Karavan för projektet The Botswana No. 1 Creative Agency i Botswana (285 000 kronor) i samarbete med Botswana Writer's Organisation. Projektet handlar om att främja litteratur, läsning och den inhemska förlagsverksamheten i Botswana. Regina Teatern/Uppsala kommun för projektet Poetry – Crossing Borders i Sydafrika (279 000 kronor) om utveckling och idéutbyte inom poesin, med inriktning på frågor om gender, demokrati, ord och främlingsfientlighet. Länsbiblioteket i Västerbotten för det läsfrämjande projektet Books to children – Children to books (284 000 kronor) i Sydafrika.

Artikel 151 gör det möjligt att stödja och komplettera vissa av medlemsstaternas insatser på området, bl.a. till konstnärligt och litterärt skapande. År 2007 antog Europeiska kommissionen det strategiska dokumentet för kultursamarbetet på EU-nivå kallat *En europeisk agenda för en kultur i en alltmer globaliserad värld*. Den europeiska kulturstrategin är ”ett försök att möta globaliseringens utmaningar i syfte att förstärka kultursamarbetet inom EU genom att fokusera på konkreta förslag för att nå gemensamma mål”.⁷⁰ De tre främsta strategiska målen för EU:s kultursamarbete är:

- att främja kulturell mångfald och interkulturell dialog,
- att främja kulturen som en drivkraft för kreativitet inom ramen för Lissabonfördraget för tillväxt och sysselsättning, samt att främja kulturen som ett väsentligt inslag i unionens internationella förbindelser.

Det mest betydelsefulla programmet för kulturinsatser inom det europeiska samarbetet är i dag Kulturprogrammet. Ett antal andra bidragsprogram inom EU är dock även viktiga för kulturområdet, t.ex. europeiska socialfonden genom vilken bl.a. viss kompetensutveckling av yrkesverksamma inom kulturområdet, t.ex. av bibliotekariéer och bokhandlare, har gjorts möjlig.⁷¹ Vidare är landsbygdsprogrammet samt de regionala strukturfondsprogrammen och de territoriella samarbetsprogrammen viktiga även på kulturområdet. På litteraturens område har Ariane-programmet (för perioden 1997–1999) varit en utgångspunkt. Syftet var att öka samarbetet mellan medlemsstaterna inom området litteratur och läsning, främja ökade kunskaper om de europeiska folkens litterära verk och historia genom översättning samt att förbättra kunskaperna hos de yrkesverksamma inom området.

Statens kulturråd och Riksantikvarieämbetet är tillsammans EU:s kontaktkontor i Sverige. Kulturkontakt Sverige har i uppdrag att informera om möjligheterna att söka stöd inom ramen för EU:s kulturprogram samt att bevaka andra program av intresse för kulturområdet. Kulturrådet har tillsammans med Riksantikvarie-

---

⁷⁰ Se ”En europeisk agenda för en kultur i en alltmer globaliserad värld”, KOM(2007) 242, s. 8.

⁷¹ Bokia beviljades t.ex. bidrag om 1,3 miljoner kronor för kompetensutvecklingsprojektet Att läsa är framtiden. Samtliga anställda hos Bokia i Västra Götaland och Halland fick möjlighet att delta i individanpassad kompetensutveckling.

ämbetet uppgiften genom ett särskilt avtal med EU-kommissionen och Kulturrådet redovisar uppdraget gentemot kommissionen.

Kulturprogrammet och litteraturområdet

Det nuvarande ramprogrammet Kultur gäller under perioden 2007-2013. Programmets syfte är att stärka den europeiska gemenskapen och det gemensamma europeiska kulturarvet genom att utveckla samarbetet mellan kulturaktörer, konstnärer och kulturinstitutioner i de deltagande länderna. Programmets mål är att främja rörlighet över gränserna för personer som arbetar i kultursektorn, att uppmuntra transnationell rörlighet för konstverk liksom för konstnärliga och kulturella produkter, samt att främja interkulturell dialog. Budget för hela programperioden är 400 miljoner euro.

EU:s kulturprogram innehåller flera olika typer av bidrag. Inom litteraturområdet kan bidrag sökas för samarbetsprojekt inom kultursektorn, stöd till europeiska festivaler och stöd för översättning av europeisk skönlitteratur. Det finns även stödformer för europeiskt verksamma organisationer inom kultursektorn och för samarbete kring kulturpolitiskt analysarbete. Inom Kulturprogrammet finansieras även olika priser, bl.a. det Europeiska priset för samtida litteratur. Priset delades ut för första gången 2009.

Bidrag till samarbetsprojekt kan beviljas för 1 till 5-åriga samarbetsprojekt mellan kulturaktörer i Europa. Projekt som beviljas stöd ska utveckla ett långsiktigt samarbete och vara av europeiskt intresse. År 2011 medverkade totalt 21 svenska organisationer inom samtliga konstområden i olika projekt som tillsammans mottog cirka 8,4 miljoner euro (cirka 75 miljoner kronor) i EU-bidrag. I den senaste ansökningsomgången finns endast ett projekt relaterat till litteratur och läsning med en svensk medverkande aktör.⁷²

Möjligheten att ansöka om bidrag för översättning av europeisk skönlitteratur finns sedan 2007. Inom Kulturprogrammet kan

---

⁷² Ramus Förlag som i samarbete med slovenska Ars Poetica ska genomföra projektet Poetry regeneration. Beviljade bidrag med svenska aktörer var inom EU:s kulturprogram 2007-2011 på litteraturområdet (ej översättningsstödet): Östersjöns författar- och översättarcentrum, svensk koordinator för Common Sea – Come and See (2008), Stockholms stad, medarrangör för Shahrzad 2007), Östersjöns författar- och översättarcentrum, medarrangör L'Action des centres de traducteurs etc. (2007), Rámus Förlag Moving the Borders with the Wine and Poetry Festival (2008), Rámus Förlag Poetry Reaching Out (2010), Rámus Förlag Poetry regeneration (2011).

europiska förlag söka bidrag för översättning av skönlitteratur (oavsett genre, t.ex. romaner, noveller, dramatik, poesi och serier) från andra europeiska länder som ingår i programmet. Bidrag kan sökas för översättning av från ett upp till tio skönlitterära verk från ett officiellt europeiskt språk, samt latin eller forngrekiska, till ett annat officiellt europeiskt språk.⁷³ Bidrag beviljas endast för översättningskostnaderna. Det sökta beloppet ska vara minst 2 000 och högst 60 000 euro. I bedömningen tas bland annat hänsyn till litterär kvalitet, översättarens skicklighet och erfarenhet, förlagets policy, samt antal översatta titlar som publiceras i genren.

Svenska förlag har tidigare sällan ansökt om europeiskt översättningsstöd. Kulturrådet har därför sedan 2011 genomfört en riktad satsning för att öka antalet ansökningar inom EU:s översättningsstöd. Skäl som svenska förlag nämnt som orsak till att de inte ansökt i högre grad är att ansökningsförfarandet anses vara komplicerat och inte tillräckligt anpassat för förlagens planeringscykel.⁷⁴

År 2008 beviljades ett av tre sökande svenska förlag bidrag om 15 431 euro för en titel. År 2009 ansökte ett svenskt förlag om bidrag och beviljades 52 558 euro för översättning av 6 titlar till svenska. Inget svenskt förlag ansökte om europeiskt översättningsstöd 2010. År 2011 ansökte fyra svenska förlag om stöd för översättning av sammanlagt 17 titlar och tre förlag beviljades stöd för sammanlagt tio titlar till ett totalt belopp om cirka 750 000 euro.⁷⁵ År 2012 ansökte 11 svenska förlag om stöd, varav fem beviljades stöd för totalt 12 titlar till ett samlat belopp om cirka 121 800 euro. En tydlig ökning i antalet ansökningar kan med andra ord noteras efter de informationsinsatser som genomförts. Europeiska förlag beviljades även stöd för översättning av tretton svenska titlar 2011.

---

⁷³ Det är däremot inte möjligt att söka stöd för översättning från ett av landets officiella språk till ett annat, t.ex. översättning av en samisk bok till svenska.

⁷⁴ För en fördjupande genomgång och analys, se Statens kulturråd, *Främjande av ansökningar till EU:s kulturprogram* (2011).

⁷⁵ Se kulturprogrammets webbplats, <http://eacea.ec.europa.eu/culture>.

Kreativa Europa

Europeiska unionens nya ramprogram för den kulturella och kreativa sektorn inom budgetramen för 2014–2020 kallas Kreativa Europa och innebär att de nuvarande programmen Kultur, MEDIA 2007 och MEDIA Mundus kommer att slås samman i ett program. Förslaget om Kreativa Europa diskuteras för tillfället i ministerrådet och Europaparlamentet inom ramen för beslutet om budgetramarna för 2014–2020.

Det nya programmet kommer att innebära ett antal förändringar. Inom Kreativa Europa kommer antalet bidragsformer med stor sannolikhet minska till fyra: samarbetsprojekt, europeiska nätverk, europeiska plattformar och litterär översättning. Programmet ska innehålla ökad kapacitet att hjälpa konstnärer att utveckla internationella karriärer och främja internationella nätverk för att skapa professionella möjligheter och stödja transnationell cirkulation av konstnärliga verk. Ytterligare förslag är inrättandet av en finansieringsmöjlighet för små och medelstora företag inom kulturområdet med dålig tillgång till eget kapital genom ett kreditriskskydd till finansförmedlare. På litteraturområdet har förslaget gällt mer strategiska stödpaket till förlagen för översatt skönlitteratur, vilket inkluderar ett nytt stöd för marknadsföring av europeisk skönlitteratur.⁷⁶ Eftersom programmet ännu inte är beslutat är det inte möjligt att i dagsläget veta exakt hur utformningen blir.

Europeana och internationellt bibliotekssamarbete

Kungl. biblioteket (KB) deltar sedan länge i internationellt samarbete på biblioteksområdet. Med den digitala utvecklingen har det internationella samarbetet ytterligare förstärkts.⁷⁷ På europeisk nivå deltar KB i det europeiska programmet Europeana och The European Library. Europeana syftar till att tillgängliggöra Europas kulturarv för allmänheten genom en portal för digitaliserat material från bibliotek, arkiv, museer och audiovisuella samlingar.⁷⁸

⁷⁶ Se t.ex. meddelandet från Kommissionen om ett nytt ramprogram för den kulturella och kreativa sektorn (2014–2020) (2011).

⁷⁷ För information mer se *Digitaliseringsstrategi vid Kungl. biblioteket* (dnr 101-KB 780-2011).

⁷⁸ Se www.europeana.eu/portal/

Conference of European National Librarians (CENL) ansvarar för de europeiska nationalbibliotekens portal The European Library (TEL) och är en partner i utvecklingen av Europeana. Vad gäller bibliotekens digitalisering har viktiga diskussioner i europeiska sammanhang rört institutionernas möjligheter att arbeta med offentlig-privat samverkan för att finansiera digitalisering samt frågan om hur s.k. föräldralösa verk ska kunna tillgängliggöras.

Ett annat initiativ för digitalisering av litteratur är World Digital Library, ett projekt som leds av Library of Congress och syftar till att bygga upp en databas med digitaliserat kulturarv från hela världen. KB deltar även i detta internationella samarbete.

13.10 Nordiskt litteratursamarbete

Det nordiska kultursamarbetet är en viktig del i det nordiska samarbetet som omfattar Sverige, Danmark, Finland, Island, Norge, Färöarna, Grönland och Åland. Det officiella nordiska samarbetet äger rum inom Nordiska Ministerrådet där de nordiska regeringarna samarbetar samt inom Nordiska Rådet som är parlamentarikernas samarbetsforum.

Det nordiska kultursamarbetet syftar bl.a. till att den nordiska konsten och kulturen ska bli mer synlig på den globala scenen. Inom litteraturområdet gavs exempelvis bidrag till främjandet av nordisk litteratur i utlandet när den nordiska litteraturen var tema på Salon du Livre i Paris 2011. Nordiska Rådet delar även årligen ut Nordiska Rådets litteraturpris med syfte att öka intresset för de nordiska ländernas litteratur och språk.

Nordiska Ministerrådet driver även initiativet KreaNord som syftar till att förbättra tillväxtpotentialerna för kulturella och kreativa näringar i Norden. Begreppet kulturella och kreativa näringar omfattar inom KreaNord bland annat förlagsverksamhet. Arbetet inleddes 2008 på uppdrag av de nordiska kultur- och näringsministrarna och är tänkt att fungera som en nordisk plattform för utbyte, stöd och utveckling för kulturella och kreativa näringar. KreaNord arbetar t.ex. med nätverksaktiviteter och utveckling av policyrekommendationer. Det finns däremot

ingen öppen bidragsgivning och eller finansiering för externa projekt och satsningar.⁷⁹

Vidare har kulturministrarna under det norska ordförandeskapet 2012 avsatt medel för en satsning på barn- och ungdomslitteratur, bl.a. ett nordiskt barn- och ungdomslitteraturpris.

Nordisk kulturfond

Nordisk kulturfonds uppgift är att främja det kulturella samarbetet mellan Danmark, Finland, Island, Norge, Sverige, Färöarna, Grönland och Åland. Bidrag kan beviljas till exempelvis konferenser, festivaler, utbildning och forskning. För att beviljas bidrag ska projektet ha ett nordiskt mervärde, dvs. en extra dimension jämfört med om det endast sker i nationell regi genom nordiskt samarbete och utbyte.

Fonden fördelar cirka 27 miljoner danska kronor per år. När det gäller bidrag till utgivning av litteratur är fonden restriktiv i förhållande till projekt som enbart riktar in sig på bokutgivning.⁸⁰ Nordiska kulturfonden mottar årligen cirka 60 ansökningar inom litteratur- och tidskriftsområdet varav ungefär hälften beviljas bidrag.⁸¹ År 2011 beviljades t.ex. 24 litteraturrelaterade projektbidrag och cirka 3 000 000 kronor fördelas årligen i bidrag för projekt inom litteratur- och tidskriftsområdet.⁸²

Kulturkontakt Nord

Kulturkontakt Nord är förvaltningsorgan för Nordiska ministerrådets två program Kultur- och konstprogrammet (2012–2016) samt Nordiskt-baltiskt mobilitetsprogram för kultur (2012–2014). Kultur- och konstprogrammet innefattar två moduler; produktionsinriktad verksamhet och kompetensutveckling. Programmet

---

⁷⁹ Se www.kreanord.org och rapporten *A Creative Economy Green Paper for the Nordic Region* (Tom Fleming Creative Consultancy & Nordic Innovation Centre, 2007).

⁸⁰ Kraven är att det ska finnas ett förlagsavtal, att boken ska ha en bred nordisk relevans, en samnordisk tematik och att det ska finnas en dokumenterad nordisk distributionsplan för boken som omfattar flera länder och publicering på relevanta nordiska språk.

⁸¹ Se Nordisk kulturfonds årsberetning 2010, s. 7.

⁸² I denna summa ingår inte tvärssektoriella beviljade bidrag. En komplett förteckning över samtliga beviljade bidrag inom litteraturområdet sedan 2003 finns tillgänglig via Nordisk kulturfonds webbplats, se www.nordiskkulturfond.org

hade 2012 en rambudget om cirka 2 000 000 euro. Mobilitetsprogrammet innefattar tre moduler: mobilitet för individer, bidrag till nätverk samt bidrag till residenscentra. År 2012 innefattade mobilitetsprogrammet 1,6 miljoner euro, varav cirka 382 000 euro går till residensmodulen och resterande del fördelas mellan mobilitetsstöd och nätverksstöd.

En genomgång av beviljade medel 2011 inom Kulturkontakt Nords samtliga bidragstyper ger vid handen att relativt få bidrag beviljades svenska projektägare (organisationer och privatpersoner) inom litteratur- och tidskriftsområdet. Kulturkontakt Nord mottar betydligt fler ansökningar inom andra konstområden av svenska sökanden än inom litteratur- och kulturtidskrifter.

Bidrag för översättning av nordisk litteratur

Stöd för översättning av nordisk litteratur och dramatik till andra nordiska språk finansieras av Nordiska ministerrådet. Sedan 2010 koordineras översättningsstödet av Norla (Norwegian Literature Abroad) på uppdrag av Nordiska ministerrådet. Ansökan om översättningsstöd görs dock i det land där originalverket har publicerats, vilket innebär att ansökningar gällande svensk litteratur administreras av Statens kulturråd i Sverige.

Bidrag kan sökas av i Norden verksamma förlag, ansvarig utgivare för tidskrift eller professionella teatrar i de nordiska länderna. Syftet med stödet är att bidra till ökad utgivning av nordisk kvalitetslitteratur på andra nordiska språk. Stöd kan sökas för titlar inom kategorierna allmänkulturell facklitteratur med nordisk inriktning, skönlitteratur för barn, unga och vuxna (inklusive serier och grafiska romaner), ny dramatik, poesi samt essäistik. I bidragsgivningen prioriteras översättning av poesi och dramatik samt översättningar från de mindre språken i Norden. Som ett led i profileringen av Nordiska rådets litteraturpris kan förlag ansöka om stöd för översättning av de prisbelönda böckerna till nordiska språk i upp till tre år efter det att priset tilldelats. Utgivare kan även ansöka om stöd för översättning av särskilda temanummer av tidskrifter med nordisk inriktning. Det är även möjligt att ansöka om produktionsstöd för särskilt kostsamma publikationer på grönländska, färöiska och samiska.

Kulturrådet beviljade år 2011 bidrag till översättning av svensk litteratur till andra nordiska språk med medel från Nordiska

ministerrådet om totalt 806 000 kronor. Sammanlagt 29 svenska titlar fick översättningsstöd, varav 12 för utgivning i Danmark, 9 i Finland, 6 i Norge och 2 på Färöarna. Den största delen av de titlar som beviljas nordiskt översättningsstöd är skönlitteratur för vuxna.

Nordens folkhögskola Biskops-Arnö

Inom det nordiska litteraturssamarbetet är Biskops-Arnös folkhögskola en viktig aktör. Sedan ett regeringsbeslut 1956 drivs skolan av Föreningen Norden, vilken är en politiskt och religiöst obunden organisation. Biskops-Arnö utgör en mötesplats för författare, kritiker, litteraturforskare och kulturförmedlare från de nordiska länderna och organiserar inom ramen för Nordens författarskola kurser i att skriva lyrik, prosa och dramatik.

14 Bedömningar och förslag

Utifrån analysen i föregående kapitel följer här utredningens samlade bedömningar av litteraturens ställning och utvecklingstendenser som kan förväntas påverka området framöver. De bedömningar vi gör relateras sedan till befintliga statliga insatser på området och med denna utgångspunkt presenteras våra förslag i avsnitten 14.2 till 14.5.

14.1 Sammanfattande bedömningar

Den genomgång som gjorts i föregående kapitel, visar att litteraturens ställning på många sätt är god i dagens Sverige. Befolkningens läsvanor ligger tämligen stabilt på en hög nivå, det ges ut fler och billigare böcker än någonsin och Sverige har för att vara ett litet språkområde exportframgångar på litteraturområdet.

Samtidigt som bilden i stort är positiv finns det ett antal orosmoln som hotar att försämra situationen framöver. Framst gäller detta de unga generationernas läsfärdighet och läsvanor som det finns tydliga belegg för att de har försämrats. Ett bekymmer som funnits under lång tid är också upphovsmännens svårigheter att försörja sig på sitt skapande och att få ekonomiskt utrymme för konstnärlig verksamhet. Utvecklingen på bokmarknaden mot ökad integration och koncentration innebär risker på flera sätt och en kommande internationalisering av vissa delar av en traditionellt sett nationell marknad utgör en kultur- och språkpolitisk utmaning.

Läsvanor, läsfärdighet och läsfrämjande verksamhet

I kapitel 2 framgår att läsvanorna är stabila för den svenska befolkningen som helhet. Det är fortfarande en stor del av befolkningen som läser böcker regelbundet. Det finns dock stora skillnader

mellan olika befolkningsgrupper – flickor läser mer än pojkar, kvinnor läser betydligt mer än män och högutbildade mer än lågutbildade. Det finns också vissa oroande utvecklingstendenser, t.ex. att andelen som läser minskar bland unga. Barnen i bokslukaråldern (9-14 år) är fortfarande de som läser mest, samtidigt som det har gått att skönja en nedgång de senaste tio åren. Även bland unga vuxna har läsningen minskat. Denna trend är tydlig även över längre tid.

Läsfärdigheten har minskat påtagligt hos unga, särskilt de senaste tio åren. Försämrad läsförmåga gör att för en allt större andel av dagens elever är möjligheten att förstå och tillgodogöra sig texter begränsad och därmed även möjligheten till egna läsoplevelser. Mätningar av elevprestationer har under en lång följd av år visat att grundläggande mått på läsförmåga som läshastighet och läsförståelse avtagit. Ungefär en fjärdedel av de 15-åriga pojkarna i Sverige hade inte funktionell läsförmåga i senaste PISA-undersökningen. En fallande läsförmåga påverkar abstrakt tänkande och därmed blir en rad skolämnen lidande. Det gäller även ämnen som matematik och naturvetenskap. Det innebär också att tiotusentals barn trots nio år i grundskolan saknar den grundläggande färdighet som är nödvändig för att läsning ska bli lustfyllt och en väg till självständig förståelse av världen.

Läsfrämjande insatser i skolan måste ske i ljuset av att just de elever som är primära mål för insatserna ofta har en läsförmåga som begränsar möjligt material liksom lusten att delta i läsfrämjande aktiviteter. Insatserna måste därför vara anpassade efter individens specifika behov och en bättre grundläggande lästräning krävs för att särskilda läsfrämjande åtgärder inte bara ska förstärka de socialt betingade skillnader som i dag finns i skolan.

Den svenska skolan har från början på 1990-talet blivit sämre på att lära barn och unga att läsa, läslusten har minskat och unga läser mindre än tidigare. Kommittén gör bedömningen att den nya skollagen och den nya läroplanen kan vara steg i rätt riktning för att vända denna trend. Läroplanernas tydligare förväntningar på elevernas läsförmåga, att skönlitteratur ska ingå i de naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga ämnena och kravet att alla skolenheter ska ha skolbibliotek är positiva reformer. Även vissa av de reformer som genomförts av lärarutbildningen är steg i rätt riktning, t.ex. att alla grundskollärare numera ska ha kunskaper i läsinlärning när de lämnar utbildningen. Kommittén gör dock bedömningen att dessa reformer måste följas upp noga och att det

krävs ytterligare insatser för att stärka litteraturen och läsningen i skolan.

Skapande skola är en viktig insats för att stärka litteraturen i skolan. Skolorna framhåller att de har fått en ökad kunskap om hur estetiska lärprocesser och litteratur kan användas i skolan för att berika verksamheten och öka måluppfyllelsen. Utfallet av återrapporteringarna visar sammantaget att en betydande del av de insatser som genomförs inom Skapande skola rör litteratur, berättande och skrivande. Skapande skola har även inneburit större möjligheter för litterära upphovsmän att verka inom skolan, vilket ger eleverna ett intressant sätt att närma sig litteratur och skrivande.

Utänför skolan är folkbiblioteken de enskilt viktigaste aktörerna i det läsfrämjande arbetet. Folkbiblioteken har, genom ett mer utåtriktat arbete, tagit och tar ett allt större ansvar för att främja läsningen bland barn, unga och vuxna. Både utlåningen och antalet biblioteksenheter har beklagligt nog minskat under senare år. Biblioteken är dock fortfarande välbesökta och omtyckta av medborgarna. Biblioteken har dock väldigt olika förutsättningar att arbeta utåtriktat beroende på att kommunernas anslag till biblioteksverksamhet varierar stort. Det saknas i dag en nationell samordning av det läsfrämjande arbetet på biblioteken vilket inneburit att erfarenheter av de satsningar som görs inte sprids.

Folkbildningen har varit och är fortfarande en mycket viktig aktör i det läsfrämjande arbetet. Inom folkbildningen sker en stor del av den läsfrämjande verksamheten riktad till vuxna. En mindre del av den totala verksamheten kan dock betecknas som direkt läs- eller litteraturfrämjande. Systemet för fördelning av statsbidrag till folkbildningen medför att det finns formmässiga hinder för att få statligt stöd för verksamhet som inte bedrivs i form av studiecirkel, kulturevenemang eller annan folkbildningsverksamhet. Vi gör bedömningen att ett framgångsrikt läsfrämjande i Sverige kräver att folkbildningens aktörer i allmänhet, och studieförbunden i synnerhet, bättre kan utnyttja den potential de har att nå medborgarna och återigen bli mer aktiva i det läsfrämjande arbetet. Som statens stöd till folkbildningen är utformat premieras inte direkt läsfrämjande verksamheter inom det civila samhället som inte följer de formkrav som Folkbildningsrådet har ställt upp.

Mot bakgrund av stora skillnader mellan befolkningsgrupper och framför allt den försämrade läsförmågan bland unga krävs åtgärder för att stärka framför allt ungas läsfärdighet och deras motivation och lust att läsa. I detta syfte föreslår vi att *Ett läslyft för*

Sverige initieras utifrån konkreta målsättningar om vilka förändringar som ska ha åstadkommit till 2018 (se nedan s. 398). Som första steg i detta läslyft föreslår vi ett antal åtgärder. Förslagen rör läsombud i förskolan, kompetensutveckling för lärare, skolbibliotekarier, nationell samordning av det läsfrämjande arbetet utanför skolan, litteratur och läsfrämjande i den s.k. kultursamverkansmodellen och ett särskilt statsbidrag till folkbildningen som ger utrymme för riktade satsningar på läsning.

Upphovsmännens villkor

Som visats i kapitel 5 ligger de litterära yrkeskategorierna under befolkningsmedianen vad gäller förvärvsinkomst. För att vara högutbildade är de litterärt verksamma lågt betalda generellt sett. Markant under medianen ligger de skönlitterära författarna och översättarna. Analysen indikerar också en välkänd tendens: författarkollektivet präglas av en s.k. stjärneekonomi med en stor andel personer med låga inkomster, relativt få med medelinkomster och några få med mycket höga inkomster.

Vidare arbetar dessa grupper med annat än litterär verksamhet i hög utsträckning. Ordkonstnärerna får en mindre andel av den totala inkomsten från litterärt arbete än den tid de lägger ner och detta ”inkomstgap” fylls ut av annat arbete som ofta är bättre betalt. Det är inte förvånande att många litterära upphovsmän har sin huvudsakliga försörjning på annat håll. Det säger dock en del om villkoren på marknaden. Mycket tyder på att det – förutom för de allra bäst säljande – blivit svårare att få skäligt betalt för den litterära verksamheten, vilket beror på hur bokmarknaden i sin helhet utvecklats.

De svårigheter som framträder vad gäller att få betalt för det konstnärliga arbetet gör att alternativa litterära inkomstkällor blir mycket viktiga. Hälften av ordkonstnärerna uppger att de i någon mån försörjt sin litterära verksamhet genom stipendier eller priser. En relativt stor andel av de litterära inkomsterna kan också, som visats, förväntas komma från författarfondens ersättningar och stipendier.

Det konstnärspolitiska målet har länge varit att konstnärer ska kunna basera sin försörjning på konstnärligt arbete. Som framgått av analysen är detta inte möjligt mer än periodvis för många verksamma inom ordområdet, trots hög utbildning och många gånger

även långa karriärer bakom sig. Mot denna bakgrund är det viktigt att det finns system som gör det ekonomiskt möjligt att vara konstnärligt verksam och att upprätthålla mer kontinuerliga karriärer. Biblioteksersättningen är mot denna bakgrund inte bara en motiverad ersättning för nyttjandet av upphovsmännens verk, utan även viktig för att främja kulturpolitiska mål.

Vi lämnar i det följande förslag i syfte att förenkla regleringen av biblioteksersättningen för att den ska bli enklare att förstå, lättare att administrera och för att underlätta för långsiktiga beslut. Vidare bedömer vi att den nuvarande förhandlingsordningen bör förändras genom en ny överenskommelse mellan parterna (se nedan s.421).

Bokmarknadens utveckling och vertikal integration

Förlagsledet på bokmarknaden utmärks som visats i kapitel 8 av polarisering mellan ett fåtal stora koncerner och en stor mängd små aktörer. Denna tendens förefaller ha stärkts under senare år. Den största förändringen är dock att de stora förlagskoncernerna flyttat fram sina positioner i återförsäljarledet. De har i dag ägarintressen i de största bokhandelskedjorna, äger de dominerade nätbokhandlarna och alla stora bokklubbar samt driver bokförsäljning i varuhus- och dagligvaruhandel. Utanför de stora koncernernas intressesfärer finns endast den försäljning som sker genom bokhandeln utanför de två stora kedjorna, viss dagligvaruhandel, några mycket små nätbokhandlar samt de övriga förlagens direktförsäljning via hemsidor eller egna bokklubbar.

Utvecklingen aktualiserar flera frågor. En fråga är hur det påverkar det utbud som konsumenterna möter. Flera av aktörerna som ägs av de stora koncernerna kan förvisso förväntas ha starka intressen i att tillhandahålla ett brett utbud (nätbokhandeln) eller i alla fall bästsäljande titlar från olika utgivare (dagligvaruhandeln), men några systematiska undersökningar av hur utbudet påverkas finns inte. Vidare reses frågan om de stora koncernernas titlar gynnas i marknadsföringen, t.ex. i form av kampanjer och skyltning i bokhandeln, plats på nätbokhandlarnas sajter eller genom specialerbjudanden i varuhusens kundtidningar. Ytterligare en fråga som blivit föremål för diskussion är hur det rabattsystem som tillämpas i branschen ska betraktas i konkurrenshänseende i en situation där samma ägare kan stå bakom både utgivare och återförsäljare.

Frågan ställdes på sin spets när nätbokhandeln Adlibris krävde höjda rabatter från förlagen.

Tydligt är att ökad ägarkoncentration och vertikal integration riskerar att hämma innovationstakten i sektorn eftersom dominerande aktörer i många fall har svaga incitament att släppa fram nya affärsmodeller. Vidare är det viktigt att uppmärksamma risken att tekniska plattformar utvecklas som fungerar begränsande för mindre aktörer. Till detta ska även läggas det informationsövertag som kan uppstå genom att vissa aktörer kan få tillgång till sådant som köpbeteenden och försäljningsstatistik även för konkurrenternas produkter. Det kan förväntas att frågor om informations-tillgång kommer att bli allt viktigare i och med teknikutvecklingen.

Inom ramen för vårt breda uppdrag har vi inte haft möjlighet att undersöka de ovan nämnda frågorna på ett systematiskt sett och avstår därför från att bedöma vilka konkreta effekter utvecklingen hittills har haft. Däremot menar vi att den vertikala integrationen gett upphov till en delvis ny situation som riskerar att föra med sig negativa konsekvenser för konkurrensförhållandena på marknaden och i förlängningen bl.a. för mindre aktörers möjlighet att nå ut till slutkonsumenterna. Ur en kulturpolitisk synvinkel skulle en sådan utveckling vara allvarlig eftersom det rör mångfalden i det litteraturutbud konsumenterna möter och vilka röster som hörs i det offentliga samtalet.

Samtidigt som detta skrivs väntar de två senaste större affärerna inom bokbranschen på konkurrensrättslig granskning. För tillfället genomför Konkurrensverket en fördjupad granskning av Bonnierförlagens köp av Pocketshop; senare kommer verket också att behöva ta ställning till Akademibokhandels sammanslagning med Bokia. Vår bedömning är att regeringen noga bör följa frågan om vertikal integration på bokmarknaden mot bakgrund av dess kulturpolitiska betydelse, men att dessa granskningar bör avvaktas innan beslut tas om huruvida det krävs ytterligare åtgärder. Vidare är det vår bedömning att regeringen bör se över möjligheterna att skärpa konkurrenslagstiftningen för att motverka ökad ägarkoncentration och vertikal integration på mediemarknaden generellt.

Bokhandelns kris

En tydlig tendens är att det sker stora omstruktureringar i försäljningsledet (se kapitel 8). Nätbokhandeln har i Sverige utvecklats mycket starkt under den senaste tioårsperioden och står i dag för cirka en fjärdedel av försäljningen. Samtidigt har den fysiska bokhandeln tappat mark både i absoluta och relativa tal och den står med all sannolikhet inför stora förändringar. Antalet butiker kan förväntas minska framöver eftersom lönsamheten är dålig. Detta är en internationell trend som dock ser annorlunda ut i flera av de europeiska länder som har fasta bokpriser.

Det är främst bokförsäljningen som har minskat i den fysiska bokhandeln i Sverige under senare år (inte sidosortimentet). I många mindre butiker i små kommuner som räknas som bokhandel står böckerna i dag för en mycket låg andel av försäljningen och det är en risk att de kan komma att helt gå över till andra varugrupper. De välsorterade "kulturbokhandlarna" har det också bekymmersamt när just bokförsäljningen minskar. Var tredje kommun och var tionde invånare saknar i dag en lokal bokhandel.

En viktig förklaring till den fysiska bokhandelns svåra situation är den hårda priskonkurrensen på bästsäljande titlar, där framför allt varuhus och dagligvaruhandel får stora rabatter mot att de köper in större volymer och därmed kan sälja böckerna betydligt billigare än enskilda bokhandlare. Vidare har priskonkurrensen skärpts genom näthandelns låga priser och förmåga att skapa effektiva flöden genom bl.a. centrallager utanför storstäderna.

Nätbokhandelns starka utveckling är en positiv tendens som bidragit till att radikalt förbättra tillgängligheten till framför allt smalare titlar. Den konsument som vet vad han eller hon efterfrågar kan i dag ofta snabbt få tillgång till böcker som det förr tog mycket lång tid att beställa hem. Det finns dock mycket som tyder på att näthandeln inte på ett enkelt sett kan ersätta den fysiska bokhandeln. På de orter där bokhandeln försvinner är det inte självklart att människor går över till nätet. Snarare förefaller det faktum att böcker finns synliga i det offentliga rummet bidra till att det köps fler böcker totalt sett. Bokhandelns styrka är att exponera böcker men det är också att stå för ett urval som kan inspirera till vidare läsning och bokköp. Bokhandeln har också en, i vissa fall underutnyttjad, potential som mötesplats kring litteratur i olika former och för läsfrämjande aktiviteter.

Mot denna bakgrund drar vi bl.a. slutsatsen att det finns skäl att vidareutveckla det stöd till evenemang i bokhandeln som införts på försök under 2012 (se nedan s. 415). Syftet är att stödja affärsutveckling och nya sätt att arbeta i bokhandeln där det fysiska rummets potential utnyttjas bättre. Detta kan dock inte förväntas påverka de grundläggande villkor under vilka bokhandlarna verkar i landet. Dessa villkor påverkas främst av rabattnivåer i förhållande till andra försäljningskanaler och hur förlagen värdesätter bokhandeln som plats för att exponera sin utgivning.

Villkoren påverkas naturligtvis också av övergripande marknadsregleringar. I ett stort antal europeiska länder tillämpas någon typ av fasta bokpriser (se bilaga 3), vilket bl.a. syftar till att värna en fullsorterad bokhandel. Det finns fördelar med ett sådant system, t.ex. att fokus hamnar mer på bokens innehåll än pris och att de fysiska bokhandlarna kan konkurrera med varuhus och dagligvaruhandel även vad gäller bästsäljande titlar. Fasta bokpriser kan dock även förväntas medföra betydande nackdelar, som högre bokpriser, och kommittén vill därför inte förespråka en återgång till ett fastprissystem i Sverige.

Tendenser i utgivningen

Utgivningen av litteratur är som visats i kapitel 7 totalt sett väsentligt större i Sverige i dag än under tidigare decennier. Detta bekräftar bilden av att det finns något av en "bokflod" och att det finns risk för problem relaterade till överutgivning. De skillnader man kan se decennierna emellan är också ett uttryck för att bokbranschen vuxit och för att det blivit tekniskt och ekonomiskt lättare att publicera en bok. Denna tendens förstärks av att det i dag finns i det närmaste obegränsade möjligheter att tillgängliggöra texter (litterära eller andra) via internet. Kampen om uppmärksamheten är hård och den stora svårigheten i dag handlar ofta om att synas och att bli läst. Med ökande utgivning följer att även kvalitativa titlar i dag ofta returneras innan de fått en reell chans att hitta sin publik.

Den allmänna utvecklingen innebär inte att alla typer av litteratur är väl företrädna i utgivningen. Exempel på generellt svaga områden är dramatik och viss översatt skönlitteratur (både för barn och vuxna) samt litteratur på flera nationella minoritetsspråk. Statistiken visar också att antalet titlar minskat inom viktiga

litteraturkategorier hos de större förlagen de senaste åren. Minskningar kan främst noteras vad gäller svensk skönlitteratur i original och skönlitteratur i översättning till svenska samt lyrik och dramatik.

Utgivningen på mindre förlag och i form av egenutgivning har dock vuxit sig så pass stor att den motverkar trenden hos de större förlagen totalt sett. Inom genrer som lyrik kan det t.o.m. antas att mindre förlag och egenutgivning i dag dominerar i kvantitativa termer. Denna trend skulle kunna tolkas som att vissa typer av litteratur håller på att genomgå en "nedgradering" i den meningen att den flyttar från större, etablerade förlag till mindre utgivare eller hänvisas till egenutgivning (i tryckt form eller på nätet). Det finns tendenser till en sådan utveckling i de siffror som presenterats. En annan slutsats är dock att det finns ett antal klassiska förlagshus inom de stora koncernerna som är fortsatt mycket viktiga för den litterärt ambitiösa utgivningen.

En generell slutsats vi drar av analysen i kapitel 8 är att de aktörer som står för kvalitetsutgivningen har sinsemellan mycket olika förutsättningar, främst i ekonomiskt hänseende. Det i sin tur påverkar det litterära systemet i både tidigare och senare led: det påverkar vad konsumenterna får tillgång till i handeln och det påverkar förutsättningarna för upphovsmännen.

Vem utgivaren är påverkar i allmänhet vilken publik texten i fråga har möjlighet att nå. Ger de stora och mellanstora förlagen inte ut en viss typ av litteratur försvinner den ur synfältet för många konsumenter, egentligen för alla andra än de redan specialintresserade. Ges en bok ut av ett etablerat stort eller mellanstort förlag är försäljningskanalerna med stor sannolikhet tillgängliga och möjligheterna att skapa uppmärksamhet kring boken goda. Även om dessa satsningar i praktiken inte alltid görs har de stora förlagen resurser för marknadsföring och för att nå ut med sina författare; de kan distribuera sina titlar brett, både i bokhandeln och i andra kanaler. De mindre förlagen har inte samma förutsättningar att nå ut.

De stora och mellanstora förlagen har också bättre förutsättningar att ersätta upphovsmännen, både författare, översättare, tecknare och fotografer. Om den kvalificerade litteraturen flyttar från de stora och medelstora förlagen till de små, påverkar det villkoren i branschen. Mycket av det – kulturellt sett viktiga och för mångfalden avgörande – arbete som sker vid små förlag är trots allt ideellt och ges ersättning så är det ofta under normen för vad som

egentligen är skäligt. Även ur upphovsmännens synvinkel är alltså frågan om vem som ger ut en bok av stor betydelse.

En utveckling mot ökad egenpublicering och ideellt arbete vid mindre förlag är ur demokratisk synvinkel ofta en god sak, men hänsyn bör också tas till de förändrade förutsättningar det kan föra med sig i andra led. Att mikroförlag och egenutgivare frodas är i sig värdefullt genom att de kan fylla luckor och stå för alternativ. En utveckling mot att de skulle bära upp den kvalificerade litteraturen vore dock olycklig, då det skulle resultera i minskad synlighet och spridning för denna litteratur och sämre betalt för upphovsmännen.

Mot bl.a. denna bakgrund menar vi att det statliga stödet till utgivning av litteratur är en fortsatt viktig insats. Stödet är utformat så att det premierar och stöder kvalitativ förlagsverksamhet utan att påverka enskilda utgivningsbeslut. Denna konstruktion bör enligt vår bedömning behållas samtidigt som ett tak bör införas för hur stort stöd ett enskilt företag kan få (se nedan s. 427). Syftet är att stödet ska kunna bli mer omfattande till de mindre aktörer som bäst behöver ekonomiskt stöd för att dessa ska få större möjligheter att bl.a. ersätta upphovsmännen och arbeta med marknadsföring.

E-böckerna och den digitala utvecklingen

E-boken är på väg att få ett genombrott i Sverige. Både utgivning och försäljning av allmänlitteratur i elektronisk form har ökat påtagligt under de senaste åren. Mycket tyder också på att utvecklingen framöver kan bli snabb. Ett skäl är att det finns en kraftfull infrastruktur i form av bredband, vilket ger goda förutsättningar för elektronisk läsning att etablera sig. Samtidigt är renodlade läsplattor ännu ovanliga i Sverige till skillnad från på de marknader där e-boken redan slagit igenom. Om detta fortsätter vara fallet kommer e-boken i Sverige att få konkurrera med andra medieformer på surfplattor som inte är specifikt byggda för läsning.

Hur e-litteraturens utveckling kan påverka läsandet är ännu osäkert. Uppgifter från t.ex. USA tyder på att det inte automatiskt breddar gruppen av läsare. Snarare är det just de grupper som redan läser mycket som även konsumerar litteratur i elektronisk form. Läsandets praktik kan dock förväntas genomgå förändringar relaterade till de nya gränssnitt i vilka texten tar plats. Den elektro-

niska litteraturen blir t.ex. enklare en del av den interaktion som sker via sociala medier.

Hur e-boken kan komma att påverka andra format är det för tidigt att uttala sig om men erfarenheter från framförallt USA visar att pocketboken kan tänkas bli mindre relevant som billig förmedlare av information. Att pappersboken som sådan skulle vara på väg att ersättas inom en snar framtid finns det dock inga tecken på. En förhoppning är att utvecklingen mot allt lättillgängligare litteratur snarare för med sig att den tryckta bokens mervärde som fysiskt objekt blir viktigare och att den tekniska kvaliteten på tryckta böcker förbättras.

Även vad gäller affärsmodeller och prissättning av e-böcker måste det konstateras att situationen är högst osäker. I Sverige har förlagens främsta kunder än så länge varit låntagare vars lokala folkbibliotek stått för kostnaderna. Vilka affärsmodeller som kommer att kunna tillämpas framöver i försäljningen till både bibliotek och privatpersoner är omdebatterat. Det kan dock konstateras att priserna vid försäljning till privatpersoner är förhållandevis höga i Sverige, i alla fall jämfört med mer utvecklade marknader som i USA. Det är svårt att se att konsumenterna i längden kommer vara villiga att köpa tillgång till elektroniska filer för priser som inte sällan motsvarar vad det kostar att köpa den fysiska produkten. En pågående diskussion som kan komma att bli av stor betydelse rör den s.k. agentmodellen, där förlagen sätter utpris till kund och återförsäljaren fungerar som agent för förlaget. Om modellen visar sig förenlig med konkurrensrättsliga bestämmelser kan en återgång till fasta priser ske på denna del av marknaden.

Ett orosmoln är den svaga utveckling som kan noteras för ljudböcker under senare år. Efter ett antal år med kraftigt stigande utgivning och försäljning har formatet sjunkit tillbaka. En förklaring är den osäkerhet som illegal fildelning orsakat. Samma problem kan hämma utvecklingen av en svensk marknad för litteratur i e-boksformat. Ett annat troligt scenario är också att etablerandet av en marknad för elektronisk litteratur kan ge internationella aktörer en ingång på den svenska marknaden. En utveckling med starka multinationella företag som etablerar försäljningskanaler direkt till svenska konsumenter kan innebära en både kultur- och språkpolitisk utmaning då dessa bl.a. kan förväntas marknadsföra engelskspråkig litteratur till låga priser. I en situation där antalet svenskspråkiga titlar ännu är relativt

begränsat kan det ses som ett bekymmer för marknadens utveckling och det svenska språkets ställning.

Mot denna bakgrund drar vi bl.a. slutsatsen att det finns skäl att vidareutveckla det stöd till digital utgivning av förlagens backlist som införts på försök under 2012 (se nedan s. 429). De nya titlarna tillgängliggörs redan i dag regelmässigt som e-böcker, men det är viktigt att utbudet även breddas med äldre litteratur för att skapa en livaktig marknad för svenskspråkiga e-böcker. Vidare gör vi bedömningen att kommunerna, som är huvudmän för folkbiblioteken, bör förstärka samordningen av upphandlingen vad gäller kommersiella e-böcker för att tillförsäkra biblioteken bra villkor. Vi föreslår även att Kungl. biblioteket ges i uppdrag att möjliggöra för externa distributörer att tillhandahålla e-litteratur via den nationella katalogen Libris och säkerställa att upphovsrättsligt fri e-litteratur finns tillgänglig denna väg för tillgängliggörande vid de lokala biblioteken (se nedan s. 416).

Moms på litteratur i olika format

Som framhålls i den internationella utblicken i bilaga 3 varierar det mellan olika medlemsländer i EU vilken momssats som tillämpas vid försäljning av fysiska böcker. Liksom Sverige har merparten någon typ av momsreduktion. Ett antal europeiska länder tillämpar även en längre momssats för e-publikationer. EU-domstolen har dock inlett ett förfarande för att avgöra huruvida de lägre momssatser som Frankrike och Luxemburg beslutat införa är förenliga med EU:s mervärdeskattedirektiv.

Enligt våra direktiv ingår det inte i uppdraget att föreslå ändringar som rör mervärdesskatt och vi har därför inte analyserat frågan närmare i betänkandet. Det är enligt vår bedömning dock viktigt att följa utvecklingen och de avgöranden som är att vänta. Det befordrar inte framväxten av en svensk e-boksmarknad att en högre momssats tillämpas för litteratur som distribueras digitalt. I bedömningen av lämpliga åtgärder bör dock hänsyn även tas till de konstnärligt hämmande effekter som kan uppkomma med olika momssatser för olika kulturellt innehåll i digitala kanaler. Mycket av den intressanta utvecklingen sker i den digitala miljön när text, ljud och rörlig bild används tillsammans, t.ex. i form av s.k. utökade e-böcker.

Tidskriftsmarknaden och kulturtidskrifterna

Specialtidningsmarknaden är som visas i kapitel 10 mångfacetterad med ett stort antal titlar och relativt många förlag. Förhållandena utmärks dock av skarpa ekonomiska skillnader mellan olika typer av tidskrifter och utgivare. Som marknaden ser ut är kulturtidskrifternas kulturpolitiska betydelse stor. Till exempel står de oberoende från de stora förlagen vilket garanterar en mångfald i vilka som hörs i det offentliga samtalet. I kulturtidskrifterna behandlas också ämnen ofta på ett fördjupande sätt som inte är vanligt i det mer kommersiella utbudet.

Totalt sett når kulturtidskrifterna ett betydande antal läsare. Deras betydelse ska dock inte enbart mätas i antalet personer. Det är ett faktum att de även utgör ett forum för diskussion och reflektion som indirekt har viktiga återverkningar i andra delar av samhällslivet. Här kan frågor aktualiseras som resulterar i en bredare kultur- och samhällsdebatt och här kan nya konstnärliga uttryck skapa sig en plats. Kring kulturtidskrifter kan även viktiga nätverk skapas som är av betydelse för kulturlivet i landet. Kulturskapare har ofta en relation till kulturtidskrifter inom det egna området, inte bara som läsare utan också som skribenter eller deltagare i arrangemang.

Kulturtidskrifternas ekonomi bygger till stor del på prenumerationer. Insatser för att öka antalet prenumerationer är således viktiga för dessa tidskrifter, bl.a. är bibliotekens abonnemang en viktig intäktskälla. Samtidigt bidrar dessa till att fler får tillgång till tidskrifter med ofta svag distribution. Ett stort problem för många kulturtidskrifter är dock att portokostnaderna höjts över tid, vilket gör prenumerationer mindre lönsamma än tidigare.

Kulturrådets produktionsstöd är en avgörande del i många kulturtidskrifters ekonomi. Samtidigt finns det även ett antal tidskrifter som kan upprätthålla en journalistik som gör att de bör räknas som kulturtidskrifter på marknaden villkor utan statligt stöd. Gemensamt för den senare gruppen är att de antingen backas upp av relativt starka finansörer eller har goda möjligheter att få intäkter från annonser. Vår bedömning är att detta är positiva exempel, men att det är osannolikt att flertalet andra kulturtidskrifter skulle kunna följa samma väg. Produktionsstödet är således fortsatt viktigt för mångfalden i utbudet.

Som ofta påpekats är intäkterna från lösnummerförsäljningen små för de flesta kulturtidskrifter. Samtidigt är denna försäljning

viktig för tidskrifternas synlighet. Som Konkurrensverket framhöll redan 2003 försvårar distributörernas villkor för mindre tidskrifter att komma ut på marknaden.¹ I dag finns det förvisso alternativ som är tillgängliga även för mindre tidskrifter, om än för en mer begränsad distribution, men vår bedömning är att det även fortsättningsvis finns starka skäl att med kulturpolitiska resurser stödja distribution av kulturtidskrifter. För att nå ut brett kommer det även framöver att vara viktigt att de finns tillgängliga på fysiska försäljningsställen.

Mot denna bakgrund föreslår vi bl.a. att stödet till utgivning av kulturtidskrifter förstärks (se nedan s. 430). Skälet är att stödets ekonomiska värde i viss mån urholkats över tid och att det är angeläget att de mer professionellt drivna kulturtidskrifterna får större möjlighet att ersätta skribenter och medarbetare.

Internationellt utbyte på litteraturområdet

I kapitel 12 framgår att utgivning av översatt svensk litteratur i utlandet har ökat under senare år. Detta återspeglas inte minst i den starka utveckling svenska förlags exportintäkter för försäljning av utgivningsrätter till utländska förlag visar. Svensk kriminallitteratur har kommit att utgöra en betydande del av exportintäkterna. En positiv bieffekt av det internationella intresset för svensk kriminallitteratur är att utländska förlag även i högre utsträckning intresserar sig för litteratur inom andra litterära genrer. Viktigt att notera i sammanhanget är att den svenska litteraturens ställning i utlandet har byggts upp under lång tid och ofta med kvalitetslitteraturen som grund. Sammantaget ser vi en gynnsam utveckling för den svenska litteraturen i utlandet och det är av betydelse inte minst för upphovsmännen. Att svenska författare kan få sina verk publicerade på andra bokmarknader innebär utöver litterärt erkännande även ökade möjligheter att kunna försörja sig på sin konstnärliga verksamhet.

Vad gäller inflödet av utländsk litteratur till Sverige har utgivningen av översatt litteratur minskat markant hos Förläggareföreningens medlemsförlag under senare år. Sett till totalt antal utgivna titlar översatt litteratur enligt Nationalbibliografien syns dock ingen minskning, utan nivån ligger relativt still. En tendens

---

¹ Konkurrensverket, *Konkurrens och samarbete inom medierna* (2003), s. 116.

förefaller vara att översatt litteratur i allt högre grad numera publiceras av mindre förlag. Omstruktureringen innebär att dessa förlag som ofta har en mer specialiserad utgivning med inriktning mot översatt litteratur, har kommit att spela en allt viktigare roll för mångfalden i utbudet av litteratur på den svenska bokmarknaden. Vår bedömning är också att de statliga kulturpolitiska insatserna genom utgivnings- och distributionsstödet, stödet till litterära evenemang och stödet till planerad utgivning (inom vilket den översatta litteraturen särskilt prioriteras), på ett verkningsfullt sätt bidrar till att öka den översatta litteraturens synlighet i Sverige.

I kapitel 13 beskrivs de statliga aktörer som har ansvar för att främja internationellt utbyte. Även om det inte alltid sker i dag finns potential att satsa på internationellt utbyte på litteraturområdet inom ett flertal olika politikområden. Insatser inom ett visst område kan dessutom ofta ha gynnsamma effekter även inom ett annat. Exempelvis har kulturpolitiska insatser inte sällan även Sverige- och exportfrämjande verkan. Exportframgångarna för svenska deckare hade t.ex. inte varit möjliga utan skickliga översättare. Det finns även viktiga kopplingar mellan satsningar på internationellt kulturutbyte och Sveriges politik för global utveckling.

Fördelningen av Kulturrådets översättningsstöd och Svenska institutets stöd till svenskundervisning visar att de delar av världen som är dåligt representerade vad gäller svenskundervisning och utgivning av svensk litteratur ofta sammanfaller. Antalet studenter som vill studera svenska utomlands har ökat totalt sett. Delar av världen är dock i stort vita fläckar i detta hänseende. Det indikerar att även om den svenska litteraturens ställning i utlandet generellt sett kan bedömas vara god, handlar det till stor del om att den är livaktig i begränsade delar av världen, främst i Europa. Bland annat mot denna bakgrund är det bekymmersamt att intresset för att bedriva svenskundervisning har minskat vid universitet i länder som Storbritannien, USA och Australien där ett antal institutioner slutat eller planerar att sluta bedriva svenskundervisning. De engelskspråkiga bokmarknaderna är viktiga för den svenska litteraturens möjligheter att nå en vidare spridning, vilket en översättning till engelska kan innebära.

Vi bedömer att Kulturrådets insatser för internationellt litteraturutbyte, genom stöd till översättning av svensk litteratur och litterära evenemang i utlandet, samt Svenska institutets stöd för svenskundervisning i utlandet är av särskild betydelse för den

svenska kvalitetslitteraturens ställning och spridning i ett långsiktigt perspektiv. Kulturrådets kulturpolitiska uppdrag att stärka den svenska kvalitetslitteraturen i utlandet menar vi bör bibehållas, eftersom titlar i mer kommersiellt gångbara genrer får spridning i utlandet utan statligt stöd.

Mot bakgrund av vår samlade bedömning lämnar vi i det följande bl.a. förslag om förstärkta stöd för att främja den svenska litteraturens spridning (se s. 433). Vidare bedömer vi att det finns goda möjligheter att ytterligare lyfta fram betydelsen av läsning och litteratur inom ramen för det internationella utvecklingssamarbetet (se nedan s. 440). För att öka det internationella utbytet på litteraturområdet föreslår vi även att möjligheten undersöks att starta ett litteratur-Iaspis med residens för litterära upphovsmän.

14.2 Ett läslyft för Sverige

För att vända den negativa utvecklingen vad gäller läsning och läsförmåga krävs det enligt vår bedömning en bred samling kring målet att alla i Sverige, oberoende av socioekonomisk bakgrund, ska ges förutsättningar att utveckla god läsfärdighet. Det är viktigt att öka medvetenheten om att läsning och läsförmåga har stor samhälls- och individuell betydelse då det är grundläggande för demokratiskt deltagande, inlärning och utbildning generellt samt individens möjligheter i arbetslivet.

För att bidra till större medvetenhet på olika nivåer i samhället och få fler aktörer att uppmärksamma betydelsen av läsning menar vi att *Ett läslyft för Sverige* bör initieras med sikte på att vissa mål ska vara uppnådda 2018. Läslyftet bör bygga på tydliga mål som uttrycker ett åtagande från det allmännas sida att vända den negativa trenden under en femårsperiod och innefatta konkreta åtgärder på flera politikområden. Inom ramen för läslyftet bör det också vara prioriterat att stärka kunskapsöverföringen från forskarsamhället till beslutsfattare samt att följa upp och bedöma effekterna av de reformer som genomförts på bl.a. utbildningsområdet ur ett läsperspektiv.

Som en del av det läslyft vi föreslår bör ett antal åtgärder vidtas på kultur- och utbildningsområdet för att stärka läsinlärning, läsfrämjande och möjligheterna att ta del av litteratur. Nedan lämnar vi bl.a. förslag om skolbibliotekarier, läsombud på förskolor,

kompetensutveckling för lärare samt samordning av det läsförberedande arbetet utanför skolan och utveckling av folkbildningen.

Nationella mål för läslyftet

Förslag: Regeringen bör för riksdagen lägga fram övergripande mål för *Ett läslyft för Sverige* med sikte på 2018. Förslaget är att följande åtagande görs för att vända den negativa utvecklingen vad gäller läsning och läsfärdighet:

Alla i Sverige ska, oavsett bakgrund och förutsättningar, ha god läsfärdighet och tillgång till litteratur. För att nå det övergripande målet ska följande delmål vara uppnådda 2018.

- Läsfärdigheten och motivationen att läsa bland barn och unga ska avsevärt förbättras och ha ökat mätbart jämfört med i dag, särskilt i grundskolans tidiga årskurser.
- Fler barn och unga än i dag ska regelbundet ta del av både fack- och skönlitteratur.
- Kunskapen om läsningens betydelse för utbildning och delaktighet i samhällslivet ska ha ökat i alla grupper som i dag läser i liten utsträckning.

Förslaget är vidare att en parlamentarisk beredning för läslyftet, bestående av folkvalda och experter, ges i uppdrag att vid lämpliga tidpunkter bedöma måluppfyllelsen och effekterna av tidigare genomförda reformer. Beredningen bör även få mandat att lämna förslag till ytterligare åtgärder för att nå målen.

I ett antal med Sverige jämförbara länder har parlament och regeringar lyft frågan om läsning och läsförståelse på ett samlat vis. Detta mot bakgrund av dess betydelse för olika politikområden och med motivet att det krävs insatser och medvetandehöjande åtgärder i många delar av samhällslivet för att åstadkomma förändring. Flera länder har tagit fram nationella mål, strategier och handlingsplaner för läsning i situationer som liknat den Sverige befinner sig i med sjunkande resultat i bl.a. läsförståelsestudier.

Viktiga och delvis olikartade exempel på hur frågan lyfts är de insatser som gjorts i Norge med *Gi rom for lesing!* Strategi for

stimulering av leselyst och leseferdighet 2003–2007 och sedermera det s.k. Leseåret det efterföljande Leselyftet samt den federala regeringens initiativ No child left behind i USA (se vidare bilaga 3). Gemensamt för flera av dessa initiativ är att det satts upp tydliga mål för förbättringar som ska följas upp inom en viss tidsperiod och att frågan lyfts upp på den politiska agendan, samtidigt som en bred uppsättning civilsamhälles- och frivilligaktörer involverats. Stora ansträngningar har i dessa fall också gjorts för att insatserna ska vara baserade på kunskap från forskarsamhället och praktiskt verksamma. I det här sammanhanget är också den i Storbritannien nyligen inrättade All Party Parliamentary Group on Literacy ett intressant exempel. Den arbetar med att höja kunskapen om läsningens betydelse och främja kännedom om vetenskapliga rön och goda exempel i parlamentet.

Vi menar att det även i Sverige är viktigt att sätta ökat fokus på läsningens betydelse och att förankra de åtgärder som krävs i breda delar av samhällslivet. Det är viktigt att öka medvetenheten bland beslutsfattare på både nationell och lokal nivå om vilka effekter på läsningen olika beslut kan ha och att nå samsyn om grundläggande prioriteringar. Det är också viktigt att tydligt involvera biblioteks-företrädare, det civila samhället och de många andra intressenter som på olika sätt arbetar med dessa frågor. Vidare är det av stor betydelse att insatser på olika politikområden kan ses i ett sammanhang. Grundläggande är de insatser som görs inom utbildningspolitiken och, vad gäller tillgång till litteratur, inom kulturpolitiken. Frågor om läsande och delaktighet har också viktiga kopplingar till socialpolitik och funktionshindersfrågor. I förlängningen har frågan även betydelse för en rad andra politikområden som näringspolitiken.

Mot denna bakgrund föreslår vi att regeringen som en utgångspunkt för läslyftet för riksdagen lägger fram grundläggande mål som uttrycker ambitionen att vända den negativa utvecklingen. Det övergripande målet bör vara att alla i Sverige, oavsett bakgrund och förutsättningar, ska ha god läsfärdighet och möjlighet att ta del av litteratur. För att det övergripande målet ska kunna nås föreslår vi tre delmål som ska vara uppnådda senast 2018. För det första att läsfärdigheten och motivationen att läsa bland barn och unga ska avsevärt förbättras och ha ökat mätbart jämfört med i dag, särskilt i grundskolans tidiga årskurser. För det andra att fler barn och unga än i dag regelbundet ska ta del av både fack- och skönlitteratur. För det tredje att kunskapen om läsningens betydelse för utbildning

och delaktighet i samhällslivet ska öka i alla grupper som i dag läser i liten utsträckning.

Den första prioriteringen måste vara att läsfärdigheten och motivationen att läsa förbättras bland barn och unga. Det gäller särskilt i grupper som i undersökningar visat sig halka efter i läsutvecklingen, bl.a. gruppen pojkar generellt men även barn från socioekonomiskt svaga familjer och barn som har föräldrar som talar andra språk än svenska i hemmet. Särskilt viktigt är det att dessa förbättringar kan iaktas hos yngre barn och redan i grundskolans tidiga årskurser. Vidare är det viktigt att uppmärksamma de förutsättningar som gäller för barn och ungdomar med funktionshinder som dyslexi.

En förutsättning för att utveckla god läsförståelse är aktiv läsning. Särskilt skönlitteratur är av stor betydelse för att barn och unga ska känna lust till att läsa och utveckla en läsning som bidrar till mer avancerad läsförståelse. Därför bör det andra målet vara att fler barn och unga regelbundet tar del av litteratur av olika slag, både fack- och skönlitteratur. Även i denna del är det särskilt viktigt att insatser riktas mot grupper som i dag tar del av litteratur i mindre utsträckning än genomsnittet.

Vidare är det väl dokumenterat att de ungas läsning hänger nära samman med vuxengenerationens vanor. För att kunna vända utvecklingen behövs därför även insatser för att minska skillnaderna i befolkningen i stort vad gäller kunskap om läsningens betydelse. Om inte vuxna i barnens omgivning uppfattar att det finns ett värde i litteratur och själva läser, eller om vuxna inte läser för mindre barn, är det svårt att vända den negativa trenden vad gäller läsfärdighet. Även om ett stort ansvar ligger på det allmänna skolväsendet att ge alla barn likvärdiga förutsättningar, krävs också en medvetenhet om läsningens betydelse i hemmet. Vi föreslår därför att det tredje målet ska vara att kunskapen om läsningens betydelse för utbildning och delaktighet i samhällslivet ska öka i alla grupper som i dag läser i liten utsträckning.

De mål vi föreslagit representerar åtaganden för det allmänna som det är viktigt att så många som möjligt sluter upp bakom, därför menar vi att de bör beslutas av riksdagen. Målen bör dels vara vägledande för de statliga myndigheternas arbete men även kommunerna är viktiga i denna fråga och bör omfattas. Vidare kan målen även inspirera aktörer i det civila samhället och bidra till att ge frågan ett bredare genomslag i folkrörelser och föreningsliv.

En parlamentarisk beredning för läsllyftet

För att följa arbetet med läsllyftet och bedöma om målen nås föreslår vi att regeringen tillsätter en parlamentarisk beredning, organiserad som en kommitté, som till sig kan knyta experter på läsutveckling, läsvanor och litteratur. Beredningen för läsllyftet bör ges i uppdrag att följa utvecklingen på området utifrån tillgängliga indikatorer samt med lämpliga intervall bedöma måluppfyllelsen och effekterna av implementerade reformer. Särskilt viktigt är att beredningen kan följa och bedöma effekterna av de stora reformer som genomförts på det utbildningspolitiska området ur ett läsperspektiv. Vidare bör beredningen ges mandat att lämna förslag till ytterligare åtgärder för att nå målen.

Att den föreslagna beredningen har goda möjligheter att inhämta expertkunskap inom ramen för sitt uppdrag är viktigt. Området är komplext och det kommer att krävas en samlad bedömning utifrån olika studier för att följa utvecklingen. En beredning av den typ vi föreslår är också viktig just som arena för möten mellan beslutsfattare och experter. Beredningens uppgift bör dock inte vara att bedriva utvärderingsverksamhet på det sätt sektorsansvariga myndigheter gör, utan att sammanställa och dra slutsatser av den kunskap som skapas i vetenskapssamhället och inom myndighetssfären.

Läsombud för att stärka litteraturens ställning i förskolan

Förslag: I syfte att stärka litteraturen och läsningen i förskolan föreslår vi att Statens skolverk får i uppdrag att, i samråd med folkbiblioteken och Centrum för lättläst, initiera en försöksverksamhet med läsombud i förskolorna.

Forskningen visar att det är av mycket stor vikt att barn tidigt får möta litteratur för att senare i livet kunna uppnå god läsförmåga. Många barn växer upp utan att det regelbundet läses för dem i hemmet och i många hem finns endast bristfällig tillgång till litteratur. Det finns indikationer på att antalet barn som inte regelbundet får ta del av högläsning i hemmet ökar.

Cirka 83 procent av alla barn i åldern 1 till 5 år i Sverige går i förskolan. Förskolan kan därför ha en betydelsefull utjämnande effekt när det gäller barns möjlighet att tidigt i livet få möta

litteraturen oavsett social bakgrund. Kvalitetsgranskningar från Statens skolinspektion visar dock att kvaliteten på det pedagogiska innehållet i förskolan varierar i Sverige, bl.a. vad gäller arbetet med litteratur och läsning. I vissa förskolor är kunskapen om barns språkutveckling och medvetenheten om t.ex. högläsningens betydelse låg. Det är därför angeläget att Statens skolverk inom ramen för sitt uppdrag stödjer kommuner och andra huvudmän för förskolor i utvecklingen av arbetet med litteratur och läsning.

En viktig del i detta är enligt vår bedömning att det finns engagerade och kompetenta personer på förskolorna som kan inspirera övrig personal och driva på utvecklingsarbetet. Vi föreslår därför att Skolverket initierar en försöksverksamhet med läsombud på svenska förskolor. Vi tror att det behövs att en anställd på varje förskola får ett särskilt ansvar för att ge stöd till de andra i personalgruppen och dessutom har kontakt med bibliotek och andra intressenter i frågor som rör läsning. En sådan person tror vi skulle vara en viktig resurs i förskolornas pedagogiska arbete med litteratur och läsning.

Många förskolor arbetar i dag nära folkbibliotek och i vissa förskolor finns redan läs- eller bokombud. Till exempel Lunds kommun har en framgångsrik försöksverksamhet där bokombuden samarbetat med folkbibliotekens barnbibliotekarier. Vi ser ett utökat samarbete med folkbiblioteken som en central del i utvecklingsarbetet och en viktig uppgift för läsombuden.

Centrum för lättläst har sedan flera år tillbaka byggt upp en verksamhet med över 5 000 läsombud runt om i Sverige. Dessa läsombud finns framförallt på äldreboenden och gruppboenden för personer med funktionsnedsättning. Erfarenheterna från Centrum för lättläst är att detta är en verksamhet som med relativt små ekonomiska resurser kan ge goda resultat. Skolverket torde kunna använda sig av den kunskap som finns på Centrum för lättläst om rekrytering, utbildning och nätverksbyggande. Centrum för lättlästs läsombud är organiserade i regionala nätverk och i ett nationellt nätverk. Utbildning av läsombuden sker genom att Centrum för lättläst har köpt tjänsten från studieförbundet (se vidare kapitel 4).

Vi föreslår mot denna bakgrund att Skolverket får i uppdrag att, i samråd med folkbiblioteken och Centrum för lättläst, initiera en försöksverksamhet med läsombud på förskolor i valda regioner. Om denna försöksverksamhet visar sig vara framgångsrik bör systemet med läsombud utvidgas till hela landet.

Kompetensutveckling för lärare

Bedömning: Lärarnas kunskaper om litteratur, och särskilt barn- och ungdomslitteratur, samt litteraturdidaktiska metoder behöver stärkas. Framtida satsningar på förskole-, grund- och gymnasielärarnas kompetensutveckling bör inriktas på att vidareutveckla lärarnas kunskaper på dessa områden.

Forskningen om vad som gör framgångsrika skolor framgångsrika är entydig: pedagogerna är de enskilt viktigaste resurserna för att nå goda skolresultat. Samtidigt visar den senaste PISA-undersökningen att den främsta anledningen till att svenska elever presterar sämre i dag än tidigare är att de läser allt mindre på grund av minskad läslust. Mot bakgrund av denna utveckling menar vi att resurser bör sättas in för att ge lärarna bättre möjligheter att främja elevernas läsning och intresse för litteratur.

Enligt 2 kap. 34 § skollagen (2010:800) är det huvudmännens som ska se till att personalen vid förskole- och skolenheterna ges möjligheter till kompetensutveckling. Statliga satsningar som syftar till att stärka lärarnas kompetens har samtidigt initierats, som Lärarlyftet, Förskolelyftet samt Läsa-skriva-räkna-satsningen. För att förbättra läsningen bland barn och unga krävs dock ytterligare insatser för att framförallt stärka lärarnas kunskaper om olika metoder och inspirerande litteratur. Framgångsrik undervisning i läsförståelse kräver dels att lärarna har kännedom om flera olika pedagogiska metoder då eleverna har olika förutsättningar och dels att de själva är aktiva läsare med stor kunskap om vilka texter som är bra och som kan fungera stimulerande. Som visats i kapitel 3 saknar dock lärarna ofta relevanta verktyg för sin undervisning, särskilt i fråga om barn- och ungdomslitteratur och litteraturdidaktiska förhållningssätt.

Det finns i dag ett antal insatser som syftar till kompetensutveckling i dessa delar och som innefattar spridandet av goda exempel. Till exempel finns det i många kommuner språk-, läs- och skrivutvecklare som också samlas i ett nätverk administrerat av Statens skolverk. Som påpekas i kapitel 3 har dessa i många fall varit viktiga för att utveckla läs- och skrivmetoder i skolorna. Språk-, läs- och skrivutvecklarna har i stor utsträckning varit finansierade genom den statliga Läsa-skriva-räkna-satsningen. Denna satsning avslutas 2012 och det är osäkert vad som kommer

att hända med de kommunala språk-, läs- och skrivutvecklarna. Det är enligt vår mening av stor vikt att den verksamhet som byggts upp fortsätter att utvecklas och sprids till fler kommuner.

I ett nytt uppdrag till Skolverket inom ramen för satsningen att främja jämställdhet inom skolväsendet betonas också att elevers språk, läs- och skrivutveckling har avgörande betydelse för hur väl eleverna lyckas nå målen i alla skolans ämnen och att Skolverket därför ska ge förskollärare och lärare möjlighet att utveckla metoder för sin undervisning. Det är av stor betydelse att Skolverket inom ramen för denna satsning kan sprida pedagogiska metoder som ger bättre språk- och läsförståelse och fokuserar på att eleverna ska vara aktiva läsare.

Vi har i uppdrag att bedöma om det på skolområdet behövs särskilda insatser för fortbildning och för att utveckla lärande exempel på textval och boksamtal. Utifrån den analys som redovisas i kapitel 2 och 3, och av de skäl som angetts ovan, menar vi att det är tydligt att det behövs insatser för att ge pedagogerna bättre verktyg att arbeta med systematiska samtal om litteratur. Många lärare behöver också djupare kunskaper om litteratur och särskilt barn- och ungdomslitteratur för att kunna välja lämpliga texter. Däremot anser vi inte att dessa insatser enbart bör fokusera på boksamtal utan att det är viktigt att olika metoder för att arbeta med läsförståelsestrategier kan prövas. Mot denna bakgrund är vår bedömning att framtida satsningar på förskole-, grund- och gymnasielärarnas kompetensutveckling bör inriktas på att ge lärarna ökad kunskap om litteratur, och särskilt barn- och ungdomslitteratur, samt litteraturredaktiska metoder.

Samtliga elever bör ha tillgång till skolbibliotekarier

Förslag: För att tydliggöra att skolbibliotek ska vara en pedagogisk resurs i lärandet och främja elevernas intresse för läsning föreslår vi att det i 9 kap. skolförordningen (2011:185) införs en bestämmelse som anger att huvudmännen ska sträva efter att skolbiblioteken är bemannade med bibliotekarier som har kompetens att vara ett stöd till elever och lärare i det läsfrämjande och pedagogiska arbetet. En likalydande bestämmelse bör införas i 4 kap. gymnasieförordningen (2010:2039).

Vi föreslår även att Statens skolverk får i uppdrag att utvärdera om de skolbibliotek som finns fungerar som en pedagogisk resurs, stödjer elevernas lärande och främjar intresse för läsning och litteratur.

I 2 kap. 36 § skollagen (2010:800) finns sedan 2010 krav på att samtliga elever inom grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolans ska ha tillgång till bibliotek. För att skolbiblioteken ska kunna uppfylla de intentioner regering och riksdag gett uttryck för när bestämmelsen infördes och vara effektiva verktyg för ökad läsning och förbättrad läsfärdighet bör skolbiblioteken ha personella resurser kopplade till sin verksamhet. Ett skolbibliotek utan personal blir en boksamling som förlorar sin roll i det pedagogiska och läs- och litteraturfrämjande arbetet.

En kvalificerad skolbibliotekarie kan även vara en resurs i det övriga pedagogiska arbetet, medverka i t.ex. boksamtal och fungera stödjande för klassrumsundervisningen. Internationell forskning visar att skolbibliotekarier kan vara mycket effektiva vad gäller att öka läsfärdigheten bland unga. Skolbibliotek utan skolbibliotekarier har inte alls samma positiva effekt som skolbibliotek med kvalificerad personal.

Elever i samma ålder befinner sig ofta på olika nivå i läsningen. Detta innebär att elever behöver hjälp att hitta litteratur som passar och kan fungera inspirerande. Lärarna saknar dock ofta den tid som krävs för att vara det stöd som de enskilda eleverna behöver. I dagens skola finns även många elever som har behov av litteratur på

andra språk eller i andra format, som DAISY.² Lärare har inte alltid möjlighet att på bästa sätt hjälpa elever med denna typ av särskilda behov. Skolbibliotekarier kan i många fall fylla denna roll och hjälpa den enskilde eleven att hitta litteratur som väcker läslust samt vara en viktig länk mellan lärare och skolbibliotek.

Samhället ställer i ökad utsträckning krav på att alla medborgare kan hitta, tolka, förstå och värdera information digitalt på internet. Som framgår i kapitel 2 är svenska elever bättre på att ta till sig text i detta format än när det gäller traditionell läsning. Det betyder dock inte att denna kunskap inte behöver utvecklas ytterligare. Skolbibliotekarier kan även vara en viktig resurs i detta avseende och arbeta med informationskompetens som är viktig för måluppfyllelsen i många ämnen.

Tillgången på skolbibliotekarier måste kunna anordnas på olika sätt beroende på lokala förutsättningar. En liten skola på landsbygden har andra förutsättningar och andra behov än en stor skola i en större stad. Det bör finnas möjligheter till mer samarbeten mellan olika skolor och mellan skolor och folkbibliotek.

Den reformerade skollagen håller nu på att implementeras. Vi är medvetna om att den nya skollagen innebär stora förändringar för skolan och att det därför inte kan förväntas att den redan i dag nått reformernas syfte. Det finns dock tydliga indikatorer om att statens intentioner med skolbibliotek behöver förtydligas. Därför bör regeringen i skolförordningen (2011:185) och gymnasieförordningen (2010:2039) införa bestämmelser om att huvudmännen ska sträva efter att skolbiblioteken är bemannade med bibliotekarier som har kompetens att vara ett stöd till elever och lärare i det läsfrämjande och pedagogiska arbetet.

Vår förhoppning är att den nuvarande regleringen tillsammans med vårt förslag till tillägg i skol- och gymnasieförordningen innebär att skolbiblioteken blir den viktiga resurs som de bör kunna vara. För att tillförsäkra sig om att skolbibliotekens verksamhet når upp till förväntningarna bör regeringen ge Skolverket i uppdrag att utvärdera om intentionerna med lagen uppfylls, dvs. att utvärdera om de skolbibliotek som finns fungerar som en pedagogisk resurs, stödjer elevernas lärande och främjar intresse

---

² DAISY är en förkortning av Digitalt Anpassat Informationssystem och är ett standardformat för att läsa upp digital text. Verkyget finns som applikation till smarta telefoner och kan användas i persondatorer. Syftet är att göra tryckt text tillgänglig för personer som är blinda eller har läsinlärningsproblem.

för läsning och litteratur. Om intentionerna inte uppfylls bör regeringen överväga att skärpa regleringen så att kraven på skolbibliotek i skollagen uttryckligen även omfattar krav på skolbibliotekarier.

Läs- och litteraturfrämjande i kultursamverkansmodellen

Förslag: Folkbibliotekens och andra lokala och regionala aktörers utvecklingsarbete på litteratur- och läsfrämjandeområdet bör stärkas. Därför bör staten tydliggöra att läs- och litteraturfrämjande ska vara en del i kulturplanerna som tas fram inom ramen för kultursamverkansmodellen, och att statliga medel för detta ändamål fördelas till landstingen. Vi föreslår att detta uttrycks genom ett tillägg i 8 § förordningen (2010:2012) om fördelning av vissa statsbidrag till regional kulturverksamhet.

Som en konsekvens av detta föreslår vi att de riktade statsbidragen till inköp av barn- och ungdomslitteratur, lokala och regionala läsfrämjandeprojekt och huvuddelen av stödet till litterära evenemang upphör och att 17 miljoner kronor omfördelas från dessa statsbidrag till kultursamverkansmodellen.

För att stärka det läsfrämjande arbetet på regional och lokal nivå föreslår vi att läsfrämjande insatser och litteratur ska ingå i kultursamverkansmodellen. Redan i dag är biblioteksverksamhet en del i samverkansmodellen. Inom ramen för samverkansmodellen finns även stöd till kulturfrämjande verksamhet. Att föra in läs- och litteraturfrämjande verksamhet i modellen kan ur detta perspektiv ses som naturligt. De läsfrämjande verksamheter och de litterära evenemang som i dag får stöd av Statens kulturråd är framför lokala eller regionala. Vi anser därför att beslut om stöd till dessa verksamheter i högre utsträckning bör fattas lokalt och regionalt.

Folkbiblioteken arbetar i ökad utsträckning aktivt läsfrämjande. De samarbetar ofta med skolor, förskolor, BVC och andra aktörer och får sammantaget ses som de lokala motorerna i det läsfrämjande arbetet. Folkbiblioteken har dock inte samordnat sina läsfrämjande insatser i tillräckligt stor utsträckning. Detta har inneburit att folkbiblioteken ofta genomför läsfrämjande insatser i liten skala. Att läsfrämjande insatser lyfts fram av staten som ett

prioriterat område inom ramen för samverkansmodellen och att det tillskjuts medel för ändamålet bör få till följd att dessa insatser uppmärksammas i större utsträckning regionalt och att den regionala samordningen förbättras. Den enkätundersökning som vi genomfört har visat kultursamverkansmodellen redan i dag fått sådana positiva effekter i flera län/regioner. Eftersom landstingen samråder med kommunerna, det professionella kulturlivet och det civila samhället inom ramen för den regionala fördelningen av medel finns det goda möjligheter till samverkan i dessa frågor.

Även andra litteraturfrämjande insatser som stöd till litterära evenemang bör ingå i kultursamverkansmodellen. I likhet med de läsfrämjande insatserna är de litterära evenemangen framförallt lokala och regionala angelägenheter. Om de ingår i kultursamverkansmodellen har det fördelen att beslutsfattandet hamnar närmre projektägarna. I dag kräver Kulturrådet att arrangörer av litterära evenemang har lokal eller regional medfinansiering. Genom detta förslag stärks ytterligare förankringen lokalt och regionalt. Kulturrådet bör dock även fortsättningsvis ge stöd till litterära evenemang som ökar det internationella litterära utbytet och är av särskild nationell betydelse.

Samverkansmodellen innebär att de kulturpolitiska besluten i allt högre utsträckning fattas på regional nivå vilket också bör kunna vara till gagn för biblioteken och det läsfrämjande arbetet. Biblioteksverksamheten har enligt vad utredningen inhämtat ofta blivit bättre synliggjord och därigenom fått ökat stöd regionalt och lokalt i och med införandet av kultursamverkansmodellen. Att även betona litteratur och läsfrämjande insatser i kultursamverkansmodellen bör medföra att dessa frågor får ökad uppmärksamhet i det regionala och lokala utvecklingsarbetet. Det möjliggör satsningar på utvecklingsfrågor som är viktiga lokalt och regionalt, t.ex. fristadsförfattare.

Finansiering av förslaget och omfördelning inom anslag 3.1

I och med att litteratur- och läsfrämjandefrågor av lokal eller regional karaktär ska behandlas inom ramen för kultursamverkansmodellen föreslår vi att modellen förstärks med 17 miljoner kronor. Detta innebär att regionerna och kommunerna får en större frihet att disponera dessa medel till vad de anser är lämpligt, från kurser i litteraturförmedling till inköp av medier i nya tekniska

format.³ Samtidigt bör staten inom ramen för modellen fortfarande kunna följa upp det lokala arbetet med t.ex. läsfrämjandeplaner. Förstärkningen av kultursamverkansmodellen bör finansieras genom att vissa direkta statsbidrag under anslag 3:1, som i stor utsträckning gått till kommunal och lokal/regional verksamhet, samtidigt upphör. Vi föreslår att statsbidragen till inköp av barn- och ungdomslitteratur, till litterära evenemang som främst är av lokalt intresse och till lokala och regionala läsfrämjandeprojekt tas bort som en del av reformen.

Inköpsstödet infördes under den ekonomiska krisen på 1990-talet, främst i syfte att ge kommunerna incitament att bibehålla nivån på medieanslagen till biblioteken (se kapitel 4). Stödet är riktat till inköp av litteratur för barn- och unga och uppgår i dagsläget till ungefär 24 miljoner kronor per år. Stödet har haft flera goda effekter och bl.a. kunnat användas för att få kommunerna att arbeta med läsfrämjandeplaner. Detta riktade statsbidrag har dock förlorat i betydelse eftersom det inte längre är självklart att denna typ av medieinköp är den del av verksamheten som bäst behöver stöd. I och med att hela området litteratur, bibliotek och läsning blir en del av samverkansmodellen är det också rimligt att staten diskuterar ambitioner och prioriteringar med regionala och lokala företrädare inom ramen för modellen. Det gäller även stöd till litterära evenemang som främst är av lokalt intresse och lokala och regionala läsfrämjandeprojekt. Bidragen på dessa områden uppgår i dagsläget till totalt kring 14 miljoner kronor.

De föreslagna förändringarna innebär sammantaget att cirka 38 miljoner kronor frigörs varav en stor andel istället bör fördelas genom samverkansmodellen (17 miljoner kronor). I övrigt är vårt förslag att medlen omprioriteras inom ramen för anslag 3:1, bl.a. för att samordna och finansiera större läsfrämjandeinsatser av nationellt intresse (16 miljoner kronor) och för ett utökat stöd till evenemang i bokhandeln (1 miljon kronor) samt för att förstärka insatserna för internationellt utbyte (3 miljoner kronor). Dessa förslag behandlas utförligare nedan. Till detta ska även läggas att det även fortsättningsvis är nödvändigt med ett visst stöd till litterära evenemang på nationell nivå, bl.a. när det gäller större arrangemang med fokus på internationellt utbyte. För detta föreslår vi att 1 miljon kronor reserveras.

---

³ Flera intressanta exempel på sådana utvecklingsmöjligheter finns i Svensk biblioteks-förenings rapport *Läsfrämjande – förnyelse behövs!* (2008).

Samordning av läsfrämjande insatser utanför skolan

Förslag: I syfte att stärka det läsfrämjande arbetet föreslår vi att Statens kulturråd ges i uppdrag att ta initiativ till, samordna och följa upp läsfrämjande insatser av nationellt strategiskt intresse. I anslutning till det förändrade uppdraget bör Kulturrådet efter samråd med andra berörda parter även ta fram en ett handlingsprogram för det läsfrämjande arbetet utanför skolan som kan ligga till grund för prioriteringar. Uppdraget bör finansieras genom de omprioriteringar inom anslag 3:1 som beskrivits ovan. Cirka 16 miljoner kronor bör användas för ändamålet.

Det finns i dag ingen samlande nationell aktör som kan ta initiativ till, samordna och följa upp läsfrämjande insatser utanför skolan. Nästan allt läsfrämjande arbete bedrivs lokalt, vilket förvisso många gånger är en stor fördel eftersom det leder till större kännedom om de lokala behoven. Samtidigt innebär det att erfarenhetsutbytet blir lidande, att större nationella eller flerregionala satsningar uteblir, liksom att läsfrämjandeprojekt sällan utvärderas. Mot denna bakgrund menar vi att det behövs en nationell aktör som kan initiera projekt, på egen hand eller tillsammans med andra, och som kan stå för kunskapsförmedling, resurser och samordning och därigenom driva på utvecklingen. Behovet av sådan nationell resurs blir särskilt angelägen när läsfrämjande och litteratur införs i samverkansmodellen.

Kulturrådet fördelar medel till läsfrämjande insatser och är redan i dag drivande i större nationella satsningar (som ALMA och läsambassadören). Vi föreslår att Kulturrådets uppdrag utökas och förändras genom att bidragsfördelningen utvecklas så att Kulturrådet blir en aktiv medägare till de projekt de är med och finansierar och att myndigheten får en mer aktiv roll i det läsfrämjande arbetet genom att ta egna initiativ.

Kulturrådet bör ges i uppdrag att ta initiativ till, samordna och följa upp läsfrämjande insatser av nationellt strategiskt intresse. I detta bör ligga att myndigheten själv deltar som en part eller projektägare i de satsningar som genomförs. Övriga parter kan t.ex. vara andra myndigheter, bibliotek och folkbildningsorganisationer, intresseföreningar, branschorganisationer och kommuner. Särskilt folkbildningsrådet bör vara en viktig strategisk part i detta. Av sär-

skild betydelse är att Kulturrådet med detta uppdrag får möjlighet att aktivt verka för att projekt som initierats i mindre skala och visat sig vara framgångsrika, kan spridas till fler och ”skalas upp” på nationell eller regional nivå. Exempel på verksamhet som på detta sätt kan bli nationell verksamhet med Kulturrådet som aktiv part är de många verksamheter runt om i Sverige som ser till att alla nyfödda barn får ett bokpaket. Kulturrådet kan inom ramen för sitt nya uppdrag exempelvis driva en svensk variant på de internationellt framgångsrika Bookstart-projekten (se bilaga 3).

I det utökade uppdraget bör också ingå att i samråd med andra berörda parter ta fram ett nationellt handlingsprogram för läsfrämjande utanför skolan som kan ligga till grund för prioriteringar. Inom ramen för programmet bör målgrupper som är särskilt viktiga i de läsfrämjande insatserna pekas ut och framgångsrika metoder i det läsfrämjande arbetet lyftas fram. Programmet bör också kunna fungera som vägledning för bibliotek, folkbildningen och andra aktörer som verkar på det läsfrämjande området utanför skolan. Programarbetet bör bedrivas öppet och i samråd med biblioteken och folkbildningens aktörer. Ett syfte med ett nationellt handlingsprogram är att det ska kunna leda till en fördjupad dialog och stimulera till ökade insatser även utanför det allmänna. En målsättning bör vara att utveckla synergierna mellan nationella insatser och det arbete som bedrivs lokalt/regionalt och kommer till uttryck i arbetet med framtagande och uppföljning av de regionala kulturplanerna.

Regeringen bör ge Kulturrådet i uppdrag att, utifrån de nationella mål som vi föreslår och det nationella handlingsprogrammet, följa upp och utvärdera de läsfrämjandeprojekt som genomförs. Ett stort problem i dag är bristen på vederhäftiga utvärderingar av olika insatser. En viktig uppgift bör vara att etablera bättre metoder för detta i samråd med forskare på området och att återföra den kunskap som genereras till läsfrämjandeaktörer runt om i landet. Kulturrådets utvärdering bör tillsammans med den uppföljning som Statens skolverk gör på skolområdet även fungera som underlag för den parlamentariska beredning som vi föreslår.

En särskild referensgrupp bör kopplas till Kulturrådets läsfrämjande arbete. Referensgruppen kan bistå myndigheten i bedömningen av projekt och i arbetet med ett nationellt handlingsprogram. Referensgruppen, som lämpligen inrättas av myndigheten själv, bör bestå av företrädare för t.ex. Statens skolverk, bibliotek

och folkbildningsorganisationer, författare, förläggare och läsforskare.

Vi föreslår att det nya och utökade uppdraget finansieras genom de omprioriteringar inom anslag 3:1 som beskrivits ovan (se s. 409). Cirka 16 miljoner kronor bör användas för ändamålet. Detta bör bl.a. innebära att cirka fem nya tjänster kan tillföras Kulturrådets arbete med att koordinera och följa upp läsfrämjande verksamhet.

Stärk folkbildningens roll i det läsfrämjande arbetet

Förslag: I syfte att stärka det läsfrämjande arbetet i det civila samhället och för att öka samverkan mellan t.ex. bibliotek och det civila samhället föreslår vi att medel särskilt avsätts till folkbildningens läsfrämjande arbete. Av det statliga stödet till studieförbunden på 1,6 miljarder kronor bör 30 miljoner kronor avsättas till läsfrämjande verksamhet inom folkbildningen. Dessa medel bör fördelas av Folkbildningsrådet som ett projektbidrag för planerad verksamhet och finnas som en anslagspost under anslaget 14:1 Bidrag till folkbildningen.

Folkbildningen och folkbiblioteken springer ur samma idé om att bildning är till gagn för individen såväl som samhället i stort. De tidiga folkbildningsorganisationerna startade även de första folkbiblioteken. Folkbiblioteken och studieförbunden har sedan det tidiga 1900-talet utvecklats åt olika håll. Denna utveckling har till viss del varit ett resultat av statlig styrning i form av ett bidragssystem till studieförbunden som inte premierar kvalitet eller samverkan mellan studieförbund och mellan studieförbund och folkbibliotek. Folkbildningen engagerar i dag miljontals människor i Sverige och bedriver många gånger i skymundan ett bildningsarbete som är av stor betydelse för individers personliga utveckling och för samhället i stort. För att nå de mål om ett läsluft för Sverige som vi föreslagit tror vi att det krävs att såväl bibliotek som folkbildning engageras än mer i arbetet. Utan den stora resurs som folkbildningen utgör tror vi inte att målen kommer att nås.

Det finns flera verksamheter som i dag inte får statligt stöd då verksamheten inte passar in i de strikta formkrav som finns för bidraget till studieförbunden och inte längre kan betecknas som

utvecklingsprojekt och därigenom få läsfrämjandebidrag från Kulturrådet. Statsbidraget till folkbildningsverksamhet fördelas av Folkbildningsrådet och bygger på kvantitativa kriterier och formkriterier. Detta har i flera avseenden varit negativt för det läsfrämjande arbetet då det inneburit att studieförbunden inte har prioriterat läsfrämjande verksamheter som inte passar den form som statsbidraget kräver. Exempel på verksamheter som studieförbunden i dag inte bedömt att de har möjlighet att finansiera i tillräcklig utsträckning är Läs för mig pappa, arbetsplatsbibliotek och vägkrogsbibliotek. Vidare har flera folkbibliotek uppgett att det har varit svårt att samarbeta med studieförbund på grund av de strikta formkrav som studieförbunden stipulerar.

Vi anser att en modern folkbildning ska vara fri och frivillig men samtidigt behöver den tydligt inriktas på befolkningens bildningsbehov. I en tid där klyftorna mellan de som läser och de som inte läser ökar och läsfärdigheten bland unga minskar bör folkbildningens aktörer kunna vara centrala i att stärka intresset och motivationen för läsning och litteratur i grupper som inte eller sällan läser. Studieförbunden som samordnare av det civila samhällets bildningsverksamhet har en potential som sträcker sig längre än vad som är fallet i dag.

För att de statliga medlen för folkbildning och läsfrämjande ska kunna användas effektivt krävs att det civila samhället och folkbiblioteken samverkar nationellt, regionalt och lokalt. I dag saknas en nationell statlig part som kan driva på en sådan samverkan. Regionalt ser det olika ut beroende på vilka resurser länsbiblioteken har. På den lokala nivån fungerar oftast samarbetet bäst, det är där det läsfrämjande arbetet framförallt utförs. Den statliga styrningen har dock inte uppmuntrat till sådant samarbete då bidragen och styrningen till det civila samhället och till biblioteken inte är samverkande.

För att lyckas vända utvecklingen till en situation där klyftorna minskar mellan de grupper som läser respektive inte läser krävs en nationell part som samordnar folkbildningens läsfrämjande verksamhet och som har möjlighet att driva läsfrämjande verksamhet. För att studieförbunden ska ta det ansvar som efterfrågas krävs ett annat, och mindre formstyrt bidragssystem för läsfrämjande verksamhet. Mot denna bakgrund är vårt förslag att en särskild anslagspost inrättas för läsfrämjande verksamhet inom ramen för folkbildningen under anslag 14.1 Bidrag till folkbildningen. Bidragen bör kunna fördelas med stöd av förordningen (1991:977)

om statsbidrag till folkbildningen, men i de villkor Folkbildningsrådet ställer upp bör det tydliggöras att statsbidraget inte ska styras av form eller kvantitet utan av kvaliteten på den läsfrämjande verksamheten.

Ett syfte med ett sådant specialdestinerat bidrag är att det borde leda till att studieförbunden utvecklade sin läsfrämjande verksamhet och att de får större möjligheter att inleda samarbeten med folkbiblioteken. På sikt skulle det även kunna innebära att banden mellan folkbibliotek och studieförbund stärks. Det är viktigt att det föreslagna stödet inte ersätter de många viktiga litteratur- och läsfrämjande insatser som i dag får statsbidrag och genomförs av studieförbunden, exempelvis läsecirklar och kulturarrangemang i form av författarsamtal osv. Statsbidraget till folkbildningen fördelas i efterhand, dvs. stödet ges för genomförda insatser. Vi föreslår att detta stöd ska ges som ett projektbidrag för planerade insatser vilket vi tror kan innebära att studieförbunden blir mer benägna att satsa på ny verksamhet.

Vi anser att Folkbildningsrådet bör fördela dessa medel då de i myndighets ställe fördelar statsbidrag till folkbildningen. För att statens resurser till läsfrämjande ska fungera effektivt anser vi att Folkbildningsrådet bör samverka med Statens kulturråd i strategiska frågor om läsfrämjande.

Stöd till evenemang i bokhandeln

Förslag: Det stöd till evenemang i bokhandeln som införts på prov under 2012 bör fortsätta och vidareutvecklas genom att 1 miljon kronor per år omprioriteras för ändamålet inom anslag 3:1. Den miljon som avsatts tillfälligtvis för detta stöd bör också under kommande två år användas för ändamålet.

Som påpekats ovan finns det för att främja läsandet ett stort värde i att ett brett urval böcker är synliga i offentliga rum där människor ofta vistas. Biblioteken har en viktig roll i detta avseende, men bokhandeln är också för många en naturlig plats att möta litteraturen som det finns skäl att värna. Många bokhandlar har även en viktig roll som arrangör av evenemang kring litteratur och läsning. Som visats i kapitel 8 är den fysiska bokhandeln inne i en svår omställningsperiod där både små bokhandlar på mindre orter och

större välsorterade "kulturbokhandlar" gör svaga resultat. Utvecklingen beror bl.a. på konkurrens från internethandeln och, vad gäller bästsäljare, från varuhus och dagligvaruhandel.

Det stöd till evenemang i bokhandeln som på utredningens förslag införts på prov under 2012, har visat sig vara efterfrågat och stödet har fått en god spridning över landet. Förhoppningen är att detta stöd, trots att det är litet, ska kunna bidra till affärsutveckling i branschen och fungera stödjande för bokhandlar som arbetar aktivt med författarbesök och evenemang. Relativt sett få aktörer har dock kunnat få del av stödet då resurserna varit begränsade. Mot denna bakgrund föreslår vi att stödet fortsätter och vidareutvecklas genom att 1 miljon kronor per år omprioriteras för ändamålet inom anslag 3:1 på det sätt som föreslagits ovan (se s. 409). Den miljon som avsatts tillfälligtvis för detta stöd bör också under kommande två år användas för ändamålet.

Möjligheter för folkbiblioteken att arbeta aktivt med e-böcker

Bedömning och förslag: Det är viktigt att biblioteken kan hantera avtal om nyttjande av upphovsrättsligt skyddad litteratur i elektroniska format. Enskilda folkbibliotek saknar i dag sådana resurser och vår bedömning är att huvudmännens samarbetsorganisation, Sveriges Kommuner och Landsting, är bäst lämpad att träda in som avtalspart gentemot rättighetshavarna. Staten bör kunna bistå i en sådan utveckling.

Förslaget är även att Kungl. biblioteket ges i uppdrag att möjliggöra för externa distributörer att tillhandahålla e-resurser via den nationella katalogen Libris och att säkerställa att upphovsrättsligt fri e-litteratur finns tillgänglig denna väg för förmedling via det allmänna biblioteksväsendet.

Det är viktigt att folkbiblioteken i framtiden i ökad utsträckning kan tillhandahålla elektronisk litteratur. För biblioteken är det en central utvecklingsfråga i ett alltmer digitaliserat samhälle. Ur medborgarnas synvinkel är det av betydelse att biblioteken kan bidra med fri och opartisk tillgång till information och t.ex. erbjuda lagliga alternativ till illegal fildelning. Det är dock viktigt att de modeller för arbetet med elektronisk litteratur som tas fram gör att

biblioteken också kan bidra till andra mervärden än ”gratis” tillgång.

Enligt vår mening bör elektroniska system och tjänster utformas på ett sådant sätt att enskilda biblioteks särdrag och kunskap kan komma till större uttryck i bl.a. presentation och urval av titlar. Som vi ser det är det centralt att biblioteken i arbetet med elektronisk litteratur kan bidra med alternativ till det utbud som marknaden tillhandahåller, presentera det på ett annat sätt och använda sig av e-litteratur i t.ex. läsfrämjandeaktiviteter. Denna typ av aktivt arbete med det elektroniska materialet skapar mervärden som är unika för det allmänna biblioteksväsendet. Om fokus enbart läggs på att tillhandahålla elektroniskt material utan avgift är det inte otänkbart att kommersiella tjänster – ett framtida ”Spotify för böcker” eller liknande – kan komma att utgöra ett mer attraktivt alternativ för många.

Mot bakgrund av denna allmänna bedömning har vi formulerat våra förslag. Vi menar också att skillnaderna mellan upphovsrättsligt skyddad och fri litteratur måste beaktas i högre utsträckning än i dag. Åtgärder behöver vidtas för att stärka bibliotekens möjligheter vad gäller båda typerna av litteratur, om än på olika sätt.

Avtal om tillgängliggörande av e-litteratur

Vad gäller upphovsrättsligt skyddad litteratur är det viktigt att beakta att övergången till elektroniska format innebär en stor förändring i hur skyddet fungerar. Exemplar av fysiska böcker får fritt spridas vidare om de gjorts tillgängliga på marknaden, t.ex. genom att säljas i handeln. Det innebär att biblioteken efter att ha köpt in ett exemplar fritt kan låna ut det. För e-böcker, eller andra typer av e-litteratur, inträder inte denna s.k. konsumtion av upphovsmannens spridningsrätt efter tillgängliggörandet eftersom e-litteraturen rättsligt sett inte sprids i exemplar (vilket även gör att offentligt biblioteksersättning inte är lämplig i detta fall, se nedan).

E-böcker är alltså att jämställa med elektroniska tjänster där det krävs tillstånd för olika typer av nyttjande så länge det upphovsrättsliga skyddet gäller. Att införa bestämmelser som för digitala filer imiterar den inskränkning i spridningsrätten som gäller för fysiska exemplar, är knappast tänkbart då det inte finns något

hinder för i hur många ”exemplar” en digital fil kan spridas. En rätt att fritt låna ut/sprida elektronisk litteratur skulle på ett helt annat sätt än den fria vidare spridningen av fysiska exemplar underminera förutsättningarna för en marknad.

Förhållandet mellan antalet köpta och antalet utlånade böcker ser i Sverige i dag helt annorlunda ut för fysiska böcker än för elektroniska böcker (se kapitel 7). Proportionerna för digitala böcker är grovt sett en försäljning per åtta utlån, att jämföra med fysiska böcker där relationen är i storleksordningen ett till ett. I längden är denna skillnad inte hållbar. Samtidigt som utlåning bl.a. är en viktig inkörsport till e-bokskonsumtion är det viktigt att hitta en balans mellan försäljning och utlåning som gör det lönsamt för förlagen ge ut digitala böcker för privatmarknaden. Den inbyggda tröghet som fysiska exemplar skapar försvinner i övergången till det digitala, vilket ger en helt ny situation som måste beaktas. I det läget kommer även biblioteken troligen behöva acceptera vissa inskränkningar i tillgänglighöret för att marknadsstörningarna inte ska bli för stora.

Förändringarna mot digitalt tillgängliggörande för också med sig en situation som på andra sätt är annorlunda än för fysiska böcker och i vissa avseenden mer komplicerad. Nya frågor kring tillgången till information uppstår t.ex. eftersom rättighetshavarna har möjlighet att hindra lån av e-böcker trots att de finns till försäljning eller tidigare till och med varit tillgängliga via bibliotek. Vidare uppstår helt nya möjligheter att kartlägga vad som läses och av vem.⁴

För att hantera denna nya situation krävs ett ofta komplicerat arbete med att sluta avtal om användning. Forskningsbiblioteken, som sedan länge arbetar med stora mängder digitala resurser, har kunnat hantera denna utveckling med sina relativt stora förvärvs-anslag och genom att skaffa ny kompetens inom förhandlings-teknik och juridik. Forskningsbiblioteken samverkar också kring upphandlingen av licenser för att få bättre villkor vad gäller både pris och användningsvillkor.⁵ Vid Kungl. biblioteket (KB) finns det nationella konsortiet Bibsam som sluter centrala avtal med KB som avtalspart gentemot leverantörerna. De högskole- och special-

⁴ För ett utförligare resonemang om denna nya situation, se Katarina Renman Claesson, ”Boken, författaren och läsaren – en upphovsrättslig reflektion”, i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).

⁵ Jfr Wilhelm Widmarks redogörelse för forskningsbibliotekens arbete med e-resurser i bilaga 8.

bibliotek som ingår i konsortiet lämnar en fullmakt som ger KB rätt att sluta avtal för deras räkning men de kan själva välja om de vill gå med i ett enskilt avtal.

Om det i vissa avseenden varit problematiskt för de jämförelsevis stora forskningsbiblioteken att hantera de förhandlingar som krävs för digitala resurser är situationen naturligtvis än svårare för folkbiblioteken – som både är betydligt fler och oftast betydligt mindre. Det är inte realistiskt att tro att enskilda folkbibliotek, möjligen bortsett från några av de större stadsbiblioteken, skulle kunna bygga upp den kompetens som krävs för att utgöra en inflytelserik avtalspart. Inte heller är de enskilda bibliotekens budget tillräckligt stor för att de ska kunna påverka villkoren på egen hand. Risken är istället att enskilda bibliotek ställs inför färdigpaketerade erbjudanden som man har att acceptera som de är för att inte bli helt utan (kommersiella) e-böcker. För att folkbiblioteken ska kunna hantera de avtalsförhandlingar som är nödvändiga är vår bedömning att de behöver samverka för att skapa sig reell förhandlingsförmåga.

KB kan vara part i de avtal som sluts för forskningsbibliotekens räkning eftersom dessa är statliga. Samma roll kan KB inte ha vad gäller de kommunala folkbiblioteken. Vår bedömning är i stället att Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) bör vara lämplig att ta på sig denna roll. I princip bör detta inte vara ett problem eftersom SKL redan i dag samordnar upphandlingen av varor och tjänster för kommunernas räkning på flera områden. Det ligger även i linje med de målsättningar och åtaganden som gjorts inom ramen för arbetet med det SKL kallar e-samhället.⁶

Det kommer dock att krävas särskild kompetens i just denna fråga eftersom de avtalsvillkor som måste förhandlas delvis är specifika för biblioteksvärlden. Att i likhet med KB inrätta en referens- och styrgrupp med företrädare för biblioteken förefaller vara ett sätt att säkra denna kunskap i förhandlingsarbetet. Det finns också ett nationellt intresse av att stödja arbetet i denna del och KB bör kunna bistå SKL i uppbyggnaden av en förhandlingsorganisation för detta och i inrättande av ett eventuellt konsortium.

---

⁶ Den samordnade upphandlingen sker via bolaget SKL Kommentus Inköpscentral. För prioriteringarna vad gäller e-samhället, se skrivelsen "SKL:s arbete för e-samhället bidrar till genomförande av Digital agenda för Sverige" som är tillgänglig via www.skl.se

Tillgängliggörande av e-litteratur via Libris

En typ av elektroniskt material som utnyttjas i allt för liten utsträckning vid framför allt folkbiblioteken, är den litteratur som inte är upphovsrättsligt skyddad. Det finns både via frivilligprojekt, kommersiella tjänster och offentliga insatser bl.a. äldre litteratur fritt tillgänglig i elektronisk form.

Böcker har sedan länge tillgängliggjorts via projekt som Gutenberg och Runeberg, men också genom nyare projekt som Litteraturbanken. Till detta ska läggas all den äldre litteratur som tillhandahålls via t.ex. Google Books. I Sverige har även offentliga kulturinstitutioner, bl.a. större folkbibliotek, i viss utsträckning digitaliserat äldre litteratur. Det som är tillgängligt denna väg håller inte alltid hög teknisk kvalitet och filerna kan behöva vidareförädlas för att vara attraktiva för allmänläsare. Icke desto mindre är det en viktig materialkälla som biblioteken borde kunna arbeta aktivare med att förmedla till en litteraturintresserad allmänhet.

Den upphovsrättsligt fria litteraturen, eller för all del även den litteratur som sprids under t.ex. Creative Commons-licens, är normalt inte svår att hantera avtalsmässigt och juridiskt. Problem kan i och för sig uppstå när det handlar om att bedöma verk där upphovsmannen är okänd (s.k. föräldralösa verk). Generellt sett är dock problematiken snarare teknisk och resursmässig än juridisk. Därför är det bl.a. viktigt att resurser kan frigöras för att öka utbudet av digitaliserad äldre litteratur, något som biblioteken i dag saknar möjligheter att göra. En väg som prövats på flera håll i Europa för att finansiera detta är partnerskap mellan offentliga och privata intressenter.

Enligt vår mening är det också viktigt att det finns enkla sätt för lokala bibliotek att arbeta med att förmedla denna typ av litteratur. Det kan därför behövas gemensamma elektroniska tjänster för att presentera och ”låna ut” den fria litteraturen, tjänster som även mindre bibliotek kan ansluta sig till. Sådana bör med fördel kunna integreras i eller på annat sätt samordnas med den gemensamma katalogen Libris.

I vidareutvecklingen av Libris som nationell katalog finns det, enligt uppgifter från KB, potential att låta olika externa leverantörer tillhandahålla elektroniska filer kopplade till katalogposterna. Att vidareutveckla dessa möjligheter skulle dels kunna ge biblioteken enklare tillgång till fri litteratur, men det skulle också kunna bidra till att bryta upp den dominans som en distributör av

kommersiell elektronisk litteratur (Elib) har i dag och ge utrymme för flera konkurrerande distributörer.

Att utveckla de tjänster som beskrivits bedömer vi ligger inom ramen för det nya uppdrag om samverkan som getts till KB. I det anges bl.a. att KB ska verka för utveckling och samordning av digitala tjänster nationellt. Vi föreslår dock att regeringen förtydligar uppdraget i den del som handlar om Libris och anger att KB via den nationella bibliotekskatalogen Libris ska göra litteratur i elektronisk form tillgänglig för förmedling via det allmänna biblioteksväsendet.

14.3 En moderniserad biblioteksersättning

Förslag och bedömning: Förslaget är att det i förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond bl.a. tydliggörs att nyttjande av litterära verk i elektronisk form inte ska ligga till grund för biblioteksersättning. Vidare bör förordningen enbart reglera författarfondens verksamhet och de belopp på vilka biblioteksersättningen beräknas utgå. Därtill lämnas bl.a. förslag om att fondstyrelsen minskas i storlek.

Vad gäller den s.k. förhandlingsordningen är vår bedömning att parterna bör sluta en ny överenskommelse som bl.a. tydliggör att beslut ska fattas för längre tidsperioder än i dag och att ersättningen däremellan ska räknas upp enligt systemet med pris- och löneomräkning i staten.

Vidare är vår bedömning att det är motiverat att fortsätta undersöka möjligheterna att införa en ersättningsordning för inläsare av litterära ljudböcker. I arbetet bör effekterna av den pågående övergången till digital distribution av ljudböcker särskilt beaktas.

Biblioteksersättningen är en av staten finansierad ersättning till upphovsmän för utlån av litterära verk vid folk- och skolbibliotek i Sverige (se kapitel 6). Ersättningsens totalbelopp beräknas i dag, förenklat sett, som ett visst belopp per utlån. Motivet till ersättningen är kulturpolitiskt och bygger på den inskränkning i spridningsrätten som medför att upphovsmännen inte har någon rätt till ersättning enligt upphovsrättsliga regler för den utlåning av exemplar av litterära verk som sker genom bibliotek. Om man ser

till de litterära upphovsmännens ofta ansträngda villkor (kapitel 5) är det tydligt att denna ersättning fyller viktiga kulturpolitiska syften.

För att förenkla systemet och för att minska behoven av detaljstyrning från regeringens sida lämnar vi ett förslag till revidering av förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond (se författningsförslaget). Utgångspunkterna för de ändringar vi föreslår är att systemet ska bli lättare att förstå, särskilt för enskilda upphovsmän, att det ska bli mindre detaljstyrande och att det ska bli mer robust i den bemärkelsen att det inte ska behöva ändras varje år. Samtidigt som dessa förslag minskar detaljregleringen är det viktigt att påpeka att det inte innebär att karaktären av ersättning överges. Syftet ska fortsatt vara detsamma som i dag.

För det första har en generell språklig revidering av, den ofta ålderdomliga, förordningen genomförts. Vi föreslår bl.a. att termerna författarpennning och översättarpennning genomgående ersätts av termen individuell ersättning (till författare respektive översättare). Vårt förslag är vidare att förordningen skrivs om så att den enbart reglerar fondens verksamhet och ramarna för fördelningen av medel från fonden till upphovsmännen. De belopp på vilka anslaget beräknats bör alltså utgå (4 §). Detta gör det bl.a. möjligt att undvika ändringar i förordningen varje gång ersättningsnivån förändras, dvs. i praktiken årligen.

Detta innebär också en delegering av beslut från regeringen till fondstyrelsen. Vilken exakt ersättning varje lån eller referensexemplar ska ge den enskilda upphovsmannen får med vårt förslag bestämmas av fondens styrelse utifrån den totala summa som avsatts för ändamålet (6 §). Den så kallade avtrappningsregeln vid mycket höga totala ersättningsbelopp menar vi dock bör behållas för att värna systemets legitimitet. Bestämmelsen bör däremot utgå från prisbasbelopp istället för krontal för att den inte ska behöva ändras löpande (6 §). Vi föreslår också att det till fondstyrelsen delegeras att avgöra proportionerna mellan ersättning för originalverk och översättningar.

Som en följd av att beloppen inte längre anges på förordningsnivå kan också vissa andra förändringar göras i regleringen för att förenkla det nuvarande systemet och göra det lättare att förstå. Hur mycket som ska användas totalt för individuella ersättningar (penningar) och hur mycket som ska användas för annan verksamhet, föreslår vi regleras genom att regeringen som ett anslagsvillkor anger hur stor andel av anslaget som ska användas för

det förstnämnda samt organisationsbidrag till upphovsmannaorganisationer.⁷ Regeringen kan t.ex. ange att 45 procent av anslaget ska användas till individuella ersättningar och organisationsbidrag (vilket ungefär motsvarar vad som varit fallet under senare år) och att resterande medel ska användas till administration, stipendier, särskild författarpennning och olika understöd. Författarfonden får utifrån anslagets storlek, angivna andelar till olika ändamål och uppgifter om antalet lån och referensexemplar beräkna den individuella ersättningen per lån/referensexemplar.

Genom denna reform blir det tydligare att det inte finns en överföring av medel mellan den individuella ersättningen (penningarna) och fondens ”fria del”. På så vis kan den i debatten ibland förekommande – och missvisande – kritiken om att vissa upphovsmän med hög utlåningsfrekvens subventionerar stipendiegivningen undvikas. Den ökade tydligheten gör också att frågan om hur omfattande olika delar av verksamheten ska vara lättare kan övervägas, t.ex. inom ramen för de överläggningar som föreslås nedan.

Styrelsen för Sveriges författarfond är osedvanligt stor (i dag totalt 28 personer). Detta beror till viss del på att både regeringen och företrädare för flera olika intressentgrupper ska vara representerade. Vidare är det en följd av att styrelsen är tänkt att inom sig kunna utse de personer som ska delta i olika beredningsgrupper. Styrelsens storlek gör dock att det bör vara svårt att arbeta strategiskt med verksamhetsutveckling. I linje med resonemangen ovan bör systemet kunna förenklas genom ökad delegering. Ett förslag är därför att fondstyrelsen minskas i storlek och i stället i högre utsträckning anlitar sakkunniga utanför styrelsekreten. Vi föreslår att proportioner mellan olika parter i styrelsen kvarstår men att suppleanterna avskaffas (11 §).

Bibliotek ersättningen och e-litteratur

Bibliotek ersättningen bör inte innefatta ersättning för elektroniska utlån. Skälet till det är att det inte finns någon inskränkning i spridningsrätten att kompensera i detta fall. Elektroniska ”böcker”

---

⁷ Det bör också tydliggöras att bidrag till ”särskilda ändamål som avser litterär verksamhet” numera i praktiken innebär bidrag till organisationer på upphovsmannaområdet. Se 7 § förslaget till förordning om ändring i förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond.

är ur rättslig synvinkel att jämställa med elektroniska tjänster och det finns inga exemplar som fritt får spridas vidare sedan de sålts på marknaden. Det innebär att biblioteken måste avtala om det kontinuerliga användandet med rättighetshavarna (oftast förlag) och upphovsmännen då bör få ersättning för nyttjande denna väg. Vi föreslår mot denna bakgrund också att det förtydligas i 1 och 5 §§ förordningen (1962:652) om Sveriges författarfond att nyttjande av elektroniskt material inte ska ligga till grund för biblioteksersättning.

I en framtid där alltmer av ”utlåningen” sker elektroniskt blir underlaget för biblioteksersättning alltså mindre.⁸ Det är i sig inte ett problem utan följer logiken om ersättning för nyttjande: upphovsmännens rättigheter har stärkts i den digitala miljön och nya möjligheter till ersättning för nyttjande har uppstått. Hur den samlade digitala marknaden kommer utvecklas är dock högst osäkert och mycket pekar på att det kan komma att bli svårt att bibehålla intäktsnivåerna för litterära verk generellt. Mot den bakgrunden bör regeringen, för det fall att nivåerna i biblioteksersättningen inte längre kan motiveras av utlånen, i stället överväga att förstärka de andra bidrags- och stipendieanslag som också finns på området.

Förhandlingsordningen

Som beskrivits i kapitel 6 har regeringen i avtal åtagit sig att, som ett led i beredningen av sitt förslag till statsbudget, förhandla med upphovsmannaorganisationerna om biblioteksersättningens grundbelopp. I avtalet anges dock att om ingen överenskommelse nås bestämmer regeringen om det förslag till grundbelopp som ska föreläggas riksdagen. Detta blev också resultatet i den näst senaste förhandlingsomgången då parterna inte kom överens.

Detta är således en ordning som i praktiken innebär att regeringen, och i förlängningen naturligtvis riksdagen, ändå ytterst sett bestämmer beloppet. Att så är fallet är ofrånkomligt då det inte rör sig om ett vanligt avtalsförhållande utan en kulturpolitiskt motiverad ersättning och det inte finns någon möjlighet för upphovs-

---

⁸ Jfr Bengt Westerbergs debattartikel ”Författarstödet måste utvecklas”, *Svenska Dagbladet*, 1 mars 2012.

mannasidan att säga nej till utlåning.⁹ För att spegla denna situation är det enligt vår mening tydligare att kalla förfarandet reglerade överläggningar snarare än förhandlingar. Det senare ger sken av att det rör sig om två jämbördiga parter som kan välja att erbjuda respektive köpa en tjänst eller ej, vilket alltså inte är fallet. Biblioteksansättningens storlek handlar, liksom omfånget av andra stöd och ersättningar, om vilka politiska prioriteringar som görs i regering och riksdag.

Enligt vår bedömning bör dock den typ av överläggningar som förekommer inom ramen för förhandlingsordningen ha ett värde för parterna: för upphovsmannagrupperna för att de får möjlighet att formulera sina krav och lyfta fram hur de ser på utvecklingen och för regeringen genom att dess representanter får underlag för de avvägningar som måste göras. Vårt förslag är därför att denna typ av överläggningar fortsätter men att de förändras på ett antal punkter för att de ska återspegla de verkliga förutsättningarna att förhandla och för att de ska bli mer effektiva.

Vårt förslag är, för det första, att överläggningarna tar sikte på ersättningens totala nivå snarare än det s.k. grundbeloppet och de kompletterande parametrar som förhandlats fram. Utgångspunkten bör naturligtvis fortfarande vara utvecklingen av nyttjandet vid folk- och skolbiblioteken (av fysiska exemplar). Däremot kan beslut om den exakta ersättningen till enskilda för t.ex. referensexemplar delegeras till fondstyrelsen. Vi föreslår vidare att överläggningarna sker med sikte på beslut med längre tidsintervall än vad som normalt är fallet i dag. Det skulle skapa större stabilitet, bättre förutsättningar för regeringen att planera för budgetarbetet och minskad arbetsbörda för parterna generellt. Längre intervall mellan de egentliga överläggningarna skulle också kunna möjliggöra mer omfattande dialog även i andra frågor som rör de litterära upphovsmännen. De förslag vi lämnat ovan till ändringar i förordningen för Sveriges författarfond syftar till att möjliggöra dessa reformer.

Vår bedömning är att parterna bör sluta en ny överenskommelse med den innebörd som angetts ovan. Av den bör bl.a. framgå att ny ställning ska tas till biblioteksansättningens nivå t.ex. vart femte år och att ersättningen däremellan ska räknas upp automatiskt enligt

---

⁹ Detta förhållande kan inte ändras med mindre än att upphovsrättslagen förändras och upphovsmännen tillerkänns mer långtgående rättigheter än i dag. En sådan förändring ingår inte i vårt uppdrag att överväga.

modellen för pris- och löneomräkning i staten.¹⁰ Denna modell innefattar ett effektivitets- och produktivitetskrav vilket gör det rimligt att med jämna intervall överväga om ersättningsnivån bör höjas på detta område även om allt annat skulle vara lika (dvs. nyttjandet vid biblioteken). Med de föreslagna förändringarna, där överläggningar om frågan sker mer sällan, tror vi också att det finns bättre förutsättningar för regeringen att besluta om faktiska omprioriteringar för det fall det skulle anses motiverat.

Ersättning till inläsare av litterära ljudböcker

Utöver biblioteksersättningen till författare, översättare m.fl. utgår sedan slutet av 1990-talet även en ersättning till kompositörer och musiker för utlåning av musikfonogram på bibliotek. Sedan antalet utlån vid folkbiblioteken av ljudböcker vuxit under senare år (se kapitel 4), har frågan åter väckts om en ersättningsordning för utövande konstnärer (främst skådespelare) som medverkar som inläsare av litterära ljudböcker.¹¹

De utövande konstnärerna är den enda konstnärsgrupp som står utanför ersättningssystemet som det ser ut i dag. Regeringen angav också i budgetpropositionen för 2009 att det finns skäl att pröva förutsättningarna för en ersättningsordning för utövande konstnärer som medverkar som inläsare av litterära ljudböcker. Inom Kulturdepartementet har det sedan även gjorts en studie kring hur en sådan ordning skulle kunna administreras.

Vår bedömning är att det är motiverat att fortsätta undersöka möjligheterna att införa en ersättningsordning för utövande konstnärer som medverkar som inläsare av litterära ljudböcker. I arbetet bör dock effekterna av den pågående övergången till digital distribution av ljudböcker särskilt beaktas och hur det påverkar mängden ersättningsgrundande lån.

---

¹⁰ Budgetåret 1993/1994 introduceras det s.k. ramanslagssystemet som finansieringsform i statsförvaltningen. I och med det fick myndigheterna befogenheter att inom en given kostnadsram själva bestämma hur tillgängliga medel skulle disponeras mellan kostnader för löner, lokaler och övriga förvaltningskostnader. En viktig byggsten i ramanslagsmodellen är den så kallade pris- och löneomräkningen (PLO) som syftar till att myndigheterna kompenseras för prisförändringar samtidigt som de åläggs ett effektivitets- och produktivitetskrav.

¹¹ I denna fråga har en skrivelse från Teaterförbundet inkommit till utredningen (Ku2011:04/2012/1).

14.4 Omprioriteringar inom litteratur- och tidskriftsstödet

Förslag: Mot bakgrund av en samlad bedömning av resursbehovet bör medel omprioriteras från större mottagare av utgivningsstöd till andra ändamål. För att uppnå syftet är förslaget att det i förordningen (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser tas in en bestämmelse som innebär att ett företag eller en koncern av företag för utgivning av litteratur sammantaget får beviljas statsbidrag motsvarande högst 23 prisbasbelopp per år. Av de medel som frigörs genom denna förändring bör 4 miljoner kronor användas för att höja bidragsnivåerna per titel.

Som visats i kapitel 8 och 9 fördelas det statliga utgivningsstödet till ett stort antal mottagare varje år, allt från de största förlagen till små egenutgivare. En fråga som infinner sig är hur man ska se på nyttan av stöd i efterhand. 1968 års litteraturutredning karakteriserade efterhandsstödet som förlustutjämning och framhöll att det kan innebära både en belöning för och en stimulans till kvalitetsutgivning. Enligt vår bedömning är det tydligt att det haft denna effekt. Det finns flera exempel på mindre förlag som kan ha en kvalitativ utgivningslinje med hjälp av dessa medel. Genom att alla förlag kan söka kan det också förutsättas ha goda dynamiska effekter på hela utgivningen. Möjligheten att få utgivningsstöd kan vägas in i utgivningsbesluten och uppmuntrar på så vis till ambitiös utgivning oavsett om den enskilda titeln sedan erhåller stöd eller ej.

Viktiga mottagare finns både bland stora och små förlag. Som vi ser det är det en styrka med stödordningen att den fokuserar starkt på kvalitet och låter alla typer av utgivare konkurrera om medlen på samma premisser.¹² Att överge kvalitetsprincipen och ta hänsyn till det enskilda projektets stödbehov tror vi vore olyckligt då det för in ett svårhanterligt bedömningsmoment som skulle komplicera stödordningen väsentligt. Samtidigt har vi kunnat konstatera att utgivningsstödet's reala värde sjunkit över tid. Vidare har nya angelägna ändamål tillkommit med den digitala utvecklingen. Det bör i denna situation ifrågasättas om den mest effektiva använd-

¹² För detta argument se David Karlsson, *En kulturutredning: Pengar, konst och politik* (Glänta Produktion, 2010), s. 131–135.

ningen av de resurser som står till förfogande är att, som i dag, fördela stora sammantagna belopp till vissa större stödmottagare som vanligen också har en stark ställning på marknaden.

Mot bakgrund av de relativt begränsade resurser som står till förfogande föreslår vi istället att ett tak tillämpas för hur mycket stöd som kan fördelas till en enskild mottagare över tid (en regel som för övrigt fanns med också i det ursprungliga förslaget på 1970-talet).¹³ Förslaget är att det i det i förordningen (2010:1058) om statsbidrag till litteratur m.m., tas in en bestämmelse som innebär att ett företag eller en koncern av företag för utgivning av litteratur sammantaget får beviljas statsbidrag motsvarande högst 23 prisbasbelopp per år. Detta motsvarar i dagsläget ungefär 1 miljon kronor. Det ska framhållas att hänsyn med en sådan regel inte behöver tas till mottagarens ekonomiska situation i bedömningen av enskilda ansökningar och att de dynamiska effekter som beskrivits ovan fortfarande kan få genomslag.

Det kan uppskattas att förslaget bör frigöra cirka 8 miljoner kronor per år som kan omfördelas till andra ändamål, detta under förutsättning att mottagarna inte blir väsentligt mer diversifierade än vad som varit fallet de senaste åren. För att kompensera för prisutvecklingen i samhället är det motiverat att använda en del av dessa medel för att justera upp stödet per titel. Detta kan göras antingen genom att den s.k. arkersättningen höjs, eller genom att distributionsstödet utökas. Detta är enligt vår mening en viktig åtgärd för att stärka de små och medelstora förlag för vilka utgivningsstödet är mycket viktigt och som i dag står för en stor del av den kvalificerade utgivningen. Förslaget är att Kulturrådet använder 4 miljoner kronor per år i detta syfte. Vidare bör stödet till förlagens digitalisering av backlist och för utgivning av kulturtidskrifter kunna vidareutvecklas genom denna omprioritering (se nedan).

Med det tak som vi föreslår bör Kulturrådet även kunna avskaffa den övre gränsen för hur stor förstaupplaga en titel får ha tryckts i. Med taket finns det andra spärrar mot en alltför sned fördelning av stödet. Denna förändring skulle underlätta hanteringen och göra att problem med att förstaupplagan blir ett alltmer relativt begrepp

---

¹³ Förslaget liknar också i grova drag vad som gäller enligt den s.k. de minimis-regel som tillämpas för t.ex. läsfrämjandebidraget. För närmare detaljer se Kommissionens förordning (EG) nr 1998/2006 av den 15 december 2006 om tillämpningen av artiklarna 87 och 88 i fördraget om stöd av mindre betydelse, *Europeiska unionens officiella tidning*, L 379/5.

(bl.a. genom ökade möjligheter att göra snabba tilltryck) kan undvikas.

Utökat stöd till backlistdigitalisering

Förslag: Det stöd till digitalisering av förlagens backlist som införts på prov under 2012 bör fortsätta och vidareutvecklas genom att 2 miljoner kronor per år omprioriteras för ändamålet inom anslag 3:1. Den miljon som avsatts tillfälligtvis för detta stöd bör också under kommande två år användas för ändamålet. Bidraget bör samtidigt göras om till ett renodlat efterhandsstöd. Vår bedömning är också att en viktig utveckling sker vad gäller s.k. utökade e-böcker och att sådana bör kunna komma i fråga för stöd inom ramen för planerad utgivning.

Den tilltagande digitaliseringen av litteraturen och bokmarknaden innebär en rad utmaningar för ett litet språkområde som det svenska. Som framhållits ovan är det av stor betydelse att svenska aktörer kan möta konkurrensen från de billiga engelskspråkiga utgåvor som i allt högre utsträckning blir tillgängliga för svenska konsumenterna via nya digitala distributionskanaler. För utvecklingen av den svenska e-boksmarknaden är det också viktigt att det skapas ett litteraturutbud som är tillräckligt stort och intressant för att enskilda konsumenterna ska vilja investera i t.ex. läsplattor.

Med andra ord finns det flera skäl att stödja utgivningen av kvalitetslitteratur i elektronisk form. De nya titlarna ges i dag regelmässigt ut av förlagen även som e-böcker. Vad gäller äldre titlar (förlagens backlist) behövs dock incitament för att framför allt mindre aktörer ska ta den kostnad som en retroaktiv digitalisering innebär. Inte minst gäller detta publikationer som är relativt sett dyrare att ge ut elektroniskt, t.ex. serier och bildverk. Ett stöd till utgivning av äldre titlar bidrar också till skapandet av den "långa svans" som är viktig för att det digitala utbudet ska vara attraktivt.

Försöksverksamheten med stöd till utgivning av förlagens backlisttitlar, som på utredningens förslag införts under 2012, har fallit väl ut. Ett antal viktiga utgivningsprojekt har kunnat stödjas inom ramen för försöksverksamheten. Det finns dock behov av att utöka stödets omfattning för att främja utbudet av e-böcker på svenska, både vad gäller svenska original och översättningar till

svenska. Därför föreslås att 2 miljoner kronor per år omprioriteras från utgivningsstödet för detta ändamål. Omprioriteringen möjliggörs genom det tak som föreslås. Den miljon som avsatts tillfälligtvis för detta stöd bör också under kommande två år användas för ändamålet. I sammanhanget bör bidraget också göras om till ett renodlat efterhandsstöd för att det ska få de positiva incitaments-effekter som gäller för andra delar av utgivningsstödet (jfr ovan).

Det bör även framhållas att mycket av den intressanta utvecklingen vad gäller litteratur i elektronisk form sker i form av s.k. utökade e-böcker som innefattar uppläsningar, musik, länkar och kommentarer (se kapitel 7). Dessa är mer att likna vid multimediala produktioner, motsvarande t.ex. dataspel, och utgivningen kan behöva en annan typ av stöd än traditionella e-böcker eftersom kostnaderna är högre. Utvecklingen har inte kommit så långt i Sverige vad gäller denna typ av böcker, åtminstone inte vad gäller vuxenlitteraturen. Ett skäl till det är förmodligen att produktionskostnaderna är höga i förhållande till möjligheterna att få intäkter på den marknad som det svenska språkområdet utgör. Om projekt som det finns skäl att stödja lanseras, gör vi dock bedömningen att frågan bör kunna behandlas inom ramen för det stöd till planerad utgivning som Statens kulturråd fördelar.

Ett förstärkt kulturtidskriftsstöd

Förslag: Förslaget är att 2 miljoner kronor tillförs stödet till utgivning av kulturtidskrifter för att ge tidskrifterna bättre förutsättningar och möjligheter att ersätta medarbetarna. I förordningen (2010:1058) om statsbidrag till litteratur, kulturtidskrifter och läsfrämjande insatser bör det tas in en bestämmelse som innebär att krav på ersättning till medarbetarna får ställas vid bidrag till utgivning av kulturtidskrifter.

Vår bedömning är också att det är fortsatt viktigt att Statens kulturråd prioriterar insatser som syftar till att öka kulturtidskrifternas spridning och synlighet inom ramen för utvecklingsstödet. Nuvarande principer för stöd till elektroniska tidskrifter bedöms vara rimliga men den snabba tekniska utvecklingen gör att de löpande bör ses över så att de inte blir styrande för hur aktörerna väljer att publicera sig.

Som påpekats i kapitel 10 har många kulturtidskrifter relativt begränsade möjligheter att ersätta medarbetarna. Det ideella arbete som många tidskrifter bygger på har naturligtvis många goda sidor, men samtidigt är det rimligt att kulturjournalister och kritiker i högre utsträckning kan få ersättning för medverkan även i dessa tidskrifter. Trots att det finns ett antal kulturtidskrifter som kan fungera mer på marknadens villkor, är flertalet i hög utsträckning beroende av det utgivningsstöd som Statens kulturråd fördelar. Som visats i kapitel 11 har detta i viss mån urholkats av kostnadsutvecklingen under det senaste decenniet.

För att ge de kulturtidskrifter som får produktionsstöd bättre förutsättningar och möjligheter att ersätta medarbetarna föreslår vi att de generella stödnivåerna höjs. Förslaget är att 2 miljoner kronor används för ändamålet genom den omprioritering inom utgivningsstödet till litteratur som föreslås.

I samband med reformen bör Kulturrådet införa krav på ersättning till medarbetarna för tidskrifter som får stöd över en viss nivå, förslagsvis 200 000 kronor. Detta bör enligt vår bedömning kunna bidra till en ökad professionalisering av dessa tidskrifter som är till gagn för området i stort. Samtidigt är det viktigt att kravet inte gäller generellt då det finns ett antal mindre, helt ideella tidskriftsprojekt, som också måste kunna komma i fråga för stöd fast på delvis andra grunder. I förordningen (2010:1058) om statsbidrag till litteratur m.m. bör det tas in en bestämmelse som innebär att krav på ersättning till medarbetarna får ställas vid bidrag till utgivning av kulturtidskrifter.

Det är enligt vår bedömning viktigt att Kulturrådet inom ramen för utvecklingsstödet också fortsätter att satsa på gemensamma projekt som gör kulturtidskrifterna mer synliga. I den digitala miljön uppstår nya möjligheter att nå ut, och förhoppningsvis nya förutsättningar för mångfald. Både näthandeln med fysiska exemplar och de nya möjligheterna till heldigital distribution kan om inte annat komma att utgöra ett nytt viktigt skyltfönster för många mindre tidskrifter. Ett annat skäl att vara närvarande i t.ex. nätbokhandeln är att många bibliotek numera gör sina inköp denna väg. Även här bör initiativ som kan komma flera kulturtidskrifter till del kunna stödjas. De investeringar i tekniskt utvecklingsarbete som krävs är ofta svåra att bära för enskilda tidskrifter.

En viktig utvecklingstendens är att det i ökande grad förekommer kvalificerad kulturbevakning och viktig samhällsdebatt även på bloggar och hemsidor. Detta kan komplettera kultur-

tidskrifterna på de områden de är starka och framöver kan det även förväntas att gränserna mellan tidskrifter och annan digital publicering i än högre grad kommer att lösas upp. En viktig framtidsfråga är hur staten i denna situation bäst kan stödja kvalificerad innehållsproduktion, fördjupning, debatt och diskussion utan att förutsätta ett visst format.

I det nuvarande stödet till nättidskrifter finns som villkor bl.a. att den sökande inte är en enskild person och att webbsidan löpande uppdateras på ett sätt som motsvarar minst fyra tryckta nummer per år. Vidare ingår i kvalitetsbedömningen att texterna ska vara resultatet av ett tydligt redaktionellt arbete. Med andra ord utsluts en hel del – i sig kanske högkvalitativa – webbsidor som är mer av forumkaraktär, drivs av enskilda eller har mer oregelbunden publiceringsfrekvens. Vår bedömning är att det är rimligt att nätpublicering som är ett resultat av redaktionellt arbete prioriteras för statligt stöd. Dels eftersom det kräver andra ekonomiska resurser, och dels då det borgar för högre kvalitet och större kontinuitet. Om själva tidskriftsbegreppet även framöver bör användas i detta sammanhang är däremot en fråga som kan diskuteras. Kulturrådet bör löpande följa utvecklingen av nätpubliceringen för att se om stödet till nättidskrifter behöver förändras så att det träffar rätt.

14.5 Internationellt utbyte på litteraturområdet

Vi föreslår en fortsatt satsning på det internationella utbytet inom litteraturområdet. Det är viktigt för att stärka den konstnärliga utvecklingen men också för litteraturexporten och den svenska litteraturens spridning i utlandet. Vidare har det internationella litteraturutbytet stor betydelse för demokratisk utveckling och yttrandefrihet i många delar av världen. I det följande lämnar vi förslag som rör flera delar av de statliga insatserna på området.

Kulturpolitiska insatser för att främja svensk litteratur i utlandet

Förslag: Statens kulturråds insatser för att främja svensk litteratur i utlandet bör vidareutvecklas genom ett breddat översättningsstöd och ett förstärkt arbete med exempelvis seminarier för översättare av svensk litteratur. Vi föreslår att det nuvarande stödet för översättning kompletteras med ett produktionsstöd för utgåvor som är särskilt kostsamma att framställa. Vi föreslår därför att det införs en ny punkt i 4 § förordningen (2007:1435) om statsbidrag till internationellt utbyte och samarbete på litteraturområdet, som innebär att stöd kan ges till förlag eller teatrar för produktionskostnader vid särskilt kostnadskrävande utgivning av svensk litteratur eller svensk dramatik.

Satsningarna bör finansieras genom de omprioriteringar inom anslag 3:1 som beskrivits ovan och cirka 2 miljoner kronor användas för ändamålet. Vidare bör 1 miljon kronor av de medel regeringen tillfälligtvis anslagit för litteratur under 2013 och 2014 användas för dessa satsningar.

Statens kulturråds arbete för att främja svensk litteratur i utlandet och de bidrag som fördelas för översättning av svensk litteratur och litterära evenemang är viktiga för spridning av svensk litteratur i utlandet. Även de egeninitierade insatserna bestående av översättarseminarier, deltagande vid bokmässor och information om svensk kvalitetslitteratur är viktiga delar i arbetet. Det kan dock konstateras att i t.ex. ett nordiskt perspektiv är Sveriges insatser på området resursmässigt relativt små. Det finns också ett antal konkreta områden som behöver vidareutvecklas.

För det första finns det ett antal litteraturkategorier som inte stöds aktivt inom ramen för översättningsstödet i dag, till exempel den svenska kvalitetsproduktionen av serier, grafiska romaner och bildverk. Ett skäl till att dessa litterära genrer är svagt företrädade bland ansökningarna kan vara att den stora kostnaden för utgivning är tryck snarare än översättningen. I praktiken ansöker de flesta utländska förlag om översättningsstöd för svensk skönlitteratur. Färre ansökningar gäller stöd för utgivning av svensk barn- och ungdomslitteratur eller facklitteratur. Det kan vara kostsamt för ett förlag att producera en bilderbok eller konstbok och vissa typer av facklitteratur kan vara tidskrävande och därför dyr att publicera.

För att stimulera en ökad utgivning av svenska titlar utomlands även inom de litteraturkategorier där kostnaden huvudsakligen kan hänföras till den tekniska framställningen av boken föreslår vi att det införs ett produktionsstöd. Vi föreslår därför att det införs en ny punkt i 4 § i förordningen (2007:1435) om statsbidrag till internationellt utbyte och samarbete på litteraturområdet, som innebär att stöd kan ges till förlag eller teatrar för produktionskostnader vid särskilt kostnadskrävande utgivning av svensk litteratur eller svensk dramatik.

Inom Kulturrådets egeninitierade verksamhet ser vi möjligheter till att arbeta mer proaktivt mot särskilt intressanta marknader. Ett sådant arbete kräver en fördjupad omvärldsanalys och ett mer utvecklingsinriktat och strategiskt arbete på området. Särskilt översättarseminarier har varit ett betydelsefullt sätt att stimulera redan verksamma översättare och översättarstuderande att fördjupa sina kunskaper och få ytterligare motivation och viktiga kontakter. Vi anser att Kulturrådet tillsammans med Svenska institutet därför bör vidareutveckla arbetet med översättarseminarier i såväl utlandet som i Sverige. Mot bakgrund av Svenska institutets Sverige-främjande uppdrag bör de två myndigheterna ha intresse av att samfinansiera dessa satsningar.

Det finns även möjligheter till ett fördjupat och tydligare organiserat samarbete samt ett ökat informationsutbyte inom det internationella litteraturutbytet mellan berörda myndigheter inom olika politikområden. Det gäller Statens kulturråd, Svenska institutet, de utsända kulturråden, utrikesrepresentationen och i viss mån även Sida. Dessa aktörer genomför inom respektive politikområde egna insatser på området som ofta skulle kunna bli mer effektiva om de genomfördes koordinerat. Sådana initiativ bör kunna tas av myndigheterna själva utifrån de gemensamma intressen som finns på detta område.

De satsningar vi föreslår bör finansieras genom de omprioriteringar inom anslag 3:1 som beskrivits ovan (se s. 409). Cirka 2 miljoner kronor bör användas för ändamålet. Vidare bör 1 miljon kronor av de medel regeringen tillfälligtvis anslagit för litteratur under 2013 och 2014 användas för dessa satsningar.

Internationellt utbyte för litterära upphovsmän

Förslag: Konstnärsnämnden bör få i uppdrag att, i samråd med Sveriges författarfond och Statens kulturråd, med t.ex. Iaspis och Internationella dansprogrammet som utgångspunkt föreslå hur ett internationellt utbytesprogram inom litteraturområdet kan utformas. För uppdraget bör 1 miljon kronor avsättas under ett års tid genom de omprioriteringar inom anslag 3:1 som beskrivits ovan.

En ökad internationalisering av det svenska litteraturlivet är betydelsefullt av ett flertal skäl. Samarbeten och kontakter mellan litteraturaktörer i Sverige och i övriga världen samt mobilitet för konstnärliga utövare är grundläggande för förnyelse och utveckling. Residens med programverksamhet har internationellt visat sig vara ett effektivt sätt att stärka det internationella utbytet på litteraturområdet. En sådan verksamhet bidrar till att stärka författarnas och översättarnas konstnärliga utveckling och lyfta fram litteraturen som konstform. Det ger även ökade möjligheter för litterära upphovsmän att utveckla kontakter och skapa nätverk, vilket har betydelse för ökad internationell spridning av litteratur.

Det finns i nuläget inget strukturerat internationellt program för internationellt utbyte på litteraturområdet i Sverige. Staten stödjer däremot genom Statens Kulturråds bidragsgivning Östersjöns författar- och översättarcentrum som bedriver en viktig verksamhet. De litterära upphovsmän som vistas på centret är dock till övervägande del svenska och i övrigt främst från de nordiska länderna eller från länder kring Östersjön. Upphovsmän från andra delar av världen får endast i enstaka fall möjlighet till residensvistelse på centret eftersom verksamheten är inriktad mot Östersjösamarbetet. Många andra länder erbjuder möjligheter till residensvistelse för utländska författare och översättare inom olika typer av Writer in Residence-program.¹⁴ Sverige har i dag endast mycket begränsade möjligheter att göra detsamma. Svenska statliga internationella kulturutbytesprogram har utarbetats inom de flesta konstområden, men ännu inte inom litteraturen.

¹⁴ Intressanta exempel i Europa är bl.a. Villa Gillet i Lyon, Collège International des Traducteurs Littéraires med Assises de la traduction littéraire i Arles, Writers Center i Norwich, Literarisches Colloquium i Berlin och Vertalershuis i Amsterdam.

Långsiktighet och stabilitet i det internationella utbytet är grundläggande och vår bedömning är att det finns motiv för ett statligt program för residensverksamhet med tydlig konstnärlig och internationell profil i Sverige. Ett internationellt program på litteraturområdet bör även syfta till att utveckla litterära upphovsmäns kontakter med institutioner, förläggare och agenter samt med kollegor och publik och därigenom bidra till konstnärlig fördjupning och förbättrade arbets- och inkomstmöjligheter. Verksamheten bör vara öppen för författare, översättare och kulturjournalister från hela världen och hög konstnärlig kvalitet och nyskapande vara grundläggande i arbetet. En internationell residensverksamhet skulle även kunna vara plats för t.ex. översättarseminarium och erbjuda gästbostäder för översättare av svensk litteratur samt svenska och utländska författare. Publikprogramverksamhet med exempelvis seminarier och samtal bör inrymmas i verksamheten.

Konstnärsnämnden är den myndighet som har i uppdrag att utveckla konstnärers möjligheter till internationellt utbyte. Myndigheten har erfarenhet av och kunskap om planering och genomförande av internationella kulturutbytesprogram, däremot saknas specifik kompetens inom litteraturområdet. Författarfonden och Kulturrådet har kunskap om litteraturområdet och de litterära upphovsmännens situation. Vårt förslag är därför att ett uppdrag ges till Konstnärsnämnden att, i samråd med Sveriges författarfond och Statens kulturråd, med t.ex. Iaspis och Internationella dansprogrammet som utgångspunkt föreslå hur ett internationellt utbytesprogram på litteraturområdet kan utformas. För uppdraget föreslås att 1 miljon kronor avsätts under ett års tid genom en omprioritering från anslag 3:1, Bidrag till litteratur och kulturtidskrifter. Omprioriteringen möjliggörs genom de förslag som lämnats ovan (se s. 409).

Som beskrivits i kapitel 13 finns planer på att skapa ett internationellt litteraturhus i Stockholm och delvis liknande initiativ diskuteras även i bl.a. Göteborg och Lund. Det är i dagsläget oklart vad dessa verksamheter kommer att innefatta men utredningen ställer sig generellt positiv till lokala och regionala initiativ som främjar litteraturen och läsningen. Den internationella utbytesverksamhet vi förespråkar har flera beröringspunkter med de initiativ som diskuteras och det bör vara en del i det uppdrag vi föreslår att undersöka vilka samarbeten som kan vara möjliga. I sammanhanget är det viktigt att ha som utgångspunkt att det

nationella intresset i detta fall främst bör vara att främja internationellt litteraturutbyte som innefattar konstnärlig spetsverksamhet och residensmöjligheter.

Tydligare ansvarsfördelning för internationellt litteraturutbyte

Förslag: Ansvarsfördelningen mellan Statens kulturråd och Sveriges författarfond bör förtydligas och Kulturrådet få möjlighet att bevilja bidrag till översättare av svensk litteratur och dramatik för deltagande i internationellt utbyte. I detta syfte föreslås att förordningen (2007:1435) om statsbidrag till internationellt utbyte och samarbete på litteraturområdet ändras så att Kulturrådet får möjlighet att besluta om bidrag till översättare av litteratur och dramatik från svenska språket för deltagande i internationellt utbyte. De bestämmelser som rör Sveriges författarfond bör samtidigt utgå ur förordningen. 500 000 kronor för bidrag till litterära upphovsmän för internationellt utbyte bör överföras till anslag 5:2, ap.9, och fördelas av författarfonden med stöd av förordningen (1976:528) om bidrag till konstnärer.

Kulturrådet och författarfonden har ett delat uppdrag att främja internationellt litteraturutbyte. Inom detta uppdrag fördelar Kulturrådet i dag bl.a. översättningsstöd och stöd till litterära evenemang till juridiska personer, t.ex. förlag. Författarfonden fördelar bidrag för internationellt utbyte till enskilda litterära upphovsmän, bl.a. översättare. I enlighet med ett anslagsvillkor i Kulturrådets regleringsbrev överförs i dag minst 1 miljon kronor per år till författarfonden för detta ändamål från anslag 3:1, Bidrag till litteratur och kulturtidskrifter.

Ett problem som denna ansvarsfördelning fört med sig är att det varit svårt att koordinera det stöd som författarfonden beviljar enskilda upphovsmän med de evenemang och projekt (i vilka översättare ofta deltar) som Kulturrådet stöder. Medverkande vid evenemangen måste vända sig till fonden för stöd samtidigt som Kulturrådet har den löpande dialogen med vederbörande.

Efter dialog med parterna bedömer vi att det bästa sättet att lösa frågan är att Kulturrådet får möjlighet att bevilja bidrag för internationellt utbyte till översättare av svensk litteratur och dramatik.

Det ger en möjlighet att hålla samman stöden till evenemang och projekt med bidrag till de enskilda personer som deltar i desamma. En sådan lösning skulle även innebära en tydlig förenkling för de sökande. För att uppnå förändringen föreslår vi att förordningen (2007:1435) om statsbidrag till internationellt utbyte och samarbete på litteraturområdet ändras så att Kulturrådet får möjlighet att besluta om bidrag till översättare av litteratur och dramatik från svenska språket för deltagande i internationellt utbyte. De bestämmelser som rör författarfonden bör samtidigt utgå ur förordningen.

Vidare bedömer vi att det är av betydelse att författarfonden även fortsättningsvis har möjlighet att bevilja bidrag till enskilda litterära upphovsmän för internationellt utbyte. Författarfonden fördelar i dag vissa mindre bidrag för internationellt utbyte från anslag 5:2, ap. 9. Vi föreslår att 500 000 kronor från anslag 3:1, ap. 1, överförs till nämnda anslagspost, för bidrag för internationella utbyten för författare, översättare, kulturjournalister och dramatiker. Bidragen kan fördelas med stöd av förordningen (1976:528) om bidrag till konstnärer. Inom regeringskansliet pågår för närvarande en översyn av denna förordning, bl.a. i syfte att lyfta in Konstnärsnämndens och författarfondens bidrag för enskilda konstnärers deltagande i internationella utbyten.

Stärk svenskundervisningen i utlandet

Förslag: Förslaget är att det i 2 § förordningen (2007:1224) med instruktion för Svenska institutet, tydliggörs att myndigheten, inom ramen för stödet till svenskundervisningen, särskilt ska främja utbildning av översättare av svensk litteratur. Vidare bör Svenska institutet få i uppdrag att närmare kartlägga vilka faktorer som ligger bakom nedläggningen av universitetsinstitutioner med svenskundervisning och föreslå åtgärder som skulle kunna motverka utvecklingen i berörda länder.

En grundläggande förutsättning för att den svenska litteraturen ska kunna nå ut i världen är att det finns kvalificerade litterära översättare från svenska. Översättarna har en central roll i att läsare utanför Sverige får möjlighet att ta del av svensk litteratur. Utan en professionell översättarkår med god återväxt kan den svenska litteraturen inte nå internationell spridning. Översättarna fungerar

även ofta som introduktörer eller lektörer av svensk litteratur för utländska förlag. Det är vanligt att översättare från svenska till andra språk har studerat svenska vid universitet utanför Sverige. Utredningens bedömning är bl.a. att Svenska institutets stöd till svenskundervisning i utlandet därför är mycket betydelsefullt för ett långsiktigt arbete med att stärka den svenska litteraturens ställning och spridning i utlandet. Lektorer vid de utländska universiteten är också viktiga för den svenska litteraturens spridning genom sina ofta breda nätverk och stora engagemang.

Möjligheterna till svenskundervisning och svenskstudier har som visats i kapitel 13 minskat i ett antal länder. Detta är olyckligt då det hotar den svenska litteraturens närvaro i dessa länder på sikt. Svenska insatser för att främja svenskundervisningen bygger dock på att det finns institutioner som vill och kan erbjuda undervisning och studenter som vill studera svenska. Detta är naturligen faktorer som inte alltid kan påverkas, men Sverige kan på olika sätt stimulera ett sådant intresse. I likhet med utredningen om svenskundervisningen i utlandet (SOU 2007:9) menar vi att ett mer aktivt agerande i dialogen med utländska institutioner är angeläget för att i de fall det är möjligt motverka nedläggning av svenskinstitutioner i utlandet. Vid sidan av institutionernas och studenternas intresse har även finansieringsmöjligheterna för verksamheten betydelse.

Svenskundervisningen i utlandet är en del av Svenska institutets uppdrag inom det allmänna Sverigefrämjandet. Mot bakgrund av den särskilda betydelse översättarna har för exporten av svensk litteratur och för kännedomen om Sverige generellt är det motiverat att förtydliga Svenska institutets uppdrag i denna del. Vårt förslag är att det i 2 § förordningen (2007:1224) med instruktion för Svenska institutet tydliggörs att myndigheten, inom ramen för stödet till svenskundervisningen, särskilt ska främja utbildning av översättare av svensk litteratur.

Det finns ett antal konkreta områden där Svenska institutet borde kunna uppmärksamma studenter med inriktning mot översättning och litteratur ytterligare. Framför allt borde svenskstudierande med översättar- eller litteraturinriktning kunna prioriteras inom Svenska institutets stipendieprogram för studier i Sverige. Vi menar även att Svenska institutet tillsammans med Statens kulturråd skulle kunna inleda ett arbete med att bjuda in översättare av svensk litteratur, utländska förläggare och agenter till Sverige för att få information om den svenska samtida litteraturen och utöver de två myndigheterna även möta svenska förläggare och rättighets-

försäljare. Denna typ av arrangemang genomförs regelbundet i flera europeiska länder.

Läsning och litteratur i det internationella utvecklingssamarbetet

Bedömning: Vår bedömning är att litteraturens roll i utvecklingssamarbetet med fördel kan stärkas. För att nå de övergripande målen inom den svenska biståndspolitikens om demokrati, mänskliga rättigheter och jämställdhet är det viktigt att den centrala roll som författare och skribenter kan spela i demokratiska förändringsprocesser tydligare uppmärksammas och tas tillvara. Även insatser för att stödja t.ex. uppbyggnad och utveckling av institutioner som bibliotek samt nationella bokmarknader bör kunna vidareutvecklas.

Litteraturen och det fria ordet är ett verkningsfullt medel i demokratiarbetet och yttrandefrihet en förutsättning för ett öppet samhälle. Kopplingen mellan Sveriges politik för global utveckling och frågor om litteratur och läsning är tydlig och bör uppmärksammas mer. Litteraturens och läsningens betydelse för fattigdomsbekämpning och för att utveckla förståelse för människors lika värde, mänskliga rättigheter och demokrati är framträdande.

Inom Sveriges politik för global utveckling och Sidas biståndsarbete genomförs litteratur- och läsrelaterade insatser inom ett antal områden. Sverige ger också omfattande stöd till internationella biståndsorganisationer som bl.a. satsar på litteraciprogram. Sida satsar inom utvecklingssamarbetet bl.a. på utbildningssektorn i enlighet med millenniemål 2 som stipulerar att alla barn ska få chans att börja skolan och kunna slutföra sin grundskoleutbildning. Ökad läskunnighet och läsundervisning har en viktig plats inom utbildningssektorn. Detta är av grundläggande betydelse och både tekniska aspekter, som t.ex. byggnation av skolor, och satsningar på läsinlärning bör framhållas.

Sidas insatser inom kulturområdet generellt, och i detta fall inom litteraturområdet specifikt, har däremot minskat betydligt genom den ändrade inriktningen på det svenska utvecklingssamarbetet under senare år. Som en del i att nå de övergripande målen om demokrati och mänskliga rättigheter och mer specifikt för att främja yttrandefrihet, ser vi möjligheter att utveckla insats-

erna för läsning och litteratur som en del i Sidas biståndsarbete. Områden som bör kunna lyftas fram tydligare inom ramen för de policys och strategier regeringen satt upp är utveckling av institutioner som bibliotek, läsfrämjande insatser, uppbyggnad och utveckling av strukturer för nationella och lokala bokmarknader. Dessa perspektiv borde med fördel t.ex. kunna lyftas fram tydligare i policyn *Förändring för frihet – Policy för demokratisk utveckling och mänskliga rättigheter inom svenskt utvecklingsamarbete 2010–2014* när den revideras.

Insatser med bäring på litteratur och läsning i vid mening, dvs. med yttrandefrihetsförtecken, är sedan 2009 en del i regeringens särskilda satsning på mänskliga rättigheter och yttrandefrihet. Dessa insatser har fram till mars 2012 utgjort ett komplement till Sidas övriga arbete för demokrati och mänskliga rättigheter. I Utrikesdepartementets nya *Strategi för särskilda insatser för demokratisering och yttrandefrihet 2012–2014* har formuleringarna gällande bl.a. fristadsförfattare skärpts gentemot tidigare strategi. I strategin anges även att stöd ska kunna gå till fria, oberoende och professionella medier. Utredningens förhoppning är att den nya strategin kommer att innebära en förstärkning av de statliga insatserna på litteraturområdet. För att nå yttrandefrihetsmålen menar vi att författare och skribenter samt andra aktörer inom bokbranschen är av stort värde som förändringsaktörer. Samarbetsmöjligheter med internationellt verksamma aktörer inom området som exempelvis PEN International förefaller även vara av intresse.

Sidas pågående samarbete med Kulturrådet inom ramen för aktörssamverkan är ett exempel på en viktig satsning som vi anser har stora utvecklingsmöjligheter inom litteratur- och läsfrämjandeområdet och som bör få en fortsättning efter den nu pågående programperioden.

15 Ekonomiska konsekvenser m.m.

Enligt 14 § kommittéförordningen ska kommittéer beräkna och redovisa ekonomiska konsekvenser av sina förslag. Detta gäller kostnaderna eller intäkterna för staten, kommuner, landsting, företag eller andra enskilda. En sådan redovisning görs nedan i avsnitt 15.1.

Enligt 15 § kommittéförordningen ska kommittéer även analysera konsekvenser för det kommunala självstyret, brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet, för sysselsättning och offentlig service i olika delar av landet, för små företags arbetsförutsättningar, konkurrensförmåga eller villkor i övrigt i förhållande till större företag, för jämställdheten mellan kvinnor och män eller för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen. Konsekvenser enligt denna bestämmelse redovisas nedan i avsnitt 15.2.

15.1 Ekonomiska konsekvenser m.m.

De förslag vi lägger syftar till att läsandet och läsfärdigheten ska öka i befolkningen, och särskilt bland barn och unga. Elever som misslyckas i skolan innebär i förlängningen stora kostnader för samhället och bristande läsförmåga är en av de viktigaste anledningarna till att elever inte uppnår målen i teoretiska ämnen. Om den negativa trenden rörande läsfärdighet och läsvanor bland unga fortsätter kan det förutsättas att det för med sig stora samhälls-ekonomiska kostnader. En utgångspunkt för våra förslag är följaktligen att det innebär betydande vinster på sikt att vända trenden och öka läsandet och läsfärdigheten. Bland annat av detta skäl behövs *Ett läslyft för Sverige*.

I detta syfte föreslår vi tydligare mål och bättre samordning nationellt, både på politisk nivå och inom ramen för vissa myndigheters ansvarsområden. Vi föreslår också satsningar på läsombud

vid förskolor, kompetensutveckling för lärare vad gäller litteratur och tydligare bestämmelser om skolbibliotekarier. Dessa insatser bedömer vi kan ge fler barn och unga en chans att utveckla en god läsfärdighet och skapa en relation till litteratur och berättande. Insatserna är viktiga steg för att vända den negativa trend vi påvisat och de kan beräknas medföra positiva effekter för barn och unga som indirekt får del av större kunskap och engagemang från förskollärare, lärare och skolbibliotekarier.

Vi föreslår vidare bl.a. att organiseringen av stödet till läsfrämjande arbete utanför skolan förändras. Syftet är att insatserna ska bli mer effektiva då samordningen regionalt/lokalt kan förbättras om läsfrämjande och litteratur införs i landstingens kulturplaner. Det nya uppdraget till Statens kulturråd om läsfrämjande arbete syftar även till att den nationella samordningen ska förbättras. Dessa förändringar innebär både att regionerna och kommunerna får större frihet att disponera medel till behov som identifieras lokalt och att statens kapacitet att samordna, driva på och följa upp större insatser av nationellt intresse stärks. I förlängningen bör förslagen leda till positiva effekter för litteratur, läsfrämjande och biblioteksområdet som helhet, bl.a. genom ett större regionalt och lokalt intresse för och engagemang i dessa frågor.

Även en rad andra förslag som lämnas i betänkandet bör ha positiva effekter på läsvanor och läsförståelse. För gruppen vuxna är förslaget om en ny fördelning av vissa medel till folkbildningen centralt. Vår bedömning är att det bör göra det möjligt för studieförbunden att i högre utsträckning engagera sig i verksamhet tillsammans med andra parter, t.ex. bibliotek och andra aktörer inom det civila samhället som idrotts- och fackföreningsrörelsen, för att nå grupper som i liten utsträckning läser i dag. Även fler vuxna, och särskilt i grupper som i dag har en svag relation till litteratur, kommer med andra ord att få möta böcker i sin vardag med detta förslag.

Flera av de förslag som lämnas syftar också till att förbättra tillgången till litteratur, dels på marknaden och dels via biblioteken. Det gäller bl.a. förslagen om stöd till digitalisering av backlisttitlar och förslagen om utvecklade arbetssätt vad gäller e-böcker vid biblioteken. Även dessa förslag bör i förlängningen ge positiva effekter på läsningen eftersom de innebär att fler kvalitetstitlar blir tillgängliga för läsarna och att litteraturen blir synligare i samhället. Det är också viktigt att påpeka att de förslag vi lägger i syfte att

förbättra villkoren i det litterära systemet i stort, t.ex. ökat stöd till mindre förlag, ett stärkt kulturtidskriftsstöd och ett förstärkt internationellt utbyte på litteraturområdet, i förlängningen syftar till att skapa förutsättningar för en levande läsandets kultur i samhället.

Budgetkonsekvenser för staten, kommuner och landsting

De förslag som lämnats för inte med sig ökade kostnader för staten utan finansieras inom nuvarande budgetramar. Flera av de förslag vi lämnar syftar också till större effektivitet och träffsäkerhet i de statliga bidragsordningarna. Det gäller bl.a. förslaget om ett tak för statsbidraget för utgivning av litteratur. Förslaget om en moderniserad biblioteksersättning lämnas bl.a. med motivet att minska den administrativa arbetsbördan.

De direkta ekonomiska konsekvenserna av våra förslag för kommunerna är förhållandevis små men vi föreslår vissa förändringar av hur statliga bidrag till kommunal och landstingskommunal verksamhet fördelas. Vi föreslår bl.a. att litteratur och läsfrämjande ska behandlas inom ramen för kultursamverkansmodellen. Som en del av denna reform bör medel omfördelas inom och från anslaget 3:1 Bidrag till litteratur och kulturtidskrifter (utg.omr. 17). Vi föreslår att modellen förstärks med 17 miljoner kronor samtidigt som vissa direkta statliga stöd till kommunal och lokal verksamhet upphör.

Förslaget är att det direkta statsbidraget till inköp vid folk- och skolbibliotek, vissa bidrag till litterära evenemang och bidrag till läsfrämjandeprojekt på lokal nivå upphör. Samtidigt kan kommuner och regioner även fortsatt få del av medel för bl.a. dessa ändamål via kultursamverkansmodellen och en ny typ av läsfrämjandeinsatser på nationell nivå (i vilka även dessa kan vara samarbetsparter). De föreslagna förändringarna innebär totalt sett att cirka 38 miljoner kronor frigörs varav en del bör användas för att förstärka kultursamverkansmodellen. Den andra delen bör enligt vårt förslag omprioriteras för insatser på statlig nivå. Dels för att ge utrymme att finansiera större läsfrämjandeprojekt av nationellt eller flerregionalt intresse och stärkt samordning av det läsfrämjande arbetet (16 miljoner kronor), dels för vissa andra insatser som förstärkta internationella stöd (totalt 4 miljoner kronor).

Vad gäller folkbildningen innebär vårt förslag att en mindre del av statsbidraget styrs mot annan verksamhet än tidigare, vilket

innebär en förändring inom anslag 14:1 Bidrag till folkbildningen (utg.omr. 17). De insatser som statsbidraget styrs mot innebär dock inte någon förändring av de ändamål som statsbidraget i dag går till eftersom läsfrämjande verksamhet ligger inom ramen för folkbildningens uppdrag. Studieförbunden, som i dag är bidragsmottagare, erhåller sammantaget fortsatt lika stort statsbidrag totalt sett. Vårt förslag kan dock innebära att fördelningen mellan studieförbunden ändras då de studieförbund som planerar att genomföra läsfrämjande projekt får mer resurser än de studieförbund som inte gör denna prioritering.

Förslagen om att Statens skolverk ska initiera en försöksverksamhet med läsombud i förskolan samt utvärdera verksamhet med skolbibliotek, bör kunna finansieras inom nuvarande budgetramar. Kostnaderna för att genomföra förslaget om att utvärdera skolbiblioteksverksamhet är i sammanhanget begränsade och det ingår i Skolverkets uppdrag att följa upp och utvärdera skolväsendet.

Skolverkets kostnader för att ordna en försöksverksamhet för läsombud beräknas inledningsvis till cirka 1,5 miljoner kronor per år. Kostnadsberäkningen bygger på att det för projektledning, dvs. att initiera, marknadsföra och underhålla ett nätverk för läsombud, behövs en helårsarbetskraft. Enligt schablon innebär detta cirka 1 miljon kronor. Vidare kan det vara lämpligt att kring 150 förskolor deltar i försöksverksamheten (50 förskolor per region i tre regioner). Varje deltagare bör under projektets gång få en utbildning som motsvarar ungefär 1 högskolepoäng (en initial heldagsutbildning samt en halvdagsutbildning cirka sex månader senare). Skolverket har tidigare beräknat utbildningskostnaden för 1 högskolepoäng till 1 250 kronor, vilket sammantaget ger knappt 200 000 kronor per år. Därtill kan läggas 300 000 kronor för kringkostnader som utvärdering och marknadsföring. För huvudmännen är det frivilligt att delta i verksamheten och vi har därför inte räknat med att de ska ersättas för de anställdas arbetstid.

Den parlamentariska beredning för läslyftet som föreslås följa utvecklingen på läsområdet samt bedöma måluppfyllelse och effekter av implementerade reformer, bör finansieras inom ramen för regeringskansliets anslag för kommittéväsendet. Vi bedömer att beredningen kommer att behöva en årlig budget på cirka 3,5 miljoner kronor. Kostnadsberäkningen bygger på att beredningen har behov av ett kansli med tre personer där en årsarbetskraft uppskattas till strax under 1 miljon kronor. Resterande medel

behövs för ledamöternas kostnader samt, som anförs i förslaget, för att beredningen ska ha möjlighet att beställa rapporter och anlita externa konsulter för sammanställningar och forskningsöversikter.

Effekter av omprioriteringar

Inköpsstödet uppgick 2012 till knappt 25 miljoner kronor och bibliotekens totala budget för medieköp är drygt 424 miljoner kronor. Att inköpsstödet dras in och medel omfördelas till kultursamverkansmodellen kan innebära att resurserna minskar för medieinköp vid vissa folk- och skolbibliotek. Samtidigt rör det sig om små summor per mottagare som har fördelats till dessa ändamål, särskilt när det handlar om mindre kommuner. De exakta effekterna på medieinköpen går inte att uppskatta eftersom förslaget innebär en större frihet för huvudmännen att prioritera själva. Dessa kan även fortsatt komma att prioritera medieinköp även om det är mer sannolikt att många vill satsa på t.ex. litteraturförmedling.

Avskaffandet av det nuvarande statsbidraget till läsfrämjande och litterära evenemang kommer ändra förutsättningarna för vilka projekt som är aktuella för direkt statligt stöd. Mindre lokala verksamheter kommer i ökat utsträckning att få söka stöd från lokala och regionala finansiärer. Dessa kan i sin tur prioritera denna typ av verksamhet i överläggningarna med staten inom ramen för kultursamverkansmodellen. Det uppdrag som vi föreslår ges till Kulturrådet om att initiera och samordna läsfrämjandearbete nationellt innebär också att de kan fortsätta att finansiera projekt som involverar vissa av de aktörer som tidigare fått stöd. Skillnaden blir dock att Kulturrådet framöver kommer att vara projektägare i de verksamheter de stödjer och att dessa måste vara av större nationell eller flerregional omfattning. Denna ordning bör innebära betydande synergieffekter då Kulturrådet får större möjlighet att samordna likartade verksamheter så att metoder kan återanvändas och vissa funktioner utnyttjas gemensamt.

Omprioriteringarna inom utgivnings- och kulturtidskriftsstödet innebär bl.a. att vissa större förlag/förlagsgrupper kan förväntas få minskade bidrag. Vårt förslag innebär dock att ett enskilt företags samlade bidrag fortfarande kan uppgå till cirka en miljon kronor per år. Vår bedömning är att de större förlagen eller förlagskoncernerna har egna resurser att finansiera en större del av den

smalare utgivningen. De traditionella förlagshusen har också ofta ett direkt ekonomiskt intresse av att vidmakthålla sin profil som kvalitetsförlag, bl.a. för att attrahera författare och för att bygga sitt varumärke. Därför har de också skäl att även utan omfattande statligt stöd arbeta med utgivning som inte är lönsam på kort sikt. Det minskade bidraget till dessa förlag bör därför inte påverka deras utgivning i någon större utsträckning.

Denna omprioritering innebär också att medel frigörs till ökat stöd per titel, ökat stöd till digitalisering av backlist samt ett förstärkt tidskriftsstöd. Det ökade stödet per titel och till backlist-digitalisering innebär att mindre förslag som inte når upp till taket kommer få mer i bidrag. Det är enligt vår mening en riktig prioritering eftersom dessa står för en ökande andel av den kulturpolitiskt viktiga utgivningen och ofta saknar resurser för t.ex. marknadsföring och ersättning till upphovsmännen. Det är även en viktig effekt av omprioriteringen att flera kulturtidskrifter kan få ökat stöd och t.ex. bättre förutsättningar att betala sina skribenter.

15.2 Konsekvenser enligt 15 § kommittéförordningen

Konsekvenser enligt 15 § kommittéförordningen behandlas nedan. De förslag vi presenterat i föregående kapitel har inte någon inverkan på brottsligheten eller det brottsförebyggande arbetet och detta kommenteras därför inte närmare.

Det kommunala självstyret

Det förslag vi lämnar om litteratur- och läsfrämjande i kultur-samverkansmodellen ger större utrymme för lokala och regionala prioriteringar och stärker på så sätt det kommunala självstyret. I övrigt bedömer vi inte att våra förslag har betydelse för principen om kommunalt självstyre.

Sysselsättning och offentlig service i olika delar av landet

Syftet med flera av de förslag vi lämnar om läsning och läsfrämjande är att de ska bidra till en bättre geografisk spridning av olika insatser. Bedömningen är att förslagen om läsombud i förskolan och bättre tillgång till skolbibliotekarier kan bidra till att

utjämna skillnader mellan olika förskolor och skolor i landet. Bedömningen är vidare att tillgången till kultur i olika delar av landet främjas av att litteratur och läsfrämjande behandlas inom ramen för i kultursamverkansmodellen samt att förbättrad samordning nationellt vad gäller läsfrämjandeprojekt kommer att påverka utbudet positivt i delar av landet där sådana projekt i dag är mindre vanliga. Det förslag vi lämnar om utökad stöd till litterära evenemang i bokhandeln bedöms kunna bidra till bättre förutsättningar att bedriva bokhandel på mindre orter.

Små företags konkurrensförmåga och villkor i övrigt

Det förslag vi lämnat rörande utgivningsstödet syftar till att ge större utrymme att stödja små företag (förlag) på bokmarknaden för att på så sätt bl.a. väga upp för de skalfördelar större företag har och för att underlätta finansieringen av mindre verksamheter. Bedömningen är att de föreslagna förändringarna av bidragssystemet indirekt även kan motverka de koncentrationstendenser som finns på marknaden. Samma sak gäller förslaget om förstärkt stöd till utgivare av kulturtidskrifter. De förslag vi lämnar innefattar ingen ökad regelbörda för mindre eller större företag.

Jämställdheten mellan kvinnor och män

En central fråga vad gäller läsfärdighet och läsvanor är de skillnader som finns mellan pojkar och flickor. För att främja jämställdhet är det viktigt att insatser görs för att komma tillrätta med den minskning i läsfärdighet som framförallt kan noteras bland pojkar. Flera av de förslag som vi lämnar bör kunna bidra till detta även om ytterligare initiativ också behöver tas. Förslagen om läsombud i förskolan, kompetensutveckling för lärare samt skolbibliotekarier bör främja en utveckling i önskvärd riktning. I övrigt är bedömningen att våra förslag inte har några direkta konsekvenser på jämställdheten mellan kvinnor och män.

Möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen

Av stor betydelse för att nå de integrationspolitiska målen är att alla i samhället ges möjlighet att utveckla en god läsfärdighet, men även att det finns god tillgång på litteratur på olika språk och från olika språkområden. Våra förslag i syfte att främja läsfärdighet och läsning bland barn och unga bedöms ha positiva konsekvenser för att nå de integrationspolitiska målen då de bl.a. syftar till att stärka stödet till gruppen barn vars föräldrar talar ett annat språk hemma eller vars föräldrar inte själva har en stark relation till läsning. Vidare bör de förslag vi lämnar om att stödja översättningar och internationellt utbyte ha positiva effekter i denna del.

Referenser¹

- A Creative Economy: Green Paper for the Nordic Region* (Tom Fleming Creative Consultancy & Nordic Innovation Centre, 2007).
- Allen, Ester, red., *Être traduit ou ne pas être – rapport PEN/IRL sur la situation de la traduction littéraire* (Institut Ramon Llull, 2007).
- Allén, Sture, & Kjell Espmark, *Nobelpriset i litteratur – en introduktion* (Svenska Akademien, 2006).
- Andersson, Eva, Monica Larson och & Lena Lindgren, *Cirkeldeltagare 2008 – en studie om deltagare i studieförbundens studiecirkelverksamhet* (Folkbildningsrådet, 2009).
- Arbete åt konstnärer* (SOU 1997:183).
- Arnbak, Elisabeth, "To what extent do basic skills predict students' PISA reading score?", i Niels Egelund, red., *Norden Lights on PISA 2009 – focus on reading* (Nordiska ministerrådet, 2012).
- Avtalad upphovsrätt* (SOU 2010:24).
- Barkman, Clas, "Bästsäljare slukar marknaden", *Dagens Nyheter*, 21 september 2010.
- von Baumgarten-Lindberg, Marianne, Elisabet Reslegård, Susanna Ekström & Ulf Larsson, "Sagostunden som försvann", *Dagens Nyheter*, 24 april 2012.
- Bennich-Björkman, Li, *Statsstödda samhällskritiker: Författarautonomi och statsstyrning i Sverige* (Tidens förlag, 1991).
- Bijvoet, Ellen, & Kari Fraurud, *Det romska språket och romsk språkvård i Sverige 2007* (Institutet för språk och folkminnen, 2008).
- Biståndets resultat – tema demokrati och mänskliga rättigheter* (skr. 2011/12:164).
- Bohlund, Kjell, *Bokmarknaden 2010* (Svenska Förläggareföreningen, 2010).
- Boken: Litteraturutredningens huvudbetänkande* (SOU 1974:5).
- Boken i tiden: Betänkande från Utredningen om boken och kulturtidskriften* (SOU 1997:141).
- Bokutredningen* (SOU 1952:23).

---

¹ Referenslistan innefattar enbart utgivna publikationer. Internetsidor, beslut och handlingar hos myndigheter samt opublicerade promemorior förtecknas inte. Regeringens budgetpropositioner och årligen återkommande skrivelser från statliga myndigheter, som budgetunderlag och årsredovisningar, tas inte heller upp i referenslistan.

- Bäst i klassen – en ny lärarutbildning* (prop. 2009/10:89).
- Carlsson, Ulla, & Ulrika Facht, red., *Mediesverige 2010: Statistik och analys* (Nordicom-Sverige, 2010).
- Carlsson, Ulla, "Några inledande ord i spåren av tidigare utredningar", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).
- Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet* (prop. 2009/10:165).
- Eide Jensen, Inger, *Utvärdering och förslag till revidering*, promemoria publicerad av Kulturdepartementet (Ku2009/1518/KV).
- Eklund, Stefan, "Med näsa för storsäljare", *Svenska Dagbladet*, 5 december 2009.
- Elam, Ingrid, *Litteraturens hus: Plats för författare, rum för läsare* (2012).
- Eliasson, Åsa, "Dramatiken och läsaren – en undersökning av dramatikens tillgänglighet på bibliotek, i bokhandeln och på Internet", Uppsatser inom biblioteks- och informationsvetenskap, nr 366 (Uppsala universitet, 2007).
- Elmerud, Peter, *Ökad titelbredd: En rapport om bokhandeln och distributionsstödet* (Statens kulturråd, 2001:7).
- En bok om böcker: Litteraturutredningens branschstudier* (SOU 1972:80).
- En ny svensk politik för global utveckling* (SOU 2001:96).
- Ett utvecklat litteraturcentrum och statens stöd till En bok för alla AB*, promemoria publicerad av Kulturdepartementet (Ku2007/2493/Kr).
- Facht, Ulrika, "Aktuell statistik om e-böcker", i Ulla Carlsson & Jenny Johannisson, red., *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (Nordicom-Sverige, 2012).
- Findahl, Olle, *Barn och ungas medieanvändning i Internet-världen* (Nordicom-Sverige, 2012).
- Fjellgren, Anne-Marie, "Den inbyggda osäkerheten", i *Tack för lånet: Om boken, biblioteken och den svenska litteraturens villkor* (Sveriges författarfond, 2004).
- Fleischer, Rasmus, *Boken och biblioteket* (Stockholm, 2011).
- Flisbäck, Marita, *Konstnärernas inkomster ur ett jämställdhetsperspektiv: Ekonomi, arbete och familjeliv* (Konstnärsnämnden, 2010).
- Flisbäck, Marita, *Konstnärernas inkomster, arbetsmarknad och försörjningsmönster* (Konstnärsnämnden, 2011).
- Folkbildningsrådet, *Fakta om folkbildning* (2011).
- Folkbildningsrådet, *Kommunernas och landsting/regionernas bidrag till studieförbund och folkhögskolor 2011* (2011).

- Folkbildningsrådet, *Statsbidrag till studieförbund 2010 – Kriterier och fördelningsprinciper* (2009).
- Folkbildningsrådet, *Statsbidrag till studieförbund 2011 – Kriterier och fördelningsprinciper* (2010).
- Folkbildningsrådet, *Studieförbundens ekonomi 2010* (2011).
- Fredriksson, Ulf, ”Hur 15-åringars läsning förändrats mellan 2000 och 2009”, i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).
- ”Förlagsspecial”, *Svensk bokhandel*, nr 19 2011.
- Förslag till fördelning av medel för budgetåret 2012*, promemoria publicerad av Litteraturutredningen (Ku2011:04/2011/19).
- Gedin, Per, ”En fartblind bokbransch”, *Svenska Dagbladet*, 2 maj 2010.
- Gedin, Per, ”Litteratur på utförsäljning”, *Axess Magasin*, nr 7 2011.
- Gehlin, Jan, *Floden och virolarna: Linjer och episoder ur hundra års författarfacklig historia* (Alber Bonniers förlag, 1993).
- Gemensam organisation för export- och investeringsfrämjande* (prop. 2011/12:92).
- Generella konstnärsstöd* (SOU 1997:184).
- Grahn, Olof, *Kartläggning och förslag till en mer effektiv försäljningsprocess mellan förlag och bokhandel* (Svenska bokhandlareföreningen & Svenska Förläggareföreningen, 2007).
- Gunder, Anna, *Garanterade författare: Om biblioteksersättningen och den garanterade författarpenningen 1972-2010* (Uppsala universitet, 2012).
- Gustavsson Eriksson, Anna-Lena, ”Läs- och skrivstrategier”, i Kjell Granstöm, red., *Forskning om lärares arbete i klassrummet*, (Myndigheten för skolutveckling, 2007).
- Gustavsson, Robert, *Evaluation of the Swedish Institut’s Cultural Exchange Programme to Official Development Assistance Recipient Countries* (Sipu International, 2009).
- Gustavsson, Styrbjörn, *World Literature – International Partners for Literary Diversity* (Sida, 2001).
- Gärdemalm, Jimmy, & Maria Öman, *Litteraturens villkor i Norrbotten – en kartläggning* (Norrbottens länsbibliotek, 2012).
- Handlingsplan för kulturella och kreativa näringar*, promemoria publicerad av Näringsdepartementet och Kulturdepartementet (2009).
- Hattie, John, *Visible learning* (Routledge, 2009).
- Hedström, Hasse, *L som i läsa, M som i metod – om läsinlärning i förskoleklass och skola* (Läraryrskommitténs förlag, 2009).

- Heilbron, Johan, & Gisèle Sapiro, red., "Traduction: les échanges littéraires internationaux", *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr 144 (2002).
- Hemmungs Wirtén, Eva, "The Global Market 1970-2000: Producers", i Simon Eliot & Jonathan Rose, red., *A Companion to the History of the Book* (Blackwell Publishing, 2009).
- Hertel, Hans, *500.000 £ er prisen: Bogen i mediesymbiosens tid*, (Museum Tusulanums forl., 1995).
- Holmquist, Jan, *Centraler i ett nytt bibliotekslandskap: Lånecentraler, depåbibliotek och Internationella biblioteket – översyn och förslag* (Kungl. biblioteket, 2011).
- Hovendick Francis, Briana, Keith Curry Lance & Zeth Lietzau, *School Librarians Continue to Help Students Achieve Standards: The Third Colorado Study* (Library Research Service, 2010).
- Hägglund, Jonas, & Frida Vernersdotter, *Kulturvanor i Sverige 1987–2011*, SOM-rapport 2012:17 (SOM-institutet).
- Hägnesten, Toura, *Lärarna, eleverna och deras läsning – En läs- och språksatsning i Stockholms stads grundskolor* (Stockholms stad, 2011).
- Höglund, Lars, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).
- Högström, Jenny, "Vad tjänar en poet?", *Helsingborgs dagblad*, 22 januari 2012.
- Internationella kulturutredningen 2003* (SOU 2003:121).
- Karlsson, David, *En kulturutredning: Pengar, konst och politik* (Glänta Produktion, 2010).
- Konkurrensverket, *Konkurrens och samarbete inom medierna* (2003).
- Konstnärerna och trygghetssystemen* (SOU 2003:21).
- Konstnärernas verksamhetsinriktning och ekonomiska förhållanden* (SOU 1997:190).
- Konstnärernas villkor* (prop. 1997/98).
- Konstnärskommittén, *Konstnärernas inkomster – en statistisk undersökning av SCB inom alla konstområden 2004–2005* (2009).
- Kovač, Miha, & Rüdiger Wischenbart, *Diversity Report 2010: Literary Translation in Current European Book Markets – An analysis of authors, languages, and flows* (2011).
- Kulturpolitikens arkitektur* (SOU 2009:16).
- Kungl. biblioteket & Svensk biblioteksförning, *När kommer boomen? En kartläggning av e-boken i Sverige ur ett biblioteksperspektiv* (2011).

- Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2010: Folkbibliotek, forskningsbibliotek, sjukhusbibliotek* (2011).
- Kungl. biblioteket, *Bibliotek 2011: Folkbibliotek, forskningsbibliotek, sjukhusbibliotek* (2012).
- Kungl. biblioteket, *Skolbibliotek 2012: Grundskolor, ungdomsgymnasier* (2012).
- Lepape, Pierre, "Hyperconcentration chez les éditeurs, la dictature de la World Literature", *Le Monde diplomatique*, mars 2004.
- Liberg, Caroline, *Hur barn lär sig läsa och skriva* (Studentlitteratur, 2006).
- Lindqvist, Yvonne, "Det globala översättningsfältet och den svenska översättningsmarknaden", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).
- Lundberg, Ingvar, & Katarina Herrlin, *God läsutveckling: Kartläggning och övningar* (Natur & Kultur, 2009).
- Lundberg, Ingvar, *Bornholmsmodellen: Vägen till läsning – Språklekar i förskoleklass* (Natur & Kultur, 2007).
- Lära, växa, förändra* (prop. 2005/06:192).
- Läsarnas marknad, marknadens läsare – en forskningsantologi* (SOU 2012:10)
- Läs mera! Slutbetänkande av 1982 års bokutredning* (SOU 1984:30).
- Michie, Joan S., & Bradford W. Chaney, *Evaluation of the Improving Literacy Through School Libraries Program Final Report* (U.S. Department of Education, 2005).
- Myrberg, Mats, red., *Att skapa konsensus om skolans insatser för att motverka läs- och skrivsvårigheter* (Lärarhögskolan Stockholm, 2003).
- Määttä, Jerry, "Pengar, prestige, publicitet: Litterära priser och utmärkelser i Sverige 1786–2009", *Sammlaren: Tidskrift för litteraturvetenskaplig forskning*, årgång 131 (2010).
- Nilsson, Åsa, *Kulturvanor i Sverige 1987-2010*, SOM-rapport 2011:23 (SOM-institutet).
- Nordicom-Sveriges internetbarometer 2010*, MedieNotiser nr 2 2011 (Nordicom-Sverige).
- Nya villkor för statligt stöd till kulturtidskrifter*, promemoria publicerad av Kulturdepartementet (Ku2009/2215/KV).
- Nätverkstan, *Syns inte, finns inte: Kulturtidskriften och distributionen* (2010).
- OECD, *PISA 2009 Results: What Makes a School Successful? Resources, Policies and Practices*, vol. IV (2010).

- OECD, *PISA 2009 Results: What Students Know and can do – Students Performance in Reading, Mathematics and Science*, vol. I (2010).
- PEN International, Writers in Prison Committee, *Half-yearly Caselist: To 31 December 2011* (2011).
- Peterson, Bo, *Välja och sälja – om bokförläggarens nya roll under 1800-talet, då landet industrialiserades, tågen började rulla, elektriciteten förändrade läsvanorna, skolan byggdes ut och bokläsarna blev allt fler* (Norstedts, 2003).
- Pettersson, Jan-Erik, *Vad gör de på bokförlagen?* (Svenska Förläggareföreningen, 2011).
- Peurell, Erik, *En författares väg: Jan Fridegård i det litterära fältet* (Gidlund, 1998).
- Peurell, Erik, *Till låns och till salu: Den sköna skönlitteraturen 2* (BTJ förlag, 2008).
- Promemoria angående grunderna för en reform av lagstiftningen om rätt till litterära och musikaliska verk* (SOU 1937:18).
- Reichenberg, Monica, *Att läsa mellan och bortom raderna* (Studentlitteratur, 2006).
- Renman Claesson, Katarina, ”Boken, författaren och läsaren – en upphovsrättslig reflektion”, i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).
- Report of the National Reading Panel: Teaching Children to Read – An Evidence-Based Assessment of the Scientific Research Literature on Reading and its Implications for Reading Instruction* (National Institute of Child Health and Human Development, 2000).
- Riksantikvarieämbetet, *Kulturmyndigheternas arbete med kulturella och kreativa näringar* (2012).
- Rosén, Monica, ”Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- och 10-åringar”, i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).
- Rønning, Helge, & Tore Slaatta, ”A Very Special Trade? Or Just Like Other Media? Characteristics of the International Book Industry”, i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).
- Samverkan i bokbranschen* (Ds U 1980:11).
- Schiffrin, André, *Förlag utan förläggare* (Ordfront Förlag, 2001).
- Schiffrin, André, *L'argent et les mots* (La Fabrique, 2010).
- Schiffrin, André, *Le contrôle de la parole* (La Fabrique, 2005).
- Schmidt, Lars, ”Bokklubbarna minskar”, svb.se, 17 februari 2012.
- Sida, *Facts & Figures 2005: Culture and Media* (2006).

- Sjögren, P. Jonas, "Från branschavtal till fri marknad", i *Bokbranschen i Sverige: Utvecklingen mellan 1973 och 2003* (Svenska Bokhandlarenföreningen & Svenska Förläggareföreningen, 2003).
- Statens kulturråd, *Boken – en översikt III*, Kulturrådets skriftserie 1989:2.
- Statens kulturråd, *Böcker och kulturtidskrifter 2000*, Kulturen i siffror 2001:9.
- Statens kulturråd, *Främjande av ansökningar till EU:s kulturprogram* (2011).
- Statens kulturråd, *Kulturens finansiering 2008-2009*, Kulturen i siffror 2010: 7.
- Statens kulturråd, *Kulturrådets strategi för internationell verksamhet 2011-2013* (2010).
- Statens kulturråd, *Kulturtidskrifter – Skrifter i tiden*, Kulturrådets skriftserie 1986:5.
- Statens kulturråd, *Skapande skola – en nulägesanalys*, Kulturrådets skriftserie 2012:2.
- Statens kulturråd, *Statligt stöd till kulturtidskrifter: Förslag*, Kulturrådets skriftserie 1989:6.
- Statens kulturråd, *Strategi för det internationella litteratursamarbetets utformning och synlighet* (2008).
- Statens kulturråd, *Utfallet av Skapande skola – december 2010* (2010).
- Statens skolinspektion, *Förskola, före skola – lärande och bärande: Kvalitetsgranskningsrapport om förskolans arbete med det förstärkta pedagogiska uppdraget*, rapport nr 2012:7.
- Statens skolinspektion, *Förskolans pedagogiska uppdrag*, rapport 2011:10.
- Statens skolinspektion, *Läsprocessen i svenska och naturorienterade ämnen, årskurs 4-6*, rapport 2010:5.
- Statens skolinspektion, *Skolbibliotek*, informationsblad utgivet den 30 september 2011.
- Statens skolverk, *Eleverna och nätet – PISA 2009 om 15-åringars förmåga att söka, läsa och värdera digital information*, rapport nr 361 (2011).
- Statens skolverk, *Handledning för jämställdhet och kunskap – ökad måluppfyllelse i skolan* (2012).
- Statens skolverk, *Likvärdig utbildning i svensk grundskola? En kvantitativ analys av likvärdigheten över tid*, rapport nr 374 (2012).
- Statens skolverk, *Läroplan för förskolan Lpfö 98, reviderad 2010*.
- Statens skolverk, *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*.

- Statens skolverk, *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011*.
- Statens skolverk, *Nya språket lyfter! Bedömningsstöd i svenska och svenska som andraspråk för grundskolans årskurs 1-4, reviderad upplaga enligt Lgr 11*.
- Statens skolverk, *Rustad att möta framtiden: PISA 2009 om 15-åringars läsförståelse och kunskaper i matematik och naturvetenskap*, rapport nr 352 (2010).
- Statens skolverk, *Vad händer med läsningen? En kunskapsöversikt om läsundervisningen i Sverige 1995–2007*, rapport nr 302 (2007).
- Statens skolverk, *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola: Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer* (2009).
- Statligt litteraturstöd (Ds U 1977:14).
- Statligt stöd till kulturtidskrifter (Ds U 1976:16).
- Statligt tidskriftsstöd (Ds U 1970: 17)
- Statskontoret, *Styrning av svensk biståndspolitik – en utvärdering* (2011).
- Statskontoret, *Svenska institutets förvaltningskostnader* (2011).
- Steiner, Ann, ”Läsarnas marknad, marknadens läsare”, i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).
- Steiner, Ann, *I litteraturens mittfåra: Månadens bok och svensk bokmarknad under 1970-talet* (Makadam förlag, 2006).
- Stöd till bokhandeln (Ds U 1976:16).
- Stöd till bokutgivning och bokförlag (Ds U 1981:5).
- Stöd till organisationstidskrifter (Ds Fi 1976:7).
- Sundin, Olof, ”Att hantera kunskap och information i den digitala samtiden”, i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).
- Sundin, Staffan, *Den svenska mediemarknaden 2006*, *MedieNotiser* nr 3 2006 (Nordicom-Sverige).
- Sundin, Staffan, *Den svenska mediemarknaden 2009*, *MedieNotiser* nr 3 2009 (Nordicom-Sverige).
- Sundin, Staffan, *Den svenska mediemarknaden 2011*, *MedieNotiser* nr 3 2011 (Nordicom-Sverige).
- Sundin, Staffan, ”Tidskriftsmarknaden”, i *Medieutveckling 2010* (Radio- och TV-verket, 2010).
- Sundin, Staffan, ”Ökad integration och koncentration: Den svenska bokmarknaden i förändring”, i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).

- Svedjedal, Johan, "Svensk skönlitteratur i världsperspektiv", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).
- Svensk biblioteksförning, *Biblioteken behöver kärlek: Sverige behöver en nationell bibliotekspolitik!* (2008).
- Svensk biblioteksförning, *Läsfrämjande – förnyelse behövs!* (2008).
- Svensk export och internationalisering – utveckling, utmaningar, företagsklimat och främjande* (SOU 2008:90).
- Svenska Förläggareföreningen, *Branschstatistik 2011* (2012).
- Svenskan i världen* (SOU 2007:9).
- Sveriges Författarförbund, *Författarnas inkomster 1993* (1994).
- Sveriges Författarförbund, *Författarnas inkomster 2004* (2007).
- Sveriges politik för global utveckling* (skr. 2007/08:89).
- Sveriges Tidskrifter, *Tidskriftsfakta 2011* (2011).
- Söderlund, Margareta, "Nytt skolbibliotek – påverkades elevernas läsning? En undersökning av två åttondeklasser i Eskilstuna", i Kerstin Rybeck, red., *Spelar Skolbiblioteken någon roll?* (Uppsala universitet, 2009).
- Söderström, Jesper, "Biblioteksersättningen och den inre marknaden", i *Tack för lånet: Om boken, biblioteken och den svenska litteraturens villkor* (Sveriges författarfond, 2004).
- Taube, Karin, *Barns tidiga läsning* (Norstedts akademiska förlag, 2007).
- Tenberg, Michael, *Samtalets möjligheter: Om litteratursamtal och litteraturreception i skolan* (Symposion, 2011).
- Thompson, John B., *Merchants of Culture: The Publishing Business in the Twenty-First Century* (Polity Press, 2010).
- Tid för kultur* (prop. 2009/10:3).
- TS-tidningen*, nr 1 2012.
- Tänka framåt, men göra nu* (SOU 2006:45).
- Upphovsmannarätt till litterära och konstnärliga verk: lagförslag* (SOU 1956:25).
- Utredning och förslag rörande frågan om avgift för hemlån av böcker från bibliotek* (SOU 1935:22).
- Utrikesförvaltning i världsklass* (SOU 2011:21).
- Utvärdering av Nationellt centrum för språk-, läs- och skrivutveckling* (Ramböll Management, 2008).
- Warnqvist, Åsa, "Dragonball, LasseMaja och Twilight: Utgivningen av barn- och ungdomslitteratur i Sverige 2001–2010", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10).

- Warnqvist, Åsa, *Poesifloden: Utgivningen av diktsamlingar i Sverige 1976-1995* (Ellerströms förlag, 2007).
- Westerberg, Bengt, "Författarstödet måste utvecklas", *Svenska Dagbladet*, 1 mars 2012.
- Westlund, Barbro, *Att undervisa i läsförståelse* (Natur & Kultur, 2009).
- Widengren Hammarskiöld, Gunilla, & Lars E. Pettersson, *Förlagsboken* (Ordfront förlag, 2001).
- Åberg, Andreas, & Madeleine Grive, *Den vältempererade kritiken* (tidskriften 10TAL/föreningen Pomona, 2009).
- Åman, Johannes, *Att lära av de bästa – en ESO-rapport om svensk skola i ett internationellt perspektiv* (Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, 2011:8).
- Översyn av myndighetsstrukturen för Sverige-, handels- och investeringsfrämjande* (Ds 2011:29).

Kommittédirektiv

Litteraturens ställning

Dir.
2011:24

Beslut vid regeringssammanträde den 24 mars 2011

Sammanfattning

En kommitté ska analysera litteraturens ställning i dag och identifiera utvecklingstendenser som förväntas kunna påverka litteraturområdet framöver. Kommittén ska analysera

- litteraturens ställning i skolan,
- läsfrämjande insatser,
- de litterära upphovsmännens villkor,
- bokmarknaden,
- tidskriftsmarknaden, och
- det internationella utbytet på litteraturområdet.

Kommittén ska lämna förslag på hur litteraturens ställning kan stärkas samt bl.a. bedöma och föreslå vilka statliga insatser som bör göras för att möta de utmaningar som teknikutvecklingen för med sig. En målsättning med förslagen ska vara att de leder till ett ökat läsande och ett rikt utbud av kvalitetslitteratur.

Uppdraget ska redovisas senast den 1 september 2012.

Förändringar på litteraturområdet

Sedan den senaste breda översynen av litteraturområdet i mitten av 1990-talet har det skett stora förändringar, både vad gäller läsvanor och utgivningen av böcker och tidskrifter. Dessa förändringar är bl.a. en följd av en snabb teknisk utveckling och nya sätt att köpa och distribuera litteratur som påverkat alla delar av det litterära systemet, allt från produktion och distribution till litteraturkritik och läsande. Undersökningar visar också att det finns tendenser till

en negativ utveckling under de senaste åren vad gäller läsförståelse, läsning och intresse för litteratur bland barn och unga.

Regeringen aviserade i budgetpropositionen för 2011 (prop. 2010/11:1, utg.omr. 17) mot denna bakgrund att en litteraturutredning skulle tillsättas för att bl.a. kartlägga villkoren för kvalitetslitteraturen och hur den når ut till publiken samt för att se över hur de läsfrämjande insatserna kan utvecklas. Regeringen bedömde också att 3 miljoner kronor per år ska avsättas under perioden 2012–2014 för insatser som syftar till att stärka bokens ställning och mångfalden på bokmarknaden, t.ex. vad gäller kvalitetslitteratur i översättning från andra språk, samt för att stödja insatser för fristadsförfattare.

Från slutet av 1960-talet fram till mitten av 1980-talet har litteraturområdet behandlats i ett flertal statliga utredningar. Det gemensamma uppdraget för dessa utredningar var att hitta former för hur en bokutgivning präglad av mångfald och kvalitet skulle främjas samt hur tillgängligheten i hela landet skulle förbättras. Den senaste breda översynen av litteraturområdet presenterades i betänkandet *Boken i tiden* (SOU 1997:141). Utredningen behandlade ett flertal områden, bl.a. läsningen, författarnas villkor, förlagsbranschen, handeln med böcker, biblioteken, litteraturen i förskolan och skolan, kulturtidskrifterna samt de statliga stödordningarna på litteraturområdet. Utredningen ledde bl.a. till att det infördes ett stöd för distribution till folkbiblioteken av titlar som fått litteraturstöd.

Den 1 januari 2002 sänktes mervärdesskatten på omsättning av böcker, tidskrifter m.m. från 25 procent till 6 procent. Förändringen skedde bl.a. mot bakgrund av uppgifter om minskat läsande i befolkningen. För att följa upp att den sänkta mervärdesskatten fått genomslag i det pris som konsumenterna betalade tillsattes en kommitté med uppdrag att följa och granska prisutvecklingen på böcker, tidskrifter m.m. Bokpriskommissionen lämnade 2005 sin slutrapport (SOU 2005:12).

Litteraturfrågorna behandlades även av den senaste kulturutredningen. I betänkandet *Kulturpolitikens arkitektur* (SOU 2009:16, kap. 17) föreslogs bl.a. att litteraturstödet skulle göras om till ett allmänt stöd för kulturpolitiska insatser inom hela litteratur- och biblioteksområdet. Det nya stödet skulle fördelas av en särskild myndighet för konstarna som skulle skapas genom en sammanslagning av Sveriges författarfond, Konstnärsnämnden och delar av Statens kulturråd.

I propositionen Tid för kultur (prop. 2009/10:3) föreslog regeringen bl.a. att de detaljerade bidragsförordningarna på litteratur- och tidskriftsområdet skulle ersättas av en generell förordning. Denna förändring har genomförts genom en ny förordning som trädde i kraft den 15 augusti 2010 (SFS 2010:1058). Regeringen gjorde bedömningen att Kulturutredningens förslag om en sammanslagning av Sveriges författarfond, Konstnärsnämnden och delar av Statens kulturråd inte borde genomföras. Däremot skulle dessa myndigheter samarbeta närmare kring gemensamma uppgifter.

Kommitténs uppdrag

Mot bakgrund av de förändringar som skett bl.a. när det gäller läsvanor och teknisk utveckling ska kommittén analysera litteraturens ställning i dag och identifiera utvecklingstendenser som förväntas kunna påverka litteraturområdet framöver. Kommittén ska lämna förslag på hur litteraturens ställning kan stärkas samt bl.a. bedöma och föreslå vilka statliga insatser som bör göras för att möta de utmaningar som teknikutvecklingen för med sig. En målsättning med förslagen ska vara att de leder till ett ökat läsande och ett rikt utbud av kvalitetslitteratur.

Kommittén ska genomföra uppdraget genom att belysa de frågor som anges under respektive rubrik nedan. När det bedöms relevant ska kommittén göra internationella jämförelser. Om kommittén lämnar förslag som medför kostnader, ska förslag till finansiering redovisas. Kommittén ska vid analysen av bidragsordningar beakta EU:s konkurrens- och statsstödsregler. Det ingår inte i kommitténs uppdrag att föreslå förändringar som rör upphovsrätt eller mervärdesskatt.

I det följande preciseras uppdragets olika delar.

Litteraturens ställning i skolan och läsfrämjande insatser

Litteraturen tillhandahåller ett språk för att uttrycka mänskliga erfarenheter och värderingar som är betydelsefullt både för den enskilde och för samhället i stort. En vana vid att läsa och förstå längre sammanhängande texter av litterär eller resonerande art är en väsentlig förutsättning för att som medborgare fullt ut kunna delta i det offentliga samtalet.

En av skolans viktigaste uppgifter är att arbeta för att barn och unga utvecklar sitt språk, bl.a. genom att upptäcka böcker och bli goda läsare. Även det allmänna biblioteksväsendet spelar en avgörande roll för att främja läsning och intresset för litteratur. Studier pekar också på att det finns ett starkt samband mellan läsförmågan och övriga skolresultat, se t.ex. Resultatuppföljning, läskvalitet och skolutveckling (SOU 2010:97). Av dessa skäl är det viktigt att alla tidigt får möjlighet att möta litteraturen, grundlägga goda läsvanor och lära känna centrala delar av det litterära kulturarvet.

En av regeringens prioriteringar har under de senaste åren varit att öka läsandet och att förbättra läsförståelsen. Regeringen har bl.a. satsat på att stärka basfärdigheterna läsa-skriva-räkna inom ramen för det obligatoriska skolväsendet. Under fem år har 1,5 miljarder kronor satsats för att förbättra elevernas baskunskaper. De läsfrämjande insatser som stöds av Statens kulturråd har också fått ökade resurser. Syftet med Kulturrådets bidrag är att utveckla nya metoder för att stimulera läsning hos barn och unga. Kulturrådet fördelar även ett inköpsstöd och ett distributionsstöd. Inköpsstödet söks av kommuner för inköp av litteratur till folk- och skolbiblioteken i syfte att främja barns och ungas läsande. Distributionsstödet används för att främja att de titlar som fått litteraturstöd finns tillgängliga på biblioteken.

Av befintliga undersökningar (se t.ex. NORDICOM:s Mediebarometer 2009) framgår att läsandet i befolkningen som helhet varit relativt stabilt över tid även om en svag men ihållande nedgång sedan början av 1990-talet kan anas. Till viss del förefaller detta kunna förklaras av att informationsinhämtningen inom utbildning och arbetsliv i allt högre utsträckning sker via Internet snarare än genom läsning av tryckt facklitteratur. Samtidigt är skillnaderna fortsatt stora mellan olika grupper. Kvinnor läser mer än män och högutbildade mer än lågutbildade. I ett internationellt perspektiv framstår läsandet i Sverige som högt totalt sett samtidigt som det finns en växande grupp av personer som knappast läser alls.

Den nyligen genomförda PISA-undersökningen (PISA 2009) ger vid handen att svenska 15-åringars läsförståelse har försämrats under 2000-talet. Läsförståelsen är i dag på en genomsnittlig nivå i ett internationellt perspektiv. I alla tidigare PISA-undersökningar har svenska elever presterat över genomsnittet av OECD-länderna. Nästan en femtedel av de svenska eleverna når inte upp till basnivån i läsförståelse. Samtidigt har även andelen elever som bedöms som

avancerade läsare minskat. Både pojkar och flickor har tappat, men pojkar har tappat mer och de svagpresterande pojkarna mest.

Tidigare undersökningar (se PIRLS-studien från 2006) pekar också mot att det hade skett en tillbakagång i läsförmåga bland yngre barn. Andelen starka och mycket starka läsare hade minskat enligt dessa undersökningar. Färre elever klarade mer avancerade läsuppgifter. Det var också färre elever som hade en mycket positiv attityd till läsning och som ofta läste längre texter och böcker på fritiden för att det var roligt. Det var också färre elever som hade föräldrar som läste ofta och för nöjes skull.

En annan sida av utvecklingen är att folkbibliotekens utlåning av litteratur har minskat de senaste åren, även om minskningen avtagit. Av statistik som samlas in av Statens kulturråd (Kulturen i siffror 2009:2) framgår att antalet boklån på biblioteken minskat under det senaste decenniet, både i absoluta tal och per capita. Även bibliotekens bestånd av böcker har minskat under samma period. Andelen lån av allmän skönlitteratur har minskat till förmån för facklitteratur samt barn- och ungdomsböcker.

Väsentligt att notera är även skolornas bibliotek som en resurs för att främja läsandet och öka tillgången på olika slags böcker. Skolbiblioteken kan dels inspirera till ett ökat läsande, dels ha en pedagogisk funktion i undervisningen. Kulturrådets undersökning om skolbibliotek (Kulturen i siffror 2009:1) visar att endast två tredjedelar av skolenheterna hade någon form av skolbibliotek. I den nya skollagen (2010:800) som börjar tillämpas från och med den 1 juli 2011 stadgas att eleverna ska ha tillgång till skolbibliotek.

Mot bakgrund av den utveckling som beskrivits ovan är det motiverat att se över hur insatserna för att öka läsandet och intresset för litteratur kan vidareutvecklas. Det behövs också en mer samlad bild av hur läsandet ser ut i olika grupper och hur nya läsvanor speglas i befintlig statistik.

Uppdraget

Kommittén ska utifrån tillgänglig statistik analysera hur läsandet och intresset för läsning har utvecklats i olika befolkningsgrupper över tid. Kommittén ska även belysa om den befintliga statistiken bygger på lämpliga variabler för att beskriva läsvanor i ett föränderligt medielandskap.

Kommittén ska analysera och föreslå hur litteraturens ställning kan stärkas i förskolan, förskoleklassen, grundskolan och gymnasieskolan. Som en del av analysen ska kommittén bl.a. bedöma om det behövs särskilda insatser för fortbildning och för att utveckla lärande exempel på textval och boksamtal, dvs. mer systematiska samtal om litteratur. Kommittén ska redovisa hur de föreslagna insatserna kan varieras och anpassas efter behov i olika åldersgrupper samt analysera och föreslå åtgärder som kan öka intresset för litteratur hos särskilt lässvaga grupper.

Kommittén ska analysera det allmänna biblioteksväsendets roll för att främja läsning och för spridning av kvalitetslitteratur i ett föränderligt medielandskap. Kommittén ska pröva om utvecklingen motiverar förändringar i de statliga stöden till bibliotekssektorn, t.ex. vad gäller medieförsörjning. Kommittén ska även kartlägga och redovisa hur samverkan mellan skol-/folkbiblioteken och pedagogerna kan stärkas när det gäller att använda litteratur i undervisningen, samt pröva om det finns behov av att stärka skolbibliotekets ställning och föreslå relevanta insatser.

Vidare ska kommittén föreslå hur olika läsfrämjande insatser utanför skolväsendet, bl.a. de som genomförs med stöd av Statens kulturråd, ska få större genomslag och komma hela landet till del. Kommittén ska särskilt uppmärksamma insatser som tar tillvara de litterära upphovsmännens kunskap och engagemang i arbetet för att öka intresset för läsning, eget skrivande och litteratur samt lämna förslag på hur sådant arbete kan vidareutvecklas.

Villkoren för de litterära upphovsmännen

Att författare och andra litterära upphovsmän ges bra förutsättningar för skapande verksamhet är avgörande för litteraturens utveckling i landet. Den konstnärliga friheten ska värnas, konstnärligt förnyelse- och utvecklingsarbete stödjas och kulturskaparnas ekonomiska, upphovsrättsliga och sociala villkor beaktas.

Inom kulturområdet finns bidrag och offentligrättsliga ersättningar som är särskilt riktade till de litterära upphovsmännen. Sveriges författarfond förmedlar den statliga biblioteksersättningen som lämnas till upphovsmän till litterära verk för användning av deras verk genom de svenska folk- och skolbiblioteken. Biblioteksersättningen betalas ut i form av författar- och översättarpennningar,

som baseras på utlåningen vid biblioteken, eller i form av garanterad författarpenning.

Författarfonden fördelar också bl.a. långtidsstipendier och konstnärsbidrag till författare, översättare, kulturjournalister och dramatiker samt stöd för beställning av nyskriven svensk dramatik. Sedan 1985 finns en överenskommelse mellan regeringen och Sveriges författarförbund, Föreningen Svenska Tecknare och Svenska Fotografers förbund om rätt till förhandlingar om biblioteksersättningens grundbelopp.

Konstnärsgrupperna påverkas även av beslut och villkorsändringar inom andra samhällssektorer, t.ex. av social-, skatte- och arbetsmarknadspolitiken. Ett flertal utredningar av konstnärernas villkor har också visat på att problem och otydligheter kan uppstå i mötet mellan konstnärlig verksamhet och de generellt verkande trygghetssystemen.

Viktiga frågor som påverkar villkoren för författare m.fl. har behandlats i aktuella utredningar. Det gäller bl.a. Upphovsrättsutredningens delbetänkande Avtalad upphovsrätt (SOU 2010:24). Frågor om upphovsrättens utformning och de generella trygghetssystemens konstruktion är exempel på sådana villkorsfrågor som bäst behandlas i särskild ordning. Det ingår därför inte i uppdraget för denna utredning att lämna förslag i denna del. Utredningen ska i stället fokusera på det för de litterära upphovsmännen betydelsefulla område som rör bidrag och offentligt rättsliga ersättningar.

Uppdraget

Kommittén ska utifrån tillgänglig statistik analysera hur de ekonomiska villkoren ser ut för yrkesverksamma upphovsmän på det litterära området. Kommittén ska analysera hur fördelningen av ersättningar, stipendier och bidrag till yrkesverksamma författare, översättare, kulturjournalister och dramatiker utvecklats över tid samt hur de förhåller sig till de generella trygghetssystemen. Utifrån analysen ska kommittén föreslå hur stödordningarna kan vidareutvecklas för att främja större effektivitet och transparens.

Vidare ska kommittén överväga om den förhandlingsordning mellan staten och upphovsmännen som tillämpas för biblioteksersättningen fortfarande är tidsenlig eller om den kan ersättas med ett annat förfarande som ger de berörda grupperna insyn i för dem viktiga processer.

Tillgång till kvalitetslitteratur på bokmarknaden

Att det finns en väl fungerande marknad för böcker med ett stort antal oberoende aktörer och en bred utgivning är angeläget ur ett kulturpolitiskt perspektiv och för att värna yttrandefriheten. En bred utgivning av både fack- och skönlitteratur är till gagn för konsumenternas valfrihet och en viktig förutsättning för det offentliga samtal som är grundläggande i det demokratiska samhället. Utgivningen av litteratur är också angelägen för det svenska språkets utveckling.

I syfte att främja mångfald, kvalitet och fördjupning fördelar Statens kulturråd bidrag till utgivning av litteratur. Statsbidrag till utgivning av litteratur lämnas huvudsakligen till enskilda titlar i efterhand, men får sedan 2010 även lämnas i förhand till planerad utgivning. Vidare administrerar Statens kulturråd bl.a. ett distributionsstöd som syftar till att de titlar som fått litteraturstöd ska finnas tillgängliga på landets bibliotek. Staten stöder också utgivningen av lättlästa böcker för särskilda målgrupper via Stiftelsen för lättläst nyhetsinformation och litteratur/Centrum för lättläst.

Bokbranschen har i dag att möta en teknikutveckling som innebär nya sätt att producera, distribuera och tillgodogöra sig litteratur digitalt. I produktionsledet innebär utvecklingen bl.a. att teknik blivit tillgänglig som i högre utsträckning gör det möjligt för enskilda att ge ut sina texter på egen hand. Hur detta kan komma att påverka förlagen, och det viktiga arbete som där bedrivs för kvaliteten i den slutliga produkten, är osäkert. Det kan dock ge större möjligheter för nya talanger att komma fram och medföra en demokratisering av det tryckta ordet.

Att litteratur i högre utsträckning kommer att distribueras och läsas i digital form framöver är tydligt. Samtidigt är försäljningssiffrorna för digitala böcker fortfarande mycket låga i Sverige. Elektronisk tillgång till litteratur innebär fördelar vad gäller tillgänglighet, men upphovsmännens och förlagens möjligheter att få betalt för böcker riskerar också att minska. Nya affärsmodeller som genererar intäkter på Internet och skydd mot illegal fildelning är viktiga framtidsfrågor för branschen.

Efter ett antal år med stigande försäljning – delvis som en följd av sänkt bokmoms – har försäljningstalen i bokbranschen de senaste åren stagnerat enligt tillgänglig statistik från Svenska Förläggareföreningen. Det finns också tendenser till likriktning i utbudet, med ett ökat fokus på storsäljare och minskad bredd. Översatt

litteratur kan ha svårt att nå ut och från vissa språkområden översätts få titlar. Tillgänglig statistik visar att utgivningen av backlisttitlar, dvs. äldre titlar, ökar medan nyutgivningen inom flera viktiga kategorier – som svensk och översatt skönlitteratur – successivt har minskat något under det senaste decenniet.

Om man ser till den totala utgivningen över en längre tidsperiod framgår det dock att det totalt sett i dag ges ut fler titlar än t.ex. vid 1980-talets mitt. Även försäljningstalen är högre i dag. Den tillgängliga statistiken bör dock inte ses som uttömmande eftersom den enbart bygger på uppgifter från vissa av de svenska förlagen och det är angeläget att få belyst hur utvecklingen egentligen bör tolkas ur kulturpolitisk synvinkel.

Ytterligare en tendens är att försäljningen i den fysiska bokhandeln minskar, främst till förmån för Internetbokhandeln. Även bokklubbarnas försäljning har gått bakåt. Trots det står den fysiska bokhandeln fortfarande för den största andelen av bokförsäljningen. Samtidigt har utbudet i denna försäljningskanal i vissa fall smalnats av. Det kan vara till nackdel för konsumenter som föredrar den traditionella bokhandeln och mindre förlag som får svårare att nå ut med sina titlar denna väg.

Via Internetbokhandeln kan dock den som är intresserad i dag få tillgång till ett omfattande utbud av både svenska och utländska titlar. På samma sätt innebär Internetbokhandeln nya möjligheter att nå konsumenterna utanför de traditionella försäljningskanalerna. Det stora utbudet i näthandeln – en variant av det som ofta kallas den långa svansens ekonomi – och hur det presenteras reser samtidigt nya frågor. Till exempel om Internetbokhandeln kan fungera som en ersättning för en fysisk mötesplats när det gäller att främja läsning eller för att lyfta fram och presentera även smalare litteratur. Vidare innebär utvecklingen att särskilt mindre och medelstora förlag blir beroende av de stora bokhandlarna på ett annat sätt än de förlagsom har tillgång till egna försäljningskanaler.

Mot bakgrund av de utvecklingstendenser som beskrivits ovan är det motiverat att se över hur bokbranschen utvecklas och hur det påverkar läsarnas möjlighet att få tillgång till kvalitetslitteratur.

Uppdraget

Kommittén ska analysera hur den svenska bokmarknaden har utvecklats över tid när det gäller mångfalden i utgivningen av och tillgängligheten till översatt och på svenska utgiven fack- och skönlitteratur samt litteratur på andra språk. Både produktions-, distributions- och försäljningsledet bör därvid beaktas. Särskilt avseende bör fästas vid den digitala utvecklingen och dess betydelse i respektive led. Kommittén ska bedöma om utvecklingen inneburit en minskad bredd när det gäller tillgången för konsumenterna till kvalitetslitteratur inom kulturpolitiskt relevanta genrer.

Vidare ska kommittén analysera hur fördelningen av det statliga stödet till utgivning och spridning av litteratur utvecklats över tid, t.ex. vad gäller antal litteraturstödda titlar, genrer och utgivande förlag. Utifrån analysen ska kommittén bedöma om det statliga stödet på ett effektivt sätt bidrar till en utgivning som präglas av mångfald, kvalitet och fördjupning. Om det är motiverat ska kommittén föreslå förändringar av de statliga stödordningarna. Förändringarna ska syfta till att uppnå effektiva, öppna och rättvisa stöd-system.

Mångfald, kvalitet och fördjupning i utbudet av tidskrifter

Sverige har ett stort utbud av tidskrifter som behandlar många olika områden. Kulturtidskrifterna är ett viktigt forum för nya skribenter och för vissa litterära uttryck som essän och det längre reportaget. I tidskrifterna fördjupas ofta frågor på ett sätt som t.ex. dagstidningarnas kultursidor inte har utrymme att göra. Samtidigt är det inte alltid som t.ex. kulturtidskrifterna når ut till läsarna i den omfattning som är önskvärd.

I syfte att bl.a. främja mångfald på tidskriftsmarknaden fördelar Statens kulturråd stöd för produktion av ett stort antal av landets kulturtidskrifter. De tidskrifter som får stöd ska med sitt huvudsakliga innehåll vända sig till en allmän publik med kulturdebatt i vid mening, eller huvudsakligen ge utrymme för analys och presentation inom kultur och konstarter.

Kulturrådet fördelar även stöd till olika insatser som kommer flera kulturtidskrifter till del. Bidrag ges bland annat till produktion av en katalog över svenska kulturtidskrifter. Stöd ges även för att utveckla marknadsföring av och nya distributionskanaler för kul-

turtidskrifter. I landet finns även regionala tidskriftsverkstäder som fungerar som resurs åt tidskrifterna. Verkstädernas medlemmar är kulturtidskrifterna i regionen. Kulturrådet fördelar årligen medel till verksamheterna, men de stöds även av kommuner och lands-ting.

Uppdraget

Kommittén ska analysera hur tidskriftsmarknaden har utvecklats över tid när det gäller mångfalden av behandlade ämnen och de ekonomiska villkoren för mindre utgivare av tidskrifter och för tidskrifternas medarbetare.

Vidare ska kommittén analysera hur fördelningen av det statliga stödet till utgivning och spridning av kulturtidskrifter har utvecklats över tid, t.ex. vad gäller antal tidskrifter som fått stöd och vilka ämnesområden som behandlas i tidskrifterna.

Kommittén ska bedöma om det statliga stödet på ett effektivt sätt bidrar till ett tidskriftsutbud som präglas av mångfald, kvalitet och fördjupning. Om det är motiverat ska kommittén föreslå förändringar av de statliga stödordningarna. Förändringarna ska syfta till att uppnå effektiva, öppna och rättvisa stödsystem. Kommittén ska särskilt överväga om det statliga stödet till insatser som kommer flera kulturtidskrifter till del, t.ex. tidskriftsverkstäder, är ändamålsenligt i dag eller om det bör få en ny inriktning.

Internationellt utbyte på litteraturområdet

Ett livaktigt internationellt utbyte på det litterära området är av stor betydelse för kulturklimatet i landet. Att svenska författare har goda kontakter i utlandet och att utländska författare intresserar sig för Sverige ger värdefulla impulser till det litterära samtalet. Att förlag och litterära agenter har nätverk i andra länder gör det möjligt för den svenska litteraturen att nå ut, vilket är viktigt både ur kultur- och handelspolitisk synvinkel. Det innebär också att den utländska litteraturen lättare kan komma den svenska allmänheten till del genom översättningar.

I syfte att främja den svenska litteraturen internationellt fördelar Statens kulturråd bl.a. bidrag för översättning av svensk litteratur och dramatik. Kulturrådet ger även bidrag till litterära evenemang i

Sverige och i utlandet. Sveriges Författarfond fördelar bl.a. bidrag till enskilda författare, bokillustratörer, dramatiker och översättare för resor och internationella utbyten samt bidrag till provöversättningar. Andra insatser av stor betydelse för internationellt utbyte på området är de insatser för svenskundervisningen i utlandet som stöds av Svenska institutet.

Uppdraget

Kommittén ska föreslå insatser för att långsiktigt stärka den svenska litteraturens ställning i andra länder och den utländska kvalitetslitteraturens synlighet i Sverige. Kommittén ska särskilt bedöma hur den nuvarande ansvarsfördelningen mellan Statens kulturråd och Sveriges författarfond vad gäller internationellt utbyte på litteraturområdet kan förtydligas i syfte att främja större effektivitet och transparens.

Samråd och redovisning av uppdraget

Kommittén ska samråda med Statens kulturråd, Statens skolverk, Konstnärsnämnden, Sveriges författarfond, Svenska institutet, Kungl. biblioteket, folkbildningsorganisationer och andra berörda myndigheter och institutioner. Kommittén ska också inhämta information från företrädare för bokbranschen och intresseorganisationer på litteraturområdet.

Kommittén ska senast den 1 november 2011 lämna förslag till fördelning av de medel som i budgetpropositionen för 2011 (prop. 2010/11:1, utg.omr. 17) avsatts för budgetåret 2012 för en satsning på litteratur och läsfrämjande. Uppdraget ska redovisas i sin helhet senast den 1 september 2012.

(Kulturdepartementet)

Tabeller

Utgivning och försäljning av litteratur

Tabell 1	Monografier registrerade i Nationalbibliografin, 1984–2011
Tabell 2	Monografier registrerade i Nationalbibliografin per litteraturkategori, 1984–2011
Tabell 3	Monografier registrerade av Kungl. biblioteket i de s.k. veckolistorna, 2001–2011
Tabell 4	Nya verk per ämnesområde registrerade i Nationalbibliografin, 2002–2010
Tabell 5	Nya upplagor per ämnesområde registrerade i Nationalbibliografin, 2002–2010
Tabell 6	Översatt facklitteratur registrerad i Nationalbibliografin fördelat på originalspråk, 2002–2011
Tabell 7	Översatt skönlitteratur registrerad i Nationalbibliografin fördelat på originalspråk, 2002–2011
Tabell 8	Översatt barn- och ungdomslitteratur registrerad i Nationalbibliografin fördelat på originalspråk, 2002–2011
Tabell 9	Skönlitteratur registrerad i Nationalbibliografin 2011 fördelat på underkategorier
Tabell 10	Utdelade ISBN, antal enstaka nummer och 10-sviter, 1999–2011
Tabell 11	Barn- och ungdomslitteratur registrerad av Svenska barnboksinstitutet, 1993–2011
Tabell 12	Barn- och ungdomslitteratur registrerad av Svenska barnboksinstitutet per kategori, 2003–2011
Tabell 13	Utgivning av allmänlitteratur, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1973/74–2011
Tabell 14	Utgivning av skönlitteratur, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1973/74–2011

Tabell 15	Utgivning av facklitteratur, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1973/74–2011
Tabell 16	Utgivning av barn- och ungdomslitteratur, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1973/74–2011
Tabell 17	Utgivning fördelat på vissa särskilda format, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1994–2011
Tabell 18	Fakturerad försäljning, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1973/74–2011
Tabell 19	Nettoförsäljning till återförsäljare efter försäljningskanal, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1993–2011
Tabell 20	Direktförsäljning efter försäljningskanal, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1993–2011
Tabell 21	Försäljning av nya och äldre titlar, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1973/74–2011
Tabell 22	Uppskattad nettoeffekt på Förläggareföreningens statistik av tillkommande/bortfallande medlemsförlag, 1997–2010
Tabell 23	Utgivning och försäljning, Föreningen Svenska Läromedels medlemmar, 1993–2011

Ersättningar, stipendier och bidrag till upphovsmän

Tabell 24	Bibliotekersättningen, anslagets utveckling 1954/55–2012
Tabell 25	Antal löpande stipendier och särskilda författarpennningar hos Sveriges författarfond, 1981/82–2011
Tabell 26	Använda medel per ändamål hos Sveriges författarfond, 1981/82–2011
Tabell 27	Medel till Sveriges författarfond under anslag som disponeras av Kammarkollegiet, Konstnärsnämnden och Kulturrådet, tilldelade medel 1984/85–2011

Statens kulturråds bidrag till litteratur och kulturtidskrifter

- Tabell 28 Bidrag till utgivning av litteratur, tilldelade eller beviljade medel, 1975/76–2011
- Tabell 29 Bidrag till utgivning av litteratur, beviljade medel per litteraturkategori, 1975/76–2011
- Tabell 30 Bidrag till utgivning av litteratur, antal ansökningar och bifall inom vissa litteraturkategorier, 1990/91–2011
- Tabell 31 Bidrag till utgivning av svensk skönlitteratur, per mottagare 2010
- Tabell 32 Bidrag till utgivning av skönlitteratur översatt till svenska, per mottagare 2010
- Tabell 33 Bidrag till utgivning av facklitteratur, per mottagare 2010
- Tabell 34 Bidrag till utgivning av barn- och ungdomslitteratur, per mottagare 2010
- Tabell 35 Bidrag till kulturtidskrifter, tilldelade eller fördelade medel, 1971/72–2011

Svenska institutets statistik över svenskundervisning i utlandet

- Tabell 36 Svenskundervisning och sverigestudier i utlandet, 2005–2011

SCB:s undersökning av konstnärernas inkomster

- Tabell 37 Åldersfördelning i SCB:s inkomstundersökning 2010, antal personer i respektive konstnärsgrupp
- Tabell 38 Åldersfördelning i SCB:s inkomstundersökning 2010, andel per ålderssegment i respektive grupp 25–64 år
- Tabell 39 Sammanräknad förvärvsinkomst 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år
- Tabell 40 Sammanräknad förvärvsinkomst 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år, kvinnor

Tabell 41	Sammanräknad förvärvsinkomst 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år, män
Tabell 42	Sammanräknad förvärvsinkomst 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år, per inkomstklass
Tabell 43	Inkomstens sammansättning 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år
Tabell 44	Nettoinkomst 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år
Tabell 45	Nettoinkomstens sammansättning 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år
Tabell 46	Självförsörjningsandel 2004 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år
Tabell 47	Självförsörjningsandel 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år

Ägarförhållanden på tidskriftsmarknaden

Tabell 48	De största förlagsgruppernas andel av den TS-kontrollerade upplagan för tidskrifter 2010
-----------	--

**Tabell 1 Monografier registrerade i Nationalbibliografin, 1984–2011
(antal publikationer)**

	Antal publikationer totalt	- varav böcker (över 48 s.)	- varav broschyrer (under 48 s.)	- varav verk i original på svenska	- varav översätt- ningar	- varav verk i original på annat språk än svenska
1984	10 510	-	-	7 922	2 451	1 472
1988	11 794	9 277	2 354	6 688	2 962	2 144
1990	12 170	9 503	2 531	7 049	2 921	2 064
1993	13 025	10 017	2 878	7 636	2 734	2 525
1994	13 941	10 760	3 062	8 576	2 622	2 624
1995	12 861	10 021	2 679	7 451	2 692	2 557
1996	13 656	10 654	2 842	8 444	2 435	2 617
1997	13 333	10 286	2 924	7 894	2 511	2 805
1998	12 628	10 359	2 188	7 787	2 422	2 338
1999	12 106	10 094	1 894	6 812	2 514	2 662
2000	11 042	9 117	1 859	5 262	2 647	3 067
2001	10 991	9 401	1 531	5 650	2 593	2 689
2002	10 092	8 781	1 311	5 650	2 472	1 970
2003	13 763	9 688	1 490	7 181	2 559	1 432
2004	17 683	14 216	3 467	10 621	3 008	4 234
2005	21 413	14 738	6 675	12 772	3 232	5 409
2006	21 765	15 310	6 455	13 031	3 066	5 668
2007	22 785	15 680	7 105	13 583	3 081	6 121
2008	26 182	18 971	7 211	16 042	3 628	6 512
2009	19 829	14 805	5 024	12 559	2 736	4 534
2010	21 631	16 465	5 166	13 888	2 708	5 035
2011	14 957	10 650	1 865	9 051	2 907	2 999

Källa: Kungl. biblioteket och Statistisk årsbok.

Anm.: Antalet publikationer totalt har angetts inklusive doktorsavhandlingar och årsböcker, vilka särredovisats vissa år och därför kan saknas i uppdelningen på böcker respektive broschyrer.

Fr.o.m. 2004 togs ett antal tidigare inte redovisade delar i rapportserier m.m. med i Nationalbibliografin varför siffrorna fr.o.m. detta år blev betydligt högre än tidigare. Fr.o.m. 2011 har urvalet till Nationalbibliografin åter stramats upp och delar i rapportserier och annan "grå" utgivning tas inte längre med. Av denna anledning är siffrorna lägre fr.o.m. 2011.

Av de publikationer som registrerats med annat publiceringsspråk än svenska är genomgående kring 80 procent på engelska. En mycket stor andel av de engelska publikationerna är doktorsavhandlingar.

Tabell 2 Monografier registrerade i Nationalbibliografin per litteraturkategori, 1984–2011 (antal publikationer)

	Antal publikationer totalt	- varav facklitteratur	- varav skönlitteratur	- varav barn- och ungdomslitteratur	- varav doktors- avhandlingar
1984	10 510	7 344	2 162	867	-
1988	11 794	8 300	2 479	1 015	-
1990	12 170	8 607	2 347	1 080	-
1993	13 025	9 682	2 140	1 073	-
1994	13 941	10 578	2 059	1 185	-
1995	12 861	9 518	1 919	1 263	-
1996	13 656	10 596	1 904	996	-
1997	13 333	10 231	1 923	1 056	-
1998	12 628	9 495	1 923	1 129	-
1999	12 106	9 000	1 900	1 088	-
2000	11 042	7 891	1 880	1 205	-
2001	10 991	7 800	1 978	1 154	-
2002	10 092	7 073	1 929	1 090	-
2003	13 763	7 591	2 390	1 191	2 591
2004	17 683	13 093	2 938	1 652	-
2005	21 413	17 214	2 590	1 609	-
2006	21 765	17 749	2 460	1 556	-
2007	22 785	18 471	2 637	1 677	-
2008	26 182	21 072	3 133	1 977	-
2009	19 829	15 426	2 659	1 744	-
2010	21 631	16 701	3 211	1 719	-
2011	14 957	8 008	2 712	1 795	2 442

Källa: Kungl. biblioteket och Statistisk årsbok.

Anm.: Publikationer avser i denna tabell både böcker (över 48 s.) och broschyrer (under 48 s.). Antalet publikationer totalt har angetts inklusive doktorsavhandlingar och årsböcker. Vissa år har dessa kategorier också särredovisats. I de fall detta skett har doktorsavhandlingarna tagits med här men inte årsböckerna.

Fro.m. 2004 togs ett antal tidigare inte redovisade delar i rapportserier m.m. med i Nationalbibliografin varför siffrorna fr.o.m. detta år blev betydligt högre än tidigare. Denna ökning var särskilt markant inom områden som arkeologi, samhälls- och rättsvetenskap, teknik, industri och kommunikationer, ekonomi- och näringsväsen, matematik samt naturvetenskap. Fr.o.m. 2011 har urvalet till Nationalbibliografin åter stramats upp och delar i rapportserier och annan "grå" utgivning tas inte längre med. Av denna anledning är siffrorna lägre fr.o.m. 2011.

Tabell 3 Monografier registrerade av Kungl. biblioteket i de s.k. veckolistorna, 2001–2011 (antal publikationer)

	Antal publikationer totalt	- varav e-resurs	- varav avhandlingar	- varav på svenska språket	- varav skönlitteratur (H)
2001	7 616	-	-	-	-
2002	7 076	-	-	-	-
2003	8 139	-	-	-	-
2004	8 999	-	-	-	-
2005	9 371	383	445	8 744	3 568
2006	9 352	163	497	8 656	3 447
2007	9 032	221	559	8 351	3 640
2008	12 110	244	743	11 007	4 224
2009	10 399	307	543	9 584	3 883
2010	11 397	975	588	10 538	4 339
2011	10 765	195	474	9 979	3 754

Källa: Kungl. biblioteket och Libris.

Anm.: Från och med 2005 finns en kod i datasystemet Libris för att söka på materialet från veckolistorna. För 2011 är koden t.ex. nbv2011*, där siffran efter nbv anger året. För 2005 och framåt har vi använt denna kod i sökningar i Libris. Dessa sökningar kan också avgränsas med vissa andra sökkriterier, vilket utnyttjats i tabellen ovan. Av resultaten framgår att ungefär 80 procent av det material som redovisas per år har samma utgivningsår, den stora merparten av det övriga titlarna gavs ut året innan även om längre eftersläpningar förekommer.

Kungl. bibliotekets urvalsprinciper för veckolistan är att alla nyregistrerade böcker som är tryckta innevarande eller föregående år och uppfyller något av följande kriterier tas med:

- Förlagsutgivet material och material med påtryckt svensk förlagsdistribution.
- Material utgivet av institutioner som väljer att lägga ordet förlag till utgivaruppgiften i den aktuella boken (t.ex. "Nordiska museets förlag").
- Doktorsavhandlingar och viktigare forskning avsedd för spridning utgiven av samhällsvetenskapliga och humanistiska institutioner (t.ex. actasier, däremot inte rapporter).
- Skrifter från vetenskapliga samfund, akademier eller motsvarande.
- Viktiga "riktiga böcker" som det faller sig naturligt att fråga efter i bokhandeln. Vid osäkerhet kan en sökning i t.ex. Adlibris vara vägledande.
- Förlagsutgivna e-böcker inkomna genom förlagsavtal.
- Material inkommet via Bokrondellen.

Från dessa kriterier finns också vissa undantag. Bland annat undantas böcker med utländska ISBN avsedda för spridning i Sverige.

Tabell 4 Nya verk per ämnesområde registrerade i Nationalbibliografin, 2002–2010 (antal publikationer)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
D. Filosofi/psykol.	266	287	370	359	387	367	471	397	403
G. Litteraturvet.	166	186	193	140	186	184	249	202	210
I. Konst m.m.	292	387	554	718	780	857	1 058	758	1 010
K. Historia	169	206	294	286	348	251	282	255	269
L. Biografi m.m.	189	198	267	302	306	410	527	491	524
O. Samhällsv. m.m.	683	872	1540	1 872	2 107	2 465	2 447	1 799	1 816
H. Skönlitteratur									
- svensk i original	599	752	1 341	1 065	976	1 016	1 406	1 215	1 523
- översätt. till sv.	621	663	737	721	691	765	801	757	814
u. Barn- och ungdomslitteratur									
- svensk skönlitt.	291	364	490	389	409	478	543	584	604
- skönlitt. översätt.	382	395	540	686	634	686	820	674	568
- övrigt	155	152	210	207	163	197	304	232	208

Källa: Kungl. biblioteket. Bearbetning.

Anm.: Ämnesområden anges i enlighet med SAB-systemet. Vissa ämnesområden av särskilt intresse har valts ut här. För den fullständiga redovisningen se Kungl. bibliotekets statistik. Fr.o.m. 2011 redovisar Kungl. biblioteket ämnesområden enligt Dewey decimalklassifikation (DDK) och därför tas bara uppgifter t.o.m. 2010 med i tabellen.

Tabell 5 Nya upplagor per ämnesområde registrerade i Nationalbibliografin, 2002–2010 (antal publikationer)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
D. Filosofi/psykol.	74	96	94	76	86	86	114	87	118
G. Litteraturvet.	27	14	26	22	20	30	19	23	30
I. Konst m.m.	28	25	38	53	50	48	65	54	49
K. Historia	51	49	52	77	79	56	56	44	63
L Biografi m.m.	38	28	36	38	48	69	100	65	84
O. Samhällsv. m.m.	197	199	236	226	277	245	339	262	322
H. Skönlitteratur									
- svensk i original	245	249	225	251	271	305	345	314	443
- översätt. till sv.	434	431	404	397	402	449	406	257	250
u. Barn- och ungdomslitteratur									
- svensk skönlitt.	137	135	196	135	140	141	134	96	143
- skönlitt. översätt.	80	86	92	131	118	96	81	55	68
- övrigt	11	23	21	29	21	17	14	22	17

Källa: Kungl. biblioteket. Bearbetning.

Anm.: Ämnesområden anges i enlighet med SAB-systemet. Vissa ämnesområden av särskilt intresse har valts ut här. För den fullständiga redovisningen se Kungl. bibliotekets statistik. Fr.o.m. 2011 redovisar Kungl. biblioteket ämnesområden enligt Dewey decimalklassifikation (DDK) och därför tas bara uppgifter t.o.m. 2010 med i tabellen.

Tabell 6 Översatt facklitteratur registrerad i Nationalbibliografin fördelat på originalspråk, 2002–2011 (antal publikationer)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Engelska	591	618	746	769	745	641	839	565	615	635
Tyska	68	39	64	52	52	43	115	59	57	69
Franska	38	32	36	42	36	29	48	27	25	44
Spanska	7	3	7	5	10	3	3	5	8	8
Portugisiska	0	3	0	2	1	2	1	0	6	2
Ryska	2	4	9	4	3	13	15	10	6	9
Italienska	1	7	7	7	6	10	12	9	6	28
Norska	57	77	80	83	73	65	85	43	56	59
Danska	68	60	75	80	82	81	98	68	67	67
Finska	10	10	18	20	20	13	8	12	5	13
Isländska	0	0	0	2	1	0	4	0	0	2
Klass. grekiska	3	8	8	0	7	10	13	8	8	10
Latin	2	8	9	14	3	16	12	8	10	12
Arabiska	0	2	2	1	2	1	2	3	7	6
Kinesiska	0	4	5	2	2	2	2	1	2	1
Japanska	0	2	2	1	2	1	1	0	2	5
Övrigt	30	24	38	33	46	25	43	26	21	35
Totalt	877	901	1 106	1 117	1 091	955	1 301	844	901	1 005

Källa: Kungl. biblioteket. Bearbetning.

Tabell 7 Översatt skönlitteratur registrerad i Nationalbibliografin fördelat på originalspråk, 2002–2011 (antal publikationer)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Engelska	818	845	851	886	825	918	891	735	743	738
Tyska	21	17	23	16	18	33	21	36	27	45
Franska	35	36	42	42	54	29	52	51	67	59
Spanska	19	9	11	16	17	9	20	16	16	25
Portugisiska	10	7	2	14	10	5	10	11	10	6
Ryska	11	13	14	9	17	12	18	12	21	21
Italienska	11	6	9	15	12	16	17	7	17	15
Norska	46	55	78	55	36	58	66	47	60	64
Danska	18	14	23	16	23	35	22	29	30	22
Finska	10	16	12	12	9	14	9	5	11	10
Isländska	4	6	13	7	11	16	11	5	8	8
Japanska	0	2	5	5	3	5	5	6	7	7
Arabiska	0	6	3	5	6	4	7	7	6	7
Kinesiska	2	3	1	2	4	5	4	6	1	5
Övrigt	56	58	58	46	36	57	58	47	50	41
Totalt	1 055	1 093	1 145	1 146	1 081	1 216	1 211	1 020	1 074	1 073

Källa: Kungl. biblioteket. Bearbetning.

Tabell 8 Översatt barn- och ungdomslitteratur registrerad i Nationalbibliografin fördelat på originalspråk 2002–2011 (antal publikationer)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Engelska	412	396	498	684	571	610	760	597	531	573
Tyska	27	30	29	36	39	42	39	35	29	46
Franska	27	36	49	54	35	38	51	46	23	61
Spanska	2	3	2	3	0	3	3	2	3	7
Portugisiska	1	0	2	2	0	0	2	1	3	0
Ryska	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1
Italienska	0	4	10	8	4	8	1	5	3	13
Norska	19	20	32	24	21	26	28	40	41	27
Danska	25	16	42	34	28	35	41	44	39	38
Finska	0	1	4	3	1	5	6	6	9	4
Isländska	2	2	2	0	1	1	0	1	0	0
Japanska	12	23	30	66	129	91	125	71	22	16
Koreanska	0	0	0	2	1	20	10	0	0	2
Nederländska	11	14	14	11	15	12	18	17	25	24
Övrigt	2	3	10	1	3	9	6	7	5	8
Totalt	540	548	724	928	848	900	1 092	872	733	820

Källa: Kungl. biblioteket. Bearbetning.

Tabell 9 Skönlitteratur registrerad i Nationalbibliografin 2011 fördelat på underkategorier (antal publikationer)

Svensk skönlitteratur i original	Böcker och broschyrer		
	Nya verk	Nya upplagor	Summa
Tecknade serier/serieromaner	52	2	54
Dramatik	11	5	16
Essäer	12	2	14
Romaner	579	279	858
Kåserier	44	6	50
Brev	2	0	2
Noveller	76	11	87
Lyrisk	292	15	307
Övrigt	116	2	118
Summa	1 184	322	1 506
Utländsk skönlitteratur i svensk översättning	Böcker och broschyrer		
	Nya verk	Nya upplagor	Summa
Tecknade serier/serieromaner	17	0	17
Dramatik	6	2	8
Essäer	4	1	5
Romaner	708	223	931
Noveller	35	10	45
Lyrisk	36	3	39
Övrigt	28	0	28
Summa	834	239	1 073

Källa: Kungl. biblioteket.

Anm.: Uppgifterna började redovisas fr.o.m. 2011.

Tabell 10 Utdelade ISBN, antal enstaka nummer och 10-sviter, 1999–2011

	Antal utdelade enstaka nummer	Antal utdelade 10-sviter
1999	1 435	225
2000	1 401	248
2001	1 470	267
2002	1 447	364
2003	1 487	467
2004	1 663	533
2005	1 779	546
2006	1 904	641
2007	1 943	649
2008	1 995	667
2009	2 135	716
2010	1 947	673
2011	2 113	715

Källa: Kungl. biblioteket. Uppgifterna återfinns i myndighetens årsredovisningar och i förlagsregistret ISA.

Anm.: De enstaka numren innefattar inte s.k. 628-nummer som uteslutande används för avhandlingar. Det är värt att notera att flera print-on-demand-företag erbjuder sina kunder ISBN-nummer ur egna serier (ofta 1000-serier), varför egenutgivningen inte speglas direkt i dessa siffror.

**Tabell 11 Barn- och ungdomslitteratur registrerad av Svenska barnboks-
institutet, 1993–2011 (antal publikationer)**

	Antal verk totalt	- varav svensk litteratur	- varav översatt litteratur	- varav första uppl. svensk litt.	- varav första uppl. översatt litt.
1993	1 073	-	-	-	-
1994	1 185	-	-	-	-
1995	1 263	-	-	-	-
1996	996	-	-	-	-
1997	1 056	-	-	-	-
1998	1 129	-	-	-	-
1999	1 188	525	663	377	535
2000	1 176	521	655	309	527
2001	1 182	508	674	346	578
2002	1 206	584	622	402	496
2003	1 326	673	653	453	520
2004	1 412	700	712	468	583
2005	1 493	671	822	478	626
2006	1 515	638	877	462	735
2007	1 680	803	877	587	758
2008	1 821	711	1 110	560	1 028
2009	1 750	768	982	584	905
2010	1 663	837	826	643	730
2011	1 747	937	810	681	705

Källa: Svenska barnboksinstitutets bokprovningar.

Anm.: I statistiken för ett visst år ingår de verk, exklusive läromedel, som inkommit till Svenska barnboksinstitutet senast den 28 februari nästföljande år. Enbart nya verk eller nya utgåvor som skiljer sig från tidigare utgåvor tas med. Med svensk litteratur avses litteratur utgiven på originalspråk i Sverige (alltså inte enbart original på svenska språket). Innan 1999 bygde de statistiska uppgifterna på Svensk bokförteckning och underindelningen av statistiken var annorlunda varför bara totala siffror redovisas för de tidigare åren.

**Tabell 12 Barn- och ungdomslitteratur registrerad av Svenska barnboks-
institutet per kategori, 2003–2011 (antal publikationer)**

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Bilderböcker	163	179	437	408	546	522	611	603	674
Kapitelböcker	81	92	147	143	185	234	253	221	269
Mellanålder	138	150	288	293	292	277	268	237	235
Ungdomsböcker	88	109	257	237	259	261	239	264	293
Faktaböcker	129	106	174	143	178	257	165	186	158
Tecknade serier	15	5	149	238	155	222	160	77	68
Sagor	18	8	13	19	32	17	28	36	24
Sångböcker	3	11	4	6	2	7	2	10	5
Poesi	6	6	10	3	6	7	5	8	7
Dramatik	-	-	-	-	1	1	-	-	1
Samlingar	15	17	14	25	24	16	19	21	13

Källa: Svenska barnboksinstitutets bokprovning.

Anm.: Fördelningen avser den totala utgivningen, dvs. både förstaupplagor och nya upplagor.

Tabell 13 Utgivning av allmänlitteratur, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1973/74–2011

	Antal nya titlar och nya upplagor	Tryckta volymer (1000-tal)	Tryckta volymer per titel	Sålda volymer (1000-tal)	Såld andel av den tryckta upplagan (%)
1973/74	1 893	18 996	10 000	12 589	66
1976/77	2 238	25 535	11 400	15 758	62
1979/80	2 621	27 743	10 600	16 684	60
1982/83	2 282	24 064	10 600	14 351	60
1985/86	3 133	27 803	8 900	16 731	60
1988/89	3 045	27 049	8 900	17 731	66
1991/92	3 216	27 440	8 500	16 028	58
1993	3 371	24 235	7 200	15 526	64
1994	3 446	24 118	7 000	14 710	61
1995	3 578	25 337	7 100	15 205	60
1996	3 416	22 633	6 600	14 068	62
1997	3 339	22 208	6 700	14 663	66
1998	3 557	22 001	6 200	14 499	66
1999	3 633	25 542	7 000	14 903	58
2000	3 588	27 570	7 700	17 682	64
2001	3 303	27 651	8 400	17 831	64
2002	3 476	29 122	8 400	19 184	66
2003	4 030	34 796	8 600	22 235	64
2004	4 219	34 117	8 100	21 915	64
2005	4 347	34 541	7 900	21 886	63
2006	4 178	34 192	8 200	22 730	66
2007	4 708	39 838	8 900	27 752	70
2008	4 459	34 271	8 200	22 878	67
2009	4 301	29 391	7 700	20 238	69
2010	4 074	30 857	9 100	21 347	69
2011	4 010	29 764	8 800	21 240	71

Källa: Svenska Förläggareföreningens branschstatistik 1973/74–2011. Bearbetning.

Anm.: Tabellen innefattar endast allmänlitteratur, dvs. läroböcker och massmarknadslitteratur ingår inte.

I tabellen redovisas böcker med nytt ISBN-nummer, dvs. både nya titlar och nya upplagor som bygger på en ny sätning av inlagan. Antal nya titlar och nya upplagor omfattar tryckta böcker, ljudböcker och digitala böcker med nytt ISBN. Volymer däremot innefattar inte nedladdningsbara böcker. Antal tryckta volymer per titel är ett medelvärde vilket innebär att titlar som trycks i stora upplagor förskjuter snittet uppåt. Någon medianupplaga är inte tillgänglig.

Tabell 14 Utgivning av skönlitteratur, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1973/74–2011

	Lyrik och dramatik i original	Svensk skönlitteratur i original	Översatt skönlitteratur i original	Reprint alla kategorier	Tryckta volymer (1000-tal)
1973/74	52	263	124	-	3 877
1976/77	70	261	169	-	4 707
1979/80	100	302	273	-	5 769
1982/83	82	217	215	-	4 402
1985/86	88	287	405	413	11 759
1988/89	86	331	453	573	13 322
1991/92	74	312	373	475	12 063
1993	82	287	323	459	9 843
1994	75	328	325	448	9 930
1995	61	316	296	544	10 794
1996	70	285	300	462	9 519
1997	69	265	316	447	9 664
1998	65	257	311	533	9 822
1999	64	267	335	512	10 610
2000	59	270	335	507	12 092
2001	42	290	333	522	14 208
2002	59	262	298	610	14 784
2003	40	243	328	671	16 383
2004	50	246	326	650	15 313
2005	41	270	338	632	15 846
2006	42	268	334	589	16 385
2007	29	256	367	717	21 491
2008	42	270	306	552	15 733
2009	30	253	256	465	13 083
2010	37	237	205	439	13 221
2011	23	221	198	502	14 158

Källa: Svenska Förläggareföreningens branschstatistik 1973/74–2011. Bearbetning.

Anm.: Tabellen innefattar endast allmänlitteratur, dvs. läroböcker och massmarknadslitteratur ingår inte.

I tabellen redovisas som original böcker med nytt ISBN-nummer, dvs. både nya titlar och nya upplagor som bygger på en ny sättning av inlagan. Antal nya titlar och nya upplagor omfattar tryckta böcker, ljudböcker och digitala böcker med nytt ISBN. Reprint är nytryckning där inlagan i huvudsak är oförändrad. Antalet tryckta volymer redovisas i tusental sammantaget för alla kategorier, dvs. inklusive både original och reprint.

Tabell 15 Utgivning av facklitteratur, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1973/74–2011

	Svensk facklitteratur i original	Översatt facklitteratur i original	Reprint alla kategorier	Tryckta volymer (1000-tal)
1973/74	587	-	-	3 666
1976/77	673	-	-	5 708
1979/80	856	-	-	6 801
1982/83	907	-	-	6 720
1985/86	1 141	-	129	8 748
1988/89	899	-	75	7 389
1991/92	1 108	-	99	7 953
1993	993	330	168	7 891
1994	1 047	326	167	8 059
1995	1 073	313	148	8 423
1996	1 113	310	155	7 397
1997	1 028	344	160	7 215
1998	1 064	381	138	6 852
1999	919	393	180	7 680
2000	884	337	148	7 569
2001	859	289	131	6 997
2002	885	367	132	8 650
2003	911	398	178	10 088
2004	981	436	184	9 772
2005	1 001	601	172	10 170
2006	940	445	215	9 423
2007	1 030	461	170	10 004
2008	988	452	249	11 162
2009	1 003	332	200	9 408
2010	903	283	199	9 515
2011	910	298	177	8 872

Källa: Svenska Förläggareföreningens branschstatistik 1973/74–2011. Bearbetning.

Anm.: Tabellen innefattar endast allmänlitteratur, dvs. läroböcker och massmarknadslitteratur ingår inte.

I tabellen redovisas som original böcker med nytt ISBN-nummer, dvs. både nya titlar och nya upplagor som bygger på en ny sättnings av inlagan. Antal nya titlar och nya upplagor omfattar tryckta böcker, ljudböcker och digitala böcker med nytt ISBN. Reprint är nytryckning där inlagan i huvudsak är oförändrad. Antalet tryckta volymer redovisas i tusental sammantaget för alla kategorier, dvs. inklusive både original och reprint.

Facklitteraturen började indelas i svensk och översatt först 1993. Från och med 2009 innefattas uppslagsböcker, som tidigare särredovisades, i facklitteratur i original.

Tabell 16 Utgivning av barn- och ungdomslitteratur, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1973/74–2011

	Svensk barn- och ungdomslitteratur i original	Översatt barn- och ungdomslitteratur i original	Reprint alla kategorier	Tryckta volymer (1000-tal)
1973/74	169	212	-	6 204
1976/77	207	279	-	8 737
1979/80	223	274	-	7 681
1982/83	185	192	-	5 645
1985/86	210	342	97	6 984
1988/89	189	326	116	5 956
1991/92	244	407	121	7 397
1993	269	321	139	6 252
1994	278	322	130	5 950
1995	305	271	251	5 782
1996	307	319	95	5 089
1997	349	261	100	4 661
1998	290	309	209	4 710
1999	368	373	222	6 892
2000	393	461	194	7 611
2001	338	289	210	6 269
2002	375	260	146	4 904
2003	403	566	183	7 271
2004	459	520	199	8 115
2005	342	561	199	7 280
2006	370	506	205	6 920
2007	437	490	217	6 819
2008	373	455	178	5 859
2009	367	436	195	5 761
2010	402	382	108	7 151
2011	432	271	100	5 659

Källa: Svenska Förläggareföreningens branschstatistik 1973/74–2011. Bearbetning.

Anm.: Tabellen innefattar endast allmänlitteratur, dvs. läroböcker och massmarknadslitteratur ingår inte.

I tabellen redovisas som original böcker med nytt ISBN-nummer, dvs. både nya titlar och nya upplagor som bygger på en ny sättning av inlagan. Antal nya titlar och nya upplagor omfattar tryckta böcker, ljudböcker och digitala böcker med nytt ISBN. Reprint är nytryckning där inlagan i huvudsak är oförändrad. Antalet tryckta volymer redovisas i tusental sammantaget för alla kategorier, dvs. inklusive både original och reprint.

De kraftiga svängningar i antalet barn- och ungdomstitlar kan ibland förklaras av t.ex. Pixiböcker, alltså små billiga böcker, som vissa år ges ut i stora mängder.

Tabell 17 Utgivning fördelat på vissa särskilda format, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1994–2011

	Pocketböcker			Antal fysiska ljudböcker	Antal digitalt distr. ljudböcker	Antal e-böcker
	Nya titlar och nya upplagor	Tryckta volymer (1000-tal)	Tryckta volymer per titel			
1994	268	2 493	9 300	-	-	-
1996	282	2 411	8 500	-	-	-
1998	314	2 863	9 100	-	-	-
2000	360	4 741	13 200	-	-	-
2001	407	6 040	14 800	-	-	-
2002	482	7 567	15 700	82	-	-
2003	536	8 660	16 200	109	-	-
2004	590	8 300	14 100	168	-	-
2005	627	8 692	13 900	190	-	-
2006	625	9 840	15 700	264	-	-
2007	718	11 948	16 600	322	159	53
2008	592	9 916	16 800	319	218	57
2009	508	8 204	16 200	283	256	225
2010	454	9 114	20 100	212	198	469
2011	536	10 070	18 800	256	123	499

Källa: Svenska Förläggareföreningens branschstatistik 1994–2011. Bearbetning.

Anm.: Tabellen innefattar endast allmänlitteratur, dvs. läroböcker och massmarknadslitteratur ingår inte. Siffrorna innefattar nya titlar och nya upplagor. Ljudböcker redovisas fr.o.m. 2002, e-böcker fr.o.m. 2007.

Nedgången i antal pockettitlar under senare år kan delvis förklaras av att vissa förlag valt att lägga sin pocketutgivning hos Pocketförlaget som inte är medlem i föreningen. Ökningen 2011 kan förklaras av att Pocketförlagets utgivning ingår i underlaget för statistiken detta år (utan att vara medlem i föreningen).

Tabell 18 Fakturerad försäljning, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1973/74–2011 (mkr)

	Total försäljning (löpande priser)	Total försäljning (2011 års priser)	Försäljning skönlitteratur	Försäljning barn- och ungdomslitt.	Försäljning facklitteratur	Försäljning pocketböcker	Försäljning ljudböcker	Försäljning e-böcker
1973/74	236	1 461	-	-	-	-	-	-
1976/77	427	1 985	-	-	-	-	-	-
1979/80	624	2 208	-	-	-	-	-	-
1982/83	723	1 850	-	-	-	-	-	-
1985/86	1 013	2 052	445	116	410	51	-	-
1988/89	1 308	2 305	564	134	551	66	-	-
1991/92	1 705	2 337	677	211	591	55	-	-
1993	1 744	2 233	680	188	634	54	-	-
1994	1 840	2 306	650	180	733	54	-	-
1995	1 871	2 287	672	179	731	55	-	-
1996	1 796	2 185	645	223	667	55	-	-
1997	1 875	2 269	724	215	543	68	-	-
1998	1 977	2 396	730	195	578	76	-	-
1999	2 060	2 485	767	224	646	92	-	-
2000	2 083	2 488	717	230	655	112	-	-
2001	2 244	2 617	822	291	680	155	-	-
2002	2 467	2 816	872	265	740	188	76	-
2003	2 694	3 017	858	380	867	223	79	-
2004	2 679	2 989	860	390	798	213	96	-
2005	2 708	3 007	845	389	812	222	155	-
2006	2 817	3 087	904	363	869	237	185	-
2007	2 844	3 049	943	346	895	268	196	0,3
2008	2 612	2 707	807	303	893	259	185	0,6
2009	2 511	2 610	765	321	868	256	163	0,8
2010	2 493	2 558	554	349	865	253	123	3,4
2011	2 528	2 528	643	337	863	283	119	7,3

Källa: Svenska Förläggareföreningens branschstatistik 1973/74–2011. Bearbetning.

Anm.: Tabellen innefattar endast allmänlitteratur, dvs. läroböcker och massmarknadslitteratur ingår inte. Försäljning uppdelat per litteraturkategori understiger total försäljning då förlagen inte alltid redovisat med denna detaljeringsgrad. Pocket och billighetsupplagor särredovisades 73/74–82/83 varför uppdelningen per litteraturkategori för dessa år inte tagits med. Från och med 2010 ingår inte försäljning från bokklubb i statistiken, vilket var fallet t.o.m. 2009. Istället ingår försäljning till bokklubb. Det innebär att siffrorna för de senaste åren inte är helt jämförbara bakåt i tid. Försäljning till februarirean ingår även fr.o.m. 2010 vilket den inte gjort tidigare.

Tabell 19 Nettoförsäljning till återförsäljare efter försäljningskanal, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1993–2011 (mkr)

	Bokhandel (fysisk)	Internet- bokhandel	Varuhus/ stormarkn.	Grossister	Bokklubbar	Övriga återförsälj.
1993	487	-	110	92	173	115
1994	524	-	123	93	173	100
1995	530	-	134	92	196	128
1996	483	-	117	91	188	144
1997	495	-	104	97	182	160
1998	554	-	146	102	194	147
1999	546	-	184	117	221	146
2000	515	-	177	190	215	142
2001	588	-	260	212	217	115
2002	719	-	276	225	255	144
2003	783	-	260	254	260	167
2004	776	-	265	279	248	153
2005	759	-	282	339	255	117
2006	838	-	301	337	250	135
2007	735	285	261	291	229	129
2008	664	323	245	252	206	118
2009	-	-	-	247	195	103
2010	603	352	239	241	190	69
2011	617	402	195	311	176	77

Källa: Svenska Förläggareföreningens branschstatistik 1993–2011. Bearbetning.

Anm.: Tabellen innefattar endast allmänlitteratur, dvs. läroböcker och massmarknadslitteratur ingår inte.

Förlagen redovisar försäljning till återförsäljare i förlagsnettopriser, efter returer, exklusive moms. Internetbokhandeln ingick t.o.m. 2006 i kategorin bokhandel. Distributören Seelig/Förlagssystem ingick t.o.m. 1999 i kategorin bokhandel, sedan 2000 ingår Seelig/Förlagssystem istället i Grossister. Grossister innefattar även bl.a. Bibliotekstjänst, Pocketgrossisten, Pocketstället, Select och Läromedia. Den minskade försäljningen till varuhus mellan 2010 och 2011 beror på att Pocketgrossisten tagit över Åhléns bokförsäljning och denna redovisas således numera under grossister.

Bokklubbar avser försäljningen *till* bokklubbar, både sådana som ägs av de redovisande företagen själva och sådana som ägs av andra. 2009 redovisades inte försäljningen uppdelad på bokhandel, internetbokhandel och varuhus/stormarknader.

Tabell 20 Direktförsäljning efter försäljningskanal, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1993–2011 (mkr)

	Försäljning från bokklubbar	Övrig direktförs. till konsument	Direktförsäljning till institutioner	Utlandsförsäljning
1993	519	157	37	54
1994	506	204	50	68
1995	525	131	64	72
1996	525	115	58	76
1997	572	126	72	65
1998	564	123	84	63
1999	583	105	96	62
2000	556	128	82	79
2001	533	103	116	101
2002	584	70	97	97
2003	687	68	98	116
2004	682	72	112	91
2005	673	84	111	89
2006	651	100	118	88
2007	563	115	138	99
2008	498	90	119	97
2009	463	62	140	123
2010	448	65	131	154
2011	410	66	127	146

Källa: Svenska Förläggareföreningens branschstatistik 1993–2011. Bearbetning.

Anm.: Tabellen innefattar endast allmänlitteratur, dvs. läroböcker och massmarknadslitteratur ingår inte.

Förlagen redovisar konsumentpriser vid direktförsäljning, dvs. det priset förlaget fakturerar exklusive moms. Utlandsförsäljningen redovisas som nettointäkter av färdiga böcker på svenska, delupplagor på främmande språk och förlagens provisioner på utgivningsrätter och licensintäkter.

Tabell 21 Försäljning av nya och äldre titlar, Svenska Förläggareföreningens medlemmar, 1973/74–2011

	Sålda volymer äldre titlar/backlist (miljoner ex.)	Sålda volymer nya titlar/frontlist (miljoner ex.)	Andel nya titlar av sålda volymer (%)
1973/74	11,5	12,6	52
1976/77	16,1	15,8	50
1979/80	16,5	16,7	50
1982/83	18,2	14,4	44
1985/86	13,9	16,7	55
1988/89	16,0	17,7	53
1991/92	18,1	16,0	47
1993	14,3	15,5	52
1994	16,6	14,7	47
1995	15,5	15,2	50
1996	13,3	14,1	52
1997	13,4	14,7	52
1998	14,3	14,7	51
1999	15,6	15,0	49
2000	14,7	17,7	54
2001	16,9	17,9	51
2002	18,0	19,2	52
2003	18,9	22,2	54
2004	17,6	22,0	56
2005	18,7	21,9	54
2006	18,7	22,7	55
2007	17,8	27,8	61
2008	17,7	22,9	56
2009	18,3	20,2	53
2010	18,6	21,3	53
2011	19,1	21,2	53

Källa: Svenska Förläggareföreningens branschstatistik 1973/74–2011. Bearbetning.

Anm.: Tabellen innefattar endast allmänlitteratur, dvs. läroböcker och massmarknadslitteratur ingår inte.

Tabell 22 Uppskattad nettoeffekt på Svenska Förläggareföreningens statistik av medlemsförändringar, 1997–2010

Försäljning						
	Skönlitteratur		Barn- och ungdomslitt.		Facklitteratur	
	Miljoner kr	Procent	Miljoner kr	Procent	Miljoner kr	Procent
1997	46,7	6,4	-0,1	0,0	-3,5	-0,7
1998	0,0	0,0	1,9	1,0	1,8	0,3
1999	-1,4	-0,2	-0,2	-0,1	5,0	0,8
2000	-0,9	-0,1	-0,2	-0,1	-4,2	-0,6
2001	56,9	6,9	0,5	0,2	-1,4	-0,2
2002	-29,2	-3,4	0,0	0,0	-30,8	-4,5
2003	30,8	3,6	106,5	28,0	74,1	9,1
2004	-0,1	0,0	-1,6	-0,4	-8,3	-1,1
2005	-2,4	-0,3	0,0	0,0	0,0	0,0
2006	12,7	1,4	0,2	0,0	-4,7	-0,6
2007	0,1	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0
2008	-13,7	-1,7	-4,5	-1,5	2,3	0,3
2009	-6,6	-0,9	0,0	0,0	0	0,0
2010	-	0,0	-	0,0	-0,6	-0,1
Antal nya titlar						
	Skönlitteratur		Barn- och ungdomslitt.		Facklitteratur	
	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent
1997	-3	-0,3	-4	-0,6	-22	-1,5
1998	0	0,0	18	2,2	20	1,3
1999	-5	-0,4	1	0,1	1	0,1
2000	-15	-1,3	0	0,0	-40	-3,0
2001	18	1,5	-2	-0,2	-19	-1,5
2002	-5	-0,4	0	0,0	-1	-0,1
2003	104	8,1	178	15,5	64	4,4
2004	-3	-0,2	-17	-1,4	-26	-1,7
2005	-3	-0,2	0	0,0	0	0,0
2006	27	2,2	3	0,3	1	0,1
2007	1	0,1	0	0,0	1	0,1
2008	-29	-2,5	-22	-2,2	0	0,0
2009	-24	-2,4	0	0,0	18	1,2
2010	-	0,0	-	0,0	-19	-1,4

Antal sålda exemplar						
	Skönlitteratur		Barn- och ungdomslitt.		Facklitteratur	
	1000-tal	Procent	1000-tal	Procent	1000-tal	Procent
1997	328	4,6	-1	0,0	-40	-1,0
1998	0	0,0	33	1,0	37	1,0
1999	-31	-0,4	-1	0,0	-44	-1,1
2000	-7	-0,1	0	0,0	-21	-0,5
2001	734	7,4	6	0,2	-5	-0,1
2002	-129	-1,2	0	0,0	88	1,8
2003	169	1,5	721	16,0	272	4,7
2004	-2	0,0	-23	-0,5	-24	-0,4
2005	-20	-0,2	0	0,0	0	0,0
2006	293	2,5	2	0,0	6	0,1
2007	5	0,0	0	0,0	8	0,2
2008	-296	-2,5	-25	-0,7	600	9,4
2009	-22	-0,2	0	0,0	110	1,9
2010	-	0,0	-	0,0	5	0,1

Källa: Svenska Förläggareföreningen.

Anm.: Ovanstående är en uppskattning av nettoeffekterna av förändringar i vilka förlag som är med i föreningen som Svenska Förläggareföreningen har gjort för utredningens räkning. Siffrorna bygger på att föregående års siffror använts för att skatta vad ett bortfall kan ha inneburit för statistiken nästföljande år.

Det är viktigt att påpeka att det även finns många andra faktorer än tillkommande och bortfallande förlag som påverkar statistiken, t.ex. tillfälliga kampanjer med billiga böcker som säljs tillsammans med dags- eller veckotidningar eller serier av billiga böcker som säljs under en kortare period.

En annan faktor som kan påverka statistiken är större förändringar som görs inom ett medlemsförlag. Under 2007 gjorde t.ex. ett medlemsförlag en större omorganisation som innebar att en omfattande barnboksutgivning utgick ur statistiken. Exakt hur stor denna utgivning var är okänt men uppskattningsvis kan det röra sig om närmare 50 miljoner kronor i försäljning, vilket motsvarar -14,5 procent i försäljning av litteratur för barn och unga 2007.

Tabell 23 Utgivning och försäljning, Föreningen Svenska Läromedels medlemmar, 1993–2011

	Antal nya titlar och upplagor	Antal sålda exemplar (1000-tal)	Försäljning tryckta läromedel (mkr)	Försäljning övriga läromedel (mkr)	Licensförsäljning (mkr)	Exportintäkter (mkr)
1993	1 326	12 856	1 019	11	7	12
1994	1 703	13 456	1144	13	8	8
1995	1 966	13 275	1176	13	9	13
1996	2 130	12 769	1143	16	7	14
1997	2 159	12 327	1150	18	7	13
1998	1 796	12 310	1171	21	7	15
1999	1 713	11 852	1161	19	8	16
2000	1 772	11 220	1128	15	8	15
2001	2 008	11 088	1 165	19	8	15
2002	1 910	11 200	1 243	19	8	14
2003	1 778	9 872	1179	15	6	14
2004	1 704	9 158	1172	14	8	13
2005	1 623	8 975	1123	13	6	13
2006	1 393	8 218	835	13	6	10
2007	1 307	7 333	819	22	6	19
2008	1 332	7 201	808	14	8	7
2009	1 650	6 593	766	14	7	5
2010	1 164	5 583	758	19	6	5
2011	1 230	5 458	776	26	6	5

Källa: Föreningen Svenska Läromedels branschstatistik 1993–2011. Bearbetning.

Anm.: Studentlitteratur AB lämnade föreningen 2006 och högskoleområdet ingår inte i denna statistik fr.o.m. 2006. Föreningen delar numera in statistiken i följande kategorier: Förskola, Grundskola (FK-9), Specialundervisning, Gymnasieskola/Komvux, Övrig vuxenutbildning (studieförbund m.m.) och Övrig försäljning (ej stadiebundet material m.m.).

Tabell 24 Bibliotekersättningen, anslagets utveckling 1954/55–2012 (tkr)

	Anslag (löpande)	Anslag (1954 års priser)	Anslag (1981 års priser)		Anslag (löpande)	Anslag (1954 års priser)	Anslag (1981 års priser)
1954/55	664	664	-	1986/87	45 896	6 470	32 114
1957/58	965	856	-	1987/88	49 355	6 675	33 133
1961/62	1 202	954	-	1988/89	55 188	7 054	35 011
1962/63	1 886	1 428	-	1989/90	63 481	7 623	37 839
1963/64	1 900	1 396	-	1990/91	65 954	7 169	35 584
1964/65	2 000	1 426	-	1991/92	74 376	7 395	36 706
1965/66	2 100	1 423	-	1992/93	80 116	7 787	38 654
1966/67	2 696	1 714	-	1993/94	82 592	7 671	38 077
1967/68	2 900	1 772	-	1994/95	93 946	8 538	42 381
1968/69	3 300	1 976	-	1995/96	-	-	-
1969/70	3 600	2 099	-	1997	102 385	8 986	44 603
1970/71	7 408	4 041	-	1998	107 439	9 445	46 879
1971/72	9 307	4 725	-	1999	106 177	9 289	46 108
1972/73	12 176	5 832	-	2000	112 235	9 724	48 265
1973/74	12 923	5 802	-	2001	112 369	9 503	47 171
1974/75	13 888	5 672	-	2002	115 010	9 522	47 264
1975/76	21 519	8 006	-	2003	113 881	9 250	45 911
1976/77	22 263	7 504	-	2004	113 813	9 210	45 715
1977/78	26 299	7 962	-	2005	116 736	9 403	46 672
1978/79	28 902	7 948	-	2006	117 549	9 343	46 374
1979/80	30 070	7 716	-	2007	119 543	9 295	46 138
1980/81	31 607	7 139	-	2008	121 602	9 141	45 372
1981/82	33 510	6 751	33 510	2009	121 562	9 163	45 482
1982/83	38 937	7 227	35 871	2010	126 481	9 413	46 724
1983/84	39 448	6 721	33 359	2011	127 904	9 277	46 045
1984/85	42 986	6 781	33 657	2012	134 200	9 615	47 725
1985/86	42 302	6 215	30 851				

Källa: Sveriges författarfond.

Anm.: Budgetåret 1995/96 är uteslutet eftersom det var 18 månader. Omräkningen till 1954 och 1981 års priser är gjord av utredningen utifrån SCB:s konsumentprisindex.

Tabell 25 Antal löpande stipendier och särskilda författarpennningar hos Sveriges författarfond, 1981/82–2011

	Särskild författarpennning	Tioåriga stipendier	Femåriga stipendier	Tvååriga stipendier	Ettåriga stipendier
1981/82	168	-	180	-	274
1982/83	178	-	155	24	256
1983/84	190	-	146	48	252
1984/85	196	-	134	47	244
1985/86	195	-	127	47	185
1986/87	198	-	113	43	165
1987/88	213	-	82	42	185
1988/89	224	-	77	48	210
1989/90	231	-	68	50	213
1990/91	235	-	66	53	210
1991/92	234	-	64	55	223
1992/93	234	-	70	50	246
1993/94	234	-	72	57	265
1994/95	236	-	77	73	335
1995/96	235	-	83	71	291
1997	237	-	83	55	383
1998	225	-	81	60	263
1999	225	-	79	65	207
2000	218	5	77	78	261
2001	212	10	73	92	279
2002	208	15	75	92	245
2003	200	20	75	88	231
2004	197	25	75	80	230
2005	190	30	75	80	218
2006	188	35	75	80	215
2007	188	35	75	79	220
2008	188	34	75	80	209
2009	180	34	75	80	214
2010	180	29	80	80	219
2011	173	24	85	80	216

Källa: Sveriges författarfond.

Anm.: Tioåriga stipendier delades inte ut innan år 2000.

Tabell 26 Använda medel per ändamål hos Sveriges författarfond, 1981/82–2011 (tkr)

	Författar- och översättarpenning	Särskild författarpenning	Arbets- stipendier	Övrigt
1981/82	9 378	5 470	7 491	11 171
1982/83	11 492	6 329	7 935	13 178
1983/84	11 883	7 938	8 136	11 491
1984/85	14 426	9 304	8 439	10 817
1985/86	14 427	9 588	7 923	10 364
1986/87	15 387	10 338	7 444	12 727
1987/88	17 179	11 375	6 717	14 084
1988/89	19 521	13 492	7 574	14 601
1989/90	24 042	16 014	7 782	15 643
1990/91	23 977	17 535	8 532	15 910
1991/92	26 054	19 647	9 307	19 368
1992/93	27 830	20 670	10 878	20 738
1993/94	28 274	21 574	13 999	18 745
1994/95	31 384	22 072	18 674	21 816
1995/96	-	-	-	-
1997	34 994	24 520	19 607	23 264
1998	36 336	23 558	19 710	27 835
1999	37 184	24 102	18 323	26 568
2000	37 680	24 207	21 378	28 970
2001	37 426	27 381	25 627	21 935
2002	39 463	27 436	27 115	20 996
2003	40 285	27 263	26 265	20 068
2004	41 580	27 564	25 625	19 044
2005	42 182	26 639	26 182	21 733
2006	43 068	26 874	26 615	20 992
2007	43 551	27 376	26 570	22 046
2008	45 685	28 249	26 493	21 175
2009	47 070	27 323	26 877	20 292
2010	49 300	27 683	26 936	22 562
2011	49 166	27 074	28 995	22 669

Källa: Sveriges författarfond.

Anm.: Budgetåret 1995/96 är uteslutet eftersom det var 18 månader. Vad gäller kategorin "övrigt" se anmärkningen till diagram 6.3 i kapitel 6.

Tabell 27 Medel till Sveriges författarfond under anslag som disponeras av Kammarkollegiet, Konstnärsnämnden och Kulturrådet, 1984/85–2011 (tkr)

	Långtids- stipendier (5:2, ap. 4)	Bidrag till författare m.fl. (5:2, ap. 9)	Dramatiker- stöd (5:2, ap. 13)	Bidrag för inter- nationella utbyten (3.1, ap. 1)
1984/85	-	2 437	-	-
1989/90	-	3 056	-	-
1994/95	744	4 476	-	-
2000	2 196	5 120	2 000	-
2005	2 364	5 069	2 752	-
2006	2 382	5 119	2 780	-
2007	2 412	5 119	2 780	-
2008	2 460	5 119	2 780	1 300
2009	2 568	5 216	2 780	1 150
2010	2 544	5 216	2 780	1 000
2011	2 568	5 216	2 780	1 000

Källa: Regleringsbrev till Konstnärsnämnden och Statens kulturråd. Sveriges författarfond.

Anm.: Anslag 5.2, ap. 9 var före 2008 uppdelad i två anslagsposter, före 2000 var den uppdelad i tre. Här har summorna räknats samman under den nya rubriken.

Tabell 28 Bidrag till utgivning av litteratur, tilldelade eller beviljade medel, 1975/76–2011 (tkr)

	Anslag/fördelade medel (löpande priser)	Anslag/fördelade medel (1975 års priser)		Anslag/fördelade medel (löpande priser)	Anslag/fördelade medel (1975 års priser)
1975/76	6 439	6 439	1993/94	27 191	6 788
1976/77	8 009	7 256	1994/95	26 306	6 426
1977/78	8 879	7 225	1995/96	-	-
1978/79	11 591	8 568	1997	28 276	6 670
1979/80	15 214	10 494	1998	26 482	6 257
1980/81	15 652	9 503	1999	38 685	9 097
1981/82	14 292	7 739	2000	42 385	9 870
1982/83	16 699	8 331	2001	47 287	10 749
1983/84	17 994	8 240	2002	38 191	8 499
1984/85	18 425	7 812	2003	37 235	8 129
1985/86	18 743	7 402	2004	37 927	8 250
1986/87	19 254	7 295	2005	37 816	8 187
1987/88	23 026	8 371	2006	35 512	7 587
1988/89	21 815	7 494	2007	36 808	7 693
1989/90	23 586	7 613	2008	40 045	8 091
1990/91	24 297	7 099	2009	34 941	7 079
1991/92	26 010	6 951	2010	34 423	6 886
1992/93	27 903	7 290	2011	39 029	7 609

Källa: Regeringens budgetpropositioner och Statens kulturråd.

Anm.: Budgetåren 1975/76 t.o.m. 1986/87 är det anslagets storlek som anges, därefter är det summan av beviljade medel inom respektive kategori (jfr tabell 29 nedan). Budgetåret 1995/96 är uteslutet eftersom det var 18 månader. Omräkningen till 1975 års priser är gjord av utredningen utifrån SCB:s konsumentprisindex.

Tabell 29 Bidrag till utgivning av litteratur, beviljade medel per litteraturkategori, 1975/76–2011 (tkr)

	Ny svensk skönlitteratur för vuxna	Skönlitteratur i svensk översättning för vuxna	Facklitteratur för vuxna	Barn- och ungdomslitteratur	Klassisk litteratur	Litteratur på andra språk än svenska	Serier och grafiska romaner	Projektstöd och bildverk (inkl. e-litteratur)
1975/76	2 845	1 000	375	1 220	999	-	-	-
1976/77	3 966	1 110	470	1 318	1 145	-	-	-
1977/78	4 309	1 275	510	1 515	1 270	282	-	-
1978/79	4 242	1 546	1 897	1 558	1 333	446	-	1 015
1979/80	4 496	2 153	4 057	1 725	1 592	569	-	1 191
1980/81	4 139	2 926	3 852	2 326	1 264	564	384	1 145
1981/82	4 013	2 138	3 328	2 031	1 667	594	407	1 115
1982/83	4 720	2 867	3 694	2 224	2 033	718	499	1 161
1983/84	5 723	2 916	3 720	2 381	1 834	889	482	1 420
1984/85	5 860	2 874	3 772	2 460	1 889	867	591	1 570
1985/86	5 971	3 055	4 306	2 494	1 587	1 128	589	1 330
1986/87	6 280	3 016	3 984	2 606	1 858	1 174	666	1 510
1987/88	6 506	3 208	4 658	2 818	1 824	1 432	795	1 785
1988/89	6 940	3 368	4 344	2 872	1 747	1 423	882	1 560
1989/90	6 792	3 280	4 959	3 099	1 454	1 312	875	1 815
1990/91	6 976	3 167	4 925	3 312	1 692	1 769	871	1 585
1991/92	7 381	2 984	4 942	3 426	2 026	2 256	1 090	1 905
1992/93	7 434	3 952	5 497	3 886	2 233	2 188	1 108	1 605
1993/94	7 345	3 641	4 858	4 288	1 821	1 078	1 180	2 980
1994/95	7 371	3 599	4 688	3 907	1 792	776	1 021	3 152
1995/96	-	-	-	-	-	-	-	-
1997	7 747	3 207	5 244	4 381	1 824	2 096	862	2 915
1998	7 323	2 966	5 120	4 106	1 544	1 850	1 035	2 538
1999	10 024	4 987	8 530	7 284	1 956	1 927	1 099	2 878
2000	9 450	5 350	10 247	7 185	1 934	2 843	1 182	4 294
2001	9 544	6 515	11 184	8 785	2 760	2 801	964	4 734
2002	9 311	3 745	8 601	6 659	2 500	2 227	749	4 281
2003	6 732	5 234	6 609	7 962	3 553	2 694	492	3 959
2004	7 565	5 057	7 299	6 336	1 886	3 782	692	5 310

2005	6 459	4 655	8 008	6 980	2 983	1 613	617	5 347
2006	7 056	5 335	7 510	6 811	2 898	1 004	535	4 365
2007	5 881	5 350	7 108	8 082	4 706	1 056	1 021	3 917
2008	7 628	7 481	6 354	8 793	4 024	1 255	1 137	3 579
2009	6 258	6 347	7 855	6 502	3 176	1 060	868	3 928
2010	4 861	5 237	7 952	6 040	4 142	1 053	1 924	3 551
2011	6 157	6 442	9 297	6 290	2 745	513	2 324	2 680

Källa: Statens kulturråd.

Anm.: I huvudsak avses beviljade medel per år. I några fall avses istället utbetalda medel. I dessa fall kan mindre summor redovisas två gånger (först som beviljade, sedan som utbetalda), effekten är dock försumbar eftersom den absoluta merparten av alla medel betalas ut samma år som de beslutas.

Uppdelningen i litteraturkategorier är inte helt självklar och en viss bok kan antingen redovisas utifrån vilken arbetsgrupp som behandlat den, eller utifrån vilken kategori den egentligen borde hänföras till. Ett exempel är att viss litteraturvetenskaplig essäistik kan behandlas av arbetsgruppen för skönlitteratur istället för facklitteratur om kompetensen bedöms större i den förra gruppen. Eventuella skillnader i hur dessa avvägningar gjorts under åren har inte kunnat beaktas här men det handlar om få titlar och den övergripande bilden påverkas inte.

Budgetåret 1995/96 är uteslutet eftersom det var 18 månader.

Tabell 30 Bidrag till utgivning av litteratur, antal ansökningar och bifall inom vissa litteraturkategorier, 1990/91–2011

	Ny svensk skönlitteratur		Skönlitteratur i svensk översätt.		Barn- och ungdomslitt.		Facklitteratur	
	Ansökn.	Bifall	Ansökn.	Bifall	Ansökn.	Bifall	Ansökn.	Bifall
1990/91	423	258	201	98	374	152	286	133
1991/92	425	263	168	93	372	153	264	134
1992/93	390	238	175	113	402	159	304	150
1993/94	409	229	170	100	410	165	324	128
1994/95	449	236	188	102	393	155	353	118
1995/96	-	-	-	-	-	-	-	-
1997	405	237	171	96	343	168	315	138
1998	408	237	162	88	324	166	363	139
1999	387	231	177	107	388	221	351	157
2000	332	195	179	102	372	191	347	166
2001	325	194	227	120	404	234	397	187
2002	352	206	194	80	393	197	351	152
2003	386	145	199	83	411	179	329	119
2004	397	174	162	83	391	188	341	134
2005	419	147	194	95	441	195	355	151
2006	440	162	203	105	423	201	330	136
2007	430	134	192	111	482	236	344	132
2008	464	171	236	154	492	240	300	110
2009	377	135	220	124	494	185	320	141
2010	293	110	239	120	395	178	326	140
2011	338	136	249	168	391	182	407	164

Källa: Statens kulturråd, *Böcker och kulturtidskrifter 2000*, *Kulturen i siffror 2001:9*, för uppgifterna t.o.m. 2000, därefter Statens kulturråd.

Anm.: Budgetåret 1995/96 är uteslutet eftersom det var 18 månader.

Tabell 31 Bidrag till utgivning av svensk skönlitteratur, per mottagare 2010 (kr)

Stora förlag		Mikroförlag och övriga utg.	
Albert Bonniers Förlag	1 045 415	Ariel förlag	48 371
Norstedts förlag AB	810 637	Autor	30 695
Wahlström & Widstrand	225 406	Black Island Books	57 972
Totalt stora förlag	2 081 458	Bokförlaget Anthropos AB	46 320
		Bokförlaget Axplock	55 555
		Bokförlaget Lejd	153 840
		Bokförlaget Mormor	105 649
		Folke Dahlberg Sällskapet	49 518
		Föreningen Arbetarskrivare	48 929
		h:ström - Text & Kultur	55 458
		Ink Kulturförening	30 805
		Karin Almlöfs förlag	45 056
		Kulturföreningen Glänta	70 765
		Kulturföreningen Pequod	141 540
		Lindelöws bokförlag	44 474
		OEI	33 262
		Ord & Visor Förlag	53 222
		Rosenlarv förlag	74 627
		Sundewall & Eriksson Förlag	44 695
		Svenska Vitterhetssamf.	114 247
		Themis Förlag	60 378
		Tidskriften OOTAL	34 250
		Till exempel förlag	34 059
		Tusculum Förlag	84 255
		Totalt mikroförlag	1 517 942
Medelstora förlag			
Alfabetta Bokförlag	59 690		
Bokförlaget Atlantis AB	209 701		
Kabusa Böcker	70 975		
Leopard Förlag	63 977		
Ordfront	110 678		
Totalt medelstora förlag	515 021		
Små förlag			
Artos & Norma bokförlag	58 465		
Bokförlaget Atlas	99 578		
Carlsson Bokförlag	178 958		
Ellerströms Förlag	391 343		
Ersatz	78 001		
Gidlunds förlag	256 067		
Heidruns Förlag	28 734		
Modernista	45 056		
Svante Weyler Bokförlag	114 962		
Tre Böcker Förlag AB	48 718		
Vertigo Förlag AB	45 593		
Östlings förlag Symposion	115 387		
Totalt små förlag	1 460 862		

Källa: Statens kulturråd. Mottagarnas omsättning har huvudsakligen hämtats från Bolagsverket. I de fall det rör sig om annat än aktieföretag har årsredovisningsuppgifter sökts på hemsidor och i motsvarande öppna källor. Mottagare som det överhuvudtaget inte gått att finna t.ex. en hemsida för har hänförs till kategorin "mikroförlag och övriga utgivare".

Tabell 33 Bidrag till utgivning av facklitteratur, per mottagare 2010 (kr)

Stora förlag			
Albert Bonniers Förlag	325 856	Premiss förlag, Arena Idé AB	198 346
Bokförlaget Forum	60 018	Sekwa förlag	46 158
Bonnier Fakta	274 557	Svante Weyler Bokförlag	148 854
Ica Bokförlag/Forma Books	52 289	Tranan och Trasten	85 821
Norstedts Förlag AB	214 401	Östlings förlag Symposion	232 292
Totalt stora förlag	927 121	Totalt små förlag	2 802 523

Medelstora förlag			
Alfabetabokförlag	51 561	Academic Publ. of Sweden	64 436
Bokförlaget Atlantis AB	723 148	Alhambra Förlag	47 613
Fischer & Co (Lind & Co)	59 920	ALMAeuropa	42 759
Historiska Media	491 682	Arakne Förlag	53 016
Leopard Förlag	630 582	Axl Books	75 525
Nordic Academic Press	52 918	Bokförlaget Korpen	49 584
Ordfront	608 584	Bokförlaget Kärnhuset	135 475
Pagina Förlags AB	54 730	Dualis Förlag	110 365
SNS Förlag	141 500	Égalité	77 140
Totalt medelstora förlag	2 814 625	h:ström - Text & Kultur	62 200

Små förlag			
Artos & Norma bokförlag	96 051	Hilleförlaget	37 160
Bo Ejeby förlag	35 566	Karneval förlag	107 533
Bokförlaget Atlas	487 853	Kira förlag	38 354
Bokförlaget Nya Doxa AB	58 076	Kulturföreningen Glänta	274 487
Carlsson Bokförlag	382 150	Kyrka Konst Kultur	68 220
Daidalos	286 564	Litorina Press AB	107 850
Dialogos Förlag AB	133 218	Notis	27 882
Ersatz	170 696	Parabellum Nord AB	50 834
Fri Tanke förlag AB	87 698	Rosengårdens förlag AB	55 458
Gidlunds förlag	116 187	Tankekraft förlag	294 477
Hjalmarson & Högberg	87 056	Themis Förlag	47 335
Isell & Jinert Bokförlag	60 762	Totalt mikroförlag	1 827 703
KI University Press	89 175		

Källa: Statens kulturråd. Mottagarnas omsättning har huvudsakligen hämtats från Bolagsverket. I de fall det rör sig om annat än aktieföretag har årsredovisningsuppgifter sökts på hemsidor och i motsvarande öppna källor. Mottagare som det överhuvudtaget inte gått att finna t.ex. en hemsida för har hänförs till kategorin "mikroförlag och övriga utgivare".

Tabell 34 Bidrag till utgivning av barn- och ungdomslitteratur, per mottagare 2010 (kr)

Stora förlag		Mikroförlag och övriga utg.	
B. Wahlströms/Forma B.	683 975	Alvina förlag och prod. AB	100 583
Bonnier Carlsen	787 336	Atrium Förlag	55 161
Natur & Kultur	317 791	Barnens Kursgård Sesam	47 334
Rabén & Sjögren	735 395	Black Island Books	34 397
Totalt stora förlag	2 524 497	Bladstaden	70 540
		Felis Förlag	32 841
		Författarhuset	66 410
		Förlaget Hjulet	105 855
		Kulturföreningen Belisa	21 856
		Lindskog Förlag	34 834
		Meerkat AB/Vombat förlag	19 714
		Migra Förlag/Migra Grafiska	36 832
		Nisses Böcker	78 866
		Priam Publications	15 745
		Totalt mikroförlag	720 968
Medelstora förlag			
Alfabeta Bokförlag	492 263		
Berghs Förlag AB	482 304		
Bokförlaget Opal AB	607 716		
Kabusa Böcker	75 538		
Totalt medelstora förlag	1 657 821		
Små förlag			
Argasso bokförlag	95 168		
Atremi AB	40 172		
Bokförlaget Langenskiöld	95 315		
Daidalos	111 161		
Dar Al Muna	190 362		
En bok för alla	55 033		
Fri Tanke förlag AB	20 106		
Gilla Böcker Sverige AB	41 250		
Isaberg förlag AB	32 506		
Karneval förlag	144 859		
OLIKA förlag AB	34 085		
Ord & Visor Förlag	88 928		
Tranan och Trasten	207 812		
X Publishing	205 683		
Totalt små förlag	1 362 440		

Källa: Statens kulturråd. Mottagarnas omsättning har huvudsakligen hämtats från Bolagsverket. I de fall det rör sig om annat än aktieföretag har årsredovisningsuppgifter sökts på hemsidor och i motsvarande öppna källor. Mottagare som det överhuvudtaget inte gått att finna t.ex. en hemsida för har hänförs till kategorin "mikroförlag och övriga utgivare".

Anm.: Utgivningsstödet till barn- och ungdomslitteratur innefattar stöd till litteratur på andra språk än svenska. Till exempel fördelades 212 218 kronor till denna typ av litteratur 2010.

Tabell 35 Bidrag till kulturtidskrifter, tilldelade eller fördelade medel, 1971/72–2011 (tkr)

	Anslag/fördelade medel (löpande priser)	Anslag/fördelade medel (1977 års priser)		Anslag/fördelade medel (löpande priser)	Anslag/fördelade medel (1977 års priser)
1971/72	500	-	1991/92	21 002	6 897
1972/73	1 300	-	1992/93	21 450	6 887
1973/74	-	-	1993/94	19 450	5 967
1974/75	1 540	-	1994/95	19 500	5 854
1975/76	1 640	-	1995/96	-	-
1976/77	2 523	-	1997	19 500	5 653
1977/78	7 000	7 000	1998	19 500	5 662
1978/79	7 560	6 867	1999	20 400	5 895
1979/80	7 760	6 577	2000	20 650	5 909
1980/81	8 264	6 165	2001	20 650	5 769
1981/82	8 264	5 499	2002	19 678	5 381
1982/83	9 338	5 725	2003	20 528	5 507
1983/84	9 618	5 412	2004	20 391	5 450
1984/85	9 907	5 162	2005	22 239	5 917
1985/86	10 204	4 952	2006	22 938	6 022
1986/87	17 510	8 153	2007	23 484	6 032
1987/88	18 000	8 041	2008	22 924	5 691
1988/89	18 670	7 882	2009	22 535	5 611
1989/90	19 417	7 702	2010	21 570	5 303
1990/91	20 194	7 250	2011	22 255	5 331

Källa: Regeringens budgetpropositioner och Statens kulturråd.

Anm.: Till och med 2001 är det anslagets storlek som anges, därefter är det faktiskt fördelade medel. Ingen uppgift har kunnat återfinnas för budgetåret 1973/74. Budgetåret 1995/96 är uteslutet eftersom det var 18 månader. Stödet för inläsning av kulturtidskrifter flyttades 2010 till Talboks- och punktskriftsbiblioteket. I och med det överfördes även 500 000 kronor dit.

Tabell 36 Svenskundervisning och Sverigestudier i utlandet, 2005–2011

	Antal institutioner			Antal studerande			Antal lektorer med stöd från SI		
	2005	2009	2011	2005	2009	2011	2005	2009	2011
Australien	2	2	2	142	97	38	0	0	0
Belgien	4	4	4	77 ¹	202	274	0	0	0
Brasilien	1	0	0	i.u.	0	0	0	0	0
Bulgarien	1	1	1	1	55	35	1	0	1
Danmark	3	2	3	i.u.	320	430	1	0	0
Estland	3	3	3	80 ¹	142	243	7	1	1
Frankrike	10	8	8	668	430	622	3	7	7
Georgien	1	1	1	60	23	19	7	1	1
Grekland	1	1	1	88	86	101	0	0	0
Irland	1	0	0	6	0	0	0	0	0
Island	1	1	1	37	18	49	1	1	1
Italien	6	9	7	220	349	382	0	1	0
Japan	2	3	3	207	185	153	1	0	0
Kanada	2	2	2	117	181	201	2	0	0
Kina	2	5	5	79	152	110	1	2	2
Korea	1	1	1	130	100	100	1	0	0
Kroatien	1	1	1	54	85	107	0	1	1
Lettland	3	4	4	70 ¹	185	161	1	3	3
Litauen	4	3	3	167 ¹	143	206	6	2	2
Mexiko	1	1	1	140	100	110	2	0	0
Moldavien	1	1	0	28	11	0	0	1	0
Nederländerna	3	1	2	130 ¹	148	128	0	0	0
Norge	2	1	1	300	400	600	0	1	1
Polen	9	11	11	335 ¹	570	587	1	4	4
Portugal	1	1	2	13	11	36	1	0	0
Rumänien	3	2	2	138	136	140	4	1	1
Ryssland	19	21	21	691 ¹	802	766	0	11	8
Schweiz	2	3	5	162	167	299	1	0	0
Serbien	1	1	1	250	100	162	15	1	1
Slovakien	2	1	1	21 ¹	33	44	0	1	0
Slovenien	1	1	1	25	31	59	1 ²	0	0
Spanien	4	5	2	235 ¹	278	150	1	1	1
Storbritannien	8	5	2	183 ¹	166	390	1	0	1
Tjeckien	4	4	7	192 ¹	291	324	1	2	1

Tyskland	30	43	44	3 972	6 452	6 187	4	7	3
Ukraina	2	4	2	29 ¹	77	61	1	2	2
Ungern	1	1	1	83	87	93	8	1	1
Uruguay	1	0	0	23	0	0	1	0	0
USA	25	26	28	1 359 ¹	3 216	3 504	0	0	1
Vitryssland	3	4	4	160	222	466	0	2	2
Österrike	1	1	1	200	300	250	2	1	1
Totalt	172	189	189	7 303	16 351	17 587	76	55	47

Källa: Svenska institutet, årsredovisningar. Bearbetning. Observera att Finland inte är inkluderat i denna statistik eftersom svenskans ställning i Finland är speciell.

1. Uppgifterna om antal studenter är ofullständiga. Detta innebär att totalt antal studenter för år 2005 är en mycket osäker siffra och därför inte jämförbar med 2009 och 2011.

2. F.d. Jugoslavien.

I.u. står för ingen uppgift.

Tabell 37 Åldersfördelning i SCB:s inkomstundersökning 2010, antal personer i respektive konstnärsgrupp

	-1945	1946-1955	1956-1965	1966-1975	1976-1987	Totalt
Dramatiker	27	34	49	55	8	173
Författare, fack.	406	366	250	121	15	1 158
Författare, skön.	481	366	393	226	63	1 529
Översättare	142	103	88	48	12	393
Alla konstnärer	1 056	4 299	5 715	6 066	98	17 234

Källa: Statistiska Centralbyrån, Enheten för ekonomisk välfärdsstatistik, projektledare Hans Heggemann.

Anm.: Undersökningen har genomförts med registerdata för den konstnärspopulation som togs fram för Konstnärsnämndens undersökning *Konstnärernas inkomster – en statistisk undersökning av SCB inom alla konstområden 2004–2005* (2009).

Tabell 38 Åldersfördelning i SCB:s inkomstundersökning 2010, andel per ålderssegment i respektive grupp 25–64 år (procent)

	1946-1955	1956-1965	1966-1975	1976-1987
Dramatiker	23,3	33,6	37,7	5,5
Författare, fack.	48,7	33,2	16,1	2,0
Författare, skön.	34,9	37,5	21,6	6,0
Översättare	41,0	35,1	19,1	4,8
Alla konstnärer	5,9	38,6	41,0	14,6
Befolkningen	23,2	24,0	25,2	27,5

Källa: Statistiska Centralbyrån, Enheten för ekonomisk välfärdsstatistik, projektledare Hans Heggemann.

Anm.: I de urval som analyserats har personer födda före 1946 uteslutits. De procentandelar som redovisas i tabellen är antalet personer i ett visst ålderssegment i förhållande till totalt antal personer i respektive urvalsgrupp 25–64 år.

Undersökningen har genomförts med registerdata för den konstnärspopulation som togs fram för Konstnärsnämndens undersökning *Konstnärernas inkomster – en statistisk undersökning av SCB inom alla konstområden 2004–2005* (2009).

Tabell 39 Sammanräknad förvärvsinkomst 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år (kr)

	P 10	P 25	Median	P 75	P 90
Bildkonstnär	5 500	65 100	152 400	232 800	313 500
Clown/Cirkus/Artist	41 200	140 600	212 800	337 500	439 000
Dansare	63 400	148 600	242 100	323 600	400 600
Dans- och covermusik	95 900	168 500	252 100	324 100	392 900
Dramatiker/Dramaturg	26 600	135 500	247 000	383 500	499 300
Filmare	28 400	110 900	221 700	326 700	413 500
Fotograf	6 900	73 600	168 000	278 900	373 600
Författare, facklitteratur	42 200	141 800	271 300	415 100	530 600
Författare, skönlitteratur	38 400	110 200	210 600	340 800	441 800
Jazz/Folk/Rock	59 000	141 600	223 700	315 300	397 000
Kompositör	31 900	116 200	201 300	296 300	391 300
Konsthantverkare	12 500	70 700	166 400	267 900	353 200
Konstmusik	149 800	255 800	343 500	410 200	476 100
Koreograf	48 500	143 800	240 900	329 200	415 300
Musikalartist	65 700	134 600	214 100	297 900	373 500
Musiker/komponist	30 400	103 700	187 700	269 400	341 300
Scenograf	97 200	188 200	287 000	352 100	419 400
Skådespelare	110 800	192 300	272 700	354 000	437 300
Teaterregissör	106 700	169 000	267 700	385 000	476 700
Tecknare	34 000	111 400	202 100	306 000	393 800
Tonsättare	22 800	100 400	224 900	335 000	432 800
Översättare	46 700	134 300	222 600	315 800	383 700
Samtliga konstnärer	38 600	127 000	226 300	331 300	418 600
Hela befolkningen	61 900	176 200	274 400	359 300	478 600

Källa: Statistiska Centralbyrån, Enheten för ekonomisk välfärdsstatistik, projektledare Hans Heggemann.

Anm.: Undersökningen har genomförts med registerdata för den konstnärspopulation som togs fram för Konstnärsnämndens undersökning *Konstnärernas inkomster – en statistisk undersökning av SCB inom alla konstområden 2004–2005* (2009).

Tabell 40 Sammanräknad förvärvsinkomst 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år, kvinnor (kr)

	P 10	P 25	Median	P 75	P 90
Bildkonstnär	5 500	62 700	153 600	228 800	308 200
Clown/Cirkus/Artist	88 100	152 500	212 500	297 200	404 700
Dansare	75 300	147 400	232 900	307 200	375 500
Dans- och covermusik	72 400	146 500	238 100	315 600	429 600
Dramatiker/Dramaturg	26 600	132 200	225 000	356 300	459 900
Filmare	20 100	104 900	208 700	319 000	418 900
Fotograf	7 400	68 200	160 500	258 300	369 000
Författare, facklitteratur	24 200	139 600	257 500	396 900	502 700
Författare, skönlitteratur	34 800	116 500	206 300	330 400	420 600
Jazz/Folk/Rock	45 400	134 400	210 900	310 300	414 600
Kompositör	29 400	115 700	187 100	265 800	339 800
Konsthantverkare	11 900	67 500	160 700	253 000	339 500
Konstmusik	127 000	219 400	313 200	381 900	445 800
Koreograf	49 700	155 800	252 700	327 100	454 200
Musikalartist	54 800	117 600	201 600	270 400	329 400
Musiker/komponist	28 900	85 900	174 400	267 200	341 600
Scenograf	100 700	187 100	273 200	328 200	394 000
Skådespelare	104 000	177 300	254 900	335 400	413 500
Teaterregissör	114 900	172 200	267 400	401 900	488 000
Tecknare	32 000	111 400	196 600	292 100	384 300
Tonsättare	85 900	128 800	204 700	278 500	347 100
Översättare	31 800	135 600	234 700	320 500	384 600
Samtliga konstnärer	32 600	119 500	212 200	310 200	400 700
Hela befolkningen	57 800	159 700	246 800	316 100	402 100

Källa: Statistiska Centralbyrån, Enheten för ekonomisk välfärdsstatistik, projektledare Hans Heggemann.

Anm.: Undersökningen har genomförts med registerdata för den konstnärspopulation som togs fram för Konstnärsnämndens undersökning *Konstnärernas inkomster – en statistisk undersökning av SCB inom alla konstområden 2004–2005* (2009).

Tabell 41 Sammanräknad förvärvsinkomst 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år, män (kr)

	P 10	P 25	Median	P 75	P 90
Bildkonstnär	5 300	67 400	150 700	236 300	328 500
Clown/Cirkus/Artist	35 400	128 400	213 100	348 900	439 900
Dansare	50 000	164 200	268 100	357 700	428 900
Dans- och covermusik	96 600	174 000	253 700	324 100	391 000
Dramatiker/Dramaturg	29 000	141 200	282 900	424 400	593 800
Filmare	32 600	113 000	233 500	336 200	411 100
Fotograf	6 400	74 700	181 200	291 800	376 100
Författare, facklitteratur	50 600	141 800	285 500	423 400	547 400
Författare, skönlitteratur	38 700	106 500	215 500	344 600	462 200
Jazz/Folk/Rock	69 300	144 000	229 100	318 400	393 600
Kompositör	33 400	118 700	206 500	307 800	405 200
Konsthantverkare	15 500	78 400	193 900	313 000	387 500
Konstmusik	177 700	292 000	361 600	429 400	502 800
Koreograf	48 500	96 100	220 300	346 400	412 200
Musikalartist	73 100	141 700	223 000	311 300	392 500
Musiker/komponist	30 900	119 000	196 700	269 800	341 300
Scenograf	96 300	192 200	323 900	380 000	463 900
Skådespelare	123 300	208 000	287 500	370 400	472 200
Teaterregissör	97 100	166 500	269 300	370 200	476 400
Tecknare	42 700	112 500	208 700	311 000	401 400
Tonsättare	17 700	82 700	225 700	347 400	440 400
Översättare	73 300	113 900	213 900	296 300	368 600
Samtliga konstnärer	46 200	134 600	240 400	347 000	436 000
Hela befolkningen	68 200	201 400	307 200	398 800	541 900

Källa: Statistiska Centralbyrån, Enheten för ekonomisk välfärdsstatistik, projektledare Hans Heggemann.

Anm.: Undersökningen har genomförts med registerdata för den konstnärspopulation som togs fram för Konstnärsnämndens undersökning *Konstnärernas inkomster – en statistisk undersökning av SCB inom alla konstområden 2004–2005* (2009).

Tabell 42 Sammanräknad förvärvsinkomst 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år, per inkomstklass (procent)

<i>Inkomstklasser (tkr):</i>	0	1-79	80-159	160-239	240-399	400-
Bildkonstnär	7,1	21,0	24,3	24,3	19,9	3,4
Clown/Cirkus/Artist	3,7	10,2	15,5	28,3	28,9	13,4
Dansare	2,9	9,0	15,0	21,7	41,1	10,2
Dans- och covermusik	2,1	6,6	13,7	23,4	44,5	9,7
Dramatiker/Dramaturg	5,5	12,4	13,1	17,9	28,3	22,8
Filmare	3,9	14,9	17,0	17,7	34,4	12,1
Fotograf	6,5	20,7	20,6	19,7	25,0	7,5
Författare, facklitteratur	2,9	10,8	15,3	15,0	28,2	27,8
Författare, skönlitteratur	3,4	12,4	21,6	18,8	30,1	13,6
Jazz/Folk/Rock	2,2	10,4	17,1	25,1	35,6	9,6
Kompositör	3,3	14,5	20,9	23,7	28,2	9,4
Konsthantverkare	6,3	21,3	20,5	19,7	26,3	5,8
Konstmusik	0,6	4,5	5,8	11,8	49,1	28,2
Koreograf	3,0	11,9	13,3	20,0	38,5	13,3
Musikalartist	1,6	10,5	19,6	27,2	34,3	6,7
Musiker/komponist	1,6	17,9	21,3	25,8	29,6	3,8
Scenograf	2,7	4,8	10,7	18,6	49,5	13,6
Skådespelare	1,3	5,7	10,4	23,2	44,9	14,5
Teaterregissör	1,0	5,8	15,0	21,5	34,1	22,5
Tecknare	2,8	15,6	20,0	24,3	27,7	9,6
Tonsättare	1,7	20,3	12,2	19,8	30,8	15,1
Översättare	2,8	9,3	17,1	24,8	37,4	8,5
Samtliga konstnärer	3,4	12,5	16,6	21,1	34,1	12,3
Hela befolkningen	5,0	6,2	10,9	17,1	43,1	17,6

Källa: Statistiska Centralbyrån, Enheten för ekonomisk välfärdsstatistik, projektledare Hans Heggemann.

Anm.: Undersökningen har genomförts med registerdata för den konstnärspopulation som togs fram för Konstnärsnämndens undersökning *Konstnärernas inkomster – en statistisk undersökning av SCB inom alla konstområden 2004–2005* (2009).

Tabell 43 Inkomstens sammansättning 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år (procent)

	Antal	Grupp 1	Grupp 2	Grupp 3	Grupp 4	Grupp 5
Bildkonstnär	2 888	50,4	11,1	7,8	12,5	18,2
Clown/Cirkus/Artist	187	63,6	9,1	10,2	8,0	9,1
Dansare	645	80,9	8,1	4,3	1,9	4,8
Dans- och covermusik	663	76,2	8,0	3,8	3,9	8,1
Dramatiker/Dramaturg	145	44,1	16,6	11,7	15,9	11,7
Filmare	1 020	53,3	12,6	10,6	13,4	10,0
Fotograf	680	44,0	13,8	9,7	20,0	12,5
Författare, facklitt.	733	47,3	20,9	7,0	14,5	10,4
Författare, skönlitt.	1 026	45,3	15,1	11,2	12,8	15,6
Jazz/Folk/Rock	1 534	64,7	14,7	8,1	6,1	6,4
Kompositör	511	55,4	12,1	10,0	12,1	10,4
Konsthantverkare	995	47,0	14,0	9,1	17,4	12,5
Konstmusik	1 938	76,8	15,9	3,0	2,0	2,3
Koreograf	135	72,6	9,6	4,4	7,4	5,9
Musikalartist	668	67,2	12,0	6,9	7,5	6,4
Musiker/komponist	442	51,8	18,1	14,0	10,0	6,1
Scenograf	440	71,1	9,3	5,9	7,0	6,6
Skådespelare	2 072	73,3	11,5	7,1	3,9	4,2
Teaterregissör	293	67,6	14,3	6,1	8,2	3,8
Tecknare	469	35,4	13,4	16,2	27,5	7,5
Tonsättare	172	45,9	27,3	12,2	8,7	5,8
Översättare	246	38,2	13,0	13,8	24,8	10,2
Samtliga konstnärer	17 902	59,8	13,2	7,9	9,8	9,3
Hela befolkningen	4 808 180	78,2	2,6	1,0	3,1	15,1

Källa: Statistiska Centralbyrån, Enheten för ekonomisk välfärdsstatistik, projektledare Hans Heggemann.

Anm. Undersökningen har genomförts med registerdata för den konstnärspopulation som togs fram för Konstnärsnämndens undersökning *Konstnärernas inkomster – en statistisk undersökning av SCB inom alla konstområden 2004–2005* (2009).

Grupp 1= Personer med löneinkomst och utan näringsverksamhet.

Grupp 2= Personer med löneinkomst och inkomst av näringsverksamhet. Löneinkomsten är större än inkomsten av näringsverksamhet.

Grupp 3= Personer med löneinkomst och inkomst av näringsverksamhet. Löneinkomsten är mindre än inkomsten av näringsverksamhet.

Grupp 4= Personer utan löneinkomst och med inkomst av näringsverksamhet;

Grupp 5= Personer utan löneinkomst och utan inkomst av näringsverksamhet.

Tabell 44 Nettoinkomst 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år (kr)

	P 10	P 25	Median	P 75	P 90
Bildkonstnär	14 800	75 600	134 700	197 400	271 300
Clown/Cirkus/Artist	75 100	137 800	192 400	289 100	376 900
Dansare	90 400	146 500	210 400	274 300	332 000
Dans- och covermusik	97 600	151 400	211 100	265 700	323 900
Dramatiker/Dramaturg	44 800	125 200	220 500	336 900	444 300
Filmare	53 500	112 700	193 500	276 900	363 400
Fotograf	19 300	85 300	157 300	235 800	329 200
Författare, facklitteratur	59 100	140 300	241 400	334 200	433 200
Författare, skönlitteratur	57 900	114 000	183 500	281 100	368 800
Jazz/Folk/Rock	77 700	130 200	189 900	262 800	327 100
Kompositör	59 800	120 300	179 000	247 400	327 100
Konsthantverkare	29 100	87 300	154 700	231 500	312 100
Konstmusik	142 600	217 200	284 400	335 200	395 600
Koreograf	65 400	134 700	221 700	278 700	348 300
Musikalartist	82 300	128 300	185 200	254 300	312 600
Musiker/komponist	45 200	105 500	168 900	231 900	288 500
Scenograf	102 700	170 900	235 300	295 900	381 600
Skådespelare	115 700	168 900	229 400	295 800	384 700
Teaterregissör	102 700	147 900	225 700	319 600	418 500
Tecknare	52 500	114 600	179 700	264 500	371 600
Tonsättare	31 200	109 700	190 400	273 300	347 300
Översättare	70 100	128 900	187 700	257 800	316 100
Samtliga konstnärer	55 300	123 200	195 900	277 600	354 000
Hela befolkningen	93 500	157 500	266 400	291 700	375 100

Källa: Statistiska Centralbyrån, Enheten för ekonomisk välfärdsstatistik, projektledare Hans Heggemann.

Anm.: Undersökningen har genomförts med registerdata för den konstnärspopulation som togs fram för Konstnärsnämndens undersökning *Konstnärernas inkomster – en statistisk undersökning av SCB inom alla konstområden 2004–2005* (2009).

Tabell 45 Nettoinkomstens sammansättning 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år (procent)

	Konstnärer			Befolkningen		
	Kvinnor	Män	Samtliga	Kvinnor	Män	Samtliga
Löneinkomst	57,2	64,9	61,4	71,5	76,3	74,2
Inkomst av näringsv.	10,6	13,2	12,0	1,7	3,4	2,7
Kapitalinkomst	13,3	10,5	11,8	6,3	9,7	8,2
Studiemedel	1,0	0,7	0,8	1,3	0,6	0,9
Föräldrainkomst	7,6	1,7	4,4	7,8	1,3	4,2
Pension	1,6	2,1	1,9	2,2	2,3	2,3
ASSA	7,8	6,2	6,9	7,6	5,1	6,2
Behovsprövade bidrag	0,9	0,7	0,8	1,7	1,2	1,4

Källa: Statistiska Centralbyrån, Enheten för ekonomisk välfärdsstatistik, projektledare Hans Heggemann.

Anm.: Undersökningen har genomförts med registerdata för den konstnärspopulation som togs fram för Konstnärsnämndens undersökning *Konstnärernas inkomster – en statistisk undersökning av SCB inom alla konstområden 2004–2005* (2009).

ASSA=Arbetsmarknadsstöd, sjukpenning och sjuk- och aktivitetsersättning.

Tabell 46 Självförsörjningsandel 2004 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år (procent)

	Självförsörjningsandel = 100 %	Självförsörjningsandel > 90 %	Bidragsandel > 50 procent
Bildkonstnär	30,7	38,3	23,2
Clown/Cirkus/Artist	32,5	46,0	15,5
Dansare	24,6	36,1	17,4
Dans- och covermusik	40,8	52,8	23,2
Dramatiker/Dramaturg	40,1	54,3	14,8
Filmare	33,6	44,4	14,2
Fotograf	38,3	49,2	13,7
Författare, facklitteratur	44,1	57,5	12,9
Författare, skönlitteratur	36,6	49,9	19,5
Jazz/Folk/Rock	38,3	50,4	16,8
Kompositör	39,9	51,6	19,0
Konsthantverkare	31,6	39,3	13,9
Konstmusik	48,7	67,2	4,7
Koreograf	29,8	44,0	10,6
Musikalartist	27,2	40,2	22,6
Musiker/komponist	38,6	46,8	18,9
Scenograf	31,2	48,0	12,8
Skådespelare	29,7	41,6	16,1
Teaterregissör	31,0	42,1	17,3
Tecknare	42,0	51,2	10,2
Tonsättare	53,9	67,0	6,8
Översättare	46,5	59,5	10,5
Samtliga konstnärer	36,0	47,8	16,1
Hela befolkningen	39,8	54,3	14,0

Källa: Statistiska Centralbyrån, Enheten för ekonomisk välfärdsstatistik, projektledare Hans Heggemann.

Anm.: Undersökningen har genomförts med registerdata för den konstnärspopulation som togs fram för Konstnärsnämndens undersökning *Konstnärernas inkomster – en statistisk undersökning av SCB inom alla konstområden 2004–2005* (2009).

Självförsörjningsandelen är den del av nettoinkomsten som består av löneinkomst, inkomst av näringsverksamhet och kapitalinkomst.

Bidragsandelen är den del av nettoinkomsten som består av arbetsmarknadsstöd, sjukpenning, sjuk- och aktivitetsersättning, ekonomiskt bistånd och bostadsbidrag.

Tabell 47 Självförsörjningsandel 2010 för konstnärer 25–64 år och befolkningen 25–64 år (procent)

	Självförsörjningsandel = 100 %	Självförsörjningsandel > 90 %	Bidragsandel > 50 procent
Bildkonstnär	45,2	56,1	12,7
Clown/Cirkus/Artist	42,2	59,4	10,7
Dansare	28,7	46,8	5,9
Dans- och covermusik	50,2	67,1	10,0
Dramatiker/Dramaturg	43,4	62,8	6,9
Filmare	42,1	58,3	7,7
Fotograf	46,5	62,8	7,1
Författare, facklitteratur	48,2	66,4	7,6
Författare, skönlitteratur	43,0	58,8	13,6
Jazz/Folk/Rock	49,5	65,1	9,4
Kompositör	49,9	60,9	11,5
Konsthantverkare	43,8	59,8	4,7
Konstmusik	51,1	75,0	2,6
Koreograf	43,0	60,0	8,9
Musikalartist	38,8	51,5	12,1
Musiker/komponist	50,0	65,2	7,0
Scenograf	41,8	61,8	8,6
Skådespelare	38,4	55,5	8,6
Teaterregissör	42,0	57,0	9,6
Tecknare	45,8	65,0	5,1
Tonsättare	63,4	75,6	5,2
Översättare	51,2	69,1	8,5
Samtliga konstnärer	44,9	61,1	8,6
Hela befolkningen	42,1	59,6	8,9

Källa: Statistiska Centralbyrån, Enheten för ekonomisk välfärdsstatistik, projektledare Hans Heggemann.

Anm.: Undersökningen har genomförts med registerdata för den konstnärspopulation som togs fram för Konstnärsnämndens undersökning *Konstnärernas inkomster – en statistisk undersökning av SCB inom alla konstområden 2004–2005* (2009).

Självförsörjningsandelen är den del av nettoinkomsten som består av löneinkomst, inkomst av näringsverksamhet och kapitalinkomst.

Bidragsandelen är den del av nettoinkomsten som består av arbetsmarknadsstöd, sjukpenning, sjuk- och aktivitetsersättning, ekonomiskt bistånd och bostadsbidrag.

Tabell 48 De största förlagsgruppernas andel av den TS-kontrollerade upplagan för tidskrifter 2010

	Antal titlar	Årsupplaga (antal ex.)	Andel av årsupplaga (%)
Aller media	23	66 645 700	21,5
Forma Publishing	11	34 455 900	11,1
Bonnier	37	28 427 100	9,2
LRF Media	15	26 008 300	8,4
Egmont	19	16 801 300	5,4
Talentum	6	7 403 500	2,4
IDG	6	4 835 400	1,6
Mentor Online	22	3 941 500	1,3
Albinsson & Sjöberg	11	2 659 500	0,9
OK Förlaget	3	2 423 200	0,8
Plaza Publishing	7	1 986 900	0,6
Svenska Media Docu	7	846 300	0,3
Övriga	208	112 885 800	36,5
Totalt	375	309 320 400	100,0

Källa: Staffan Sundin, *Den svenska mediemarknaden 2011* (Nordicom-Sverige, 2011), s. 34.

Anm.: Avser TS-kontrollerade, förlagsutgivna titlar. Titlar med förenklad upplagekontroll (39 stycken) har inte tagits med.

Internationell utblick

Vi har i denna internationella utblick valt att fokusera på statliga insatser på litteratur- och läsfrämjandeområdet i ett antal europeiska länder, med särskild tonvikt på större nordiska länder, samt USA. De olika länderna har valt att organisera de statliga insatserna på skilda sätt. Även de nationella bokmarknaderna skiljer sig åt vad gäller struktur, aktörer och utgivning, grad av internationalisering, koncentration och integration. Vi avgränsar oss i det följande till en beskrivning av reglering som påverkar den nationella bokmarknaden i form av momsatsar och prissättning, statliga bransch- och utgivningsstöd, insatser för att främja internationellt utbyte på litteraturområdet samt läsfrämjande insatser.

Urvalet av länder är i viss mån olika i de fyra delarna. Utöver de större nordiska länderna har vi valt att fokusera på Frankrike, Storbritannien, Tyskland och Nederländerna. Dessa länder anser vi är principiellt intressanta eftersom de kan sägas vara kulturellt och ekonomiskt jämförbara med Sverige och även i viss mån representera olika förhållningsätt till statliga insatser på området. I avsnittet om läsfrämjande behandlas även insatser i USA. I den första delen om statliga regleringar som påverkar bokmarknaden beskriver vi dessa ur ett mer allmänt europeiskt perspektiv. Syftet med framställningen är att lyfta fram relevanta exempel, ge en överblick över situationen utanför Sverige och möjliggöra en jämförelse med svenska förhållanden.

Departementsrådet Eva Bergquist har bistått utredningen med information om läsfrämjande arbete i olika länder. Sveriges utsända kulturråd har bistått utredningen med framtagande av information om deras respektive stationeringsländer. Vidare har vi bl.a. inhämtat information under en studieresa till USA samt vid ett möte med det norska Kulturrådet.

Regler som påverkar bokmarknaden

De allra flesta europeiska länder (25 av 27 medlemsländer) har reducerad moms eller momsfristak (ingen moms alls) för tryckta böcker. Danmark, Bulgarien och Bosnien har full momssats om 25, respektive 20 och 17 procent. Norge, Storbritannien och Irland har momsfristak för tryckta böcker. I övrigt är de nuvarande momssatserna i Europa följande: Lettland 12 procent, Österrike, Tjeckien och Slovakien 10 procent, Finland, Estland, Litauen och Rumänien 9 procent, Slovenien 8,5 procent, Spanien 8 procent, Frankrike, Tyskland och Island 7 procent (Frankrike har beslutat om sänkt moms till 5,5 procent fr.o.m. 1 januari 2013), Nederländerna, Portugal, Belgien och Sverige 6 procent, Polen, Malta, Cypern och Ungern 5 procent, och Italien 4 procent, Luxemburg 3 procent och Schweiz 2,5 procent.¹

Frågan om reducerad momssats även för e-böcker är aktuell och omdebatterad, inte minst bland förläggareföreningar i Europa och inom EU-kommissionen. Det finns en trend att även inkludera e-litteratur i särskilda momsregleringar, vilket har skett i ett antal länder.² Frankrike och Luxemburg införde kring årsskiftet 2012 genom ett gemensamt initiativ samma momssats för e-böcker som för tryckta böcker. I Frankrike är momsändringen för e-böcker även fastställd i en lag om fasta bokpriser.

EU-kommissionen har inlett ett överträdelseförfarande mot Frankrike och Luxemburg för att avgöra om den sänkta momssatsen på e-böcker strider mot EU:s bestämmelser. Inom EU anges i dag att reducerad moms får tillämpas för böcker på alla fysiska bärare, dvs. även t.ex. cd-rom och usb-stickor. Det görs således en tydlig distinktion mellan litteratur på fysiska bärare och nedladdningsbar litteratur. För närvarande är lägre moms för e-litteratur som distribueras digitalt därför inte förenligt med bestämmelserna.³ Kommissionen har dock börjat diskutera en eventuell möjlighet till en gemensam momssats för tryckt respek-

---

¹ Se *VAT/GST/Sales Tax Rate: Global survey on books & electronic publications*, (International Publishers Association & PricewaterhouseCoopers, 2011) samt Helge Rønning, Tore Slaatta m.fl, *Till bokas lov – Utredning av litteraturpolitiska verktyg i Europa*, 15 februari 2012.

² Se *VAT/GST/Sales Tax Rate: Global survey on books & electronic publications*.

³ Inom EU regleras momssatser i Europarådets direktiv 2006/112/EG av den 28 november 2006 om ett gemensamt system för mervärdesskatt. Enligt direktivet är litteratur som distribueras digitalt att betrakta som en elektronisk tjänst, för vilken reducerad moms inte är applicerbar.

tive digital litteratur i medlemsländerna och förslag i frågan är aviserade till slutet av 2013. Vissa medlemsstater, Europeiska förläggareföreningen och ett flertal lobbyorganisationer är aktiva i frågan om lägre moms för digital litteratur.

En annan viktig fråga i sammanhanget är regler som påverkar prissättningen av böcker. I dag har ungefär hälften av EU-länderna valt en ordning med fasta bokpriser. System med fasta bokpriser är framförallt vanligt förekommande i kontinentaleuropa. Fasta bokpriser innebär att förlaget under en viss tidsperiod bestämmer en boks försäljningspris till slutkund i stället för återförsäljaren. I länder med fastprissystem kostar således en bok lika mycket oavsett inköpsställe (nätbokhandel, fysisk bokhandel, dagligvaruhandel etc.), vilket bl.a. innebär att nätbokhandeln inte kan priskonkurrera med den fysiska bokhandeln. Det finns dock olika rabattmöjligheter som skiljer sig åt beroende av land. Fria bokpriser innebär att det inte är tillåtet för utgivaren att sätta en boks försäljningspris till slutkund.

Fastprissystem regleras antingen via lagstiftning eller genom avtal. Av 15 europeiska länder som den senast tillsatta norska litteraturutredning studerat har 9 fastprissystem och 6 en ordning med fria priser. Länder med fasta bokpriser reglerat genom lagstiftning är i dag Frankrike (sedan 1981), Spanien (sedan 1975), Portugal (sedan 1996), Grekland (sedan 1997), Österrike (sedan 2000), Italien (sedan 2001), Tyskland (sedan 2002) samt Nederländerna (sedan 2005).⁴ De flesta av dessa länder har en reglering om fastpris under antingen 2 år eller 18 månader.⁵

Länder med fastprissystem som regleras genom avtal är Norge, Ungern och Slovakien. De norska s.k. bokavtalen mellan bokbranschens parter har en fastprisperiod som sträcker sig under utgivningsåret och till 30 april efterföljande år. I Slovakien gäller fastprissystemet i 1 år och i Ungern under 6 månader. En utveckling mot att övergå från avtalsbundna överenskommelser till att lagfästa fastprissystemet har varit och är aktuell i flera länder. I t.ex. Nederländerna lagfästes fastprissystemet 2005. Bakgrunden till utvecklingen är att det i förhållande till gällande EU-rätt och nationell konkurrenslagstiftning anses mer stabilt för länder som vill behålla ett fastprissystem att lagfästa ordningen. EU:s

---

⁴ Rønning & Slaatta m.fl., *Till bokas lov*, s. 26.

⁵ Frankrike, Spanien, Grekland och Österrike 2 år, Tyskland och Portugal 18 månader, Nederländerna 1 år samt Italien permanent med vissa undantag.

institutioner har vid upprepade tillfällen behandlat frågan om fasta bokpriser för tryckta böcker och konstaterat att varje medlemsstat får införa fasta bokpriser genom lagstiftning, under förutsättning att denna är förenlig med bestämmelserna om fri rörlighet för varor i EG-fördraget.⁶ Litteratur betraktas inom EU som en viktig kulturbärare och undantag tillåts därför från konkurrensreglerna med hänvisning till främjande av kulturell mångfald.

Lagstiftning och avtal om fasta priser reglerar ofta även hur höga vissa rabatter maximalt får vara. I t.ex. Frankrike och Spanien tillåts rabatt om maximalt 5 procent och i Portugal om 10 procent. I Tyskland och Nederländerna är rabattordningarna mindre generella, men specifika kriterier ska vara uppfyllda för att rabatt ska få ges. I Tyskland kan bl.a. folk- och skolbibliotek maximalt få en rabatt om 10 procent.

Friprisländer i Europa är i dag Sverige (sedan 1970), Finland (sedan 1971), Danmark (sedan 2011), Island (sedan 1995), Storbritannien (sedan 1995) och Belgien (sedan 1981). I Belgien vill branschen övergå till fasta priser och i Danmark som nyss övergått till fria priser pågår en debatt där oro uttrycks från vissa branschrepresentanter för bl.a. bokhandelns utveckling.

Även inom gruppen friprisländer finns viktiga skillnader. En skillnad mellan Storbritannien och USA jämfört med bl.a. Sverige och Finland, är att förlagen ofta trycker bokpriset direkt på boken. Finlands friprissystem kompletteras av en modell med kommissionssystem (provlagerssystem). Systemet innebär att den finska förläggareföreningen och bokhandlarna har slutit avtal där grundprincipen är att förlaget på egen bekostnad skickar ett exemplar av samtliga nyutgivna allmänlitteraturtitlar till den fysiska bokhandeln. Enligt avtalet förbinder sig bokhandeln att ha minst ett exemplar i lager av varje titel. Böckerna är dock förlagens egendom och de är i kommission under ett till två år, varefter bokhandlaren antingen returnerar eller köper titeln. När titeln köps av kund måste bokhandlaren köpa ett nytt exemplar för att boken ska finnas tillgänglig. Syftet med systemet är att ett brett utbud av titlar finns tillgängligt i den fysiska bokhandeln. Försäljningen av böcker via nätbokhandel har en blygsam position i Finland och utgör endast cirka 5 procent av den totala bokförsäljningen, vilket är den lägsta andelen internetförsäljning i samtliga skandinaviska länder.

---

⁶ Se bl.a. Europaparlamentets resolution med rekommendationer till kommissionen om utarbetandet av Europaparlamentets och rådets direktiv om fasta bokpriser (2001/2061(INI)).

Vanliga skäl till varför många länder har valt ett fastprissystem är att det anses främja en mer stabil bokhandelsstruktur och gynna hela kedjan av aktörer i bokbranschen eftersom prisdumpning eller kraftiga rabatter inte får förekomma. Fasta priser anses leda till mångfald i bokutbudet för konsumenterna, vilket även gynnar läskulturen.⁷ Friprisförespråkare menar att en fri marknad är till gagn både ur affärsmässiga aspekter och för den kulturella mångfalden. Skäl till friprissystem som ofta framhålls är bl.a. låga bokpriser för slutkund, vilket i sin tur anses gynna läsandet, samt att bokmarknaden växer totalt sett om variationer gällande pris, försäljningskanaler och erbjudanden tillåts.⁸

Statliga branschstöd och bidrag för utgivning av litteratur

Utöver grundläggande statlig reglering som rör moms och bokpriser finns litteraturpolitiska insatser i form av statliga stödordningar till aktörer inom bokbranschen i många europeiska länder. Insatserna är av mycket skiftande omfattning och utformning beroende av land. I Europa som helhet är det ovanligt med stöd riktat direkt till förlag.⁹ Generellt kan sägas att många länder som har stöd till förlag väljer att särskilt rikta de statliga medlen mot genrer och förlag som bedöms öka mångfalden i utgivningen.

Norge och Frankrike är de två europeiska länder som har de bredast utbyggda stödsystemen och de avsätter stora finansiella resurser för området. Dessa länder behandlas därför mer ingående i det följande.¹⁰ I Finland och Danmark finns ett större antal

---

⁷ I *Betänkande av den 22 februari 2002 med rekommendationer till kommissionen om utarbetandet av Europaparlamentets och rådets direktiv om fasta bokpriser (2001/2061(INI))*, även kallad The Rothley Report, anges följande som motiv till fasta priser: "Litterära produktioner utgör en stor del av den kulturella mångfalden och måste skyddas och främjas eftersom de utgör en viktig grund för Europeiska unionen. I de flesta medlemsstater tillämpas därför fasta bokpriser. Denna tillämpning grundar sig på övertygelsen att det endast är genom fasta bokpriser som man kan se till att antalet bokpublikationer inte minskar och att den kulturella mångfalden upprätthålls. Förlag uppmantras att inte bara ge ut kommersiellt framgångsrika böcker utan även ge ut kulturellt värdefulla, mindre upplagor på marknaden. Därmed kan alltså en högre litteraturkvalitet garanteras. Dessutom främjar fasta priser att konsumenterna får tillgång till böcker överallt, eftersom flera bokhandlare därmed kan klara sig på marknaden"

⁸ Se t.ex. Svenska Förläggareföreningen, *Bokrean: Historia – nutid – framtid* (2007).

⁹ European Forum for the Arts and Heritage Foundation & Interarts, *Report on the state of cultural cooperation in Europe* (2003), s. 247.

¹⁰ Frankrike och Norge har utöver beskrivna stödformer även bl.a. utvecklande system med arbetsstipendier för upphovsmän och stöd på biblioteksområdet, vilka inte behandlas i denna framställning.

stödformer inom litteraturområdet som helhet, men stöd för utgivning av litteratur riktat specifikt till branschaktörer som förlag är mindre omfattande i Danmark och finns inte alls i Finland. Även i länder som Storbritannien, Nederländerna och Tyskland är statligt stöd till förlag för utgivning av litteratur betydligt mindre omfattande. I de fem nämnda länderna ligger fokus i stödordningarna på andra delar i det litterära systemet, t.ex. stipendier till litterära upphovsmän och bidrag till litteraturorganisationer.

Nedan ges en överblick över stödsystemens utformning i valda länder. Fokus är bransch- och utgivningsstöd och framställningen ska därför inte ses som en kartläggning av samtliga existerande stödformer inom litteraturområdet i de valda länderna.

Norge

I Norge finns två huvudsakliga stödformer för utgivning av litteratur som förlag kan söka. Dessa är den s.k. inköpsordningen samt produktionsstöd. I Norge är inköpsordningen den mest omfattande litteraturpolitiska insatsen. Inköpsordningen regleras av riktninglinjer och avtal mellan parter på den norska bokmarknaden och norska staten genom Kulturrådet. År 2012 infördes även en försöksverksamhet med att inkludera e-böcker inom inköpsordningen för norsk skönlitteratur för vuxna.¹¹ Ordningen har tre uttalade mål: säkra utgivning av ny norsk litteratur, säkra att medborgarna får tillgång till samtidslitteraturen och säkra att författarna får bättre intäkter. Ordningen kan sägas vara den norska motsvarigheten till det svenska utgivningsstödet. Det norska och det svenska systemet har dock betydande skillnader.

En skillnad jämfört med det svenska utgivningsstödet är den s.k. automatiska principen inom inköpsordningen. Den innebär att titlar inom inköpsordningen i kategorierna ny norsk skönlitteratur för vuxna samt barn och ungdom som bedöms vara "bra nog" automatiskt köps in. Böckernas kvalitet granskas sedan i efterhand.

---

¹¹ Utöver litteratur ingår även kulturtidskrifter i inköpsordningen. Om en tidskrift blir inköpt innebär det att 433 exemplar av hela årgången köps in av Kulturrådet för 200 000 norska kronor och skickas till de norska folkbibliotek som vill motta tidskriften. Cirka femton kulturtidskrifter köps in varje år och distribueras till huvudbiblioteken i alla norska kommuner inom en budget om cirka 3 miljoner årligen. Det finns även möjlighet att söka produktionsstöd för kulturtidskrifter och vecko- och månadstidskrifter. Totalt beviljas cirka 23 miljoner i produktionsstöd till tidskrifter årligen (8 miljoner till kulturtidskrifter och 15 miljoner till vecko- och månadstidskrifter.) Se Norsk kulturråds årsmelding 2011, s. 115.

Staten garanterar att den via norska Kulturrådet köper in minst 1 000 exemplar av litteratur för vuxna och minst 1 500 exemplar av barn- och ungdomslitteratur: 1 000 exemplar till folkbiblioteken och 550 exemplar till skolbibliotek i grundskolan samt till ett antal utländska mottagare. Inköpsordningen för litteratur är uppdelad i fem olika kategorier.¹² De två ovan nämnda är automatiska och övriga tre selektiva, vilket innebär att en arbetsgrupp för varje genre bedömer vilka böcker som ska köpas in inom årsbudgeten. Ett grundläggande syfte med denna typ av "försäljningsgaranti" är att förstaupplagan blir större och förlagen publicerar litteratur som annars skulle vara ekonomiskt olönsam och därför svår att ge ut. De inköpta titlarna finns även som en särskild kategori när bokhandlarna gör sina inköp, vilket gör att titlarna ofta även är tillgängliga i den fysiska bokhandeln. Inom inköpsordningen beviljades drygt 115 miljoner norska kronor för inköp av 529 titlar år 2011. Av dessa utgjorde inköp av ny norsk skönlitteratur för vuxna 46,8 miljoner norska kronor och ny norsk skönlitteratur för barn och unga 30 miljoner.¹³

Som komplement till inköpsordningen finns även möjlighet för förlagen att söka produktionsstöd inom kategorierna bilderböcker för barn, klassiker, tecknade serier samt nynorsk litteratur (prioritet för dramatik och facklitteratur). Produktionsstöd till klassiker kan beviljas till litteratur i tryckt format, e-boksformat eller som ljudbok. Utgivare kan välja att ansöka om förhandsstöd alternativt när boken redan är tryckt. Bidragsmedel för produktionsstöd är betydligt mer blygsamt i jämförelse med de ekonomiska resurser som tillfaller inköpsordningen.

Ytterligare en viktig skillnad mellan det norska och det svenska systemet är att upphovsmännen mottar en del av bidragssumman inom såväl inköpsordningen som produktionsstödet. Inom inköpsordningen betalar norska Kulturrådet en del av författarens royalty: 20 procent för prosa och dramatik, 22,5 procent för lyrik och barn- och ungdomslitteratur och 15 procent för övriga genrer. Inom produktionsstödet är fördelningen 60 procent till författaren och 40 procent till förlaget. Syftet med ordningen är att medverka till förbättrade villkor för de litterära upphovsmännen samt att öka

¹² Dessa är ny norsk skönlitteratur för vuxna, barn och unga, översatt skönlitteratur för vuxna, barn och unga, sakprosa för vuxna samt facklitteratur för barn, unga och vuxna. Ett mindre nytillskott till inköpsordningen är programmet Mosaik som innebär att förlag även särskilt kan ansöka om att få böcker översatta från afrikanska eller asiatiska språk inköpta.

¹³ Norsk kulturråds årsmelding 2011, s. 109.

nyrekryteringen till författaryrket. De norska branschstöden har således även en tydlig konstnärspolitisk dimension.

Frankrike

I Frankrike är branschstödet för utgivning av litteratur inte alls lika generellt utformat som i Norge. Det finns däremot ett mycket stort antal olika statliga bidragsformer som riktar sig till de flesta betydande aktörer inom bokbranschen: författare, förlag, bokhandel och andra verksamheter vars syfte är att främja kvalitetslitteraturen.¹⁴ Förlag kan ansöka om 14 olika typer av bidrag för exempelvis utgivning av kvalitetslitteratur (ej för romaner, men t.ex. för poesi, dramatik och filosofi), återutgivningsstöd, stöd för översättningar, stöd för digitalisering, stöd för extraordinärt kostsamma verk etc. Beslut om stöd fattas utifrån projektets litterära kvalitet och förlagets ekonomiska risktagande. År 2011 beviljades bidrag till förlag om cirka 6 miljoner euro.¹⁵ Centre national du livre (CNL) ger även bidrag till förlag för digital utgivning av nyproducerade böcker och förlagens backlist i syfte att öka utbudet av e-böcker. År 2011 beviljades 2,5 miljoner euro för ändamålet.

I Frankrike finns även olika typer av stöd till oberoende kvalitetsbokhandlar. CNL har fem olika bidrag för bokhandlare: för nybildning, utveckling eller övertagande av bokhandel för att möjliggöra ett brett kvalitetsutbud av litteratur, trycka informationskataloger med tematiskt innehåll, skapa en gemensam webbplats med annan bokhandel samt för att nå ut med information om digital litteratur på innovativa sätt. För utländska bokhandlare som säljer fransk litteratur finns ytterligare fem olika bidrag att söka, bl.a. för att starta bokhandel eller att få bli erkänd som referensbokhandel för fransk litteratur, till referensbokhandel som vill utvidga sina samlingar eller för att marknadsföra fransk litteratur. Totalt beviljades 2011 statliga bidrag om cirka 1,8 miljoner euro till bokhandeln.¹⁶

I Frankrike finns även en statlig specialutmärkelse som kan tilldelas oberoende kvalitetsbokhandlar kallad Librairie Indépen-

---

¹⁴ Utöver de statliga bidragsformerna finns även på regional och lokal nivå betydande medel för olika aktörer på litteraturområdet.

¹⁵ Centre national du Livre, *Bilan des aides 2011*, s. 5.

¹⁶ Centre national du Livre, *Bilan des aides 2011*, s. 5.

dante de Référence (rekommenderad oberoende bokhandel). Programmet med att stärka oberoende kvalitetsboklådor lanserades 2009 och 514 bokhandlar har hittills mottagit utmärkelsen. För att få kvalitetsstämpeln måste boklådorna uppfylla en rad kriterier, exempelvis ha ett omfattande sortiment av backlisttitlar, arrangera litteraturevenemang och vara oberoende i sina inköp. Minst hälften av omsättningen måste komma från försäljning av böcker och krav ställs på personalens kunskap samt på hög servicekvalitet. De bokhandlar som får utmärkelsen beviljas även stöd från CNL. Bidragsnivån till dessa oberoende kvalitetsboklådor uppgår till 2,5 miljoner euro årligen. Vidare kan såväl bokhandlare som förlag ansöka om lån till förmånliga villkor hos CNL.

Utöver de kulturpolitiska insatserna finns även möjlighet till näringsinriktat stöd på lokal nivå för oberoende kvalitetsbokhandlar genom den statliga fonden Fonds d'intervention pour la sauvegarde de l'artisanat et du commerce (Fonden för åtgärder för att värna hantverk och handeln) och andra lokala och regionala stödformer riktade till bokhandlare.

Danmark

I Danmark kan stöd till utgivning av litteratur och utgivningsrelaterade aktiviteter sökas för utgivning av debutanter (inom genrerna skönlitteratur, facklitteratur, barn- och ungdomslitteratur, dramatik och serier) samt arrangemangsstöd. Antal ansökningar per sökande part är begränsat till fyra per år. Det finns även ett särskilt bidrag som danska förlag kan söka för utgivning av litterära verk i dansk översättning inom genrerna skönlitteratur (prosa, lyrik och dramatik), facklitteratur av allmänskulturellt intresse (essäistik och biografi), barn- och ungdomslitteratur och serier.

Direkt förlagsstöd är således mindre vanligt förekommande. Det danska stödsystemet för produktion av litteratur är främst uppbyggt kring att stöd beviljas litterära upphovsmän för genomförande av specifika litterära projekt (utöver arbetsstipendier) inom samtliga genrer samt även inom muntlig litteratur som poetry slam. Arbets- och resebidrag för litterära upphovsmän finns att söka för projekt inom följande genrer: skönlitteratur, facklitteratur, barnlitteratur, dramatik, serier och illustration samt muntlig litteratur. Det finns även en särskild bidragsordning för att stödja den danska dramatiken. Projektstöd kan sökas av institutioner, drama-

tiker, författare och översättare. Ovan nämnda bidrag beviljas av danska Kulturstyrelsen (tidigare Statens kunstråd och Statens konstfond).

Finland

I Finland finns ett flertal olika bidragsformer inom litteraturområdet. Det finns dock inga bidrag direkt till förlag utan större delen av medlen för utgivning av litteratur utgörs av olika typer av projektstipendier till litterära upphovsmän, liknande det danska systemet. Projektstipendier för litteratur kan sökas för projekt som främjar skönlitteratur och täcker ersättning av arbetskostnader. De statliga insatserna på litteraturområdet riktas främst till litterära upphovsmän, litteraturorganisationer och till biblioteksverksamhet och inom dessa områden finns ett antal tillgängliga bidragsformer.

Det finns även b.l.a. ett specialbidrag för litteratur samt stöd för uruppförande av dramatik. Specialbidrag för litteratur innebär att bidrag kan beviljas för skönlitterära projekt inom kreativt skrivande och främjande av skönlitterär hobbyverksamhet samt kunskap om och tillgång till skönlitteratur. Specialbidrag kan även beviljas för anordnande av skivutbildning och skrivarkurser, författarbesök, litteraturevenemang samt läsfrämjandeprojekt.

Storbritannien

I Storbritannien är det statliga stödet till utgivning och distribution av litteratur begränsat. Det brittiska stödsystemet till litteraturområdet baseras framförallt på statligt stöd till olika typer av litteraturorganisationer och till litterära upphovsmän. Arts Council Englands övergripande prioriteringar på området är att säkerställa att läsare får tillgång till ett brett urval av litteratur av hög kvalitet av författare med olika bakgrund, särskilt poesi och översatt litteratur, att höja kvaliteten på arbete som utvecklar barn och ungas skrivande, att stödja organisationer som arbetar med läsfrämjande verksamhet samt att stödja utvecklingen hos författare i början och mitten av deras karriärer.¹⁷

---

¹⁷ Se Arts Council Englands strategidokument *Literature Policy* (2007), *Literature: achievements, challenges and opportunities* (2011), *Achieving Great Art for Everyone – A Strategic Framework for the Art* (2010) och *The Arts Council Plan 2011–2015* (2011).

Arts Council Englands stöd för utgivning av litteratur fokuserar således på litteraturformer som har svårt att klara sig på den kommersiella bokmarknaden, exempelvis samtida poesi och översatt litteratur. För att utveckla mångfald och kvalitet och uppmärksamma och utveckla talang stödjer de med verksamhetsbidrag ett antal mindre bokförlag som antingen arbetar inom kulturellt underrepresenterade områden (t.ex. Peepal Tree) eller är verksamma i mindre kommersiella litterära genrer som noveller (t.ex. Comma Press) och lyrik (t.ex. Bloodaxe, Carcanet, The Poetry Business och Poetry London). De ger även bl.a. stöd till det större kvalitetsförlaget Faber and Faber för att genomföra ett specifikt projekt för ökad utgivning av lyrik. Utöver bidrag till ett mindre antal förlag ger de även stöd till organisationer som främjar poesi, t.ex. The Poetry Society, Poetry Archive, Forward Arts Foundation och Poet in the City.

Arts Council England stödjer även läsfrämjande verksamhet, litteraturfestivaler och kreativt skrivande. Stöd ges bl.a. till priser, utmärkelser och litteraturfestivaler som har ny litteratur som mål, t.ex. Ilkley, Manchester Literature Festival och Ledbury vilka erbjuder internationella litterära plattformar utanför London. Bidrag beviljas även till litteraturorganisationer över hela landet som stödjer författare. Alla delar av landet har nu aktiva och stödjande s.k. Writing Agencies som erbjuder författare som är i början eller mitten av karriären stöd genom exempelvis mentorskap, kurser, workshops, residens och möjlighet att möta sina läsare genom uppläsningar och författarmöten. 2011 erhöll 53 litteraturorganisationer statligt stöd och de ingår i vad som i Storbritannien kallas The National Portfolio.

Nederländerna

I Nederländerna är statligt stöd till utgivning av litteratur relativt begränsat och endast av kompletterande art. Bidrag riktas till litteratur som inte har kommersiell potential, men som anses ha högt kulturellt värde. Förlag kan motta bidrag för utgivning av särskilda högriskprojekt av holländsk och frisisk litteratur, t.ex. för klassisk litteratur, kostsamma utgåvor av samlade verk, översättning av utländska klassiska verk, översatt litteratur från mindre vanligt förekommande språk samt samtida litteratur i mindre kommersiella genrer.

Tyskland

Litteraturpolitiken i Tyskland är baserad på en federal modell där Bundesländerna har olika program för att främja litteratur och läsning. Bundesländernas starka autonomi innebär att insatserna ser olika ut i olika delar av landet. Bundesländerna samarbetar med varandra i kulturfrågor genom s.k. Kulturföederalismus.

Den tyska litteraturpolitiken är på vissa sätt annorlunda utformad än i andra nordeuropeiska länder där staten har en mer interventionistisk eller strategisk roll. De offentliga insatserna är främst inriktade på att medborgarna ska få tillgång till litteratur genom exempelvis bibliotek och litterära evenemang. Statligt bidrag beviljas främst till institutioner och organisationer som arbetar läsfrämjande eller som stödjer författare och översättare genom stipendier och residensvistelser. Statligt stöd till produktion och distribution av litteratur är i övrigt sällsynt i Tyskland.

Den mest framträdande bidragsfördelande institutionen i Tyskland är Kulturstiftung des Bundes. Tyska staten ger fonden statligt bidrag om 35 miljoner euro årligen. Fondens syfte är att främja konst och kultur på federal nivå. Kulturstiftung des Bundes stödjer i sin tur ett flertal olika fonder, bland andra Deutscher Literaturfonds och Deutscher Übersetzerfonds. Stipendiesystemet är relativt välutvecklat i Tyskland. Deutscher Literaturfonds grundades av bl.a. Börsenverein des Deutschen Buchhandels, Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung, Deutscher Bibliotheksverband och PEN-Zentrum. Börsenverein des Deutschen Buchhandels är en mycket betydelsefull aktör i den tyska bokbranschen. Det är Tysklands ledande organisation för bokförlag, olika typer av bokhandlare (inklusive antikvariat) samt distributörer och grossister. Organisationen inkluderar hela kedjan av aktörer inom bokbranschen, vilket gör att den har en mycket stark position med stort inflytande över den tyska bokmarknadens funktionssätt.

Deutscher Literaturfonds beviljar stipendier till författare och översättare inom samtliga litterära genrer samt även i viss mån till litteraturfrämjande projekt. Deutscher Literaturfonds beviljar även stipendier till författare för specifika litterära projekt, i likhet med de finska och danska ordningarna. I undantagsfall kan bidrag beviljas till förlag för bokprojekt med fokus på samtida tysk litteratur. Bidrag finns även för litteraturfrämjande projekt eller litterära evenemang, seminarier om litteraturkritik för allmänheten, symposium, workshops med dramatiker samt nationella litterära tid-

skrifter. Deutscher Literaturfonds arbetar även litteraturfrämjande genom att arrangera författarsamtal och läsningar. Utöver detta delar fonden ut fem olika litteraturpriser.

Internationellt utbyte

De flesta europeiska länder genomför insatser för ökad kännedom om den inhemska litteraturen i utlandet. Länder som exempelvis Storbritannien, Frankrike, Italien, Tyskland och Spanien har genom sina nät av kulturinstitut runt om i världen väl utarbetade strukturer för ett brett kulturdiplomatiskt arbete. Många europeiska länder har även specifika organisationella strukturer för arbetet i hemlandet som inkluderar stödsystem för ökad översättning och utgivning i utlandet. Insatsernas omfattning skiljer sig mycket åt mellan olika länder. Det kan gälla antal mässor som landet deltar i, mängden egeninitierad verksamhet som översättarseminarier och besöksprogram för förläggare och översättare, antal disponibla stödformer samt personella och ekonomiska resurser för verksamheten.

Vanligast förekommande bidragsform är översättningsstöd för utländska förlag. I övrigt genomför länderna olika typer av egeninitierad verksamhet och även andra typer av stödordningar förekommer i många länder. Den internationella verksamheten innefattar ofta deltagande med egen monter på internationella bokmässor, arrangerande av seminarier samt bidrag till deltagande i olika typer av litterära evenemang utomlands, t.ex. lanseringsresor och författarpresentationer. Ett flertal länder har utformat specifika webbplatser som vänder sig till utländska förlag och andra litteraturintresserade med information om den inhemska litteraturen och om tillgängliga bidragsformer.¹⁸ Många länder producerar även publikationer och annat material om ny inhemsk litteratur, exempelvis danska Statens Kunstråds *Danish Literary Magazine* och finska FILI:s *Books from Finland*. I bl.a. Finland, Norge, Danmark och Frankrike har databaser skapats med förteckningar över översatt litteratur på det aktuella språket. Detta för att utländska förläggare lätt ska kunna få information om vilka titlar som redan

---

¹⁸ Se exempelvis www.bief.org och www.francelivre.org (Frankrike), www.finlit.fi/fili och www.booksfromfinland.fi (Finland), www.norla.no (Norge).

finns i översättning. Ett flertal av de strukturer som ansvarar för internationellt litteraturutbyte delar även ut översättarpriser.

Särskilda insatser i Finland, Norge och Danmark

De övriga nordiska länderna satsar stort på det internationella litteraturutbytet, särskilt Norge genom NORLA (Norwegian Literature Abroad) och Finland genom FILI (Finnish Literature Exchange). Sju personer arbetar på NORLA:s kansli och cirka 11 personer hos FILI. Detta är att jämföra med Sverige som disponerar 1,5 årsarbetskrafter för motsvarande arbete. År 2011 beviljade NORLA stöd till översättning av skön- och facklitteratur om 5,4 miljoner norska kronor till 383 titlar. Antalet ansökningar var samma år 398 stycken, vilket innebär att en mycket stor del av ansökningarna beviljas bidrag. FILI beviljar årligen översättnings- och tryckningsstöd för sammanlagt 510 000 euro till cirka 300 titlar. I Danmark inryms strukturen för internationellt litteraturutbyte inom danska Kulturstyrelsen i likhet med den svenska organisationen av verksamheten. Såväl Finland, Norge och Danmark har även produktionsstöd vid sidan av översättningsstödet.

De andra nordiska länderna har även olika typer av rese-, arbets-, research- och residensstipendier samt provöversättningsstöd för översättare. De arrangerar även seminarier i hemlandet och i utlandet för översättare och besöksprogram för förläggare. Hos NORLA kan utländska översättare även söka bidrag för att presentera en titel för förläggare och utländska förläggare och journalister kan ansöka om resebidrag för att resa till Norge. NORLA har 2012 fått dubblerat anslag för en treårig satsning specifikt inriktad på översättning till engelska.

Finland genomför en medveten satsning på kulturexport inom olika konst- och kulturformer och litteraturexport är en del i detta arbete.¹⁹ Främjande av kulturexport utgör ett av utvecklingsområdena i Finlands regeringsprogram och är en del i regeringens globaliseringsstrategi. Projektet innefattar bl.a. utarbetande av ett program för utveckling av kulturexporten, uppbyggande av ett s.k. tjänstenät samt bilateralt kulturutbyte.

---

¹⁹ För en övergripande beskrivning av arbetet, se bl.a. finska utbildningsministeriets rapport *Powering up Finnish cultural exports* (2008).

I Finland har FILI tillsammans med Helsinki International Artist-in-residence Programme (HIAP) startat ett residensprogram för översättare av finsk litteratur. Residensvistelsen inkluderar kostnader för resa, boende och stipendium för en tre veckors vistelse. Vidare anordnar FILI fortbildningsseminarier och evenemang för utländska översättare av finländsk litteratur och erbjuder arbetspraktik för översättare i början av sin karriär. FILI:s samarbetspartners är bl.a. förlag, ambassader och kulturinstitut, andra litterära informationscentraler, bibliotek och universitet.

I Danmark samarbetar Litteraturudvalget och Kunststyrelsen kring de internationella litteraturinsatserna. Statens Kunstråds Litteraturudvalg utarbetar varje år en handlingsplan för internationella aktiviteter på litteraturområdet som syftar till att främja dansk litteratur utomlands. Kunststyrelsens s.k. litteraturteam informerar även de om dansk litteratur utomlands och genomför även självständiga initiativ på litteraturområdet. Statens Kunstråds Litteraturudvalg genomför bland annat besöksprogram för utländska journalister och förläggare, samt administrerar residensstöd till danska författares vistelser utomlands. Statens Kunstråd beviljar även bidrag till översättare för deltagande vid den danska bokmässan BogForum i Köpenhamn. Utöver detta ordnas besök för översättarna på danska förlag.

För att främja internationellt kulturutbyte har Statens Kunstråd även skapat ett nytt internationellt researchprogram som ska ge internationella kulturförmedlare inblick i det danska kulturlivet och stärka nätverken mellan danska och utländska konstscener. Exempelvis kan utländska förläggare, festivalledare och institutionsledare m.fl. ansöka om bidrag för resa och uppehåll i Danmark.

I Danmark finns också en särskild mentorsordning för översättare till danska. Översättare med kontrakt för översättningsuppdrag kan således söka bidrag för mentorsmöten med en kvalificerad översättare. Det finns även möjlighet för utländska förlag, andra arrangörer och bibliotek att ansöka om bidrag för aktiviteter i samband med marknadsföring av en dansk bok i översättning. Detta är ett kompletterande bidrag till de stödordningar som finns för litterära upphovsmän i samband med lansering av nyöversatt dansk litteratur, t.ex. översättningsstöd. Utöver dessa bidragsformer finns bl.a. möjlighet för danska och utländska författare och institutioner att ansöka om medel för bl.a. kostnader för deltagande vid litteraturfestivaler och utlands-

lansering. Det finns även bidrag att söka för organisationer, institutioner och litterära upphovsmän för internationella kulturutbytesprojekt inom litteraturområdet.

De nordiska länderna genomför även specifika, riktade satsningar. Exempelvis har Litteraturudvalget vid Statens kunstråd i Danmark tillsammans med norska NORLA, danska ambassaden i Madrid och den spanska organisationen Disueño Comunicación ordnat gemensamma översättarseminarier i Spanien för spanska översättare och spanska lektorer i norska. Satsningen har utvärderats och bedömdes ha gett positiva resultat. Litteraturutvalget följde sedan upp satsningen genom att arrangera ett besöksprogram för spanska förläggare till Köpenhamn för att träffa danska förläggare, delta vid flera spanska bokmässor samt producerade en turnerande barnboksutställning i Spanien. Danmarks satsning för att ytterligare främja den danska barnlitteraturen i utlandet har även innefattat ett nytt stöd där utländska förlag kan ansöka om ett särskilt bidrag i samband med utgivning av dansk, illustrerad barnlitteratur.

Som exempel på en egeninitierad satsning riktad mot en viss bokmarknad kan nämnas att Statens Kunstråds Litteraturudvalg i samarbete med danska ambassaden i London har inlett en särskild satsning på dansk litteratur i engelsk översättning. Arbetet inleds med ett seminarium om dansk litteratur i översättning för ett nytt nätverk för brittiska översättare av dansk litteratur. Såväl professionella översättare, masterstuderande från University College of London och förläggare deltar. Sedan 2011 finns även en ny stödform hos Statens Kunstråds Litteraturudvalg till översättarnätverk som kan sökas av översättare och andra aktörer i utlandet.

Frankrike

Frankrike har ambitiösa program för att stärka det internationella litteratursamarbetet och den franska litteraturens spridning i utlandet. På det internationella området har Centre national du livre (CNL) prioriterat översatt litteratur genom ökade bidrag till utländska förlag för översättning av fransk litteratur, ökade bidrag till boklådor utomlands som säljer fransk litteratur samt genom att skapa ett nytt residensprogram för unga översättare. Översättare till franska har också möjlighet att ansöka om olika stipendier, bl.a.

vistelse i Frankrike för översättning av ett franskt verk och tio veckors översättarutbildning eller kompetensutveckling i Arles.²⁰

En central aktör för att främja och marknadsföra fransk litteratur utomlands, stödja försäljning och inköp av internationella rättigheter samt främja internationellt samarbete inom litteraturområdet är Bureau Internationale de l'Edition Française (BIEF). De har en omfattande verksamhet med en bred omvärldsbevakning, genomför studier och publicerar rapporter om bokmarknader, anordnar seminarier och utbildningar samt internationella utbyten för aktörer i bokbranschen. BIEF deltar vid ett mycket stort antal bokmässor världen över och publicerar informationsmaterial om fransk litteratur.

Franska staten satsar strategiskt på litteraturexport och främjande av den franska litteraturen även genom ett antal andra institutioner och organisationer, t.ex. Centre d'Exportation du Livre Français (CELF).²¹ Det franska utrikesministeriet och framförallt dess Pôle de l'écrit arbetar också med att främja den franska litteraturen utomlands. Utrikesministeriet har s.k. "bureaux du livre" i 37 städer runt om i världen i samtliga världsdelar, vilka samtliga har en ansvarig person för litteraturfrågor. Utrikesministeriets utlandsposteringar administrerar specifika stödformer för publicering av fransk litteratur samt programmet Le Plan traduire som syftar till att främja återväxten av översättare från franska. De franska Alliances françaises utgör även de betydelsefulla knutpunkter för det internationella litteraturfrämjandet. En central institution som ansvarar för internationellt kulturutbyte är i övrigt Institut français. Genom dess Fonds d'Alembert finns möjlighet för franska författare och forskare att söka stipendier för utlandsvistelser. Institut français administrerar även programmet Stendahl som ger franska författare möjlighet att bo utomlands en tid för att genomföra ett litterärt projekt. Ungefär 50 författare per år deltar i programmet. De franska ambassaderna ordnar ofta tillsammans med Institut français olika former av litterära evenemang för att uppmärksamma den franska litteraturen, exempelvis litteraturfestivalen New French Writing i New York.

---

²⁰ För en omfattande rapport om franska insatser för översättare och den översatta litteraturen, se Pierre Assouline, *Les conditions du traducteur* (Centre national du livre, 2011).

²¹ Se bl.a. Olivier Poivre d'Arvor & Marc-André Wagner, *Quelles perspectives pour la politique publique de soutien au livre français à l'étranger? Propositions pour une stratégie concertée des acteurs publics* (Centre national du livre, 2009).

Nederländerna

I Nederländerna handhas det internationella litteraturutbytet av Nederlands littererenfonds som har stora personella och ekonomiska resurser för arbetet. I Nederländerna kan bidrag sökas för litterära evenemang i utlandet av såväl författare som förlag. Fonden samarbetar även med aktörer i genomförandet av evenemang i utlandet för att främja den nederländska litteraturen. Översättningsstöd utgår med 70 procent av den totala kostnaden och för poesi täcks hela översättningskostnaden av bidraget. Det finns även ett specifikt stöd för utgivning av bilderböcker som täcker en del av produktionskostnaderna. Vidare producerar fonden utställningar om nederländsk barn- och ungdomslitteratur och har ett omfattande residensprogram för litterära upphovsmän.

Ett internetbaserat initiativ av Nederlands littererenfonds för att öka inflödet av översatt litteratur i Nederländerna är webbplatsen Schwob.nl. Webbplatsen riktar sig till läsare och förläggare och kvalitetslitteraturen är i fokus. Det handlar om att introducera relativt oupptäckta litterära mästerverk från hela världen. De skickar även ett nyhetsbrev om kvalitetslitteratur per månad. Schwob innehåller bl.a. litteraturkritik, biografier och essäer och är skapad av översättare, förläggare, forskare, läsare och kritiker.

Tyskland

En av huvudprioriteringarna för Kulturstiftung des Bundes är att stödja innovativa program och projekt med internationell inriktning. Fonden beviljar bland annat stöd till kulturutbyte och landsöverskridande projekt inom samtliga konst- och kulturformer, däribland litteratur. Kulturstiftung des Bundes stödjer ett fåtal större internationella projekt inom litteraturområdet, exempelvis projektet litrix.de, vars syfte är att främja tysk litteratur utomlands. Översättare kan söka bidrag från Litrix för översättning av tysk litteratur. Litrix ordnar även workshops och utbildningar för litterära översättare och seminarier för förläggare och agenter. På webbplatsen informerar de om utvalda nyutkomna böcker på den tyskspråkiga bokmarknaden.

Deutscher Übersetzerfonds arbetar för att stärka översättarna och den översatta litteraturen och beviljar bl.a. arbetsstipendier, stipendier för residensvistelser i Arles (ATLAS) och Visby

(Östersjöns författar- och översättarcentrum) samt resebidrag till översättare som översätter till tyska.

Gällande spridningen av tysk litteratur i utlandet är Goethe-institutets arbete av grundläggande betydelse. De genomför bl.a. litterära evenemang och administrerar översättningsstöd för tysk litteratur. Vidare har flera specifika informationscenter för tysk litteratur skapats runt om i världen (i New York, Peking, Bukarest, Moskva och New Delhi). Syftet med The German Book Office (GBO) i New York är att främja översättning av tysk litteratur, skapa kontakter mellan den tyska och den amerikanska bokbranschen och att öka medvetenheten om den tyska litteraturen på den amerikanska bokmarknaden och bland de amerikanska läsarna. Bland annat bjuder GBO varje år amerikanska förläggare till Tyskland för att träffa tyska förläggare. GBO publicerar även kataloger över nyutgiven tysk kvalitetslitteratur för att erbjuda de amerikanska förläggarna och allmänheten en överblick över den nya tyska litteraturen. Urvalet görs av litteraturkritiker, litterära agenter och förlag. I syfte att skapa intresse för tysk litteratur hos de amerikanska läsarna arrangerar de även författarsamtal, uppläsningar, diskussioner och seminarier, ofta i samarbete med Goethe-institutet. Ett särskilt översättningsbidrag finns även att söka för utgivning av tysk litteratur i engelsk översättning.

Litteraturhus och residensverksamhet

I Europa finns en lång tradition av litteraturhus och de kom först att utvecklas i Tyskland. I dag har idén spridit sig till flera europeiska länder, bl.a. Österrike, Schweiz, Italien, Frankrike Norge och Danmark. I Tyskland utgör litteraturhusen en betydelsefull del i det litterära livet. Programverksamheten är ofta varierande och kan innehålla såväl författarsamtal, uppläsningar, seminarier, utbildningar för författare, översättare, förläggare och bokhandlare samt läsfrämjandeverksamhet. Flera av litteraturhusen har även egen förlagsverksamhet. I Tyskland finns ett tjugotal litteraturhus varav fem i Berlin: Literaturhaus Berlin, Literarisches Colloquium Berlin (LCB), Literature Forum/Brecht House, LesArt och literaturWERKstatt berlin. Verksamheten vid LesArt är inriktad mot barn- och ungdomslitteratur och aktiviteter för barn och ungdomar. Literaturhaus Berlin utgör en plats för litterära evenemang, symposier och utställningar med medverkande för-

fattare, kritiker, översättare, forskare, musiker och konstnärer. I huset finns även café, restaurang och bokhandel. I verksamheten ingår även distribution, marknadsföring och presentation av internationell och tysk litteratur samt diskussioner om litterära, estetiska och politiska frågor.

Literarisches Colloquium Berlin kallar sig inte litteraturhus, men har länge varit en viktig institution för den tyska litterära scenen. LCB grundades 1963 och är en av Tysklands äldsta institutioner för litteraturfrämjande insatser. De arrangerar litterära evenemang och beviljar även stipendier till författare och översättare. Utöver detta ordnas workshops och sommarkurser där översättare och författare får möjlighet till fortbildning. Verksamhetens fokus ligger främst på litterär översättning och översättarnas villkor. LCB har initierat många initiativ och samarbeten, bl.a. webbplatsen Literaturport och radioprogrammet Studio LCB som sänder alla litterära evenemang som arrangeras i huset. LiteraturWERKstatt berlin arrangerar olika typer av litterära evenemang med fokus på lyrik och nyskapande litteratur samt har även viss egen förlags- och distributionsverksamhet.

Literaturhaus München är Tysklands största litteraturhus och utgör även informationscenter för den tyska bokbranschen och inrymmer Deutsche Bucharchiv, ett bibliotek och arkiv om förlagsverksamhet och böcker. I Literaturhaus München ordnas även olika typer av litterära evenemang och läsfrämjandeprojekt, bland annat Frischluft, ett skrivprojekt för unga. År 2001 startades i München ett samordningskansli och en gemensam webbplats för ett flertal av de tyska litteraturhusen. Kansliet koordinerar arbetet och insatserna samt organiserar gemensamma projekt som författarturnéer till flera litteraturhus. Litteraturhusen i Berlin, Hamburg, Frankfurt, Salzburg, München, Köln, Stuttgart och Leipzig är med i nätverket av litteraturhus.²² Det finns planer på att stärka nätverket genom ökade kontakter med litteraturhus utomlands.

De tyska litteraturhusen har inspirerat till initiativ med litteraturhus i Norden. I de nordiska länderna har Köpenhamn och Oslo litteraturhus. Litteraturhuset i Oslo öppnades 2007. Litteraturhuset drivs av den icke-kommersiella stiftelsen Litteraturhuset, som tidigare var en del av Institutionen Fritt Ord. Huset har

---

²² En förteckning över litteraturhus i nätverket finns via www.literaturhaus.net.

en bred programverksamhet och 2010 arrangerades cirka 1 400 evenemang. Litteraturhuset i Oslo mottar ungefär 250 000 besökare per år. Det finns även många aktiviteter för barn och unga, bl.a. särskild programverksamhet för barn i förskola och grundskola. Mer än hälften av förskolorna i Oslo har tagit del av verksamheten. I huset finns bokhandel, scener och rum för samtal och debatt samt en restaurang. Byggnaden inrymmer även residensverksamhet för utländska skribenter och norska skribenter kan hyra skrivbordsplats i huset.

LiteraturHaus i Köpenhamn öppnade 2005. Verksamheten har litteraturen i centrum men inriktningen är tvärkonstnärlig och innefattar även musik, film och konst. Såväl danska som utländska konstnärer bjuds in. I verksamheten inkluderas olika typer av litterära evenemang och arrangerandet av t.ex. Copenhagen International Poetry Festival.

Olika typer av residensverksamhet är vanligt förekommande i Europa och i flera länder finns program för utbyte för översättare och författare samt bidrag/stipendier att söka för residensvistelse i utlandet. I vissa länder finns också bidrag till kommuner, föreningar och andra sammanslutningar för residensprogram, t.ex. i Finland. Syftet med bidraget är att stödja verksamhet vid litteraturinstitut och författarhus. Danska professionella konstnärer, konstnärsgrepp och konstförmedlare inom bl.a. litteraturområdet som har fått en residensplats i utlandet kan t.ex. ansöka om bidrag för deltagande i ett professionellt residensprogram i utlandet.

De 14 europeiska residens som ingår i nätverket Réseau Européen des Centres de Traducteurs littéraires (RECIT) mottar samtliga EU-stöd.²³ Dessa residens kan sägas utgöra ett slags nav för de europeiska litterära residensen, men även andra residens och gästbostäder som inte är knutna till nätverket finns självfallet i såväl Europa som i övriga världen.

Exempel på residens som ingår i nätverket är Vertalershuis (The Translators House) i Amsterdam. De erbjuder residens-

---

²³ Medlemmar i nätverket är British Centre for Literary Translation (Storbritannien), Casa del Traductor (Spanien), Collège Européen des Traducteurs Littéraires (Belgien), Collège International des Traducteurs Littéraires (Frankrike), Europäisches Übersetzer-Kollegium Nordrhein-Westfalen in Straelen (Tyskland), Literarisches Colloquium Berlin (Tyskland), Magyar Fordítóház Alapítvány (Ungern), Maison des Écrivains Étrangers et des Traducteurs (Frankrike), Translators House Antwerp (Belgien), Übersetzerhaus Looren (Schweiz) och Vertalershuis Amsterdam (Nederländerna) och Östersjöns författar- och översättarcentrum (Sverige).

möjligheter för översättare från holländska som vill göra research, träffa holländska författare eller förlag samt förbättra sina språkkunskaper och kunskaper om den holländska kulturen. Översättare som har kontrakt med ett förlag för att översätta skönlitteratur eller barn- och ungdomslitteratur kan ansöka om stipendium. Nederlands letterenfonds organiserar olika typer av Writer in Residence-program och möjlighet finns att söka residens i olika delar av världen. Ytterligare ett betydelsefullt residens för litterära översättare är Europäisches Übersetzer-Kollegium i Straelen som grundades 1978 och har varit drivande i utvecklingen av översättarresidens i Europa.

Även i Frankrike finns ett flertal viktiga residens för författare och översättare. Ett av de mest betydande är Collège international des traducteurs littéraires i Arles som drivs av organisationen Association Assises de la traduction littéraire en Arles (ATLAS). Översättare från hela världen som översätter till eller från franska kan söka residensvistelse i Arles. Varje år organiseras även ett betydelsefullt översättarseminarium med cirka 300 översättare från hela världen kallat Les Assis à Arles. ATLAS mottar bidrag från EU, CNL, staden och regionen. Ytterligare framstående residens för översättare och författare är Villa Gillet i Lyon, La Maison des écrivains étrangers et de traducteurs de Saint-Nazaire (MEET) samt La Maison Antoine-Vitez i Montpellier som erbjuder översättare från hela världen vistelsestipendium. Franska kulturministeriet har även beslutat att anlägga ett nytt stort internationellt residens i en förort till Paris.

För att öka kvaliteten och mångfalden i den översatta litteraturen och det internationella utbytet på litteraturområdet ger Art Council England bidrag till organisationer som Writers Centre Norwich, Southbank Centre och British Centre for Literary Translation. Syftet är att erbjuda goda arbetsförhållanden för författare och översättare, främst genom stipendier och möjligheter till residensvistelse.

Free Word Centre i London är ett internationellt center för litteratur, läsning och det fria ordet. De har ett betydelsefullt Translator in Residence-program och anordnar en mängd aktiviteter, bl.a. olika typer av litterära evenemang. Free Word Center och de litteratur- och läsfrämjandeorganisationer som är resider i huset (Apples & Snakes, Arvon Foundation, Booktrust, English PEN, Index on Censorship, Literary Consultancy, Reading Agency, Article 19 och Dalkey Archive) mottar bidrag från Arts

Council England. De olika organisationerna samarbetar och organiserar t.ex. evenemang, seminarier och debatter. Dalkey Archive gör exempelvis ett viktigt arbete genom att främja översatt litteratur och delar även ut stipendier.

Literature Across Frontiers ordnar seminarier, workshops, konferenser, festivaler och kampanjer på bokmässor för att öka det internationella utbytet. Även British Council och British Centre for Literary Translation arbetar för kulturell mångfald genom att stödja översatt litteratur. Organisationen Outside In strävar efter mer översatt litteratur inom framför allt barnboksområdet.

Läsfrämjande insatser

Att barn, unga och vuxna har god läsfärdighet är i de allra flesta länder en prioriterad fråga. Inom EU har frågan om bristande läsfärdighet bl.a. föranlett att en expertgrupp tillsatts, vilken i sin slutrapport belyser frågan och ger bl.a. rekommendationer till medlemsstaterna om hur det läsfrämjande arbetet kan utvecklas.²⁴ Internationella undersökningar som PIRLS och PISA har inneburit ett ökat fokus på frågan. Eventuella resultatnedgångar i dessa undersökningar samt i andra nationellt utförda studier har i flera fall fått till följd att länder har vidtagit särskilda åtgärder för att förbättra läsfärdigheten och öka litteraturintresset hos befolkningen. Det handlar ofta om omfattande insatser inom såväl utbildnings- som kultursektorn och insatserna gäller såväl barn och unga som vuxna.²⁵ Vid sidan av de läsfärdighetsinriktade satsningarna som genomförs inom skolområdet finns även kulturpolitiskt inriktade insatser med fokus på att motivera till läsning och stimulera till ett ökat intresse för litteratur.

I många länder har olika typer av läs- och litteraturfrämjande-organisationer en viktig roll i arbetet. Det är i Europa vanligt förekommande att organisationerna stöds genom statliga projektmedel eller verksamhetsbidrag. Även olika typer av litteraturfestivaler har blivit allt vanligare inslag i det litteratur- och

---

²⁴ Se *EU High Level Group of Experts on Literacy, Final Report* (Europeiska kommissionen, 2012). För en utförlig jämförande beskrivning av läsfrämjande insatser med fokus på skolområdet i EU:s medlemsländer, se *Teaching Reading in Europe: Contexts, Policies and Practices* (Europeiska kommissionen, 2011).

²⁵ Ett intressant exempel som dock inte behandlas i det följande är den mycket omfattande nationella lässatsningen i Portugal, se www.planonacionaldeleitura.gov.pt.

läsfrämjande arbetet i många europeiska länder och dessa stöds ofta även de till del med statliga medel. Läsförämjande verksamhet i regi av folkbiblioteken är en grundläggande del i det läsfrämjande arbetet även i övriga nordiska länder.

Det genomförs en stor mängd läsfrämjande insatser runt om i världen. Nedan följer en översiktlig genomgång av viktigare läsfrämjande satsningar i utvalda europeiska länder och USA med särskilt fokus på de insatser som görs utanför skolan.

Norge

I Norge har medvetenheten om sviktande läsförståelse hos barn och vuxna föranlett särskilda satsningar från ideella organisationer, branschorganisationer och genom Kultur- och Kunnskapsdepartementet med underlydande myndigheter. I PISA-undersökningen presterade de norska ungdomarna sämre resultat under åren 2000 till 2006, vilket sedan vände 2009.²⁶ Ett initiativ för att försöka vända utvecklingen och sätta läsfärdighet och läslust i centrum av den politiska debatten var utarbetandet av den nationella strategin *Gi rom for lesning – strategi for stimulering av leselyst og leseferdighet 2003–2007*. Denna innehöll ett brett spektrum av konkreta insatser inom såväl utbildnings- som kulturområdet.

I Norge har två specifika lässatsningar genomförts kallade *Leseåret* och *Leseløftet*. Målsättningen är en nationell läspolitik med sikte på att stärka läskompetensen i hela landet. Folkbiblioteken är centrala i detta arbete som innefattar litteratur, läskompetens och litteraturförmedling. Till grund för satsningen ligger de två Stortingsmeldingarna nr. 35, *Mål og mening – Ein heilskapleg norsk språkpolitikk*” och nr. 23, *Språk bygger broer – Språkestimulering og språkopplering for barn, unge og voksne* som båda betonar vikten av läsning i ett livslångt perspektiv. I den sistnämnda lades en plan för norskundervisning i förskolan och grundskolan fram. Förskolans arbete med språkmiljö och barns språkutveckling är även ett prioriterat område i Kunnskapsdepartementets strategiarbete *Kompetanse i barnehagen – strategi for kompetanseutvikling i barnehagesektoren 2007–2010*. I Norge anses bibliotekens samarbete med förskola och skola vara centrala i

---

²⁶ Se *På rett spor – Norske elevers kompetanse i lesing, matematikk og naturfag i PISA 2009*, (Universitetsforlaget, 2010).

det läsfrämjande arbetet och många norska kommuner satsar numera på ett brett samarbete mellan bibliotek och förskola.

Leseåret var en nationell satsning i Norge som genomfördes 2010. Målet var att stärka läsfärdigheten i hela landet med särskilt fokus på den icke läsvana delen av den vuxna befolkningen.²⁷ Leseåret och Leseløftet är samarbetsprojekt mellan initiativtagarna Norsk biblioteksforening och norska LO samt Kultur- och Kunnskapsdepartementet, Norsk Forfattarsentrum samt föreningarna !les, Leser søker bok och Lesecentret i Stavanger.

Föreningen !les är en ideell organisation som har en betydelsefull roll i det läsfrämjande arbetet i Norge. Organisationen genomför flera nationella projekt och samverkar med lärare, bibliotekarier och andra litteraturförmedlare. Därutöver bedriver föreningen ett informationsarbete om vikten av läsning och läsfrämjande insatser. Utöver föreningen !les är Nasjonalt senter for leseopplaering of leseforskning, även kallat Lesecentret, i Stavanger en mycket viktig aktör och partner i det läsfrämjande arbetet i Norge. Centrets uppdrag är brett och inkluderar forskning, nationella kartläggningar av elevers läsfärdighet, verktyg, och undervisningsstöd för lärare, bibliotekarier, föräldrar och intresserad allmänhet.

Insatserna under Leseåret hade särskild tonvikt på arbetsplatsbibliotek, projekt riktade mot familjer med utländsk bakgrund och elever i yrkesinriktade gymnasieprogram. Satsningen innefattade en bred samverkan mellan läsfrämjande organisationer, skola och folkbibliotek. Exempel på projekt i satsningen är det s.k. Signalprosjektet som var en riktad satsning mot vuxna som läser lite, i syfte att stärka intresset för läsning bland vuxna i arbetslivet och Aksjon tXt för att främja läsförståelsen hos elever i yrkesförberedande program. Leseåret 2010 har utvärderats och mätbara positiva resultat har påvisats. Enligt utvärderingen har satsningen

---

²⁷ Satsningen var delvis ett svar på den internationella undersökningen International Adult Literacy Survey (IALS) som kartlade läsvanorna hos åldersgruppen 16-65 i 21 länder. Resultaten visade att tre av tio normmäns läsfärdighet inte var tillräckliga för ett aktivt arbets- och samhällsliv. År 1995 genomförde TEMO på Skolverkets uppdrag en undersökning av vuxnas läs-, skriv- och räkneförmåga i Sverige. Undersökningen var en del av IALS-projektet som leds av OECD och Statistics Canada. Bland vuxna svenskar (16-65 år) klarade tre av fyra uppgifter som motsvarar kraven i svenska efter genomgången grundskola. Sverige intog tätoppositionen när det gäller vuxnas läs-, skriv- och räkneförmåga bland de tolv länder som deltog i undersökningen. Se Mats Myrberg, Anna-Lena Eriksson-Gustavsson & Åsa Ericsson, *International Adult Literacy Survey – Invandrarens läs-, skriv- och räkneförmåga på svenska: Rapport till Skolverket och Kunskapslyftskommittén* (Linköpings universitet, 2000).

lett till en mångfald insatser över hela landet där folkbiblioteken varit ett viktigt nav. Satsningen har även medfört ett nytänkande vad gäller arbetsplatsbibliotek och bibliotekens inställning till litteraturförmedling utanför bibliotekslokalerna.

Leseåret 2010 kom att ligga till grund för Leseløftet 2010–2014. Satsningen är en fortsättning på de strukturer och satsningar som grundlades genom Leseåret. Leseløftet har bl.a. fokus på barn och unga. Målsättningen är att utveckla både läsglädje och läsfärdigheter i ett livslångt perspektiv och att utvidga målgruppen för lässatsningen och nå målet ”hela folket läser” 2014.

TVå projekt inom Leseløftet inriktade på läsfrämjande insatser i norska förskolor är BOKTRAS och LESEFRØ. Arbetet har skett i samarbete med Lesesenteret i Stavanger som i ett 3-årigt projekt etablerat biblioteksfilialer på förskolor. Projekten fokuserar på språkstimulering och olika typer av läsaktiviteter i förskolan och är ett samarbete mellan bibliotek och förskola. Målet var att förskolebarnen skulle få ökad tillgång till böcker, fasta läsaktiviteter och goda läsupplevelser för ökad läslust och större ordförråd. Utvärderingen av LESEFRØ visar enligt ABM-utvikling i Norge mycket goda resultat. Barnen i projektförskolorna hade bl.a. ett signifikant bättre ordförråd än barnen från kontrollkommunen. Utvärderingen visade också att kommuner med förskolebibliotek driver en mer aktiv litteraturförmedling.²⁸

I Norge har en ny biblioteksreform antagits. I den anges att biblioteken ska bidra till läslust och läsfärdigheter genom aktiv litteraturförmedling. Den norska biblioteksreformen lyfter även fram vikten av litteraturförmedling på andra arenor än bibliotek. Idrott og lesning är ett exempel på projekt som äger rum utanför bibliotekslokalen. Satsningen genomfördes av föreningen !les och dess målsättning var att ta litteraturen till idrottande ungdomar. Litteraturen gjordes tillgänglig i idrottshallarna genom särskilda väskor med böcker och förmedlingen sköttes av bibliotekarier. Idrottsklubbarna som var med i projektet fick även besök av författare och läsande elitidrottsmän. Både amatörer och elit-satsande fick ta del av satsningen och flera norska landslag var med i projektet. Som en del i projektet har även webbplatsen Bokpallen skapats. En uppföljning av Idrett og lesning visar en mycket god

---

²⁸ Trude Hoel, Liv Beathe Bråthen & Monica Kaasa, red., *Les for meg, pliiis! – om barn litteratur og språk* (ABM-utvikling, 2008).

måluppfyllelse och 76 procent av utövarna redovisade i utvärderingen att de läst böcker från satsningen.

År 2012 startade föreningen !les ytterligare ett liknande projekt kallat Hat trick – litteratur, förmedling och fotboll i nära samarbete med Norges fotbollsforbund. De läsförmedlande insatserna förväntas nå ett stort antal barn och syftet är att stimulera till ett ökat intresse för litteratur och förbättrade läsvanor. Litteraturförmedlingen äger rum på fotbollsarenorna och de deltagande lagen erbjuds bl.a. bokväskor. Satsningen har även som målsättning att lyfta fram proffsspelare och tränare som läsande förebilder.

Ett annat framträdande läsfrämjande initiativ i Norge är Leselystaksjonen, en nationell satsning för att främja bokens ställning och läsglädjen hos norska skolbarn. Leselystaksjonen är ett samarbete mellan den norska förläggareföreningen, bokhandlarföreningen och föreningen !les. Mer än 20 norska förlag och samtliga norska bokhandlarkedjor är med i satsningen, liksom Norsk barnebokinstitutt och folkbiblioteken. Leselystaksjonen stöds även av det norska Kulturdepartementet och delprojektet Leselystboka av Lesesenteret i Stavanger. År 2012 arrangerades Leselystaksjonen för nionde gången och 73 procent av Norges grundskolor deltog i satsningen som innehåller ett stort antal initiativ för att stimulera till ökad läsning. Det har även skapats en innehållsrik webbplats för satsningen med bl.a. information om hur lärare, bibliotekarier och föräldrar kan arbeta med och inspirera till läsning. På webbplatsen finns även en bokkatalog med information om cirka 400 barn- och ungdomsböcker från över 20 norska förlag.

I december 2011 aviserade den norska regeringen om en satsning på professionellt konst- och kulturutbud via arbetsplatser kallad Den kulturelle nistepakken. Satsningen kan ses som en parallell till Den kulturelle skolesekken (norska motsvarigheten till Skapande skola) för vuxna. En del i satsningen är utveckling av biblioteken som arena för läsfrämjande verksamhet för alla målgrupper genom ett fördjupat samarbete med arbetslivets organisationer. Det handlar om samarbete mellan folkbibliotek och arbetsplatser vad gäller litteraturförmedling på arbetsplatsen. Föreningen !les ordnar inom satsningen kurser för s.k. leseagenter om litteraturförmedling på arbetsplatserna under 2012 och 2013.

I Norge är litteraturfestivaler en viktig del i att främja litteratur och läsande. Många orter, även små, har en egen litteraturfestival

och totalt finns ungefär 50 litteraturfestivaler i landet.²⁹ Nordens största litteraturfestival är Norsk Litteraturfestival i Lillehammer. En annan betydande festival är Oslo bokfestival som arrangeras av den norska förläggarföreningen och den norska bokhandlareföreningen och är gratis.

Danmark

Danska Kulturministeriet inledde i samarbete med Undervisningsministeriet och Socialministeriet 2003 en tvåårig kampanj kallad Læselyst – lysten til at læse mere, för att främja läslust och läsglädje hos barn och unga. Satsningen innehöll ett flertal initiativ, bl.a. skapandet av de danska folkbibliotekens gemensamma webbplats Palles Gavebod som riktar sig till 8-12-åringar³⁰. Vidare ingick en ordning med s.k. huskunnstnerer, en satsning på högläsning och projektet Den gode historie. Genom huskunnstnerordningen, som har likheter med Skapande skola, kan bidrag sökas för ersättning till professionella konstnärer, bl.a. författare, i skola och daginstitutioner för barn och unga i åldern 0-19 år. Skolor och förskolor, kommuner och regionala nätverk, kulturinstitutioner och professionella konstnärer kan söka bidrag. Det finns även genom ett samarbete med Forfattercentrum möjlighet för arrangörer av författarbesök och andra typer av litterära evenemang att söka stöd för ersättning till författare.

Enligt Kunststyrelsen visade Læselystkampanjen på betydelsen av bl.a. tillgång till litteratur, tidiga insatser för språkutveckling, samverkan mellan bibliotek, förskola/skola samt vikten av läsande förebilder. Erfarenheterna från Læselystkampanjen resulterade i att de danska ministerierna vidareutvecklade ett Læselystprogram under perioden 2008-2010. Inom Læselystprogrammet genomfördes nationella läskampanjer för skolbarn, litterära aktiviteter för unga och s.k. Børnehavebiblioteker infördes. Vissa medel har även avsatts under perioden 2011-2012 för insatser inom programmet. Kunststyrelsen arbetar med en uppföljning av tidigare insatser för att bygga vidare på goda erfarenheter och sprida dessa till hela landet. Fokusområden för den fortsatta satsningen i Danmark är

---

²⁹ www.litteraturfestival.no

³⁰ Se www.pallesgavebod.dk. Även Børnekulturportalen är en viktig webbsida för barnkultur i Danmark, se www.boernekultur.dk

nationella läskampanjer för skolbarn, särskilda skönlitterära evenemang för barn samt förskolebibliotek.

Läsfrämjandeprojekt som drivits i Danmark inom ramen för Læselyst-satsningen är Bogstart, Drengelitteraturprisen och Børnehavebibliotek. Bogstart är en version av det internationella Bookstart. Syftet är att ge barn i utsatta bostadsområden bättre förutsättningar att utveckla sin läsning. Satsningen pågår i 15 kommuner och innebär att bibliotekarier träffar små barn och deras föräldrar fyra gånger innan dess att barnet fyller tre år. Bibliotekarierna erbjuder familjerna ett gratis bokpaket för att uppmuntra till gemensamma sagostunder och tidigt i barndomen utveckla goda läsvanor samt informerar föräldrarna om vikten av läsning för språklig utveckling. Biblioteken i kommunerna arbetar också särskilt med läsfrämjande insatser för de allra minsta barnen. Bogstart finansieras av statliga medel och administreras av Styrelsen for Bibliotek og Medier. År 2011 beslutades om en förlängning av Bogstart-programmet till 2014. Bogstart i Danmark har utvärderats och visat goda resultat.³¹

Ytterligare ett nationellt läsfrämjandeprojekt är det s.k. Drengelitteraturprisen (pojklitteraturpriset) som är ett samarbete mellan Kulturministeriet och Ministeriet for Børn og Undervisning.³² Insatsen är ett svar på de undersökningar som visar att pojkar ofta tappar lust till att läsa i mellanstadiet. Projektet innebär att en årlig tävling utlyses där författare inbjuds att komma in med texter som särskilt vänder sig till målgruppen unga pojkar. En jury bestående av barn- och ungdomslitteraturexpertter väljer ut de fem bästa texterna och sedan får pojkar i årskurserna 4–7 rösta fram tre vinnare bland texterna som finns att ladda ned från de danska folkbibliotekens webbplats för barn och unga.

Ett viktigt läsfrämjandeprojekt i förskolan är s.k. Børnehavebibliotek (bibliotek på förskolan). Syftet är att ge barn enkel tillgång till böcker på förskolan som även kan lånas hem. De främsta målen är att stärka barns språkliga och personliga utveckling samt deras lust att lyssna till högläsning och att själv läsa. Vidare syftar insatserna till att ge barn en gemensam grund av berättelser och konstnärliga upplevelser och att få böcker och

---

³¹ Se Dorte Bleses m.fl., *Kan Bogstart gøre en forskel* (Styrelsen for Bibliotek og Medier, 2011) och Frederikke Winther, *Privat gaest og faglig formidler* (Aarhus universitet, 2011).

³² Instiftandet av priset var även ett svar på en utredning om hur det danska språket kan stärkas, se *Sprog til tiden - rapport fra sprogudvalget* (Kulturministeriet, 2008).

läsning att bli en central del för samvaron mellan barn och vuxna. Børnehavebiblioteket fungerar som en satellit av det lokala biblioteket och etableras i samarbete mellan bibliotekarier och förskolepersonal. Insatserna med Børnehavebibliotek har utvärderats och visar goda resultat.³³

Ordet fanger är en kampanj som drivs av nätverket Dansk OrdforRåd. Nätverket består av ett trettiotal offentliga och privata aktörer som arbetar med olika former av läsfrämjande insatser, bl.a. bibliotekarier, förlag, författare, bokhandlare, forskare och lärare. Ordet fangers målsättning är att genom opinionsarbete, kampanjer och aktiviteter motivera och inspirera barn och föräldrar till läslust. Hösten 2012 kommer en ny kampanj att lanseras under namnet Ge Danmark ett nytt äventyr. Projektet ska bli både en bok och en teaterföreställning.

Under perioden 2011-2013 drivs även skolsatsningen Vi læser for livet på initiativ av Danmarks Lærereforening. Satsningen riktar sig till lärare i samtliga ämnen och i alla årskurser och handlar om att stärka elevernas läs- och skrivkunskaper.

I likhet med t.ex. Norge finns det i Danmark ett nationellt läscenter kallat Nationalt Videncenter for Læsning som är viktigt för det läsfrämjande arbetet i landet. Centrets syfte är att stärka läs- och skrivfärdigheten hos framförallt barn och unga. Forskning på området genomförs och som sedan ligger till grund för arbetets inriktning och i kunskapsöverföring till bl.a. lärare, elever och föräldrar. Centret arrangerar även kurser och konferenser och ger stöd till lärare gällande metodik för läsinlärning och läsutveckling. De ger även bl.a. litteraturrekommendationer. Verksamheten finansieras av det danska Undervisningsministeriet.

Finland

I Finland är de nationella läsfrämjandesatsningarna i mindre skala än i Norge och Danmark. Under perioden 2004–2009 arrangerade Finlands bokstiftelse och Undervisningsministeriet tillsammans en årlig läsfrämjandekampanj för att främja inhemska bok- och ordkonst kallad ”Boken i skolan (Kirja koulussa)”. Satsningen riktade sig till elever och lärare i grundskolans årskurs 4–6 i hela landet och

---

³³ Se Sandra Paldrup m.fl., *Børnehavebiblioteker en evaluering af arbejdet med børn, bøger og sprog* (Styrelsen for Bibliotek og Medier, 2011).

syftet var att uppmuntra läsintresset bland högstadieungdomar. Finlands Bokstiftelse har även tidigare år genomfört kampanjer riktade mot andra elevgrupper i hela Finland.

Liksom i övriga nordiska länder är Finlands motsvarighet till Författarcentrum, kallat Läscentrum/Lukukeskus, viktigt för det läsfrämjande arbetet för barn och unga i Finland. De förmedlar författarbesök, driver kampanjer och skrivtävlingar, arrangerar en årlig läsvecka och erbjuder skolor riktat kursmaterial. Vidare publicerar Lukukeskus tre tidskrifter om litteratur för barn och unga, varav två även riktar sig till barn och unga.

Finland rankas mycket högt i PISA-undersökningarna och är det land med lägst antal svaga läsare. Samtidigt visar mätningarna att antalet barn som uppger att de läser för nöjes skull har sjunkit i Finland, från 78 procent till 67 procent. Som ett svar på denna utveckling samverkar finska läsfrämjandeföreningar i en kampanj som leds av Läscentrum under namnet Ett läsande folk – är vår läsglädje bara en myt?. Kampanjen syftar till att stärka läsningen och de litterära upphovsmännen. Ytterligare en ny satsning är Undervisning- och kulturministeriets kampanj Passion för läsning. Målsättningen är att inspirera och stödja lärare, bibliotekarier och andra som arbetar med barn och unga i kommunerna för att öka läsglädjen. Satsningen kommer att innehålla såväl skönlitteratur som andra medier.

Frankrike

Franska kulturdepartementet tog 2010 initiativ till en särskild läs-satsning.³⁴ Bibliotekens betydelse och behovet av fysiska miljöer för läsning och litteratur lyfts fram i satsningen som totalt omfattar en budget om cirka 100 miljoner euro årligen.³⁵ Satsningen innehåller 14 olika områden, bl.a. att öka biblioteksanvändningen och utveckla bibliotekens läsfrämjande arbete mot grupper som sällan läser. Vidare ingår att utveckla och koordinera digitala tjänster hos de franska biblioteken, utjämna lokala och regionala skillnader gällande tillgång till litteratur och läsning samt fördubbla stödet till

³⁴ Se *Présentation des propositions de Frédéric Mitterrand pour le développement de la lecture* (Ministre de la Culture et de la Communication, 2010).

³⁵ Som bakgrund till satsningen låg bl.a. *Rapport Livre 2010: Pour que vive la politique du livre* (Sophie Barluet, 2007) som genomfördes på uppdrag av det franska kultur- och kommunikationsministeriet.

organisationer som arbetar läsfrämjande mot barn och unga. Dessutom ingår att skapa ett nytt nationellt läsfrämjande evenemang kallat *A vous de lire* i partnerskap med skolväsendet, France Télévisions (franska motsvarigheten till SVT) och aktörer inom bokbranschen.

Ytterligare en viktig del i satsningen är att utöka ett initiativ kallat *Premières Pages* som är ett typ av Bookstart-projekt. Initiativet är ett samarbete mellan franska kultur- och kommunikationsministeriet och den franska motsvarigheten till Försäkringskassan. Syftet är att barn tidigt i livet ska få möjlighet att närma sig litteratur och läsning och föräldrar få information om vikten av läsning och "guidning" i barnlitteraturen. Satsningen innefattar att familjer vid barns födelse eller vid adoption får ett bokpaket och en läsguide med litteratur- och lästips. Olika typer av evenemang genomförs för att göra föräldrar medvetna om betydelsen av att läsa för sina barn och utbildningar organiseras bl.a. för personal inom förskolan och lokala läsfrämjande aktörer.

Utöver denna specifika satsning organiserar Centre national du livre (CNL) årligen ett antal omfattande litterära manifestationer tillsammans med ett flertal samarbetspartners. Bland de mest betydande är *Les Belles étrangères*, *La joie de lire!* och *Le printemps des poètes*. *Les Belles étrangères* syftar till att skapa intresse för utländsk litteratur och till att främja översättning och utgivning av översatt litteratur. Under november månad varje år riktas fokus mot litteratur från ett visst land eller språkområde och ett stort antal författare bjuds in för att delta i möten med allmänheten som organiseras i samarbete med bibliotek, kulturella föreningar och universitet i hela Frankrike. Förläggare från fokuslandet har även möjlighet att möta franska förläggare och bokhandlare. I samband med manifestationen publicerar CNL även en antologi med utvalda texter och producerar en film med de inbjudna författarna. Det finns ett stort antal lokala och regionala litteraturfestivaler och andra litteraturfrämjande initiativ som även mottar statligt stöd, exempelvis den internationella litteraturfestivalen med fokus på samtida litteratur, *Paris en Toutes Lettres*.

Nederländerna

Nederländerna är mycket aktivt när det gäller läsfrämjande insatser och stiftelsen Stichting Lezen är central i arbetet. Stiftelsen skapades 1988 av de nederländska bokhandlar-, förläggar- och biblioteksöreningarna och mottar statligt stöd. Målsättningen är att uppmuntra till läsning genom att stödja läsfrämjande insatser, metodutveckling och forskning. Stiftelsen driver informations- och påverkansarbete i läsfrämjandefrågor. I syfte att skapa nationella, regionala och lokala läsfrämjandenätverk samarbetar stiftelsen med olika organisationer och institutioner som t.ex. skolor, bibliotek, universitet, ideella föreningar, förlag, bokhandel och privata företag. Insatsernas fokus ligger främst på barn under 18 år och en nära samverkan mellan skola och hemmiljö.

Sedan 2008 driver Stichting Lezen tillsammans med den nederländska biblioteksöreningen den nationella satsningen Kunst van Lezen (Konsten att läsa). Den nederländska regeringen har valt att fortsatt satsa särskilt på att främja läsning. I detta arbete har en omfattande handlingsplan för Kunst van Lezen under perioden 2012–2015 utformats. Kunst van Lezen innehåller fyra delar, varav en del är en holländsk variant av Bookstart, kallat Boekstart, som syftar till att uppmuntra till läsning för de yngsta barnen i åldern 0 till 4 år. För de något äldre barnen uppmärksammar de lokala biblioteken särskilt skolor med en hög andel svagt presterande elever.

Med inspiration från USA har kampanjen Nederländerna läser initierats. Liksom i The Big Read och projektet One Book, One City fokuseras på en specifik bok som distribueras gratis på lokala bibliotek, gymnasium och universitetsförberedande kurser genom ett särskilt bidrag från Stichting Lezen. Stockholm läser kan sägas vara en svensk motsvarighet i mindre skala och utan gratis böcker. Ytterligare exempel på en satsning inom Stichting Lezen är Lees mij! som syftar till att öka läslusten genom användning av multimedia. Projektet består av kortfilmer om skönlitterära böcker som skickas per e-post till elever varje vecka under ett skolår. Lees mij! är ett samarbete mellan offentliga institutioner och materialet hämtas bl.a. från arkiven på Publieke Omroep, den nederländska motsvarigheten till SVT.

Ytterligare ett projekt är De Inktaap, ett nationellt läsfrämjandeprojekt för 15 till 18-åringar. Projektet går ut på att elever läser tre böcker som mottagit holländska litterära priser och

bildar jurys på skolorna som tillsammans analyserar och bedömer böckerna. Elevernas bedömningar avgör vinnaren av De Inktaapriset som delas ut vid en särskild ceremoni. Ett delvis liknande projekt är De Jonge Jury (Den unga juryn) som riktar sig till elever i åldern 12-16 år. Det innefattar att ungdomar läser nyutgivna barn- och ungdomsböcker och röstar på deras favoriter. De fem bästa böckerna blir nominerade till Jonge Jury-priset. Ytterligare ett projekt är webbplatsen Boekenzoeker (Boksökaren) för bokrekommendationer för barn i åldern 8 till 18 år. Syftet är att inspirera unga till läsning genom att upptäcka nya böcker och genrer.

Ett annat projekt är De Nationale Voorleeswedstrijd (Den nationella högläsningstävlingen). Ungefär 80 000 barn och unga i samtliga regioner deltar och arrangemanget sker i samarbete med bl.a. folkbibliotek. Vid sidan av Stichting Lezen är Stichting Collective Propaganda van het Nederlandse Boek (CPNB) som grundades av holländska förlag och bokhandlar. Stiftelsen är en betydande läsfrämjande aktör som driver ett 20-tal olika läsfrämjande projekt.

Tyskland

I Tyskland är en stor del av det läsfrämjande arbetet nära knutet till den viktiga läsfrämjande organisationen Stiftung Lesen.³⁶ Stiftelsen är ett forum för nya sätt att arbeta läsfrämjande och organiserar kampanjer och projekt i hela Tyskland. Vidare genomför stiftelsen även forskning och undersökningar av t.ex. läsvanor i Tyskland och utvärderar de insatser de genomför. De är således både operativa och har en tydlig forskningsinriktning genom den omfattande verksamheten hos Institut für Lese- und Medienforschung der Stiftung Lesen. Verksamheten vid Stiftung Lesen finansieras genom sponsorer och statligt bidrag.

Stiftelsen genomför en mängd olika läsfrämjande initiativ och driver ett fyrtiotal olika läsfrämjandeprojekt i Tyskland. Projekten riktar sig till olika målgrupper, såväl barn som vuxna. Högläsning i

---

³⁶ Utöver Tyskland och Nederländerna finns även i Belgien en läsfrämjande organisation kallad Stichting Lezen som genomför en mängd olika läsfrämjande insatser, se www.stichtinglezen.be. De tre systerorganisationerna i Belgien, Nederländerna och Tyskland samarbetar ofta och har även kontakt med schweiziska, italienska, franska och brittiska kollegor för erfarenhetsutbyte, forskning och samarbete i specifika projekt. På EU-nivå finns även plattformen EU-read för läsfrämjandeorganisationer i Europa, i vilken dessa är medlemmar.

familjen, förskolan och skolan är centrala delar i arbetet och insatserna riktar sig ofta till lärare och föräldrar. Stiftung Lesen utvecklar även lärarhandledningar för att stimulera och hjälpa lärare i deras litteraturundervisning.³⁷ Några exempel på projekt är The Reading-Aloud Club (Vorlesepaten). Vorlesepaten innebär att cirka 8 000 volontärer över hela Tyskland har högläsningssessioner för barn i olika miljöer. Volontärerna får utbildning av Stiftung Lesen genom seminarier och även på regional nivå kan mer utbildning erbjudas. Högläsningssessionerna ska vara ett komplement till den högläsning som äger rum i den ordinarie skolundervisningen och kan ta plats i förskola, grundskola, på bibliotek och sjukhus eller t.ex. det på det lokala caféet. Projektet är en del i initiativet Der Bundesweite Vorlestag som är ett gemensamt läsförbättringsinitiativ från Die Zeit, Stiftung Lesen och Deutsche Bahn som har pågått sedan 2009. Die Zeit publicerar även i KinderZEIT och magasinet för barn Zeit Leo barnlitteratur för högläsning. Under en särskild högläsningdag sätts fokus på betydelsen av högläsning i projektet Vorleseaktion.

Stiftung Lesen samarbetar även med skolor. Detta samarbete har fördjupats under senare tid genom bl.a. ett projekt kallat The Idea Forum School. Initiativet skapades som en plattform för att stödja lärare i arbete gällande läsning och skrivning. The Idea Forum School innefattar didaktiskt, metodologiskt material för lektioner i skolan, information och workshops. Lärarna får stöd i planeringen av lektioner genom materialet. I dag är cirka 21 500 lärare medlemmar i nätverket.

Stiftung Lesen har även cirka 500 s.k. Reading-Media-Clubs runt om i Tyskland. Syftet är att skapa motivation till läsning och ökad mediekompetens. Klubbarna finns såväl på skolor, bibliotek och andra institutioner där barn och ungdomar kan träffas på sin fritid. Verksamhetens aktiviteter är fokuserade kring läsning utan press att prestera eller uppnå goda betyg. Det handlar om att skapa intresse för litteratur genom fokus på glädje i läsningen.

I Tyskland finns även ett Bookstart-program kallat Lesestart. Programmet är det mest omfattande tyska läsförbättringsinitiativet och startades 2011 av det federala utbildningsministeriet och Stiftung Lesen och kommer att pågå i åtta år. Syftet är som i övriga Bookstart-program att barn i tidig ålder får möjlighet att närma sig

---

³⁷ Se www.stiftunglesen.de

litteratur och läsning. Bokpaket delas ut tre gånger i samband med besök på den tyska motsvarigheten till barnavårdscentralen och även i skolans fjärde klass. Arrangörerna räknar med att ungefär 50 procent av alla tyska barn som föds under programperioden kommer att ta del av satsningen och cirka 400 000 bokpaket delas ut. I programmet ingår även läs- och litteraturfrämjande insatser på regional nivå. Ett stort antal offentliga institutioner och andra aktörer och organisationer (t.ex. fem biblioteksförbund och fackförbundet för tyska barnläkare) har slutit upp bakom initiativet. Lesestart-programmet kommer att utvärderas av en expertgrupp bestående av forskare från flera tyska universitet.

Storbritannien

I Storbritannien har en s.k. All-Party Parliamentary Group on Literacy grundats för att stärka läsfärdigheten i landet. Gruppen består av parlamentariker från samtliga partier och från parlamentets bägge kamrar. Denna och liknande grupper har publicerat ett antal rapporter och lagt fram rekommendationer om hur en läsandets kultur kan främjas.³⁸ År 2012 lades även en rapport fram av myndigheten Ofsted (motsvarigheten till svenska Statens skolinspektion) som innefattar ett stort antal förslag baserade på gruppens rekommendationer. Det gäller såväl metodik i skolan för ökad läsfärdighet som förslag på specifika läsfrämjande satsningar.³⁹

All-Party Parliamentary Group on Literacy har även tillsammans med läsfrämjandeorganisationen National Literacy Trust skapat en s.k. Boys' Reading Commission med fokus på pojkars bristande läsfärdighet. Kommissionen lade 2012 fram en rapport om pojkars läsning och läsfärdighet i vilken de bl.a. kommer fram till att initiativ för att stärka pojkars läsförståelse bör tas såväl i hem, skola och närmiljö. De menar att det inte finns någon enkel lösning, utan att det krävs ett långsiktigt tillvägagångssätt för att motivera och engagera pojkar till att läsa mer. De lämnar även förslag på rekommendationer till den brittiska regeringen gällande framtida insatser på området.⁴⁰

---

³⁸ Se t.ex. All-Party Parliamentary Group for Education, *Report of the Inquiry into Overcoming the Barriers to Literacy* (2011).

³⁹ Ofsted, *Moving English forward*, (2012).

⁴⁰ All-Party Parliamentary Literacy Group Commission, *Boys' Reading Commission*, (National Literacy Trust, 2012), s. 24–25.

All-Party Parliamentary Group on Literacy lyfter även fram skolbibliotek som en viktig resurs för en förbättrad läsfärdighet och anser att regeringen bör satsa på ökad kvalitet i skolbiblioteken.⁴¹ Ett flertal studier har genomförts i Storbritannien gällande olika aspekter av skolbiblioteksverksamhet, bl.a. av den oberoende School Library Commission 2010 och rapporten *School Libraries: A Plan for Improvement*.

Alltmer av den statliga litteraturpolitiken i Storbritannien riktas mot barn och unga och läsfrämjande insatser utgör en viktig del. Eftersom frivillighet och välgörenhet är starka inslag i det brittiska samhället är det även betydelsefullt i det läsfrämjande arbetet. Det finns ett flertal organisationer som på olika sätt arbetar läsfrämjande i Storbritannien, bland andra Book Trust, Campaign for Learning, International Reading Association, LLU+, National Literacy Association, National Literacy Trust, 57 Productions, Apples & Snakes, Arvon Foundation, Eastside Educational Trust, Poetry School, The Poetry Society, Centre for Literacy Studies och Roald Dahl Foundation.

Arts Council England ger bidrag till ett flertal läsfrämjandeorganisationer, exempelvis Booktrust, Seven Stories, The Writing Squad Children's Bookshow och Apples and Snakes. Apples and Snakes ordnar workshops för barn och unga och olika litterära evenemang. De har även utformat ett nationellt omfattande program kring poesi för unga. Arts Council England stödjer även aktörer som skapar dynamiska relationer mellan bibliotek och läsare, framförallt i områden där intresset för läsning är lågt, exempelvis projekten Signposts och Writing on the Wall.

Organisationen The Reading Agency är en välgörenhetsorganisation och en framträdande nationell aktör inom det läsfrämjande arbetet i Storbritannien. The Reading Agency mottar även statligt bidrag från Arts Council England. De samarbetar framförallt med bibliotek, men även med bland annat förlag, arbetsplatser, skolor och fängelser. De genomför nationella satsningar som exempelvis Summer Reading Challenge, där syftet är att skapa intresse för läsning hos barn i tidig ålder. Västra Götalandsregionen har utvecklat en svensk version av projektet kallad Sommarboken.⁴² Ett annat samarbetsprojekt mellan Arts

---

⁴¹ Se David Gordons artikel "School libraries still have a vital role", 5 mars 2012, via www.optimus-education.com

⁴² Se <http://readingagency.org.uk>

Council England och The Reading Agency och är Fiction uncovered. Syftet är att uppmärksamma samtida brittisk skönlitteratur (romaner, noveller, poesi eller grafiska romaner) av hög kvalitet. Ett tiotal böcker väljs ut av en särskild kommitté och tillsammans med bokhandlare, förlag och bibliotek genomförs en omfattande kampanj som bland annat innefattar marknadsföring och olika typer av litterära evenemang i Storbritannien. Det har också skapats en webbplats och särskilda appar för projektet som utgör ett forum för läsare och ger information om böckerna och författarna.⁴³

Ännu en viktig oberoende organisation med statliga bidrag och donationer som arbetar nationellt med läsfrämjande insatser är Booktrust. En del i verksamheten består i att varje år förse miljoner tonåringar och barn med gratis böcker genom programmet Bookstart. Brittiska utbildningsdepartementet är medfinansiär till programmet som syftar till att förskolebarn ska få möjlighet att närma sig litteraturen. Bookstart startade i Storbritannien under 1990-talet och har i olika versioner initierats i ett flertal länder i världen, bl.a. i Danmark, Nederländerna, Italien, Korea, Japan, Taiwan, Australien, Thailand, Irland, USA, Kanada och Belgien. Booktrust genomför även de läsfrämjandekampanjerna Children's Book Week, National Bookstart Week och Get London Reading.⁴⁴

Ytterligare projekt i Storbritannien är Storybook Dads som finansieras av donationer och innebär att pappor som sitter i fängelse spelar in sagor och berättelser på cd för sina barn. Satsningen har numera utökats med Storybook Mums i ett tiotal kvinnofängelser och projekten syftar även till att stärka kontakten mellan barn och förälder.

Från 1999 utnämner Arts Council England, bokförlag och en bokhandelskedja vartannat år en barnboksförfattare eller illustratör till Children's Laureate. Children's Laureate finns även i USA och sedan 2011 även i Sverige genom Läsambassadören. Arts Council Englands arbete är i hög grad strategiskt inriktat och förutom direkt bidragsgivning främjar de konst och kultur på flera andra sätt. Exempelvis har de ett samarbete med BBC som innebär att de kan arbeta tillsammans för att främja ny konst och kultur och utveckla kulturella partnerskap. De stödjer även organisationen Creativity, Culture and Education som arbetar för att främja

---

⁴³ Se www.fictionuncovered.co.uk

⁴⁴ Se www.booktrust.org.uk

kreativa partnerskap för att utveckla det kreativa tänkandet hos unga genom långtidsprojekt mellan skolor och konst- och kulturskapare. Kreativa partnerskap finns nu på över 2 000 skolor i Storbritannien.

Sedan tio år tillbaka stöder Arts Council England även Artsmark, som är ett nationellt program för att utvärdera, stärka och förbättra kvaliteten på konst- och kulturinsatser (bland annat kreativt skrivande) inom hela utbildningsväsendet. Artsmarks övergripande syfte är att se till att alla barn och unga får möjlighet att uppleva konst och kultur och de arbetar för att institutioner inom utbildningsväsendet ger barn och unga tillgång till högkvalitativ konst och kultur. Mer än 10 000 skolor deltar i Artsmark. Andra program är BritLit – using contemporary british fiction in school och WorldWords som är en serie radioprogram producerade av British Council där samtida brittiska författare talar om sitt skrivande. British Council har även producerat material för lärare och studenter att använda i klassrummet.

I Storbritannien är det liksom i många andra engelskspråkiga länder även vanligt förekommande med olika typer av Writers in School-program. Dessa innebär att författare arbetar med olika typer av läs- och skrivprojekt, ofta kreativt skrivande, på skolor. Arts Council England uppskattar att cirka 1 000 författare även arbetar som Writer in School i Storbritannien.⁴⁵ Arts Council England stödjer de nationella organisationerna som organiserar en stor del av de författare som arbetar i skolorna.

USA

I USA prioriteras läsfrämjande insatser inom utbildnings- och kulturpolitiken. Ett antal rapporter, bl.a. *Reading at Risk: A Survey of Literary Reading in America* och *To Read or Not To Read: A Question of National Consequence* som publicerades av den federala myndigheten National Endowment for the Arts (NEA) pekade i början av 2000-talet på ett minskat läsande hos den amerikanska befolkningen och en stor minskning hos de yngre. 2008 publicerade NEA rapporten *Reading on the Rise* som visade att den negativa trenden hade vänt efter två decenniers stadig-

---

⁴⁵ Sue Horner, *Writers in schools – sustaining the momentum* (Arts Council England, 2010), s. 4. Se även National Association of Writers in Education, www.nawe.co.uk

varande fallande kurva och att fler amerikaner nu läste litteratur (+7 procent) samt att den mest signifikanta ökningen gällde åldersgruppen 18–24 (+9 procent).

Flera offentliga, privata och ideella satsningar har genomförts i USA för att öka läsningen. Det mest omfattande initiativet är No Child Left Behind som innefattar en mängd insatser inom skolområdet.⁴⁶ Olika typer av nationella läsfrämjandekampanjer har även genomförts i USA, bl.a. The Big Read som var ett direkt svar på rapporten *Reading at Risk*. Syftet var att göra läsning till en central del av den amerikanska kulturen. Satsningen initierades av NEA 2006 och mer än 1 000 bidrag har beviljats till aktörer över hela landet för deltagande i satsningen. The Big Read handlar om att få närsamhället att kraftsamla kring en specifik bok för att öka intresset för litteratur och läsning. The Big Read bygger på evenemang kring en utvald bok och ger möjlighet att i närsamhället läsa och diskutera denna. I The Big Read ingår numera ett stort antal klassiska titlar av amerikanska och utländska författare och NEA har utarbetat s.k. verktygslådor för seminarier och kringaktiviteter för lokala arrangörer.

Ett privat läsfrämjandeinitiativ från USA är organisationen Valencia 826. Verksamheten grundades av författaren Dave Eggers i San Francisco och har sedan spridit sig till bl.a. Storbritannien och till Sverige genom Berättarministeriet. Verksamhetens upplägg är delvis olika i de skilda länderna. I USA involveras författare i ett nätverk för att motivera barn och ungdomar i åldern 6–18 år att utveckla sitt eget skrivande. Verksamheten inriktar sig även mot att få lärare att inspirera barnen i sitt skrivande. Programverksamheten genomförs i och efter skolan samt under helgen. Workshops och barnens och ungdomarnas texter utgör delar i arbetet. I USA deltar cirka 30 000 barn och unga i Valencia 826 och verksamhet finns i San Francisco-området, New York, Chicago, Ann Arbor, Seattle, Los Angeles, Boston och Washington D.C. Under tio år har 2 400 volontärer arbetat i verksamheten.

I Storbritannien grundades The Ministry of Stories av författaren Nick Hornby tillsammans med Lucy Manab och Ben Payne med inspiration från Valencia 826. The Ministry of Stories i London engagerar mer än 200 författare, konstnärer och lärare, vilka bl.a. ger elever möjlighet till workshops i kreativt skrivande och s.k.

---

⁴⁶ Se den s.k. No Child Left Behind Act of 2001 som den amerikanska kongressen beslutade i januari 2002.

”mentor sessions”. I Storbritannien har de lyckats knyta till sig många betydande författare som Zadie Smith, Michel Morpugo och Roddy Doyle. Den sistnämnde har även startat en liknande verksamhet i Dublin kallad Fighting Words. I Storbritannien planeras en utökning av verksamheten till andra städer i landet.

Studieförbunden

Arbetarnas Bildningsförbund (ABF) bildades 1912. ABF är det största och äldsta av studieförbunden. Det är partipolitiskt obundet, men är sprunget ur arbetarrörelsen. Grundarna är Socialdemokratiska arbetarpartiet, LO och Konsumentkooperationen. ABF har 59 medlemsorganisationer och 54 organisationer med samarbetsavtal.

Studieförbundet Bilda för kyrka och samhälle (Bilda) grundades 1947, och hette fram till april 2003 Frikyrkliga studieförbundet. Studieförbundet Bilda har 49 medlemsorganisationer som är kristna samfund och deras ungdomsorganisationer och närstående organisationer, ortodoxa kyrkor samt ekumeniska organisationer. Bilda arbetar utifrån en kristen värdegrund, där människosynen är en grundsten i verksamheten.

Folkuniversitetet tillkom 1942 på initiativ av forskare, lärare och studenter vid olika universitet. Studieförbundet är bildat av kursverksamheterna vid universiteten i Stockholm, Uppsala, Göteborg, Lund och Umeå, som är egna stiftelser där universitet och studentkårer ingår som huvudmän. En viktig uppgift är att sprida information om forskning och forskningsresultat.

Ibn Rushd blev ett statsbidragsberättigat studieförbund 2008, men redan 2000 påbörjades projektet att starta ett studieförbund. Ibn Rushds vision är att islam ska vara en naturlig del av Sverige. Uppgiften är att stärka muslimer i Sverige och ge ickemuslimer kunskap om islam. Förbundet har nio medlemsorganisationer och den största delen av verksamheten sker inom medlemsorganisationerna.

Medborgarskolan bildades 1940 och vilar på humanistisk grund. Medborgarskolan har ett antal centralt anslutna medlemsorganisationer: Moderata Samlingspartiet, Fria Moderata Studentförbundet, Moderata ungdomsförbundet, Aktiv Ungdom, Förbundet Aktiva Seniorer och Rojalistiska föreningen.

Kulturens bildningsförbund är det senaste studieförbundet som blivit statsbidragsberättigat. Det blev berättigat till statsbidrag 2010 och har som namnet antyder en profil mot kulturområdet. Studieförbundet har sex stiftarorganisationer och 4 medlemsorganisationer.

Nykterhetsrörelsens Bildningsverksamhet (NBV) bildades 1971 genom en sammanslagning av tre studieförbund inom nykterhetsrörelsen och är partipolitiskt obundet och religiöst neutralt. NBV arbetar framför allt för helnykterhet och folkhälsa, mot alkohol och andra droger. NBV har 16 medlemsorganisationer och 35 organisationer med samarbetsavtal.

Sensus Studieförbundet, före detta Sveriges Kyrkliga studieförbund och KFUM/KFUK:s studieförbund. 2004 gick TBV (Tjänstemännens Bildningsverksamhet) samman med Sensus. Sensus har 31 medlemsorganisationer, däribland humanitära organisationer, scouter och Svenska kyrkan och dess närstående organisationer. Ibn Rushd hade ett samarbetsavtal med Sensus innan Ibn Rushd blev godkänt som eget statsbidragsberättigat studieförbund.

Studiefrämjandet bildades 1959 och är politiskt och religiöst obundet. Studiefrämjandets dominerande ämnen är natur, djur, miljö och kultur. Studiefrämjandet har 19 medlemsorganisationer, bl.a. Svenska Turistföreningen, Friluftsförbundet, Sverok (Sveriges rollspels- och konfliktspelsförbund).

Studieförbundet Vuxenskolan (SV) bildades 1967 genom sammanslagning av Svenska Landsbygdens studieförbund och Liberala Studieförbundet. SV:s grundorganisationer är Centerpartiet och Folkpartiet liberalerna samt Lantbrukarnas Riksförbund. Vuxenskolan har ett etablerat samarbete med ett 40-tal riksorganisationer och arbetar främst inom ämnesområdena kultur, folkhälsa, miljö och social ekonomi.

Bokhandeln i Sverige – en analys av strukturella förändringar 2000–2011

Leif Olsson

Den 15 juni 2012

Den sorterade bokhandeln spelar en avgörande roll för spridningen av ett brett litteraturutbud i Sverige. Avsikten med föreliggande analys är främst att studera de strukturella förändringar som har skett under perioden 2000–2011 avseende omsättning, lönsamhet och ägarstruktur.

Då bokhandeln med få undantag vid sidan av böcker även har en inte oväsentlig försäljning av andra varugrupper såsom pappers- och kontorsvaror, presentartiklar, musik etc. har en fördjupad studie gjorts för att få kunskap om bokens andel av försäljningen och hur den har förändrats. Detta har varit möjligt genom att studera bokhandelns momstaxering där böcker och närliggande produkter kan särskiljas genom den sänkta momsen sedan 2002. Denna analys presenteras i en separat studie (se bilaga 6).

Definitioner och avgränsningar

Föreliggande analys syftar främst till att studera bokhandelns försäljning av allmänlitteratur dvs. skön-, fack- och barnlitteratur. Med bokhandel avses återförsäljare som saluför ett brett boksortiment som kan omfatta en bred sortering av allmänlitteratur eller en del av ett sortimentsområde, t.ex. pocketböcker, barnböcker, religion etc. Försäljningen kan ske genom öppen butik eller genom internet. Med allmänbokhandel avses sorterad bokhandel som inte är specialbokhandel (till den senare kategorin räknas här även Pocket Shop). Bokförsäljning genom varuhus och dagligvarubutiker ingår inte i huvuddelen av analysen men kommenteras särskilt i ett avslutande stycke. Bokklubbar och annan direktförsäljning från förlag ingår inte i analysen.

Ett gränsfall som hade kunnat tas med är de få specialister som säljer kurslitteratur. Då dessa företag inte säljer eller har en mycket

begränsad försäljning av allmänlitteratur har dessa dock exkluderats i analysen. Historiskt sett har försäljningen av läromedel – skolböcker, kurslitteratur etc. – varit betydande inom bokhandeln men under de sista decennierna av förra seklet har det skett en genomgripande förändring och den traditionella bokhandeln har nästan helt förlorat denna försäljning. Skolböcker hanteras i dag huvudsakligen av specialföretag. Försäljning av kurslitteratur som tidigare har spelat en stor roll för de stora universitetsbokhandlarna och då främst Akademibokhandeln har successivt genomgått en förändring. I dag handlas en betydande del genom internet. Det sker även en viss utveckling av ”campusbokhandel” knutna till universitet och högskolor där även försäljningen av begagnade böcker ökat i betydelse.

Grupperingar

Bokhandel som ingår i analysen är uppdelad i grupperingar enligt följande:

- Akademibokhandeln

Kedjebokhandel som ägs av KF Media. Juridiskt ingår bokhandelskedjan i Akademibokhandelsgruppen AB som även omfattar nätbokhandeln Bokus. Bokus drivs som ett separat affärsområde.

- Bokia

Bokhandelskedja som fram till 2006 endast bestod av enskilt ägda bokhandlar som drev butiker under namnet Bokia. Sedan 2006 har Bokia startat en centralt ägd kedja genom att köpa upp enskilda Bokia-medlemmar. Detta har finansierats genom ett delägarskap med Natur & Kultur som nu äger 32 procent av Bokia AB. Bokias centralt ägda butiker utgör en tredjedel av kedjans totala omsättning. Bokia AB driver även nätbokhandeln Bokia.se.

- JB-gruppen

En gruppering av enskilt ägd bokhandel med syfte att ingå centrala avtal med leverantörer om inköpsvillkor. Gruppens medlemmar har ingen JB-identifikation utan drivs som enskilda företag i eget namn.

- Ugglan

Bokhandelskedja med enskilt ägda bokhandlare. Ursprungligen var Ugglan en kedja för små boklådor i mindre och medelstora

kommuner men de senaste åren har kedjan etablerat sig i större kommuner genom rekrytering av nya medlemmar som främst har kommit från Bokia och JB-gruppen.

- Obundna

Här ingår bokhandel som inte är kedjeansluten. Här finns flera kända bokhandelsföretag som vill profilera sig under eget namn såsom Hedengrens, NK-Bokhandel, Bok & Bild m.fl.

- Pocket Shop

Bokhandelskedja som driver välsorterad pocketbokhandel i framför allt trafikorienterade butikslägen. Uppköpt av Bonniers i april 2012.

- Nätbokhandel

Nätbokhandeln domineras nästan helt av Adlibris och Bokus som ägs av Bonniers respektive KF Media. Den tredje största aktören, Bokia.se, har en andel av näthandeln som är mindre än 2 procent.

- Specialbokhandel

En heterogen grupp av bokhandlar med varierande sortimentsinriktning och storlek. Här ingår SF-Bokhandeln, Vattumannen, Arken, barnboklådorna Bokspindeln och Bokslukaren m.fl.

Bokhandels storlek och spridning

Vid övergången till fria priser 1970 var antalet fackbokhandlare eller A-bokhandel drygt 300. Samtidigt fanns cirka 150 så kallade B-bokhandlare som hade ett begränsat boksortiment ofta i kombination med någon annan typ av rörelse såsom kiosk eller tobak. B-bokhandeln fanns företrädesvis i mindre kommuner.

För att säkerställa ett brett boksortiment tecknade fackbokhandeln med förlagen det s.k. fackbokhandelsavtalet som föreskrev ett boksortiment på minst 4 000 titlar samt åtagande att ta emot abonnemangsexemplar. Avtalet innehöll även bestämmelser om returer. Som en kompensation för den breda lagerhållningen erhöll fackbokhandeln en årsbonus som uppgick till 4 procent av årsinköpet från medlemmarna i Bokförläggareföreningen.

Fackbokhandelsavtalet sades upp 1992. Sedan dess finns inga regler om sortimentet i bokhandeln. Parallellt utvecklades olika s.k. frivilliga kedjor av bokhandlare i syfte att förhandla sig till bättre

inköpsvillkor. Det är grunden till dagens Bokia, JB-grupp och Ugglan.

Antalet sorterade boklådor har under åren legat runt 300. Tillsammans med den gamla B-bokhandel ligger totalantalet omkring 400. Den stora skillnaden är emellertid att bokhandeln i dag har en helt annan spridning än 1970. Medan de små kommunerna med vikande befolkningsunderlag ofta har tappat sin enda bokhandel ökar antalet i storstäderna.

Tabell Bokhandelns spridning 1970-2012

	1970	1985	2005	2010	2012
Kommuner utan bokhandel	27	57	85	96	101
Andel kommuner utan bokhandel (%)	9	20	30	33	35
Folkmängd Sverige (miljoner)	8,1	8,4	9,0	9,4	9,8
Invånare utan bokhandel (tusental)	325	542	790	920	975
Andel invånare utan bokhandel (%)	4,0	6,5	8,7	9,8	9,9

1970 saknade 27 kommuner eller 9 procent av det dåvarande antalet kommuner en bokhandel. 2012 har denna siffra stigit till 101 kommuner eller 35 procent av det totala antalet. Var tredje kommun är nu utan bokhandel vilket innebär att 10 procent av landets invånare saknar bokhandel på hemortskommunen.

På länsnivå är situationen följande.

Tabell Bokhandelns spridning på länsnivå 1970–2012

Län	Antal kommuner utan bokhandel			Andel kommuner utan bokhandel (%)	
	2012	1970	Skillnad	2012	1970
Stockholm	4	4	0	12	15
Uppsala	4	2	-2	50	25
Södermanland	2	0	-2	22	0
Östergötland	5	0	-5	38	0
Jönköping	5	1	-4	31	8
Kronoberg	4	0	-4	38	0
Kalmar	3	1	-2	17	8
Gotland	0	0	0	0	0
Blekinge	0	0	0	0	0
Skåne	10	3	-7	30	9
Halland	1	0	-1	17	0
Västra Götaland	10	6	-4	20	12
Värmland	10	3	-7	63	19
Örebro	5	0	-5	33	0
Västmanland	5	2	-3	50	20
Dalarna	5	1	-4	33	7
Gävleborg	4	0	-4	40	0
Västernorrland	2	0	-2	29	0
Jämtland	4	3	-1	50	38
Västerbotten	11	0	-11	73	0
Norrbottn	7	1	-6	50	7
Hela riket	101	27	-74	33	9

Tabellen visar mycket tydligt att det framför allt är glesbygdslänen som har förlorat bokhandel.

Situationen är emellertid även mycket skör. Vid en fördelning av bokhandel efter frekvens per kommun framkommer att 134 kommuner endast har en bokhandel vilket i sin tur innebär att antalet kommuner som har två bokhandlare eller fler uppgår till 55.

Tabell Frekvens bokhandel per kommun 2012

Antal bokhandlar per kommun	Antal kommuner	Antal bokhandlar	Andel bokhandlar
> 5	9	158	39
5	1	5	1
4	7	28	7
3	9	27	7
2	29	58	14
1	134	134	33
0	101	0	0
Totalt	290	410	100

Vid en djupare studie som gjordes 2010 baserad på uppskattad bokförsäljning per bokhandel visade det sig att konsumtionen av böcker genom bokhandeln varierar stort.¹ Bokförsäljningen genom bokhandeln per capita är fem gånger så stor i Stockholm som i de kommuner som endast har en bokhandel.

Tabell Konsumtion av böcker genom bokhandeln

	Antal kommuner	Antal bokhandlar	Bokinköp/invånare (kronor)	Andel av bokomsätt. (%)	Andel av folkmängd (%)
Stockholm	1	72	504	22	9
Göteborg	1	29	345	9	5
Malmö	1	15	259	4	3
Övriga kommuner med mer än en bokhandel	52	160	229	42	37
Kommuner med en bokhandel	134	134	119	21	36
Hela riket	-	410	199	100	90

Anm.: Att andel av folkmängden summerar till 90 procent visar att 10 procent bor i en kommun utan bokhandel.

Det skall understrykas att statistiken endast avser bokförsäljning genom bokhandel med fast butik. Försäljningen genom nätbokhandel eller andra återförsäljare ingår inte.

¹ Svensk bokhandel, nr 4 2010.

Man skulle naturligtvis kunna hävda att alla de kommuner som nu saknar bokhandel köper böcker genom nätet. Någon tillförlitlig statistik om näthandelsförsäljning per kommun finns inte men vid tidigare undersökningar om bokklubbarnas försäljning framgick att bokklubbskunderna huvudsakligen fanns i de kommuner som hade det största utbudet av bokhandel, dvs. storstäderna. Sannolikt gäller även detta förhållande för nätbokhandeln.

Utvecklingen 1970–2000 – en kort tillbakablick

1970 avreglerades det gamla kommissionssystemet i samband med att bokhandelns undantag för att tillämpa bruttopriser – fasta priser – avskaffades. Den nya lagstiftningen innebar även att nyetableringskontrollen förbjöds och det blev fritt fram att sälja böcker utan att man som tidigare måste ansöka om tillstånd.

Bokhandelns första prövning blev inte konkurrens från annan detaljhandel utan kom från bokförlagens egna bokklubbar. Bokklubbarna som sålde ett mycket snävt sortiment hade emellertid två goda följdverkningar. Marknaden för böcker växte vilket också gynnade bokhandeln samtidigt som bokhandeln i allt högre grad lärde sig att service och sortimentsbredd var nyckeln till framgång.

Priskonkurrensen på böcker inom bokhandeln började först med Akademibokhandelns etablering av citybutiken i Stockholm 1977 som också hade det goda med sig att bokhandeln i allmänhet fick impulser att förnya sig. Först en bit in på 1980-talet började varuhusen få upp ögonen för böcker. Med impulser från framför allt USA lärde sig Åhléns att sälja bestsellers med genomtänkta exponeringar vilket innebar att bokhandeln över hela landet fick lokal konkurrens.

I takt med att andra varuhus och större dagligvarubutiker följde Åhléns exempel märkte bokhandeln i än högre grad att det breda sortimentet inte bara var en livlina utan också en väg till lönsamhet. Slutet på 1980-talet och hela 1990-talet blev en framgångsperiod för bokhandeln. Nya kedjor som Pocket Shop och Exlibris etablerades. Kulturbokhandel som Hedengrens i Stockholm, Vängåvan i Sundsvall, Hamrelius i Malmö, Dillbergska i Kalmar gjorde alla rekordvinster på omkring 10 procent av omsättningen. Bokia expanderade och närmade sig miljarden i omsättning.

Bokhandeln 2000–2011

Räkenskapsåret 1999 omsatte Adlibris 11,2 miljoner och stod för 0,3 procent av bokhandelsbranschens totala omsättning. Den andra nätbokhandeln Bol.com som senare blev Bokus brottades med spektakulära förluster. Bokhandeln kände fortfarande tillförsikt inför framtiden. Den oväntade sänkningen av bokmomsen blev också en kraftig vitamininjektion. En lovande start på det nya seklet. Det som började bra vändes efter hand till en mardröm för framför allt den traditionella bokhandeln som aldrig tidigare råkat ut för så stora omsättningsförluster.

Följande analys av bokhandels omsättning och lönsamhet 2000–2011 bygger på officiella årsredovisningar som finns inlämnade på Bolagsverket. De flesta bokhandlar har brutna räkenskapsår som avslutas i april, juni eller augusti. I analysen har det år då bokslutet är avslutat av praktiska skäl valts som årtal. Det innebär att de omsättningstal och resultat som redovisas inte överensstämmer med kalenderåret. Endast aktiebolag är undersökta; årsredovisningar för enskilda firmor, handelsbolag eller ekonomiska föreningar finns inte tillgängliga. Det finns uppskattningsvis ett 30-tal företag som driver bokhandel som inte är aktiebolag. Dessa företag är i de flesta fall obetydliga sett till omsättningen. Omsättningen torde uppgå till cirka 30 miljoner kronor, dvs. mindre än en procent av den totala volymen. Bokhandelskedjan Ugglan har några medlemmar som inte drivs som aktiebolag vilket innebär att kedjans årsomsättning blir något underskattad. Det rör sig uppskattningsvis om 5–6 miljoner kronor.

I ett separat appendix med tabeller finns en utförlig statistik som beskriver utvecklingen per år för respektive gruppering i bokhandeln (se nedan).² Vad som inträffat under perioden 2000–2011 kan dock sammanfattas med nedanstående sammanställning som visar bokhandelns utveckling om man exkluderar nätbokhandeln.

---

² Det bör dock noteras att för samtliga grupperingar inom allmänbokhandeln har det under åren skett stora inbördes förskjutningar. Ett exempel är Bokias förvärv av Wettergrens bokhandelskedja i Göteborg 2005 som tidigare var medlem i JB-gruppen. Akademi-bokhandelns expansion under 2003–2008 kan delvis förklaras med förvärv av privat bokhandeln från framför allt Bokia. Ugglands goda tillväxt har en förklaring i att många medlemmar från såväl Bokia som JB-gruppen har valt Ugglan som kedjepartner.

Tabell Den fysiska bokhandelns omsättning, 2000–2011

	Omsättning (miljoner kronor)	Omsättningsindex (år 2000=100)	Marknadsandel fysisk bokh. (%)	Marknadsandel allmänbokh. (%)
2000	2 953	100	97	90
2001	3 078	104	97	90
2002	3 127	106	96	88
2003	3 357	114	94	87
2004	3 350	113	90	81
2005	3 327	113	87	77
2006	3 154	107	79	70
2007	3 148	107	75	66
2008	3 109	105	71	63
2009	2 865	97	67	57
2010	2 804	95	65	56
2011	2 746	93	63	54

Anm.: Med total omsättning avses företagens redovisade försäljning av alla varor enligt officiella årsredovisningar. Med marknadsandel avses andel av bokhandelns totala omsättning inklusive nätbokhandel. Med allmänbokhandel avses all fysisk bokhandel utom specialbokhandel och Pocket Shop.

I löpande priser faller bokhandelns försäljning med 7 procent under perioden efter en mycket gynnsam utveckling fram till 2005 då index nådde en topp på 113. Sedan faller omsättningen med 20 procent fram till 2011. Än mer drastisk blir utvecklingen om man analyserar den fysiska bokhandelns marknadsandel av den totala bokhandelsmarknaden. År 2000 hade den traditionella bokhandeln en marknadsandel på 97 procent. 2011 har denna marknadsandel fallit till 63 procent. Om specialbokhandeln och Pocket Shop exkluderas och man bara ser till allmänbokhandeln, sjunker andelen från 90 procent till 54 procent.

Med stöd av den separata analysen av bokmomsen (se bilaga 6) har en uppskattning gjorts avseende bokhandelns totala försäljning av allmänlitteratur. Den visar att den traditionella allmänbokhandeln ökar sin bokförsäljning i löpande priser fram till 2003 då försäljningen stagnerar. Efter 2005 sker ett fall som successivt accelererar och det kan uppskattas att allmänbokhandel på fem år tappar drygt en halv miljard av sin bokförsäljning.

Mätt i marknadsandelar kan utvecklingen sammanfattas i följande tabell. En utförligare redovisning står också att läsa i tabellerna 7,8 och 9 i appendix. Det ska understrykas att bok-

försäljningen är uppskattad och bygger på antagandet att den utveckling som framkommer i momsanalysen gäller generellt för allmänbokhandeln.

Tabell Uppskattad andel av bokförsäljningen i bokhandeln, 2000 och 2011 (procent)

	2000	2011	Förändring
Allmänbokhandel	93	59	-34
Specialbokhandel inkl. Pocket Shop	5	8	3
Nätbokhandel	2	33	31

Tabellen omfattar endast den bokförsäljning som sker genom bokhandeln. Om även försäljningen av allmänlitteratur genom varuhus och dagligvaruhandel inkluderas kan allmänbokhandelns marknadsandel år 2011 uppskattas till 44 procent mot 78 procent år 2000 (se vidare nedan).

Den beskrivna utvecklingen av omsättning sätter även sina spår i lönsamheten. I följande tabell är bokhandeln fördelad på allmänbokhandel, nätbokhandel samt all bokhandel. En detaljerad redovisning finns i tabell 4 i appendix.

Tabell Bokhandelns lönsamhet: resultat i procent av omsättningen, 2000–2011

	Allmänbokhandel, medelvärde	Nätbokhandel, medelvärde	Alla bokhandlar, medelvärde
2000	2,1	-41,1	0,8
2001	2,7	-62,2	0,5
2002	3,3	-49,8	1,0
2003	3,1	1,1	2,9
2004	3,3	3,0	3,4
2005	2,0	2,3	2,1
2006	1,8	-1,3	1,4
2007	1,6	0,1	1,4
2008	1,0	1,6	1,3
2009	-3,4	3,3	-0,5
2010	-5,6	7,8	0,0
2011	-4,4	4,4	-0,2

Allmänbokhandeln hade en god lönsamhet fram till 2004. Genomsnittet år 2002–2004 på över 3 procent var extremt god. Sannolikt det högsta som allmänbokhandeln någonsin har redovisat. Sedan faller lönsamheten drastiskt till stor del beroende på Akademibokhandelns skarpa ekonomiska nedgång. Nätbokhandeln har däremot haft den motsatta utvecklingen (se tabell 6 i appendix). Bokus stora förluster fram till 2002 och fortsatta lönsamhetsproblem har under många år dolt Adlibris goda resultat som på senare år slår igenom i tabellen.

Ägarstruktur i bokhandeln

När föreliggande analys av bokhandeln är i sitt slutskede inträffar två stora affärer inom bokhandeln. Bonniers köper Pocket Shop och Akademibokhandeln och Bokia planerar ett samgående. Det senare under förutsättning att Konkurrensverket ger sitt godkännande. Så här kan ägarstrukturen se ut hösten 2012. Det bygger då på att de enskilt ägda butikerna inom Bokia accepterar att ansluta sig till den nya administrationen. Dessa butiker står i dag för en omsättning på drygt 400 miljoner kronor.

Tabell Föväntad ägarstruktur i svensk bokhandel, hösten 2012

	Omsättning (miljoner kr)	Marknadsandel (%)
Akademibokhandeln	999	22,9
Bokia	660	15,1
Bokia.se	27	0,6
Bokus ¹	434	9,9
Summa KF/Bokia	2 120	48,5
Adlibris	1 162	26,6
Pocket Shop	122	2,8
Summa Bonniers	1 284	29,4
Fristående bokhandel	965	22,1
All bokhandel	4 369	100,0

1. Bokus ingår inte i den planerade affären med Bokia men ägs av KF Media.

Som framgår av tabellen har den helt fristående bokhandelns andel av bokhandelsmarknaden reducerats till endast 22 procent.

Försäljning av böcker genom annan detaljhandel

Vid sidan av bokhandeln finns en omfattande försäljning av böcker genom annan detaljhandel. Det började med Åhléns men andra varuhus inom framför allt KF-sektorn följde snart efter. Pressbyrån och annan servicehandel började successivt utöka sitt sortiment av kvalitetspocket. Vid sekelskiftet uppgick den sammanlagda försäljningen till cirka 400 miljoner kronor. Efter sänkningen av momsens ökade omsättningen markant främst genom en ökad försäljning i allt fler dagligvarubutiker.

I dag sker distribution genom såväl ICA som Coop samt fristående grossister som Pocketgrossisten och Pocketstället m.fl. som på olika sätt aktivt medverkar till att utveckla bokavdelningar i stormarknader och större dagligvarubutiker. Pocketböcker finns numera i nästan alla livsmedelbutiker, likaså bokrean. Försäljningen är framför allt fokuserad på volymtitlar.

2008 beräknades den totala försäljningen uppgå till 900 miljoner kronor enligt en beräkning gjord av Svensk Bokhandel.³ En starkt bidragande orsak till den ökade försäljningen kan tillskrivas den exempellösa framgången av Stieg Larssons trilogi som blev en dörröppnare för bokförsäljning utanför bokhandeln. De senaste åren har försäljningen sannolikt haft en viss avmattning varför volymen 2011 kan uppskattas till drygt 800 miljoner kronor.

Den totala försäljningen av allmänlitteratur genom detaljhandeln åren 2000 och 2011 framgår av nedanstående sammanställning. Den visar att allmänbokhandeln som år 2000 hade en andel på närmare 80 procent tappar nästan hälften av sin andel. Den stora vinnaren är nätbokhandeln som ökar från 2 till 26 procent men även specialbokhandeln och försäljningen genom annan detaljhandel har stärkt sina positioner.

---

³ Svensk Bokhandel, 2009/10.

Tabell Försäljning av allmänlitteratur genom detaljhandel, 2000–2011

	2000	2011	2000	2011
	Miljoner kr	Miljoner kr	Andel (%)	Andel (%)
Allmänbokhandel	1 827	1 469	78	44
Specialbokhandel ¹	85	205	4	6
Nätbokhandel ²	45	850	2	26
Annan detaljhandel	400	800	17	24
Samtliga	2 357	3 324	100	100

1. Inklusive Pocket Shop.

2. Beräknad omsättning inklusive CDON m.fl. försäljningskanaler.

Appendix: Tabeller

Tabell 1 Omsättningsutveckling i bokhandeln exkl. kursbokhandel, miljoner kronor i löpande priser

	Akademi- bokhandeln	Bokia	JB-gruppen	Uggjan	Obunden bokhandel	Pocket Shop	Special- bokhandel	Nätbok- handel	All bok- handel
2000	888	851	522	116	364	36	176	87	3 040
2001	940	875	576	120	346	43	179	106	3 183
2002	885	888	649	130	329	56	190	132	3 259
2003	1 065	910	711	124	292	65	190	202	3 559
2004	1 133	795	627	161	302	73	259	370	3 720
2005	1 118	774	622	156	301	83	273	513	3 840
2006	1 086	913	347	154	305	97	252	829	3 983
2007	1 119	904	301	156	304	110	253	1 066	4 214
2008	1 120	876	243	184	310	122	253	1 246	4 355
2009	987	723	279	213	251	121	292	1 404	4 270
2010	964	723	271	206	243	120	277	1 521	4 325
2011	999	660	258	209	218	122	279	1 623	4 369

Tabell 2 Omsättningsindex: Omsättningsutveckling i bokhandeln exkl. kursbokhandel, index med 2000 som basår

	Akademi- bokhandeln	Bokia	JB-gruppen	Uggjan	Obunden bokhandel	Pocket Shop	Special- bokhandel	Nätbok- handel	All bok- handel
2000	100	100	100	100	100	100	100	100	100
2001	106	103	110	104	95	119	102	122	105
2002	100	104	124	112	90	157	108	152	107
2003	120	107	136	107	80	182	108	233	117
2004	128	93	120	139	83	204	147	426	122
2005	126	91	119	135	83	232	155	590	126
2006	122	107	67	133	84	268	143	955	131
2007	126	106	58	135	84	305	144	1 227	139
2008	126	103	47	159	85	338	144	1 435	143
2009	111	85	53	184	69	335	166	1 617	140
2010	109	85	52	178	67	333	157	1 751	142
2011	113	78	49	180	60	340	159	1 868	144

Tabell 3 Marknadsandelar: Omsättningsutveckling i bokhandeln exkl. kursbokhandel, procentuell andel av omsättningen

	Akademi- bokhandeln	Bokia	JB-gruppen	Uggjan	Obunden bokhandel	Pocket Shop	Special- bokhandel	Nätbok- handel	All bok- handel
2000	29	28	17	4	12	1	6	3	100
2001	30	27	18	4	11	1	6	3	100
2002	27	27	20	4	10	2	6	4	100
2003	30	26	20	3	8	2	5	6	100
2004	30	21	17	4	8	2	7	10	100
2005	29	20	16	4	8	2	7	13	100
2006	27	23	9	4	8	2	6	21	100
2007	27	21	7	4	7	3	6	25	100
2008	26	20	6	4	7	3	6	29	100
2009	23	17	7	5	6	3	7	33	100
2010	22	17	6	5	6	3	6	35	100
2011	23	15	6	5	5	3	6	37	100

Tabell 4 Lönsamhet: lönsamhetsutveckling i bokhandeln, exkl. kursbokhandel, resultat i procent av omsättningen

	Akademi- bokhandeln	Bokia	JB-gruppen	Uggjan	Obunden bokhandel	Pocket Shop	Special- bokhandel	Nätbok- handel	All bok- handel
2000	1,5	1,9	3,7	1,1	1,9	15,2	-0,9	-41,1	0,8
2001	3,2	2,3	1,8	3,0	3,7	10,9	-0,3	-62,2	0,5
2002	3,4	3,2	3,4	2,0	4,0	10,9	-1,7	-49,8	1,0
2003	3,8	3,5	2,4	3,2	1,6	8,6	-0,8	1,1	2,9
2004	5,9	1,5	1,7	1,7	2,3	11,4	3,0	3,0	3,4
2005	4,5	0,5	0,2	1,9	0,7	13,4	-0,4	2,3	2,1
2006	1,8	2,1	0,9	1,9	1,9	14,2	0,2	-1,3	1,4
2007	1,1	1,7	1,6	1,1	2,9	13,0	0,2	0,1	1,4
2008	0,2	1,8	0,2	2,2	1,7	8,2	-0,3	1,6	1,3
2009	-7,6	-1,4	-1,4	0,9	1,4	7,0	2,5	3,3	-0,5
2010	-14,3	-0,3	1,2	0,8	-0,1	7,5	2,6	7,8	0,0
2011	-10,3	0,3	-2,2	1,7	0,3	12,8	2,7	4,4	-0,2

Anm.: I tabellen anges resultat efter finansnetto i procent av omsättningen.

Tabell 5 En jämförelse av allmänbokhandeln och all bokhandel

	Omsättning (mkr)		Omsättningsindex		Marknadsandel (%)		Lönsamhet (%)	
	Allmän	Alla	Allmän	Alla	Allmän	Alla	Allmän	Alla
2000	2 741	3 040	100	100	90	100	2,1	0,8
2001	2 856	3 183	104	105	90	100	2,7	0,5
2002	2 881	3 259	105	107	88	100	3,3	1,0
2003	3 101	3 559	113	117	87	100	3,1	2,9
2004	3 018	3 720	110	122	81	100	3,3	3,4
2005	2 970	3 840	108	126	77	100	2,0	2,1
2006	2 805	3 983	102	131	70	100	1,8	1,4
2007	2 785	4 214	102	139	66	100	1,6	1,4
2008	2 734	4 355	100	143	63	100	1,0	1,3
2009	2 453	4 270	89	140	57	100	-3,4	-0,5
2010	2 407	4 325	88	142	56	100	-5,6	0,0
2011	2 344	4 369	86	144	54	100	-4,4	-0,2

Anm.: I allmänbokhandeln ingår Akademibokhandeln, Bokia, JB-gruppen, Ugglan och Obundna.

Tabell 6 Nätbokhandelns utveckling 1997–2011, Adlibris och Bokus

	Omsättning (miljoner kr)		Resultat (% av oms.)		Andel av näthandeln (%)	
	Adlibris	Bokus	Adlibris	Bokus	Adlibris	Bokus
1997	1	40	4,2	-52,3	2	98
1998	5	90	1,3	-47,4	5	95
1999	11	116	-2,2	-50,0	9	91
2000	22	125	-15,9	-75,0	15	85
2001	36	137	1,4	-46,9	21	79
2002	79	123	6,3	-18,1	39	61
2003	129	118	6,7	1,4	52	48
2004	191	161	6,3	-0,5	54	46
2005	302	178	5,3	-6,2	63	37
2006	477	330	4,2	-8,8	59	41
2007	652	393	4,7	-6,7	62	38
2008	836	393	6,0	-13,2	68	32
2009	972	432	6,3	-3,5	69	31
2010	1 096	425	10,8	0,3	72	28
2011	1 162	434	6,6	0,1	73	27

Tabell 7 Uppskattad försäljning av allmänlitteratur genom bokhandeln, miljoner kronor

	Akademi- bokhandeln	Bokia	JB-gruppen	Ugglan	Obunden bokhandel	Pocket Shop	Special- bokhandel	Nätbok- handel	All bok- handel
2000	622	553	329	58	266	36	49	43	1 956
2001	658	569	363	61	252	43	50	53	2 048
2002	628	586	415	68	243	56	55	66	2 118
2003	756	582	448	64	216	65	61	101	2 293
2004	816	509	408	84	229	73	85	185	2 389
2005	816	495	398	83	232	83	87	256	2 450
2006	793	612	222	83	232	96	78	415	2 530
2007	806	579	193	80	231	109	76	533	2 606
2008	795	552	149	92	233	120	76	623	2 640
2009	691	455	165	102	183	119	87	702	2 506
2010	656	441	152	99	177	119	83	761	2 487
2011	669	403	140	100	157	121	84	811	2 485

Anm.: För allmänbokhandel baseras uppskattningen på utfallet av momsanalysen. För nätbokhandeln uppskattas 50 procent av omsättningen utgöras av allmänlitteratur.

Tabell 8 Marknadsandelar: andel av den uppskattade försäljningen av allmänlitteratur genom bokhandeln, procent

	Akademi- bokhandeln	Bokia	JB-gruppen	Ugglan	Obunden bokhandel	Pocket Shop	Special- bokhandel	Nätbok- handel	All bok- handel
2000	32	28	17	3	14	2	3	2	100
2001	32	28	18	3	12	2	2	3	100
2002	30	28	20	3	11	3	3	3	100
2003	33	25	20	3	9	3	3	4	100
2004	34	21	17	4	10	3	4	8	100
2005	33	20	16	3	9	3	4	10	100
2006	31	24	9	3	9	4	3	16	100
2007	31	22	7	3	9	4	3	20	100
2008	30	21	6	3	9	5	3	24	100
2009	28	18	7	4	7	5	3	28	100
2010	26	18	6	4	7	5	3	31	100
2011	27	16	6	4	6	5	3	33	100

Anm.: För allmänbokhandel baseras uppskattningen på utfallet av momsanalysen. För nätbokhandeln uppskattas 50 procent av omsättningen utgöras av allmänlitteratur.

Tabell 9 Uppskattad försäljning av allmänlitteratur: en jämförelse mellan Akademibokhandeln och övrig allmänbokhandel

	Omsättning (miljoner kr)			Marknadsandelar av allmänlitt. (%)		
	Akademi- bokhandeln	Övrig allmänbok- handel	Allmänbok- handel totalt	Akademi- bokhandeln	Övrig allmänbok- handel	Allmänbok- handel totalt
2000	622	1 206	1 827	32	62	93
2001	658	1 245	1 903	32	61	93
2002	628	1 312	1 941	30	62	92
2003	756	1 310	2 066	33	57	90
2004	816	1 230	2 046	34	51	86
2005	816	1 208	2 024	33	49	83
2006	793	1 149	1 942	31	45	77
2007	806	1 083	1 888	31	42	72
2008	795	1 025	1 820	30	39	69
2009	691	906	1 597	28	36	64
2010	656	869	1 525	26	35	61
2011	669	799	1 469	27	32	59

Anm.: För allmänbokhandeln baseras uppskattningen på utfallet av momsanalysen.

Bokförsäljningen i allmänbokhandeln

Leif Olsson

Den 15 juni 2012

Ett återkommande problem vid undersökningar av bokhandeln har varit att få klarhet om bokförsäljningen i bokhandeln. Då den svenska bokhandeln i allmänhet även säljer andra varugrupper är det av intresse att kunna studera böckernas andel av försäljningen och se hur den utvecklats över tid.

I den offentliga redovisningen från företagen finns ingen uppdelning på varugrupper varför de siffror som publiceras i t.ex. branschpress bygger på uppskattningar som inte möjliggör en mer detaljerad analys. Den allmänna uppfattningen är att böckerna i den sorterade bokhandeln står för två tredjedelar av den totala omsättningen medan bokhandel på mindre orter torde ha en andel på cirka 50 procent.

Tidigare fanns möjlighet att komma nära sanningen genom den statistik som dåvarande Bokförläggareföreningen tog fram årligen, den s.k. Seelig-statistiken. I den fanns utförlig information om bokhandelns inköp, retur, abonnemang etc. fördelad per bokhandel men i samband med att fackbokhandelsavtalet sades upp lades Seelig-statistiken ned och sedan dess har uppgifterna om bokförsäljningen blivit bristfälliga och osäkra.

Momstaxeringen som grund för att beräkna bokomsättningen

Mot denna bakgrund föddes tanken att använda bokhandelns momstaxering för att därigenom kunna särskilja bokmomsen på 6 procent och göra en mer exakt beräkning av bokförsäljningen per företag.

SCB har tillgång till momsstatistik för varje momssats – 6, 12 respektive 25 procent – redovisat individuellt per organisationsnummer i det s.k. momsregistret. Till skillnad mot annan taxering är dock inte momstaxeringen offentlig och SCB kan inte annat än i

undantagsfall lämna ut uppgifter för enskilda företag. Däremot är det möjligt att lämna statistik för grupperingar av företag under förutsättning att inte individuella företag kan identifieras.

Med denna utgångspunkt har Litteraturutredningen gett SCB i uppdrag att ta fram statistik för ett urval bokhandelsföretag per kalenderår från 2002 med uppgift om total omsättning respektive omsättning för varor med 6 procent moms. Även om det helst hade varit önskvärt att få statistik per företag för att kunna samköra materialet med annan ekonomisk information gjordes bedömningen att information om momsutfallet redovisat i aggregerad form också kunde ge en god belysning av bokförsäljningen i bokhandeln.

Den 6-procentiga s.k. bokmomsen gäller böcker, tidningar och tidskrifter, noter och kartor. I föreliggande analys av bokmomsen ingår således även några andra varugrupper än böcker. Framför allt ligger en viss försäljning av tidningar i den redovisade försäljningen. Då tidningar utgör en mycket ringa del av den sorterade bokhandelns försäljning – sannolikt mindre än 1 procent – kan denna försäljning dock negligeras. Bland de små boklådorna i mindre kommuner finns bokhandel som även säljer dagstidningar. För dessa skulle andelen böcker kunna vara några procentenheter lägre än vad som redovisas i det följande. Då denna grupp är obetydlig till volym får förhållandet dock praktiskt taget inget genomslag i analysen.

Urvalet för bokmomsanalysen

För analysen har ett urval konstruerats av bokhandelsföretag där samma organisationsnummer har varit giltigt sedan 2002. På detta sätt är det möjligt att följa omsättningsutvecklingen under perioden 2002–2011 avseende såväl total försäljning som bokförsäljning samt förändringar av böckernas andel av totalförsäljningen.

Av bokhandelsbranschens cirka 250 aktiebolag uppfyllde närmare 150 kriteriet med oförändrat organisationsnummer sedan 2002. Efter genomgång av urvalet beslöts att begränsa undersökningen till allmänbokhandel, dvs. fysisk bokhandel med en bred sortering av allmänlitteratur. Urvalet har sedan rensats från bokhandel som öppnat eller stängt filialer under undersökningsperioden för att säkerställa jämförbarheten. Däremot har ägarbyten accepterats under förutsättning att bokhandeln har drivits med oförändrat organisationsnummer.

Efter dessa justeringar kom urvalet att omfatta 114 företag med följande fördelning.

Tabell Urvalets fördelning per kommunstorlek, omsättningsklass och grupptillhörighet

Kommunstorlek (tusen invånare)	Antal företag	Omsättningsklass (miljoner kr)	Antal företag	Grupper/kedjor	Antal företag
< 10	10	< 3	37	Bokia	26
10-15	19	3-5	36	JB-gruppen	25
15-20	14	5-10	21	Ugglan	29
20-30	19	> 10	20	Obundna	34
30-50	19	Samtliga	114	Samtliga	114
50-100	16				
> 100	17				
Samtliga	114				

Anm.: Omsättningsklass baseras på senaste årsredovisning. Grupp/kedja avser bokhandelns grupptillhörighet 2011. Under perioden 2002–2011 har det skett många övergångar mellan grupper. Det gäller fr.a. Bokia, JB och Ugglan.

Tabell Urvalets omsättningsandel av total omsättning i grupp/kedja

Grupper/kedjor	Urvalets omsättning 2011 (mkr)	Gruppens totalomsättning 2011 (mkr)	Urvalets andel av totalomsättning (%)
Bokia ¹	235	419	56
JB-gruppen	160	258	62
Ugglan	110	209	53
Obundna	155	218	71
Samtliga	660	1 104	60

1. Avser medlemmar i Bokia som drivs i privat regi.

Urvalets andel av totalpopulationen uppgår till 60 procent vilket torde ge ett tillfredsställande resultat. Man ska dock vara medveten om att Akademibokhandeln inte tagits med i urvalet.¹ Bortsett från Akademibokhandeln innehåller urvalet en bred representation av kända bokhandelsföretag (se appendix med en lista på företagen). Det gäller framför allt gruppen obundna där samtliga av de stora

¹ Under perioden 2000–2011 har Akademibokhandeln haft en ryckig omsättningsutveckling p.g.a. förvärv av enskilda boklädor, nyetableringar och nedläggningar av kursbokhandel vilket gör en momsanalys svår att genomföra. Det är emellertid sannolikt att enskilda butiker i Akademibokhandeln uppvisar en utveckling snarlik den som framkommer för övrig bokhandel.

sorterade boklådorna ingår. Den geografiska spridningen är god, dock med en viss överrepresentation för mindre kommuner. Detta innebär att regioner i landet där bokhandelnätet är som skörast får en bättre belysning än bokhandeln i storstadskommunerna.

Resultat av momsanalysen

En sammanfattning av momsanalysen framgår av nedanstående tabell. Under perioden 2002–2011 har bokhandeln tappat 21 procent av sin totalomsättning. Merparten av denna omsättningsförlust ligger på böcker som minskar med drygt 28 procent.

Effekten av momssänkningen 2002 går tyvärr inte att mäta då separata omsättningsuppgifter av bokförsäljningen för 2001 saknas. Det är emellertid helt klart att 2002 innebar en kraftigt ökad bokförsäljning och ett oslagbart försäljningsrekord i den fysiska allmänbokhandeln. Momsanalysen visar dock att bokförsäljningen avtar något redan 2003 för att hålla sig på en hög nivå fram till 2006 då index ligger på höga 96 mot rekordnoteringen 2002 (2002=index 100).

Andelen böcker av totalförsäljningen visar också en positiv trend fram till 2006 då en topp nås på 67 procent vilket är den högsta noteringen under perioden.

Tabell Omsättning totalt jämfört med bokomsättning, 2002–2011

Omsättningsutveckling totalt												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Diff. mkr	Diff. (%)
Omsätt.	833	813	806	780	784	778	743	724	688	658	-175	-21
Index	100	98	97	94	94	93	89	87	83	79	-	-
Omsättningsutveckling böcker												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Diff. mkr	Diff. (%)
Omsätt.	545	526	527	511	521	503	470	450	415	391	-155	-28
Index	100	96	97	94	96	92	86	82	76	72	-	-
Andel böcker av totalomsättningen												
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Differens	
Procent	65	65	65	66	67	65	63	62	60	59	-6	

Anm.: Med bokomsättning avses i tabellen den omsättning som kan beräknas utifrån inbetald 6-procentig moms.

I den generella analysen av bokhandelns omsättningsutveckling och ekonomi under perioden 2000–2011, som redovisas i en separat undersökning (se bilaga 5), framgår det att de goda åren för allmänbokhandeln i slutet av 1990-talet fortsatte även under de inledande åren efter sekelskiftet. Men efter 2006 blir det allt mer uppenbart att denna positiva trend bryts för allmänbokhandeln.

Momsanalysen visar tydligt vad som hänt. Efter 2006 sker ett brant fall och detta fall beror på minskad bokförsäljning. Den första fråga man ställer sig är om denna utveckling är generell eller om den kan härledas till någon speciell grupp.

Tabell Bokförsäljningsindex, 2002–2011

Bokförsäljning per grupp/kedja											
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Diff. (%)
Bokia	100	93	92	89	93	87	81	79	74	71	-28,9
JB	100	98	98	94	95	97	90	84	75	68	-32,1
Ugglan	100	100	101	102	108	99	95	91	85	81	-18,8
Obund.	100	98	100	96	94	92	87	82	76	72	-28,5
Bokförsäljning per omsättningsklass											
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Diff. (%)
< 3	100	99	95	93	95	91	81	76	68	62	-38,0
3-5	100	98	102	96	99	93	86	82	76	72	-27,5
5-10	100	100	101	97	101	95	90	87	83	79	-20,8
> 10	100	94	93	92	93	91	86	82	75	70	-29,9
Bokförsäljning per kommunstorlek											
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Diff. (%)
< 10	100	96	103	101	101	93	87	81	73	72	-28,5
10-15	100	103	99	95	101	99	90	84	78	76	-24,5
15-20	100	95	97	95	100	94	87	84	79	78	-22,5
20-30	100	96	103	95	98	94	85	83	78	73	-27,4
30-50	100	101	99	96	93	90	85	80	73	68	-32,0
50-100	100	98	97	98	104	99	93	88	82	79	-20,6
> 100	100	93	93	90	90	88	83	80	73	67	-32,5

Anm.: Indexet är konstruerat med 2002 som basår (2002=100). Omsättningsklass anges i miljoner kronor. Kommunstorlek anges i tusental invånare. Till grund för beräkningen av bokförsäljning ligger inbetald 6-procentig moms.

Ovanstående tabell visar bokförsäljningsindex för samtliga grupperingar i analysen. Där framkommer att tendensen är den samma över hela linjen. Bäst har det gått för Ugglan som ”endast” minskar med 18,8 procent vilket främst beror på en god tillväxt fram till 2006. Allra sämst går det för de små boklådorna med en omsättning understigande 3 miljoner som förlorar nästan 40 procent av bokförsäljningen.

Minskningen i bokomsättning blir än tydligare om man jämför 2011 med 2006. I genomsnitt tappar bokhandeln under dessa fem år 25,1 procent av sin bokförsäljning. Följande tabell visar att denna utveckling är likartad vid uppdelning av bokhandeln i såväl grupper som omsättningsklasser och kommunstorlekar.

Tabell Minskad bokförsäljning mellan 2006 och 2011 (procent)

Kommunstorlek		Omsättningsklass		Grupp/kedja	
< 10	-29,3	< 3	-34,7	Bokia	-28,8
10-15	-25,3	3-5	-26,9	JB-gruppen	-28,4
15-20	-22,8	5-10	-21,4	Ugglan	-24,8
20-30	-25,7	> 10	-24,3	Obundna	-24,2
30-50	-27,1				
50-100	-23,3				
> 100	-25,2				

Bokomsättningens andel av bokhandelns totala omsättning är ett intressant mått som ger en viss uppfattning om sortering och ambitionsgrad. Även här är utvecklingen entydig. Böckernas andel av omsättningen minskar efter en positiv trend fram till 2006. Nedanstående tabell ger också en god bild av bokhandelns struktur. Bokhandel med låg omsättning i små kommuner har en mycket liten andel böcker vilket innebär risker för ytterligare utslagning då de kan komma att prioritera andra varugrupper eller lägga ner verksamheten.

De obundna är den gruppering som har den högsta andelen bokomsättning. Här finns de stora tongivande boklådorna med en stark bokprofil. 2006 låg andelen bokomsättning på 76 procent men faller sedan ned till 72 procent. JB-gruppen redovisar den största minskningen. Andelen av omsättningen som härrör från bokförsäljning sjunker med nästan 10 procent till en nivå på 54 procent. Ugglan är den kedja som har den lägsta andelen bok-

omsättning. Från en topp 2006 med 54 procent faller andelen till 45 procent. Ugglans låga andel beror främst på att kedjans boklådor i huvudsak ligger i mindre kommuner som har ett mer begränsat marknadsunderlag för böcker.

Det finns också ett tydligt samband mellan bokhandelns storlek och andel bokomsättning. De små boklådorna minskar sin andel från 49 procent till 41 procent. I den högsta omsättningsklassen minskar andelen böcker från 76 procent till 68 procent.

Uppdelningen i kommuntyper visar också ett klart samband. Ju större kommuner desto högre andel böcker i bokhandeln. Men samtliga tappar andel mot 2002. Bokandelen i de allra minsta kommunerna är så låg som 28 procent. Här är naturligtvis risken för utslagning störst eller att "bokhandeln" lägger ned bokavdelningen och satsar på andra varugrupper.

Tabell Andel bokomsättning av bokhandelns totala omsättning, 2002–2011 (procent)

Andel bokomsättning per grupp/kedja											
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Diff. (%)
Bokia	66	64	64	64	67	64	63	63	61	61	-4,3
JB	64	63	65	64	64	64	61	59	56	54	-9,7
Ugglan	52	52	52	53	54	51	50	48	46	45	-7,2
Obund.	74	74	76	77	76	76	75	73	73	72	-2,4
Andel bokomsättning per omsättningsklass											
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Diff. (%)
< 3	49	50	49	49	50	49	47	46	43	41	-8,2
3–5	58	58	59	59	60	58	56	54	53	52	-6,1
5–10	59	59	60	61	62	60	59	58	58	57	-2,3
> 10	76	75	75	75	76	73	72	71	69	68	-7,4
Andel bokomsättning per kommunstorlek											
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	Diff. (%)
< 10	34	34	36	36	35	32	31	29	28	28	-6,6
10–15	44	45	44	44	47	47	45	44	43	41	-3,4
15–20	53	51	52	53	53	52	49	48	46	47	-6,3
20–30	58	57	59	59	61	59	56	56	55	55	-3,0
30–50	60	60	60	61	60	59	59	57	56	54	-5,1
50–100	66	65	65	65	67	64	63	63	60	59	-6,5
> 100	82	82	83	82	83	81	80	78	77	76	-6,8

Anm.: Omsättningsklass anges i miljoner kronor. Kommunstorlek anges i tusental invånare. Differensen är skillnaden mellan 2002 och 2011 uttryckt i procent.

Bokmomsanalysen visar med stor tydlighet att den sorterade allmänbokhandeln befinner sig i en besvärlig situation. Moms-sänkningen 2002 blev en kraftig vitamininjektion för hela bokbranschen. På kort sikt fick den traditionella bokhandeln en del av denna tillväxt men sannolikt har momssänkningen haft desto större effekt för bokförsäljningen genom andra kanaler. Tillgängligheten av böcker har blivit så mycket större – inte bara genom nätet – utan även genom tusentals dagligvarubutiker som saluför ett begränsat urval storsäljande titlar. Det är mot denna bakgrund man ska se de förändringar som sker i den fysiska bokhandeln.

Appendix

Bokhandelsföretag som ingår i bokmomsanalysen

Bokhandel	Postort	Bokhandel	Postort
Anderssons Bokhandel AB	Norrköping	Ekeskogs Bokhandel AB	Ulricehamn
Arboga Bokhandel AB	Arboga	Emmaboda Bok & Papper AB	Emmaboda
Aug. Jacobssons Bokhandel AB	Arvika	Eric Ericssons Bokhandel AB	Ljusdal
Axel Ericssons Bokhandel, AB	Lidköping	Erik Hultgrens Bokhandel	Västervik
Bengtstors Bok- & Papper AB	Bengtstors	Falkenbergs Bokhandel AB	Falkenberg
Bergers Bokhandel AB	Skara	Farsta Bokhandels AB	Farsta
Bilderboken AB Bok & Bild	Stockholm	Fernlöfs Pappershandel AB	Sunne
Billingska Bokhandeln, AB	Höör	Gemet, AB	Örkelljunga
Bjäre Bokhandel AB	Båstad	Gestbloms Bokhandel AB	Enköping
Björns Bokhandel, AB	Vetlanda	Globe Bokhandel i Ludvika	Ludvika
Bohmans Bokhandel AB	Nybro	Gnesta Bokhandel AB	Gnesta
Bok & Kontorshandel i Närke AB	Örebro	Göranssons Bok & Papper AB	Varberg
Bok & Papper i Askersund AB	Askersund	Göthes Bokhandel AB	Stockholm
Bok och kontor i Kalix AB	Kalix	Halmstads Bokhandel AB	Halmstad
Bokbrådan AB (nedlagd 2012)	Hässelby	Hedemora Bokhandel, AB	Hedemora
Bokhandeln i Alingsås anno 1848	Alingsås	Hedengrens Bokhandel AB	Stockholm
Bokhandeln i Hallstahammar AB	Hallstaham.	Helins Bokhandel, AB	Bollnäs
Bokhandeln i Mellerud AB	Mellerud	Hemse Krut- & PapperAB	Hemse
Bokhandeln i Osby AB	Osby	Hjo Bokhandel AB	Hjo
Bokhandeln i Täby AB	Täby	Holger Ericsons Bokhandel	Smedjebacken
Bokhandeln Laholm AB	Laholm	Hässleholms bokhandel AB	Hässleholm
Bokhandeln Läslusen, Uppsala	Uppsala	J.F. Hallmans Bokhandel AB	Uddevalla
Bokhandeln Oskar C AB	Örebro	Jlt:s Foto i Ekshärad AB	Ekshärad
Bok-Skotten AB	Stockholm	Johansson & Co Bok & Papp.	Linköping
Boktipset AB (bokavd. nedl 2012)	Tingsryd	K. Larssons Bok & Papper AB	Halmstad
Bokvalet Triad AB	Malmö	Karlsborgs Bokhandel AB	Karlsborg
Bokvaruhuset Österlen AB	Simrishamn	Klackenbergs Bok & Papper	Järfälla
Borgholms Bokhandel AB	Borgholm	Klippans Bokhandel AB	Klippan
Brobergs Bokhandel AB	Svenljunga	Knut Kindvalls Bokhandel	Eslöv
Bröderna Nelzén AB	Lindesberg	Kristianstad Bokhandel AB	Kristianstad
Böcker & Blad på Torp AB	Uddevalla	Kullbergs Bokhandel AB	Nyköping
C.M. Bodéns Bokhandel, AB	Piteå	Lindhiska Bokhandeln AB	Örebro
Dahlbergs Bokhandel J Desén AB	Sollefteå	Ljungby Bok och Papper AB	Ljungby
Dillbergsska Bokhandeln AB	Kalmar	Lundells Bok & Papper AB	Leksand
Duvan Bok & Kontor AB	Piteå	Lundins Bokhandel, AB	Karlshamn
Eds Bok & Papper AB	Ed	Lunds Bok & Papper AB	Lund

Bokhandelsföretag som ingår i bokmomsanalysen (forts.)

Bokhandel	Postort	Bokhandel	Postort
Melchior's Bok- och Kontor AB	Oskarshamn	Väsby Bokhandel AB	Upplands Väsby
Mjölby Bok- & Papper AB	Mjölby	Åke Burwalls Bokhandel AB	Malå
Mora Bokhandel AB	Mora	Åkerbloms Univ.bokhandel	Umeå
Mönsterås Bokhandel AB	Mönsterås	Åmåls Bok & Papper	Åmål
Nils Asp Bok- & Papper AB	Höllviken	Ånge Bokhandel AB	Ånge
Nilssons Bokhandel i Köping AB	Köping	Årebygdens Bok- och Papper	Järpen
NK - Bokhandel AB	Stockholm	Älvsby Bokhandel, AB	Älvsbyn
Norders Bokhandel AB	Falköping		
Näsby Parks Bokhandel AB	Täby		
Oskar Eriksons Bokhandel AB	Strängnäs		
P.W. Karströms Bokhandel, AB	Mariestad		
Partille Bokhandel AB	Sävedalen		
Pennstället i Gällivare AB	Gällivare		
Ringsjöbygdens Bokhandel AB	Hörby		
Ronneby Bokhandel AB	Ronneby		
Ruckmans Bokhandel AB	Stenungsund		
S. Hellbergs Bokhandels AB	Kävlinge		
Seijser & Lundin AB	Tranås		
Skene Bokhandel AB	Skene		
Spongs Bokhandel, AB	Karlskoga		
Sundbybergs Bokhandel AB	Sundbyberg		
Sylve Norrbys Bokhandel, AB	Visby		
Söderbokhandeln AB	Stockholm		
Söders Bok- och Papper AB	Bålsta		
Sörlins Bokhandel AB	Rättvik		
Tehås Bok & Pappershandel AB	Gnosjö		
Thells Foto, Bok, Kontor AB	Åstorp		
Tranemo Bok & PapperAB	Tranemo		
Trosa Bokhandel AB	Trosa		
Törnqvists Bokhandel, AB	Avesta		
Ulfs Bokhandel AB	Värnamo		
Walfrid Nilssons Bokhandel AB	Motala		
Vara Bok & Kontor AB	Vara		
Vellinge Bok, Papper & Spel AB	Vellinge		
Wessman & Pettersson, AB	Visby		
Vängåvans Bok & Papper AB	Sundsvall		

Sammanställning av enkät till läns- och regionbiblioteken

Vi skickade ut en enkät till samtliga 19 läns- och regionbibliotek i maj 2012. Samtliga bibliotek svarade på enkäten. Länsbiblioteket i Gävleborg och länsbiblioteket i Uppsala har slagits ihop och därför har de svarat gemensamt. Alla läns- och regionbibliotek har dock inte svarat på alla frågor. Nedan följer en sammanställning av samtliga svar.

Tabell 1 Läns- och regionbibliotekets intäkter (tusen kronor)

Län	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012 ¹
Dalarna	4 439	4 790	4 914	4 761	5 016	4 761	5 233
Gotland	2 086	2 503	3 812	2 243	1 733	1 279	1 193
Gävle-Uppsala	4 234	5 361	5 675	6 524	11 622	11 926	11 167
Halland			1 300	1 230	1 430	1 230	1 300
Jämtlands	4 292	4 625	3 954	3 662	3 809	3 964	3 962
Jönköping	5 015	4 507	3 990	5 682	5 412	5 379	5 028
Kalmar	4 127	3 920	5 656	5 397	7 221	6 755	5 397
Norrbottn						3 580	2 103
Skåne			10 540	10 712	8 913	8 074	8 010
Stockholm	8 408	8 437	8 418	8 518	8 577	8 704	8 700
Sydost	5 727	6 327	6 618	7 082	7 188	7 233	7 284
Sörmland	4 085	4 233	4 316	4 456	4 860	5 007	4 936
Västmanland	4 910	5 229	4 909	4 632	4 693	4 622	4 500
Väster-norrland	5 098	6 607	5 935	5 637	4 327	5 344	5 351
Västra Götaland							20 000 ²
Västerbotten					4 492	5 198	4 826
Örebro	5 314	4 887	4 199	3 631	4 130	4 174	4 174
Östergötland	6 560	6 743	7 134	6 930	6 929	6 629	6 774

1 Budgeterat.

2 I Västra Götaland finns inget regelrätt länsbibliotek. Ansvaret för den regionala biblioteksverksamheten finns hos Kultur i väst. Därför är budgetsiffran en uppskattning av det som kan anses tillhöra regional biblioteksverksamhet.

Tabell 2 Antal årsarbetskrafter

Län	Antal årsarbetskrafter
Dalarna	7
Gotland	1,75
Gävle-Uppsala	10,87
Halland	4,75
Jämtlands	3,5
Jönköping	7
Kalmar	4,5
Norrbottn	7
Skåne	5
Stockholm	8,9
Sydost	5 (+tjänsteköp)
Sörmland	8 +2 projektanställda
Västmanland	4,5
Västernorrland	5,75
Västra Götaland	20
Västerbotten	6
Örebro	3 + 3 köpta tjänster
Östergötland	9,75

Tabell 3 Är ert län/region med i kultursamverkansmodellen? (Ja eller Nej)

Län	Ja!	Nej
Dalarna		X
Gotland	X (2011)	
Gävle-Uppsala		X
Halland	X (2010)	
Jämtlands	X (2012)	
Jönköping	X (2012)	
Kalmar		X
Norrbottn	X (2010)	
Skåne	X (2011)	
Stockholm		X
Sydost	X (2011)	
Sörmland	X (2012)	
Västmanland	X (2012)	
Västernorrland	X (2012)	
Västra Götaland	X (2011)	
Västerbotten	X (2012)	

Örebro	X (2012)	
Östergötland	X (2012)	

1 Inom parantes finns det år de gick med.

Fyra läns- och regionbibliotek svarade att kultursamverkansmodellen inneburit en förändring för läns- och regionbibliotekets intäkter.

Gotlands länsbibliotek svarade:

Barnbibliotekskonsulenttjänsten togs i kommunal besparing årsskiftet 2010–2011. Andra kommunala kostnader redovisas för 2011 som om de är regionala kostnader.

Norrbottnens länsbibliotek svarade:

Mer bidrag från landstinget.

Kultur i Skåne svarade:

Ja och nej. Nej i bemärkelse att det statliga och regionala bidraget är intakt. I och med regionbiblioteket är integrerat i Kultur i Skåne har administrativa resurser övergått till Kultur i Skåne. Därutöver har BBM (Bibliotek, bildning och media) fått stora utvecklingsbelopp ur både regionala och statliga resurser tillförts utvecklingsarbetet.

Länsbiblioteket i Västerbotten svarade:

Ca 1 % ökat bidrag.

Tabell 4 Har kultursamverkansmodellen inneburit någon förändring gällande inriktningen på ert arbete? (Ja eller Nej)

Län/region	Ja	Nej
Gotland	X	
Halland	X	X
Jämtlands	X	
Jönköping	X	
Norrbottn		
Skåne	X	
Sydost	X	
Sörmland	X	
Västmanland		X
Västernorrland	X	
Västra Götaland		X
Västerbotten		X
Örebro	X	
Östergötland		X

De 11 respondenter som svarade Ja på ovanstående fråga beskrev även förändringar som kultursamverkansmodellen inneburit. Även Halland och Västerbotten som svarade Nej kommenterade sitt svar.

Gotland svarade:

För länsbibliotekets verksamhet har den inneburit drastiska nedskärningar och organisatoriskt lyder länsbiblioteket under stads och högskolebiblioteket Almedalsbiblioteket från februari 2011. Länsbibliotekarie/Regionbibliotekschef har ansvar för barnbiblioteks-konsulentverksamhet och övrig konsulentverksamhet.

Halland svarade:

Vill konstatera att samverkansmodellen och framtagandet av en kulturplan inneburit dels bättre dialog med kommuner och andra aktörer samt en gedigen genomlysning av verksamheten. Samverkansmodellen har inneburit ett nytänk kring samarbeten över kulturgränser samt med de fria kulturaktörerna. Vår nya organisation - där all kultur samlas under samma hatt - har också underlättat detta nytänk.

Jämtland svarade:

En Regional kulturplan gällande 2012–2014 är politiskt antagen. En verksamhetsplan för den regionala biblioteksverksamheten är fram-

tagen med utgångspunkt i den regionala kulturplanen. Bibliotekscheferna i länet har varit med i framtagandet av verksamhetsplanen.

Jönköping svarade:

Länsbibliotek Jönköping blev organisatoriskt en del av landstinget först 100601, tidigare fanns avtal med Jönköpings kommun. Arbetet med den regionala kulturplanen har sammanfallit med arbetet att skapa en ny organisation i Kulturenheten, Regional utveckling. Arbetet har inneburit att länsbibliotekets verksamhet kommit in i ett naturligt regionalt sammanhang. Den regionala kulturplanen är det första tydliga styrdokument på regional nivå för länsbiblioteks verksamhet. Inriktningen har hittills inte påverkats i någon större omfattning. Uppdraget att arbeta med litteratur har förstärkts men formerna är ännu inte klara.

Norrbottnen svarade:

Inte egentligen, men kulturplanen styr och det är bra!

Skåne svarade:

Kulturplaneprocessen sätter in RB (regionbiblioteket) arbete i en ny kontext. Biblioteksutveckling blir en integrerad del av samhälls- och kulturutvecklingen. Det påverkar arbetsformerna internt i riktning mot utvecklingsarbete ännu kraftigare betonat kring kulturell infrastruktur och kulturhus. Det avspeglar de lokala bibliotekens som utvecklas i samspel med lokala krafter.

Sydost svarade:

Länsbibliotek Sydost har långvarig erfarenhet av samverkan med skolor, högskolor, folkbildning, arkiv, museer m.fl. Men vi bedömer att kravet på och möjlighet till ökade samverkansinsatser med kulturinstitutioner förutom bibliotek kommer att förstärkas. Redan under 2011 deltog länsbibliotekspersonal i flera samverkansmöten beträffande regionala kulturplaner för Blekinge resp. Kronoberg.

Sörmland svarade:

Ja, vissa delar har lyfts fram som gemensamma inom förvaltningen. Mot kommunerna har det förtydligat de uppdrag som Länsbibliotek Sörmland har, om än inte så stora förändringar i själva uppdragen. Men genom att fler läser om dem - politiker och högre chefer på kommunnivå - blir verksamheten mer synlig.

Västernorrland svarade:

Bla. större samverkan mellan regionala kulturkonsulenter.

Västerbotten svarade:

Kultursamverkansmodellen har inte riktigt hunnit sätta sig ännu.

Örebro svarade:

Tydligare prioritering avseende utvecklingsområden. Medverkan i övergripande utvecklingsområden på tvärs över konst- och kulturformerna.

Bibliotek fick även frågan: ”Har kultursamverkansmodellen inneburit några förändringar i era kontakter med andra intressenter som landstingets/regionens politiker eller kommuner/folkbibliotek?” Svaren redovisas i följande tabell.

Tabell 5 Förändringar i kontakter med andra intressenter? (Ja eller Nej)

Län/region	Ja	Nej
Gotland	X	
Halland	X	
Jämtlands		X
Jönköping	X	X
Norrbotten	X	
Skåne	X	X
Sydost	X	
Sörmland	X	
Västmanland		X
Västernorrland	X	
Västra Götaland		X
Västerbotten	X	
Örebro	X	
Östergötland		X

På frågan hur kontakterna förändrats svarade bibliotek på följande vis:

Gotland svarade:

Bara bibliotekschef möter politiker. LB måste sanktionera initiativ hos bibl.chef som ytterst har budgetansvar för länets budget. Det är olämpligt att LB lyder under bibl.chef då detta kan innebära en lojalitetskonflikt. Det är dessutom en avvikelse från den Regionala kulturplanen 2011-2013 där man tydligt anger att länsbiblioteket organisatoriskt är placerat under förvaltningschef. Länsbiblioteket ska

tillsammans med KB följa upp hur biblioteksplanen har utformats och hur den enligt bibliotekslagen tillämpas.

Halland svarade:

Bättre dialog. Se för övrigt kommentaren ovan.

Jönköping svarade:

Ja, medvetenheten och intresset inom landstinget för den regionala biblioteksverksamheten har ökat. Nej, länsbiblioteket har under alla år drivit en proaktiv linje gentemot politiker och tjänstemän lokalt och regionalt.

Norrbottnen svarade:

Vi hade sedan tidigare bra kontakt med lokala politiker kring bibliotekssamarbetet. Genom samverkansmodellen har kontakten fördjupats.

Skåne svarade:

RB har kommit närmare den regionala politiken och via kulturplaneprocessen den kommunala politiken. Samtidigt har RB kvar sina väl etablerade kontakter med folkbiblioteken.

Sydost svarade:

Diskussioner med folkbiblioteken om framtida insatser utgår från riktlinjer i de regionala kulturplanerna. Denna inriktning är märkbar redan nu, även om kultursamverkansmodellen och kulturplanearbetet är nytt.

Sörmland svarade:

Kontakterna med kommunernas beslutsfattare och politiker, som sker gemensamt med hela förvaltningen, har blivit tätare och dialogen bredare.

Västernorrland svarade:

Kultursamverkansmodellen har inneburit en större samverkan med andra kulturområden. Länsbibliotekets relationer till kommunbiblioteken har inte förändrats i någon större utsträckning.

Västerbotten svarade:

Parallellt med framtagandet av regional kulturplan (grund för samverkansmodellen) har länsbiblioteket arbetat med regional biblioteksplan samtidigt som vi stöttat kommunerna i deras

framtagande av kommunala biblioteks- och/eller kulturplaner. Mer fokus på planer och en tydligare koppling till politikerna i respektive kommun.

Örebro svarade:

Arbetet i temagrupper för att genomföra de övergripande utvecklingsområdena på tvärs över konst- och kulturformerna.

Resurser till olika typer av verksamhet

Biblioteken fick frågan: ”Hur stor andel av ert läns-/regionbiblioteks resurser satsas på olika typer av verksamhet (uppskatta i procent)?” Svaren redovisas i följande tabell.

Tabell 6 Andel av läns-/regionbibliotekens resurser som satsas på olika typer av verksamhet (procent)

Län	Bistå biblioteken med medieförsörjning	Uppföljning/stöd folkbibliotekens biblioteksplaner	Stöd till folkbibliotekens läsfrämjande verksamhet	Stöd till biblioteken i bibliotekstekniska frågor (Libris m.m.)	Egen läsfrämjande verksamhet	Stöd till biblioteken i andra frågor	Andra verksamheter
Dalarna	20	4	15	16	20	15	10
Gotland	0	5	5	1	50	39	24
Gävle-Upps.	10	5	30	10	10	35	
Halland	10	5	20	35	5	25	
Jämtlands	15	30	30		25		
Jönköping	25	15	20	15	5	10	10
Kalmar	15	1	5	5	0	60	50
Norrbottn ¹	10	5	25 ²		40		
Skåne ³							
Stockholm	15	5	20	15	10	35	
Sydost	28	2	5	5		55	5
Sörmland	20	3	40	7	10	20	
Västmanland	25	2	20	15	10	28	10
Västernorr.	15	5	20	20	20	10	10
Västra Götal.	10	0	20	20	15	35	

Västerbotten	10	20	15	15	10	30	
Örebro	15	2	25	15	3	30	10
Östergötland ⁴	-	-	-	-	-	-	-

1 Det går inte riktigt att svara på det sättet som ni vill. Länsbiblioteket leder det länsövergripande bibliotekssamarbetet och är i allra högsta grad involverad i dagliga utvecklingsfrågor rörande teknik, läsfrämjande, webbutveckling, kommunikation, nationell katalog m.fl. Vi skiljer oss på det sättet från många andra länsbibliotek i landet. Mer om arbetet och den gemensamma organisationen: <http://www.nll.se/sv/Kultur/Litteratur/Norrbottnens-lansbibliotek/Ett-bibliotek-2013/>.

2 Kommer att öka.

3 Avses med resurser pengar och/eller personal? Att bedöma de olika arbetsinsatserna procentuellt låter sig knappast göras. Arbetsuppgifterna flyter ihop. Samarbeten äger rum med andra medarbetare inom Kultur Skåne som en följd av kulturplaneprocessen. Kompletterande medieförsörjning sker t o m 2012 via värdbibliotek, men det kommer att förändras fr.o.m. 2013. Kompletterande medieförsörjning skall ses i vid bemärkelse med medier, transporter och kompetensutveckling. Barn och unga arbetet sker i samarbete med alla verksamhetsområden, visualisering och digitalisering likaså. RB hela arbete är inriktad mot utvecklingsstrategier.

4 Respondenten hade missförstått frågan, därför tas inte Östergötlands svar med här.

I tabell 6 ovan redovisas hur stor andel av resurserna som satsas på ”stöd till folkbiblioteken i andra frågor”. Stödet till biblioteken i andra frågor beskrev respondenterna på följande vis.

Dalarna svarade:

Digidel2013-projektet, Samverkan lokalt och med andra kommunbibliotek liksom med länsbiblioteket. Omvärldsbevakning och information. Processledning i det omfattande KUB projektet (kompetensutveckling av bibliotek), ett ESF-projekt som pågår nu.

Gotland svarade:

Prosit-projektet i samarbete med äldreomsorg och 4 andra län, Digidel 2013 i samarbete med Almedalsbiblioteket och folkbildningen där länet bekostar 23 cirkelledare, länsmöte, Folkhälsodagarna vecka 16, kulturkonsulentsamarbete, länsinstitutionssamarbete (digitalisering av filmer), poesi och dans, hemslöjdsverksamhet på bibliotek, stödjer utgivning av gotländsk litteratur, samarbete med TPB mm.

Halland svarade:

Tillgänglighet, rummets utformning, marknadsföring, digidel kampanjen, sociala medier, nedladdning, DAISY

Jönköping svarade:

Siffrorna är en mycket grov skattning då jag inte är van att redovisa verksamheten utifrån dessa kriterier. Vi är mitt inne i en spännande process att finna nya former för vår verksamhet och förändringar

kommer att ske. Våra strategiska spår är: Barn/unga -Bibl. i samhället - Digital utveckling- Litteratur som konstområde - Medier – Strategisk biblioteksutveckling. Inom dessa områden rymts mycket av den verksamhets som ovan beskrivits men också annat. Främst digital kompetens, professionsutveckling, nätverkande med andra verksamheter.

Stockholm svarade:

Handledande, metodutvecklande, fortbildande.

Sydost svarade:

Kommunikation- och marknadsföring (projekt Futurum.kom), Stöd till insatser från folkbibliotek och studieförbund mot allmänheten för ökad digital delaktighet (Digidel), implementering av sydsost-bibliotekens gemensamma katalog/webb Arena, kompetensutveckling/kurser/konferenser, projekt kring biblioteksperspektiv och bemötande av barn samt barnens fysiska och digitala biblioteksrum. Tillgänglighetsfrågor. Läsfrämjande insatser kan ibland ingå som del i dessa verksamheter.

Sörmland svarade:

Kompetensutvecklingsprojekt KompoBib2020, finansierat av ESF (2011–2012 10,8 miljoner, ej med i sammanäkningen ovan) och tillsammans med Regionbibliotek Örebro/Västmanland innebär bred kompetensutveckling, bland annat om nya grupper, läsfrämjande och biblioteksrummet. Målgrupp är 500 biblioteksanställda i kommunerna i de tre länen. Projektet "Bubblan - berättelser på väg", finansierat av Kulturrådet, tar berättelsen ut till barnens platser. Samv Regionbibliotek Örebro/Västmanland (Sörmland är projektägare, sammanlagt på tre år ca 800 tkr., inräknat i summorna ovan, tillsammans med ett antal andra läsfrämjandeprojekt under åren)

Västmanland svarade:

Arbetet kring att marknadsföra digital agenda/ digitalt deltagande.

Västernorrland svarade:

ABM-samverkan (kompetensutveckling, regional kulturarsportas m.m.).

Västra Götaland svarade:

ABM; bibliotek som kulturarena; kultur och hälsa; jämställdhet; tillgänglighet; mångfald.

Västerbotten svarade:

Under 2011 har det varit mycket fokus på kommunala omorganisationer och på personalsituationen vid folkbiblioteken.

Örebro svarade:

Arbetet kring att marknadsföra digital agenda/ digitalt deltagande.

Östergötland svarade:

Biblioteken som lärmiljöer, digital delaktighet, samhällsorientering för nyanlända, gemensamt biblioteksdatasystem, gemensam webb, kvalitetsarbete, eget skrivande, tillgänglighet, lokalhistoria/kulturarv,

I tabell 6 ovan redovisas hur stor andel av resurserna som lades på "andra verksamheter". Läns- och regionbiblioteken beskrev på följande vis vilka dessa andra verksamheter var.

Dalarna svarade:

Delta i arbetet med framtagande av Dalarnas kulturplan. Samverkan inom den regionala kulturen och bildningen. Samverkan i LIM och SLB. Ledarskap, administration och ekonomi, mångfald och integration, kommunikationsplan för länsbiblioteket, egen fortbildning m m.

Gotland svarade:

Kompetensutveckling för barnhälsovård och talpedagoger i språkutveckling, studiedagar och studiecirklar för sagoberättare, kompetensutveckling för bibliotekspersonal, PMC och lärarbibliotekariär. Vi har utbildningstillfällen en gång i månaden för bibliotekspersonal i sociala medier. Länsbiblioteket är projektägare av Digidel 2013.

Jönköping svarade:

Utgivning av Jönköpings läns taltidning.

Kalmar svarade:

Upphandlingar, leda gemensamma utvecklingsprojekt och kompetensutveckling.

Sydost svarade:

ABM-samverkan, arbete med kulturarvsportal.

Västmanland svarade:

Huvudmannainterna aktiviteter. Deltagande i regionala och nationella nätverk kring biblioteksutveckling och kultur.

Västernorrland svarade:

Utvecklingsarbete , projektverksamhet.

Örebro svarade:

Huvudmannainterna aktiviteter. Deltagande i regionala och nationella nätverk kring biblioteksutveckling och kultur.

Läsfrämjande i egen regi

Biblioteken fick följande fråga: ”Vilka insatser bedriver ni i egen regi för att främja läsande i ert län/region?”. Läns- och regionbiblioteken beskrev dessa insatser på följande vis.

Dalarna svarade:

Webbplatsen dalalitteraturen.se. Artiklar om läsning och litteratur i dalapressen. Läsfestivalen, monter på Bok & Bibliotek på tema Dalalitteraturen. Läs kraft! Litterära evenemang. Dalarnas biblioteksförbund, digitalisering av Dalabibliografin och länsmöte på tema litteratur och läsning varje år. Tagit fram två påkostade skrifter: Litterärasmultronställerna i Dalarna och 21 Dalaförfattare, som delas ut gratis.

Gotland svarade:

Barnens första bok länet köper in 550, Bokpåsar, länet har med hjälp av inköpsstöd till folk och skolbibliotek ca 1000 bokpåsar i barnomsorgen, språkpåsar, Allas barnbarn, nystart med 22 nya sagoläsare som går i en studiecirkel och en samordnare är anställd av länsbiblioteket, Logoteket, länsbiblioteket köper in böcker, MiniBio i samarbete med skola och filmkonsulent, Bokens Dag för vuxna, Bokens dag, två dagar, för gymnasie elever och lärare, Förintelsens minnesdag, Världsbokdagen, Folkhälsodagar i samarbete med bibliotek och folkhälsoenheten, Gotlands Bokmessa, Prosit-projektet, Digidel 2013, länsmöte, Kulturnatt mm.

Gävleborg–Uppsala svarade:

- Mötesplats f. läskonster och berättarskåpet som ordinarie verksamhet efter projektet läskonster

- Unga skrivare – Skrivarkurser gym. elever
- ABC-droppar och gågoböcker, språkpiller (BVC)
- Gymnasiebibli. tvinning
- Läskraft (Kultur i vården)
- Mimers träd (läsfrämjande nätverk)
- Språknätverket (BVC, öppna förskolan, bibliotek)

Halland svarade:

- Forskningsuppdrag, finansierat av KUR och tillsammans med Regionbiblioteket Stockholm och Kultur i Väst.
- Involverar Halländska författare och andra kulturutövare kring begreppet "berättelsen" på Bokmässan i Göteborg.
- Skrivarkurs för ungdomar och vuxna på Katrinebergs folkhögskola (med anställd halländsk författare), Kurser inom området dyslexi och digital delaktighet.
- Projekt där barn bl.a. skapar digitala sagor samt framtagande av digitala litterära skyltar.
- Debatt om e-boksfrågan.
- Skrivarkurser för bibliotekspersonal i hur man förmedlar litteratur via webben *studiedagar kring litteratur (och litteraturutredningen) *litteraturcirkel på arbetstid för Regionbiblioteks personal om halländska författare.
- Föreläser inom skönlitteraturområdet för kollegor och allmänhet.
- Halmstadskonferensen (delar av).
- Bokpratsstaffet där vi går igenom förlagsutgivningen.
- Medarrangör till Hässleholmsdagarna.

Jämtland svarade:

Biblioteken i länet har en gemensam webb, BibliotekMitt.se. Barnbibliotekskonsumenten arbetar kontinuerligt med dessa frågor. Konsumenten är länsbibliotekets representant i Regionalt kulturforum. Regionalt kulturforum är ett samverkansforum där övriga kulturkonsulenter i regionen representerar andra konstformer. En länsfestival, för personer med funktionsnedsättning, arrangeras årligen i länet.

Jönköping svarade:

Vuxna: Subventionerat deltagande i MUSA-utbildningar och ett Skönlitterärt nätverk. Funnits med i arbetet med Poesifestivalen i Nässjö. Arrangerat olika typer av kompetensutbildning. Regionala kulturplanen lyfter fram Litteraturen som konstform och processen är igång hur länsbibliotekets uppdrag skall formuleras. Tanken är ett ökat fokus i samverkan med biblioteken i länet och andra aktörer. Är med och finansierar Bokcirklar.se. Barn: Projekt främst i samverkan med förskolan. Kompetensutbildning i språkutveckling m.m. Även här utgår vi från regionala kulturplanen och söker nya former för arbetet med läsande och lärande.

Kalmar svarade:

Kompetensutveckling av bibliotekspersonal. Ingen egen verksamhet.

Norrbotten svarade:

Framför allt till barn via Barnens Polarbibliotek som vi drivit sedan 1997. Idag en unik tjänst som utgår från vår verksamhetsidé: "här får barnen göra sin röst hörd". Hela sajtens innehåll bygger på barnens egna aktiviteter. mer om tjänsten: <http://www.nll.se/sv/Kultur/Litteratur/Norrbottens-lansbibliotek/Barnens-Polarbibliotek>

Skåne svarade:

Årlig skolbibliotekskonferens, årlig författardag för bibliotek/lärare som arbetar med b/u läsning. Fortbildningsseminarier för bibliotekspersonal. Utvecklingsbidrag 2011 och 2012 – vandringsutställning om läsningens historia, Världspoesidagen, Bokfestivaler i Kristianstad, LA Spoken word – ett skrivprojekt i Landskrona, Poem express (sex kommuner deltar i europeisk poesitävling/projekt) Bidrag till delregional fortbildning "Att skriva med barn".

Stockholm svarade:

Läsombudsverksamhet, Barnbiblioteksområdet, Bokcirklar

Sydost svarade:

I samband med kurs/konferensverksamhet kan läsfrämjande insatser ibland vara tema. Insatserna kan variera mellan åren. Åren 2009–2010 hade t.ex. Länsbibliotek Sydost (projektägare) tillsammans med regionbiblioteket i Kalmar län ett stor läsfrämjande projekt för barn och ungdom, Läsfrämjande cross over.

Sörmland svarade:

Projektet "Utan språk är du körd", med utgångspunkten läsande-språk-delaktighet-folkhälsa-demokrati, som genomfördes under 2010–2011, har medfört att samarbetet med folkbildning och folkhälsa i länet intensifierats. Den arbetsgrupp som elever kvar efter projektet planerar fler aktiviteter gemensamt inom ram.

I samarbete med Film i Sörmland har konceptet Boktips på film arbetats fram. Litterära caféer i Sörmland planerar sin 15:e säsong. Det är ett samarbete med folkbibliotek, studieförbundens regionala organisationer och Länsbildningsförbundet Sörmland (som avsätter medel för serien) Länsbiblioteket arbetar mycket med den innehållsliga och fysiska utformningen av Bubblan (se ovan) för att den ska kunna möta barn i alla åldrar i de olika kommunerna. 2012 ska den ut till 16 kommuner i Sörmland, Västmanland och Örebro, där målgruppen i år är de allra minsta.

Västmanland och Örebro svarade:

Skrivartävlingen digit; samarbete med läsrörelsen om Bok Happy meal samt projektet leka läsa; Prosit-projektet; utbildningstillfällen som formatdagar, Spralldagar samt inom ESF-projektet Kompobib; arbetet med att sprida de distributionsstödda böckerna från Kulturrådet, nätverksarbete för bokbusspersonal, för bibliotek i det finska förvaltningsområdet; marknadsföring av barnboksförlagens utgivning, ansvar för samköp av e-böcker, fjärrlån, gratis medietransporter mellan folkbiblioteken i länet samt mellan värdbiblioteken i Örebro och Västerås, information om nedladdning av talböcker, Bubblanprojektet, delfinansiering av Bokcirklar.se, uppdrag i den regionala biblioteksplanen, Projektet Linje 500 för ungdomar Språkstimulerande arbete för familjer med annat modersmål än svenska tillsammans med Barnhälsovården. Gåvobok till alla barn.

Västernorrland svarade:

Studiedagar, seminarier, arbetsmöten med bibliotekspersonal. Läsfrämjande projekt i samverkan med kommunbiblioteken.

Västra Götaland svarade:

Webbplatserna: Barnens bibliotek på internet; Bokpuffen; Boktips.net.

Västerbotten svarade:

Workshops, seminarium, arbetsmöte, direkt rådgivning till kommunbiblioteken, möjliggjort mötesplatser för nätverk. Fokus på barn- och unga och kommunernas läsplaner. Projekt med inriktning mot läsfrämjande t ex Give me 5 i Västerbotten.

Östergötland svarade:

www.squoosh.se webbsida för eget skrivande, unga 13-16, just nu pågår projekt i några kommuner med stöd från kulturrådet, som använder sajten för att jobba med ungdomar och skrivande. De har kul! Novelltävling varje år i Unga berättare, regional bibliotekswebb med boktips m.m. Språkpiller, samarbete mellan barnbibliotekarier och logoped, Vi har haft en webb för läslust för barn 8-12 år under några år. Nu håller vi på med en ny gemensam webb där vi jobbar med litteratur och läslust. Ett nätverk för att arbeta med skönlitteratur för vuxna håller på att bildas. Kompetensutvecklingsprojekt där läslust ingår + att vi håller på att förkovra oss på länsbiblioteket i nytgiven kvalitetslitteratur, genom att ha en uppsättning distributionsstödda till länsbiblioteket. m.m.

Uppfattning om Statens kulturråd

Respondenterna svarade på följande vis på frågan ”Hur uppfattar ni Statens kulturråds roll på läsfrämjandeområdet?”.

Dalarna svarade:

Positivt med det dokument med åtaganden för läsinspiration som KUR och SLB tagit fram tillsammans och undertecknat av högsta ansvariga. I övrigt uppfattar vi KUR som projektmedelsutdelare, granskare av ansökningar från hela landet från organisationer som vill arbeta läsfrämjande. Det läsfrämjande arbetet bygger mycket på projektmedel, vilket försvårar kontinuerlig verksamhet för läsfrämjande. Endast en person, mycket duktig, på Kulturrådet arbetar med detta, det är alldeles för lite. Mer medel till aktörer, mindre till förlagen.

Gotland svarade:

Jag önskar att man kunde få större och fler bidrag.

Gävleborg-Uppsala svarade:

Bra med bidrag till läsfrämjande insatser och bidrag till folkbibliotek+studieförbund.

Halland svarade:

KUR har en viktig roll som bidragsgivare för metodutvecklingsprojekt, spridning av resultat och samordning inom området. KUR:s arbetsgrupper inom litteraturområdet och själva distributionsstödet säkrar folkbibliotekens utbud av kvalitetslitteratur och utjämnar

skillnader i folkbiblioteksstandard. Arbetsgruppernas kompetens kunde dock spridas på något sätt.

Jämtland svarade:

Statens kulturråd har en mycket viktig roll i det läsfrämjande arbetet.

Jönköping svarade:

Saknar en tydlig utvecklingslinje, uppföljning och spridning. Stort fokus på barn/unga.

Kalmar svarade:

Positivt med läsfrämjandemedel.

Norrbotten svarade:

Svag. Det delas ut lite pengar till kommuner och regioner men det saknas uppföljning av effekter av de statliga medlen. Mitt förslag är att medlen blir en del av samverkansmodellen och att regioner kan söka för fleråriga projekt/verksamheter där man också skulle kunna mäta effekterna. Idag räcker medlen endast till små projekt under en väldigt begränsad tid.

Skåne svarade:

Kulturrådet har en mycket viktig och för biblioteken välkänd roll i arbetet med läsfrämjande. Ute på biblioteken skulle man önska sig en bättre spridning/sammanställning av resultat från olika projekt med bidrag från Kulturrådet. Det kan upplevas som begränsande att man uteslutande ger till projekt barn/unga då läsande vuxna är viktiga förebilder.

Stockholm svarade:

Viktigt, Bra med mer samverkansinsatser samt forskningsberikade insatser.

Sydost svarade:

Positivt att Kulturrådet har projektmedel för läsfrämjande insatser.

Sörmland svarade:

Idégivare och impulsgevare, som utifrån de förslag till projekt som biblioteken tar fram också blir möjlig bidragsgivare. Idégivare, ibland genomförare, till nationella konferenser om läsfrämjande, exempelvis Läs Lika - att bygga för jämställd läsutveckling i Göteborg vecka 43/2012 Litteraturstödda titlar som skickas till kommunbiblioteken.

Västmanland och Örebro svarade:

Det vore önskvärt att Kulturrådet hade en mer aktiv och starkare roll för att stödja och/eller driva nationella uppdrag och projekt i samarbete med länsbiblioteken gärna samordnat med andra kulturuttryck som tex film och bildkonst. Det behövs en tydligare kommunikation mellan KUR och den regionala nivån när det gäller roller och förväntningar. Regionbiblioteket bedömer att KUR behöver mer kunskaper om den regionala biblioteksverksamhetens förutsättningar. Det behövs en mer positiv relation och dialog mellan KUR och KB kring bibliotekens läsfrämjande arbete.

Västernorrland svarade:

Traditionellt stark part i läsfrämjandearbetet genom olika stödformer, konferenser och löpande kontakter med berörda handläggare.

Västra Götaland svarade:

Bidragsgivande.

Västerbotten svarade:

Bra men med för lite pengar.

Östergötland svarade:

Det är viktigt att någon har uppdraget nationellt, både för strategier och stöd, och utvecklingsbidrag för verksamhetsutveckling på området. Här skulle kunna göras mer för kunskapsutveckling på litteraturområdet. Behövs också ett gediget "värdeskapande" lobbyarbete för att höja medvetandet om vikten av läsning och vikten av att det finns, skrivs, ges ut kvalitetslitteratur.

Uppfattning om Kungl. biblioteket

Respondenterna svarade på följande vis på frågan "Hur uppfattar ni Kungliga bibliotekets arbete med nationell samordning?".

Dalarna svarade:

Det är i sin linda. Vi ser positiva och seriösa ansatser, inte mer ännu. Bra jobb med Libriskatalogen, en nationell katalog.

Gotland svarade:

Mycket har gjorts på kort tid.

Halland svarade:

KB har kommit väl igång med sitt samordnande uppdrag, referensgrupperna som tillsatts ska bli intressanta att följa. De försöker ta sig an folkbiblioteksdelen och där får vi helt enkelt ge dem tid att tillsammans med oss bygga upp verksamheten. Läsfrämjandedelen känns däremot inte naturlig att låta KB samordna; där är KUR en given faktor.

Jämtland svarade:

KB har initierat några viktiga områden såsom nationell biblioteks-katalog, gemensam statistik.

Jönköping svarade:

Positivt ambitiöst och trevande. Transparent och ändå inte. Det finns flera angelägna frågor där länsbiblioteken tagit egna initiativ för nationella lösningar p.g.a. bristen på nationell aktör. Nu finns den nationella aktören och vissa frågor kräver snabba lösningar, tex. nationell katalog, licenser, e-böcker m.m.

Kalmar svarade:

Mkt positivt.

Norrbotten svarade:

Ojämn. Bra arbete med den nationella katalogen. Där är KB lyhörd gentemot regionerna och kommunerna. Upphandling av databaser är nästa steg. Men mer dialog mellan framför allt regionerna och KB lär behövas.

Skåne svarade:

För tidigt att bedöma. KB:s nya inflytande struktur har ännu inte påverkat arbetet. Arbetet har dock hittills präglats av KB:s traditionella förankring i universitets- och högskolevärlden. Folkbiblioteken har delvis en annan agenda och andra behov. Det lokal/regionala är viktigare för folkbibliotekens utveckling än centrala statliga beslut. De skånska kommunerna lägger ner 500 miljoner på sina folkbibliotek. Det statliga bidraget till regional biblioteksverksamhet är cirka 3 miljoner.

Stockholm svarade:

Får en allt starkare roll och utvecklas kontinuerligt. Viktigt med dialog med kommuner och landsting/regioner. Måste ha möjlighet att representera och föra talan i övriga offentliga Sverige. Nationella samordningen måste ha en förankring i hela KB. Samverkan på

nationell nivå bör förbättras. Gäller att man inte försöker ta för stort grepp utan fångar upp de allra mest strategiska områdena.

Sydost svarade:

Det är bra att KB får uppdrag att arbeta med nationell samordning.

Sörmland svarade:

Uppdraget är i sin linda men mycket viktigt. Genom det påbörjade arbetet med uppföljning av planer, kvalitet, statistik och med en gemensam nationell katalog, byggs en grund för en jämställt bibliotekssverige, där alla får samma möjligheter.

Västmanland och Örebro svarade:

Förväntningarna var stora på KB när de fick uppdraget. Tyvärr har viktiga och för folkbiblioteken relevanta delar tappats bort: som t ex gemensam upphandling av databaser. Folkbibliotekens barn- och tillgänglighetsperspektiv upplevs som nedprioriterat. I inflytandestrukturen får landets 290 kommunbibliotek stå tillbaka för ett 50-tal högskolebibliotek. Det behövs en mer positiv relation och dialog mellan KUR och KB kring bibliotekens läsfrämjande arbete.

Västernorrland svarade:

Har inte hunnit få en fast struktur ännu. Saknas tillräcklig förankring inom området barn och ungdom.

Västra Götaland svarade:

Bibliotekens gemensamma infrastruktur.

Västerbotten svarade:

Det finns en positiv vilja att läsa sig mer om folkbiblioteken och dess verksamhet. KB har knappt hunnit rigga sin organisation utifrån sitt utökade uppdrag ännu så det är lite tidigt att göra en utvärdering.

Östergötland svarade:

Skulle vilja att de får större möjligheter att koppla litteratur och läslust till sitt infrastrukturarbete. Till exempel för att tillhandahålla plattformar för skrivande, för att ge ut e-böcker, koppla ämnesord till skönlitteratur i libris m.m. Jag skulle vilja ha "samsök" så att när jag söker på skönlitterär titel eller författare skulle jag också vilja ha annotationer och recensioner, avhandlingar etc till. Men än så länge är det fullt sjå att få folkbiblioteken in i Libris, så jag förstår att det är ett långsiktigt arbete. Mer resurser till litteraturen och arbetet kring den.

Statliga initiativ som saknas

Respondenterna svarade på följande vis på frågan ”Vilken typ av statliga initiativ tycker ni saknas på biblioteksområdet?”.

Dalarna svarade:

Ta fram en nationell biblioteksstrategi. Besluta om gemensamma standards. Jobba för digitala tjänster och databaser för hela biblioteksområdet. Aktivt bidra till att lösa e-boksfrågan på ett tillfredsställande sätt för alla parter.

Gotland svarade:

Skärpta krav på hur kommunen redovisar hur Kulturrådspengar används. Skärpt lagstiftning på biblioteksområdet. Mer styrning av statliga medel. Kulturkoffertmodellen har fullkomligt avlovat länsbiblioteksverksamheten verksamhet. De kulturinstitutioner som vi har samarbetat med så mycket är nu fler och har blivit våra konkurrenter som i stort sätt ska dela på samma summa pengar som tidigare.

Halland svarade:

Saknar naturligtvis en läskampanj som försöker fånga icke-läsare, men även läsare. Barn som vuxna. Innan dess dock en utredning om läget nu och vad bibliotekarier faktiskt kan om (skön)litteratur. Och en metodutveckling för berörda grupper. Saknar också en samordning kring små barns språkutveckling för att lägga den gedigna grunden (såsom ex vis Bookstart i England).

Jämtland svarade:

En nationell biblioteksplan. Ett samlat grepp kring e-boksfrågan för folkbiblioteken.

Jönköping svarade:

Jag önskar aktivare kontakt/dialog med SKL för att den vägen påverka utvecklingen av biblioteksverksamheten i kommunerna. Tydlig strategisk kommunikation med den regionala nivån och andra nationella aktörer för att ta till vara de samlade resurserna, kompetenserna och erfarenheterna som finns, för snabbare processer. Beträktandet av biblioteksverksamheterna som en helhet utifrån användarnas perspektiv.

Kalmar svarade:

Initiativ till nationell biblioteksstrategi. Stöd för övergång till Libris.

Norrbottnen svarade:

Kulturpolitiska ställningstaganden. E-boksfrågan är en politisk fråga och inte tjänstemannafråga. Bibliotekssektorn och leverantörerna kommer inte att kunna lösa frågan. Men vad vill riksdag och regering?

Skåne svarade:

Trots ovanstående bedömning under punkt 12 är det viktigt med vissa strukturella nationella initiativ. Den nationella katalogen, e-resurser, en moderniserad statistik, samordning på den statliga nivån, liksom lobbyfunktionen är viktiga centrala insatser.

Stockholm svarade:

Det digitala biblioteket - nationella lösningar, Licensfrågan för alla typer av bibliotek, Det vidgade textbegreppet, den färdiga nationella katalogen, samverkan med folkbildningen, Digidel...

Sydost svarade:

Det saknas en övergripande nationell bibliotekspolitik i Sverige.

Sörmland svarade:

- Gemensam nationell biblioteksstrategi.
- En nationell insatsstyrka för läsandet. Stödet kan vara både fysiskt och virtuellt.
- Samordning av gemensam infrastruktur och tekniska lösningar för jämlik tillgång till information, nättjänster och till litteratur, för att underlätta läsande och lärande.
- Resurser till landets skolbibliotek så att alla barn får samma möjlighet till lässtimulans inom skolan.
- Nationell barnbibliotekswebb.
- Gemensam marknadsföring av bibliotekets roll i lokalsamhället och till/i landets gemensamma utveckling.

Västmanland svarade:

Gemensamt upphandlad transportordning mellan alla bibliotekstyper. Nationellt avtal om e-böcker. Nationell katalog - även med barnperspektiv. Mer medel till Internationella biblioteket för medier på andra språk än svenska. Nationellt uppdrag till IB kring fortbildning av bibliotekspersonal kring andra språk än svenska. Relevanta nyckeltal och uppföljningsmetoder för biblioteksområdet. Nationellt ansvar för bibliotekens arbete med att öka den digitala delaktigheten, ansvaret för webbplatsen delning.nu. Strategiska initiativ och motpart för utveckling, jämför med hur danska Kulturstyrelsens Center for Bibliotek, Medier og Digitalisering

arbetar. Nationella läsfrämjande insatser t ex ett "BOKSTART" för de allra minsta och deras föräldrar inspirerat av Bookstart i England.

Västernorrland svarade:

Vi anser att det främst saknas en nationell biblioteksstrategi. Även saknas fokus på skrivande, den litterära processen, författarskapets och förlagsvärldens villkor.

Västra Götaland svarade:

Nationell biblioteksplan/strategi.

Västerbotten svarade:

Nationellt avtal för transport av fysiska medier. Även om initiativ finns är det inget resultat ännu. Att lyfta litteraturen som konstform samt illustrationer och bildens betydelse i kommunikation kan synliggöras mera.

Örebro svarade:

Gemensamt upphandlad transportordning mellan alla bibliotekstyper. Nationellt avtal om e-böcker. Nationell katalog – även med barnperspektiv. Mer medel till Internationella Biblioteket för medier på andra språk än svenska. Nationellt uppdrag till IB kring fortbildning av bibliotekspersonal kring andra språk än svenska. Relevanta nyckeltal och uppföljningsmetoder för biblioteksområdet. Nationellt ansvar för bibliotekens arbete med att öka den digitala delaktigheten, ansvaret för webbplatsen delning.nu. Strategiska initiativ och motpart för utveckling, jämför med hur danska Kulturstyrelsens Center for Bibliotek, Medier og Digitalisering arbetar.

Östergötland svarade:

Mer resurser för litteraturforskning, läsforskning etc. Området behöver få större vikt, andra "tyngre" discipliner behöver inse att läsning är grundläggande för kunskapsutveckling, språkutveckling och ett civiliserat samhälle. Marknadsföring/kunskapsspridning av resultat av läsforskning och metoder för att jobba lässtimulerande. Nationella kampanjer för ökad läsning med metoder och material för bibliotek och skolor. Skulle vilja se nationella strategier för bibliotekens med fleras insatser för ökad läsning som kan matchas lokalt och regionalt.

Licensiering av e-resurser vid svenska vetenskapliga bibliotek

Wilhelm Widmark

Då internet slog igenom som medium för leverans av vetenskaplig litteratur förändrades också forskningsbibliotekens sätt att förvärva. Från att köpa en tryckt vara till ett fast pris har man gått över till att förhandla licenser för e-resurser. Innehållet är detsamma men mediet är förändrat. När biblioteken förhandlar licenser rör det sig både om priset och om de villkor som ges för att använda resursen. I och med dessa förändringar har biblioteken successivt varit tvungna att skaffa ny kompetens inom förhandlingsteknik och juridik. På forskningsbiblioteken förvärvas licenserna på två olika sätt - antingen genom det nationella konsortiet administrerat av Kungliga biblioteket (KB) eller genom egna förhandlingar.

Det nationella konsortiet Bibsam

Det svenska nationella konsortiet Bibsam har funnits sedan 1996. Enligt regleringsbrevet har KB till uppgift att förbättra och effektivisera informationsförsörjningen till högre utbildning samt till forsknings- och utvecklingsverksamhet. Slutandet av centrala avtal för olika typer av e-resurser såsom e-tidskrifter, e-böcker och bibliografiska databaser är ett led i KB:s ålagda verksamhet. Grundorsaken till förvärv av e-resurser i konsortieform är strävan efter bättre villkor och priser än vad som skulle erbjudas de enskilda biblioteken. Konsortiet är löst sammansatt vilket innebär att inga avtal är tvingande utan varje bibliotek väljer vilka de vill gå med i. För att ett bibliotek ska ansluta sig till ett avtal bör alltså konsortiets förhandlade pris och villkor vara bättre än vad den enskilda institutionen skulle kunna uppnå på egen hand.

Som grund har alla förlag en fastställd prislista och ett standardavtal. Detta kan sakna viktiga villkor samt innehålla onödiga och oskäligen sådana. Därför har konsortiet kommit fram till ett antal

principer som de vill uppnå i alla förhandlingar med förlagen. De som ska uppfyllas är:

- åtkomst via institutionens samtliga IP-nummer samt fjärråtkomst via proxyserver
- tillåtelse till "Walk-in use" – dvs. att besökare i biblioteket får använda resurserna på plats
- att viss kopiering av resurserna tillåts
- att fjärrlån av resurserna tillåts
- att biblioteken har rätt till arkivtillgång av licensierat material efter eventuell uppsägning av avtal
- att leverantören kan leverera användningsstatistik
- att avtalet är e-only, inget krav på pappersprenumeration

Av erfarenhet har man sett att biblioteken får bättre villkor och priser när många institutioner går samman och ställer krav på förlag och leverantörer. Då Bibsamkonsortiet har funnits länge är dess principer välkända bland förlagen i världen och de är också medvetna om att konsortiet inte backar på dessa.

För att nå fram till en kostnadsfördelning mellan biblioteken arbetar Bibsam med olika prismodeller. Oftast presenterar leverantörerna en modell som Bibsam genom förhandling anpassar till en som passar konsortiet. Priset för ett avtal per deltagande institution baseras oftast på:

- storlek och/eller ämnesinriktning hos deltagande institutioner
- antalet samtidiga användare
- enhetspris som konsortiet fördelar
- tidigare prenumerationer från deltagande institutioner
- officiell statistik över antal studenter och forskare per institution

Många leverantörer vill basera priset på hur mycket en resurs används. Detta försöker Bibsam att värja sig emot då det är olyckligt om de som lyckats marknadsföra en resurs väl får en högre kostnad. Inom konsortiet har det förekommit diskussioner kring att prismodellerna kan bli orättvisa för att de gynnar eller missgynnar olika typer av institutioner. Dessa diskussioner har dock minskat de senaste åren då konsortiets verksamhet satt sig.

Organisation av konsortiet

I avtalen är KB avtalspart gentemot leverantörerna och riksbibliotekarien skriver under dem. De deltagande institutionerna lämnar en fullmakt som ger KB rätten att signera avtalen samt att föra deras talan i förhandlingarna. Ansvariga förhandlare är de anställda licenshandläggarna på Bibsam. För att styra verksamheten har en styrgrupp (Styrgruppen för nationella licenser för e-resurser) tillsatts av bibliotekschefer från de deltagande institutionerna. Denna ansvarar för att utveckla strategier för nationella licensavtal, och diskuterar också de övergripande principerna för avtalens innehåll, former och vilka som kan delta. Den kan ta strategiska beslut om licensverksamhetens inriktning, men besluten måste bekräftas av riksbibliotekarien. Styrgruppen består av sju företrädare för universitet och högskolor, en företrädare för specialbiblioteken samt en från KB.

I dag är målgruppen för konsortiets verksamhet samverkansbiblioteken. Dessa består av:

- 38 universitets- och högskolebibliotek
- 36 övriga specialbibliotek
- Kungliga biblioteket

Av dessa 75 bibliotek deltar 62 bibliotek i ett eller flera licensavtal.

Licensavtalens omfattning 2010

År 2010 hade Bibsam cirka 40 avtal vilka omfattade ungefär 100 olika resurser. Den totala omsättningen för konsortiet var cirka 228 miljoner kronor fördelat enligt följande:

- e-tidskrifter – 184 miljoner kronor
- bibliografiska databaser – 23 miljoner kronor
- e-böcker och referensverk – 6,5 miljoner kronor
- övrigt – 14 miljoner kronor

Begränsningar för konsortiet

Antalet licenser konsortiet kan hantera är beroende av hur stora personalresurser KB avsätter till Bibsam. Det är ett kontinuerligt arbete att förhandla om gällande licenser då de oftast skrivs på ett

till fem år. Bibsam tecknar endast licenser då produkten är unik på marknaden och det kan ta tid för en ny resurs att tas upp till förhandling på grund av brist på personal. Under tiden kan flera bibliotek ha tecknat avtal kring en viss resurs och Bibsam kan då få svårare att uppnå sina principer samt ett bättre pris. Om alla resurser hanterades av konsortiet skulle all förhandlingskompetens samlas på ett ställe i Sverige och vara fördelat på ett fåtal personer. Som läget ser ut i dag bedriver dock de flesta bibliotek egna förhandlingar med leverantörer för att förvärva enskilda resurser. Det är därför viktigt att Bibsam förmedlar kunskapen kring licensfrågor till konsortiets medlemmar.

Licensarbete vid enskilda bibliotek

Då Bibsam inte kan teckna avtal för alla e-resurser som finns på marknaden är det viktigt att biblioteken bygger upp en egen verksamhet kring förvärv av licenser. Detta sker naturligt på de stora universitetsbiblioteken vilka har en ansenlig förvärvsbudget och behov av specifika resurser.

På Stockholms universitetsbibliotek spenderas 85 procent av förvärvsbudgeten på e-resurser och 15 procent på tryckta resurser. Inriktningen mot förvärv av e-resurser blev markant under början av 2000-talet och skedde snabbt. För att möta denna skillnad förändrade Stockholms universitetsbibliotek sin organisation och inrättade en avdelning med expertis som arbetar med att licensiera och tillgängliggöra e-resurser.

Det är viktigt att de enskilda biblioteken bygger upp sin förhandlingskompetens och aldrig direkt godtar erbjudna priser och villkor. Förlagen är alltid beredda att förhandla för att kunna sälja en resurs. Liksom konsortiet ger fördelar genom att flera går samman och får en bättre förhandlingsposition har även de större biblioteken en bättre sådan. Förlagen är ofta beredda att ge ett bra pris för att få med ett specifikt bibliotek i ett avtal och sedan utnyttja det som försäljningsargument till andra bibliotek.

Förvärv av e-böcker på forskningsbibliotek

Under de senaste åren har e-boken blivit alltmer betydelsefull på de vetenskapliga biblioteken. Orsaken är att tekniken blivit betydligt bättre samt att efterfrågan från användarna har ökat. De stora förlagen har försökt att sälja in e-böckerna på samma sätt som e-tidskrifterna genom så kallade "Big deals". Detta innebär att biblioteken köper hela utgivningen av ett förlags e-böcker till ett förmånligt pris, i förhållande till vad det skulle ha kostat på titelnivå. De kan också säljas som paket inom specifika ämnesområden. En annan fördel som ges vid dessa köp är att böckerna inte är drmskyddade¹ vilket innebär att de kan användas på samma sätt som e-tidskrifter – dvs. utan begränsningar i utskrifter och med möjlighet att kopiera ur texten. De flesta bibliotek har dock inte budget att köpa e-böcker på detta vis. Tidigare har de endast köpt en liten del av förlagets utgivning av tryckta böcker. Om biblioteken förvärvar stora paket av e-böcker skulle det leda till en stark koncentration av de större förlagens utgivning på bekostnad av den smalare litteraturen. Intresset från de svenska biblioteken att förvärva e-böcker i "big deals" har varit lågt.

Övergången från det tryckta mediet till det elektroniska har inneburit att biblioteken förändrat sitt förvärvssätt. Biblioteken bygger inte samlingar på samma sätt som förut. I den elektroniska världen är det betydligt lättare att snabbt köpa in efterfrågad äldre litteratur, och biblioteken behöver inte heller ha oanvänd litteratur väntande på sina hyllor. Då det ändå måste göra ett urval av förlagens e-böcker och man heller inte vill förvärva e-böcker som inte används har modeller för "Patron Driven Aquisition" (användarstyrt förvärv) utarbetats mellan förlagen och biblioteken. Grundtanken är att biblioteken väljer ut ett antal böcker som görs tillgängliga i bibliotekskatalogen, utan att köpa dem. Sedan kommer parterna överens om när en bok räknas som förvärvad, till exempel efter andra användningen av boken. Detta regleras i ett avtal. Med hjälp av denna modell ges användarna möjlighet att hitta sin litteratur och samtidigt förvärvar biblioteken endast böcker som har använts. Priset per bok blir förmodligen högre jämfört med förvärv av hela ämnespaket - men samtidigt är det vettigare att ha färre böcker som är efterfrågade än många billiga böcker som inte används alls.

---

¹ Digital Right Management. E-böcker som köps på titelnivå är ofta skyddade så att det bara går att skriva ut en viss del samt att endast kopiera kortare stycken i texten.

Statens offentliga utredningar 2012

Kronologisk förteckning

---

1. Tre blir två! Två nya myndigheter inom utbildningsområdet. U.
2. Framtidens högkostnadsskydd i vården. S.
3. Skatteincitament för riskkapital. Fi.
4. Kompletterande regler om personuppgiftsbehandling på det arbetsmarknadspolitiska området. A.
5. Högskolornas föreskrifter. U.
6. Åtgärder mot fusk och felaktigheter med assistansersättning. S.
7. Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2012 – långsiktig säkerhet, haverier och global utblick. M.
8. Skadeståndsansvar och försäkringsplikt vid sjötransporter – Atenförordningen och försäkringsdirektivet i svensk rätt. Ju.
9. Förmån och fälla – nyanländas uttag av föräldrapenning. A.
10. Läsarnas marknad, marknadens läsare – en forskningsantologi. Ku.
11. Snabbare betalningar. Ju.
12. Penningtvätt – kriminalisering, förverkande och dispositionsförbud. Ju.
13. En sammanhållen svensk polis. Ju.
14. Ekonomiskt värde och samhällsnytta – förslag till en ny statlig ägarförvaltning. Fi.
15. Plan för framtagandet av en strategi för långsiktigt hållbar markanvändning. M.
16. Att angöra en kulturbrygga – för stöd till nyskapande kultur. Ku.
17. Psykiatrin och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd. S.
18. Så enkelt som möjligt för så många som möjligt. – den mjuka infrastrukturen på väg. N.
19. Nationella patent på engelska? N.
20. Kvalitetssäkring av forskning och utveckling vid statliga myndigheter. U.
21. Här finns mer att hämta – it-användningen i småföretag. N.
22. Mål för rovdjuren. M.
23. Mindre våld för pengarna. Ku.
24. Likvärdig utbildning – riksrekryterande gymnasial utbildning för vissa ungdomar med funktionsnedsättning. U.
25. Enklare för privatpersoner att hyra ut sin bostad med bostadsrätt eller äganderätt. S.
26. En ny brottsskadelag. Ju.
27. Färdplan för framtiden – en utvecklad flygtrafiktjänst. N.
28. Längre liv, längre arbetsliv. Förutsättningar och hinder för äldre att arbeta längre. S.
29. Sveriges möjligheter att ta emot internationellt stöd vid kriser och allvarliga händelser i fredstid. Fö.
30. Vital kommunal demokrati. Fi.
31. Sänkta trösklar – högt i tak Arbete, utveckling, trygghet. A.
32. Upphandlingsstödet framtid. S.
33. Gör det enklare! S.
34. Nya påföljder + kort presentation. Ju.
35. Stärkt skydd mot tvångsåktenskap och barnåktenskap. Ju.
36. Registerdata för forskning. Fi.
37. Kulturmiljöarbete i en ny tid. Ku.
38. Minska riskerna med farliga ämnen! Strategi för Sveriges arbete för en giftfri miljö. M.
39. Vägar till förbättrad produktivitet och innovationsgrad i anläggningsbranschen + Bilagedel. N.
40. Innovationsstödande verksamheter vid universitet och högskolor: Kartläggning, analys och förslag till förbättringar – en preliminär delrapport. U.
41. Innovationsstödande verksamheter vid universitet och högskolor: Kartläggning, analys och förslag till förbättringar – slutbetänkande. U.

42. Bättre behörighetskontroll. Ändringar i förordningen (2006:196) om register över hälso- och sjukvårdspersonal. S.
43. Konsumenten i centrum – ett framtida konsumentstöd. Ju.
44. Hemliga tvångsmedel mot allvarliga brott. Ju.
45. Kvinnor och barn i rättens gränsland. U.
46. Dammsäkerhet. Tydliga regler och effektiv tillsyn. N.
47. Harmoniserat inkomstbegrepp. Möjligheter att använda månadsuppgifter i social- och arbetslöshetsförsäkringarna. S.
48. Maritim samverkan. Fö.
49. Tolkning och översättning vid straffrättsliga förfaranden. Genomförande av EU:s tolknings- och översättningsdirektiv. Ju.
50. Nystartszoner. Fi
51. Utvärdering av IPRED-lagstiftningen. Ju.
52. Bostadstaxering – avveckling eller förenkling. Fi.
53. AP-fonderna i pensionssystemet – effektivare förvaltning av pensionsreserven. Fi.
54. Återvinning av fartyg – underlag för ratificering av Hong Kongkonventionen. N.
55. En översyn av tryck- och yttrandefriheten. Del 1 och 2. Ju
56. Mot det hållbara samhället – resurseffektiv avfallshantering. M.
57. Tydligare regler om fri rörlighet för EES-medborgare och deras familjemedlemmar. Ju.
58. Stöd till dagstidningar på samiska och meänkieli. Ku.
59. Nya villkor för public service. Ku.
60. Avgifter på väg och elektroniska vägtullsystem. Fi.
61. Högre ersättning vid mastupplåtelse. Ju.
62. Uppsägningstvister. En översyn av regelverket kring tvister i samband med uppsägning av arbetstagare. A.
63. Små företag – stora möjligheter med it. N.
64. Förstärkt försäkringstagarskydd. Fi.
65. Läsandets kultur. Ku.

Statens offentliga utredningar 2012

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- Skadeståndsansvar och försäkringsplikt vid sjötransporter – Atenförordningen och försäkringsdirektivet i svensk rätt. [8]
- Snabbare betalningar. [11]
- Penningtvätt – kriminalisering, förverkande och dispositionsförbud. [12]
- En sammanhållen svensk polis. [13]
- En ny brottskadslag. [26]
- Nya påföljder + kort presentation. [34]
- Stärkt skydd mot tvångsäktenskap och barnäktenskap. [35]
- Konsumenten i centrum – ett framtida konsumentstöd. [43]
- Hemliga tvångsmedel mot allvarliga brott. [44]
- Tolkning och översättning vid straffrättsliga förfaranden. Genomförande av EU:s tolknings- och översättningsdirektiv. [49]
- Utvärdering av IPRED-lagstiftningen. [51]
- En översyn av tryck- och yttrandefriheten. Del 1 och 2. [55]
- Tydligare regler om fri rörlighet för EES-medborgare och deras familjemedlemmar. [57]
- Högre ersättning vid mastupplåtelse. [61]

Försvarsdepartementet

- Sveriges möjligheter att ta emot internationellt stöd vid kriser och allvarliga händelser i fredstid. [29]
- Maritim samverkan. [48]

Socialdepartementet

- Framtidens högkostnadsskydd i vården. [2]
- Åtgärder mot fusk och felaktigheter med assistansersättning. [6]
- Psykiatri och lagen – tvångsvård, straffansvar och samhällsskydd. [17]
- Enklare för privatpersoner att hyra ut sin bostad med bostadsrätt eller äganderätt. [25]
- Längre liv, längre arbetsliv. Förutsättningar och hinder för äldre att arbeta längre. [28]

- Upphandlingsstödet framtid. [32]
- Gör det enklare! [33]
- Bättre behörighetskontroll. Ändringar i förordningen (2006:196) om register över hälso- och sjukvårdspersonal. [42]
- Harmoniserat inkomstbegrepp. Möjligheter att använda månadsuppgifter i social- och arbetslöshetsförsäkringarna. [47]

Finansdepartementet

- Skatteincitament för riskkapital. [3]
- Ekonomiskt värde och samhällsnytta – förslag till en ny statlig ägarförvaltning. [14]
- Vital kommunal demokrati. [30]
- Registerdata för forskning. [36]
- Nystartzoner. [50]
- Bostadstaxering – avveckling eller förenkling. [52]
- AP-fonderna i pensionssystemet – effektivare förvaltning av pensionsreserven. [53]
- Avgifter på väg och elektroniska vägtullsystem. [60]
- Förstärkt försäkringstagarskydd. [64]

Utbildningsdepartementet

- Tre blir två! Två nya myndigheter inom utbildningsområdet. [1]
- Högskolornas föreskrifter. [5]
- Kvalitetssäkring av forskning och utveckling vid statliga myndigheter. [20]
- Likvärdig utbildning – riksrekryterande gymnasial utbildning för vissa ungdomar med funktionsnedsättning. [24]
- Innovationsstödjande verksamheter vid universitet och högskolor: Kartläggning, analys och förslag till förbättringar – en preliminär delrapport. [40]
- Innovationsstödjande verksamheter vid universitet och högskolor: Kartläggning, analys och förslag till förbättringar – slutbetänkande. [41]
- Kvinnor och barn i rättens gränsland. [45]

Miljödepartementet

- Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 2012 – långsiktig säkerhet, haverier och global utblick. [7]
- Plan för framtagandet av en strategi för långsiktigt hållbar markanvändning. [15]
- Mål för rovdjuren. [22]
- Minska riskerna med farliga ämnen! Strategi för Sveriges arbete för en giftfri miljö. [38]
- Mot det hållbara samhället – resurseffektiv avfallshantering. [56]

Näringsdepartementet

- Så enkelt som möjligt för så många som möjligt – den mjuka infrastrukturen på väg. [18]
- Nationella patent på engelska? [19]
- Här finns mer att hämta – it-användningen i småföretag. [21]
- Färdplan för framtiden – en utvecklad flygtrafiktjänst. [27]
- Vägar till förbättrad produktivitet och innovationsgrad i anläggningsbranschen + Bilagedel. [39]
- Dammsäkerhet – Tydliga regler och effektiv tillsyn. [46]
- Återvinning av fartyg – underlag för ratificering av Hong Kong-konventionen. [54]
- Små företag – stora möjligheter med it. [63]

Kulturdepartementet

- Läsarnas marknad, marknadens läsare – en forskningsantologi. [10]
- Att angöra en kulturbygga – för stöd till nyskapande kultur. [16]
- Mindre våld för pengarna. [23]
- Kulturmiljöarbete i en ny tid. [37]
- Stöd till dagstidningar på samiska och meänkieli. [58]
- Nya villkor för public service. [59]
- Läsandets kultur. [65]

Arbetsmarknadsdepartementet

- Kompletterande regler om personuppgiftsbehandling på det arbetsmarknadspolitiska området. [4]
- Förmån och fälla – nyanländas uttag av föräldrapenning. [9]

Sänkta trösklar – högt i tak

Arbete, utveckling, trygghet. [31]

Uppsägningstvister. En översyn av regelverket kring tvister i samband med uppsägning av arbetstagare. [62]